

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ GÖLLER YÖRESİ

TARİHİ COĞRAFYASI

Doktora Tezi

Serhat ALTINKAYNAK

ANKARA – 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ GÖLLER YÖRESİ

TARİHİ COĞRAFYASI

Doktora Tezi

Serhat ALTINKAYNAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

ANKARA – 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ**

**SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ GÖLLER YÖRESİ TARİHİ
COĞRAFYASI**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan ERDEM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. İlhan ERDEM

.....

2- Prof. Dr. Refik TURAN

.....

3- Prof. Dr. Hatice ORUÇ

.....

4- Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK

.....

5- Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

.....

Tez Savunması Tarihi: 24.11.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. İlhan ERDEM danışmanlığında hazırladığım “Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresi Tarihî Coğrafyası (Ankara, 2022)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 24.11.2022

Serhat ALTINKAYNAK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar.....	XI
KAYNAKLAR VE TETKİK ESERLER.....	XII
A. KAYNAKLAR.....	XII
I. ESKİÇAĞ TARİHİ KAYNAKLARI	XII
a. <i>Tabula Peutingeriana</i>	XIII
II. ORTAÇAĞ TARİHİ KAYNAKLARI.....	XV
1. İSLÂM KAYNAKLARI	XV
2. DOĞU ROMA KAYNAKLARI	XXXVI
3. LATİN KAYNAKLARI	XL
4. SÜRYANÎ VE ERMENİ KAYNAKLARI.....	XLIX
5. KİTABELER, VAKFİYELER, SİKKELER, RESMÎ VESİKALAR.....	LIII
III. OSMANLI VE BEYLİKLER DÖNEMİ KAYNAKLARI	LVII
IV. YAKINÇAĞ TARİHİ KAYNAKLARI.....	LXI
B. TETKİK ESERLER.....	LXIV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: GÖLLER YÖRESİNDE ŞEHİRLER VE YERLEŞMELER – GÖLLER VE NEHİRLER.....	23
I. Göller Yöresi'nin Coğrafi ve Tarihî Sınırları	23
II. Şehirler ve Yerleşmeler.....	27
1. Uluborlu	27
2. Eğirdir	48
a. Prostanna	48
b. Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi.....	52
c. Felekabad – Akroterion – Eğirdir.....	57
d. Eğirdir Adı.....	67
3. Barla	70
4. Isparta	76
5. Burdur.....	90
6. Atabey.....	95
7. Gönen	99
8. Sütçüler	100
9. Senirkent	102
10. Ağlasun.....	104

11. Yalvaç	106
12. Akşehir	119
13. Kubadâbâd.....	129
14. Beyşehir.....	132
15. Iğın.....	140
16. Şarkıkaraağaç.....	147
II. Göller.....	150
1. Eğirdir Gölü.....	150
2. Beyşehir Gölü.....	153
3. Akşehir Gölü ve Eber Gölü	155
4. Burdur Gölü ve Çardak (Acıgöl) Gölü.....	160
5. Eldere (Çapalı) Gölü	164
6. Diğer Göller	170
III. Nehirler.....	170
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE SELÇUKLU DEVRİ GÖLLER YÖRESİNDE KULLANILAN GÜZERGÂHLAR	172
1. I. Haçlı Seferi	172
a. Düzensiz Haçlılar.....	172
b. Nizami Haçlılar	174
2. Danimarka Kralı'nın Oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson.....	189
3. 1101 Yılı Haçlı Seferleri.....	192
4. Aleksios Komnenos Dönemi (1081-1118)	199
a. Ioannes Doukas'ın Seferi	199
b. Aleksios Komnenos'un Anadolu Seferi (1116)	213
c. Aleksios Komnenos'un Dönüş Güzergâhı	219
5. Ioannes Komnenos Dönemi (1118-1143)	220
a. Denizli Seferi.....	221
b. Uluborlu Seferi	224
c. 1141 Yılı Seferi.....	229
6. II. Haçlı Seferi (1147-1148).....	234
a. III. Konrad'ın Seferi ve Yaşadığı Felaket	235
b. VII. Louis'in Seferi	239
b.1. Kazıkbeli	253
b.2. Kaşıkçibeli	258
b.3. Kazıkbeli ve Kaşıkçibeli Güzergâh karşılaştırması	264
7. III. Haçlı Seferi (1189-1192)	266

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MİRYOKEFALON SAVAŞININ GÖLLER YÖRESİ TARİHİ COĞRAFYASINA ETKİLERİ	304
1. Anadolu İttifakından Miryokefalon Savaşına	304
2. Miryokefalon Savaş Mahalli İle İlgili Görüşler	326
a. Denizli	326
a.1. Düzbel	326
a.2. Kûfi Çayı Vadisi	329
a.3. Çardak Geçidi	338
b. Isparta	339
b.1. Popa Boğazı	339
b.2. Karamık Beli	340
b.3. Kumdanlı	344
b.4. Kemikli Çukur	345
b.5. Gelendost Ovası	347
b.6. Sultandağı Geçidi	348
b.7. Kemer Boğazı	349
c. Konya	354
c.1. Devrend (Derbent) Çam Geçidi	354
c.2. Bağırsakdere Boğazı	354
d. Diğerleri	359
3. Miryokefalon Savaş Mahalline Doğru Güzergâh	360
a. Kolossai / Khonai / Honaz	361
b. Lampis / Lampe / Lampe Ovası	363
c. Kelainai / Apameia Kybotos	366
d. Choma / Khoma / Homa	369
e. Sublaion Kalesi	373
f. Sozopolis / Uluborlu	376
g. Myriokephalon / Miryokefalon	379
h. Geçit	381
ı. Bizans Birliklerinin Durumu	392
i. Geçitin Topografik Özellikleri	395
j. Bizans - Türk Sınırı	398
SONUÇ	401
ÖZET	405
ABSTRACT	406
KAYNAKÇA	407
İNTERNET KAYNAKLARI	444

ÖNSÖZ

Türkiye Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu'nun en önemli bölgelerinden olan Göller Yöresi, Türkiye Selçuklu payitahtı Konya'ya yakınlığı; Avrupa'dan ve İstanbul'dan Kilikya'ya giden güzergâh üzerinde olması gibi özellikleri hasebiyle cazibe merkezi olmuştur. Eğirdir, Beyşehir, Akşehir, Eber, Burdur, Çardak (Acıgöl), Eldere (Çapalı), Salda ve Suğla gibi gölleri içine alan geniş bir coğrafyaya sahiptir ve bu özelliği nedeniyle de Göller Yöresi olarak adlandırılmaktadır.

Göller Yöresi; Uluborlu, Eğirdir, Barla, Isparta, Burdur, Atabey, Gönen, Sütçüler, Senirkent, Ağlasun, Yalvaç, Akşehir, Kubadâbâd, Beyşehir, Ilgın ve Şarkıkaraağaç gibi şehir ve yerleşimlere sahiptir. Adı geçen yerleşimlerden en önemlisi Uluborlu olup tarihî coğrafya açısından tez çalışmamızda konumu gereği birçok konunun aydınlatılmasında kilit rolü oynamıştır. Özellikle Miryokefalon Savaşı'nın mahalli ile ilgili tespitimizde çok önemli bir yerdedir.

Uluborlu, Eğirdir, Burdur, Kubadâbâd ve Beyşehir'in Türkiye Selçuklu Devleti ile Hamidoğulları ve Eşrefoğulları beylikleri zamanında yönetim merkezi olduklarını bilmekteyiz. Buradan hareketle Göller Yöresi farklı zamanlarda payitahtların olduğu yerleşimleri barındırması bakımından da önem arz etmektedir.

Göller Yöresi, İstanbul'dan Denizli üzerinden Konya'ya; yine İstanbul'dan Eskişehir üzerinden Konya'ya giden güzergâhlar üzerinde yer almaktadır. Bu konumu nedeniyle mezkûr yerleşmeler Bizans, Latin, Türkmenler, Selçuklular, Hamidoğulları, Eşrefoğulları zamanlarında karşılıklı mücadele sahası olmaları hasebiyle bazen harabeye dönmüşlerse de önemlerini hiç kaybetmeden günümüze kadar gelmişlerdir. Bu durumun oluşmasında Göller Yöresi'nin konumunun payı büyüktür. Türkiye tarihinin Malazgirt Savaşı'ndan sonraki en önemli kırılma noktalarından birisi olan Miryokefalon Savaşı'nın Göller Yöresi'nde vukua gelmesi de yine tarihî coğrafya açısından önem arz etmektedir.

Tez çalışmamız için Göller Yöresi'nde ayrıca bir arazi çalışması yapılması tarafımızdan planlanmışken; 2019 yılının Kasım ayında ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ülkemizde de ciddi etkiler yaratmıştır. Yaklaşık iki yıl kadar süren şehirden şehire geçiş ile ilgili kısıtlamalar ve şehir içlerindeki karantina uygulamaları gibi nedenlerden dolayı arazi çalışması gerçekleştirilememiştir. Ancak 2008 yılından itibaren bölgeye düzenlenen birçok teknik gezi vasıtasıyla bölge tarafımdan kısmen de olsa incelenmiştir.

Tez çalışmamızda bölümlerin belirlenmesinde Ortaçağ kaynaklarına kaydedilmiş önemli yerleşmeler ve bu yerleşmelerin özellikleri, önemli hadiselerdeki etkileri üzerine odaklanılmıştır. Tez çalışmamız giriş kısmı dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Göller Yöresi'nde Türkiye Selçuklu ve Beylikler zamanına etkileri olmuş şehir ve yerleşmelerin özellikle Eskiçağ'dan Ortaçağ'a geçiş süreçleri ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Türkiye Selçukluları zamanında Bizans ve Haçlıların güzergâhları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Miryokefalon Savaşı'nın mahalli ile ilgili şimdiye kadar ortaya konulmuş bütün tezler incelenmiş; özellikle III. Haçlı Seferi kaynaklarının verdiği bilgiye istinaden Uluborlu'nun savaş mahalli ile ilgili olarak kilit nokta olduğu kanaati hâsıl olmuştur.

Nihayetinde tezin hazırlanmasında her daim desteklerini gördüğüm sevgili aileme, kaynaklar konusunda Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin özverili çalışanlarına, *Tabula Peutingeriana*'nın yüksek çözünürlüklü bir kopyasını indirerek bana gönderen arkadaşım Orçun İNCEKARA'ya, İngilizce tercümelerde işin içinden çıkamadığım zamanlarda yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Tuğçe KILINÇ'a, yine Almanca tercümeleriyle her daim yanımda olan arkadaşım Öğr. Gör. Can ŞİMŞEK'e, Arapça hususunda yardımlarını aldığım hocam Dr. Cihaner AKÇAY'a, teknik desteklerini aldığım arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul YUMAK'a, tezimi inceleyen ve fikirlerini benimle paylaşan kıymetli hocam Prof. Dr. Bahri ATA'ya, kıymetli hocalarım Prof. Dr.

Süleyman ÖZBEK ve Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU'na, her daim beni karşısına alıp dinleyen ve yönlendirmeleriyle yolumu açan kıymetli hocam Prof. Dr. Hatice ORUÇ'a, Yüksek Lisans'a başladığım ilk andan beri beni Ortaçağ tarihî coğrafyası alanına yönlendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Refik TURAN'a, tez çalışmam esnasında düşüğüm çaresizliklerde daima bana destek olan ve yönlendirmeleriyle yolumu aydınlatan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. İlhan ERDEM'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Nihayet tez çalışmamı *rahmetli Annem'e ve kanserle mücadele edenlere* ithaf ediyorum.

Serhat ALTINKAYNAK

Sinop-2022

KISALTMALAR

°C	: Derece Santigrat
AS	: Anatolian Studies
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
cm.	: Cenrimeter / Santimetre
CSHB	: Corpus Scriptorum Historiae Byzantine
Çev.	: Çeviren
ÇN	: Çeviren Notu
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
DOP	: Dumbarton Oaks Papers
Ed.	: Editör
Eİ ²	: The Encyclopaedia of Islam
GEF	: Gazi Eğitim Fakültesi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
İA	: İslam Ansiklopedisi (MEB)
İSAR	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
JRAS	: The Journal of the Royal Asiatic Society
JRS	: The Journal of Roman Studies
km.	: Kilometre

km ²	: Kilometrekare
Krş.	: Karşılaştır
m.	: Metre
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGH	: Manumenta Germaniae Historica
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
No.	: Numara
Nşr.	: Neşr / Neşreden
p.	: Page / Sayfa
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
tkr.	: takriben / yaklaşık olarak
TM	: Türkiyat Mecmuası
Trans.	: Translation / Tercüme
Trc.	: Tercüme
Trk. Trc.	: Türkçe Tercüme
Trk.	: Türkçe
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ty.	: Basım Tarihi Yok
USAD	: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Ün : Ün Mecmuası (Isparta)
VD : Vakıflar Dergisi
vd. : ve devamı / ve devamındakiler
Vol. : Volume / Cilt
vs : ve sair
YKY : Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR

Tablo 1: Sadiye Buk'ası Kitabesi	89
Tablo 2: Odo, Willermus, Niketas ve Kinnamos'a göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh	253
Tablo 3: Ebru Altan'a göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh	257
Tablo 4: Ansbert, <i>Historia Peregrinorum</i> ve <i>Magni Presbiteri Chronicon</i> 'a göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh (21-26 Nisan 1190)	275
Tablo 5: Ansbert, <i>Historia Peregrinorum</i> , <i>Magni Presbiteri Chronicon</i> ve <i>Epistola de Morte Friderici Imperatoris</i> 'e göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh (27 Nisan - 7 Mayıs 1190)	290
Tablo 6: Ansbert, <i>Historia Peregrinorum</i> , <i>Magni Presbiteri Chronicon</i> , <i>Epistola de Morte Friderici Imperatoris</i> ve <i>Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi</i> 'ye göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh (8 - 26 Mayıs 1190)	300
Tablo 7: Kaynakların verilerine göre Bizans birliklerinin durumu	393

KAYNAKLAR VE TETKİK ESERLER

A. KAYNAKLAR

I. ESKİÇAĞ TARİHİ KAYNAKLARI

Göller Yöresi şehir ve yerleşmeleri hususunda Eskiçağ'dan Ortaçağ'a geçiş sürecini değerlendirmek açısından Eskiçağ kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Tezimizin odak noktasının Ortaçağ tarihi üzerine olması hasebiyle burada Eskiçağ kaynaklarının adlarının zikredilmesi yerinde olacaktır.

Eskiçağ tarihi kaynakları arasında özellikle Herodotos (MÖ 484-425)¹, Ksenophon / Xenophon (MÖ 430-354)², Arrianos (MS 86-160)³, Quintus Curtius Rufus (MS I. yy.)⁴, Titus Livius (MÖ 59-MS 17)⁵, Polybius (MÖ yaklaşık 200-118 sonrası)⁶,

¹ Herodotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

² Xenophon (Ksenophon), *Anabasis*, Çev. Hayrullah Örs, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Üçüncü Baskı, Ankara, Ty.

³ Arrianos, *İskender'in Anabasisi*, I, Çev. Hayrullah Örs, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.

⁴ *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, Vol.I-II, Translated by John Digby, London, 1714.

⁵ *The History of Rome by Titus Livius*, Vol.I-VI, Translated by George Baker, New York, 1823.

⁶ *The Histories of Polybius*, Vol.I-II, Translated From the Text of F.Hultsch by Evelyn S. Shuckburgh, London, 1889.

Strabon (MÖ 64-MS 24)⁷, Pliny (MS 23-79)⁸ ve Ptolemaios / Batlamyus (MS II. yy.)⁹ tarafından verilen bilgiler içerisinde Göller Yöresi'nin Eskiçağ tarihî coğrafyası hakkında önemli veriler bulunmaktadır. Mezkûr yazarlar Göller Yöresi ile ilgili olarak verdikleri tarihî coğrafya -yerleşim, göl, nehir, dağ, güzergâh vs- bilgileri ile Eskiçağ'dan Ortaçağ'a geçiş sürecinde bu bilgilerin nasıl bir değişime uğradığını görmemize olanak sağlamaktadırlar.

a. *Tabula Peutingeriana*

Tabula Peutingeriana, Roma imparatoru Augustus (MÖ 27-MS 19) zamanında Marcus Vipsanius Agrippa (MÖ 63-12) tarafından yaptırılmış olan Itinerarium Cursus Publicus adlı haritanın takriben IV. veya V. yüzyıldaki güncellenmiş halinden neşet etmiş XIII. yüzyıldaki kopyası olarak karşımıza çıkan Roma haritasıdır. Harita, XVI. yüzyılda Conrad Celtis (1459-1508) tarafından keşfedilmiş ve onun tarafından da Conrad Peutinger (1465-1547)'e vasiyet edilmiştir. Bu haseple harita adını Conrad Peutinger'den almıştır.¹⁰

⁷ Strabon, *Geographika*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

⁸ Pliny, *Natural History*, Vol.I, Trans. H. Rackham, Harvard University Press, London, 1967; Pliny, *Natural History*, Vol.II, Trans. H. Rackham, Harvard University Press, London, 1961.

⁹ Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, Haz. Carolus Müllerus (Karl Müller), Paris, 1967.

¹⁰ Ayrıntı için bkz. *Die Weltkarte des Castorius genannt Die Peutingersche Tafel*, Einleitender Text von Konrad Miller, Ravensburg, 1887; Richard J.A. Talbert, *Rome's World The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010;

Harita, kolay taşınabilmesi için 34 cm. eninde bir rulo olarak tasarlanmıştır. Rulo açıldığında ise takriben 7 metre uzunlukta olduğu görülür. İlk kısmı kayıp olmakla birlikte toplamda XII Segmentum (kısım / bölüm)'dan oluşmaktadır. Her Segmentum da kendi içinde beş kısma daha ayrılmaktadır. İlk kısım Britannia (İngiltere)'dan başlayarak son kısımda India (Hindistan) ve Persida (İran)'da son bulmaktadır. Buradan hareketle Roma devletinin hâkimiyet sahasının ötesinde bir coğrafyayı da haritada göstermektedir.¹¹ Batıdan doğuya doğru dikdörtgen şeklinde hazırlanmış olan haritada kuzeyden güneye olan mesafeler birbirine yaklaştırılmış veya sıkıştırılmış; doğudan batıya olan mesafeler ise uzatılmıştır. Harita'da Anadolu (Segmentum IX / 1-5 ve

Bülent Özukan, *Osmanlı ve Türkiye Coğrafyasındaki İzleriyle Tabula Peutingeriana*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2017; Harita şu an Avusturya Ulusal Kütüphanesi (Österreichische Nationalbibliothek)'nde mevcut olup özenle korunmaktadır. Katalogda, “*II Segmentum'da harita (orijinal rulo); Conrad Celtis (1459-1508) haritayı Conrad Peutinger'e (1463-1547) miras bıraktı... Karl Gustav Heraeus (Viyana, Kraliyet Antikaları Müfettişi) Prens Eugen için haritayı aldı.*” şeklinde bir açıklama mevcut olup envanter numarası “Morina. 324 HAN MAG”dir. Bkz. <http://data.onb.ac.at/rec/AC15743778> (erişim tarihi 21.06.2022).

¹¹ Haritadaki tüm kısımlar batıdan doğuya doğru şu şekildedir: Segmentum I (Britannia, Hispania, Mauretania), Segmentum II (Gallia, Mauretania), Segmentum III (Germania, Gallia, Liguria, Mauretania), Segmentum IV (Raetia, Italia, Mauretania), Segmentum V (Norico, IIIyricum, Italia, Africa), Segmentum VI (Dalmatia, Italia, Africa), Segmentum VII (Dalmatia, Macedonia, Italia, Africa), Segmentum VIII (Macedonia, Thracia, Africa), Segmentum IX (Asia, Aegyptus), Segmentum X (Cappadocia, Syria, Palestina), Segmentum XI (Arabia, Mesopotamia, Persida), Segmentum XII (Persida, India). Bkz. <https://www.tabula-peutingeriana.de/> (erişim tarihi 21.06.2022).

Segmentum X / 1-5); Bithinia, Galatia, Phrygia, Asia, Cappadocia, Cilicia, Pontici olarak geniş 7 bölge ve Caria ve Lycia olarak daha küçük 2 bölge ile birlikte toplamda 9 bölge olarak gösterilmiştir. Bu bölgeler haritada kırmızı ve dikkat çekici şekilde büyük yazılmıştır.

Haritada yollar kırmızı çizilmiş; mesafeler arası ise mil olarak Roma sayılarıyla belirtilmiştir. Harita üzerindeki birçok yer adı Eskiçağ ve Ortaçağ kaynaklarına yansıdığı şekliyle kaydedilmiştir: Philomelo (Akşehir) ve Antiochia Pisidia (Yalvaç) gibi.¹² Tez çalışmamda E. Weber tarafından tıpkıbasımı yayımlanmış olan haritanın yüksek çözünürlüklü hali kullanılmıştır.¹³

II. ORTAÇAĞ TARİHİ KAYNAKLARI

1. İSLÂM KAYNAKLARI

a. Azîmî - *Azîmî Tarihi*

1090 yılında Halep'te dünyaya gelen, Muhammed b. Ali el-Halebî el-Azîmî, tarihe çok meraklıdır. Dimaşk Atabeyleri ve Artuklu Beylerine medhiyeler yazmıştır. 1163 yılından sonra da vefat etmiştir. Tarih ile ilgili üç eser vücuda getirmiştir. Bunlardan bizim için önemli olanı *Azîmî Tarihi* olarak bilinen kısa İslâm tarihidir. Eser Hz. Adem'den başlayarak 1160 yılına kadar gelen hadiseleri kronolojik olarak kısaca ele almaktadır. Eserin 1038-1144 yılları arasını ihtiva eden Selçuklular ile ilgili kısımları Ali

¹² *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.

¹³ E. Weber, *Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis 324, Volstandige Faksimile-Ausgabe im Originalformat*, Graz, 1976; Harita yüksek çözünürlüklü olarak indirilmiştir. Bkz. <https://www.tabula-peutingeriana.de/> (erişim tarihi 21.06.2022).

Sevim tarafından metin, çeviri ve notlarla birlikte yayımlanmıştır.¹⁴ Tez çalışmamızda yeri geldikçe bu çalışmadan faydalanılmıştır.

b. İbnü'l-Ezrak - *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid*

1116 yılında Meyyafarikin (Silvan)'de doğan Ahmed b. Yusuf el-Fârikî İbnü'l-Ezrak, tahsilini Bağdat'ta tamamlamış ve 1148 yılında Meyyafarikin dışındaki vakıfların müşrifliğine atanmıştır. 1149 yılında Amid ve Musul'u ziyaret etmiş, 1153'te Tiflis ve 1154'te de Derbend'e uğramıştır. 1157 yılında Hısn-Keyfa nazırlığına atanmıştır. 1170-1171 yıllarında Dimaşk (Şam)'ta bulunmuştur. Ayrıca Anadolu'da da Nevşehir ve Ahlat'ta bulunmuştur.

İbnü'l-Ezrak, *Tarih-i Meyyafarikin ve Amid* adlı eseri ile tanınmaktadır. Eserin, İbn Dudek tarafından bir Kürt Emîrliği kurulmasıyla başlayıp 1146 yıllarına kadar gelen kısmı Bedevî Abdüllatif İvaz tarafından 1974 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Aslında eserin mevcut kısmı Hz.Ömer'in hilafetinin ortalarından 1176 yılına kadar gelmektedir. Kitabın tamamı ise Meyyafarikin'in kuruluşundan başlıyordu. Eserde Türkiye Selçukluları için önemli olan kısım Doğu Anadolu Beylikleri, Selçuklular ve Atabeylikler kısmıdır.¹⁵ Eserin Mervanîler kısmı 1959'da Kahire'de¹⁶; Artuklular kısmının Ahmet Savran tarafından yapılan Türkçe tercümesi de 1992 yılında Erzurum Atatürk

¹⁴ *Azîmî Tarihi*, Metin, Çeviri ve Notlar Ali Sevim, 2.baskı, TTK, Ankara, 2006.

¹⁵ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul, 1998, s.118-119.

¹⁶ Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak el-Fârikî, *Târihü'l-Fârikî*, Nşr. Bedevî Abdullatîf Avad, Kahire 1379 / 1959.

Üniversitesi yayınlarından çıkmıştır.¹⁷ Tez çalışmamızda Ahmet Savran'ın tercümesinden faydalanılmıştır.

c. İbnü'l-Esîr - *el-Kâmil fi't-Tarih*

1160 yılında Cizre (İbn Ömer Adası)¹⁸'de doğan İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeybanî el Cezerî, Musul'da yetişmiş ve Bağdat'ta dil, hadis, edebiyat ve tarih okumuştur. 1182 yılından itibaren tarihle ilgilenmeye başlamıştır. Hittin savaşı sonrası savaş alanını gezmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin yanında tarihçi olarak bulunmuştur. 1206 yılında hacca gitmiştir. Aynı sıralarda Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah için *el-Târih el-bâhir fi'l-Devlet el-Atabekiyye* adlı eserini yazmıştır. Aynı zamanda kendisinin evi de âlimlerin toplanma yeri olmuştur. 1233 yılında vefat etmiştir.¹⁹

İbnü'l-Esîr'in tarih alanındaki en önemli eseri 10 cilt halinde te'lif ettiği *el-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseridir. Eserdeki konular dünyanın yaratılışıyla başlamaktadır. Eser ana hatlarıyla siyasî-askerî İslâm tarihi özelliğindedir. Eserde tarihî olaylar arasında sağlam muhakemeler kurulmuştur. Kültür tarihi ile ilgili konulara pek yer verilmemiştir. İlk tam neşri 1851-1876 yıllarında Tornberg tarafından Paris'te yapılmıştır. Bu baskı XIII cilttir. Son ciltte de indeks hazırlanmıştır. Türkçeye ise bir heyet tarafından XII cilt olarak 1988-

¹⁷ İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.

¹⁸ M.Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, Haz.Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s.151-152.

¹⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.137-138.

1991 yıllarında tercüme edilmiş olmakla birlikte tercümenin indeksi yoktur.²⁰ Adı geçen tercümenin X, XI ve XII. ciltleri tez çalışmamız açısından önemli olup ilgili yerlerde kullanılmıştır.

d. İbn Bîbî - *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*

Türkiye Selçuklu Devleti tarihi ile ilgili önemli bilgileri ihtiva eden *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye* adlı eseri ile tanınan İbn Bîbî, XIII. yüzyılda yaşamış ünlü bir yazardır. Künyesi, Hüseyin bin Muhammed bin Ali el-Münşî el-Ca'ferî er-Rugedî el-Müştehir-i bi-İbn Bîbî el-Müneccime'dir. Hayatı ile ilgili bilgileri eserinden öğrenmekteyiz. Buna göre İbn Bîbî'nin babası Necmeddin Muhammed Tercüman, Cürcan (Gürgen)'dandır. Annesi Bîbî Müneccime ise Nişabur Şafîilerindendir. Annesi nücûm (yıldızlar) ilmi konusunda yeterince bilgi sahibi idi. Uzun yıllar Celaleddin Harezşah'ın yanında hizmet vermişti. 1230 yılında Celaleddin Harezşah, I. Alaeddin Keykubad'a yenildikten sonra öldürülünce Bîbî Müneccime eşiyile birlikte önce Dimaşk'a gitmiş ve daha sonra da Alaeddin Keykubad'ın davetiyle de Konya'ya gelip onun hizmetine girmiştir.²¹

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X-XI, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, Çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

²¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.1-2 Mürsel Öztürk'ün Giriş bölümü; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.166-167; Adnan Sadık Erzi, "İbn Bîbî", *İA*, C.5/2, İstanbul, 1978, s.712.

Ailesi ile ilgili kısaca bilgi verdiğimiz İbn Bîbî'nin hayatına gelince o da ailesiyle birlikte 1230 yılındaki savaştan sonra önce Dîmaşk'a sonra da Anadolu'ya gelmiştir.²² Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki görevi ise kendisine babasından miras kalmıştır. Böylece III.Gıyaseddin Keyhüsrev (1267-1283) döneminde ölen babasının yerine *Daru'l-inşa-ya Saltanat* veya *Divan-ı Tuğra* reisliğine atanmıştır.²³ 1282 yılında ölümüne kadar Türkiye Selçuklu Devleti hizmetinde çalışmıştır. Devletin bu kademesindeki görevi eserindeki üslubundan da anlaşılmaktadır.²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin 1192-1280 yılları arasındaki olaylarını anlatan eser kısaca *Selçuknâme* veya *Tarih-i İbn Bîbî* olarak anılmaktadır. Uzun adıyla *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye* olarak bilinmektedir. Eserin *el-Evâmirü'l-Alâiyye* adlı ilk kısmı Moğolların Bağdat valisi Ata Melik Cüveynî'yi, *fi'l-Umuri'l-Alâiyye* adlı ikinci kısmı ise Türkiye Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubad'ı işaret etmektedir.²⁵ Yazarın eserini yazmasında Ata Melik Cüveynî'nin etkisi olduğu muhakkaktır. Ata Melik Cüveynî, kendisinden tam bir Selçuklu tarihi yazmasını istemiştir. Ancak yazar II.Kılıçarslan dönemi öncesindeki olaylar ile ilgili bilgi bulamadığı için II.Kılıçarslan dönemine kadarki olayları ayrıntılı anlatmamıştır.²⁶ Özellikle II.Kılıçarslan'ın oğlu I.Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht ilan etmesiyle olayları ayrıntılı anlatmaya başlamıştır. I.Alaeddin Keykubad dönemi olayları ayrıntılarıyla

²² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.167.

²³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.3 Mürsel Öztürk'ün Giriş bölümü.

²⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.167.

²⁵ Erzi, "İbn Bîbî", s.713.

²⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.167.

anlatılmıştır.²⁷ Yazarın çocukluğunun bir veya iki yılı I.Alaeddin Keykubad devrine rastlamıştır. Eserinde bahsettiği son sultan ise II.Gıyaseddin Mesud (1280-1284)'tur.²⁸

Eserin Türkiye Selçuklu tarihi açısından önemli bilgileri haiz olduğu bilinmekle birlikte bazı eksiklikleri de bulunmaktadır.²⁹ Örneğin, dönemin Türk büyüklerinden Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî ve Hacı Bektaş Veli'den bahsetmemiştir. Yine Sultan I.Alaeddin Keykubad'ın, oğlu II.Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından zehirlenmesinden ve yine aynı sultanın Gürcü prensesi Tamara (Tamara) ile evlenmesinden hiç bahsetmemiştir. Ayrıca bazı tarih hataları da mevcuttur. Misal, 1276-1277 yılında meydana gelen Hatiroğlu isyanını 1266-1267 yılında göstermiştir.³⁰ Yine kendisi tarihçi olmadığı için olayların tarihlerini genellikle belirtmemiştir. Ayrıca merkezden uzak bölgelere yapılan seferlerden Suğdak ve Trabzon gibi seferler ile ilgili bilgileri de yeterince anlatamamıştır.³¹ Bu gibi eksiklikler eserin değerini düşürmemiştir. Halen Türkiye Selçuklu tarihi için yegâne kaynak eserler arasındadır.

İbn Bîbî'nin eserinin mufassal tek nüsha halinde bugün elimizde mevcuttur. Bu nüsha III.Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1266-1283) hazinesi için 1280 yılında İbrahim b. İsmail b. Ebu Bekr el-Kayserî tarafından istinsah edilmiştir. Bugün Ayasofya

²⁷ Erzi, "İbn Bîbî", s.713.

²⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.4 Mürsel Öztürk'ün Giriş bölümü.

²⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s.29.

³⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.4 Mürsel Öztürk'ün Giriş bölümü.

³¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.167.

Kütüphanesi'nde 2985 numarada kayıtlıdır.³² Bu metin Adnan Sadık Erzi tarafından hazırlanarak TTK yayınları arasında tıpkıbasım halinde 1956'da yayımlanmıştır.³³ Bu tıpkıbasımın tam Türkçe tercümesi Mürsel Öztürk tarafından önce Kültür Bakanlığı Yayınlarından; sonra da TTK yayınlarından çıkmıştır.³⁴ Tez çalışmamızda hem tıpkıbasım hem de Türkçe tercüme karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Eserin bir de muhtasarı mevcuttur ve o da günümüze ulaşmıştır. Muhtasar olan bu eser de Th.Houtsma tarafından 1902'de tab edilmiştir. Nüshanın aslı bugün Paris'te Bibliotheque National'de bulunmaktadır.³⁵ İbn Bîbî'nin Selçuknâmesi'nin muhtasarı olarak farsça ve özenli bir şekilde istinsah edilmiş olan bu nüshasında bulunan kayıtlar orijinalinde bulunanlardan fazlasını da içermektedir. Bu eser önce M.Nuri Gençosman

³² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.9 Mürsel Öztürk'ün Giriş bölümü.

³³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l'Alâ'iyye*, I. Tıpkıbasım, Haz. Adnan Sadık Erzi, TTK, Ankara, 1956.

³⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014.

³⁵ İbn Bîbî, *Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure d'Apres Ibn-Bb*, Texte Turc, XVI, 308, Leiden, 1902.

sonra da Mükrimin Halil Yinanç tarafından Türkçeye³⁶, Herbert W. Duda tarafından da Alıncaya çevrilmiştir.³⁷

e. Yazıcızâde Âli - *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*

Her ne kadar Yeniçağ tarihi kaynağı olsa da Ortaçağ tarihi kaynaklarından yapılan bir tercüme olması hasebiyle burada bahsetmekte yarar vardır. XIV. yüzyıl yazarlarından olan Yazıcızâde Âli ile ilgili bilgilerin günümüz kaynakları ile elde edilmesi şimdilik zor görünüyor. Aynı zamanda çevirisini yaptığı eserinde kendisi ve ailesi ile ilgili açık bir bilgi vermemektedir. Ancak II.Murat dönemindeki müellifler incelendiğinde Yazıcızâde adlı iki müellif bilinmektedir. Bunlar Yazıcı Salih'in oğulları Yazıcıoğlu Mehmed ve Yazıcıoğlu Ahmed Bican'dır. Yazıcızâde Âli'nin bu dönemde yaşamış Yazıcıoğlu ailesine mansup olma ihtimali de yüksek görünmektedir. Özellikle Paul Wittek de Yazıcızâde Âli'yi Yazıcıoğlu Mehmed'in kardeşi olarak göstermiştir. Buna göre Yazıcızâde Âli, II.Murat döneminde kaleme alınmış ilk Türkçe astroloji eseri olan *Şemsiyye* adlı eserin yazarı Yazıcıoğlu Salih'in oğludur. Çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilmektedir.³⁸

İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye* adlı eserinin günümüze kadar gelen üçüncü nüshası ise II.Murat zamanında (1421-1451) Farsça'dan Türkçeye

³⁶ *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Trk. Çev. M. Nuri Gençosman, Notlar ve İlaveler, F. N. Uzluk, Ankara, 1941; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç ve Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

³⁷ H. W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, Copenhagen, 1959.

³⁸ Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017, s.XXV-XXVIII Abdullah Bakır'ın Giriş bölümü.

tercümesi yapılan nüshadır. Tercüme-yi yapan Yazıcızâde Âli adlı müellif çevirisine *Tevârih-i Âl-i Selçuk* ve diğ-er adıyla *Oğuznâme* adını vermiştir. Yazıcızâde Âli, eserini II.Murat'ın isteğ-i üzerine kaleme almıştır. Eserin yazılış tarihi nüshada açıkça ifade edilmemiştir. Eserdeki “*Ger evvelki harfine târih zam, kılursan nedir biline keyf-ü kem*” ifadesinden bir ebcet hesabı yapılarak eserin te'lif tarihi 1423 olarak kabul edilmiştir.³⁹

Yazıcızâde, eserinin başına İbn Bîbî'den ayrı olarak *Oğuznâme* bölümü eklemiştir. Bu bölüm için Reşideddin Fazlullah'ın *Camiü'd-Tevarih*'i ve Uygurca bir *Oğuznâme*'den yararlanmıştır.⁴⁰ Bu *Oğuznâme*'nin İstanbul, Ankara, Berlin, Leiden, Leningrad, Moskova ve Paris Milli Kütüphaneleri'nde yazma nüshaları vardır. Th.Houtsma, Leiden nüshalarına dayanarak Anadolu Selçukluları ile ilgili kısmını - Sultan Celaleddin'in gelişine kadar- neşretmiştir. Ayrıca Seyyid Lokman b. Hüseyin el-Asurî de 1599'da *Oğuznâme*'yi özetlemiş ve bu özetin eksik kalan tek nüshasını da J.J.W. Lagus Latince çevirisiyle birlikte yayımlamıştır. Günümüze kadar *Tevârih-i Âl-i Selçuk* üzerinde tam olmamak kaydıyla bölüm bölüm çalışmalar yapılmıştır.⁴¹ Eserin Abdullah Bakır tarafından doktora tezi olarak edisyon kritiğ-i yapılmış ve daha sonra

³⁹ Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.XXXI Abdullah Bakır'ın Giriş bölümü.

⁴⁰ Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.XXXIV Abdullah Bakır'ın Giriş bölümü.

⁴¹ Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s.LXVIII-LXXIII Abdullah Bakır'ın Giriş bölümü.

yayımlanmıştır.⁴² TTK tarafından ise 2014’te tıpkıbasımı yapılmıştır.⁴³ Tez çalışmamızda tıpkıbasım ve transkripsiyon kullanılmıştır.

f. Kerîmüddin Mahmud - *Müsâmeretü’l-Ahbâr ve Müsâyeretü’l-Ahyâr*

Kerîmüddin Mahmud Aksarayî’nin hayatı ile ilgili geniş bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı zamanda o, eserinin başında veya herhangi bir yerinde kendisi ve ailesi ile ilgili yeterince bilgi vermemiş ve görevinden de bahsetmemiştir. Eserinin Ayasofya nüshasının iç kapağında (üçüncü sayfa) bulunan bir ifadeden isminin Kerîmüddin Mahmud Aksarayî olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kendisi için Aksarayî denilmesinden Aksaraylı olduğu da anlaşılmaktadır. Eserinin dördüncü bölümünde II.Gıyaseddin Keyhüsrev’in ölümünden sonra meydana gelen olayları Selçuklu divanında doğrudan doğruya gözlemlerine dayanarak yazdığını belirtmiştir. O tarihlerde 20-25 yaşlarında olduğu düşünülürse XIII. yüzyılın birinci yarısında doğmuş olması gerekmektedir.⁴⁴

Devlet görevi ile ilgili yine açık kayıt bulunmamaktadır. Ancak aşağı yukarı ömrünün 47 yılını devlet hizmetinde idame ettirmiştir. Devlet görevinde ilk şahit olduğu

⁴² Abdullah Bakır, *Yazıcızâde Ali’nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2008; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

⁴³ Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara, 2014.

⁴⁴ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, TTK, Ankara, 1999, s.33 Osman Turan’ın Giriş bölümü; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s.XIII Mürsel Öztürk’ün Giriş bölümü.

olay ise 1276'da kendisinin de katıldığı Hatiroğlu İsyanı'dır. Burada bizzat görevini şöyle ifade etmektedir: “*Ben de o divanda bir kalem sahibi idim. Fakat onlara uymam zorunlu olduğundan ve diğer tamahkârlar gibi kimsenin malına el uzatmadığımdan Tanrı'nın yardımıyla bu fesattan bir zarar görmeden, yağdan kıl çeker gibi o faciadan kurtuldum.*” Bu olaydan sonra devlet hizmeti devam ederken 1280 yılında İlhanlı iktidarının idaresine, bir süre sonra da Gıyaseddin Mesut tarafından Saltanat Naibliği'ne atanan Mücireddin Emir Şah'ın hizmetine girmiştir. Mücireddin, İlhanlı hükümdarı Argun'un yanına giderken Kerîmüddin'i de yanında götürmüştür (1288). 1297 yılına kadar Kerîmüddin, Mücireddin'in yanında kalmıştır. Daha sonra Mücireddin azledilince Kerîmüddin'i de onun yanında görmemektedir. Ama ilerleyen süreçte Mücireddin tekrar görevine dönünce yine Kerîmüddin'i yanında görmekteyiz. Ancak mücireddin 1301 yılında ölünce Kerîmüddin de Gazan Han'ın yarlığı ile Selçuklu ülkesi vakıfları nazırlığına atanmıştır. Kerîmüddin'in bu görevde ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Eserini yazdığı 1323 yılında da hangi görevde olduğu bilinmemektedir. Ancak Niğdeli Kadı Ahmed'in açık ifadesine göre onun bir ara Aksaray kale komutanı olduğu anlaşılıyor. Yazarın ölüm tarihi de bilinmediği için eserini yazdığında 75-100 yaşında bir ihtiyar olduğu düşünülebilir.⁴⁵

Türkiye Selçuklu tarihi açısından İbn Bîbî'nin eserinden sonra en önemli eser olarak Kerîmüddin Mahmud Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eseri gelmektedir. Eser, İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1326 yılında tahta çıkması itibariyle Anadolu'nun hükümdarlığına atadığı Emir Çoban'ın oğlu Emir Timurtaş adına yazılmıştır. Aksarayî, İlhanlıları anlatmasının yanında Türkiye Selçukluları ile ilgili olarak özellikle İbn Bîbî'nin verdiği bilgilerin kontrol edilmesi açısından bize kıymetli veriler sunmaktadır. İbn Bîbî'nin eseri 1282 tarihinde sona erdiği

⁴⁵ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.XIV-XV Mürsel Öztürk'ün Giriş bölümü.

için bu tarihten 1323 tarihine kadar olan hadiseleri Aksarayî'den takip edebiliyoruz. Kaynağın Osman Turan tarafından neşri; Mürsel Öztürk tarafından da Türkçe tercümesi yayımlanmıştır.⁴⁶ Tez çalışmamızda kaynağın neşri ve Türkçe tercümesi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

g. *Anonim Selçuknâme*

Yazarı bilinemediği için *anonim* olarak tanınan eser Farsça kaleme alınmıştır. Eserin tek yazma nüshası Paris'te Fransız Milli Kütüphanesi (Bibliothèque National)'nde bulunmaktadır. Eserin yazma nüshasındaki ismi *Tarih-i Âl-i Selçuk*'tur. Eser 19. yüzyılda Charles Schefer tarafından Fransız Milli Kütüphanesine bağışlanmıştır.⁴⁷ Türkçe tercümesi ilk olarak F.Nafiz Uzluk tarafından yapılmış ve tıpkıbasımı ile birlikte yayımlanmıştır.⁴⁸ 2014'te Ankara'da tekrar Türkçe tercümesi hem yazma nüsha hem de Tahran'da yapılmış edisyon kritiği⁴⁹ ile karşılaştırılarak yeniden yayımlanmıştır.⁵⁰

Anonim Selçuknâme, Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarından Türkiye Selçuklularının yıkılışına kadar olan olaylar ile birlikte 1363 yılına kadarki olayları da

⁴⁶ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, TTK, Ankara, 1999; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

⁴⁷ *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s.8 Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner'in Giriş bölümü.

⁴⁸ *Anonim Selçuknâme (Anadolu Selçukluları Tarihi III-Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure)*, Çev. F.N.Uzluk, Ankara, 1952.

⁴⁹ *Tarix-e Âl-e Saljuq Dar Anatoli*, Compiled by Unknown Author, Edited by Nadere Jalâli, Tahran, 1999.

⁵⁰ *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök vd.

anlatmaktadır. Eserin en önemli özelliği Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi ile ilgili başka kaynaklarda olmayan bilgileri de haiz olmasıdır. Aynı zamanda eser Sadreddin el-Hüseyinî'nin *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, İmâdeddin İsfahânî'nin *Zubdetü'n-nusra*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Tarih*, Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* ve İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye...* gibi eserleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak eserin müellifi eserinde hiçbir kaynak zikretmemiştir.⁵¹ Tez çalışmamızda F.N.Uzluk tarafından yapılan tercümeden yararlanırken yeri geldikçe tarihî coğrafya açısından ilgili bilgiler için tıpkıbasımına müracaat edilmiştir. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner'in tercümesinden de istifade edilmiştir.

h. Niğdeli Kadı Ahmed - *el-Veledü's-şefik ve'l-hâfidü'l-halîk*

Ailesi 1203-1204 yılı civarında Anadolu'ya gelerek Niğde'ye yerleşen Niğdeli Kadı Ahmed (1286-1333'ten sonra), buraya yerleşmesine binaen Negîdî / Niğîdî / Nekîdî nisbesini almıştır. Günümüze ulaşan tek eseri *el-Veledü's-şefik ve'l-hâfidü'l-halîk* adlı eseridir. Her ne kadar Göller Yöresi ile ilgili doğrudan bilgi vermese de Türkiye Selçuklu Devleti dönemi ile ilgili verdiği bilgiler bizim için kıymetlidir. Tez çalışmamızda Ali Ertuğrul tarafından iki cilt halinde yayımlanan inceleme, Türkçe tercüme ve Farsça neşirden faydalanılmıştır.⁵²

⁵¹ *Anonim Selçuknâme*, s.8-9 Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner'in Giriş bölümü.

⁵² Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, C.I, İnceleme – Tercüme Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015, s.438-449; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, C.II, Farsça Metin, Haz. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015, s.358-372; Niğdeli Kadı Ahmed ve eseri hakkında ayrıntı için bkz. Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, C.I, s.57-284.

1. İbn Kesîr - *el-Bidâye ve'n-Nihâye*

Hadis ve tarih alanında uzman olan İbn Kesîr (Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî) (1300-1373), XIV cilt halinde tertip ettiği *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı İslâm tarihi ile tanınmaktadır. Bu eserin başlıca kaynakları arasında Taberî, İbn Asakîr, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, Sıbt b. el-Cevzî, el-Yûnînî, el-Zehebî bulunmaktadır. Eser Adem'den başlayarak 1366 yılına kadarki olayları anlatmaktadır.⁵³ Tez çalışmamızda yeri geldikçe eserin Mehmet Keskin tarafından yapılan Türkçe tercümesinin 13. cildinden yararlanılmıştır.⁵⁴

i. Nizamüddin Şâmî - *Zafernâme*

Timur Devleti'nin ünlü edip ve tarihçilerinden olan Nizamüddin Şâmî (ö.1411-1412)'nin en önemli eseri *Zafernâme*'dir. Eser, hanedanının tarihine dair bilgilerin eksik olduğu gerekçesiyle Timur'un isteğiyle yazdırılmıştır. Eser, Timur ve hanedanının tarihiyle başlar ve özellikle 1383'teki Bağdat kuşatması'ndan 1404 tarihine kadar gelen olayların anlatıldığı kısım yazarın kendi müşahadeleri ve birinci elden kaynaklara dayanması hasebiyle orijinaldir. Ayrıca Şahrûh'un şehzadelik zamanı için de önemli bir eserdir.⁵⁵ Eserin Timur'un Anadolu faaliyetleri içerisinde Uluborlu ve Eğirdir ile ilgili

⁵³ İbn Kesîr ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.196-199; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, C.20, Ankara, 1999, s.132-134.

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.13, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000.

⁵⁵ Nizamüddin Şâmî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Öğün Bezer, "Şâmî, Nizâmeddin", *DİA*, C.38, Ankara, 2000, s.330.

kisimlerinden faydalanılmıştır. Tez çalışmamızda eserin Necati Lugal tarafından Farsça'dan Türkçe'ye yapılmış tercümesi kullanılmıştır.⁵⁶

j. Şerefüddin Ali Yezdî - *Zafernâme*

İranlı bir tarihçi, şair ve âlim olan Şerefüddin Ali Yezdî (Şerefüddin Ali b. Şemseddin Ali Razî-i Yezdî) (XIV. yy sonları-1454), Timur'un hayatını ve fetihlerini anlattığı *Zafernâme* adlı eseri ile tanınmaktadır. Bir mukaddime, Timur ve Şahrüh'a ait iki bölüm ve bir hâtimedden oluşan eser 1425 yılında tamamlanmıştır. Eser, Mirza İbrahim Sultan'ın çeşitli yerlerden toplattığı bilgiler, Timur dönemi vak'anüvisleri ve kayıt memurları bahşaların kayıtları ile Nizamüddin Şâmî'nin *Zafernâme* adlı eserinden faydalanarak yazmıştır.⁵⁷ Tez çalışmamızda eserin Uluborlu ve Eğirdir ile ilgili bilgileri ihtiva eden kısımlarından faydalanılmış olup; D.Ahsen Batur tarafından çeviri ve notlarla yapılan yayımı kullanılmıştır.⁵⁸

k. El-İdrisî - *Kitâbü nüzhetü'l-müştâk fî ihtirakü'l-âfâk*

Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris eş-Şerîf es-Sebtî es Sıkıllî (1100-1165), tahsilini Kurtuba'da tamamlamıştır. İslâm dünyasında coğrafya ve botanik alanında yetişmiş en büyük âlimlerdendir. El-İdrisî, Sicilya Kralı II. Roger için yazdığı *el-Kitâbü'r-Rucârî* adıyla da bilinen *Kitâbü nüzhetü'l-müştâk fî ihtirakü'l-âfâk* adlı coğrafya eseri ile tanınmaktadır. Arapça yazılmış olan eser, bir mukaddimedden sonra

⁵⁶ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987.

⁵⁷ Şerefüddin Ali Yezdî ve eserleri hakkında ayrıntı için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.243-244; Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezdî", *DİA*, C.38, Ankara, 2000, s.550-552.

⁵⁸ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

batıdan doğuya doğru dünya ülkelerinden bahsetmektedir. Türk ülkeleri ile ilgili verilen bilgiler efsanelerle karışıktır. Yer adlarından bazıları Ptolemaios (Batlamyus)'tan alınmıştır. Afrika, Endülüs, Akdeniz, Avrupa hakkında verdiği haritalar zamanına göre oldukça ayrıntılı ve doğrudur.⁵⁹ Eserin, Pierre Amédée Jaubert tarafından I. cildi 1836; II. cildi ise 1840'ta olmak üzere Fransızca'ya tercüme edilmiştir.⁶⁰ Tez çalışmamızda mezkûr tercümeden faydalanılmıştır. El-İdrisî'nin eserinde Göller Yöresi'nde oldukça büyük ve çeşitli türlerden balıkların avlandığı "Büsaranda Gölü (Buhayret-i Büsaranda / بحيرة بوسرندة)"nden bahsetmesi diğer kaynaklarda bulunmayan bir bilgi olarak dikkate değerdir.

I. İbn Saîd el-Mağribî - *Kitâbü'l-Coğrafya*

Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd el-Mağribî (1214-1286); edib, şair, tarihçi ve coğrafyacı olarak çeşitli eserler kaleme almıştır. Tarihî coğrafya alanında yazmış olduğu *Bastü'l-arz fi't-tûl ve'l-'arz (Coğrafya fi'l-ekâlîmi's-seb'a)* adlı eseri tezimiz ile ilgili kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. İbn Saîd, dünyayı yedi iklim bölgesine ayırmıştır.⁶¹ Eserin içerisinde Anadolu'daki tarihî coğrafya -yerleşim, göl, nehir, dağ, güzergâh vs- bilgileri bizim için kıymetlidir. Eserde Antakya, Alâyâ (Alanya), Akşar (Akşehir), Sis, Malatya, Diyarbakır, Meyyafarikin

⁵⁹ el-İdrisî ve eseri hakkında ayrıntı için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.108-109.

⁶⁰ *Géographie d'Edrisi*, I, Traduite de l'Arabe en Français d'Après Deux Manuscrits de la Bibliotheque du Roi et Accompagnée de Notes par P. Amédée Jaubert, Paris, 1936; *Géographie d'Edrisi*, II, Traduite de l'Arabe en Français d'Après Deux Manuscrits de la Bibliotheque du Roi et Accompagnée de Notes par P. Amédée Jaubert, Paris, 1940.

⁶¹ İbn Saîd ve eserleri hakkında ayrıntı için bkz. Recep Uslu, "İbn saîd el-Mağribî", *DİA*, C.20, Ankara, 1999, s.302-305.

(Silvan), Konstantiniyye (İstanbul), Nikomedia (İzmit), İzmir, Türkmen Dağları, Toğurla (Denizli), Hıyas (Honas), Makri (Fethiye) Körfezi, Ankara, Konya, Aksaray, Sivas, Erzurum hakkında bilgi verilmektedir. Göller Yöresi ile ilgili Akşar (Akşehir) hakkında verdiği bilgiler ile birlikte Makri (Fethiye) Körfezi hakkında verilen bilgiler dikkat değerdir. Kaynak İsmâil el-Arabî tarafından kendi dilinde -Arapça- neşredilmiştir.⁶² Tez çalışmamızda mezkûr neşirden faydalanılmıştır.

m. Ebü'l-Fidâ - *Takvîmü'l-Büldân*

Hama meliki de olan Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî (1273-1331), künyesinden de anlaşılacağı üzere Eyyûbî ailesinden gelen en önemli âlimlerdendir.⁶³ Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân* adlı eseri tarihî coğrafya alanında yazılmış en önemli ortaçağ kaynaklarından. Kaynak İbn Saîd'e benzer şekilde Anadolu'daki tarihî coğrafya -yerleşim, göl, nehir, dağ, güzergâh vs- bilgilerini ihtiva etmektedir. Kaynakta on dokuzuncu iklimde Anadolu ile ilgili bilgiler içerisinde Karaman, Antalya, Alaiye (Alanya), Felekbar (Eğirdir), Ankara, Ammuriyye, Akşar (Akşehir), Konya, Kayseriye, Aksaray, Herakle (Ereğli), Amasya, Malatya, Sivas, Tokat, Erzene'r-Rum (Erzurum) hakkında ayrı ayrı bilgiler verilmiştir. Göller Yöresi açısından Hamidoğulları, Feleküddin Dünder Bey, Felekbar (Eğirdir) ve Akşar (Akşehir) ile ilgili bilgiler bizim için kıymetlidir. Kaynağın Arapça neşri ile birlikte Farsça ve Türkçe tercümeleleri de tez çalışmamızda kullanılmıştır.⁶⁴

⁶² İbn Saîd el-Mağribî, *Kitabü'l-Coğrafya*, Nşr. İsmâil el-Arabî, Beyrut, 1970.

⁶³ Ebü'l-Fidâ ve eserleri hakkında ayrıntı için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.178-180.

⁶⁴ Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Haz. Arapça Öğretmeni Raynaud ve Baron MacCookin Deslan, Beyrut, 1840; Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Trc. Abdü'l Muhammed Ayeti,

n. El-Ömerî - *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliku'l-Emsâr*

Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullâh el-Ömerî (1301-1349), Memlûk devletinde uzun süre görev almış bir kişi olarak tarih ve coğrafya alanında çalışmaları ile tanınmaktadır.⁶⁵ Eserlerinden *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliku'l-Emsâr*, tarihî coğrafya alanında yazılmış önemli bir eserdir. Eserde özellikle Anadolu Beylikleri ile ilgili olarak Şeyh Haydar Uryan ve Cenovalı Balaban'ın verdiği bilgilerden faydalanılmıştır. Hamidoğulları ile ilgili verdiği bilgiler tez çalışmamız açısından önemlidir. Kaynağın Arapça neşri ve Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.⁶⁶ Ayrıca el-Ömerî'den el-Kalkaşandî de istifade etmiştir. Tez çalışmamızda el-Kalkaşandî'den de faydalanılmıştır.⁶⁷ El-Ömerî'nin Divân yazışmaları ile ilgili kaleme aldığı *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* adlı eserinin Arapça neşrindeki Hamid İli'nin sahibinin Antalya sahibi Yunus Bey'in kardeşi Feleküddin Dünder Bey olduğu ile ilgili kısa bilgiden de istifade edilmiştir.⁶⁸

Zer Matbaası, Tahran, 1349; *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, Arapça'dan Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

⁶⁵ el-Ömerî ve eserleri hakkında ayrıntı için bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.189-191.

⁶⁶ el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliku'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, Beyrut, 1971; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâliku'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

⁶⁷ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, Kahire, 1915; el-Kalkaşandî ve eserleri hakkında ayrıntı için bkz. Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *DİA*, C.24, Ankara, 2001, s.263-265.

⁶⁸ el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, Nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1988, s.63.

o. İbn Battûta - *Seyahat-nâme*

Ortaçağ'ın en büyük seyyahı olarak bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî, 25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca kentinde dünyaya gelmiştir. Ailesi Berberî asıllı Levâte kabilesinden olup Berka'dan Tanca'ya göçmüşlerdir. 1368 yılında Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefat etmiştir.⁶⁹

Rihletü İbn Battûta kısa adıyla bilinen eserinin asıl adı *Tuhfetü'l-nuzzâr fi ğarâibü'l-emsar ve acâibü'l-esfâr*'dır. Yazar 13 Haziran 1325'te hac yapmak için Tanca'dan hareket etmiştir. Ortadoğu, Hindistan, Çin, Deşt-i Kıpçak, Anadolu gibi birçok bölgeyi gezmiştir.⁷⁰ Türkiye Selçuklu tarihi ile ilgili olarak Anadolu seyahati süresince verdiği bilgiler bizim için kıymetlidir. Özellikle Ahi teşkilatı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. İslâm dünyasındaki seyahat-nâmeler içerisinde zirve noktasıdır. Eserin en güzel neşri C.Defremery-B.R.Sanguinetti tarafından Paris'te 1853-1859, Frankfurt'ta 1994 yıllarında dört cilt halinde yayımlanmıştır. 1315-1319'da Mehmet Şerif Paşa bu neşre dayanarak eseri Türkçe'ye tercüme etmiş ve İstanbul'da bastırmıştır. 1981 yılında İ.Parmaksızoğlu tarafından Ankara'da yeniden basılmıştır. Eser daha birçok dile de çevrilmiştir.⁷¹ Eserin A.Sait Aykut tarafından iki cilt halinde Türkçe tercümesi yapılmış ve tez çalışmamızda tercümenin I. cildi kullanılmıştır.⁷²

⁶⁹ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, Çev. A.Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2010, s.XXI A.Sait Aykut'un Giriş bölümü.

⁷⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.255-256.

⁷¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.256-257

⁷² İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, Çev. A.Sait Aykut.

ö. Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî - *Nüzhetü'l-Kulûb*

Kazvinli eski bir aileden olan Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvinî, 680 H. / 1281-1282 M. yılında dünyaya gelmiştir. İran'da çeşitli âlimlerden ders almış; Reşideddin'in hizmetinde çalışmış ve Divan-ı Nezaret naibi olmuştur. Kazvin, Ebher, Târim ve Zencan müstevfiliklerinde çalışmıştır. Olcaytu Han'dan sonra oğlu Hûdâbende Ebû Saîd zamanında da önce Reşideddin sonra da oğlu Gıyaseddin'in hizmetinde çalışmış ve Gıyaseddin ölünce de devlet görevini bırakmıştır. 750 H. / 1349-1350 M. yılında vefat etmiştir.⁷³

Hamdullah Müstevfî'nin *Tarih-i Güzide*, *Zafernâme* ve *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı üç eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında *Nüzhetü'l-Kulûb*, tez çalışmamız açısından önemlidir. Kaynak 740 H. / 1339-1340 M. yılında tamamlanmıştır. Kozmografya hakkındaki bir girişten sonra, tabiat, antropoloji ve coğrafyadan bahseden üç makaleden meydana gelmektedir. Hamdullah Müstevfî, kendi zamanına ait olarak Anadolu ve İran'ın coğrafi ve iktisadî durumundan bahseden bir kısım eklemiştir. Bu kısımda özellikle İlhanlı maliyesi, vilayet, kaza, nahiye teşkilatı ve bunlara bağlı köyler, yollar ve mesafeler hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgiler 1335 yılı İlhanlı *câmi el-hesab (baş bütçe)*'ından alınmış olmalıdır.⁷⁴ Kaynağın Eğirdir, Akşehir ve Iğın gibi Göller Yöresi içerisindeki yerler hakkında verdiği iktisadî bilgiler bizim için kıymetlidir. Kaynağın coğrafya ile ilgili kısımları E.J.W.Gibb Memorial serisi içerisinde G. Le Strange'nin

⁷³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.240; Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, C.15, Ankara, 1997, s.454.

⁷⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.241-242; Kaynak hakkında ayrıntı için bkz. Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", C.15, s.454-455.

İngilizce tercümesi ile yayımlanmıştır.⁷⁵ Tez çalışmamızda bu tercümeden faydalanılmıştır.

p. Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî - *Risale-i Felekiyye*

Risale-i Felekiyye, Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî tarafından 765 H. / 1363-1364 M. yılında yazılmıştır. Yazarının son sayfalarda belirttiği gibi bir *Kitab-us-Siyakat (Muhasebe Kitabı)*'tır. Kitabın, Ayasofya Kütüphanesi ve Tahran'daki Kütüphane-i Meclis'te birer nüshası mevcuttur. Arapça ve Farsça olarak Arap alfabesi ile ve de siyakat yazısı ile yazılmıştır. Kaynakta, seyrek de olsa, aralarda Türkçe kelimeler bulunmaktadır. Kitap; devlet muhasebesine ait defterler, kayıt şekilleri, vesikalar ve bazı muhasebe kayıtlarını havidir.⁷⁶

İlhanlı Devleti'nin 750 H. / 1349-1350 M. yılı bütçesini ihtiva etmesi ve *Memleket-i Rum* kısmında Göller Yöresi'nde Eğirdir ve Akşehir'in iktisadî durumu ile ilgili bilgiler vermesi tez çalışmamız açısından kıymetlidir ve Hamdullah Müstevfi'nin *Nuzhetü'l-Kulûb*'da verdiği bilgileri tamamlamaktadır. Kaynağın ilim âlemine tanıtımını ilk kez 1931 yılında A.Z.Velidi Togan yapmıştır.⁷⁷ 1952 yılında Walther Hinz tarafından

⁷⁵ Hamd-Allah Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, Translated by G. Le Strange, London, 1919.

⁷⁶ Kaynak ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Otar, *Risâle-i Felekiyye -Kitab-us-Siyakat-*, Formül Matbaası, İstanbul, Ty.

⁷⁷ A.Z.V.Togan özellikle kaynağın Anadolu ile ilgili kısmını incelemiştir. A.Z.V.Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931, s.31-33.

mükemmel bir neşri yapılmıştır.⁷⁸ Ayrıca kaynaktaki bilgileri tarihî coğrafya açısından Tuncer Baykara da değerlendirmiştir.⁷⁹ Tez çalışmamızda Walther Hinz'ın neşri ile birlikte A.Z.Velidi Togan ve Tuncer Baykara'nın değerlendirmeleri kullanılmıştır.

2. DOĞU ROMA KAYNAKLARI

a. Hierocles - *Synecdemvs*

VI. yüzyılda yaşamış bir Bizans coğrafyacısı olan Hierocles, Bizans imparatorluğunun idari bölümleri ve her bölümün de şehirlerinin listelerini içeren *Synecdemvs* / *Synekdemos* adlı eseri vücuda getirmiştir. Eserde 64 vilayet (Eparchia veya Piskoposluk) 912 şehre bölünmüş ve bunlar listeler halinde verilmiştir.⁸⁰ Tez çalışmamızda eserin Avgvstvs Bvrckhardt (Augustus Burckhardt) tarafından hazırlanan neşri kullanılmıştır. Bu eserden özellikle Pisidia Eyaleti içerisindeki listeden faydalanılmıştır.⁸¹

b. Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos) - *Ethnica*

VI. yüzyıl yazarlarından Bizanslı Stephanos (Stephanos Byzantinos), antik Yunan hakkında coğrafi, mitolojik ve dini bilgileri ihtiva eden *Ethnica* adlı coğrafya sözlüğü

⁷⁸ Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî, *Risale-i Felekiyye*, Herausgegeben von Walther Hinz, Wiesbaden, 1952.

⁷⁹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, TKAE, Ankara, 2000, s.68-70.

⁸⁰ Ayrıntı için bkz. Timothy E. Gregory, "Hierocles", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol.2, Oxford University Press, New York, 1991, s.930.

⁸¹ Hierocles, *Synecdemvs*, Ed. Avgvstvs Bvrckhardt (Augustus Burckhardt), Lipsiae, 1893.

vücuda getirmiştir. Eser Anadolu'daki birçok yerin tespitinde ve özellikle de Göller Yöresi'ndeki yerler hakkında verdiği bilgiler ile kıymetlidir. Tez çalışmamızda eserin Margarethe Billerbeck tarafından Yunanca ve Almanca olarak hazırlanmış baskısı kullanılmıştır.⁸²

c. Anna Komnena - *Alexiad*

Anna Komnena, 2 Aralık 1083'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Anna, Bizans İmparatoru Alexios Komnenos ile eşi Eirene Komnena'nın ilk çocuğu idi. sonradan kendisinin üç kız ve üç erkek kardeşi dünyaya gelmiştir. Anna'yı sekiz yaşında babasından önce egemenlik süren imparatoriçe Maria'nın oğlu Konstantinos Doukas ile nişanladılar. Ancak sonradan bilinmeyen bir nedenle bu nişan bozuldu. Böylece İmparator, veliaht olarak Doukas yerine o sıralarda 4-5 yaşlarında olan büyük oğlu Ioannes'i atadı (1092). Anna ise 1097 yılında bir Rum soylusu olan Nikephoros Bryennios ile evlendi. Alexios, Bryennios'u çok seviyordu. Bu sebepten ona Kaisar (Caesar / Yardımcı İmparator) unvanını vermişti. 1118 yılında Alexios ölünce Anna, tahta eşinin geçmesi için çaba sarf etti ama başarılı olamadı. 1137 yılında Bryennios imparator Ioannes ile birlikte sefere çıktı ve dönüşte vefat etti. Anna, çağına göre çok iyi bir eğitim almıştı ve yazmaya çok düşküdü. Babasını, annesini ve eşini kaybettikten sonra kendisini yazmaya adanmıştı. Anna, 1148 yılında hala eseri *Alexiad* ile ilgileniyordu. Ama eserini hangi yıl tamamladı ve kaç yaşında öldü bilinmiyor. 1153'te öldüğü sanılıyor.⁸³

⁸² Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, Vol. I-V, Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin ve Newyork, 2006-2017.

⁸³ Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996, s.5-6
Bilge Umar'ın giriş bölümü.

Eserin asıl adı *Alexias*'tır. İngilizce çevirisinde *Alexiad* olarak yazılmıştır. Anna eserin dili hususunda İliada'da kullanılan edebi dile yaklaşmak istemiştir. Ayrıca Anna'nın dili akıcı, anlatımı canlıdır. Eserde bazı kişilerin (Bohemond, Anna Dalassena gibi) portresini çizmiştir. Eserde ara ara tutarsızlıklar ve çelişkiler yer almıştır. Buna rağmen *Alexiad* Balkanlar, Anadolu, Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu tarihini aydınlatan önemli bir kaynaktır. Anna eserinde Babası İmparator Alexios Komnenos dönemini işlemiştir. Eserde 1071-1118 yılları arasındaki olaylar anlatılmıştır. Eserin ne zaman yazılmaya başladığı ve ne zaman bitirildiği belli değildir.⁸⁴ Kaynağın Latince neşri Corpus Scriptorum Historiae Byzantine (CSHB) serisinde yayımlanmıştır.⁸⁵ Tez çalışmamızda ağırlıklı olarak eserin Bilge Umar tarafından yapılan tercümesinden faydalanılmakla birlikte ihtiyaç durumunda teyid için Latince neşri de kullanılmıştır.

d. Niketas Khoniates - *Historia*

Niketas Khoniates, 12. yüzyıl ortalarında Denizli yakınındaki Khonai (Antik Colossai / Honaz) şehrinde dünyaya gelmiştir. Genç yaşta İstanbul'a gönderilmiş ve burada iyi bir eğitim almıştır. Bizans'ta Angelos hanedanı döneminde (1185-1204) saraya girmiş ve önemli memuriyetlerde bulunmuştur. 1204 yılında Latinler'in İstanbul'u yağmalamalarına şahit olmuştur. Bu olay neticesinde İznik'e kaçabilmiştir. Theodoros Laskaris zamanında yine saray hizmeti yapmış ve tahmini olarak 1213 yılında vefat etmiştir.⁸⁶

⁸⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s.6-8 Bilge Umar'ın giriş bölümü.

⁸⁵ Anna Comnena, *Alexiadis*, Vol.II, Ed.Ludovicus Schopenus, *CSHB*, Bonnae, 1878.

⁸⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995, s.IX-X Fikret Işıltan'ın Giriş bölümü.

Niketas özellikle devlet idaresinde bulunduğu için yaşadığı dönemin tarihi kaynaklarına kolayca ulaşabilmekteydi. Eserini İznik'te geçen son zamanlarında kaleme almıştır. Eser 21 kitaptan oluşmaktadır ve eserde 1118-1206 yılları arasındaki Bizans İmparatorları anlatılmıştır. Türkiye Selçuklu tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. Eserde Sultan Mesut (1116-1155) ve II.Kılıçarslan (1155-1192) dönemleri ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Göller Yöresi açısından en ilgi çekici olarak işlediği konu ise Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı'dır. Bu savaşı ayrıntılı olarak anlatmıştır. Eser ilk olarak Rönesans devri bilginlerinden Hieronymus Wolf tarafından 1557 yılında basılmıştır. Halen kullanılan Latince çevirisi ise Immanuelis Bekkeri tarafından yayımlanmıştır.⁸⁷ Kaynağın Ioannes ve Manuel Komnenos dönemlerini ihtiva eden kısımları 1995 yılında Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁸⁸ 1180-1195 ve 1195-1206 yılları arasını kapsayan kısımları ise Işın Demirkent tarafından tercüme edilmiştir.⁸⁹ Tez çalışmamızda eserin Türkçe tercümelerinden faydalanılmakla birlikte yeri geldikçe Latince neşre de müracaat edilmiştir.

e. Ioannes Kinnamos - *Historia*

Ioannes Kinnamos, kendi ifadesine göre İmparator II.Ioannes'in 8 Nisan 1143'te ölümünden kısa süre sonra doğmuştur. Daha genç yaşta imparatorluk sekreteri yani *baslikos grammatikos* olmuştur. Manuel Komnenos'un Anadolu ve Balkanlar'daki seferlerine katılmıştır. Özel hayatı ve ailesi hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir. Kinnamos'un eseri büyük ihtimalle Manuel Komnenos'un ölümünden sonra yerini alan

⁸⁷ *Nicetae Choniatae Historia*, Ex Recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1835.

⁸⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.X-XI Fikret Işıltan'ın Giriş bölümü.

⁸⁹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2006; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

II.Aleksios Komnenos (1180-1183) döneminde kaleme alınmıştır. Eserin ağırlık merkezi Manuel Komnenos dönemidir. Ioannes Komnenos dönemi oldukça kısa işlenmiştir. Aslında Manuel Komnenos döneminin sonuna kadar gelmesi beklenen eser 1176 yılındaki Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı anlatıldığı yerde sayfa sonunda kesilmiştir.⁹⁰ Türkiye Selçuklu tarihi bakımından Niketas ve Anna'nın eserleri gibi kıymetli bilgileri bize ulaştırmaktadır. Eser Augustus Meineke tarafından Latince neşredilmiştir. Türkçe tercümesi de Işın Demirkent tarafından yapılmıştır.⁹¹ Tez çalışmamızda eserin Türkçe tercümesinden faydalanılmakla birlikte yeri geldikçe Latince neşir de kullanılmıştır.

3. LATİN KAYNAKLARI

a. Fulcherius Carnotensis - *Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantum*

I. Haçlı Seferi (1096-1101)'ne katılan din adamlarından birisi olan Fulcherius Carnotensis (1059-1127), *Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantum* adlı eserinin birinci kitabını 1101, ikinci kitabını 1106 ve üçüncü kitabını da 1124-1127 yılları arasında tamamlamıştır. Birinci kitap, Clermont Konsili ile başlar ve 12 Ağustos 1099'daki Askalan Savaşı ile sona ermektedir. İkinci kitap, 1100-1118 yılları arasındaki olayları ihtiva etmekte ve I. Baudouin de Boulogne'nin faaliyetlerini de içine almaktadır. Üçüncü kitap ise 1118-1127 yılları arasında II. Baudouin de Bourg'un faaliyetlerini anlatmaktadır. Fulcherius, olayları taraflı bir şekilde işlemekte Haçlıların faaliyetlerini savunmaktadır. Olayları oldukça ayrıntılı olarak ifade etmiş ve birçok Latin kaynağından

⁹⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001, s.XIX-XXIII
Işın Demirkent'in Giriş bölümü.

⁹¹ *Ioannis Cinnami Epitome*, Recensuit Augustus Meineke, Bonnae, 1836; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Çev. Işın Demirkent.

daha isabetli bilgiler vermiştir.⁹² Fulcherius Carnotensis'in birinci kitabının tercümesi 1998 yılında Ayhan Can ve 1999 yılında da Mukadder Yıldız tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁹³ Ayrıca eserin tamamı -I-II-III. kitaplar- İlcan Bihter Barlas tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve açıklamalar eklenmiştir.⁹⁴ Tez çalışmamda I. Haçlı Seferi esnasında Göller Yöresi ile ilgili güzergâh ve yerler ile ilgili olarak Ayhan Can, Mukadder Yıldız ve İlcan Bihter Barlas'ın tercümelerinden faydalanılmıştır.

b. *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum (Anonim Haçlı Tarihi)*

Yazarı bilinmeyen *Anonim Haçlı Tarihi*, 1095-1099 yılları arasındaki hadiseleri anlatmaktadır. Muhtemelen 1100 veya 1101 yılında yazılmıştır. Kaynak, Anadolu'ya ilk gelen nizami Haçlıların İstanbul'a varışları, İznik'i kuşatmaları, Dorilaeum (Eskişehir) Savaşı, Antakya Savaşı, Kudüs'ün alınması ve Askalan Savaşı gibi konuları işlemiştir.⁹⁵

⁹² Güray Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 4 / 3, 2009, s.1442; Fatih Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitabevi, Nisan 2018, s.21-23.

⁹³ Ayhan Can, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998; Mukadder Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

⁹⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

⁹⁵ Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", s.1444; ayrıntı için bkz. Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.23-24.

Tez çalışmamızda kaynağın Ergin Ayan tarafından yapılmış Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.⁹⁶

c. Albert of Aachen (Albertus Aquensis / Albert d'Aix) - *Historia Ierosolimitana*

Albertus Aquensis'in *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae* adlı eseri, I. Haçlı Seferi ile ilgili en mufassal kaynak olarak karşımıza çıkmakla birlikte Fulcherius Carnotensis'ten sonra en önemli vekayinâme özelliği taşımaktadır. Albertus birçok olayı müşahade etmeden yazmıştır. Ayrıca eserinde Haçlıların 1095-1120 yılı arasındaki faaliyetlerini sonradan Almanya'da yazmıştır.⁹⁷ Tez çalışmamızda Albertus'un toplamda XII kitaptan oluşan eserinin Susan B. Edgington tarafından hazırlanan Latince neşri ve İngilizce tercümesi kullanılmıştır.⁹⁸ Albertus'un özellikle Anadolu'ya gelen nizami birliklerin yürüyüşleri; ardından gelen Danimarka Kralı'nın oğlu Svend Svensson ve birliklerinin Akşehir ve Ilgın arasındaki imhası ve nihayet 1101 yılı Haçlı seferi ile ilgili verdiği bilgiler kıymetlidir ve tez çalışmamızda kullanılmıştır.

d. Odo of Deuil (Odon de Deuil) - *De Profectione Ludovici VII in Orientem*

Odo of Deuil (1110-1162), ordu vaizi olarak II. Haçlı Seferi (1147-1148)'nde Anadolu'ya Alman Kralı III. Konrad (1138-1152)'dan sonra gelen Fransa Kralı VII.

⁹⁶ Anonim *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, Çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

⁹⁷ Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", s.1443; Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.26.

⁹⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, Ed. and Trans. Susan B. Edgington, Oxford University Press, New York, 2007.

Louis (1137-1180)'in seferine iştirak etmiştir. Louis'in seferinde başından sonuna kadar onun yanında bulunan Odo of Deuil, II. Haçlı Seferi'nin en önemli çağdaş kaynağı olma özelliğine sahiptir ve yedi kitaptan oluşan *De Profectione Ludovici VII in Orientem* (VII. Louis'in Doğuya Seyahati) adlı eseri ile bilinmektedir.⁹⁹ Tez çalışmamızda eserin, Virginia Gingerick Berry tarafından hazırlanan Latince neşri ve İngilizce tercümesi kullanılmıştır.¹⁰⁰ Odo of Deuil'in verdiği kıymetli bilgiler sayesinde VII. Louis'in Efes – Laodiceia (Denizli) – Antalya güzergâhı tespit edilmeye çalışılmıştır.

e. Willermus Tyrensis - *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*

1130'da Kudüs'te dünyaya gelen Willermus Tyrensis, Latince, Yunanca, Farsça ve İbranice bilmektedir. Willermus Tyrensis, Haçlılar'ın Kudüs'e gelmelerine kadarki olayları Albertus Aquensis (Albert of Aachen)'ten; 1127 yılına kadarki olayları ise Fulcherius Carnotensis'ten yararlanarak yazmıştır. Willermus, Kudüs Kralı I. Amaury (1163-1174) ve yerine geçen oğlu IV. Baudouin zamanında Sûr (Tyros / Tyre) Piskoposu olarak görev yapmıştır. Uzun yıllar doğuda yaşamış olmasından mütevellid Arapça'yı iyi derecede öğrenmişti. Buradan hareketle doğulu tarihçilerin eserlerinden istifade etmiş olmalıdır. Haçlılar'ın kütüphaneleri papazlara emanet ettikleri bilindiği için ihtimal ki Willermus, bu şekilde bazı ederlerden istifade etmiş olmalıdır. Willermus eserini bitirdikten bir yıl sonra 1185'te vefat etmiştir.¹⁰¹

⁹⁹ Ayrıntı için bkz. Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.31-32.

¹⁰⁰ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, Ed. and Trans. Virginia Gingerick Berry, Columbia University Press, New York, 1948.

¹⁰¹ Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", s.1443; ayrıntı için bkz. Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.32-34.

Willermus Tyrensis, her ne kadar Haçlı Seferi ile ilgili bilgileri ihtiva etse de Türkiye Selçuklu Devleti'nin durumu ve Anadolu'daki yerler ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir. Kaynağın I-XXIII. kitapları Emily Atwater Babcock ve A.C.Krey tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir.¹⁰² Kaynağın, başlangıçtan Kudüs'ün zaptına kadar olan kısmı (I-VIII. kitaplar), Kudüs'ün zaptından Urfa'nın fethine kadar olan kısmı (IX-XV. kitaplar) ve 1143-1163 yılları arasındaki kısmı (XVI-XVIII. kitaplar) Ergin Ayan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁰³ Tez çalışmamızda ağırlıklı olarak Ergin Ayan'ın Türkçe tercümelerinden; XVIII. kitaptan sonraki kısımda ise İngilizce tercümeden faydalanılmıştır.

f. Roger de Houdene (Roger de Hoveden)

Roger de Houdene (ö.1201), Yorkshire'a bağlı Hoveden (Houdene / Howden) kasabasındandır ve hukukçudur. İngiltere Kralları II. Henry (1154-1189) ve III. Henry (1216-1272) dönemlerinde yaşamış ve onlara hizmet etmiştir. Roger de Houdene, 1174-1189 yılları arasında 1169-1192 yılları arasını ele alan *Gesta Regis Henrici Secundi* ve III. Haçlı Seferi'nden dönüşte 1192 yılında yazmaya başladığı 732-1201 yılları arasını

¹⁰² *A History of Deeds Done Beyond The Sea By William Archbishop of Tyre*, Vol. I-II, Trans. And Annotated by Emily Atwater Babcock and A.C.Krey, Columbia University Press, New York, 1943.

¹⁰³ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, Çev. Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine 1099-1143)*, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, Çev. Ergin Ayan, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara, 2009.

konu edinen *Annalium Pars Prior et Posterior* adlı iki eser meydana getirmiştir.¹⁰⁴ Roger de Houdene'nin ilk eserinin Latince neşri William Stubbs tarafından¹⁰⁵; ikinci eseri ise Henry T. Riley tarafından İngilizce tercüme olarak yayımlanmıştır.¹⁰⁶ Tez çalışmamızda bu eser içerisinde Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Miryokefalon Savaşı sonrası İngiltere Kralı II. Henry (1154-1189)'ye yazdığı mektup kullanılmıştır. Bu mektup hem Latince neşir hem de İngilizce tercümede yer almaktadır. Ayrıca kaynaktaki mektup A.A.Vasiliev tarafından da İngilizce tercüme olarak yayımlanmıştır.¹⁰⁷ Mektubun Latince neşri ve İngilizce tercümelerinden faydalanılmıştır.

g. Ansbert - *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*

III. Haçlı Seferi (1189-1192) ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi olarak *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* adlı eser bilinmektedir. Yazarı belli olmayan bu eser Ansbert'e atfedilmektedir. III. Haçlı Seferi esnasında Anadolu'da Haçlılar'ın güzergâhı, Türkiye Selçukluları ve Bizans'ın durumu ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Göller Yöresi açısından özellikle Haçlılar'ın Laodiceia (Denizli) – Konya güzergâhı arasındaki yerler ile ilgili verilen bilgiler kayda şayandır. Özellikle Sozopolis (Uluborlu)'in Miryokefalon Savaş yeri ile ilgili kilit nokta olduğu bilgisine ulaşmamıza olanak sağlaması da dikkate değerdir. Tez çalışmamızda kaynağın *Manumenta*

¹⁰⁴ Adnan Eskikurt, “Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar”, *USAD*, S.6, Haziran 2017, s.71.

¹⁰⁵ *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.I, Ed. William Stubbs, London, 1868;
Chronica Magistri Rogeri de Houedene, Vol.II, Ed. William Stubbs, London, 1869.

¹⁰⁶ *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I-II, Translated From The Latin by Henry T. Riley, London, 1853.

¹⁰⁷ A.A.Vasiliev, “Manuel Comnenus And Henry Plantagenet”, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 29 / 2, 1930, s.233-244.

Germaniae Historica (MGH) serisi içerisinde Anton Chroust tarafından yapılan Latince neşri¹⁰⁸ ve G.A.Loud tarafından yapılan İngilizce tercümesi¹⁰⁹ karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

h. *Historia Peregrinorum*

III. Haçlı Seferi (1189-1192) kaynakları arasında olmakla birlikte yazarı belli olmayan kaynaklardan birisidir. Özellikle Ansbert'in verdiği bilgileri teyid etmek ve bazı kısımlarda onun vermediği bilgileri tamamlamak adına önemli bir kaynaktır. Kaynağın *Manumenta Germaniae Historica (MGH)* serisi içerisinde Anton Chroust tarafından tamamı Latince neşredilmiştir.¹¹⁰ G.A.Loud tarafından aynı neşir kullanılarak bir kısmı İngilizce'ye tercüme edilmiştir.¹¹¹ Anton Chroust'un Latince neşrinin 116-130 arası sayfaları G.A.Loud tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Anton Chroust'un Latince neşrinin 130-173 arası sayfaları ise İngilizce'ye tercüme edilmemiştir. Tez çalışmamızda Latince neşir ve İngilizce tercüme karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

¹⁰⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptores, nova series*, V, Berlin, 1928.

¹⁰⁹ Ansbert, *The History of the Expedition of the Emperor Frederick*, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.

¹¹⁰ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptores, nova series*, V, Berlin, 1928.

¹¹¹ *The History of Pilgrims*, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.

1. Magni Presbiteri Chronicon (Tageno'nun Günlüğü)

III. Haçlı Seferi (1189-1192) kaynakları arasında yer alan *The Chronicle of Magnus of Reichersberg* (*Reichersberg'li Magnus'un Kroniği*)'in içerisinde günümüze kadar gelmiştir. 1195 yılında ölen Reichersberg'li Magnus, eserinin içerisine 1190 yılı sonlarında Tripoli'de ölen Passau Katedrali Başrahibi Tageno'nun çağdaş Haçlı Seferi günlüğünü kopyalamıştır.¹¹² Günlük, diğer kaynakların verilerinin teyid edilmesi ve eksik kısımların tamamlanmasında kıymetli bilgiler vermektedir. Kaynak, *Manumenta Germaniae Historica (MGH)* serisi içerisinde Latince neşredilmiş¹¹³ olup bu neşirden hareketle G.A.Loud tarafından İngilizce tercümesi yapılmıştır.¹¹⁴ Tez çalışmamızda kaynağın Latince neşri kullanılmıştır.

i. Epistola de Morte Friderici Imperatoris

III. Haçlı Seferi (1189-1192) kaynaklarından *Epistola de Morte Friderici Imperatoris* (*İmparator Friedrich'in Ölümüne İlişkin Mektup*), adından da anlaşılacağı üzere bir mektuptur ve yazarı bilinmemektedir. Mektup, Alman Haçlıları'nın Macar Kralı Bela tarafından karşılanmalarından başlar ve Friedrich Barbarossa'nın ölümünden sonra cenazesinin Tarsus'a kadar taşınması ve sonradan Antakya'ya kadar ilerleyişi hususunda kısa bir bilgi ile son bulmaktadır. Mektuptaki veriler diğer Latin kaynaklarını teyid

¹¹² Ayrıntı için bkz. G.A.Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, s.3-5 Introduction.

¹¹³ *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, *MGH Scriptorvm XVII*, Ed. Georgivs Heinricvs Pertz, Hannoverae, 1861, s.509-517.

¹¹⁴ *The Chronicle of Magnus of Reichersberg*, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010, s.149-167.

etmekte ve yer yer eksik kısımları da tamamlamaktadır. Kaynak Anton Chroust tarafından Latince neşredilmiş¹¹⁵; G.A.Loud tarafından da İngilizce'ye tercüme edilmiştir.¹¹⁶ Tez çalışmamızda Latince neşir ve İngilizce tercüme karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

j. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*

III. Haçlı Seferi (1189-1192) kaynaklarından *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, yine yazarı bilinmeyen bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam altı kitaptan oluşan kaynağın ilk kitabı Selahaddin Eyyûbî'nin fetihleri ve Friedrich Barbarossa'nın seferine odaklanmaktadır. 2. kitaptan itibaren ise İngiltere Kralı I. Richard'ın sefere katılımı anlatılmıştır. Göller Yöresi açısından özellikle Friedrich Barbarossa'nın sefer güzergâhı ve güzergâh üzerindeki yerler olduğu için kaynağın birinci kitabı bizim için önemlidir. Tez çalışmamızda kaynağın Helen J. Nicholson tarafından yapılan İngilizce tercümesi kullanılmıştır.¹¹⁷

k. Simon de Saint Quentin

Simon de Saint Quentin, 1245 yılında Papa IV.Masum tarafından doğuya gönderilen bir grup keşiş arasındadır. Onun temel görevi, Moğollar'ın Anadolu'da insan

¹¹⁵ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptorum, nova series*, V, Berlin, 1928.

¹¹⁶ *A Letter Concerning the Death of the Emperor Frederick*, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.

¹¹⁷ *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade. A Translation of The Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Ashgate Publishing, Aldershot, 1997.

kıyımına son vermeleri ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri için Papa'nın mektubunu Moğol Hanına ulaştırmaktı. O, görevi esnasında uzun süre Anadolu'da kalmış ve çeşitli gözlemlerde bulunmuştur. Göller Yöresi'nde Labigarme (Ab-ı Germ / Ilgın) ve Finemigle (Philomelion / Akşehir) ile ilgili olarak zamanının yer adı hususunda bilgi vermektedir. Simon'un seyahatnâmesi, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248* adıyla Erendiz Özbayoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹¹⁸ Tez çalışmamızda mezkûr tercümeden faydalanılmıştır.

4. SÜRYANÎ VE ERMENÎ KAYNAKLARI

a. *Anonim Süryanî Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle)*

Adı bilinmeyen bir Süryanî din adamı tarafından 1240 yılında yazılan ve I. ve II. Haçlı Seferlerini kronolojik olarak işleyen kısa ama bir o kadar da önemli bir kaynaktır. Kaynak 1098-1164 yılı arasındaki Haçlı seferlerinde vuku bulan olayları işlemektedir.¹¹⁹ Doğrudan Göller Yöresi'ndeki yerler ile ilgili bilgi vermese de tez çalışmamızda tamamlanması gereken diğer kısımlar ile ilgili olarak yararlanılmıştır. Kaynak A.S.Tritton tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş ve H.A.R. Gibb tarafından notlandırılarak yayımlanmıştır. A.S.Tritton'un İngilizce tercümesi Vedii İlmen tarafından

¹¹⁸ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

¹¹⁹ Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", s.1445; Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.129-130.

da Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹²⁰ Tez çalışmamızda İngilizce ve Türkçe tercümeden yararlanılmıştır.

b. Süryani Mihael - *Vekayinâme*

Süryani Mihael (ö.1200), XII. yüzyılda yaşamış ve Hz. Adem'den başlayarak 1199 yılına kadar gelen bir dünya tarihi kaleme almıştır. Kaynak, Türkiye Selçukluları zamanı Anadolu tarihi hakkında bilgileri ihtiva etmesi bakımından kıymetlidir. Kaynağın J.-B. Chabot tarafından üç cilt halinde Fransızca tercümesi¹²¹ ve Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe tercümesi yapılmıştır.¹²² Tez çalışmamızda kaynağın Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.

c. Abû'l-Farac - *Makhtebhanuth Zabhne*

1225-1226 yılında Malatya'da doğan Gregory Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (ö.1286), Tabib İbranî Ahron (Harun)'un oğludur. Bar Hebraeus olarak da bilinen Gregory Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (ö.1286), *Makhtebhanuth Zabhne* adlı vekayinâmesi ile bilinmektedir. Bu eser Süryanî Mihael'in eserinden faydalanılarak yazılmıştır. Genel olarak ikisi arasında birçok benzerlik bulunmakla birlikte Süryanî Mihael'in eserinin özeti

¹²⁰ "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", Translated by A.S.Tritton; With Notes by H.A.R.Gibb, *JRAS*, No. 1, January 1933, p.69-101; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005.

¹²¹ *Chronique de Michel Le Syrien*, I, Editée pour la première fois et traduite en Français par J.-B.Chabot, Paris, 1899; *Chronique de Michel Le Syrien*, II, Editée pour la première fois et traduite en Français par J.-B.Chabot, Paris, 1901; *Chronique de Michel Le Syrien*, III, Editée pour la première fois et traduite en Français par J.-B.Chabot, Paris, 1905.

¹²² *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, Çev. Hrand D.Andreasyan, TTK yayımlanmamış tercüme eser, 1944.

niteliğindedir. Kaynak, Ernest A. Wallis Budge tarafından Süryanîce'den İngilizce'ye¹²³ ve Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹²⁴ Kaynak, Süryanice, Arapça, Farsça ve diğer bazı kaynaklardan faydalanılarak yazılmış bir dünya tarihidir. Hz. Adem'den başlayarak Benî İsrail hakimleri, İbrânîler, Keldânîler, Medler, Persler, Romalılar, Yunanlılar, Bizanlılar, Hz. Peygamber'den Abbasilerin yıkılmasına kadar İslâm Tarihi, Selçuklular, İsmâîlîler, Haçlılar, Harezmsahlr ve Moğollar hakkında bilgileri ihtiva etmektedir.¹²⁵ Kaynağın özellikle II. cildi Türkiye Selçuklu, Haçlılar ve Göller Yöresi'nde bazı yerler ile ilgili bilgiler vermesi açısından kıymetlidir. Tez çalışmamızda kaynağın Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.

Abû'l-Farac'ın bir diğer eseri ise ölmeden kısa süre önce Arapça yazdığı muhtasar *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*'dir. Bu kaynağın Türkçe tercümesi Şerafeddin Yaltkaya tarafından yapılmıştır.¹²⁶ Tez çalışmamızda yeri geldikçe bu kaynaktan da kısa bilgiler alınmıştır.

¹²³ *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, Bar Hebraeus*, Translated from the Syriac By Ernest A.Wallis Budge, Vol.I-II, Oxford University Press, London, 1932.

¹²⁴ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.

¹²⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, C.21, Ankara, 2000, s.93; Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.130-131.

¹²⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara, 2011.

d. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*

Ermeni kaynakları içerisinde sayılabilecek olan *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 952-1136 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. Urfalı Mateos'un talebesi olan Papaz Grigor da vekayinâmeye zeyl yazmıştır. Bu zeyl de 1136-1162 yılları arasındaki hadiseleri kapsamaktadır. Urfalı Mateos, XI. yüzyıl sonunda ve XII. yüzyılın ilk yarısında Urfa'da yaşamış olduğu için Göller Yöresi'ne uzak olmaktan mütevellit bölge hakkında net bilgi vermemektedir. Her ne olursa olsun Türkiye Selçuklu, Bizans ve Haçlılar ile ilgili verdiği bilgiler kıymetlidir. Tez çalışmamızda kaynağın Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.¹²⁷

e. *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (ö.1276)*

Kilikya Ermeni müverrihleri içerisinde yer alan Başkumandan ve Gundstabil (Kondistabl) Simbat, Kilikya Ermeni Kralları'nın 1334 yılına kadar olan tarihini konu edinmektedir. Kilikya Ermeni Kralları anlatılırken, Selçuklu sultanları, Dımaşk, Halep ve diğer bölgelerin emîrleri, Türkmen ve Karaman beyleri ve Mısır hükümdarlarıyla yapılmış olan faaliyetler de kayda geçirilmiştir. XIII. yüzyılda Moğol istilaları Simbat'ın eserine de yansımıştır. Simbat'ın eserinin 951 senesinden 1152 senesine kadar geçen olayları anlattığı ilk kısmı Urfalı Mateos ve devamındaki zeylin -Papaz Grigor Zeyli- ufak farklarla oluşturulmuş basit bir özeti niteliğindedir. 1152 tarihinden itibaren 1274 senesine kadar olan olayların anlatıldığı kısımlar Simbat'ın kendi yazdığı kısımdır ve 1274-1334 arasını anlatan son kısım ise meçhul bir müeyyil tarafından yazılmıştır.¹²⁸

¹²⁷ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev.

Hrand D.Andreasyan, TTK, Ankara, 2000.

¹²⁸ Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, s.125-126.

Özellikle Miryokefalon Kalesi ile ilgili verdiği bilgi dikkate değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Tez çalışmamızda kaynağın Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.¹²⁹

5. KİTABELER, VAKFİYELER, SİKKELER, RESMÎ VESİKALAR

a. Kitabeler

Kitabeler ile ilgili olarak İ.H.Uzunçarşılı'nın *Kitabeler* adlı çalışması ilk sırada gelmektedir. Uzunçarşılı, mezkûr çalışmasında Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki kitabeleri yayımlamıştır.¹³⁰ Tez çalışmamızda Isparta, Atabey ve Eğirdir kitabelerinden yeri geldikçe faydalanılmıştır. İslâm epigrafisi üzerinde yapılmış en geniş ve derli toplu çalışma Et.Combe, J.Sauvaget ve G.Wiet yönetiminde hazırlanan *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe* adlı çalışmadır. Adı geçen çalışma XV cilt olarak Kahire'deki Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Çalışmada kitabeler Arapça neşirleri ve Fransızca tercümeleri ile birlikte şehirlere göre tasnif edilerek hazırlanmış ve her kitabeye bir numara verilmiştir.¹³¹ Tez çalışmamızda yeri geldikçe eserin XIII. cildindeki kitabelerden faydalanılmıştır.¹³² Göller Yöresi'nde Isparta, Uluborlu, Eğirdir ve Beyşehir'deki kitabeler de bazı çalışmalarda ele alınmış ve tez

¹²⁹ *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1946.

¹³⁰ İ.H.Uzunçarşılı, *Kitabeler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

¹³¹ *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, I-XV, Et.Combe, J.Sauvaget, G.Wiet, Caire, 1931-1957.

¹³² *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Treizième, Et.Combe, J.Sauvaget, G.Wiet, Caire, 1944.

çalışmamızda bu çalışmalardan yeri geldikçe faydalanılmıştır.¹³³ Ayrıca burada doğrudan kitabeler ile ilgili olmayıp araştırma eserlerin içerisinde yer alan kitabelerden de faydalanılmış olup çalışmamızda kaynak olarak ilgili yerlerde gösterilmiştir.

b. Vakfiyeler

Türkiye Selçuklu zamanı ile ilgili vakfiyeler arasında çalışmamız açısından önemli olan *Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi* kullanılmıştır. Antalya’da hazırlanan 669 H. / 1270-1271 M. tarihli vakfiye, Osman Turan tarafından açıklamaları ile birlikte neşr ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.¹³⁴ Selçuklu kaynaklarına yansımayan bazı bilgileri bu vakfiyeden öğrenmekteyiz. Selçuklular zamanında Atabey’in *Ağros* (اغروس) olarak zikredildiğini; buradaki medresenin ve bugün Eğirdir Gölü’nün doğusundaki Dadil (داندیل) / Ertokuş Hanı’nın da Borglu / Borgulu (Uluborlu)’ya bağlı olduğunu vakfiyeden tespit etmekteyiz. Yine İbn Bîbî’de geçen *Sporta / Sperta / s.p.r.ta* (سپرتا) adının aynı vakfiyede

¹³³ Mezkûr yerleşimler ile ilgili kitabeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, Erzurum, 1991; H.T.Dağlıoğlu, “Isparta’da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi”, *Ün*, C.1, S.2, Temmuz 1934, s.29-36; Tahir Erdem, “Isparta’da Sülübey Mahallesinde Yılankırkan Çeşmesi Kitabesi”, *Ün*, C.1, S.5, 1934, s.75-78; Neşet Köseoğlu, “Uluborlu Kitabeleri”, *Ün*, C.2, S.13, Nisan 1935, s.175; Neşet Köseoğlu, “Isparta Kitabeleri ve Eski Eserleri”, *Ün*, C.3, S.26-27, Mayıs-Haziran 1936, s.364-365; Neşet Köseoğlu, “Eğridir Kitabeleri ve Mezar Taşları”, *Ün*, C.3, S.34, 1937, s.475; Yusuf Akyurt, “Beyşehirli Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S.IV, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.91-129.

¹³⁴ Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Bulleten*, C.XI, S.43, TTK, Ankara, Temmuz 1947, s.415-429 / Tıpkıbasım Levha LXI-LXXVI.

de zikrediliyor olması Göller Yöresi'ndeki Isparta ile ilgili bilgileri netleştirmemize olanak sağlamaktadır. Tez çalışmamızda bu hususlar ayrıntılarıyla vakfiyeden istifade ile değerlendirilmiştir.

Tez çalışmamızda kullandığımız bir diğer vakfiye ise *Koyungözü Baba Zaviyesi*'ne ait vakfiyedir. Vakfiyeden ilk kez Böcüzâde Süleyman Sami bahsetmiş¹³⁵; daha sonra *Isparta Ün Mecmuası*'nda araştırmacılar tarafından yayımlanmış ve değerlendirilmiştir.¹³⁶ Sait Kofoğlu tarafından vakfiyenin Arapça ve Türkçe metni ile birlikte değerlendirmeleri yapılmıştır.¹³⁷ Vakfiyeye göre 702 H. / 1302-1303 M. tarihinde Hamid Bey'in hayatta olduğu ve Uluborlu'da yaşadığı bilgisi bizim açımızdan dikkate değerdir. Mezkûr vakfiye, Hamidoğulları zamanı hakkında önemli bir kaynak hüviyetindedir.

Tez çalışmamız açısından önemli olan bir diğer vakfiye ise *Şeyh Şikem Vakfiyesi*'dir. Keçiborlu'da düzenlenen vakfiye, ilk kez Fehmi Aksu tarafından *Isparta Ün Mecmuası*'nda yayımlanmıştır. Ayrıca Sait Kofoğlu tarafından da incelenmiş ve değerlendirilmiştir.¹³⁸ Vakfiye'ye göre Hamid Bey'den sonra beyliğin başına oğlu İlyas Bey'in geçtiği ve beyliği Uluborlu merkezli olarak yönettiği bilgisi kayda değerdir.

¹³⁵ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Haz. Hasan Babacan, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012, s.22, 315-316.

¹³⁶ Tahir Erdem, "Hamidoğulları Tarihine Ait Yeni ve Önemli Bir Belge", *Ün*, C.2, S.16, 1935, s.223-225; M. Mesud Koman, "Hamid Beyin Adı Geçen Mühim Bir Vakfiye", *Ün*, C.9, S.97-98, Nisan-Mayıs 1942, s.1340-1341; M. Mesud Koman, "Bir Not", *Ün*, C.9, S.99-102, Haziran-Eylül 1942, s.1408.

¹³⁷ Sait Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara, 2006, s.116-120.

¹³⁸ Fehmi Aksu, "Şeyh Şikem Vakfiyesi", *Ün*, C.10, S.114-115, 1943, s.1585-1592; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.136-141.

Mezkûr vakfiye de yine Hamidoğulları zamanı hakkında önemli bir kaynak hüviyetindedir.

Son olarak *Yatağan Mürsel Zaviyesi Vakfiyesi*'nden bahsedebiliriz. Adı geçen vakfiye, M.Zeki Oral ve İ.H. Konyalı tarafından yayımlanmıştır. Karamanoğulları zamanı hakkında önemli bir kaynak olmasına rağmen Beyşehir ile ilgili kısa da olsa verdiği bilgiler çalışmamız açısından önemlidir.¹³⁹

c. Sikkeler

Sikke, devletin damgası ile damgalanmış; taşınması ve kullanımı kolay olan bir te'diye (ödeme / borç) vasıtasıdır.¹⁴⁰ Lidyalılardan itibaren bağımsızlık, hâkimiyet sembolü ve ekonomik güç olarak hükümdarlar tarafından bastırılmış / kestirilmiştir.

Tez çalışmamızda sikkelerden, Göller Yöresi'ndeki şehir ve yerleşmelerin isimleri hususunda faydalanılmıştır. Aynı zamanda sikkelerin tarihleri de dikkate aldığımız bir diğer husustur. Özellikle Sait Kofoglu, yaptığı çalışmasında, Türkiye Selçuklularından Hamidoğullarına geçiş sürecinde Uluborlu (Borgulu), Eğirdir (Felekabad) ve Burdur'da kestirilen sikkeleri yayımlamış ve değerlendirmiştir.¹⁴¹

¹³⁹ M.Zeki Oral, "Karamanoğulları Tarihine Ait Vesikalar: Yatağan Mürsel Vakfiyesi", *Bellekten*, C.XVIII, S.71, Temmuz 1954, s.337-345; İ.H. Konyalı, "Bir Hüccet İki Vakiye", *VD*, S.VII, İstanbul, 1968, s.97-110.

¹⁴⁰ Sikke hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Sikke", *İA*, C.10, MEB, İstanbul, 1967, s.621-640.

¹⁴¹ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.123, 125, 126, 127, 128, 129, 130-131, 154-157, 162-164, 165-168, 170-174, 176-178, 187-190, 194-195, 251-252.

d. Diplomatik Vesikalar

Türkiye Selçuklu Devleti zamanı ile ilgili diplomatik vesikalar derli toplu bir şekilde Osman Turan tarafından yayımlanmıştır. Bu vesikalar özellikle Antalya ve Alanya ile birlikte güney kıyılarının Selçuklu hâkimiyetine geçişi sonrası Kıbrıs Krallığı ve Venediklilerle yapılan antlaşmaları ihtiva etmektedir.¹⁴²

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Miryokefalon Savaşı sonrası İngiltere Kralı II. Henry (1154-1189)'ye yazdığı mektup ve III. Haçlı Seferi (1189-1192) kaynaklarından yazarı bilinmeyen *Epistola de Morte Friderici Imperatoris (İmparator Friedrich'in Ölümüne İlişkin Mektup)*'ten yukarıda Latin kaynakları içinde bilgi verilmiştir.¹⁴³

III. OSMANLI VE BEYLİKLER DÖNEMİ KAYNAKLARI

a. Şikârî - Karamanoğulları Tarihi

Kataloglarda *Karamannâme*, *Kitab-ı Karamaniyye*, *Kitab-ı Tevârih-i Karamaniyye* olarak adlandırılan eseri yazan Şikârî hakkında bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Kendi eserinde verdiği bilgiden mütevellid *Şikârî* mahlasına sahip olduğunu anlamaktayız. Şikârî'nin eserinin önemi Karamanoğulları tarihi hakkında bilinen tek eser olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁴ Eserin Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndeki nüshadan çeviri

¹⁴² Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara, 1988.

¹⁴³ bkz. Yukarıda, Latin Kaynakları.

¹⁴⁴ Şikârî ve eseri hakkında ayrıntı için bkz. Sara Nur Yıldız, "Şikârî", *DİA*, Ankara, 2010, s.162-163.

yazısı Mesut Koman tarafından yapılmıştır.¹⁴⁵ Son olarak Metin Sözen ve Necdet Sakaoglu tarafından çeviri yazı ve tıpkıbasım (faksimile) olarak yayımlanmıştır.¹⁴⁶ Tez çalışmamızda Mesut Koman'ın çeviri yazılı yayınından faydalanılmıştır. Eser özellikle Göller Yöresi açısından Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından Hamid Bey'e Borlu (Uluborlu)'nun verilmesi; Eğirdir'de Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey'in bir sarayının olduğu gibi önemli bilgileri ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir.

b. Âşıkpaşazâde - *Tevârih-i Âl-i Osman*

Garib-nâme adlı eserin yazarı Âşıkpaşa (öl.1332), Karaman hükümdarı Muhlis Baba ve Baba İlyas'ın sülalelerinden gelen bir aileden 1400 yılında Çorum'da dünyaya gelmiştir. 1413'te bir ara Yahşi Fakih'in evinde kalmıştır. Osmanlı'da zaman zaman bazı görevlerde bulunmuş ve hatta seferlere de katılmıştır. 1484 yılında *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserini yazdığı sıralarda 86 yaşında idi. Eserini yazarken Yahşi Fakih'in *Menakıbnâmesi*'nden de yararlanmıştı. Bu eser üzerinde F.Giese derinlemesine çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde *Ahiyan-ı Rûm – Baciyan-ı Rûm – Gaziyan-ı Rûm – Abdalan-ı Rûm* hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca o sıralarda Anadolu'daki tarikatlar hakkında da bilgi vermektedir. Eser, ilk kez Âli Bey tarafından 1332'de İstanbul'da basılmıştır. Ardında 1929'da Leipzig'de *Die altosmaniche Chronic des Aşık-paşa zâde* olarak tenkidli bir neşri yayımlanmıştır.¹⁴⁷ Necdet Öztürk tarafından

¹⁴⁵ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, Haz. M. Mesud Koman, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi, Konya, 1946.

¹⁴⁶ Şikârî, *Karamannâme*, Haz. Metin Sözen; Necdet Sakaoglu, Karaman Valiliği – Karaman Belediyesi – ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2005.

¹⁴⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.286-287.

tıpkıbasım ve transkripsiyon olarak hazırlanmış olup yeri geldikçe tez çalışmamızda bu yayımdan faydalanılmıştır.¹⁴⁸

Tevârih-i Âl-i Osman Osmanlı dönemi eserlerinden olması hasebiyle Türkiye Selçukluları ile ilgili ayrıntılı bilgiyi ihtiva etmez. Ancak Osmanlılar'ın kuruluş sürecindeki Anadolu sosyal yapısı hakkında verdiği bilgiler daha önceki dönem açısından bize bir ufuk açmaktadır. Ayrıca Hamidoğulları'nın hâkimiyet sahası ile ilgili bilgilerin de yer alması bizim için kıymetlidir.

c. Mevlânâ Mehmet Neşrî - *Cihannûma*

Mevlânâ Mehmet Neşrî, *Cihannûma* adı verilen bir dünya tarihi yazmıştır. Eserin sadece altıncı bölümü (Türklerin ve Osmanlı Devleti'nin Tarihi) biza kadar ulaşmış durumdadır. Neşrî eserini yazarken Âşıkpaşazâde ve diğer Osmanlı kroniklerini kaynak almaktadır. Kaynağın Necdet Öztürk tarafından hazırlanan tıpkıbasım ve transkripsiyonundan tez çalışmamızda yararlanılmıştır.¹⁴⁹ Göller Yöresi açısından özellikle Borglu (Uluborlu), Isparta ve Yalvaç ile ilgili yer adı hususunda sağladığı bilgiler kıymetlidir.

d. Müneccimbaşı - *Câmiü'd-Düvel*

Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah, aslen Karamanlıdır ancak Selanik'te dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Selanik Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Efendi'den almıştır. 1653-1654 yıllarında İstanbul'a gelmiştir. Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Halil Dede'nin müridi ve talebesi olmuştur. Müneccimek Şekîbî Mehmed Efendi 1668 yılında vefat edince müneccimbaşılığa getirilmiştir. 1687 yılında müneccimbaşılıktan kendi isteğiyle

¹⁴⁸ *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.

¹⁴⁹ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008.

ayrılarak hacca gitmiştir. Daha sonra Mekke Mevlevihanesi Şeyhi olmuştur. 1702 yılında Mekke’de vefat etmiştir. Tarih sahasında yazdığı *Câmiü’-d-Düvel* veya *Sahâifü’l-ahbâr* adlarıyla anılan Arapça büyük İslâm tarihi önemlidir. Eseri meydana getirirken 70 kadar eserden faydalanmıştır. Devletlere göre hazırlanmış eser 1672 yılına kadar gelmektedir. 1720-1730 yılları arasında şair Nedim tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Hasan Fehmi Turgal 1943 yılında İstanbul’da aynı kısmın Türkçe tercümesini yayımlamıştır.¹⁵⁰ Ali Öngül tarafından eserin Türkçe tercümesi 2013’de iki cilt halinde yayımlanmıştır.¹⁵¹ Ali Öngül’ün tercümesinin Anadolu Selçuklu ve Beylikler kısmını ihtiva eden II. cildi tez çalışmamızda kullanılmıştır.

e. Kâtip Çelebi - *Cihannûma*

Kâtip Çelebi (ö.1657)’nin *Cihannûma* adlı eseri Osmanlı ülkelerinin sistematik bir coğrafya kitabı olması bakımından önemlidir. Eserin telif sebebi Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış coğrafya kitaplarının yetersiz olmasıdır. Tez çalışmamızda İbrahim Müteferrika’nın 3 Temmuz 1732 tarihli baskısından yararlanılmıştır.¹⁵² Eserde Anadolu’daki yerler, ürünler, üretim gibi bilgiler ayrıntılı olarak verilmektedir. Ayrıca eserde verilen Anadolu haritası da ciddi bilgileri ihtiva etmektedir. Göller Yöresi açısından Hamid coğrafyası ile ilgili verilen bilgiler yeri geldikçe tarihî coğrafya açısından değerlendirilerek çalışmamıza eklenmiştir.

¹⁵⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.316; H.Fehmi Turgal, *Anadolu Selçukileri Müneccimbaşıya Göre*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1935.

¹⁵¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü’-d-Düvel*, I-II, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.

¹⁵² Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, Haz. İbrahim Müteferrika, Matba-i Amire, 1732.

IV. YAKINÇAĞ TARİHİ KAYNAKLARI

Yakınçağ Tarihi kaynakları içerisinde II. Meşrutiyet Meclisi'nin Isparta Mebusu olan Böcüzâde Süleyman Sami'nin, *Isparta Tarihi* adlı eseri bilinmektedir. Böcüzâde'nin eserinin tamamı Hasan Babacan tarafından transkript edilerek yayımlanmıştır.¹⁵³ Karçınzade Süleyman Şükrü ise *Seyahat 'l-Kübra (Büyük Yolculuk)* adlı eseri ile tanınmaktadır. Özellikle Eğirdir ile ilgili verdiği bilgiler kıymetlidir. Eser Hasan Mert tarafından transkript edilmiş ve Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkmıştır.¹⁵⁴ Böcüzâde Süleyman Sami ve Karçınz de Süleyman Şükrü, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başı Osmanlı yazarlarından olmakla birlikte kendilerinden önce yazılan eserlerden yararlandıkları için verdikleri bilgiler kıymetlidir. Tez  alıŐmamızda her iki yazarın da Isparta ve çevresi hakkında verdiği bilgilerden yeri geldikçe faydalanılmıştır.

İngiliz asıllı arkeolog ve aynı zamanda rahip olan Francis Vyvyan Jago Arundell (1780-1846), genç yaŐtan beri arkeolojiye ilgi duymuŐtur. 1826 ve 1832-1833'te Anadolu'ya iki kez seyahat düzenlemiş ve özellikle Göller Yöresi'ndeki yerler hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgileri verirken kendinden önceki yazarlara da atıflarda bulunmuştur. Apollonia'nın Uluborlu olduğunu da tespit etmesi ayrıca dikkate değerdir. Eser 1834 yılında iki cilt halinde İngilizce olarak yayımlanmıştır.¹⁵⁵

İngiliz Jeolog, William John Hamilton (5 Temmuz 1805 – 27 Haziran 1867), 1835'te Hugh Edwin Strickland ile Doğu Akdeniz ülkelerine seyahat etti. Bu seyahati

¹⁵³ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Haz. Hasan Babacan, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012.

¹⁵⁴ Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahat 'l-Kübra*, Haz. Hasan Mert, TTK, 2013.

¹⁵⁵ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol. I-II, London, 1834.

1842 yılında iki cilt halinde yayımlandı.¹⁵⁶ Göller Yöresi açısından Philomelion'un Akşehir; Tyraion'un İlgin olduğunu tespit etmesi dikkate değerdir.

Fransız arkeolog ve gezgin Charles Felix-Marie Texier (1802-1871), Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. 1833 ve 1843'te iki kez Anadolu'ya gelmiş ve yıllarca süren seyahatlerinde birçok kazı yapmış; araştırmalarda bulunmuş ve bunları yayımlamıştır. Eserde, Anadolu'nun olduğu kadar Göller Yöresi'nin de bazı yerleri hakkında bilgiler verilmiştir. Eser Ali Suat tarafından çevrilmiş; Kâzım Yaşar Koprıman tarafından Latin harflerine aktarılmış ve Musa Yıldız tarafından da sadeleştirilmiş olarak üç cilt halinde yayımlanmıştır.¹⁵⁷

Avusturyalı coğrafyacı Wilhelm Tomaschek (1841-1901), tarihî topografya ve tarihî etnografya çalışmaları ile tanınmaktadır. 1891 yılında yayımlanan *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter (Ortaçağ'da Küçük Asya'nın Tarihi Topografyası)* adlı eseri Anadolu'nun tarihî topografyası ile ilgili bilgileri ihtiva ederken Göller Yöresi'ndeki yerler hususunda da ayrıca bilgiler vermektedir. Tez çalışmamızda eserin 1975 yılındaki Almanca baskısından faydalanılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I-II, London, 1842.

¹⁵⁷ Charles Texier, *Küçük Asya -Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi-*, C.I-II-III, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Kâzım Yaşar Koprıman, Sadeleştirilen Musa Yıldız, Enformatik ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

¹⁵⁸ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Biblio Verlag, Osnabrück, 1975.

İskoç bir arkeolog olan William Mitchell Ramsay (1851-1939), Anadolu'nun tarihî coğrafyası hususunda belki de en önemli araştırmacılardan birisidir. Anadolu'nun tarihî coğrafyası alanında birçok makale ve kitabı mevcuttur. En önemli eseri 1890'da yayımladığı *The Historical Geography of Asia Minor* adlı eseridir ve Mihri Pektaş tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁵⁹ Eserde bazı tutarsızlıklar olmasına rağmen hala Anadolu'nun tarihî coğrafyası ile ilgilenenler tarafından başlıca kaynaklardandır.

Amerikalı arkeolog John Robert Sitlington Sterrett (1851-1914), 1883-1884 ve 1884-1885 yazlarında Anadolu'ya yaptığı seyahatlerin verileriyle eserini oluşturmuş ve yazıtlar üzerinde incelemeler yapmıştır.¹⁶⁰

Alman arkeolog ve sanat tarihçisi Friedrich Sarre (1865-1945), 1895 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Frigya, Pisidia ve Lykaonia'ya seyahat etmiş arkeoloji, sanat tarihi ve coğrafyaya ilişkin birçok veri toplamıştır. Seyahatinin amacı XIII. yüzyıl Selçuklu zamanında Konya'daki erken Türk mimari eserlerinin tanınmasıdır. Sarre'in eseri Dârâ Çolakoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁶¹

İngiliz seyyah ve casus Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)'in, 1907 yılında Anadolu seyahati esnasında Göller Yöresi'nde özellikle Hoyran Gölü'ndeki Gaziri Adası ile ilgili verdiği bilgi bizim için önemlidir. Gertrude Bell'in eserleri; kişisel

¹⁵⁹ W.M.Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, MEB, İstanbul, 1960.

¹⁶⁰ J.R.Sitlington Sterrett, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Vol. II, Boston, 1888; J.R.Sitlington Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Vol.III, Boston, 1888.

¹⁶¹ Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, Çev. Dârâ Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1998.

yazışmaları, günlükleri, ölüm ilanları ve ders notları şeklinde yazılmıştır. Bizim ilgilendiğimiz kısım ise 1907 yılındaki günlük kayıtlarıdır.¹⁶²

B. TETKİK ESERLER

Tetkik eserler arasında toponomi (yer adları) üzerine yazılmış olan Paul Wittek'in *Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları*¹⁶³ adlı makalesi; Klaus Belke ve Norbert Mersich'in Tabula Imperii Byzantini serisinin 7.'si olan *Phrygien und Pisidien*¹⁶⁴ adlı kitabı; Barbara Flemming'in geç Ortaçağ'da Pamphylia, Pisidia ve Lykia'nın tarihî coğrafyasını ele aldığı *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*¹⁶⁵ adlı kitabı; Mehmet Özsait'in ilköğ, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Göller Yöresi'nin durumunu görmemize olanak sağlayan *İlkçağ Tarihinde*

¹⁶² Gertrude Margaret Lowthian Bell hakkında ayrıntı için bkz. Semavi Eyice, "Bell, Gertrude Lowthian", *DİA*, C.5, Ankara, 1992, s.422-423; Ayrıca yazarın arşivi için bkz. <http://www.gerty.ncl.ac.uk/> (erişim tarihi 30.06.2022).

¹⁶³ Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Çev. Mihin Eren, *SAD*, I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s.193-240 ve resim ve haritalar.

¹⁶⁴ Klaus Belke; Norbert Mersich, *Phrygien und Pisidien*, Tabula Imperii Byzantini 7, Herausgegeben von Herbert Hunger, Wien, 1990.

¹⁶⁵ Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964.

*Pisidya*¹⁶⁶ ve *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*¹⁶⁷ adlı kitapları; Bilge Umar'ın özellikle yerler ve yer adları hususunda çokça yararlandığımız *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*¹⁶⁸ adlı kitabı; aynı şekilde Göller Yöresi'ndeki yerler ve yer adları hususunda yararlandığımız Veli Sevin'in *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*¹⁶⁹ adlı kitabı; tarihî coğrafya hususunda özellikle Ortaçağ tarihî coğrafyasını görebilmemiz açısından Tuncer Baykara'nın *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*¹⁷⁰ adlı kitabı burada zikredilebilir ve son olarak da Denizli – Konya arasındaki yol güzergâhlarını Eskiçağ ve Ortaçağ zamanları ve kaynakları ile karşılaştırmalı olarak hazırlamış olan Fatih Demir'in *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli İle Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*¹⁷¹ adlı Yüksek Lisans Tezi eklenebilir. Şüphesiz tezimizde kullandığımız kaynaklara bakılarak buradaki tetkik eserlerin sayısı artırılabilir. Şimdilik burada en çok yararlandığımız kaynakları zikretmek yerinde oldu kanısındayım. Diğer kaynaklar için çalışmamızın kaynaklar kısmına bakabilirsiniz.

¹⁶⁶ Mehmet Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

¹⁶⁷ Mehmet Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

¹⁶⁸ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

¹⁶⁹ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, TTK, Ankara, 2016.

¹⁷⁰ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, TKAE, Ankara, 2000.

¹⁷¹ Fatih Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018.

GİRİŞ

Çağrı Bey, 1016-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya sefer düzenlemiş ve bu seferi ile birlikte Anadolu Türk-İslâm tarihini başlatmıştır. Bu sefer esnasında Vaspuragan'daki ahalinin “*Taş gibi sert toynaklı ve kartal gibi hızlı atlar üzerinde, yayları gergin ve okları keskin, bellerinde güçlü kemerleri ve ayaklarında bağları çözülmesi imkânsız ayakkabıları bulunan; Türkistan'dan askerler geldi.*”¹⁷² şeklinde ifade ettiği Türkler, bölgede büyük bir korku ve endişeye sebep olmuşlardı. Ermeni askerleri “*Acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı*”¹⁷³ olan bu Türkleri ilk kez görüyorlardı. Ardından 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alp Arslan komutasındaki Büyük Selçuklu ordusu, IV. Romanos Diogenes komutasındaki Bizans ordusunu bozguna uğratmış ve Bizans'ın Anadolu'daki etkinliğini zayıflatmıştı. Savaş esnasında IV. Romanos Diogenes esir edilmiştir. Sultan Alp Arslan onun canını bağışlamış ve kendi isteklerini kabul ettirdiği bir antlaşma yaparak İstanbul'a dönmesi için serbest bırakmıştır. Bu sıralarda İstanbul'da da Romanos'a muhalif olanlar VII. Mikhail Ducas (Mihael Ducas)'ı tahta çıkarmışlardı (24 Ekim 1071). Yeni imparator, Romanos'un serbest kaldığı haberini alınca onu yakalatmış ve gözlerine mil çektirmiştir.

¹⁷² Arisdagues de Lasdiverd, *Histoire d'Arménie*, Accompagnée de Notes Par M. Evariste Prud'homme, Paris, 1864, s.72; J. Laurent, *Byzance et Les Turcs Seldjucides Dans L'Asie Occidentale Jusqu'en 1081*, Nancy – Paris – Strasbourg, 1914, s.16 dn.6; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadoluya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti”, *Fuad Köprülü Armağanı*, TTK, Ankara, 2010, s.268.

¹⁷³ *Urfulu Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.48; *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, s.18; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadoluya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti”, s.267.

Bu hadiseden kısa süre sonra da Romanos Diogenes vefat etmiştir.¹⁷⁴ Savaştan yaklaşık bir sene sonra talihsiz bir şekilde Sultan Alp Arslan da vefat etmiştir (1072). Ancak Anadolu'daki akınlar kesintiye uğramamış; Melikşah (1072-1092) döneminde Artuk, Tutak, Afşin, Dilmaç oğlu Mehmed, Tarank oğlu ve Davdav oğlu gibi emîrlere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde başarılı faaliyetlere girişmişlerdir.¹⁷⁵ Bu sıralarda Kutalmışoğulları'nın da Anadolu'ya geldiklerini biliyoruz. Kutalmışoğlu Süleymanşah, Şam üzerinden Rûm gazasına çıktı. İlk olarak Antakya'ya geldi lakin orayı ele geçiremeden yoluna devam ederek Mârtâvakusta'dan Konya; Rûmânûs Mâkri'den de Gâvele (Gevâle) Kalesi'ni aldı. Ardından İznik'e kadar olan yerleri ele geçirdi.¹⁷⁶

Bu dönemde Bizans imparatoru olan VII. Mikhail Ducas, Anadolu'daki Türk iskân hareketlerine daha fazla dayanamayınca Papa VII. Gregorius'tan yardım istemiş

¹⁷⁴ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s.322-324; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.143-144; *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, s.44; Vahram Vardapet, *Türklerin Anadoluyu İstilas Tarihi (895-1267)*, Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul, 1934, s.18-19; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1937, s.178; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.137-141; Mikhail Psellos, *Khronographia*, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992, s.237; *Azîmî Tarihi*, s.23; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 2004, s.279.

¹⁷⁵ Mükrimin H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Haz. Refet Yinanç, TTK, Ankara, 2013, s.78.

¹⁷⁶ *Azîmî Tarihi*, s.24; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.23-24; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.35-36.

(Şubat 1074) ve fakat bir sonuç elde edememiştir.¹⁷⁷ Ardından Sultan Melikşah'tan Anadolu'daki Türkmen baskısının sonlandırılmasını isteyen imparator VII. Mikhail, yine bir sonuç elde edememiştir (Haziran 1074).¹⁷⁸ Baskılara daha fazla dayanamayan imparator 1074 yılı sonlarına doğru ele geçirilmesi zor bir kaleye sahip olan Uluborlu'yu anlaşma yoluyla Türkmenlere terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁹

Süleyman Şah ile Bizans İmparatoru Aleksios arasında 1081 yılında yapılan Drakon Çayı (Dil Deresi) Antlaşması (1081)¹⁸⁰ ile adı geçen çay iki taraf arasında sınır kabul edilmiş ve Türkmenlerin kesinlikle buradan Bithynia bölgesine akın yapmamaları istenmiştir.¹⁸¹ Bunun neticesi olarak Süleyman Şah Anadolu'daki hâkimiyetini fiilen olduğu gibi hukuken de Aleksios'a kabul ettirmiştir.¹⁸² Böylece Türkler artık Anadolu'da biraz daha rahat hareket alanı elde etmişlerdir.

¹⁷⁷ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.3.

¹⁷⁸ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.3.

¹⁷⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.448; H.T.Dağlıoğlu, "Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler – II", *Ün*, C.2, S.14, 9 Mayıs 1935, s.193; Abdullah Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, Aralık 2013, s.57; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012, s.25 dn.73.

¹⁸⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.126.

¹⁸¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.126.

¹⁸² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1971, s.66

Antalya'nın ilk kez Süleyman Şah zamanında Türkler tarafından ele geçirildiği ifade edilmektedir.¹⁸³ Herhangi bir çağdaş kaynak tarafından teyid edilmeyen bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Antalya'nın 1103'te Bizans'ın eline geçmesi; 1207'de Selçuklular tarafından fethi; kısa süre sonra kaybedilip 1216'da istirdat edilmesine bakılırsa Selçuklu ve Bizans arasında çekişmelerle dolu bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁴ Bu bakımdan Göller Yöresi açısından da önemi tartışılmaz bir liman kentidir. Selçuklu ve Bizans devletlerinin Antalya hususunda bu kadar ısrarcı olmalarının temelinde burasının ticarî ve jeopolitik konumu yatmaktadır.

1116'da Şahinşah'ın, en yakın adamlarından Boğa (Poukheas)'nın İzzeddin Mesud (1116-1155)'a meyletmesi neticesinde bizzat onun eliyle Tyragion / Tyraion (İlgın)'da ona teslim edilmesiyle Türkiye Selçukluları'nda; Aleksios Komnenos'un da Akşehir seferinden döndükten sonra 1118'de vefat etmesi ve yerine II. Ioannes Komnenos (John Comnenus II) (1118-1143)'un geçmesiyle de Bizans İmparatorluğu'nda iktidar değişiklikleri meydana gelmişti.¹⁸⁵ Selçuklu ve Bizans'taki art arda yaşanan taht

¹⁸³ Süleyman Fikri Erten ve Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, 1085 tarihini vermekte lâkin herhangi bir kaynak göstermemektedirler. Süleyman Fikri Erten, *Antalya Livası Tarihi*, Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, Antalya, 1997, s.42; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1972, s.16; Hasan Moğol ise fethin tarihini 1078 olarak vermekte lakin o da herhangi bir ana kaynak zikretmemiştir. Hasan Moğol, *Antalya Tarihi*, Ankara, 1997, s.36.

¹⁸⁴ Leyla Yılmaz, *Antalya*, TTK, Ankara, 2002, s.6-8.

¹⁸⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.499-501, 515-524; Niketas Khoniates, *Historia*, s.5; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.5; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.180-187; Süryani Mihael Vekayinâmesi, II, s.66; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac*

değişiklikleri Göller Yöresi'ndeki siyasi durumu da etkilemekteydi. Ioannes Komneos Selçukluların elinde olan Laodikeia (Denizli) ve Sozopolis (Uluborlu)'i arka arkaya düzenlediği seferle ele geçirmeyi başardı (1119).¹⁸⁶ Bu tarihten itibaren Miryokefalon Savaşı'na kadar -1119-1176 arası- Göller Yöresi, Selçuklu ve Bizans arasında karşılıklı mücadelelerin gerçekleştiği bir bölge olarak önemini muhafaza etmiştir. Özellikle Selçuklu kontrolü dışında olan Türkmenlerin akınları Uluborlu, Isparta, Burdur gibi yerlerde Bizans'a ciddi sıkıntılar yaratmakta idi. İmparator Manuel bu durumdan oldukça rahatsızdı ve Türkleri ebediyen Anadolu'dan atmak için harekete geçti.¹⁸⁷

Göller Yöresi'nde Selçuklu döneminde en önemli kırılma noktalarından birisini 1176 yılındaki Miryokefalon Savaşı oluşturmaktadır. Bizans imparatoru Manuel Komnenos (1143-1180), Türkmenlerin sürekli akınlarından rahatsızdı ve bunu sonlandırmak için hedefine Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'yı koydu. Manuel Komnenos, Sırp, Macar, Lâtin ve Tuna İskitleri (Kuman)'nden müteşekkil güçlü bir kuvvet teşkil etti.¹⁸⁸ O, "Türk milletini ortadan kaldırmak ve Konya surlarını bizzat yıkmak amacıyla yürüyüşe geçti. Sultanı eline geçirmek; ayağını ensesine dayayarak onu

Tarihi, II, s.350, 355; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.265; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s.423.

¹⁸⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8-9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6-7.

¹⁸⁷ İlhan Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, Ankara, 1995, s.52-53.

¹⁸⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.249; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.25; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.37; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s.182.

*kendisine basamak taşı yapmak istiyordu.” Manuel, İstanbul’dan çıkmadan önce Ayasofya’ya giderek zafer için dua etti¹⁸⁹ ve 1176 yılı ilkbaharında, Anadolu’ya geçerek Rhyndakos’ta karargâh kurdu. Karargâh’a Macar ve Sırların geç gelmeleri Bizans birliklerinin Konya istikâmetinde ilerlemelerini geciktirdi. Bu gecikme ile birlikte Manuel ancak yaz aylarında yoluna devam edebildi.¹⁹⁰ Bu arada Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) da hazırlıklara girerek Mezopotamya ve ülkenin iç kısımlarında yaşayan Türkmenlerle kuvvetlerini güçlendirdi.¹⁹¹ Ayrıca Manuel’in kuvvetlerinin yolda yıpratılmaları için birtakım girişimlerde de bulundu: “*Sultan, askerlerine, muharebeye tutuşmayıp, imparatorun ordusunun önünden; sağ ve sol cenahlarından ve arkasından kafileler halinde yürüyüp; köyleri ve insanlarla hayvanlar için yiyecek teşkil eden bütün malzemeleri yakmalarını emretti. Onlara keza, sarnıçları, su kaynaklarını (çeşmeleri) ve kuyuları içine ölü insanların cesetleri ile köpek, eşek ve diğer her türlü naaş ve murdarlığı atmakla suları kirletmelerini tenbihledi. Kalelerde bulunan askerlere de taarruz etmeyip son kuvvetlerine kadar müdafaada kalmak; tamamıyla zayıf düştükleri vakit de buralarını kâmilten yaktıktan sonra uzaklaşmak emrini verdi.*”¹⁹² Buradan hareketle her iki lider de*

¹⁸⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123; Buradan anlaşıldığı gibi Manuel, büyük bir gayretle Konya merkezini ele geçirmek ve Anadolu’yu tamamen Bizans hâkimiyetine almayı hedeflemekteydi.

¹⁹⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214.

¹⁹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123-124.

¹⁹² *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.248-249; Bizans kuvvetlerinin ilerleyişinde Niketas, “*Türkler de görünmüşlerdi ve küçük çarpışmalarla Bizanslılara saldırmaktaydılar. Bunlar Bizanslıların önünden giderek; bunların hayvanlarına yem bulamamaları için de kaynak ve kuyuları pislemişlerdi. Bizanslılar da esasen orduda*

karşılıklı hazırlıklarını yapmışlardı. Sultan aynı zamanda Manuel'e, bütün şartlarını kabul edeceğini bildiren bir barış önerisinde bulunmak üzere elçiler gönderdi. Manuel'in yanındaki deneyimli kimseler barış yapılması hususunda ona telkinlerde bulundular fakat o, elçileri boş geri gönderdi. Sultan, onunla müzakere etme hususunda tekrar harekete geçti ise de, Manuel, "kibirli bir palavrayla, ona cevabını bizzat ve Konya'da bildireceğini belirtti."¹⁹³ Artık bir barış yapmanın mümkün olmadığı da kesinleşmiş oluyordu. Göller Yöresi'nde kaynakların ifade ettiği şekli ile Tzibritze Geçidi'nde Manuel'in birlikleri, Selçuklu ve Türkmenlerin saldırıları ile geçitte sıkıştılar ve gün boyu süren mücadele sonunda geçit kan gölüne döndü ve Manuel de büyük bir yenilgi aldı. Nihayet bir anlaşma yaptıktan sonra ülkesine döndü.¹⁹⁴

Miryokefalon Savaşı'ndan sonra 1182'de Sozopolis (Uluborlu)'in Selçuklular tarafından ele geçirilmesi¹⁹⁵ Göller Yöresi'ndeki birçok hadiseyi aydınlatmamıza da olanak sağlamaktadır. Göller Yöresi'nin stratejik bir yerinde bulunan Uluborlu'nun alınması Bizans-Selçuklu sınırlarının yeniden Ulubolu civarına kadar gelmesini

salgın halini alan bir hazım hastalığından muzdariptiler." kaydını düşerek yukarıdaki bilgiyi teyid etmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

¹⁹³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124; Kılıç Arslan'ın, Manuel'e aralıklarla elçi göndermesinin sebebinin sadece barış için değil; Bizans'tan istihbarat için olduğu anlaşılmaktadır. Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s.208 dn.434.

¹⁹⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124-131; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.249-251; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.422.

¹⁹⁵ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.45.

sağlamıştır. II. Kılıç Arslan oğulları arasında Selçuklu topraklarını paylaşırken Uluborlu'yu da oğullarından Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermiştir.¹⁹⁶

Selahaddin Eyyûbî'nin 2 Ekim 1187 tarihinde Kudüs'ü ele geçirmesi¹⁹⁷ Göller Yöresi'ni etkileyen belli olaylara da sebebiyet vermiştir. Bu hadise sonrası Papa III. Clemens, yeni bir Haçlı Seferi için çağrı yapmış; bu çağrıya Fransa Kralı II. Philippe Auguste (1180-1223), İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard (I. Richard / 1189-1199) ve Alman imparatoru I. Friedrich Barbarossa (1122-1190) kulak vermişlerdir. İngiltere ve Fransa kralları deniz; Alman imparatoru ise kara yolunu tercih etmiştir. Göller Yöresi açısından Alman imparatorunun seferi bizim için kayda değerdir. Friedrich Barbarossa, 27 Mart 1188'de Mainz'da Albano kardinalinin elinden haçı kabul etmiş ve yaklaşık bir yıllık hazırlıktan sonra Regensburg'dan İstanbul'a doğru yola koyulmuştur (11 Mayıs 1189).¹⁹⁸ Barbarossa liderliğindeki Haçlı birlikleri, Anadolu'ya geçtikten sonra Alaşehir

¹⁹⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.22; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.41; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.463; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.82.

¹⁹⁷ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.279-283; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.444-446; *Grigos Senyoru Hetoum Vekayinâmesi*, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1946, s.8; *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, s.63; Vahram Vardapet, *Türklerin Anadolu'yu İstilas Tarihi (895-1267)*, s.53-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s.431-436; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.13, s.26-28.

¹⁹⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s. 14-15, 17; Translated by G.A.Loud, s.44-45, 46-47; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.285; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.452; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.51.

üzerinden Denizli'ye ulaşmışlar; Miryokefalon Savaşı'nın cereyan ettiği vadiye girmeden Akşehir'e varabilmişlerdi. Burada II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Kudbeddin Melikşah ve muhtemelen Uluborlu Meliki Gıyaseddin Keyhüsrev, Haçlılara karşı mücadelelere girişmişlerdir. Ancak Haçlı birlikleri başarılı olarak Konya önlerine kadar ulaşmışlardır (17 Mayıs 1190). Bir süre Meram bahçelerinde kaldıktan sonra Kılıç Arslan ile Barbarossa arasında bir antlaşma yapılmış ve Haçlılar Konya'dan geçerek yollarına devam etmişlerdir. Friedrich Barbarossa serinlemek için girdiği Silifke Çayı'nda boğulunca Haçlı birliklerinin etkisi de giderek zayıflamıştır (10 Haziran 1190).¹⁹⁹

II. Kılıç Arslan, vefat ettikten sonra (26 Ağustos 1192)²⁰⁰ 1192-1196 yılları arasında oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev (ilk saltanat); 1196-1204 yılları arasında da II.

¹⁹⁹ Friedrich Barbarossa'nın ölümü hadisesi hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedirler. Bu konuda bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.91-92; Translated by G.A.Loud, s.115-116; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.171-172; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.64-66; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.516; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.177-178; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.52; Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, Translated by D.S.Richards, *The Rare and Excellent History of Saladin*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2002, s.113-114; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.285; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.454; *Grigos Senyoru Hetoum Vekayinâmesi*, s.8; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, s.215.

²⁰⁰ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.289-290, 292; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.463; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.82.

Rükneddin Süleyman Şah hükümet etmiştir. 1204-1205 yılları arasında takriben on bir ay kadar III. İzzeddin Kılıç Arslan'ın hükümetini görmekteyiz. Bu kısa saltanat dönemi Göller Yöresi'nin tarihinde önem arz etmektedir. II. Rükneddin Süleyman Şah, Gürcistan seferine çıkarken aniden ölünce Nuh Alp, Emir Mende ve Tûz Beyler, henüz bulûğ çağına ermemiş olan III İzzeddin Kılıç Arslan'ı Türkiye Selçuklu tahtına çıkardılar.²⁰¹ Onun zamanında Mağrib denizinin (Akdeniz) kalelerinin en büyüğü olan; yerinin güzelliği; havası ve suyuyla diğer kaleler arasında önemli bir yerde bulunan Isparta (s.p.r.ta) vilayeti ve kalesi (قلعه و ولايت سپرته) ele geçirilmiştir.²⁰²

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ilk saltanatı kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından nihayete erdirilince, İstanbul'a giderek Bizans imparatoruna sığınmıştı.²⁰³ Atabey Mübarizeddin Ertokuş, Yağıbasan oğullarından Pervane Muzaffereddin İli ve Bedreddin Yusuf, yaşça küçük olan III. Kılıç Arslan'ı devrimek için Hacib Zekeriya'yı

²⁰¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.75; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24.

²⁰² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.84; I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı'nın sona erdirilmesi ve gurbetteki faaliyetleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.22-52; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.41-70; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.241-247, 268-273.

gizlice İstanbul'a gönderdiler. Beş dil bilen ve rahip kılığına sokulan Hacib Zekeriya, İstanbul'da I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Konya'ya giderek saltanatını devralması hususunda ikna etti. Kayınpederi Mavrozomes'in de desteğiyle yola koyulan Keyhüsrev, İznik dolaylarında Theodore Laskaris'in engeli ile karşılaştı. Önceden III. Kılıç Arslan ile antlaşma yaptığını bu yüzden de onun üzerine yürüyüp saldırmaya izin vermeyeceğini ifade etti. Keyhüsrev ve Laskaris arasında birkaç gün elçiler gidip geldiler. Nihayet, Selçukluların elindeki Honaz, Ladik (Denizli) ve Konya sınırına kadar olan yerlerin kendisine verilmesi ve Hacib Zekeriya ile birlikte oğullarının rehin kalması şartıyla Laskaris, Keyhüsrev'e izin verdi.²⁰⁴ Sultan İznik'ten uc bölgesindeki Türkmenler ve Türkmen beylerine katıldı; meliklik döneminde yönettiği Uluborlu (Borgulu)'ya ulaştı.²⁰⁵ Keyhüsrev, burada Konya üzerine yürümek için hazırlık yaparken Hacib Zekeriya'dan bir ulak geldi ve söz verdiği kaleleri ve toprakları Laskaris'e teslim etmemesini; oğullarıyla (Keykubad ve Keykavus) beraber dost ülkeye geldiğini haber verdi.²⁰⁶

Gıyaseddin Keyhüsrev, Uluborlu'da hazırladığı kuvvetlerle Aralık 1204 - Ocak 1205 M. (601 Cemaziyelevvel H.)'de Konya üzerine yürüdü. Yaklaşık bir ay süren kuşatma, kış şartları nedeniyle başarısızlığa uğradı ve Keyhüsrev Iğın (Ab-ı Germ)'a

²⁰⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76-81; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.97-101; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.281.

²⁰⁵ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.81, 92; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.101, 113.

²⁰⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.83-84; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.104.

çekildi. Bu sıralarda Keyhüsrev'in ümitsizliğini ortadan kaldıran bir hadise gerçekleşti. Aksaray ve Konya şehirleri arasında rekabet mevzu bahis idi. Aksaray halkı Keyhüsrev'e tezahüratla şehrin valisini kovdular ve Keyhüsrev adına hutbe okuttular. Buna karşın Konya halkı da Aksaray halkından geri kalmamak maksadıyla Keyhüsrev'e haber gönderip yeğeni III. Kılıç Arslan'a karşı şevkat göstermesi dileklerinde bulunarak onu Konya'ya davet ettiler. Keyhüsrev, yeğenine Tokat'ı mülk olarak verdi. Ona, güvenliği sağlanana kadar Gâvele (Gevâle) kalesinde oturmasını; güvenliği sağlandıktan sonra da Tokat'a gitmesini buyurdu. Buradan hareketle Keyhüsrev de Konya'ya girdi ve tahta oturdu (Şubat/Mart 1205 / 601 Recep).²⁰⁷

5 Mart 1207 (3 Şaban 603)'de Antalya, Selçuklu hâkimiyetine alındı.²⁰⁸ Sultan, Antalya şehri sübaşılığına Emîr Mübarizeddin Ertokuş'u görevlendirdi. Ayrıca buraya kadı, hatip, imam, müezzin ve hafızlar atandı. Kuşatma sırasında kale duvarlarına açılan

²⁰⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.84-88; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.104-108; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24-25; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.486-487; Halil Edhem (Eldem), *Kayseriye Şehri*, Haz. Kemal Göde, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.50.

²⁰⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.98; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.118; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.25; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.488; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.209.

gedikler de tamir ettirildi; kale, silah ve erzak ile dolduruldu.²⁰⁹ Antalya'nın ele geçirilmesi ile birlikte Selçuklular, Kıbrıs Krallığı'yla ticarî antlaşmalar yaparak Akdeniz'e açılmış oldular.²¹⁰ Antalya'nın fethi ile birlikte Göller Yöresi de iktisadî olarak gelişmeye başlamış; Antalya ve Konya arasındaki uluslararası ticaret bu gelişme ile kurulmuş oldu. Bu hususta Kervansaray gibi ticarî hayatı; Cami, Zaviye, Medrese ve İmarethane gibi sosyal ve kültürel hayatı destekleyen yapıların oluşturulması da etkili hamleler olarak gösterilebilir.²¹¹

I. İzzeddin Keykavus 21 Temmuz 1211'de Türkiye Selçuklu tahtına geçtikten sonra kardeşi Alaeddin Keykubad ile mücadeleye girişmiş ve ardından da Sinop'un ele

²⁰⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.99; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.119.

²¹⁰ I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kıbrıs Krallığı ile yaptığı antlaşma bize kadar ulaşmamış; lâkin o dönemde karşılıklı bir antlaşmanın varlığını Kıbrıs Kralı Hugo'dan I. İzzeddin Keykavus'a Ocak 1214'te gönderilen mektupta, “*Aramızda altı yıldan beri yeminle tasdik edilen dostluk bulunduğunu, yukarıda adı geçen sultanlık devletinin adamından daha etraflı olarak anlayacak ve vesikaların yeminli altın mühürle musaddak (tasdik edilmiş) olduğunu öğreneceksiniz. Sultanlık devletinin müsaadesi gereğince bütün ülkelerinden tüccarlar ve gemiciler engelsiz ve tereddütsüz olarak bütün neş'e ve kolaylıkla benim memleketime gelecekler; aynı tarzda bizimkiler kimse tarafından mani olunmaksızın, herbiri tamamen serbest, senin memleketine girecek ve çıkacaklar ve istediklerini yapacaklardır.*” şeklindeki ifadelerden altı yıl öncesinde, yani I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, karşılıklı bir ticaret anlaşması yapıldığı anlaşılmaktadır. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.139.

²¹¹ Erdem, “XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış”, s.54.

geçirilmesi ile ilgilenmiştir.²¹² Bu arada boşluktan yararlanan Antalya halkı, Kıbrıslı Franklara yardım etmişler ve Gauter de Montbeliard, bir gece baskını ile Antalya'yı ele geçirmiş; oradaki Selçuklu muhafızlarını ve ailelerini kılıçtan geçirmiştir.²¹³ Sultan bu durumu haber aldığıında sarayındaki büyükleri yanına istemiş ve “*Antalya, düşman kâfirlerin saldırısına karşı sıkı bir korumaya alınmış deniz kenarında bir şehirdir. Çok güvendiğimiz o bölge şimdi elimizden çıkmıştır. Eğer en kısa zamanda bu olayın üzerine gitmezsek, deniz sahillerinde bulunan diğer sınır sakinleri bu gevşekliğimizin ve zayıflığımızın haberini alınca isyana ve küstahlığa başlarlar. Ondan dolayı ülkenin*

²¹² Osman Turan, “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, *Bellekten*, C.28, S.110, TTK, Ankara, Nisan 1964, s.215.

²¹³ İbn Bîbî, bu hadiseyi “*Hepsi bu planı uygulamaya koymak için harekete geçti. Silah kuşanıp guruplar halinde etrafa dağılarak gece karanlığında yöneticilerin kellesini uçurdular. Devlet görevlilerinin; büyük küçük hepsini, yetişmiş ve süt emen çocuklarıyla birlikte kılıçtan geçirdiler. O alçak sefiller, şafağın, gecenin zifiri karanlığını dağıtmasına kadar, denize, kan seli akıttılar ve yöneticilerin çoluk çocuklarını kılıçtan geçirdiler.*” şeklinde ifade etmektedir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.141-142; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.162-163; Bu hadisenin yaşandığı sırada Mübarizeddin Ertokuş'un orada olmadığını söyleyebiliriz. O, büyük ihtimal kardeşler arası taht mücadelesinde Keykavus'un yanında yer almaktaydı. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.28; Zaten şehirde olsaydı, İbn Bîbî'den anladığımız kadarıyla şehirdeki bütün yöneticilerin ve ailelerinin öldürüldüğü göz önüne alınırsa, onun da öldürülmesi gerekirdi. Lâkin böyle bir şey gerçekleşmemiş ve Antalya tekrar alındığında o, tekrar Sübaşı yapılmıştır. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.146; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.167.

temelinde sarsıntı ve çatlak meydana gelir. Devletin sağlığı bozulup hastalığı artar. O durumda o işi telafi etmek ve orayı geri almak güçleşir.”²¹⁴ diyerek Antalya'nın ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Buradan itibaren harekete geçilmiş ve 1-30 Ramazan 612 H. / 24 Aralık 1215-22 Ocak 1216 M. tarihlerinde Antalya kuşatılmış ve 30 Ramazan 612 H. / 22 Ocak 1216 M. tarihinde istirdat edilmiştir.²¹⁵ Fetih sonrası sultan, “*kale duvarlarını tamir ettirip oraları yükseltti ve sağlamlaştırdı. Sübaşılığı (Serleşkeri) yeniden, daha önce sahilde yaşayan, halkın geleneklerini, dillerini ve adetlerini öğrenmiş olan Mübarizeddin Ertokuş'a verdi. Dağılanları, korkup ürkenleri tekrar yanına çağırdı. Öldürülen hainlerin suyunu, toprağını, mallarını ve eşyasını özel hazineye (cihet-i has) ayırdı. Onları yüce divânın defterlerine (defatir-i divân-ı âlâ) işledi. Bazılarını da iktalara kattı.*”²¹⁶

Antalya'dan sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin güney siyasetinde bir diğer gelişme Alanya ile ilgilidir. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237)'ın tahta geçmesinden sonra halifelik makamından Ebu Abdullah Ömer b. Muhammed el-Suhreverdi elçi olarak

²¹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.142; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.163.

²¹⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.142-145; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.163-166; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.497; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.126b-127a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.219-220; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.101-103 / Nşr. s.105-107; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.308-309.

²¹⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.146; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.167.

sultanı ziyaret etmişti.²¹⁷ Bu ziyaret sonrası sultanın beyler ile bir araya geldiğini görmekteyiz. Burada Ayas-ı Mecnun adıyla maruf Emîr-i Ahur (kund-i stabl) Emîr Esedüddin Ayaz ve Antalya sûbaşısı Emîr Mübarizeddin Ertokuş, dizlerinin üzerine çökerek:

Şiir: “Deniz kenarında bir şehir var. Oranın kışı insana mutluluk veren bahar gibidir.

Kırı, laleden lâl rengine bürünmüş olup; güzelliğinden dolayı suyunda taş yoktur.

Orası çok latif ve taze açmış bir gül gibidir. Fakat var olan diken yüzünden rahat değildir.

Antalya gibi cennet güzelliğine sahip değilse de toprağı tamamen amber yapısındadır.

Şeklinde tasvir edilen Kalonoros kalesinin yanında gök, düz bir araziye benzer. Orası, geçit vermeyen dağlar, granit taşlardan yapılmış bir hisar ve deniz tarafından yapılmış bir hendekle çevrilmiş olması yüzünden karada Sis topraklarına hâkim olmuş; deniz tarafından ise, Mısır padişahlarının üzerine ağır vergiler (bac) yüklemiştir. Yüksek yerleri (kongre) yıldızlara değen o kale siz padişahımızdan başkasına taht yeri olamaz. Şimdiye kadar Kayser soyundan din, adalet, mal ve tedbir sahibi padişahların hiçbirinin aklına oraya asker çekmek gelmedi.

Şiir: *Çünkü o kalenin yolunda kartal uçamaz. Oranın ormanında güneş yolunu kaybeder.*

²¹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.229-235; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.248-253.

Eğer deniz tarafından oraya yol ararsan; on çayı geçmen gerekir.

On çayın her biri Nil gibi dalgalı ve masmavi renkte. Onların dalgası karşısında fil aciz kalır.

Şeklinde tasvir edilen o yer karşısında hepsi korkuya ve dehşete düştüler. Eğer siz cihan padişahımız biz kullarına emir verirse; muzaffer ordunun her karıncası bir ejderhaya, her sığırcığı bir Hûma'ya; her serçesi devrin padişahının inayet ve ihtimam fezasında uçan bir kartala döner. Biz kullarınızın, ay ve güneş parlaklığında ikbale sahip olan siz padişahımızdan beklentimiz, mübarek çetr kartalını yola düşürmenizdir.

Şiir: Eğer karşımıza aslan da çıksa; savaş sırasında bizim rakibimiz olamaz.

Eğer yolumuz granit ve kayalarla dolu olsa; saldırımız karşısında düz bir ovaya döner.

O halde burçları Balık burcuyla yarışan; başı göklere değen; şerefeleri gökteki aya; tabanı ise balıklara arkadaşlık eden;

Şiir: Temeli toprağın altına kök salmış; üst kısmı ise yıldızlara ulaşmıştır. Hiçbir yükseklik ona erişemez.

Şeklinde tasvir edilen o kaleyi saltanat devletinin kullarının ipinin kemendine alalım ve o ülke denizinin incisini diğerlerinin arasına dizelim.” dediler.²¹⁸

²¹⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.236-237; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.254-256.

Böylece önce Alaiye (Alanya) ve ardından da Alara Kalesi ele geçirildi.²¹⁹ Antalya ve Alanya'nın ele geçirilmesi Mısır ve Kıbrıs ile ticarî ilişkileri geliştirmiş; bu sayede Kıbrıs Krallığı ve Venediklilerle ticaret ve sigorta antlaşmaları yapılmıştır.²²⁰ Güneyde Mübarizeddin Ertokuş tarafından sahil boyunca alınamayan Manavgat – Anamur arasındaki hat da Ermeni, Rum ve Kıbrıs Frankları'ndan alınmıştır.²²¹ 1207'den başlayarak Antalya ve Alanya'nın fethi ile başlayan süreçte Göller Yöresi de yönetim olarak genişlemiş; özellikle Antalya ve Alanya Selçuklu sultanlarının hazinelerinin bulunduğu ve kışlık olarak ikamet ettikleri yerler olmuştur. Bu bölgenin yönetimi Uluborlu ve Isparta'ya kadar genişleyerek Göller Yöresi genel valiliği tarafından yönetilmiştir. Buraya Antalya ilk ele geçirildiği 1207'den itibaren de Mübarizeddin Ertokuş atanmış ve Göller Yöresi genel valisi olarak bölgeyi yönetmiştir.²²²

²¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.240-251; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.258-269; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.516; Alanya (Alaiye) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Bozkuş, *Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.

²²⁰ Adı geçen Selçuklu Sultanları ile Kıbrıs Krallığı ve Venedikliler arasındaki görüşmeler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.109-146.

²²¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.343; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.354.

²²² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1979, s.241.

1215-1260 yılları arasında Selçukluların genel problemleri doğu merkezli olduğu için Göller Yöresi ile ilgili kayıtlar da kaynaklarda azalma göstermiştir.²²³ 1270'li yıllar itibariyle Göller Yöresi, Türklerin batı beldelerini ele geçirmek için bir üs vazifesi görmektedir. Bölgenin bu fonksiyonu Batı Anadolu'da XIV. yüzyılın başında Türkmen beyliklerinin kurulmasına kadar devam etmiştir.²²⁴

1262-1277 yılları arasında Pervane Muineddin Süleyman'ın etkili olduğu bir *Pervane Devri* yaşanmıştır. Bu dönemde Pervane Muineddin devlet içerisinde önemli mevkiilere yakınlarını getirmiştir.²²⁵ Asıl şöhretini ise Rumların eline geçmiş olan Sinop'u istirdat ederek kazanmıştır.²²⁶ Memlûk Sultanı Baybars (Beypars / Beybars), Elbistan Savaşı (15 Nisan 1277)'nda Moğol kuvvetlerini yendikten yaklaşık beş gün kadar sonra Kayseri'ye gelerek kendi adına hutbe okutmuş ve sikke kestirmiştir. Beylik menşuru ve sancak göndererek Karamanoğlu Mehmet Bey'e Ermenek ve Larende sahillerine kadar olan bölgeyi vermiştir. Onun bu hareketi neticesinde Eşref ve Menteşe Oğulları da Karamanoğullarına tabiyet bildirmişlerdir. Aynı zamanda Hamidoğlu Türkmenleri de bu sıralarda Karamanoğulları Türkmenlerinin yanında bulunmuştur.²²⁷ Abaka Han, Elbistan Savaşı sonrası savaş mahallinde Toku ve Tadavun Noyanlar ve

²²³ Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.55.

²²⁴ Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.56.

²²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.524-525.

²²⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.645; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.166.

²²⁷ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.599-600; Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.59-60.

Moğol askerleri haricinde Selçuklu askerlerinden ölenlerin olmadığını görmüş; bu duruma çok üzölmüş ve gözyaşı dökmüştür. Böylece bu hadise de Pervane'nin kendisine ihanet ettiğini anlamıştır. Nihayet kendisine iltica eden Pervane ve maiyetindeki otuz iki kişinin idamına karar vermiştir. Pervane ile birlikte otuz iki kişi kılıçla idam edilmişlerdir (2 Ağustos 1277).²²⁸

Bu sıralarda Karamanoğlu Mehmet Bey de yanına Eşref ve Menteşe Oğullarını alarak Konya üzerine yürümüştür. Burada kayda değer bir rivayet vardır ki Mehmet Bey'in yanında II.İzzeddin Keykavus'un oğullarından olan Alaeddin Siyavuş da bulunmaktaydı.²²⁹ Mehmet Bey, Siyavuş adına Konya'yı istedi ve fakat bu kabul görmedi. Böylece Konya kuşatılarak ele geçirildi ve orada bulunan Saltanat Naibi Eminüddin Mikail ve Bahaeddin Muhammed öldürüldüler. Alaeddin Siyavuş da Selçuklu hâkimiyet usulüne göre tahta çıkarıldı (14 Mayıs 1277).²³⁰ Bu esnada Selçuklu veziri olan Karamanoğlu Mehmet Bey, Göller Yöresi için önemli bir karar aldı ve Uluborlu-Antalya arası bölgeyi Hamid Bey'e; Beyşehir ve civarını da Eşref Bey'e verdi.²³¹

²²⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.682-684; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.198-199; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.600; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s.51.

²²⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.689-690; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.203-204.

²³⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.696; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.209.

²³¹ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.45.

Karamanoğulları'nın gücünün artması Moğol Hanı Abaka'yı rahatsız etmiştir. O, şehzade Kongurtay, Sahip Ata ve III.Keyhüsrev'i büyük bir ordu ile Anadolu'ya göndermiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey ve kardeşleri Tanu ve Zekeriya, Kurbağahisarı mevkiinde dar bir geçitte Moğol öncüleri tarafından öldürülmüşlerdir. Bundan sonra Moğol birlikleri Karaman İli'ni sahillere kadar ele geçirmişlerdir.²³² Ardından Alaeddin Siyavuş üzerine de giden Selçuklu-Moğol birlikleri Karahisar yakınlarında Siyavuş'un birliklerini yenmişler ve bu sırada kaçmaya çalışan Siyavuş da Germiyanlı Türkmenleri tarafından yakalanmış ve III. Keyhüsrev'e teslim edilmiştir. Alaeddin Siyavuş, diri diri derisi yüzülerek öldürülmüş ve içine saman doldurularak Konya ve civar memleketlerde teşhir edilmiştir (Mayıs 1278).²³³

Bu hadise esnasında Hamidoğullarının Siyavuş'un yanında olduğunu düşünebiliriz. Çünkü bu hadise sonrası III. Keyhüsrev, Uluborlu'ya gelerek karargâh kurmuş ve bölge Türkmenlerini cezalandırmak için girişimlerde bulunmuştur. Claude Cahen, "*Cimri (Siyavuş)'nin önderlik ettiği ayaklanmaya katılmamış olsalar da Denizli ve Uluborlu'daki Türkmenler bu ayaklanmanın bastırılmasında devlete yardımcı olmak istememişlerdir.*"²³⁴ diyerek bu duruma bir açıklama getirmiştir.

Karamanoğulları'nın Göller Yöresi'ndeki etkinliği sona erdikten sonra Selçuklu-Moğol yönetimi Türkmen Beylerine dokunmamış; 1280'li yılların başından itibaren Eşrefoğlu Süleyman Bey'i Beyşehir Beyi ve Selçuklu Emîri olarak kabul etmiştir. Ayrıca

²³² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.700-705; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.212-216.

²³³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.725-728; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.236-238.

²³⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.285.

Beyşehir'deki 1288 tarihli kale kitabesinde Süleyman Bey *Emir-i Kebir-i Muazzam* olarak geçmiştir. Bu sayede güçleri giderek artan Karamanoğulları ve Eşrefoğulları da sınırlarını genişletmeye başlamışlar; Konya ve Akşehir'i yağmalamışlardır.²³⁵

Selçukluların son zamanlarında Hamidoğulları ve Eşrefoğulları Göller Yöresi'nde ayrı ayrı bölgelerde hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. XIV. yüzyılın başlarında Hamidoğulları Uluborlu, Isparta, Burdur çevrelerine hâkimken; Eşrefoğulları da Beyşehir ve çevresine hâkim olmuştur. Genel olarak ifade edilirse Eğirdir Gölü'nün batı kesimi Hamidoğulları; doğu kesimi ve özellikle de Beyşehir Gölü güney ve doğu coğrafyası da Eşrefoğulları hâkimiyet sahası olarak görülebilir.

²³⁵ Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.57.

BİRİNCİ BÖLÜM: GÖLLER YÖRESİNDE ŞEHİRLER VE YERLEŞMELER – GÖLLER VE NEHİRLER

I. Göller Yöresi'nin Coğrafi ve Tarihî Sınırları

Isparta ve Burdur illerinin tamamını; kuzeyden Afyon, güneyden Antalya, doğudan Konya ve batıdan ise Denizli illerinin bir kısmını içine alan geniş coğrafya Göller Yöresi olarak günümüzde adlandırılmaktadır. Bu geniş coğrafya takriben 25.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.²³⁶ Göller Yöresi, adını irili ufaklı birçok gölün varlığına istinaden Türkiye Cumhuriyeti zamanında almıştır.²³⁷ Göller Yöresi'nde tamamı Isparta sınırları içerisinde Eğirdir Gölü, bir kısmı Isparta bir kısmı Konya sınırları içerisine dahil olmuş olan Beyşehir Gölü, Konya ve Afyon sınırları üzerindeki Akşehir Gölü, tamamı Afyon sınırları içerisinde olan Eber Gölü, çok küçük bir kısmı Isparta ve büyük bir kısmı da Burdur sınırları içerisinde olan Burdur Gölü, tamamı Afyon sınırları içerisinde Çardak (Acıgöl) Gölü ve Eldere (Çapalı) Gölü, tamamı Konya sınırları içerisinde bulunan Suğla Gölü ve tamamı Burdur sınırları içerisinde olan Salda Gölü bulunmaktadır.²³⁸

Göller Yöresi, geniş tektonik çöküntü alanlarından oluşmaktadır ve bu alanların bazı yerleri göl bazı yerleri ise ova olarak kalmıştır. Burdur'un güneybatısında büyük bir alana yayılmış olan Tefenni Ovası bulunmaktadır. Isparta ve Atabey Ovaları ise yüksek dağlar arasına sıkışmıştır. Isparta Ovası'nın güney ve güneybatısında Davras (Davraz) Dağı (1235 m. yükseklikte) ve Akdağ (2276 m. yükseklikte); güneydoğusunda Gelincik

²³⁶ Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.51.

²³⁷ "Göller Yöresi", *Ana Britannica*, C.9, Ana yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama, İstanbul, 1987, s.600.

²³⁸ Ayrıntı için bkz. I. Bölüm s.147-167.

Dağları (2800 m. yükseklikte) bulunmaktadır. Gönen ve Atabey'in kuzeyinde doğu batı doğrultulu uzanan Barla Dağı (2734 m. yükseklikte) bulunmaktadır. Bölgenin kuzey ve kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Sultan Dağları bölgeyi İç Anadolu Bölgesi'nden ayıran doğal bir sınır oluşturmaktadır. Daha sonra Sultan dağları güneye doğru uzanarak Akdeniz kıyılarında Toroslar ile birleşir.²³⁹

Göller Yöresi fiziksel olarak oldukça engebeli bir araziye sahiptir. Bu bakımdan ulaşım birtakım doğal geçitler ve ara yollarla sağlanmaktadır. Kuzeyde Keçiborlu üzerinden Dinar ve oradan da Büyük Menderes Vadisi'ne ulaşım sağlanabilmektedir. Doğuda Eğirdir Gölü'nü çevreleyen yollar, Yalvaç ve Şarkıkaraağaç'a ve oradan da Konya'ya uzanmaktadır. Sultan Dağları üzerinde bulunan bir geçit vasıtasıyla da Yalvaç, Akşehir'e bağlanmaktadır. Antalya ile kuzey bölgeleri arasındaki ulaşım Burdur-Antalya yolu ile sağlanmaktadır. Ayrıca Antalya'yı daha batıdan bir yol daha iç kesimlere bağlamaktadır. Bu yol Korkuteli (Istanoz)'nden geçerek Kazıkbeli'nden Denizli'ye ulaşmaktadır ve Osmanlı zamanında da işlerliğini korumuş durumdadır. XIII. yüzyılda Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının yaptırdıkları kervansaraylar da ulaşımın kanıtları olarak varlığını sürdürmektedir. Antalya'dan kuzeye doğru Evdir – Kırkgöz – Susuz – İncir Hanları ilk menziller olarak görünmektedir. Muhtemelen Ağlasun'da da bir kervan bulunmakta ve buradan Eğirdir'e ve oradan da Ertokuş Kervansarayı'na varılmaktadır. Bu bağlantı ile de Konya'ya ulaşılmaktadır.²⁴⁰

Eskiçağ'da bölge Pisidia (Psidia) olarak adlandırılmaktadır. Pisidia'nın kuzey ve kuzeybatısında Phrygia (Frigya), doğusunda Lykaonia, batısında Milyas ve Kabalis, güneyinde Pamphylia ve güneydoğusunda ise Isauria ve Kilikia (Kilikya) bölgeleri

²³⁹ Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988, s.15-16.

²⁴⁰ Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s.17-18.

bulunmaktadır.²⁴¹ Pisidia'nın Antik, Hellen, Roma-Bizans dönemlerinde öne çıkan şehir ve yerleşimleri; Termessos (Güllük), Selge (Zerk), Pednelissos (Kozan), Amblada (Amlada / Asardağ), Kretopolis (İncirdere Yakınındaki Sivritepe?), Keraitai (Belören-Çere), İsinda (Kışlar), Cormasa (Eğneş), Lysinia (Üveyik Burnu), Tityassos (Pityassos), Anabura (Enevre), Ariassos (Bademağacı), Andeda (Andy / Yavuz / bugün Yeşilyayla), Misthia (Beyşehir civarı), Minassos, Polydorion (Burdur), Cibyra (Göhlisar), Sagalassos (Ağlasun), Antiochia (Yalvaç), Acrottery (Eğirdir), Prostanna, Baris, Timbriada (Mirahor), Adada (Bavlu / Karabavlu / Sütçüler / Karadiken), Conana (Gönen), Seleucia Sidera (Selef / Bayat), Olbasa (Belenli), Neopolis (Şarkikaraağaç), Limenia, Sabinea, Agrai (Ağras / Atabey), Apollonia (Sozopolis / Uluborlu), Parlais (Barla), Bindaios (Findos / Küçükgökçeli), Comama (Ürkütlü) ve Cremna (Girme / Çamlık) olarak verilebilir.²⁴²

Türkiye Selçukluları zamanında 1207 itibarıyla Antalya ve Alanya'nın ele geçirilmesi ile başlayan süreçte Selçuklu hâkimiyetindeki Göller Yöresi oldukça genişlemiş ve buradan hareketle de yönetimi zorlaşmıştır. Bölgenin yönetimi Uluborlu ve Isparta'ya kadar genişlemiştir. Buradan hareketle burası 1207'den itibaren Mübarizeddin Ertokuş'un sübaşılığı (serleşkerlik) ile yönetilmiştir. Bunu Claude Cahen, Göller Yöresi genel valiliği olarak nitelendirmektedir.²⁴³ Göller Yöresi'nin Selçuklu ve Beylikler

²⁴¹ Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.183; Pisidia'nın doğal ve siyasî sınırları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, s.55-61.

²⁴² J.A.Cramer, *A Geographical and Historical of Asia Minor*, Vol.II, Oxford, 1832, s.295-315; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.441-454; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.105-140; Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.186-194.

²⁴³ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.241.

Dönemi tarihî coğrafyası açısından önemli olan şehir ve yerleşmeleri; Uluborlu, Eğirdir, Barla, Isparta, Burdur, Atabey, Gönen, Sütçüler, Senirkent, Ağlasun, Yalvaç, Akşehir, Kubadâbâd, Beyşehir ve Ilgın olarak verilebilir.²⁴⁴

XV. ve XVI. yüzyılda bölge Hamid Sancağı içerisinde yer almıştır. Hamid Sancağı genel olarak, Isparta ve Burdur illerinin tamamını içine almakta ve batı kesimde de Denizli'nin Acıpayam (Garbıkaraağaç) ilçesine kadar uzanmaktaydı.²⁴⁵ XV. ve XVI. yüzyılda Hamid Sancağı'nın önemli şehir ve kasabaları; Isparta, Eğirdir, Uluborlu, Burdur, Gönen, Keçiborlu, Barla, Yalvaç, Karaağaç (Yalvaç Karaağacı), Afşar, Gölhisar ve Ağlasun olarak verilebilir.²⁴⁶

Tez çalışmamızda Göller Yöresi'nin sınırlarını; Denizli'nin doğusundaki Honaz (Khonai) ve Acıpayam (Garbıkaraağaç)'ı batı sınırı, Sultan dağları her ne kadar doğal bir sınır oluştursa da Akşehir ve Eber Gölleri konumuz dâhilinde olduğu için Afyon ve Emirdağ'ı kuzey sınırı, Konya'nın Ilgın ilçesini doğu sınırı ve Antalya'nın kuzeyindeki Toros Dağları'nı da güney sınırı olarak genel hatlarla belirledik. Şimdi bu sınırlar içerisinde Türkiye Selçuklu ve Beylikler -Hamidoğulları ve Eşrefoğulları- zamanı şehir ve yerleşmelerinin, tarihî ve coğrafi veriler ışığında, tarihî coğrafyasını sistematik bir şekilde açıklamaya çalışalım.

²⁴⁴ Ayrıntı için bkz. I. Bölüm s.23-146.

²⁴⁵ Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s.15.

²⁴⁶ XV. ve XVI. yüzyılda adı geçen şehir ve kasabalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s.42-64.

II. Şehirler ve Yerleşmeler

1. Uluborlu

Strabon'da Phrygia'daki *Apollonias*; Stephanus Byzantions'ta ise Pisidia'daki *Mordiaion* olarak iki yer adından söz edilmektedir.²⁴⁷ Apollonia, I. Selevkos Nikator tarafından kurulmuş olmakla birlikte burasının eski adı *Mordiaion / Margium* idi.²⁴⁸ Peutinger Tablosu (Haritası)'nda Apollonia; Apameia Ciboton (Dinar) ve Pisidia Antiokheia (Yalvaç) arasına lokalize edilmiştir.²⁴⁹ Apollonia'nın lokasyonu uzun süre merak konusu olmuş ve nihayet Uluborlu kale kapısındaki *Apollonia Konseyi ve Halkı* adlı yazıt ile Arundell tarafından burada tespit edilmiştir.²⁵⁰ Trajan devrinde (MS 98-117) Apollonia havalisinde yaşayan Aziz Zosimus, Antiocheia valisi Domitian tarafından yakalanmış ve Konana (Gönen)²⁵¹'ya götürülerek orada öldürülmüştür. Bu hadiseden

²⁴⁷ Strabon, *Geographika*, XII.8.13, s.82; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.229; George Long, "Apollo'nia", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.161; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.116.

²⁴⁸ Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.229; F.V.J.Arundell, *Dizcoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.235; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.387; A.H.M.Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Second Edition, At The Clarendon Press, Oxford, 1971, s.127; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.116; Arundell, "Mordiana" adının ayvalarıyla ünlü anlamında olduğuna vurgu yapmıştır. F.V.J.Arundell, *Dizcoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.235.

²⁴⁹ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X / 2.

²⁵⁰ F.V.J.Arundell, *Dizcoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.236.

²⁵¹ Ptolemaios'ta Konane; Hierocles'te Justinianopolis adıyla geçmektedir. Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.4, s.861; Hierocles,

sonra Uluborlu için Apollonia isminin yavaş yavaş unutulmaya başlandığı ve Sozopolis isminin umumîleştiği görülmektedir. Bu adın Aziz Zosimus'a nisbetle ortaya çıktığı ve 381 Konstantinapol Konsili'nden sonra vesikalarda yaygınlaştığı görülmektedir.²⁵² Bizans kaynaklarında da artık Sozopolis ismi geçmeye başlamıştır.²⁵³ Buraya kadarki mezkûr verilere göre Uluborlu; kısmen sırasıyla *Apollonia - Mordiaion / Margium - Apollonia Mordiaion* isimlerinden sonra nihayet *Sozopolis* adını almıştır.

A.Z.V.Togan, on altı kadar Kıpçak uruğu arasında *Barlı / Borlı / Berli / Berlik* gibi müstakil Kıpçak kabilelerinden söz etmektedir. Buradan hareketle bu isimlendirmenin Anadolu'da Uluborlu ve Keçiborlu'da görülebileceği üzerinde durmuştur.²⁵⁴ Buna göre Karadeniz'in kuzeyinden Kuman-Kıpçak Türkleri'nin bir kısmının Bizans ordusunda

Synecdemvs, 674.2, s.22; Burasının Gönen olduğu çeşitli araştırmalarla neticelendirilmiştir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.455; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.129; Bilge Hürmüzlü Kortholt; Gülcan Kaşka; Murat Fırat, "Geç Antik Dönem'de Konane", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, Aralık 2015, s.27-28; Günümüzde Isparta ilinin bir ilçesi olarak Gönen adıyla varlığını devam ettirmektedir. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.460.

²⁵² Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.447; Sait Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, Acar Matbaası, İstanbul, 1968, s.36, 61; Aziz Zosimus'un tapındığı şehrin Bulgaristan'daki Sozopol olmadığı aksine Pisidia'daki Sozopol olduğu açıktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Talloen; Maya Prodanova, "Zosimos of Apollonia-Sozopolis", *Gephyra*, Vol.21, Mayıs 2021, s.107-133.

²⁵³ Hierocles, *Synecdemvs*, 673.1, s.22; Anna Komnena, *Alexiad*, s.156; Niketas Khoniates, *Historia*, s.8, 9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6, 7, 19.

²⁵⁴ A.Z.V. Togan, "On Mubarakshah Ghuri", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol.6, No.4, 1932, s.850-851.

paralı askerlik yaptığı ve bunların da bir kısmının Uluborlu'ya yerleştirildiği bundan itibaren de Kuman-Kıpçak Türk lehçesinde kullanılan *Borlu*, *Borgulu* olarak anılagelmiştir.²⁵⁵ Buna karşın Umar, XIII. yüzyılda hem Bizans hem de Selçuklular tarafından ücretli askerlik hizmeti veren Frank, Katalan gibi askerlerin dilinde *Hisar*'ı ifade etmek için kullanılan *Borg* sözcüğünün zamanın Türkçesine geçtiğini; *Bor* ve *Borlu* isimlerinin aslının da *Borg* ve *Borglu* olduğunu ve Türkçe olmadığını ifade etmiştir.²⁵⁶ Uygur Türkçesi, Kutadgu Bilig ve Codex Cumanicus'ta *Bor* kelimesi *şarap*; *Borluk* da *üzüm bağı* anlamlarında kullanılmıştır.²⁵⁷ Yine Kaşgarlı Mahmûd *Bor* kelimesinin *şarap* anlamına geldiğinden bahisle “*Bor bolmazıp sirke bolma*” yani “*şarap olmadan sirke olma*” şeklinde bir sav kaydederek bunun büyüklük taslayan çocuklar için kullanıldığını ifade etmiştir.²⁵⁸ *Bor* kelimesi ayrıca ziraat yapılamayan çorak arazi anlamlarına gelmekle birlikte yine bahadır ve yiğit anlamlarında da kullanılmıştır.²⁵⁹ Mezkûr bilgiler neticesinde *Borglu* / *Borgulu* adının Kuman-Kıpçak kabileleri vasıtasıyla mı; hisar

²⁵⁵ Abdullah Bakır, “Uluborlu Tarihi”, *Göller Bölgesi Tarih ve Kültür Varlıkları Bilgi Şöleni*, Haz. Ramazan Topraklı; Refik Turan, Semih Ofset, Ankara, 2011, s.245.

²⁵⁶ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.171.

²⁵⁷ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, 3. Baskı, Ankara, 2015, s.47; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. R.R.Arat, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005, Beyit No: 339, 1334, 1337, 1434, 2091, 2096, 2098, 2101, 2102, 2103, 2649, 2650, 2651, 2653, 2655, 2659, 2729, 2730, 2764, 2765, 5263, 6455; *Codex Cumanicus*, Haz. Mustafa Argunşah; Galip Güner, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s.447; Mustafa Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, TKAE, Ankara, 1993, s.127.

²⁵⁸ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, Çev. Besim Atalay, TDK, Ankara, 1985, s.121.

²⁵⁹ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.62.

anlamına gelen yabancı bir kelimedenden mi; eski Türkçe'deki anlamlarından mı bir değişime uğradığını tespit etmek zordur. Burada önemli bir nokta vardır ki Uluborlu'nun Türkiye Selçuklularının eline geçmesiyle birlikte isminde de ciddi bir değişimin yaşandığı kuvvetle muhtemeldir.²⁶⁰ Selçuklu kaynaklarında da *Borglu* (برغلو) / *Borgulu* olarak geçmektedir.²⁶¹ II. Kılıç Arslan zamanında 1182 yılında Uluborlu'nun nihaî olarak Türk hâkimiyetine alındığını biliyoruz. Bu hususta bilgi veren yegâne kaynak olan Niketas da burayı *Sozopolis* adı ile kaydetmiştir.²⁶² Bu hadiseden yaklaşık sekiz yıl kadar sonra III. Haçlı Seferi (1190) gerçekleştirilmiş ve bu seferi anlatan Lâtin kaynaklarında ise hala Uluborlu, *Sozopolis* adı ile anılmaktadır.²⁶³ Mezkûr verilerden anlaşıldığı

²⁶⁰ Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.20.

²⁶¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.22, 92, 472, 473, 549, 615, 623, 729; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.41, 113 ve C.II, s.26, 27, 28,89, 142, 148, 238; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32, 132; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24, 103; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.298a, 298b, 299a, 338a, 366b, 410b, 445a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.52, 515, 516, 575, 612, 618, 693, 742; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s.428 / Tıpkıbasım Levha LXVII.

²⁶² Niketas *Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.45.

²⁶³ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

kadarıyla buraya Bizans ve Lâtin kaynakları *Sozopolis* ismini vermeye devam etmişler ve aynı dönemde Selçuklular zamanında da *Borglu* (برغلو) / *Borgulu* ismi verilmiştir. Uluborlu özellikle 1074 – 1182 yılları arasında Bizans ve Selçuklu arasında sürekli el değiştirmiş ve bu süreçte iki taraf da kendi anladıkları veya isimlendirdikleri şekli ile buraya hitap etmiş ve kaydetmişlerdir. 1182 yılından itibaren de muhtemelen yavaş yavaş *Sozopolis* isminin unutulmaya; Selçuklular ve devamında da *Borglu* (برغلو) / *Borgulu* isminin kullanılmaya başlandığını düşünebiliriz. 1297 tarihi itibariyle Hamid Bey zamanında kestirilen sikkelerde de aynı adlandırma dikkati çekmektedir.²⁶⁴ Hamid Bey'in torunu Feleküddin Dünder Bey zamanında nadiren de olsa 709 H.? / 1309-1310 M.?'de Uluborlu'da kestirilen sikkelerde de aynı adlandırma mevcuttur.²⁶⁵ XIV. yüzyıl yazarlarından el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr* adlı eserinde Hamid İli'ni anlatırken Uluborlu'dan *Borlu* (برلو) olarak bahsederken aynı eserden naklen yararlanılan el-Kalkaşandî ise aynı yeri *Birgu* (بركو) olarak kaydetmiştir.²⁶⁶ Bu adlandırmada el-Kalkaşandî ya da onun eserini neşreden kişi muhtemelen lam (ل) harfi ile kef (ك) harfini birbirine karıştırmış veya yanlış yazmış olmalıdır. Elimizdeki verilere göre *Borglu* (برغلو) / *Borgulu*, *Borlu* (برلو) ve *Birgu* (بركو) isimlendirmesi kaynakların çoğunda *Borglu* (برغلو) / *Borgulu* olarak yazılmıştır. Buradan hareketle bu adlandırmanın en uygun şeklinin *Borglu* (برغلو) / *Borgulu* olduğunu söylemek de kanımızca yanlış olmayacaktır. Erken Osmanlı kaynaklarından Mevlânâ Mehmed Neşrî'nin *Cihânnümâ*

²⁶⁴ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.123, 126, 130-131.

²⁶⁵ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.165-168.

²⁶⁶ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

adlı eserinde de yine aynı adla anılmaktadır.²⁶⁷ Timurlu kaynaklarında yer adı yine ciddi bir değişime uğramış *Uluborlığ* (اولوبورليغ) / *Ulu Burlag* olarak günümüzde kullanılan şekline yaklaşmış;²⁶⁸ Kâtip Çelebi'de ise *Uluborlu* (اولوبورلو) olarak günümüzdeki kullanımına ulaşmıştır.²⁶⁹

Burada yeri gelmişken kısaca Keçiborlu'dan da bahsetmek yerinde olacaktır. Yukarıda *Bor* / *Borglu* / *Borgulu* adı ile ilgili olarak bu adın; Kuman-Kıpçak kabileleri, hisar anlamına gelen yabancı bir kelime (Borg) veya eski Türkçe'deki anlamlarından ortaya çıkması ile ilgili görüşleri ifade etmiştim. *Keçi* ve *Bor* kelimelerinden bir araya gelen kelimenin Uluborlu ile ilgili olması muhtemeldir. Uluborlu yer adının Türkçe büyük anlamına gelen *Ulu* kelimesinden geldiği açıktır. Yani *Ulu Borlu* / *Büyük Borlu*. Keçiborlu adındaki *Keçi* / *Kiçi*, Uluborlu'daki *Ulu* kelimesi gibi bir sıfattır. Bu eski Türkçedeki *Kiçi* / *Kiçiğ* ile ilgili olmalıdır. Sonradan *Kiçi* / *Kiçiğ*'in *Keçi* yapılması halk etimolojisinden kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle Keçiborlu adındaki *Keçi*'nin eski Türkçe'de küçük anlamına gelen *Kiçi* / *Kiçiğ*'den geldiği ve daha sonraları bölgedeki keçilerin çokluğu nedeniyle *Keçi* olarak söylendiği açıktır. Kısacası *Kiçi* / *Kiçiğ* / *Küçük*'ten *Keçi*'ye bir dönüşüm yaşanmıştır.²⁷⁰ Nihayet aynı adı taşıyan yerleri birbirinden ayırmak için büyük-küçük, aşağı-yukarı, yeni-eski gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Burada da aynı adı taşıyan *Borglu* / *Borgulu*'yu birbirinden ayırmak

²⁶⁷ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s.17 / Tıpkıbasım s.11.

²⁶⁸ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, s.406; Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, s.321.

²⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.629-630'daki Anadolu haritası, 639, 641.

²⁷⁰ Hasan Eren, "Türk Yer Adları Keçiborlu", *Türkoloji Dergisi*, C.4, S.1, 1972, s.91.

için büyük olana *Ulu*; küçük olana da *Kiçi / Kiçiğ / Küçük* sıfatı getirilerek birbirinden ayrılmışlardır.²⁷¹

Uluborlu kalesi, Kapıdağı'nın 1200 m. yükseklikteki eteğinde kurulmuştur. Kalenin kurulduğu yamacın kuzey, güney ve doğu kısımları dik uçurumlarla çevrilidir. Batıya doğru hafifleyen yerde sağlam surlarla güvenlik tesis edilmiştir. Ayrıca iç ve dış kale mevcut olup bunlar arasında da takriben 7 ila 10 m. kadar bir mesafe vardır. Kalenin biri küçük diğeri büyük olmak üzere iki kapısı bulunmaktadır.²⁷² Kalenin ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Kalenin inşası ile ilgili herhangi bir somut veri ele geçirilememiştir. Cenevizlilerden kaldığı rivayeti bulunsa da²⁷³ denize oldukça uzak bir konumda olan bir kalenin Cenevizlilerin ilgi alanı dışında olması gayet tabii olduğu için bu bir rivayetten öteye geçememiştir.²⁷⁴ Muhtemelen Bizans'tan kalma olan kale Selçuklular tarafından tamir edilmiş ve genişletilmiştir. Konumu itibarıyla uzun zaman aktif bir kullanım görmüştür.²⁷⁵

Uluborlu kalesi hakkında Bizans kaynaklarından Niketas, “*Bu şehir sarp bir tepe üzerine, ulaşılması güç bir mevkide bulunduğu ve kuvvetli bir garnizona sahip olduğu*

²⁷¹ Eren, “Türk Yer Adları Keçiöborlu”, s.91-92; Keçiöborlu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

Behset Karaca, *XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiöborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2019; Behset Karaca, “XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiöborlu Kazası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, Aralık 2007, s.41-71.

²⁷² Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.102-106; Uluborlu kalesi ile ilgili teknik bilgiler için bkz. Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.105; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.387-388.

²⁷³ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.70

²⁷⁴ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.104.

²⁷⁵ Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.59.

*için süratle zaptı düşünülemezdi.”²⁷⁶ ve yine Kinnamos, “Sozopolis (Uluborlu) eskiden Anadolu’nun önemli şehirlerinden biriydi. Etrafı uçurumlu, sarp bir mevkide kurulmuş olduğundan, sadece çok dar bir geçit dışında, şehre hiçbir yönden hücum etmek mümkün değildi. Bir savaş makinesini yukarı çekmek imkânsız olduğu gibi, bir kuşatma savaşı için gerekli aletlerin yerleştirilmesi de mümkün değildi. Küçük gruplar halinde ilerlemedikleri takdirde askerlerin şehre yaklaşmaları çok zordu. İşte şehir böyle bir konuma sahipti.”²⁷⁷ şeklinde verdikleri bilgilerle burasının hem güvenli olduğunu hem de kolay ele geçirilemeyecek bir konumda bulunduğunu vurgulamışlardır. Bu konumundan dolayı burasını askerî açıdan bir *Demir Çekirdek* olarak ifade etmek de yanlış olmayacaktır.²⁷⁸*

1074 yılında bir antlaşma ile Bizans’tan Türk hâkimiyetine geçmiş²⁷⁹ olan Uluborlu Kalesi’nin mezkûr özelliklerinden dolayı Bizans tarafından tekrar ele

²⁷⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8.

²⁷⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6.

²⁷⁸ Refik Turan, “Göller Yöresi’nde Tarihle Yaşamak”, *Göller Yöresi Tarih ve Kültür Varlıkları Bilgi Şöleni*, Semih Ofset, Ankara, 2011, s.32.

²⁷⁹ Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.448; Dağlıoğlu, “Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler – II”, s.193; Bakır, “Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu”, s.57; W. M. Ramsay, Uluborlu’nun ele geçirilmesini eserinin başka bir yerinde 1076 tarihinde göstererek şu cümleler ile ifade etmiştir: “Güney batıda muvakkat bir zaman için Sozopolis’i (o zamanlar küçük bir köyden ibaret olan); Apameia’yı ve Laodicia’yı ellerine geçirdiler. Türklerin bu havalideki hâkimiyetleri kendileriyle 1076’da aktedilen o utandırıcı musalaha ile tanınmış; büyük bir kısım arazinin terkiyle yardımları satın alınmıştı.” Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.81; Ramsay dışında birçok belgede 1074 tarihinin

geçirilmesinin zorluğunu bilen Ioannes Komnenos, burayı sahte ric'at planı ile ele geçirmiştir (1119).²⁸⁰ 1119-1182 yılları arasında Bizans hâkimiyetinde olan kale, 1182 tarihinde II. Kılıç Arslan tarafından nihaî olarak Türk hâkimiyetine alınmıştır.²⁸¹

II. Kılıç Arslan, araştırmacılar tarafından genellikle *üleştirme* veya *taksim* olarak ifade edilen²⁸², Türk hâkimiyet telakkisine²⁸³ göre ülkeyi oğulları arasında paylaştırdı (tkr. 1185).²⁸⁴ Göller Yöresi'nin önemli merkezlerinden olan Uluborlu, bu paylaşımında oğullardan Gıyaseddin Keyhüsrev'e tevcih edildi.²⁸⁵ II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında

geçtiği bilindiğine göre Uluborlu'nun 1074 tarihinde ilk kez Türkler eline geçtiğini söylemek daha doğrudur. Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.25 dn.73.

²⁸⁰ İmparatorun uyguladığı sahte ric'at planı ve kalenin ele geçirilmesi hakkında bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, s.8-9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6-7.

²⁸¹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.45.

²⁸² Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK, Ankara, 2011, s.28.

²⁸³ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s.33; Buradaki Türk hâkimiyet anlayışı Türkiye Selçuklularından önce Göktürk, Karahanlı ve Büyük Selçuklu Devletleri'nde de mevcut olmuştur. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.216-217.

²⁸⁴ Kaynaklar paylaşımın tarihini vermemektedirler. Lakin Uluborlu'nun 1182'de ele geçirildiği ve Sivas'ta hükümet eden Kutbeddin Melikşah'ın, babası ile 1188'de mücadeleye girdiği bilindiğine göre bu paylaşımın 1182-1188 yılları arasında olması kuvvetle muhtemeldir. Osman Turan buradan hareketle paylaşımın tarihini 1185 olarak vermektedir. Osman Turan, "Kılıç Arslan II.", *İA*, C.6, MEB, İstanbul, 1977, s.696.

²⁸⁵ İbn Bîbî, Abû'l-Farac ve İbnü'l-Esîr'de Uluborlu'nun Gıyaseddin Keyhüsrev'e verildiği bilinmektedir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*,

ülkeyi paylaşmasında özellikle Selçuklu ülkesine yeni katılan yerlerin olması dikkat çekicidir. Uluborlu da buna bir örnek teşkil etmektedir. Oğulların gittikleri yerlerde *divan* teşkilatları oluşturdukları yani idarî bir teşkilatlanmaya gittikleri görülmektedir. Ayrıca Uluborlu da Selçuklu ülkesine yeni katıldığı için burada da halkı yönetime ısındırmak ve ilerdeki merkezi yönetime hazırlık olması açısından yerinden idare uygulanmıştır.²⁸⁶ Buradan hareketle mezkûr veriler, Uluborlu'nun Selçuklular zamanında idarî birim olması hususunda bir başlangıç teşkil etmiştir.

Tıpkıbasım, s.22; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.41; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.463; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.82; Lâkin İbnü'l-Esîr, “Anadolu’yu gezmiş olan ve sözlerine güven duyduğum ilim adamlarından biri bana şunları anlatmıştı.” diyerek sözlerine devam etmiş; taksim konusuna gelerek bu kez Konya'nın Gıyaseddin Keyhüsrev'e verildiğinden bahsetmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.83; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî ve Ahmed b. Mahmûd'da Uluborlu ile ilgili ve Uluborlu'nun Gıyaseddin Keyhüsrev'e verilmesi hususunda bilgi mevcut değildir. Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.29-30; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.22-23; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977, s.148-149; Müneccimbaşı, kardeşlere verilen yerleri listelerken Konya'nın Keyhüsrev'e verildiğini ifade etmiş ancak hemen sonra İbn Bîbî ve İbnü'l-Esîr'den istifade ederek Uluborlu'nun Gıyaseddin Keyhüsrev'e verildiğini belirtmiştir. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.31-33.

²⁸⁶ Tuncer Baykara, “Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, *VD*, XIX, Ankara, 1985, s.49; Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, s.47-48.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ilk saltanatı (1196-1204) kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından nihayete erdirilince, İstanbul'a giderek Bizans imparatoruna sığınmıştı.²⁸⁷ Atabey Mübarizeddin Ertokuş, Yağıbasan oğullarından Pervane Muzaffereddin İli ve Bedreddin Yusuf, yaşça küçük olan III. Kılıç Arslan'ı devirmek için Hacib Zekeriya'yı gizlice İstanbul'a gönderdiler. Beş dil bilen ve rahip kılığına sokulan Hacib Zekeriya, İstanbul'da I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Konya'ya giderek saltanatını devralması hususunda ikna etti. Kayınpederi Mavrozomes'in de desteğiyle yola koyulan Keyhüsrev, İznik dolaylarında Theodore Laskaris'in engeli ile karşılaştı. Önceden III. Kılıç Arslan ile antlaşma yaptığını bu yüzden de onun üzerine yürüyüp saldırmaya izin vermeyeceğini ifade etti. Keyhüsrev ve Laskaris arasında birkaç gün elçiler gidip geldiler. Nihayet, Selçukluların elindeki Honaz, Ladik (Denizli) ve Konya sınırına kadar olan yerlerin kendisine verilmesi ve Hacib Zekeriya ile birlikte oğullarının rehin kalması şartıyla Laskaris, Keyhüsrev'e izin verdi.²⁸⁸ Sultan İznik'ten uc bölgesindeki Türkmenler

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.84, 169; I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı'nın sona erdirilmesi ve gurbetteki faaliyetleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.22-52; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.41-70; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.241-247, 268-273.

²⁸⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76-81; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.97-101; Honaz, Ladik (Denizli) ve Menderes nehrinin denize kadar ulaşan arazisini, sultan, kendisi ile birlikte gurbet hayatında sıkıntı çeken kayınpederi Manuel Mavrozomes'e vermiştir. Burada sultana bağlı bir beylik teşekkül etmiştir. Burada Manuel Mavrozomes'e kurdurulan beylik ile sultan, hem Laskaris'e karşı bir denge kurmak hem de ilerde Bizans mirasından kendisini hissedar saymak istiyordu. Sultan, Laskaris ile yapılan antlaşmada ona

ve Türkmen beylerine katıldı; meliklik döneminde yönettiği Uluborlu (Borgulu)'ya ulaştı.²⁸⁹ Keyhüsrev, burada Konya üzerine yürümek için hazırlık yaparken Hacib Zekeriya'dan bir ulak geldi ve söz verdiği kaleleri ve toprakları Laskaris'e teslim etmemesini; oğullarıyla (Keykubad ve Keykavus) beraber dost ülkeye geldiğini haber verdi.²⁹⁰

Gıyaseddin Keyhüsrev, Uluborlu'da hazırladığı kuvvetleri ile Aralık 1204 - Ocak 1205 (601 Cemaziyevvel)'te Konya üzerine yürüdü. Yaklaşık bir ay süren kuşatma, kış şartları nedeniyle başarısızlığa uğradı ve Keyhüsrev Ilgın (Ab-ı Germ)'a çekildi. Bu sıralarda Keyhüsrev'in ümitsizliğini ortadan kaldıran bir hadise gerçekleşti. Aksaray ve Konya şehirleri arasında rekabet mevzu bahis idi. Aksaray halkı Keyhüsrev'e tezahüratla şehrin valisini kovdular ve Keyhüsrev adına hutbe okuttular. Konya halkı da bundan mütevellid Aksaray halkından geri kalmamak maksadıyla Keyhüsrev'e haber gönderip

vereceğini ifade ettiği yerler hususunu da kendi menfaatine uygun olarak çözmüş oluyordu. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.281.

²⁸⁹ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24; İbn Bîbî, Keyhüsrev'in İznik'ten ayrıldıktan sonra uc bölgesine kadar ilerlediğinden bahsetmekte ama varılan yerin Uluborlu olduğu ile ilgili bilgi vermemektedir. Lakin aynı eserin ilerleyen sayfalarında Sultan'ın gurbet hayatını özetlediği ve Şeyh Meceddin İshak için yazdığı beyitlerden birinde “*Kendi isteğimle Borgulu tarafına geldim Orada kanadı rüzgârda olan bir ülke buldum.*” şeklinde ifadesinden de Uluborlu'ya geldiği teyid edilmektedir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.81, 92; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.101, 113.

²⁹⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.83-84; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.104.

yeğeni III. Kılıç Arslan'a karşı şevkat göstermesi dileklerinde bulunarak onu Konya'ya davet ettiler. Keyhüsrev, yeğenine Tokat'ı mülk olarak verdi. Ona, güvenliği sağlanana kadar Gâvele (Gevâle / Kaballa) Kalesi'nde²⁹¹ oturmasını; güvenliği sağlandıktan sonra da Tokat'a gitmesini buyurdu. Buradan hareketle Keyhüsrev de Konya'ya girdi ve tahta oturdu (Şubat/Mart 1205 / 601 Recep).²⁹² Mevcut verilere bakıldığında I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya tahtını ele geçirmesinde Uluborlu'nun bir harekât sahası veya ona bağlı bir yönetim merkezi olmasının önemi açıkça görülmektedir. 1205 yılına gelindiğinde Uluborlu'nun Konya tahtını değiştirebilecek bir güce ulaştığını görmekteyiz. Uluborlu'nun bu güce erişmesinde bu dönemde burada yoğun Türkmen varlığının etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz.²⁹³

²⁹¹ Konya'nın batısında Tekkeli Dağı üzerinde bulunmaktadır. Kale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Bahar, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya'nın Tarihi Bakımından Önemi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, 1994, s.307-311.

²⁹² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.84-88; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.104-108; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24-25; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.486-487; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik*, C.I, s.441; C.II, s.362; Halil Edhem (Eldem), *Kayseriye Şehri*, s.50; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.273-274.

²⁹³ Serhat Altınkaynak, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.48-49.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 5 Mart 1207 (3 Şaban 603)'de ilk kez²⁹⁴; I. İzzeddin Keykavus zamanında 22 Ocak 1216 (30 Ramazan 612)'da ikinci kez²⁹⁵ Antalya'nın ve I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) zamanında da Alanya (Alaiye) ve Alara Kalesi'nin ele geçirilmesi²⁹⁶ ve devamında Göller Yöresi'nde güvenli bir ortamın

²⁹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.98; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.118; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.25; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.488; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.209.

²⁹⁵ Antalya'nın ikinci kez ele geçirilmesi hususunda diğer kaynaklara nazaran İbn Bîbî, ayrıntılı bilgi vermektedir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.142-145; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.163-166; İbn Bîbî, Antalya'nın ikinci kez ele geçirilmesini Sinop'un ele geçirilmesinden önce anlatmaktadır. Abû'l-Farac ise, hadiseler hususunda hiç ayrıntı vermeden İzzeddin Keykavus'un 611 H. / 1214-1215 M. tarihinde Sinop'un ve ardından da 612 H. / 1215-1216 M. yılında Antalya'nın ikinci kez ele geçirildiği bilgisini vermektedir. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.497; ayrıca bkz. Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.126b-127a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.219-220; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.101-103 / Nşr. s.105-107; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.308-309.

²⁹⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.240-251; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.258-269; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.516; Alanya (Alaiye) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Bozkuş, *Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği*.

oluşması neticesinde Uluborlu'da da şehirleşme açısından ciddi bir imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Buradan hareketle *Camii* (Alaeddin Camii (629 H. / 1231-1232 M.)²⁹⁷, *Medrese* (Gargılı Lala / Kargu Lala / Taş Medrese, Alaeddin Medresesi ve Kılıçarslan Medresesi)²⁹⁸, *Hamam* (Baltabey Hamamı (575 H. / 1179-1180 M.), Karabey Hamamı (637 H. / 1239-1240 M.), Saraçbaşı Hamamı, Emrem Mahallesi Hamamı)²⁹⁹ ve *Çeşme* (Büyük Çeşme (636 H. / 1238-1239 M.)³⁰⁰ gibi yapılar inşa edilmiştir. Burada Baltabey Hamamı hususunda bir parantez açmak yerinde olacaktır. Hamam, Uluborlu'nun Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirilmesinden takriben iki yıl kadar önce yapılmıştır. Buradan hareketle Anadolu'ya gelen Türklerin köklü bir şehir kültürüne ve kendilerine özgü bir mimarî tarza sahip olduklarını söyleyebiliriz.³⁰¹

Hamid Bey'in, *Seyyid Veliyüddin Menakıbi*'nda Selçuklu uc beylerinden olduğu ve 638 H. / 1240-1241 M.'de kendisine Uluborlu'nun malikâne olarak verildiği

²⁹⁷ Köseoğlu, "Uluborlu Kitabeleri", s.175; Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.86; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.234-235; Şevki Duymaz, "Uluborlu Alâeddin Camii", *VD*, S.31, 2009, s.69-74.

²⁹⁸ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.257; Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s.145; Nermin Şaman Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Isparta, 2008, s.81-91; Nermin Şaman Doğan, "Kapalı Avlulu Bir Medrese: Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medrese", *HÜTAD*, S.10, Ankara, 2009, s.122-140; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.234-236.

²⁹⁹ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.134-136; Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.101, 111.

³⁰⁰ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.90-91; Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.179-182.

³⁰¹ Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", s.61.

anlaşılmaktadır.³⁰² Buradan hareketle Uluborlu'nun Hamidoğulları'nın yönetim birimi olmasının ilk adımının atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Babaîler isyanı³⁰³ ve Kösedag yenilgisi³⁰⁴ sonrası Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde Moğol baskısı giderek artmaya başlamıştır. Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'da vefat etmesinden³⁰⁵ sonra 1246 - 1262 yılları arasında süren taht mücadeleleri esnasında Selçuklu sultanlarının uclarda otoriteleri tamamen kaybolmuştur. Bu süreçte Uluborlu'nun Moğol etkisinden uzak; güvenli bir

³⁰² *Seyyid Veliyüddin Menâkıbı*, Trk. Trc. M.Takiyüddin s.17'den naklen Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.46, 53; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.81, 96.

³⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.498-504; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.49-53; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.539-540; M.F.Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.36-40; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.143-144; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.422-424.

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.517-527; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.64-72; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.541-542; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s.19-20; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi (1220-1272)*, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1951, s.15-16; M.Çamiçyan, *Moğol İstilas ve Memlûkler (1220-1393)*, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1941, s.24-25; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.145; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.431-437.

³⁰⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.545; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.453.

konumda olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda burası mücadeleyi kaybeden meliklerin gönderildiği bir hapisane olarak da kullanılmıştır.³⁰⁶

Memlûk Sultanı Baybars'ın Elbistan Savaşı'nda (15 Nisan 1277) Moğol kuvvetlerini bozguna uğratması, Göller Yöresi'nde de etkisi olan sonuçlar doğurmuştur. Sultan Baybars, Ermenek ve Larende bölgesinden sahillere kadar olan bölgeyi Karamanoğlu Mehmet Bey'e vermiş ve hatta ona beylik menşuru ve sancak da göndermiştir. Bu destek ve şöhret ile birlikte Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları da Karamanoğulları'na tabiiyet bildirmişlerdir. Burada Karamanlı Türkmenleri'nin içinde şüphesiz Hamidoğulları da bulunmaktaydı.³⁰⁷ Karamanoğlu Mehmed Bey'in Uluborlu (Borlu)'yu Çıralıdağ'a kadar Hamid Bey'e verdiği Şikârî'de kayıtlıdır.³⁰⁸ Bu kayıt da yine Uluborlu'nun daha önceden olduğu gibi şimdi de yine yönetim merkezi olarak Hamid Bey'e geçtiğine esas teşkil etmektedir.

Moğolların baskıları neticesinde devlet içerisinde düzen ve asayiş iyice sarsılmış; vergiler de bir hayli artmıştı. Bu sıralarda Argun Han tarafından Tebriz'e çağırılan Sahip Ata Fahreddin Ali daha ağır vergi emirleriyle Anadolu'ya dönmek zorunda kalmıştı. O bu duruma çok da ayak uyduramayarak Akşehir'in Nadir Köyü'nde hayata gözlerini yumdu (22 Kasım 1288).³⁰⁹ Argun Han, 9 Mart 1291'de vefat ettiği zaman Anadolu'da bulunan Geyhatu, İlhanlı tahtına oturmak için Tebriz'e doğru yola çıkmış; bu durum

³⁰⁶ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.40-49, 97-101; Altınkaynak, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, s.28-32.

³⁰⁷ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.599-600.

³⁰⁸ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.45.

³⁰⁹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.289; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.591.

Anadolu'da bir boşluk yaratmıştır.³¹⁰ Ortaya çıkan boşluktan yararlanarak Hamid Bey de Isparta ve Burdur'da müstakil bir yönetim kurmak için faaliyetlere başlamıştır.³¹¹ Selçuklu sultanı II. Mesud'un Gazan Han tarafından azledilmesi neticesinde siyasî boşuktan faydalanan Hamid Bey muhtemelen 697 H. / 1297-1298 M.'de Isparta ve Burdur vilayetlerini de içine alan Uluborlu merkezli Hamidoğulları Beyliğini kurmuştur.³¹² Böylece Uluborlu'nun Hamidoğulları için yönetim merkezi olması da kesinleşmiştir. Beylik ilk yıllarında Uluborlu merkez olmak üzere Isparta, Burdur, Eğirdir, Barla, Ağros (Atabey), Gönen ve Keçiborlu'yu içine almaktaydı. Hamid Bey'in sağlığında Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Afşar, Gelendost, Pavli (Sütçüler), İncirli (Bucak) ve Ağlasun da beylik topraklarına katılmıştır.³¹³

Koyungözü Baba Zaviyesi'ne ait olan vakfiye'de 702 H. / 1302-1303 M.'de Hamid Bey'in halen hayatta olduğu ve merkezinin de Uluborlu olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴ Vakfiyedeki bilgilere göre Uluborlu'nun merkez olduğu el-Ömerî ve ondan naklen bilgi

³¹⁰ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.637-638.

³¹¹ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.69-70, 107.

³¹² Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.28; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.75, 109-110.

³¹³ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.114-115.

³¹⁴ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.22, 315-316; Erdem, "Hamidoğulları Tarihine Ait Yeni ve Önemli Bir Belge", s.223-225; Koman, "Hamid Beyin Adı Geçen Mühim Bir Vakfiye", s.1340-1341; M. Mesud Koman, vakfiyenin yeni bir suretini bularak Ün Mecmuası'nda neşretmiştir. Koman, "Bir Not", s.1408; Vakfiyenin Arapça, Türkçe metni ve değerlendirmeler için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.116-120.

veren el-Kalkaşandî tarafından da teyid edilmiştir.³¹⁵ *Şeyh Şikem Vakfiyesi*'ne göre Hamid Bey'den sonra beyliğin başına oğlu İlyas Bey'in geçtiği ve onun da Uluborlu merkezli olarak beyliği yönettiği anlaşılmaktadır.³¹⁶ Hamid Bey ve oğlu İlyas Bey zamanında Uluborlu bir yönetim birimi olarak kullanılmıştır.

El-Ömerî, *et-ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf* adlı eserinde Hamid İli'nin sahibinin Antalya sahibi Yunus Bey'in kardeşi Feleküddin Dünder Bey olduğunu ifade etmiş ancak burasının yönetim merkezi olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.³¹⁷ Yine el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsar fî memalik'il-emsâr* adlı eserinde ve ondan naklen el-Kalkaşandî'de Hamid İli ile ilgili bilgi verilirken burasının sahibinin Antalya beyi Yunus'un kardeşi Feleküddin Dünder olduğu ve Uluborlu'nun da yönetim merkezi olduğu ifade edilmiştir.³¹⁸ Buradan Feleküddin Dünder Bey'in ilk zamanlarında Uluborlu'nun yönetim birimi olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra Feleküddin Dünder Bey muhtemelen 707 H. / 1307-1308 M. tarihinde veya biraz öncesinde beyliğin merkezini Uluborlu'dan Eğirdir'e taşımıştır.³¹⁹ Bu dönemde

³¹⁵ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

³¹⁶ Keçiborlu'da düzenlenen vakfiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fehmi Aksu, "Şeyh Şikem Vakfiyesi", s.1585-1592; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.136-141.

³¹⁷ el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, s.63.

³¹⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

³¹⁹ Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.62; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.112-113; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.153-154, 162;

Uluborlu'nun yönetim merkezi olarak önemini tam olmasa da kaybettiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Hamidoğulları için Eğirdir'in ön plana çıktığını söylemek doğrudur lakin Uluborlu'da 709 H. / 1309-1310 M. tarihinde kestirilen sikkeler³²⁰ Uluborlu'nun önemini kaybetse de yine bu dönemde beyliğin önemli bir yerleşimi olduğunu düşündürmektedir. El-Ömerî ve ondan naklen el-Kalkaşandî, Feleküddin Dünder Bey zamanında beyliğin dokuz şehri ve on beş kalesi olduğundan söz etmektedir.³²¹ Uluborlu ve Eğirdir'in de bu kaleler arasında olduğuna şüphe yoktur. Tabi ki bu dönemde Eğirdir beyliğin merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Uluborlu'nun özellikle Feleküddin Dünder Bey zamanı itibariyle önemini kaybetmesinde Uc Türkmenleri'nin Ege Denizi'ne kadar olan yerleri ele geçirmeleri etkili olmuştur.³²²

Türkiye Selçukluları'ndan kalan yapıların yanında yine Hamidoğulları zamanında da Uluborlu'da şehirleşme açısından imar faaliyetleri devam ettirilmiştir. Bu minvalde Hamidoğulları zamanında *Camii* (Ahi Şemseddin Camii (714 H. / 1314-1315 M.), Salih Efendi Camii ve Minaresi) ve *Çeşme* (Muhiddin / Miyedin Çeşmesi (724 H. / 1323-1324 M.) gibi yapılar inşa edilmiştir.³²³

Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.58.

³²⁰ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.165-168.

³²¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

³²² Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.153-154.

³²³ Köseoğlu, "Uluborlu Kitabeleri", s.176-177; Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.92-93; Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.183-185; Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.192-193, 329.

Burada Karamanoğulları ile ilgili olarak küçük bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Memlûk sultanı Baybars'ın Elbistan Savaşı (15 Nisan 1277) sonrası Karamanoğlu Mehmet Bey'in, Şikârî'deki kayda göre, Uluborlu (Borlu)'yu Çıralıdağ'a kadar Hamid Bey'e verdiği ifade edilmiştir.³²⁴ Karamanoğulları'nın Uluborlu'da etkin olduğu bu süreçte Şikârî'deki kayıtlarda Gökez Bey'in de Mehmet Bey'in kapucubaşısı olduğu ifade edilmiştir.³²⁵ Buradan hareketle Uluborlu'da Alaca Mahallesi'ndeki Gökez Çeşmesi'nin Karamanoğulları'nın kapucubaşısından bir hatıra olarak kaldığı ifade edilebilir.³²⁶

Burada Anadolu'nun genelinde olduğu kadar Göller Yöresi özelinde de önem teşkil eden ve ilk zamanlarda Fütüvvet ve daha sonra da Ahilik olan teşkilattan bahsetmek yerinde olacaktır.³²⁷ İbn Battûta, Antalya'da iken “*Onlar [Ahiler] Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde; köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadır. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme; yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama; onları eşkiyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma; şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların dünyada eşine rastlanmaz.*”³²⁸ diyerek, köy, kasaba ve şehir yaşamında onların önemlerinden

³²⁴ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.45.

³²⁵ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.41 vd.; Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.51;

³²⁶ Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.51

³²⁷ Ahilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahıyyeti'l-Fityan*, İstanbul, 1933; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahilik Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya, 1991; Rıfat İlhan Çelik, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ahilik Müessesesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

³²⁸ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.404.

bahsetmektedir. Ayrıca o, Alanya, Antalya, Burdur, Isparta, Eğirdir ve Gölhisar seyahati esnasında buralardaki Ahilerin varlığı hakkında geniş bilgiler vermektedir.³²⁹ Köy, kasaba ve şehirlerin gelişmesinde Ahilerin etkisinin yadsınamaz olduğu açıkça görülmektedir ve Hamidoğulları coğrafyasında bu teşkilatın da geniş oranda hayat bulduğu aşikârdır. Ahiler bu coğrafyada ekonomik ve sosyal hayata önemli katkılar sağlamışlardır.³³⁰ İbn Battûta, Uluborlu ile ilgili bilgi vermemesine rağmen burada da Ahi teşkilatının bulunması gayet doğal gözükmemektedir. Ahi Şemseddin Türbesi kitabesine (714 H. / 1314-1315 M.) göre Uluborlu'da da Ahilerin örgütlenmiş oldukları anlaşılmaktadır.³³¹ Ayrıca Uluborlu'da Hüsrev Çelebi ve Ali Çelebi isimindeki Ahilerin de hayratları bulunmaktadır.³³²

2. Eğirdir

a. Prostanna

Eğirdir ile ilgili olarak ilk evvela *Prostanna* kentinden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü genellikle Eğirdir ile Prostanna özdeşleştirilmiştir. Prostanna adının yer

³²⁹ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.400-410.

³³⁰ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.323-324.

³³¹ Köseoğlu, "Uluborlu Kitabeleri", s.177; Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, s.93; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.324.

³³² H.T.Dağlıoğlu, "Onuncu Asırda Hamid İlinde Arazi, Hasılat, Nüfus ve Aşiretlerin Vaziyetleriyle Vergi Sistemleri", *Ün*, C.7, S.82-83, 2 Kanun-Şubat 1941, s.1121.

aldığı en eski kayıt MÖ 113 yılına tarihlenen Delos³³³,ta bir *Quaestor Propraetore*³³⁴ onuruna dikilen yazıttır.³³⁵ Ptolemaios'ta Orta Pisidia kenti olarak *Prostama* adı ile bilinmektedir.³³⁶ 381 Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'ne piskoposların hangi kentlerden katıldıklarını gösteren listelerde de *Prostama* adı ile kaydedilmiştir.³³⁷

Ramsay, burasını şehir sikkelerinde görülen koni şeklindeki Viarus Dağı'na göre aramıştır. 1886 yılında bölgeye yaptığı seyahati esnasında Askania (Burdur) Gölü'nden geçerek Baris³³⁸ şehrine gelmiş ve devamında tepelerin ardında yükselen Eğirdir zirvesini ilk defa görmüştür. Bu tepenin manzaraya çok hâkim bir yerde olduğunu görerek; burasının Viarus Dağı olabileceğine hükmetmiştir. Ayrıca Hierocles'in bu şehri *Timbrias* / *Timbriades* ile *Justinianapolis* arasına koyduğunu ve buna en uygun yer olarak

³³³ Yunan takımadalarından Mykonos adasının yanındaki küçük kayalık adadır.

³³⁴ Roma'da bağımsız taşralı yargıçlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A.H.J.Greenidge, "The Tittle 'Quaestor Pro Praetore'", *The Classical Review*, Vol.9, No.5, June 1895, p.258-259.

³³⁵ M.H.Ballance, "The Site of Prostanna", *AS*, Vol.9, British Institute at Ankara, 1959, s.125; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.128; Guy Labarre; Mehmet Özsait; Nesrin Özsait, "Parlais et Prostanna: Sites et Territoires", *Anatolia Antiqua*, Tome 13, 2005, s.245; Fatma Kızılyalçın, *Prostanna Antik Kenti*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2015, s.16.

³³⁶ Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.7, s.863.

³³⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.454-455; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.364; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.678; Labarre vd., "Parlais et Prostanna: Sites et Territoires", s.245.

³³⁸ Baris ile ilgili olarak bkz. I. Bölüm s.76 vd.

Eğirdir'in olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle Prostanna'nın Eğirdir coğrafyasında olduğu ancak bunların da aynı yerde olmadığı sonucuna varmıştır. Son olarak da Prostanna'nın Eğirdir Gölü'nün güneyinde olduğunu düşünmüştür.³³⁹ Hierocles'in sıralamasında şehirler *Timbrias / Timbriades - Themisonios - Justinianapolis* olarak verilmiştir.³⁴⁰ Hierocles'te geçen *Timbrias / Timbriades*'in Eğirdir Gölü'nün güneydoğusunda Isparta'nın Aksu ilçesi Eurymedon (Köprüçay) Çayı kaynakları yakınında olduğu³⁴¹; yine Justinianapolis'in de Konana (Gönen)³⁴² olduğu bilindiğine göre *Themisonios*'un Gönen ve Aksu arasında bir coğrafyada olması gerekmektedir. Aynı zamanda bu ismin Piskoposluk listesinden bozuk bir şekilde alındığı ve bu şekilde bozulabilecek tek ismin de *Prostama / Prostanna* olabileceği ifade edilmiştir.³⁴³ 1948 yılında L. Robert, Bedre Köyü'nün üstünde Eğirdir ile Barla yolunun ortasında sınır taşı

³³⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.454; Ballance, "The Site of Prostanna", s.125; Labarre vd., "Parlais et Prostanna: Sites et Territoires", s.245-246.

³⁴⁰ Hierocles, *Synecdemvs*, 673.9, 674.1-2, s.22.

³⁴¹ Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, III, s.281, no.399; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.454; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.121; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.788-789.

³⁴² Ptolemaios'ta Konane; Hierocles'te Justinianapolis adıyla geçmektedir. Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.4, s.861; Hierocles, *Synecdemvs*, 674.2, s.22; Burasının Gönen olduğu çeşitli araştırmalarla neticelendirilmiştir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.455; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.129; Hürmüzlü Kortholt vd., "Geç Antik Dönem'de Konane", s.27-28; Günümüzde Isparta ilinin bir ilçesi olarak Gönen adıyla varlığını devam ettirmektedir. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.460.

³⁴³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.454.

olan yazıtlar bulmuştur. Kuzeyde Latin harfleri ile kısaltılmış *Par(lais)*; güneyde Yunan harfleri ile kısaltılmış *Pr(ostanna)*'yı okumuştur. Böylece Bedre düzlüğünün Prostanna'ya; kuzeydeki dağın ise orman ve meraları ile Parlais'e ait olduğunu tespit etmiştir. Tabii burada unutulmaması gereken bir şey daha vardır ki L. Robert Parlais'i de Barla'ya yerleştirmiştir.³⁴⁴ Nihayet M.H.Ballance, Davras Dağı'nın Eğirdir Gölü'ne bakan Sivri Tepe'nin hemen arkasında (güneyinde) Prostanna kentinin yerini kesin olarak belirlemiştir. Kentin Roma döneminden sonra terk edildiğini de ayrıca ifade etmiştir.³⁴⁵ Günümüzde Prostanna antik kentine ulaşım Akpınar Köyü'ne giden dik bir yoldan sağlanmaktadır.³⁴⁶ Yukarıdaki verilere bakıldığında günümüz Eğirdir yerleşimi ile Prostanna yerleşiminin aynı yerde olmadığı; Prostanna yerleşiminin Eğirdir'in takriben 4 km. güneyinde yer aldığı açıkça anlaşılmaktadır.³⁴⁷ Buradan hareketle Eğirdir'in Prostanna ile özdeşleştirilmesinin coğrafi yakınlıktan kaynaklandığı açıktır.

Karçınzade Süleyman Şükrü, Anadolu'nun ilk sahip ve seknesi olan Lid Kavmi³⁴⁸'nin milattan yirmi iki asır önce Eğirdir'de ilk kaleyi inşa ettiği ve burayı merkez

³⁴⁴ Louis Robert, "Anadolunun Eski Çağ Şehirleri", *AÜDTCF Dergisi*, C.6, S.5, 1948, s.533; Ballance, "The Site of Prostanna", s.125; Labarre vd., "Parlais et Prostanna: Sites et Territoires", s.252-253.

³⁴⁵ Ballance, "The Site of Prostanna", s.125-129; Kızılyalçın, *Prostanna Antik Kenti*, s.14.

³⁴⁶ Labarre vd., "Parlais et Prostanna: Sites et Territoires", s.246.

³⁴⁷ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.364.

³⁴⁸ Süleyman Şükrü, Lid Kavmi ile ilgili olarak, "Anadolu'nun ilk seknesi olan Lid Kavmi Asurîlerden ve bilahare şevketle gelip şark ve şimaline yerleşen Midyon Benî Yafes (Yafesoğulları)'ten yani Etrâkü'l-evvelîn (eski Türkler / Ön Türkler?)'dendir." ifadesinden sonra onların içinden çıkan Belasic Kavmi (Pelasglar)'nin Asya'dan Mora'ya geçtikleri altı asra yakın orada ikamet ve hükümet ettikleri; Anadolu ve

yaptığı bilgisini verir. Lid Kavmi'nin merkezlerini Eğirdir'den kadim Sardis (Salihli) şehrine naklettikleri tarihten dört asır sonra yani MÖ 550'lerde Lidya'nın son hükümdarı Kroisos (MÖ 560-547)'un iç kalesini yaptırdığını da ayrıca ifade etmiştir. Buradan hareketle de şehrin adının Kroisos'a izafeten *Kirizos* olduğu ve daha sonraları da yavaş yavaş *Eğiridos*, *Eğirdür* ve nihayet *Eğirdir* şeklini aldığını da eklemiştir.³⁴⁹ Süleyman Sükûti Yiğitbaşı da *Kirizos* hususuna katılmaktadır.³⁵⁰ Burada verilen bilgileri başka herhangi bir kaynaktan teyid etmek şu an için mümkün görünmemektedir. Verilen bilgiye dayanarak Eğirdir'in ilk adının *Kirizos* ya da *Krezüs* olduğu söylenebilir. Eğirdir'de Kroisos'un doğrudan hâkimiyetine ilişkin çağdaş kaynaklarda bilgi olmamasına rağmen Herodotos Halys (Kızılırmak)'in batısındaki ulusların, Kilikya ve Lykia hariç olmak üzere, hepsinin onun hâkimiyetine girdiğini ifade etmiştir. Bunlar Lydialılar, Phrygialılar, Mysialılar, Mariandyler, Khalybler, Paphlagonialılar, Thraklar, Thyner, Bithynialılar ve Karlar, İonlar, Doslar, Aiollar, Pamphyialılardır.³⁵¹ Bu ulusların yaşadıkları coğrafyalar dikkate alınırsa Eğirdir'in de bu süreçte Kroisos'un hâkimiyetine geçtiği düşünülebilir.

b. Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi

Bizans imparatoru Ioannes Komnenos (John Comnenus II) (1118-1143)'un önce Laodiceia (Denizli)'yı ele geçirip etrafını surlarla çevirmesi ve İstanbul'a dönmesi ve kısa süre sonra tekrar sefere çıkarak Sozopolis (Uluborlu)'i sahte ric'at planı ile ele geçirmesi

İtalya'da müstemlekeler (sömürgeler) kurdukları ve hatta Fransa'nın en önemli iskelesi olan Marsilya şehrini bina ettiklerini de ifade etmiştir. Karçinzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s.8-9.

³⁴⁹ Karçinzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s.14, 21, 32, 39.

³⁵⁰ Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.10, 60.

³⁵¹ Herodotos, *Tarih*, 1.28, s.17.

Niketas ve Kinnamos'ta anlatılmaktadır (1119).³⁵² Sozopolis (Uluborlu) ele geçirildikten sonra Niketas, “*İmparator bundan sonra Hierakokoryphitis kalesini de elde etti ve daha önceleri Bizanslılara haraç ödemekle beraber bu sıralarda Türklere katılmış olan pek çok küçük şehir ve müstahkem mevki itaat altına aldı.*”³⁵³; Kinnamos ise, “*İmparator buradan yola çıkarak Hierakoryphite kalesini aldı ve Attaleia [Antalya] yakınındaki birçok müstahkem mevki de ele geçirdikten sonra Byzantion'a geri döndü.*”³⁵⁴ şeklinde çok kısa bir bilgi vermektedir. Süryanî Mihael, “*Grek imparatoru Jan (İoannes) Türklere karşı yürüyüp onların elinden üç kale aldı.*”; Abû'l-Farac da “*İstanbul Kralı İwani (Johannes / İoannes), Türklerden üç kale aldı.*”³⁵⁵ şeklinde bilgi vermektedir. Abû'l-Farac ve Süryanî Mihael; Niketas ve Kinnamos'un verdiği bilgileri açıkça ifade etmemekle birlikte üstü kapalı bir şekilde teyit etmektedirler. Kaynakların verilerine göre ifade edilen üç kale büyük ihtimalle Denizli, Uluborlu ve Hierakokoryphitis / Hierakoryphite'dir.³⁵⁶

Mezkûr kale ile ilgili ne yazık ki sadece çağdaş iki kaynak -Niketas ve Kinnamos- açıkça bilgi vermektedirler. Burada meselenin kilit noktası olarak Sozopolis (Uluborlu)'i düşünmek gerekir. Her iki kaynak da imparatorun Uluborlu'dan sonra Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi'ni ele geçirdiği konusunda hemfikirdir. Aynı zamanda Sozopolis (Uluborlu)'ten hemen sonra Hierakokoryphitis / Hierakoryphite kalesinin adının anılması

³⁵² Niketas Khoniates, *Historia*, s.8-9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6-7.

³⁵³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.9.

³⁵⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.7.

³⁵⁵ Süryanî Mihael *Vekayinâmesi*, II, s.68; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.356.

³⁵⁶ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.111 dn. 662.

ve Antalya'ya kadar üstü kapalı bir şekilde müstahkem mevki ele geçirildiğinin belirtilmesi bu kalenin önemini ve bilinirliğini göstermektedir. Bundan sonra Kinnamos imparatorun Attaleia [Antalya] yakınındaki birçok müstahkem mevki ele geçirip döndüğünden bahsetmektedir. Özetle imparator, Sozopolis (Uluborlu) - Hierakoryphitis / Hierakoryphite Kalesi - sonrasında birçok müstahkem kale (Attaleia [Antalya] yakını) ele geçirme ve nihayet İstanbul'a dönüş olarak bir güzergâh takip etmiştir.

Araştırmacılar genellikle mezkûr kaleyi Antalya yakınlarında aramışlardır. Burasının Antalya'nın Kovanlık ve Karataş Köyleri'nin yaklaşık 4 km. kuzeyinde olduğu tahmin edilmiş ve buna göre Laodiceia (Denizli)'dan sonra Sozopolis (Uluborlu)'i ele geçiren imparatorun buradan geri dönerek İleydağı Köyü – Keçiborlu – Gölbaşı – Burdur – Çeltikçi – İncirhan – Susuz Han – Uğurlu – Boğazköy – Döşeme Boğazı (Eski Selçuk Yolu) – Kovanlık ve Karataş köylerinin 4 km. kuzeyi (Hierakorypitis) – Kırkgöz Han civarlarını ele geçirdiği ve aynı yoldan Uluborlu'yu görmeden Burdur – Keçiborlu – Eldere üzerinden geri döndüğü gibi bir güzergâh çizilmeye çalışılmıştır.³⁵⁷ Bir diğer araştırmada ise Antalya'ya inen yollar üzerinde Torosların zirve ya da yamaçlarında kurulmuş askerî hüviyette bir kale olduğu ifade edilmiş³⁵⁸ ve bu hususta Sozopolis

³⁵⁷ Behset Karaca; Kadir Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Isparta, Ekim 2014, s.164; Kadir Karacan, *XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Hamid Sancağı ve Sancaktaki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017, s.9 dn.27.

³⁵⁸ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.115 dn.676.

(Uluborlu)'ten Attaleia (Antalya)'ya inen dört adet yoldan bahsedilmiştir. Bunlar; Uluborlu – Beyşehir Gölü – Kimyos (Gembos) Ovası – Side – Antalya; Uluborlu – Burdur – Çeltikçi Beli – Çubuk Beli (Döşeme Boğazı / Klimax) – Antalya; Uluborlu'dan geri dönerek Denizli – Kazıkbeli – Acıpayam Ovası – Gölhisar Ovası – Korkuteli – Yenice / Güllük Boğazı – Antalya; Uluborlu – Burdur – Tefenni – Karamanlı – Çavdır – Korkuteli – Yenice / Güllük Boğazı – Antalya olarak verilmiştir. Bu yollardan ilk iki yoldan birisinin kullanılmış olabileceği de ayrıca ifade edilmiştir.³⁵⁹ Yukarıda ifade edilen her iki araştırmada da ortak nokta Ioannes Komnenos'un Sozopolis (Uluborlu)'ten Attaleia [Antalya]'ya kadar izlediği güzergâh üzerinedir. Yukarıda ifade edilen dört yoldan ilki Uluborlu'nun doğu istikametini; diğer üç tanesi ise Uluborlu'nun batı istikametini (yani buradan geri dönülerek) işaret etmektedir. Doğu istikametine giden yolda ise Uluborlu'dan sonra geçilmesi gereken bir göl yani Eğirdir Gölü bulunmaktadır; ancak burada bu gölden hiç söz edilmemiş olmasının yegane nedeni kaynaklarda geçen Pusguse Gölü³⁶⁰'nün Beyşehir Gölü olarak anlaşılmasından ileri gelmektedir.

Bilge Umar, Hierakoryphites'in Hiera (Kutsal) ve Koryphe (Doruk) sözcükleri ile –ites (-lılar) takısının birleştirilerek türetildiğini ve bunun *Kutsal Doruğun Halkı* anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁶¹ Buradan hareketle Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi'nin Eğirdir Kalesi olabileceği ile ilgili ilk iddia da ortaya atılmıştır. Buna göre Eğirdir'in sırtını dayadığı Eğirdir Sivrisi üzerinde bir mabet bulunduğu ve buna istinaden de burasının kutsal zirveli olduğu üzerinde durulmuştur. Burada bir mabedin olduğu da F. Sarre'a dayandırılmıştır. F. Sarre'ın işaret ettiği yer yukarıda ifade

³⁵⁹ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.115-116.

³⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19, 48, 49.

³⁶¹ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.317.

ettiğimiz bir piskoposluk merkezi olan Prostanta'dır.³⁶² Böylece Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi ile ilgili akla iki yer gelmektedir: Prostanta ve Eğirdir Kalesi.

Yukarıda ifade ettiğim gibi burada Sozopolis (Uluborlu) kilit bir öneme sahiptir. Bölgede Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra kalesi olan ilk yerin Eğirdir olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Eğirdir Sivrisi'ni de unutmamak gerekir. Çünkü Hierakokoryphitis / Hierakoryphite, *Kutsal Doruğun Halkı*'nın kalesidir diyebiliriz. Ayrıca Eğirdir Kalesi ile ilgili yapılmış bir araştırmada kalenin Orta Bizans Çağı'nın bir ürünü olduğu ve Komnenoslar döneminde XII. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş bir Castron / Castra olabileceği hususu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.³⁶³ Aynı zamanda Nis (Yeşil Ada) Adası'ndaki H. Stephanos Kilisesi'ndeki freskler / resimler (çarmıha gerilme vs.) IX-XIII. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir.³⁶⁴ Bu veriler bize Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi'nin Eğirdir Kalesi olduğunu düşündürmektedir.

Topografya düşünüldüğünde Sozopolis (Uluborlu) – Eğirdir arasında iki güzergâh verilebilir. Birisi Sozopolis (Uluborlu)'ten batı istikametinde geri dönülerek İleydağı Köyü – Keçiborlu – Gönen – Atabey – Eğirdir; diğeri ise Sozopolis (Uluborlu)'ten doğu istikametinde – Senirkent – Parlais (Barla) – Eğirdir şeklinde verilebilir. Bu güzergâhlardan topografya açısından daha uygun olanı İleydağı Köyü – Keçiborlu – Gönen – Atabey güzergâhıdır.

³⁶² Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.177-178; Ramazan Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçibeli Zaferi*, Semih Ofset, Ankara, 2011, s.8-9.

³⁶³ Z.Kenan Bilici, "Eğirdir Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler-I", *Sanat Tarihi Dergisi*, Vol.XXI, S.1, Nisan 2012, s.11-37.

³⁶⁴ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.179.

c. Felekabad – Akroterion – Eğirdir

Uluborlu'nun 1182'de II. Kılıç Arslan tarafından nihaî olarak ele geçirildiğini³⁶⁵; ardından 6 Temmuz 1204'te II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümünün ardından yaklaşık on bir ay kadar süren III. Kılıç Arslan'ın (1204-1205) saltanatı zamanında Isparta'nın Selçuklular tarafından ele geçirildiğini bilmekteyiz.³⁶⁶ Müneccimbaşı'ndaki bilgiye göre ise bu dönemde Ağras (Agros / Atabey) ele geçirilmiştir.³⁶⁷ Uluborlu ve Isparta'nın konumlarına bakıldığında Eğirdir'in batısındaki coğrafyanın ele geçirildiği görülmektedir. Çağdaş kaynakların verdiği Isparta bilgisi dışında Müneccimbaşı'nın verdiği Ağras (اغراس) / (Atabey)'in ele geçirildiği bilgisi de dikkate değerdir. Isparta'dan uzak olmayan bu coğrafyanın isminin de ayrıca geçiyor olması önemlidir. Her halükarda Uluborlu, Isparta ve Ağras (Agros / Atabey)'in Eğirdir'in batısında olduğu ve bu coğrafyanın da yukarıdan aşağıya bir hat çizilerek ele geçirildiği düşünülürse bu zamanda veya bu dönemden kısa süre önce Eğirdir'in de Selçuklu hâkimiyetine geçtiğine hükmedilebilir. Selçuklu kaynaklarında Eğirdir'in adının herhangi bir şekilde anılmaması şaşırtıcıdır. Aynı zamanda Isparta'nın da Selçuklu kaynaklarında yukarıda ifade ettiğim gibi fetih hususunda bir kez anılması da dikkate değerdir. Buradan anlaşıldığı üzere bu süreçte Uluborlu'nun Isparta ve Eğirdir'den daha önemli ve etkili olduğu anlaşılmaktadır.

³⁶⁵ Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), s.45.

³⁶⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

³⁶⁷ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.38 / Nşr., s.28.

II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında ülkeyi taksim etmesi ve Uluborlu'yu oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermesi³⁶⁸ ile burasının idari birim³⁶⁹ olma özelliğine kavuştuğu ve öneminin giderek arttığı düşünülürse; Eğirdir'in Selçuklular zamanında Uluborlu'nun gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz. Bu haseple dönemin kaynaklarında zikredilmediğini görmekteyiz. Her ne kadar kaynaklarda zikredilmese de I. Alaeddin Keykubad zamanında Beyşehir Gölü'nün güneybatı kıyısında Kubadâbâd Sarayı'nın inşa edilmesi Uluborlu – Antalya – Alanya yol güzergâhında Eğirdir'in önemini artırmıştır.³⁷⁰ Bu süreçte Eğirdir Kalesi'nden güneye doğru giden yolda II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 635 H. / 1237-1238 M. tarihinde Eğirdir Hanı / Pınar Pazarı Hanı inşa edilmiştir.³⁷¹ Bu da Eğirdir'in Selçuklular zamanında stratejik önemini ortaya koymaktadır.

Eğirdir ile ilgili ilk ciddi girişim Hamidoğulları'ndan Feleküddin Dündar Bey zamanında gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ilk kez Eğirdir'in yönetim birimi olduğunu

³⁶⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.22; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.41; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.463; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.82.

³⁶⁹ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler", s.49; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.47-48.

³⁷⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.352-354; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.362-364; Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.25; Kubadâbad Sarayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rüçhan Arık, *Kubad Abad*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.

³⁷¹ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s.125-126; M.Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.15, S.20, İstanbul, 1965, s.159-160; Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.199-207.

görmekteyiz. Feleküddin Dündar Bey muhtemelen 707 H. / 1307-1308 M. tarihinde veya biraz öncesinde beyliğin merkezini Uluborlu'dan Eğirdir'e taşımıştır.³⁷² Feleküddin Dündar Bey, beyliğin merkezini Eğirdir'e taşıdıktan sonra buraya kendi adına nisbetle *Felekâbâd* (فلک آباد) adını vermiştir.³⁷³ Ebü'l-Fida'da Eğirdir, Hamidoğulları'ndan Feleküddin'in kurduğu ve *Felekbar* (فلک بار) adını verdiği şehir olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda Konya'nın beş günlük batısında; Antalya'nın da beş günlük doğusundaki bir mesafede lokalize edilmiştir. Ayrıca bölgenin en büyük şehri ve Hamidoğullarının da merkezi olarak görülmektedir.³⁷⁴ Feleküddin Dündar Bey zamanında Eğirdir'de kestirilen sikkelerde de *Felekâbâd* (فلک آباد) adı geçmektedir.³⁷⁵ Hüsameddin İlyas Bey zamanında kendi adına izafeten *Hüsamî* adı geçen sikkelerde de *Felekâbâd* (فلک آباد) adının geçmesi dikkat çekicidir.³⁷⁶ Bu durum bize Dündar Bey zamanından sonra da *Felekâbâd* (فلک آباد)

³⁷² Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.62; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s.112-113; Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.153-154, 162; Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.58.

³⁷³ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.27, 96; Stanley Lane-Poole, *Garbî Anadolu'da Selçukîlerin Varisleri-Tevaif-i Mülûk*, Çev. Halil Edhem, Matba-i Amire, 1326, s.289; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.179; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, TTK, Ankara, 2011, s.64; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.266; Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, s.112.

³⁷⁴ Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.379; Farsça, s.431; Trk. Çev., s.302; krş. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.14 / Nşr., s.2.

³⁷⁵ Sikkelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.154-157, 162-164, 170-174, 176-178, 187-190, 194-195.

³⁷⁶ Sikkelerin ayrıntısı için bkz. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.251-252.

isminin kullanıldığını göstermesi açısından kayda şayandır. Burada el-Ömerî şehrin ismini *Egridur* (أكرى دور) ve ondan naklen el-Kalkaşandî ise *Egriduz* (أكرى دوز) olarak günümüzdeki kullanımına en yakın olarak vermektedirler. Onlar ayrıca Feleküddin Dünder Bey zamanında beyliğin dokuz şehri ve on beş kalesi olduğundan söz etmektedirler.³⁷⁷ Eğirdir'in de bu kaleler arasında olduğuna şüphe yoktur. Ayrıca burada el-Ömerî'nin verdiği *Egridur* (أكرى دور) isminin el-Kalkaşandî'nin verdiği *Egriduz* (أكرى دوز) isminden daha doğru olduğunu düşünmemiz gerekir. Muhtemelen el-Kalkaşandî ya da onun eserini neşreden, “r (ر)” harfi ile “z (ز)” harfini birbirine karıştırarak “r (ر)” harfinin üstüne yanlışlıkla bir nokta eklemiş olmalıdır.

Bu dönemde şehrin isminin *Felekâbâd* (فلک اباد) / *Felekbar* (فلک بار) olmasının dışında şehirde ciddi bir imar faaliyetinde de bulunulmuştur. Buradan hareketle *Medrese* (Dünder Bey Medresesi / Taş Medrese (701 H. / 1301-1302 M.))³⁷⁸, *Hamam* (Dünder Bey

³⁷⁷ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

³⁷⁸ Dünder Bey Medresesi / Taş Medrese hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.180-181; Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.18; Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s.37; Köseoğlu, “Eğirdir Kitabeleri ve Mezar Taşları”, s.475; H.T.Dağlıoğlu, “Eğirdir’de Mimarî Eserler ve Türbeler”, *Ün*, C.9, S.99-102, Haziran-Eylül 1942, s.1383-1384; Tahir Erdem, “Eğirdirde Dünder Bey Medresesi”, *Ün*, C1, S.7, 1943, s.106-109; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.23-26; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.228-229; Bahriye Üçok, “Hamidoğulları Beyliği”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, Ankara, 1955, s.77; adlarını zikrettiğimiz kaynakların kimisi kısmen kimisi de tamamen medrese ile ilgili bilgi vermekle birlikte Dünder Bey Medresesi ile ilgili en geniş ve

Hamamı / Aşağı Hamamı / Çarşı Hamamı (707 H. 1307-1308 M.))³⁷⁹ gibi yapılar inşa ettirilmiştir. Ayrıca Dünder Bey'in 1326'da İlhanlı Demirtaş tarafından öldürülmesinden³⁸⁰ sonra Eğirdir'de Hızır Bey dönemi yaşanmış ve bu süreçte de tkr. 1326-1328 yılları arasında Hızır Bey Camii / Ulu Camii inşa edilmiştir.³⁸¹ Burada ayrıca ifade edilmelidir ki Hızır Bey, Dünder Bey öldürüldükten sonra babası İshak Bey Mısır'dan dönene kadar kısa süreli olarak Eğirdir'i idare etmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere, Dünder Bey'in oğlu İshak Bey; İshak Bey'in oğlu da Hızır Bey'dir. Hamidoğulları şeceresindeki belirsizlik Sait Kofoğlu'nun titiz çalışması ile açığa çıkarılmıştır. İshak Bey

derli toplu bilgiyi ise Nermin Şaman Doğan vermektedir. Bkz. Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.63-79.

³⁷⁹ Dünder Bey Hamamı / Aşağı Hamamı / Çarşı Hamamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s.38; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.47-48; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.230-231; adlarını zikrettiğim kaynaklarda sadece hamam kitabesi ile ilgili bilgi verilmiştir. Dünder Bey Hamamı ile ilgili en geniş ve derli toplu bilgiyi ise Nermin Şaman Doğan vermektedir. Bkz. Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.119-125.

³⁸⁰ Dünder Bey'in Demirtaş tarafından öldürülmesi hakkında ayrıntılı bilgi ve ölüm tarihi için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.189-197.

³⁸¹ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.209; Hızır Bey Camii / Ulu Camii hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.180-181; Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s.36; Tahir Erdem, "Eğirdirde Hızırbey Camisi", *Ün*, C.4, S.47, Şubat 1938, s.670-672; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.134-136; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.230; Hızır Bey Camii hakkında en geniş ve derli toplu bilgiyi ise Nermin Şaman Doğan vermektedir. Bkz. Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.213-224.

Mısır'dan döndükten sonra idareyi oğlu Hızır Bey'den devralmıştır.³⁸² Aynı zamanda Hızır Bey Camii minaresinden de burada söz etmek gerekir. Dünder Bey Medresesi ve Hızır Bey Camii arasında dünyada eşi olmayan tek şerefeli bir de minare bulunmaktadır. Bu minareyi diğerlerinden ayıran en önemli özelliği temelsiz olarak kemer üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Bu sayede minarenin altından da kolaylıkla geçilebilmektedir.³⁸³

Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya ayak basan İbn Battûta, Alâyâ (Alaiye / Alanya) – Antalya – Burdur – Sabarta (Isparta) ziyaretlerinden sonra Eğirdir'e gelmiştir. Eğirdir'in ismini *Ekrîdûr / Akrîdûr* olarak zikretmiş ve şehrin kalabalık olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca şehrin etrafının ağaçlık olduğundan; şirin ve zengin çarşılarının bulunduğu da bahsetmiştir. İbn Battûta burada, Ulu Camii (Hızır Bey Camii) karşısındaki medresede (Dünder Bey Medresesi / Taş Medrese) müderris olan Müslihiddin tarafından misafir edilmiştir.³⁸⁴ O, ayrıca İshak Bey'den de Anadolu'nun önde gelen hükümdarlarından olarak bahsetmiş; onun her gün ikindi namazını Ulu Camii (Hızır Bey Camii)'de kıldığını ve sonra sarayına döndüğünü ifade etmiştir.³⁸⁵ Burada İbn Battûta çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Buna göre Eğirdir'de Hamidoğullarına air bir saray bulunmaktadır. Burada saray bulunduğu dair bir diğer kayıt ise Şikarî'de mevcuttur. Şikarî, Karamanoğlu Alaeddin Bey'in kapucu kılığına girerek Felekabad (Eğirdir)'a gelip burayı seyredip beğendiğinden ve Hamidoğlu (Hüsameddin İlyas Bey)'nin sarayı yakınına kadar

³⁸² Hızır Bey dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.197-210.

³⁸³ Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, s.37; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.137.

³⁸⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

³⁸⁵ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406-407.

sokulduğundan bahsetmektedir.³⁸⁶ Eğirdir kalesi ile ilgili ciddi bir araştırma yapan Z. Kenan Bilici de bu konuya dikkat çekmiş ve sarayın yerinin kale yerleşmesinin kuzeydoğu ucunda nisbeten yüksek bir tepe üzerinde olduğunu ve etrafının da surlarla çevrili olabileceğini düşünmüştür. Hatta burada bugün kalıntıları mevcut olan bir hamam ile geçmişte kayıkhaneye işlevi görmüş tonozlu bir yapının sarayın müstemilatından kaldığını da ayrıca belirtmiştir. Ancak sarayın tam olarak yerinin tespitinin ise sistemli bir kazı ve sondaja ihtiyacı olabileceğini de eklemiştir.³⁸⁷

Feleküddin Dünder Bey zamanında bölgenin en büyük şehri; Hamidoğullarının merkezi olması ve Konya ile Antalya arasında bağının vurgulanması³⁸⁸; aynı zamanda ciddi bir imar faaliyetinin gerçekleştirilmesi; arkasından İshak Bey zamanında bölgeye gelen İbn Battûta'nın burada bir sarayın varlığına işaret etmesi; şehrin kalabalıklığına ve çarşılarının varlığına vurgu yapması³⁸⁹; Eğirdir'in idarî bir hüviyetinin olmasının yanında büyük bir ticarî merkez ve bölgenin de en nüfuslu kenti olduğunu ortaya çıkarmaktadır.³⁹⁰ İlhanlılar'ın 1336 yılı bütçesini nakleden ve eserini 1339'da yazmış olan Hamdullah Müstevfi de bu konudaki bilgiyi desteklemektedir ve eserinde Agridûr (Eğirdir)'dan

³⁸⁶ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.128-129.

³⁸⁷ Bilici, "Eğirdir Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler-I", s.17-18 ve dn.23; mezkûr hamam ve kayıkhaneye ile ilgili fotoğraflar için bkz. aynı makale, s.31 ve foto 13, 14.

³⁸⁸ Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.379; Farsça, s.431; Trk. Çev., s.302; krş. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.14 / Nşr., s.2.

³⁸⁹ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406-407.

³⁹⁰ Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.60.

bahsetmekte ve burasının İlhanlılar'a yılda 4000 dinar vergi verdiğini yazmaktadır.³⁹¹ İlhanlı Devleti'nin 750 H. / 1349-1350 M. yılı bütçesini ihtiva eden *Risale-i Felekiyye*'de de *Memleket-i Rum / 3.000.000 Dinar*; orta memleketler ve uclar şeklinde iki kısımda ifade edilmiş ve Göller Yöresi'nden de Eğirdir burada zikredilmiştir.³⁹² Bu da yine Eğirdir'in önemini ortaya koymaktadır.

Köy, kasaba ve şehirlerin gelişmesinde Ahilerin etkisinin yadsınamaz olduğu açıkça görülmekte ve Hamidoğulları coğrafyasında da bu teşkilatın geniş oranda hayat bulduğu da açıktır. Ahiler bu coğrafyada ekonomik ve sosyal hayata önemli katkılar sağlamışlardır.³⁹³ İbn Battûta; Alanya, Antalya, Burdur, Isparta, Eğirdir ve Gölhisar seyahati esnasında buralardaki Ahilerin varlığı hakkında geniş bilgiler vermektedir.³⁹⁴ O, Eğirdir ile ilgili bilgi verirken açıkça burada bir Ahi teşkilatının varlığına vurgu yapmamaktadır. Ancak Eğirdir'in kalabalık bir şehir olarak zengin ve şirin çarşılara sahip olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁵ Buradan Ahi teşkilatının varlığını doğrudan anlayamamamıza rağmen esnafların buradaki varlığını görmekteyiz. Neşet Çağatay tarafından Eğirdir'de mevlevî tekke ve zaviyelerinin bulunduğu mezarlıkta ekserisinin mevlevî olduğu

³⁹¹ Hamd-Allah Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, s.99; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.21, 24.

³⁹² Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî, *Risale-i Felekiyye*, s.161-162, vr.93a-93b; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.31-33; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.68-70.

³⁹³ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.323-324.

³⁹⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.400-410.

³⁹⁵ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406-407.

anlaşılan mezar kitabeleri arasında birçok Ahi adına rastlandığını ifade etmesi burada Ahi teşkilatının izlerini teyid etmiş olur.³⁹⁶

Feleküddin Dünder Bey ve oğlu Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey'den sonra ikinci kez oğlu Hızır Bey'in Eğirdir'i; Muzefferüddin Mustafa Bey'in de ilk kez Burdur'u merkez olarak kullandıkları bilinmektedir.³⁹⁷ Hüsameddin İlyas Bey döneminde Hamidoğullarının, Karamanoğulları ile münasebetleri başlamış ve Eğirdir ile ilgili kayıtlara olumsuz bir hadise geçmiştir. Hüsameddin İlyas Bey, Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey'in gönderdiği elçisine gelenek olduğu üzere bin altın ve bin at vermediği için ve aynı zamanda kendi adına hutbe okutup sikke kestirdiği³⁹⁸ için, Alaeddin Ali Bey 70.000 kişilik bir kuvvet ile Eğirdir (Felekâbâd)'e yürümüştür. Buna karşın Hüsameddin İlyas Bey de 20.000 kişilik kuvveti ile karşı koymaya çalışmış ancak başarısız olarak kaçmıştır. Eğirdir'e giren Alaeddin Ali Bey, Şikârî'nin "*Bir ziba (güzel) kal'adır ki her burcu asumana (gökyüzü) çıkmış.*" olarak nitelendirdiği Eğirdir kalesini dibinden yıkmış ve birçok insanı öldürmüştür. Buradaki durumu yine Şikârî, "*Dünya dünya olalı böyle zulüm olmamış idi.*" diye nitelemiştir. Devamında Şikârî, Alaeddin Ali Bey'in Konya'ya döndükten sonra Eğirdir'i harap etmekten pişmanlık duyduğunu ve ağladığını da eklemiştir.³⁹⁹ İki yıllık bir barış sürecinden sonra Hüsameddin İlyas Bey tekrar Alaeddin

³⁹⁶ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s.143.

³⁹⁷ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.221-229; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64; Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.59.

³⁹⁸ Şikârî'deki bilgiyi doğrular nitelikte Hüsameddin İlyas Bey'in "*Hüsami*" ibareli sikke kestirdiğini de bilmekteyiz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.65; Sikkelerin ayrıntısı için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.251-252.

³⁹⁹ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.126-130.

Ali Bey ile mücadeleler gerçekleştirmiş; bir ara onun eline esir dahi olmuştur. Lakin sonradan serbest bırakılarak tekrar Eğirdir'e gelmiş ve harap olan yerleri yeniden imar etmiştir.⁴⁰⁰

Hüsameddin İlyas Bey, 776 H. / 1374-1375 M. tarihinden önce vefat etmiş ve yerine Kemalüddin Hüseyin Bey geçmiştir. Kemalüddin Hüseyin Bey zamanında Hamidoğulları ile Osmanlılar arasında ilişkiler başlamış idi. Osmanlı kaynakları tarafından bu dönemin en önemli hadisesi arasında Osmanlılar'a Hamid coğrafyasından yer satılması gelmektedir (783 H. / 1381-1382 M.). Osmanlı kaynaklarında genel olarak özellikle Karamanoğulları'na yakın olan Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Karaağaç ve Yalvaç'ın satıldığı ifade edilmektedir.⁴⁰¹ Beyliğin yönetim merkezi olan Eğirdir'in adı bu hususta her ne kadar kaynaklarda zikredilmese de muhtemelen I. Murad'ın 788 H. / 1386-1387 M.'de Karaman seferine çıkmasından önce veya Osmanlı ordusu Konya'ya ilerlerken ele geçirilmiş olmalıdır. Kemalüddin Hüseyin Bey ise Isparta merkez olmak üzere Burdur, Uluborlu, Keçiborlu ve Gölhisar bölgesinde hüküm sürmeye devam etmiştir.⁴⁰²

Nihayet Kâtip Çelebi, Eğirdir ile ilgili olarak mezralarının bulunmadığından; büyük dağları, ulu ağaçları, latif pınarları olduğundan ve ayrıca Absafros / Ebsafros (ابسافروس) adında büyük bir dağ bulunduğundan bahsetmektedir. Havanın en sıcak olduğu zamanlarda bile Absafros / Ebsafros Dağı'nda 10-15 arşın kalınlığında kar bulunduğundan; zirvesine 24 saatte çıkıldığından ve soğuk sularının olduğundan

⁴⁰⁰ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.144-147.

⁴⁰¹ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.257-272.

⁴⁰² Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.273.

bahsetmiştir. Eğirdir’de 36 çeşit üzüm olduğunun nakledildiğini de eklemiş ve ayrıca Eğirdir Gölü’nden de kısaca bahsetmiştir.⁴⁰³

d. Eğirdir Adı

Genellikle Eğirdir ilk isimlendirmelerde Prostanna ile özdeşleştirilmiştir. Yukarıda Eğirdir yerleşimi ile Prostanna yerleşiminin aynı yerde olmadığı; Prostanna yerleşiminin Eğirdir’in takriben 4 km. güneyinde yer aldığını ifade etmiş⁴⁰⁴ ve bu özdeşleştirmenin coğrafi yakınlıkla alakalı olduğunu belirtmişim. Bu durum Eğirdir adının Prostanna adı ile ilişkili olmadığını da ortaya çıkarmış oluyordu. Karçınzade Süleyman Şükrü, Lidya’nın son hükümdarı Kroisos (MÖ 560-547)’un adına izafeten Eğirdir’in adının *Kirizos* olduğunu ve daha sonraları da yavaş yavaş *Eğiridos*, *Eğirdür* ve nihayet *Eğirdir* olduğunu ifade etmiş ve bu görüşe Süleyman Sükûti Yiğitbaşı da katılmıştır.⁴⁰⁵ Ayrıca sadece Niketas ve Kinnamos’ta geçen Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi’nin Eğirdir Kalesi olabileceği tarafımdan ayrıntılı bir şekilde tartışılmış ve ileri sürülmüştür.⁴⁰⁶ Burada elimizde Eğirdir ile ilgili olarak, *Prostanna*, *Kirizos* ve *Hierakokoryphitis / Hierakoryphite* isimleri mevcuttur. Prostanna’nın bugünkü Eğirdir’de olmadığı için bu isimlendirmeyi dışarıda bırakırsak; elimizde *Kirizos* ve *Hierakokoryphitis / Hierakoryphite* kalmaktadır. Bu iki isimlendirmenin de Eğirdir’e dönüşümünü destekleyecek etimolojik veriler ne yazık ki mevcut değildir. Buradan hareketle tam anlamıyla teyid edememekle birlikte elimizdeki eksik bilgilere rağmen

⁴⁰³ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640-641.

⁴⁰⁴ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.364.

⁴⁰⁵ Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü’l-Kübra*, s.14, 21, 32, 39; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.10, 60.

⁴⁰⁶ Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi ile ilgili bkz. I. Bölüm s.52 vd.

Eğirdir adından önce *Kirizos* ve *Hierakokoryphitis* / *Hierakoryphite* isimleri kullanılmış olmalıdır.

III. Kılıç Arslan (1204-1205) zamanında Eğirdir'in Selçuklu hâkimiyetine geçtiğini yukarıda ifade etmiş ve Selçuklu kaynaklarında Eğirdir'in adının geçmemesinin asıl nedenini bu dönemde Uluborlu'nun ön planda olmasına bağlamıştık.⁴⁰⁷ Eğirdir adı ile ilgili ilk kez Hamidoğulları'ndan Feleküddin Dünder Bey'in girişimi dikkate değerdir. O, beyliğin merkezini Ulborlu'dan Eğirdir'e taşıdıktan sonra buraya kendi adına nisbetle *Felekâbâd* (فلک اباد) adını vermiştir.⁴⁰⁸ Ebü'l-Fida'da ise benzer şekilde bir isimlendirme olarak *Felekbar* (فلک بار) adı ile anılmıştır.⁴⁰⁹ Feleküddin Dünder Bey ve Hüsameddin İlyas Bey zamanı sikkelerinde de *Felekâbâd* (فلک اباد) adının geçtiğini görmekteyiz.⁴¹⁰ el-Ömerî'de *Egridur* (أگری دور) ve ondan naklen el-Kalkaşandî ise *Egriduz* (أگری دوز) olarak geçmiştir.⁴¹¹ Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya ayak basan İbn Battûta, Eğirdir ismini *Ekrîdûr* / *Akrîdûr* olarak

⁴⁰⁷ Felekabad – Akroterion – Eğirdir ile ilgili bkz. I. Bölüm s.57 vd.

⁴⁰⁸ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.27, 96; Stanley Lane-Poole, *Garbî Anadolu'da Selçukîlerin Varisleri-Tevâif-i Mülûk*, s.289; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.179; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.266; Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, s.112.

⁴⁰⁹ Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.379; Farsça, s.431; Trk. Çev., s.302; krş. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.14 / Nşr., s.2.

⁴¹⁰ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.154-157, 162-164, 170-174, 176-178, 187-190, 194-195, 251-252.

⁴¹¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

zikretmiştir.⁴¹² İlhanlılar'ın 1336 yılı bütçesini nakleden ve eserini 1339'da yazmış olan Hamdullah Müstevfi'de *Agridûr*; yine aynı devletin 750 H. / 1349-1350 M. yılı bütçesini ihtiva eden *Risale-i Felekiyye*'de de *Egridir* (اکریدر) olarak geçmektedir.⁴¹³ Yukarıdaki verilere bakıldığında elimizde Eğirdir adı ile ilgili olarak *Felekâbâd* (فلک اباد), *Felekbar* (فلک بار), *Egridur* (أگری دور), *Ekrîdûr / Akrîdûr*, *Egridir* (اکریدر) isimleri kalmaktadır. Hamidoğulları zamanında ve devamında bu isimlendirmelerin aynı anda kullanıldıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır: *Felekâbâd* (فلک اباد) ve *Egridur* (أگری دور) / *Egridir* (اکریدر).

Bilge Umar, *Akroterion* kelimesi üzerinde durarak bunu Hellen dilinde herhangi bir nesnenin en uçtaki ya da en üstteki bölümü olarak ifade etmiştir. Bu ismin ortaçağda Rumlarca kullanılan bir isim olduğu ve Türk ağzına da *Eğridir / Eğirdir* olarak uydurulduğundan bahsetmiştir. *Akroterion*'un anlamından yola çıkarak ismin, ya *Davraz Dağı / Eğirdir Dağı*'nın tüm yörede göze çarpan doruğu ya da Eğirdir'in göle uzanan dil biçiminde bir yarımada üzerinde yayılmış olmasından neşet etmiş olabileceğini düşünmüştür.⁴¹⁴ Arundell, *Eyerdur* ya da *Egredir* isminin büyük olasılıkla *Acrioteri*'nin bozulmuş bir biçimi olduğunu ifade etmiş; Eğirdir'in arkasında, zirvesinde bir kale olduğu söylenen kayayı *Acrioteri* kelimesinin doğru bir şekilde karşıladığını belirtmiştir.⁴¹⁵ Eğirdir adı ile ilgili olarak Fehmi Aksu tarafından doğruluğu kesin olarak teyide muhtaç olan ip eğirmekle ilgili bir rivayet de verilmiştir. Buna göre, eskiden

⁴¹² İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁴¹³ Hamd-Allah Mustawfi, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, s.99; Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî, *Risale-i Felekiyye*, s.161-162, vr.93a-93b; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.21, 24, 31-33.

⁴¹⁴ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.43.

⁴¹⁵ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.336-337.

Eğirdir Gölü'nün bulunduğu yere Çukur Ova denilirmiş; zengin bir kadının burada birçok arazisi varmış; birgün ovayı su kaplamış ve kocası eve geldiği zaman yün ipi eğirmekte olan karısına – *sen bunu çokça eğir dur... Çukur Ova'yı su bastı* demiş ve böylece de burasının adının Eğirdir olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁶ Hüseyin Namık Orkun, Eğirdir adının Oğuz boylarından İğdir boyundan neşet ettiğini ifade etmiştir.⁴¹⁷ Faruk Sümer de Hamid Sancağı'na bağlı Eğirdir kazasındaki yörükler arasında İğdir boyuna mensup bir oymak olduğunu ve onların 72 vergi nüfusuna sahip olduklarını belirterek bu hususu desteklemektedir.⁴¹⁸ Yukarıdaki verilere göre elimizde Eğirdir adının ortaya çıkışı ile ilgili olarak Bilge Umar ve Arundell'in ifade ettiği *Akroterion* veya *Acrioteri* adından dönüşme; Fehmi Aksu'nun ip eğirmekle alakalı olarak *ip eğir dur*'dan dönüşme veya Hüseyin Namık Orkun'un ifade ettiği İğdir boyu adından dönüşme şeklinde üç görüş mevcuttur. Fehmi Aksu'nun ileri sürdüğü görüşün şu an için herhangi bir kaynaktan teyid edilmesinin mümkün görünmediğini düşünürsek elimizde iki kuvvetli görüş kalmaktadır. *Akroterion* veya *Acrioteri* kelimesinden ortaya çıkma veya İğdir boyu adından ortaya çıkma hususunda hangisinin doğru veya başat olduğunu tespit etmek şu an için zordur.

3. Barla

Ptolemaios, Barla'yı *Paralais* adıyla Lycaonia (Likaonya) bölgesine yerleştirmekte herhangi bir delil öne sürmemektedir. Ptolemaios dışında başka antik

⁴¹⁶ Fehmi Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, İlkadım Basımevi, Isparta, 1936, s.11 dn.26;

Altınkaynak, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, s.81.

⁴¹⁷ H.N.Orkun, "İğirdir Sözü'nün Aslı", *Ün*, C.1, S.9, Şubat 1935, s.139-141.

⁴¹⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s.346-347.

kaynaklarda Barla hakkında herhangi bilgi mevcut değildir.⁴¹⁹ Arundell, 1832 yılındaki seyahatinde Isparta – Eğirdir – Barla – Kazali – Yalvaç arasındaki mesafeleri saat üzere verirken Barla için bir atıf vermiş ve burasının *muhtemelen eski Parlais* olduğundan bahsetmiş; lakin herhangi bir delil öne sürmemiştir.⁴²⁰ Ramsay’ın Parlais ile ilgili olarak ilk dikkat ettiği hususu burasının Roma yolu üzerinde olması gerektiği ile ilgiliydi. Eğirdir Gölü’nün batı kıyısındaki Barla’nın göl ile dağ arasına sıkışık konumu dolayısıyla burasının koloni olarak askerî bir öneminin olamayacağını ifade etmiştir. Pisidia’daki kolonilerin bir plan dâhilinde bir araya getirildikleri ve hepsinin askerî bir merkez olan Colonia Antiocheia (Yalvaç)’ya bağlı olduğunu belirtmiştir. Eğirdir Gölü’nün batı kıyısındaki Barla ile gölün kuzeydoğusundaki Colonia Antiocheia (Yalvaç)’ya ancak gölün etrafından dolaşarak ulaşılabileceğini hatta bazı noktalarda su ile dağ arasında çok kısıtlı geçiş imkânları olduğunu da eklemiştir. Buradan hareketle de Eğirdir Gölü’nün batı kıyısındaki Barla’nın dünyadan soyutlanmış bir konumda olduğu ve burasının da Parlais olamayacağı sonucuna varmıştır. İlâveten Ptolemaios’un Paralais’i Lycaonia (Likaonya)’da gösterdiği ve ruhanî meclis sicillerinde *Parlais Lykaoniae* ibaresinin birkaç kez tekrarlandığını belirterek Parlais’in Eğirdir Gölü’nün batı kıyısındaki Barla olamayacağına kanaat getirmiştir. Ramsay bu kanıtları ileri sürdükten sonra Parlais’in Pisidia, İsauria ve Lykaoniae bölgelerine komşu bir noktada bulunması gerektiği ve burasının da Beyşehir Gölü’nün güneyi ya da Beyşehir Gölü ile Suğla Gölü arasında Roma yolu üzerinde olması gerektiğine hükmetmiştir.⁴²¹ Ramsay, başka bir çalışmasında

⁴¹⁹ Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.6.15, s.880; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.139; Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.189.

⁴²⁰ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.II, s.157.

⁴²¹ Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.435-436.

Yalvaç'tan ve Konya'dan Side'ye giden yolun mutlaka Beyşehir'den geçmesi gerektiği iddiası ile Parlais'in Beyşehir'de olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴²² H. Kiepert ve F. Sarre, isim benzerliği hasebiyle Beyşehir Gölü'nün güneyinde yer alan *Faris Balaeni / Farisbelen*'i işaret etmişlerdir.⁴²³ B. Pace, 1914 yılında Eğirdir Gölü'nün batı kıyısındaki Barla'ya gelmiş köyün kuzeyindeki bir tepede Müslüman mezarlığında bulunan agonistik bir yazıt, Latince bir yazıt ve köyde dört Bizans yazıtını yayınlamış ancak burasının Parlais olması hususunda tereddüt etmiştir. Ramsay'ın Parlais'in Beyşehir'de olması gerektiği görüşüne istinaden Barla ve Beyşehir'de olmak üzere iki Parlais bulunduğu ihtimalini düşünmüştür.⁴²⁴ Louis Robert, Yalvaç paraları ile birlikte iki adet bronz Parlais parasının Barla'da bulunduğunu ve büyük şehirlerinki müstesna olmak üzere paraların şehirlerin dışında sürümünün bulunmayacağını ifade etmiştir. Buradan hareketle de Parlais'in Konya veya Beyşehir bölgesinde bulunması durumunda bugünkü Barla'da Parlais paralarının olmayacağı çıkarımında bulunmuştur. Parlais paralarının üzerindeki gemi resimlerine ise şu şekilde açıklık getirmektedir. Eğirdir Gölü'nün batı kıyısındaki Barla ile gölün doğusundaki Yalvaç arasındaki bağlantının kara yoluyla güç sağlanmasından dolayı bu iki yer arasındaki bağın da göl üzerinden temin edildiğinden bahsetmiştir. Yine Louis Robert Eğirdir ile Barla yolu arasında sınır taşı olan yazıtlar bulmuş; kuzeyde Latin harfleri ile kısaltılmış *Par (lais)* ve güneyde de Yunan harfleri ile

⁴²² W.M.Ramsay, "Pisidia and The Lycaonian Frontier", *The Annual of British School at Athens*, Vol. 9, November 1903, s.261-264.

⁴²³ H. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, VIII, metin, Berlin, 1908-1909, s.10; Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.165-166; Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, s.31 dn.27.

⁴²⁴ Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.139-140; Labarre vd., "Parlais et Prostanta: Sites et Territoires", s.223-224.

kısaltılmış *Pr (ostanna)* okunduğunu ve nihayet küçük Bedre düzlüğünün Prostanna'ya; kuzeydeki dağın ise ormanları ve meraları ile birlikte Parlais'e ait olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca şehir ve köylerin eski adlarının günümüzdeki adlarını muhafaza ettiğini de eklemiştir. Örnek olarak Ankara, Konya, İzmir, Bursa, Sinop ve Milas'ı vermiştir. Barla isminin de Parlais olan eski ismi muhafaza ettiğini belirtmiştir. Bölgeden buna benzer olarak başka örnekler de vermiştir: Gönen=Konana, Ağras=Agrai, Ağlasın=Sagalassos vs.⁴²⁵ B. Umar, Barla'nın ilkçağdaki adını koruduğunu; Parla adının Hellen dilinde -is takısının eklenmesiyle *Parla'sal* anlamında Parlais'e dönüştüğünü ifade etmiştir. Ona göre *Parla* adı, *Pa* (su ve bundan mütevellid akarsu, göl, deniz) ve *Arla* kelimelerinden ortaya çıkmıştır.⁴²⁶

Parlais'in Barla'da olduğu anlaşıldıktan sonra K. Belke ve N. Mersich, antik yerleşimin bugünkü Barla'nın takriben 2 km. güneydoğusunda yer alabileceğini belirtmişse⁴²⁷ de bu hususta ayrıntılı bir çalışma yapan Guy Labarre, Mehmet ve Nesrin Özsait ise antik yerleşimin bugünkü Barla'nın kuzeyinde Kıran Dağı ve Öğlen Taşı arasında geniş bir coğrafyada olduğunu tespit etmişlerdir.⁴²⁸

Roma imparatoru Augustus (MÖ 27 – MS 17), Homonadeis halkını ve Pisidia'nın çalkantılı bölgelerini kontrol etmek amacıyla bölgede beş koloni kurmuştu. Bu koloniler arasında Parlais (Colonia Iulia Augusta Parlais / Colonia Iulia Augusta Hadriana) de

⁴²⁵ Robert, "Anadolunun Eski Çağ Şehirleri", s.531-.534.

⁴²⁶ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.155.

⁴²⁷ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.356.

⁴²⁸ Buradaki sur yapıları ve kutsal alanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Labarre vd., "Parlais et Prostanna: Sites et Territoires", s.225-244.

bulunuyordu.⁴²⁹ Koloninin Marcus Aurelius'tan (MS 161-180) Caracalla'ya kadar sikke bastığı bilinmektedir.⁴³⁰ Hierocles'in listesi ve Notitiae 1 ve 2 haricinde 12. yüzyıla kadar piskoposluk kayıtlarında listelenmiştir.⁴³¹

II. Kılıç Arslan zamanında 1182'de Uluborlu'nun; ardından III. Kılıç Arslan (1204-1205) zamanında Isparta'nın ele geçirildiğini biliyoruz.⁴³² Uluborlu ve Isparta'nın konumlarına bakılırsa Eğirdir Gölü'nün batısındaki coğrafyanın ele geçirildiği kesinleşmiştir. Parlais (Barla)'in Eğirdir Gölü'nün batısında ve Uluborlu ile Isparta'nın da doğusunda olduğu bilindiğine göre çağdaş kaynaklarda açıkça ifade edilmemesine rağmen bu süreçte Barla'nın da Selçuklular tarafından ele geçirilmiş olduğunu anlamalıyız. Barla adının çağdaş kaynaklarda yer etmemesini Uluborlu'nun Selçuklu dönemindeki önemine bağlamalıyız. Türkiye Selçukluları zamanında Barla'nın geçirdiği süreç hakkında maalesef ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

Louis Robert, Parlais paralarının üzerindeki gemi resimlerine atıfla Barla ile Yalvaç arasındaki ulaşımın göl üzerinden yapılmış olmasının pek muhtemel olduğunu

⁴²⁹ Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, s.134; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.140; *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Ed. Richard J.A. Talbert, Princeton University Press, 2000, s.1003; Parlais kolonisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barbara Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, At The Clarendon Press, Oxford, 1967, s.33 vd.

⁴³⁰ Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.140.

⁴³¹ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.356.

⁴³² Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), s.45; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

ifade etmiştir.⁴³³ Hamidoğlu Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Eğirdir'e gelen İbn Battûta Eğirdir Gölü'nden “*Orada suyu tatlı bir göl bulunuyor. Bu gölde dolaşan teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir [Beşşehir] gibi köy ve kasabalara gitmek mümkündür.*” şeklinde söz etmiştir.⁴³⁴ İbn Battûta'nın verdiği bilgi ile göl üzerinde ulaşımın sağlandığı bilindiğine göre pek muhtemeldir ki Barla ile Yalvaç arasındaki bağlantının da göl üzerinden yapılmış olması gerekmektedir. Ancak burada yeri gelmişken ifade etmek gerekir ki *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*'nde Eğirdir Gölü'nün doğusundaki Gelendost (Gelendos / **كلندوس**)'un Eğirdir Gölü'nün batısındaki Barla Nahiyesi'ne bağlı olmasının⁴³⁵ da yine gölün kuzeyde Hoyran; güneyde de Eğirdir Gölü olarak iki parça olduğunu; bu iki göl arasında bir ovanın bulunduğunu ve ulaşımın da buradan sağlandığını düşündürmektedir.⁴³⁶ Bu durumda Barla'nın konumunun önemi de ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Ramsay'in Roma kolonilerinin yollar üzerinde ve askeri sebeplerle yerleştirilmesi gerektiği görüşü de yerli yerine oturmuş olmaktadır.⁴³⁷

⁴³³ Robert, “Anadolunun Eski Çağ Şehirleri”, s.531.

⁴³⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁴³⁵ Dizin bölümünde (s.64) “Gelendos k. Barla n.” olarak verilmiştir. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530)*, I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, vr.311, 312, 313; Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, Genişletilmiş ikinci baskı, Semih Ofset, Ankara, 2011, s.49-50.

⁴³⁶ Hoyran ve Eğirdir Gölleri'nin iki parça olduğu ve bu iki gölü birbirine bağlayan bir ırmak ve üzerinde de geçişi sağlayan bir kemer köprü (Yenice Köyü Köprüsü) olduğu görüşü için bkz. III. Bölüm s.349 vd.

⁴³⁷ Ramsay Eğirdir Gölü'nü bir bütün olarak düşündüğü için Roma kolonisi olan Parlais'i Eğirdir Gölü'nün batısındaki Barla'ya yerleştirmeyi uygun bulmamıştır. Ramsay,

Hamidoğulları zamanında Barla'da yerleşme açısından önem taşıyan *Camii* (Çaşnigir Paşa / Ulu Camii 777 H. / 1375-76 M. veya 794 H. / 1391-92 M.) ve *Hamam* (Çaşnigir Hamamı, Göçeri / İbrahim Paşa Hamamı) gibi yapıların inşa edilmiş olduğunu görmekteyiz.⁴³⁸ Nihayet Kâtip Çelebi, Barla'nın iki dağın arasında olduğundan; göl kıyısında güzel bağlarının varlığından ve üzümünün nefis olduğundan bahsetmektedir.⁴³⁹

4. Isparta

İlkçağ kaynaklarından Polybius'ta *Saperda / Saporda*; Pliny ve Ptolemaios'ta *Baris* isimleri geçmektedir.⁴⁴⁰ 325 İznik Konsili'nde *Heraclius Barenis Pisidiae* olarak uzunca ifade edilmiştir.⁴⁴¹ Bizans kaynaklarından Hierocles ve Stephanos Byzantinos'ta

Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.435-436; Ancak gölün birbirinden ayrı olması durumunda Roma kolonisi olarak Parlais'in Barla'da olma durumu mümkün olmaktadır. Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.39-40.

⁴³⁸ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.237; Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.224; Neşet Köseoğlu, "Barla'da Çaşnigirpaşa Camii ve Eski Eserleri", *Ün*, C.10, S.116-117, 1943, s.1601-1602; Yapılar hakkında ayrıntılı bilgi ve görseller için bkz. Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.127-133, 153-157, 225-236.

⁴³⁹ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640.

⁴⁴⁰ *The Histories of Polybius*, Vol.I, 5.72, s.424; Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.147, s.331; Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.4, s.861.

⁴⁴¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.430-431 arasındaki Pisidia tablosu ve s.439; Ramsay, "Pisidia and The Lycaonian Frontier", s.244-245 arasındaki Pisidia tablosu; Besim Darkot, "Isparta", *İA*, C.5/2, MEB, İstanbul, 1987, s.681.

da ilkçağ kaynaklarındaki gibi *Baris* ismi kullanılmıştır.⁴⁴² 787, 869 ve 879 konsillerinde de *Baris* ismi kaydedilmiştir.⁴⁴³

Bilge Umar, Isparta adı ile ilgili olarak *Swarda* üzerine odaklanmış ve bunun *Swa-(a)rda*, anlamının da *kutlu / güzel-akarsu* olduğunu ifade etmiş; Poloponnessos'taki Sparta'dan geçen Euratos Çayı'nı; günümüz Isparta içinden geçen ve Aksu'ya katılan Isparta Çayı'nı bu hususta kanıt olarak ileri sürmüştür. Ardından Polybius'taki *Saperda / Saporda*'nın da Pisidia'da olduğunu buradaki bilgiden istifade ile ortaya koymuştur. Aynı zamanda adların benzerliği de onun için önemli bir göstergedir.⁴⁴⁴ Fehmi Aksu, Isparta adı ile ilgili olarak herhangi bir çıkarım yapmadan şehrin güzelliğinden dolayı *İs-Barita* denildiği; eski adının *Baris* olduğu ve bu adı da *Heraklius Bareusis*'ten aldığını belirtmiştir. Bilge Umar'dan farklı olarak İskender'in Yunanistan istilasını sırasında Isparta halkının göç ederek bu adı buraya taşıdıklarını ifade etmiştir.⁴⁴⁵

H. T. Dağlıoğlu, birlikte çalıştığı Berlin Üniversitesi'nden Prof. Uger'e Isparta hakkında mütalaasını sormuştur. Uger, Isparta adının aslının *Barida* olduğunu ve kelimenin Yunanca değil; Eti veya Lidya dilinde yazılmış bir kelime olduğunu ifade etmiştir. Bunu desteklemek için de Etiler'in Asya'ya Asuva, Ankara'ya Ankuva ve Malatya'ya da Melidia dediklerini ifade ettikten sonra ilk Yunan muhacirlerinin Anadolu'ya çıktıklarında burasının güzelliğini işittiklerini ve buraya *İs-Barid* dediklerini ve bunun da zamanla *Sparta / Isparta* şekline dönüştüğünü belirtmiştir. Ayrıca buna İznik

⁴⁴² Hierocles, *Synecdemvs*, 673.7, s.22; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.329.

⁴⁴³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.430-431 arasındaki Pisidia tablosu; Ramsay, "Pisidia and The Lycaonian Frontier", s.244-245 arasındaki Pisidia tablosu.

⁴⁴⁴ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.707, 751-753.

⁴⁴⁵ Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.8 dn.2.

(Nikka=İs-Nikka=İs-Nik) ve İzmit (Nikomedia=İs-Nikomedia=İs-Nik-mit=İs-mit) örneklerini de eklemiştir.⁴⁴⁶ Osman Turan da bu hususta aynı fikirdedir ve Isparta adının *eis Barida*'dan geldiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁷ *Kâmusu'l-âlam*'da da benzer şekilde Isparta'nın eski isminin *Baris* olduğunu rumca "is" ön ekiyle birleşerek *İsbarita*'dan mütevellid Isparta denildiğinden bahsedilmiştir.⁴⁴⁸ Böküzâde de Isparta adı ile ilgili rivayetleri ifade ederken bunlar arasında Yunan dilinde dağılık anlamına gelen *İspurada* kelimesinden geldiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁹

Kaynakların verilerine bakıldığında elimizde *Saperda / Saporda*, *Heraclius Barenis Pisidiae* ve *Baris* vardır. Isparta isminin özellikle *Saperda / Saporda* veya *Baris*'ten neşet ettiği şeklinde genel bir kanaat mevcut olup bunların hangisinin günümüz Isparta adının kökenini oluşturduğu tartışma konusu olmuştur. Bu hususta yukarıda ifade ettiğimiz farklı görüşleri özetlersek yer adı, *Swa-(a)rda / kutlu - güzel-akarsu*'dan *Saperda / Saporda* ve isim benzerliği ile Isparta'ya dönüşme; İskender'in Yunanistan istilas sırasında Isparta halkının göçü ile buraya isim taşınması; İznik (Nikka=İs-Nikka=İs-Nik) ve İzmit (Nikomedia=İs-Nikomedia=İs-Nik-mit=İs-mit) isimlerindeki dönüşme gibi Eti veya Lidya dilinden *Barida=eis-Barida=İs-Barid* ve zamanla Isparta'ya dönüşme; *Baris*'ten rumca "is" ön ekiyle *İsbarita*'dan Isparta'ya dönüşme ve son olarak da Yunan dilinde dağılık anlamına gelen *İspurada*'dan Isparta'ya dönüşme şeklinde ifade edebiliriz. Bu görüşlerden hepsi kendi içinde isim dönüşümü hususunda

⁴⁴⁶ H.T.Dağlıoğlu, "Milâttan Evvelki: Isparta Tarihi Hakkında", *Ün*, C.1, S.6, 1934, s.93-94.

⁴⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.266 ve dn.62.

⁴⁴⁸ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-âlam*, C.II, İstanbul, 1306, s.858.

⁴⁴⁹ Böküzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.10-11.

tutarlı görünmektedir. Tüm görüşleri ortak olarak değerlendirdiğimizde kuvvetli iki temel görmekteyiz: *Saperda / Saporda* ve *Baris*.

Bilge Umar, *Baris* ile ilgili açıklamasında Isparta adının Hellen dilinde *Baris*'e, *Baris*'te anlamına gelen *eis Baris*'ten geldiği şeklindeki yaygın görüşü göz önüne almış lakin bunun Hellen ağzında yani Rumca'da söylenişinin *Îz Varis* olduğunu ve Türk ağzında ise olsa olsa *Îzvariz*, *Izvariz* gibi bir ada dönüşebileceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Yerel araştırmacı Ramazan Topraklı, *Baris* ismindeki “b” harfinin “v” veya “f” olarak okunması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre *Baris*'in *varis / faris* olarak okunması gerekmektedir. Yazar, harf değişimine ise Bindeos'un Findos, Anaboura'nın Enevre, Kibotos'un Kifotos olması gibi bir temellendirmeye gitmiştir ve *Baris*'in Isparta'da bulunmayıp Keçiborlu Kılıç Köyü arazisindeki Farı antik yerleşimi olduğunu ifade etmiştir. Mevkii üzerindeki temellendirmesini ise Ramsay'in “1886'da, bu havalideki seyahatim sırasında, *Askania (Burdur) gölünü geçerek Baris vadisine girdiğimiz vakit, arayerdeki tepelerin arkasından yükselen muhteşem Eğirdir zirvesini ilk defa gördüm. Ve günlerce, yolumuzun her noktasında, manzaraya ne kadar hâkim olduğunu görerek, bunun ancak eski Viaros Dağı olabileceğine hükmettim.*” şeklinde verdiği bilgiye dayandırmıştır.⁴⁵¹ Nihayet Ramsay, Ernst Honigmann'a 1938'de yazdığı bir yazısında *Baris* ve *Saporta*'yı birbirinden ayırmaktadır. O, Sterrett'in Keçiborlu Kılıç Köyü'ndeki bir yazıtta verdiği *Bαβηνὸς / Babinos / Vavinos*'u farklı şekilde *Bαβηνὸς / Barinos / Varinos* olarak ifade etmiş ve Pisidia'daki *Baris*'in Keçiborlu Kılıç Köyü'nde; Isparta'nın ise *Saporda* olduğunu ve geç Bizans ve Türk zamanında bir şehir değil sadece bir kale

⁴⁵⁰ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.155.

⁴⁵¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.454; Ramazan Topraklı, *Ammûriye*, Sistem Ofset, Ankara, 2013, s.161-162.

olduğunu belirtmiştir.⁴⁵² K. Belke ve N. Mersich de Baris ile Isparta arasındaki denklemin geçerliliğini kaybettiğini belirterek Baris'i Keçiborlu Kılıç Köyü'nün takriben 2.5 km. güneybatısındaki bilinen adıyla Farı antik kenti dolaylarına yerleştirmişlerdir.⁴⁵³ Baris ile ilgili izahatı burada noktaldıktan sonra elimizde nihayet *Saperda / Saporda* kalmıştır.

669 H. / 1270-1271 M. tarihinde hazırlanmış olan Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi'nde ve İbn Bîbî'de *Sporta / Sperta / s.p.r.ta* (سپرتنه) ismi verilmektedir.⁴⁵⁴ Er-Tokuş Vakfiyesi'nde isim dışında herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen İbn Bîbî mezkûr yer hususunda “*O şehzadenin [III. Kılıç Arslan] saltanat günlerinde mağrib diyarı denizinin sahillerinin en büyüğü olan; yerinin güzelliği ve havasının ve suyunun letafeti bakımından diğer kaleler arasında özel ve müstesna bir yer işgal eden Sporta / Sperta / s.p.r.ta* (سپرتنه) kalesi ve vilayeti fethedildi.” şeklinde bilgi vermektedir.⁴⁵⁵ P.Witte, burada yerin sahilde bir kale olduğunu ve iç kesimde bulunan Isparta'nın bu kale olamayacağını ifade etmiştir. Honas ve Laodiceia (Denizli) ve güneydeki tüm

⁴⁵² Ernst Honigman, “L'origine des nome de Balıkesir, de Burdur et d'Eğridir”, *Byzantion*, Vol.14, No.2, 1939, s.655; W.M.Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.I, At The Clarendon Press, Oxford, 1895, s.334 no.153; Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Vol.III, s.408 no.600.

⁴⁵³ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.206, 373.

⁴⁵⁴ Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, s.427 / Tıpkıbasım Levha LXV; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96.

⁴⁵⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96.

Likya⁴⁵⁶ - Pamphylia (Pamfilya)⁴⁵⁷ sahillerinin bu zamanda Türklerin elinde olduğunu ve Uluborlu'nun yakın yerlerinde Bizans elinde böyle bir yer bulunmasının ihtimal dışında kaldığını da ayrıca eklemiştir. Bu temellendirme ile *s.p.r.ta*'nın *Saparta* olarak okunması gerektiği ve bunun metathese (metatez)⁴⁵⁸ olayı ile değişerek *Patara* olduğunu kabul etmekte ve burasının Eşen Çayı'nın döküldüğü yere yakın bir yer olduğunu ifade etmiştir. W.Tomaschek'e dayanarak Patara'nın XV. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiğini de belirtmiştir.⁴⁵⁹ Günümüzde Antalya'nın Kaş ilçesi sınırlarında Patara antik kenti mevcuttur. Burada önemli bir hususa dikkat etmemiz gerekir ki o da Isparta'nın III. Kılıç Arslan zamanında (takriben on bir aylık saltanat / 1204-1205) ele geçirildiğidir.⁴⁶⁰ I.

⁴⁵⁶ Antalya'nın batı kesimi ve Muğla'nın güneydoğu kesimini kapsamaktadır. Buradan hareketle Teke yarımadasını içine almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.527; Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.159-179.

⁴⁵⁷ Antalya ilinin doğu kesimini tümüyle kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.633; Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.197-210.

⁴⁵⁸ Türkçe kaşılığı "göçüşme"dir ve genel olarak bir kelime içinde birbirini izleyen ses birimlerinin yer değiştirmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıntı için bkz. Serpil Ersöz, "Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.7/4, 2018, s.2189-2203.

⁴⁵⁹ Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.204; Patara / Patera hakkında bkz. Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.45.

⁴⁶⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 5 Mart 1207 (3 Şaban 603)'de Antalya'nın Selçuklu hâkimiyetine alındığını bilmekteyiz.⁴⁶¹ Bu durumda Antalya, Isparta'dan takriben iki yıl kadar sonra ele geçirilmiştir. Buna göre P.Witteck'in Likya - Pamphylia (Pamfilya) hususu da nihayete ermiş görünmektedir. Keza Osman Turan da Antalya'nın ele geçirilmesinden önce şayet Türkler sahillere inse idi kaynakların bunu mutlaka kaydedeceğini ifade etmiştir.⁴⁶² B.Flemming de Likya Patarası ile ilgili çıkarımın geçersizliği üzerinde durmuştur. Batı (mağrib) denizinin Burdur Gölü olmayacağını Selçuklu yönetimindeki kıyı topraklarının Pamphylia ve Pisidia'yı kapsadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda İbn Bîbî'nin Pisidia kalelerini sanki kıyıdaymış gibi gösterdiğini ifade etmiştir. İbn Bîbî'deki *s.p.r.ta* (سپرته) yazımının 1270-1271'deki Er-Tokuş Vakfiyesi ile kesinleştiğini de ayrıca belirtmiştir.⁴⁶³ Burada kilit nokta Er-Tokuş Vakfiyesi'dir. Vakfiye, Borlu'ya tabi Ağros'taki medreseye; Dadil Köyü'ndeki kervansaraya ve Antalya'daki camiye aittir.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.98; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.118; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.25; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.488; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.209.

⁴⁶² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 266.

⁴⁶³ Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, s.2 dn.4; İbn Bîbî, Isparta'yı olduğu gibi Uluborlu'yu da deniz kenarındaymış gibi göstermektedir. Bu konuda İbn Bîbî'de geçen beyitlere bkz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.91-92; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.111-113.

⁴⁶⁴ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s.423, 427-429 / Tıpkıbasım Levha LXI-LXXVI.

İbn Bîbî'deki belirsizlik nihayet Er-Tokuş Vakfiyesi ile biraz daha netleşmiştir. Bu durumda Isparta, Göller Yöresi'nde günümüzdeki adıyla anılan yer olmalıdır. Burası Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya ayak basan İbn Battûta tarafından *Sabarta* adıyla Burdur ve Eğirdir arasında zikredilmiştir.⁴⁶⁵ İbn Bîbî'nin, Osmanlı sultanı II. Murad'ın emriyle 827 H. / 1423 M. tarihinde Yazıcızâde Ali tarafından yapılan tercümesinde *İsparta* (اسپرتة)⁴⁶⁶; Erken Osmanlı kaynaklarından Âşıkpaşazâde ve Mevlânâ Mehmed Neşrî'de *Isparta* (اسپرتة)⁴⁶⁷ ve nihayet Kâtip Çelebi'de *Isparta* (اسپارته) adı ile günümüzdeki kullanımına erişmiş durumdadır.⁴⁶⁸

III. Kılıç Arslan zamanında (takriben on bir aylık saltanat / 1204-1205) Selçuklu hâkimiyetine alınan Isparta'nın tarihi sürecini buradan itibaren takip etmek kolay olmaz. Ne yazık ki kaynaklarda Uluborlu ve Eğirdir kadar sıklıkla zikredilmemektedir. Bunu bölgede Uluborlu ve Eğirdir'in daha ön planda olmasına bağlayabiliriz.

İbn Bîbî'de “*kal'a ve vilayet-i Sporta / Sperta / s.p.r.ta* (قلعه و ولايت سپرته)”⁴⁶⁹ şeklindeki ifade de dikkat çekici olan bir özellik ise burasının bir kalesinin olmasıdır. Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya

⁴⁶⁵ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁴⁶⁶ Yazıcızâde Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

⁴⁶⁷ Âşıkpaşazâde *Tarihi*, s.82 / Tıpkıbasım, s.95b; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s.89 / Tıpkıbasım s.57.

⁴⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.68, 629-630'daki Anadolu haritası, 639-641, 673.

⁴⁶⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96.

gelen İbn Battûta, Burdur'dan sonra Sabarta / Isparta'ya gelmiş ve burası hakkında kısa bir malumat vermiştir: “*Burası da mamur bir şehir; zengin çarşıları var. Her yanından çaylar akıyor. Bağı, bostanı bol bir belde. Şehir kalesi yüksek bir tepe üzerinde.*”⁴⁷⁰ İbn Battûta'da da yine Isparta'nın kalesi olduğu hakkında bilgi mevcuttur. Türkiye Selçuklularında ve Hamidoğulları zamanında şehrin kalesinin olduğunu buradan anlamaktayız. El-Ömerî ve ondan naklen el-Kalkaşandî kesin olarak yer belirtmeksizin genel olarak Hamidoğullarından Feleküddin Dünder Bey zamanında beyliğin dokuz şehri ve on beş kalesi olduğundan bahsetmektedirler.⁴⁷¹ Isparta'nın da bu kaleler arasında olduğuna şüphe kalmamaktadır.

İbn Saîd (1213-1286), XIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Makri körfezinden (جون مقرى) İskenderiye'ye ve diğer bölgelere kereste gönderildiğinden bahsetmektedir.⁴⁷² İ.H.Uzunçarşılı ve S.S.Yiğitbaşı, Isparta ve civarındaki ağaçlardan elde edilen Küçük Asya Zamkı ya da Adragan (Kitre) Zamkı denilen bir zamkın Antalya vasıtasıyla Avrupa'ya gönderildiğinden; Yunan zamkindan daha güçlü olduğundan ve bir ihtimale göre reçine; bir diğer ihtimale göre de kalın ve ince katran yağı olduğundan ve gemi inşasında kullanıldığından bahsetmektedir. Lâkin her iki yazar da bu hususta herhangi bir kaynak göstermemektedir.⁴⁷³ İbn Saîd'in verdiği kereste ticareti hususundaki bilginin

⁴⁷⁰ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁴⁷¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

⁴⁷² İbn Saîd el-Mağribî, *Kitabü'l-Coğrafya*, s.185; Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.379; Farsça, s.431-432; Trk. Çev., s.302.

⁴⁷³ Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.54; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.253.

sadece Makri ve çevresiyle sınırlı kalmadığı ve Makri'nin sadece Akdeniz'e açılan bir liman olduğu ve kerestenin daha iç kesimlerden elde edildiğini düşünmek gerekmektedir. Çünkü yine İbn Saîd, Antalya'nın kuzeyindeki Togurla (طغورله) / Denizli dağlarından ve buradaki Togurla (Denizli) şehrinden bahsetmiştir. Bu bölge ve çevresinde 200.000 Türkmen'in bulunduğu ve bunlara da el-uc (الأوج) / uc Türkmenleri denildiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Hıyas (خياص) / Honaz kalesinden de bahisle burada da mızrak ve yay imal edildiğini de eklemiştir.⁴⁷⁴ Buradan hareketle İ.H.Uzunçarşılı ve S.S.Yiğitbaşı'nın verdiği bilgiyi kısmen doğrulama imkânı elde etmiş oluyoruz.

Isparta'da Selçuklu veya Osmanlı eseri olduğu hususunda araştırmacılar arasında ayrılık olduğu Yılan Kırkan Çeşmesi üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Çeşme, halk arasında *Yılan Kırkan / Yılan Kırkan* adıyla bilinmektedir.⁴⁷⁵ Böcüzâde'nin “*Bu teşkilin en eski âsarından Sülübey Mahallesi'nin çay kenarına karib İlyaslızâdeler hanesi karşısında Yılan Kırkan demekle maruf büyük bir çeşme vardır.*”⁴⁷⁶ şeklinde verdiği bilgiye göre çeşmeyi gördüğü anlaşılmaktadır. Çeşmenin Arapça ve Farsça olan iki kitabesi mevcuttur. Araştırmacılar arasında eserin tarihi önemi hususundaki ayrılıklar da iki kitabeden mütevellid ortaya çıkmıştır. Böcüzâde, 429 H. / 1037-1038 M. veya 209 H. / 824-825 M. tarihini verir ama herhangi bir izahat yapmaz.⁴⁷⁷ H. T. Dağlıoğlu 529 H.

⁴⁷⁴İbn Saîd el-Mağribî, *Kitabü'l-Coğrafya*, s.185; Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.379; Farsça, s.431-432; Trk. Çev., s.302.

⁴⁷⁵ Çeşme, Isparta, Merkez, Sülübey Mahallesi, İğci Sokak, 1321 ada, 117 parselde yer almaktadır. Mustafa Akaslan; Doğan Demirci, “Isparta'nın Bilinen En Eski Tarihli Yılankırkan Çeşmesi'nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi”, *VD*, S.39, Haziran 2013, s.64.

⁴⁷⁶ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.12.

⁴⁷⁷ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.12.

/ 1134-1135 M. tarihini vermekte ve bunu çeşmenin Arapça kitabesine dayandırmaktadır. Buradan hareketle de Isparta'nın III. Kılıç Arslan'dan önce ele geçirildiği sonucuna varmıştır.⁴⁷⁸ N.Katırcıoğlu da aynı tarihi verir ama herhangi bir izahat yapmaz.⁴⁷⁹ T.Erdem, öncelikle Isparta'nın 601 H. / 1204-1205 M.'de ele geçirildiğini ve bu fetihten takriben 70 sene öncesinde vücuda getirilmiş bir eserin mümkün olmayacağı üzerinde durmaktadır. Buradan hareketle çeşmenin Arapça ve Farsça olan kitabesini karşılaştırmıştır. Farsça kitabedeki *bâd havz-ı cenan* (باد خوض جنان) ibaresinin ebce hesabına göre 925 H. / 1519 M. tarihine delalet ettiğini ve de Arapça kitabedeki 529 sayısını da makûs (tersten) okuyunca yine aynı sonuca ulaşıldığını ifade etmiştir. N.Köseoğlu da aynı fikirdedir.⁴⁸⁰ Çeşme ile ilgili en ayrıntılı çalışma M.Akaslan ve D.Demirci tarafından yapılmıştır. Çeşme ile ilgili olarak 925 H. / 1519 M. tarihini kabul etmektedirler.⁴⁸¹ Isparta'nın III. Kılıç Arslan zamanında (takriben on bir aylık saltanat / 1204-1205) ele geçirildiğini çağdaş kaynaklarla teyid edebildiğimize⁴⁸² göre Yılan Kırkan Çeşmesi ile ilgili olarak 925 H. / 1519 M. tarihini kabul etmek yerinde olacaktır.

⁴⁷⁸ Dağlıoğlu, "Isparta'da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi", s.29-32.

⁴⁷⁹ Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, 1958, s.11.

⁴⁸⁰ Erdem, "Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi Kitabesi", s.75-78; Köseoğlu, "Isparta Kitabeleri ve Eski Eserleri", s.364-365.

⁴⁸¹ Yılan Kırkan Çeşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akaslan; Demirci, "Isparta'nın Bilinen En Eski Tarihi Yılkırkan Çeşmesi'nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi", s.63-74.

⁴⁸² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

Isparta'da bilinen en eski Selçuklu eseri Sadiye Buk'ası⁴⁸³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Burası eski bir medresedir ve burası ile ilgili ilk bilgileri Böcüzâde vermektedir. O, medreseyi Çelebiler Mahallesi'ndeki yedi medreseden birisi ve en eskisi olarak ifade etmektedir. Medrese kitabesine dayanarak 678 H. / 1279-1280 M. tarihinde Alaeddin Keykubad bin Feramerz zamanında Süleyman bin Süleyman adlı bir kişi tarafından yaptırıldığını bildirmiştir. İki parça olan medrese kitabesinin sadece okunuşunu vermiştir.⁴⁸⁴ Medrese ile ilgili ciddi bir çalışma yapmış olan; kitabelerin fotoğrafını yayınlayan ve okunuşunu veren T.Erdem ise Böcüzâde'nin *Süleyman bin Süleyman* olarak okuduğu ismi *Selman bin Süleyman* olarak okumuş ve 696 H. / 1296-1297 M. tarihini vermiştir.⁴⁸⁵ N. Köseoğlu ise kitabeleri T.Erdem'in çalışmasına dayanarak Arapça matbu olarak vermiş ama açık bir tarih belirtmemiştir.⁴⁸⁶ N.Katırcıoğlu ise 1262 M. tarihini verir ama herhangi bir kaynak (kitabe vs) göstermez.⁴⁸⁷ Böcüzâde, kitabedeki tarihi “*sene semani seb'in ve sitte mie* (سنه ثمان و سبعين و ستمائه) 678 H. / 1279-1280 M.” olarak vermiş; T.Erdem ise çalışmasında 696 H. / 1296-1297 M. tarihini vermiştir. Lakin onun, tarihi “*sene semani tis'in ve sitte mie* (سنه ثمان و تسعين و ستمائه)” olarak okuduğunu görmekteyiz ki bu da 698 H. 1298-1299 M. tarihine tekabül

⁴⁸³ Sözlük anlamı olarak “yer, arazi parçası, ülke” anlamlarında kullanılan *buk'a*, Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde görülmekte idi. Burada muhtemelen medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Buk'a ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Buk'a”, *DİA*, C.6, Ankara, 1992, s.386-387.

⁴⁸⁴ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.147-149.

⁴⁸⁵ Erdem, “Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi Kitabesi”, s.78.

⁴⁸⁶ Köseoğlu, “Isparta Kitabeleri ve Eski Eserleri”, s.365.

⁴⁸⁷ Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, s.11.

etmektedir.⁴⁸⁸ Mevcut verilere göre elimizde 678 H. / 1279-1280 M. ve 698 H. / 1298-1299 M. olarak iki tarih mevcuttur. Burada meseleyi çözecek en önemli bilgi kitabede adı geçen Alaeddin Keykubad bin Feramerz'dir. III. Alaeddin Keykubad, 5 Muharrem 698 / 13 Ekim 1298 ile 701 H. / 1301-1302 M. tarihi arasında Türkiye Selçuklu tahtında kalmıştır.⁴⁸⁹ Hamid Bey'in 697 H. / 1297-1298 M. tarihinde Uluborlu merkezli olarak Isparta ve Burdur vilayetlerini içine alan bir beylik kurduğunu da ayrıca burada ifade etmeliyiz.⁴⁹⁰ Hamid Bey'in III. Alaeddin Keykubad adına Uluborlu, Eğirdir ve Burdur'da 699 H. / 1299-1300 M. tarihli sikkeler kestirdiğini de bilmekteyiz.⁴⁹¹ Şu halde Böcüzâde'nin verdiği tarihi kabul etmek mümkün görünmemektedir. Mezkûr veriler ile birlikte Sadiye Buk'ası'nın III. Alaeddin Keykubad zamanında 698 H. / 1298-1299 M.

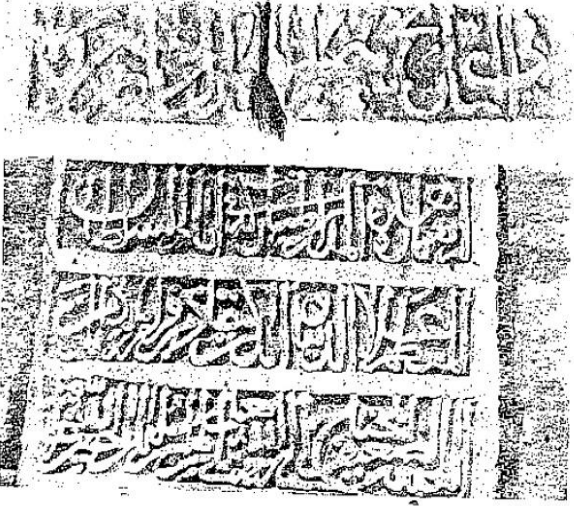
⁴⁸⁸ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.148; Erdem, "Isparta'da Sülübey Mahallesiinde Yıllankırkan Çeşmesi Kitabesi", s.78.

⁴⁸⁹ Sultanın tahta çıkış tarihi tam olarak Anonim Selçuknâme'de verilmiştir. *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.67 / Tıpkıbasım, s.93; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.69; Alaeddin Keykubad bin Feramerz (III. Alaeddin Keykubad) zamanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.235-294; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.189-238; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, C.I, s.447; C.II, s.369-370; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.115-120 / Nşr. s.362b-363a; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.620 vd; İbrahim Kafesoğlu, "Keykubad III", *İA*, C.6, MEB, İstanbul, 1977, s.662-663.

⁴⁹⁰ Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.28; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.75, 109-110.

⁴⁹¹ Sikkeler için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.126, 127, 128, 129.

tarihinde yaptırıldığına hükmetmek gerekmektedir. Hamid Bey'in hâkimiyet sahası içerisinde Selçuklu sultanı adına yapılmış olan medreseyi Selçuklu zamanı medresesi olarak kabul etmek elimizdeki verilere göre uygun düşmektedir. Aşağıda medrese ile ilgili elimizdeki bilgileri tümüyle vermeyi uygun bulduk:

	
Kitabe: Sadiye Buk'ası Kitabesi ⁴⁹²	
<p>عمر بعمارة هذه المدرسة المباركة في أيام السلطان المعظم الألدنيا والدين كيكباد بن فرامرز ملاز المؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمه الله تعالى سلمان بن سليمان الخير على الله مافيه في التاريخ شهر رمضان المبارك سنة ثمان و تسعين و ستمائة</p>	
Kitabe: Sadiye Buk'ası Kitabesi Arapça Metni ⁴⁹³	
<p>Emara bi 'imâreti hazihi'l-medreseti'l-mübareketi fi eyyami's-sultani'l muazzam Alâüddünya ve'd-din Kaykubad bin Feramerz melazü'l-müminin el-abdü'z-zaifü'l-muhtac ila rahmeti'llahi teala Selman bin Süleyman el-hayrü allahi mafih fi tarih-i şehri-i Ramazani'l-mübarek sene semani tis'in ve sitte mie</p>	
Kitabe: Sadiye Buk'ası Kitabesi Türkçe Okunuşu ⁴⁹⁴	
<p>Bu mübarek medrese, müminlerin barınağı olan, ulu sultan Alâüddünya ve'd-din Kaykubad bin Feramerz zamanında, Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç aciz kul Selman bin Süleyman -Allah ona hayırlar versin- 698 yılının mübarek ramazan ayında yapılmıştır.</p>	
Kitabe: Sadiye Buk'ası Kitabesi Türkçe Tercümesi ⁴⁹⁵	

Tablo 1: Sadiye Buk'ası Kitabesi

⁴⁹² Erdem, “Isparta’da Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi Kitabesi”, s.76-77 arasındaki kitabe resimleri.

⁴⁹³ Köseoğlu, “Isparta Kitabeleri ve Eski Eserleri”, s.365.

⁴⁹⁴ Erdem, “Isparta’da Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi Kitabesi”, s.78.

⁴⁹⁵ Kitabenin Türkçe tercümesi için Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Bölümü emekli öğretim üyesi Dr. Cihaner Akçay’a teşekkürlerimi sunuyorum.

Isparta'da Selçuklu ve Hamidoğullarına ait eserlerin nadir bulunmasını özellikle Uluborlu ve Eğirdir gibi idarî merkez hüviyetindeki yerlerin ön planda olmasına bağlayabiliriz. Her ne kadar kısıtlı eserler mevcutsa da Isparta, Selçuklu ve Hamidoğulları zamanını yaşamış bir şehir olması hasebiyle önemlidir. Nihayet Kâtip Çelebi, Isparta'yı Hamid Sancağı'nın merkezi olarak kaydetmiştir. Isparta, meyvesi bol ve büyük bir şehir olmasının yanında pazar kurulan bir şehirdir. Üzüm ve fıncığı çoktur ve boğasının (ince Amerikan bezi) en iyisi burada işlenmektedir. Burada ayrıca büyük boyahaneler mevcuttur.⁴⁹⁶

5. Burdur

Burdur yöresi, kazı yapılan bölgeler bakımından zengindir. Özellikle Hacılar, Kuruçay Höyüğü ve Höyücek (Bucak yakınları) gibi yerlerde kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu sayede bölgede Neolitik (MÖ 8000) döneme kadar giden tarihi veri elde edilmiştir.⁴⁹⁷ Eskiçağ kaynaklarında bölgeye *Limobrama* adı verilmiş ve bu adın da *göl şehri / göl kıyısındaki şehir* manasındaki *Limnobia*'dan tahrif edilerek oluşturulduğu ve Burdur adının buradan neşet ettiği düşünülmektedir. Ortaçağ'da ise bölgeye *Polydorion* isminin verildiğini bilmekteyiz.⁴⁹⁸ Polydorion, Hellenistik ve Roma dönemi şehirlerindedir. Polydorion'un Burdur ile bağının olup olmadığı hususunda M.Özsait ve G.E.Bean

⁴⁹⁶ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640.

⁴⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Refik Duru, *Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008.

⁴⁹⁸ Besim Darkot, "Burdur", *İA*, C.2, MEB, İstanbul, 1979, s.805; Metin Tuncel, "Burdur", *DİA*, C.6, Ankara, 1992, s.426.

ihliyatlı davranmışlardır.⁴⁹⁹ B.Umar, Burdur adının Polydorion adından gelmesinin biraz zorlama olacağını ifade etmiştir. Çünkü bu adın, *Polydoros (Poly-Doros, Çok Armağanlı)* *Yeri* yani *doğanın çok nimetlendirildiği yer* anlamına geldiğini belirtmiştir. Umar'a göre Burdur'un adının göl ile ilgisi bulunmaktaydı ve *Bula / Pula* sözcüğünden türetilmişti. Kelimenin öz biçiminin *Pul(a)-D(a)-Ura (Su koruluğunun yüce ada/da'sı)* yani *su başı koruluğunda tapkı gören yüce Ana Tanrıça* olabileceğini belirtmiştir.⁵⁰⁰ Mevcut veriler ile Burdur adının menşesine dair *Limnobria / Limobrama, Polydorion* ve B.Umar'ın ortaya koyduğu *Bula / Pula / Pul(a)-D(a)-Ura* mevcuttur. Bunlardan baskın olan *Polydorion*'dur ancak şu anki verilerle bunun netlik kazanması mümkün görünmüyor.

Burdur adı ile ilgili olarak çeşitli efsaneler ve rivayetler de vardır. Yunan mitolojisindeki Ulis (Aşil) tanrıların gazabına uğrar; Yunanistan'dan kovulur ve bu süreçte yolu Antalya yakınlarına düşer. Geceleri kutup yıldızını takip ederek kuzeye doğru ilerler ve önüne bir göl çıkar. Bu sırada gaibden eski Latince, *Ezostas! / Burada dur!* diye bir ses işitir. Böylece Ulis (Aşil) burada yurt tutar. Selçuklu fetihleri ile bölgeye gelen Türkler Latince bilmedikleri için bu kelimenin anlamını sorarlar ve bunun *Burada dur!* olduğunu öğrenirler ve bu kelime zamanla söylenegeldiği üzere *Burdur* olarak telaffuz edilmeye başlar.⁵⁰¹ Buna benzer bir efsane de Selçuklular ile ilgili olarak söylenmiştir. Malazgirt zaferi sonrası Konya alınmış ve birgün rüyasında nur yüzlü, aksakallı bir Türkmen, Sultana, “*O topraklar er geç senin olacaktır; tamamını alacaksın... Yarından tezi yok, atını ovalara sür. Biz sana ‘Dur!’ deyinceye kadar ilerle...*” diye seslenmiştir. Ertesi sabah hazırlıklar başlar ve sultan yola koyulur; ne kadar

⁴⁹⁹ Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.129 ve dn.629; G.E.Bean, “Notes and Inscriptions From Pisidia”, Part I, AS, Vol.9, 1959, s.78.

⁵⁰⁰ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.176-177.

⁵⁰¹ *Burdur İl Yıllığı*, 1967, s.109-110.

gittikleri bilinmez. Bir akşama doğru sultanın kulağına bir ses gelir: *Burada dur!* Sultan rüyasındaki uyarıyı hatırlar ve burada konaklamaya karar verir. Burada bir yerleşim kurulur ve burasının adı söylene söylene *Burdur* olur. *Burada dur!* ile ilgili başka efsaneler ve rivayetler de mevcuttur.⁵⁰² Yine ilk Türk fetihleri sürecinde Kınalı aşireti mensuplarının bölgeye geldikleri; burasının güzelliklerine karşı *Cennet buradadır* dedikleri ve *buradadır* sözünün zamanla *Burdur* olarak söylendiği ile ilgili bir rivayet daha vardır.⁵⁰³ Yukarıdaki efsane ve rivayetler muhtemelen daha da genişletilebilir. *Burada dur!* ve *Cennet buradadır* şeklinde bir dönüşümün halk dilinde söyleniş olarak dönüşebileceği mantıklı görünüyor. Ancak mezkûr rivayetleri destekleyecek herhangi bir ilmî veri henüz saptanmamıştır.⁵⁰⁴

Selçuklu kaynakları içerisinde sadece Aksarayî’de Burdur adına rastlanmaktadır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in oğulları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki 1254 yılı mücadelesi neticesinde kaynağa Burdur adı yansımıştır. Mücadeleyi kazanan II. Keykavus olmuş; kardeşi IV. Kılıç Arslan ise Develi’den Sis’e doğru kaçarken bölge Türkmenleri tarafından yakalanarak Kayseri’de bulunan kardeşine teslim edilmiştir. II. Keykavus ilk aşamada kardeşinin Amasya’da ikamet etmesine karar vermişse de onun Moğollar ile işbirliğine girmesi endişesiyle Moğol etkisinden uzak uc bölgesine gönderilmesini istemiştir. Burada kaynaklar IV. Kılıç Arslan’ın gönderildiği

⁵⁰² Sinan Gönen, *Anadolu’da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004, s.254-255; “Ne güzel Tirkemiş” sözünden “Burada dur!” adlı rivayet için bkz. Metin Özata, *Burdur Tarihi*, Umay Yayınları, İzmir, 2009, s.15-16.

⁵⁰³ İsa Kayacan, *Burdur Destanı*, Burdur Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Burdur, Kasım 2009, s.22.

⁵⁰⁴ Özata, *Burdur Tarihi*, s.16.

yer hususunda ayrılmaktadırlar. *Anonim Selçuknâme* ve İbn Bîbî onun gönderildiği yeri Uluborlu Kalesi olarak verirken Abû'l-Farac, Davalu (Develi) ve Aksarayî de *Burdul* (بردول) olarak vermektedir.⁵⁰⁵ Develi'yi saf dışı bırakmak burada daha doğru olacak çünkü II. Keykavus'un kardeşini Moğol etkisinden uzak bir yere göndermeyi hedeflediği görülüyor. Burada Uluborlu ve Burdur'un Moğol etkisinden uzak uc bölgesinde olmaları kaynakların verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Her ne kadar Uluborlu ve Burdur arasında bir seçim yapmasak da burada bizi ilgilendiren bir selçuklu kaynağına Burdur isminin sirayet etmesi olacaktır. Keza buradaki olayda Uluborlu veya Burdur'un birbirlerine yakın olmaları tarihi seyri çok da değiştirmemektedir. Aksarayî'de bu hadiseye atıfla üç kez daha ve kale olarak *Burdul Kalesi* (قلعة بردول) kaydedilmiştir.⁵⁰⁶ Selçuklular zamanında Burdur'un kendi adıyla kayıtlarda olduğu ve bir kalesinin bulunduğu da bu verilerden anlaşılmaktadır.

Gazan Han adına kestirilen bir sikkede Aksarayî'nin aksine günümüzdeki şekli ile *Burdur* (بردور) adının geçtiğine şahit olmaktayız. S.Kofoğlu'na göre bu sikkenin 699 H. / 1299-1300 M. tarihine ait olduğu düşünülmektedir. Bu dönem Hamid Bey zamanına denk gelmektedir. Feleküddin Dündar Bey'in 709 H. / 1309-1310'da Olcaytu Han adına Burdur'da kestirdiği sikkede de aynen *Burdur* (بردور) adına rastlanmaktadır.⁵⁰⁷ Gazan

⁵⁰⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.II, s.137-142; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.40; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.30; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.34; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.560.

⁵⁰⁶ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.42, 82, 85; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.33, 62, 65.

⁵⁰⁷ Sikkeler için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.125, 164.

Han adına kestirilen mezkûr sikke belki de Burdur isminin aynen yazıldığı en eski belge olabilir.

El-Ömerî ve ondan naklen el-Kalkaşandî Feleküddin Dünder Bey zamanında beyliğin dokuz şehri ve on beş kalesi olduğundan söz etmektedirler.⁵⁰⁸ Burdur Kalesi'nin de bu kaleler içinde olduğuna şüphe yoktur. Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya ayak basan İbn Battûta, Alâyâ (Alaiye / Alanya) ve Antalya'dan sonra Burdur'a gelmiştir. Burdur ile ilgili olarak "*Etrafı çaylarla, bahçelerle çevrili ufak bir şehir. Kalesi dik bir dağın tepesinde bulunuyor. Burada yöre hatibinin evinde konakladım. Ahi yiğitler toplanıp yanlarında kalmamızı istedilerse de hatip buna razı olmadı...*"⁵⁰⁹ şeklinde kısa olmasına rağmen önemli bir bilgi vermiştir. Hamidoğulları zamanında da kalesinin kullanımda olduğu ve şehir küçük de olsa belli bir ahi zümresinin ve teşkilatının da varlığı verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

Feleküddin Dünder Bey ve oğlu Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey'den sonra ikinci kez oğlu Hızır Bey'in Eğirdir'i; Muzefferüddin Mustafa Bey'in de ilk kez Burdur'u merkez olarak kullandıkları bilinmektedir.⁵¹⁰ Buna göre Burdur'un idarî birim hüviyetine de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'shâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

⁵⁰⁹ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁵¹⁰ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.221-229; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64; Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.59.

Feleküddin Dünder Bey tarafından 700 H. / 1300-1301 M. tarihinde Burdur'da yaptırılmış olan ve vakıf defteri kayıtlarında Cami-i Atik adıyla geçen Ulu Camii'nin varlığını bilmekteyiz.⁵¹¹ Ayrıca Muzefferüddin Mustafa Bey zamanında eğitim müesseselerinden olan Muzafferiye Medresesi (745 H. / 1344-1345 M.) de inşa edilmiştir.⁵¹²

6. Atabey

Agrai adı Hellen dilinde *Agra'lular* şeklinde çoğul bitişli almıştır ve kelimenin aslı *Agra / Akra*'dır. Kelime Luwi ve Hellen dilinde *doruk* anlamındadır.⁵¹³ İlk kez 869-870 İstanbul Konsilinde oy hakkı olan bir piskoposluk olarak anılmış ve X. yüzyılın başından XII. yüzyıla kadar Piskoposluk kayıtlarında Seleukeia Sidera (Bayat Köyü)⁵¹⁴ ile birlikte listelenmiştir.⁵¹⁵ Ağras, Seleukeia Sidera (Bayat Köyü)'nin takriben 7 km. kuzeyine

⁵¹¹ Camii kitabesi için bkz. Neşet Köseoğlu, "Hamit Oğulları Sülâlesine Ait Mühim Vesikalar I", *Ün*, C.1, S.4, Eylül 1934, s.55-58; Süleyman Sükûti Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, s.46; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.144-145, 334, 404.

⁵¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64; Medrese kitabesi için bkz. Köseoğlu, "Hamit Oğulları Sülâlesine Ait Mühim Vesikalar I", s.55-58; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.222-223, 404.

⁵¹³ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.25.

⁵¹⁴ Isparta ili Atabey ilçesi'nin takriben 7 km. güneyinde Bayat Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Ayrıntı için bkz. Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.378; Bilge Hürmüzlü, Burak Sönmez vd., "Seleukeia Sidera Antik Kenti Üretim Faaliyetleri Hakkında Ön Değerlendirmeler", *Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi*, Ed. Ahmet Mörel, Gülcan Kaşka vd., Isparta, 2020, s.140-153.

⁵¹⁵ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.172.

Hischfeld tarafından yerleştirilmiştir.⁵¹⁶ Hellenistik ve Roma devri şehirlerinden olan Ağras⁵¹⁷, Bizans döneminde de aynı adla anılmıştır.⁵¹⁸

III. Kılıç Arslan (1204-1205) zamanında Isparta'nın Selçuklular tarafından ele geçirildiğini bilmekteyiz.⁵¹⁹ Çağdaş Selçuklu kroniklerinde ismi geçmemesine rağmen eserini Selçuklular'dan çok sonra yazan Müneccimbaşı (1631/1632-1702 M.), III. Kılıç Arslan döneminde Ağras (اغراس) / (Atabey)'in ele geçirildiğinden bahsetmiştir.⁵²⁰ Ağras'ın da içinde olduğu Isparta yöresinin ele geçirilmesinin ardından Antalya'nın I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 5 Mart 1207 (3 Şaban 603)'de ilk kez⁵²¹; I. İzzeddin Keykavus zamanında 22 Ocak 1216 (30 Ramazan 612)'da ikinci kez⁵²² ele geçirildiğini

⁵¹⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.454.

⁵¹⁷ Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.129 dn.628.

⁵¹⁸ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.25.

⁵¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

⁵²⁰ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.38 / Nşr. s.28.

⁵²¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.98; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.118; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ü'l-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.25; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.488; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.209.

⁵²² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.142-145; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.163-166; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.126b-127a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-*

biliyoruz. Her iki fetih sonunda Antalya şehri Sübaşılığına (Serleşkerî) Mübarizeddin Ertokuş görevlendirilmiştir.⁵²³ Yine I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) zamanında da Alanya (Alaiye) ve Alara Kalesi'nin ele geçirilmesi⁵²⁴ ve sonrasında Mübarizeddin Ertokuş'un aynı görevde olduğunu ve hatta Ertokuş tarafından sahil boyunca alınamayan Manavgat ve Anamur arasındaki hattın da Ermeni, Rum ve Kıbrıs Frankları'ndan alındığını görmekteyiz.⁵²⁵ Ertokuş, bu görevde takriben 18 yıl (1207-1211 ve 1216-1228) kadar kalmış ve 1228'de Erzincan'ın ilhakından sonra buradaki görevinden ayrılmıştır.⁵²⁶ Bu süreçte I.Keyhüsrev, I.Keykavus veya I.Keykubad tarafından Ağras, Mübarizeddin Ertokuş'a temlik edilmiş olmalıdır. Bölgenin ilk sakinlerinin Hıristiyan olduğu ve fethi müteakip Türk iskânı ile bölgenin Türkleşmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁵²⁷

i Âl-i Selçuk, Haz. Abdullah Bakır, s.219-220; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.497; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.101-103 / Nşr. s.105-107; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.308-309.

⁵²³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.99, 146; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.119, 167.

⁵²⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.240-251; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.258-269; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.516; Alanya (Alaiye) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Bozkuş, *Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği*.

⁵²⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.343; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.354.

⁵²⁶ Doğan Demirci, *Ertokuş Kervansarayı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Adım Matbaacılık, Konya, 2018, s.15.

⁵²⁷ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s. 424.

Konumuzla bağlantılı olduğu için burada Mübarizeddin Ertokuş tarafından yaptırılan kervansarayı zikretmek yerinde olacaktır. Ağras sınırları içerisinde olmayan Ağras'a günümüz karayolu ile takriben 56 km. uzaklıktaki Yeşilköy'ün göl kıyısında Hanönü Mahallesi'ndeki Ertokuş Kervansarayı (Gelendost Hanı / Kudret Hanı / Dadil (ذآذیل) Hanı / Selçuk Hanı), kitabesindeki bilgiye göre 620 H. / 1223-1224 M. tarihinde yaptırılmıştır.⁵²⁸ Mübarizeddin Ertokuş tarafından Ağras'ta da bir de medrese (Ertokuş Medresesi / Atabey Medresesi) yaptırılmıştır. Kitabesine göre Ramazan 621 H. / Eylül-Ekim 1224 M. tarihinde yaptırılmıştır.⁵²⁹ Mezkûr kervansaray ve medrese Antalya'da hazırlanan 669 H. / 1270-1271 M. tarihli *Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi*'nde zikredilmiştir. Vakfiyede Ağros (اغروس)'taki medrese ve Dadil (ذآذیل) Hanı, Borglu / Borgulu (Uluborlu)'ya bağlı gösterilmiştir.⁵³⁰ Coğrafi konumlara bakılırsa Uluborlu ve Ağros'un Eğirdir Gölü batısında; Dadil Hanı'nın da Eğirdir Gölü doğusunda olduğu anlaşılmaktadır. Coğrafi olarak Ağros'un Uluborlu'ya bağlı olması gayet doğal gözükmele birlikte Eğirdir Gölü'nün doğusundaki Dadil Hanı'nın Uluborlu'ya tabi olması da mesafe olarak düşündürücüdür. Mezkûr verilere göre Mübarizeddin Ertokuş'un ciddi bir coğrafi genişlikteki bir bölgeye (Antalya, Alanya, Manavgat-Anamur arası,

⁵²⁸ Ertokuş Kervansarayı ve kitabesi ile ilgili ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bkz. Nermin Şaman Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.27, S.1, Haziran 2010, s.231-251.

⁵²⁹ Atabey Ertokuş Medresesi, kitabesi ve kümbeti ile ilgili ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bkz. Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", s.231-251.

⁵³⁰ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s.423, 428 / Tıpkıbasım Levha LXVII, LXVIII.

Isparta, Ağros, Uluborlu, Eğirdir Gölü doğu kıyısı Dadil mevki) serleşkerlik / sübaşılık yaptığı ortaya çıkmaktadır. Buradaki durumu Cl. Cahen, Ertokuş'un yönettiği genel valilik olarak nitelendirmiştir.⁵³¹

Mezkûr yerin ismi her ne kadar Selçuklu kroniklerine yansımaya da Ertokuş Vakfiyesi'nden öğrendiğimize göre burasının Selçuklular zamanında *Ağros* (اغروس) olarak zikredildiği anlaşılmaktadır.⁵³² Kâtip Çelebi'de *Ağraş / Ağrus / Ağros* (اغروس / اغراش) olarak her iki şekilde de kaydedilmiştir. Aynı zamanda halkın tüccar ve sanatkâr olduğu da ifade edilmiştir.⁵³³ Selçuklular ve Osmanlılar zamanında yer adının dikkat çekici derecede bir değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen beylikler zamanında da aynı adla anılmış olmalıdır. Fehmi Aksu halk dilinde buraya *A'ras* denildiğini de eklemektedir.⁵³⁴ 1921 yılında BMM tarafından alınan bir karar ile burasının adı Atabey olarak değiştirilmiştir.⁵³⁵ Bu değişikliğin yapılmasında Mübarizeddin Ertokuş'un Atabey olarak görev yapmasının ve bölgeye bıraktığı hatıraların etkisinin olduğu da yadsınamaz.

7. Gönen

Ptolemaios'ta *Conane / Konane* olarak kaydedilmiştir.⁵³⁶ Trajan devrinde Apollonia havalisimde yaşayan Aziz Zosimus, Antiocheia valisi Domitian tarafından

⁵³¹ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 241.

⁵³² Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s. 428 / Tıpkıbasım Levha LXVII, LXVIII.

⁵³³ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.639, 640.

⁵³⁴ Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.9 dn.10.

⁵³⁵ Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.221.

⁵³⁶ Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.4, s.861.

yakalanmış ve burada öldürülmüştür.⁵³⁷ Kent, 381 Konstantinopolis Konsili'nde Presbeyteros Helladios; 481 Ephesos Konsili'nde Piskopos Prothymios ve 787 Nikea II Konsili'nde Konstantinus tarafından temsil edilmiştir. Ayrıca Notitia Episcopatum 1-3'te *Justinianapolis* adıyla karşımıza çıkmaktadır.⁵³⁸ Erken Bizans kaynaklarından Hierocles'te de *Justinianapolis* olarak kaydedilmiştir.⁵³⁹ Justinianapolis'in Gönen olduğu çeşitli araştırmalarla neticelendirilmiştir.⁵⁴⁰

8. Sütçüler

Artemidoros'tan naklen Strabon, Ptolemaios ve Hierocles, Pisidia kentleri içerisinde *Adada* olarak kaydetmişlerdir.⁵⁴¹ 381 Konstantinopolis Konsili'ne Ananios, 451 Kalkedon Konsili'ne Eutropios, 458 Kalkedon Konsili'ne Epistula ad Leonem, 692 Konstantinopolis Konsili'ne Johannes, 787 Nikea II Konsili'ne Nikephoros, 869-870 ve 879-880 Konstantinopolis Konsili'ne Basileios katılmışlardır.⁵⁴² Kent aynı zamanda Kilise kayıtlarında (Notitia Episcopatum) *Adada* / *Dada* / *Atada* olarak kaydedilmiştir.⁵⁴³ 1842'de A.Schönbörn, Sütçüler'in 15 km. kadar kuzeyinde

⁵³⁷ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.311.

⁵³⁸ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.311; Hürmüzlü Kortholt vd., "Geç Antik Dönem'de Konane", s.27.

⁵³⁹ Hierocles, *Synecdemvs*, 674.2, s.22.

⁵⁴⁰ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.455; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.129; Hürmüzlü Kortholt vd., "Geç Antik Dönem'de Konane", s.27-28.

⁵⁴¹ Strabon, *Geographika*, XII.7.2, s.69; Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.7, s.863; Hierocles, *Synecdemvs*, 674.4, s.23.

⁵⁴² Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.170.

⁵⁴³ Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.120.

Karabavlu'da antik yerleşme tespit etmiştir. G.Hirschfeld ve W.M.Ramsay yaklaşık aynı tarihlerde *Adada*'yı *Karabavlu*'ya yerleştirmişlerdir. Şehirde korunmuş tapınaklar, amfiteyatrosu, toplantı salonu ve sur kalıntıları mevcuttur.⁵⁴⁴ *Pavlu / Bavlu* isminin Hıristiyan Azizlerinden *Pavlus*'un adından geldiği ile ilgili bir söylenti mevcuttur. Aziz Pavlus'un Pisidia Anriocheia (Yalvaç)'ya geldiği malumdur. Pisidia Antiocheia ve Perge arasındaki yolun buradan geçtiği ve Aziz Pavlus'un buraya da geldiği düşünülmektedir.⁵⁴⁵ Lakin şu an için bunu teyid etmek mümkün görünmüyor. Ancak *Pavlu / Bavlu* adının Aziz Pavlus'tan gelme ihtimalini de unutmamak gerekir.

Selçuklular zamanında kent ile ilgili bilgiler edinemedimize rağmen, 1297 yılında Hamid Bey, Uluborlu merkezli olarak Isparta ve Burdur'u içine alan Hamidoğulları Beyliği'ni kurduktan⁵⁴⁶ sonra Eşrefoğlu Süleyman Bey'in Moğollarla ilgilenmesini fırsat bilerek Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Afşar, Gelendost, İncirli (Bucak) ve Ağlasun ile birlikte Pavli (Sütçüler)'yi de ele geçirmiştir.⁵⁴⁷ Coğrafi olarak Antalya ve Eğirdir arasında yüksek bir mevkide bulunan *Adada / Karabavlu* muhtemelen Selçuklu ve Beylikler zamanında bir mücadele sahası halindedir. Yüksek bir mevkide ve dağlık olması nedeniyle Osmanlı zamanında Türkçe'de dağ anlamına gelen Arapça *cebel* adı ile anılmıştır.⁵⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Pavli* adı ile kaydettiği yerleşimi Eğirdir yakınında bulunan üzümü ve ak dutu bol olan büyük bir dağ olarak nitelemiştir. Burada ayrıca dut pekmezi

⁵⁴⁴ Özsaıt, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.120-121; Yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.170.

⁵⁴⁵ Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.13 dn.35.

⁵⁴⁶ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.75, 109-110, 111.

⁵⁴⁷ Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.114-115.

⁵⁴⁸ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.182.

yapıldığından bahsetmiştir.⁵⁴⁹ Buradaki halkın İstanbul'a süt satarak geçinmelerinden dolayı 1935'te *Sütçüler* denilmeye başlanmıştır.⁵⁵⁰

9. Senirkent

Ptolemaios'ta *Talbonda* adı ile kaydedilmiştir.⁵⁵¹ Ortaçağ Kilise kayıtlarında ve erken Bizans kaynaklarından Hierocles'te *Tymandos* olarak geçmektedir.⁵⁵² Tymandos, günümüz Senirkent yerleşiminin yakınındaki Yassıören'e yerleştirilmektedir.⁵⁵³

II. Kılıç Arslan zamanında 1182'de Uluborlu'nun; ardından III. Kılıç Arslan (1204-1205) zamanında Isparta'nın ele geçirildiğini biliyoruz.⁵⁵⁴ Coğrafya'ya bakıldığında Senirkent'in Uluborlu'nun doğusunda yer aldığı ve muhtemelen Uluborlu'nun fethi öncesinde burasının da Selçuklu hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır.

⁵⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640.

⁵⁵⁰ Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.13 dn.35.

⁵⁵¹ Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.5.7, s.863; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.108 dn.2, 448.

⁵⁵² Hierocles, *Synecdemvs*, 673.2-3 s.22; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.408.

⁵⁵³ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.408.

⁵⁵⁴ Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), s.45; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.32, 132; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-'Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.24, 103; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

Senirkent adının Semerkand'dan gelen Türkmenler aracılığıyla buraya taşındığı düşünülmektedir. Senirkent adının *Senir* ve *kent* kelimelerinden oluştuğu görülmektedir. Kent kelimesi eski Türkçe'de mevcuttur ve şehir manasına kullanılmıştır. Senir ise muhtemelen Semer (=Semerkant) ile özdeşleştirilebilir. Özellikle Türkçe'deki "n" ve "m" seslerinin değiştiği muhtemel olduğu için Senirkent kelimesi meşhur Semerkant'tan başka bir şey olmasa gerekir.⁵⁵⁵ Aynı zamanda *Senir* adını kullanan Türkistan'da bir kasabanın varlığı bilinmektedir. Antalya'da bir Senir Beyliği'nin de varlığı bilinmektedir. Senir Beyleri, Afşar boyları ile birlikte Horasan ve devamında Tiflis ve nihayet 1227-1228'de Antalya Gündoğmuş ilçesi Senir Beldesi'ne yerleşmişlerdir.⁵⁵⁶ Özellikle II. Kılıç Arslan dönemi ve devamında gelen Senir beyleri buraya iskân edilmiş olmalıdırlar. Yukarıdaki verilere bakıldığında Senirkent adının Semerkant ile özdeşleştirilmesi kuvvetli görülse de burasının Roma zamanında Phrygia ve Pisidia bölgelerini ayıran bir sınırdaki olması hasebiyle adının *Sınirkent*'ten geldiği de düşünülebilir.⁵⁵⁷ Aynı zamanda Senirkent'in bulunduğu coğrafya itibarıyla *dağ eteğindeki köy / şehir* anlamında Senirkent adının kullanıldığı görüşünü savunanlar da mevcuttur.⁵⁵⁸ Roma zamanında burasının adının Tymandos olduğu mezkûr bilgilerle sabittir. Ancak 1182 tarihi ve devamında Türk hâkimiyetinde adının değişmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁵⁵ H.N.Orkun, "Isparta Yeradlarından Tarihi İstihraçlar", *Ün*, C.9, S.103-105, 1942, s.1432-1433.

⁵⁵⁶ İbrahim Karaer, *Dünden Bugüne Senirkent (1182-2010)*, Senirkent Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Isparta, 2013, s.38-40.

⁵⁵⁷ Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.18.

⁵⁵⁸ Karaer, *Dünden Bugüne Senirkent (1182-2010)*, s.40.

10. Ağlasun

Şehrin mevkii ilk kez 1706 yılında P.Lucas tarafından tespit edilmiştir.⁵⁵⁹ 1826'da F.V.J.Arundell, şehrin akropolünde bulduğu bir yazıtta istinaden P.Lucas'ın tespitini doğrulamıştır.⁵⁶⁰ İlk olarak *Sagalassos* adına kaynaklardan Arrianos'ta rastlanmaktadır. MÖ 334'te Büyük İskender (MÖ 356-323) seferinde burayı zorlukla ele geçirebilmiştir.⁵⁶¹ Ptolemaios'ta *Acalissus* olarak kaydedilmiştir.⁵⁶² Şehir, piskoposluk listelerinde önemli bir konumdadır. Notitia Episcopatum 1-3'te ikinci sırada; Philomelion (Akşehir)'un ayrılmasından sonra XII. yüzyıla kadar Metropolis (Tatarlı)'ten sonra ilk sırada yer almıştır.⁵⁶³ Erken Bizans kaynaklarından Hierocles'te *Agalassos* ve Stephanos Byzantinos'ta da *Sagalassos* olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁴ B.Umar, yer adının eski biçimi olan *Agalassos*'un *Aga*, *-la*, *assa/assos* ögelerinden türetildiğini ve anlamının da *Doruk-çuk-kenti* olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁵ Ağlasun'un günümüzdeki dağlık coğrafyasına bakılınca bu anlam yerine oturmaktadır.

⁵⁵⁹ Charles Texier, *Küçük Asya -Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi-*, C.III, s.456; Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, s.5; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.111.

⁵⁶⁰ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.II, s.27 vd.; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.111.

⁵⁶¹ Arrianos, *İskender'in Anabasisi*, I, 1.28.2, s.64.

⁵⁶² Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.3.3, s.843.

⁵⁶³ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.368.

⁵⁶⁴ Hierocles, *Synecdemvs*, 673.6, s.22; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, IV, s.133.

⁵⁶⁵ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.26.

Selçuklu ve Beylikler döneminde Sagalassos, hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamasına rağmen Isparta-Ağlasun-Bucak karayolu üzerindeki 1141 rakımlı Peçenek Beli bize tahmini de olsa bilgi vermektedir. Burada bir Peçenek boğazı kaydedilmiştir.⁵⁶⁶ Bu boğaz Burdur'a bağlı Çeltikçi'nin yaklaşık 15 km. güneyinden başlayarak Ağlasun (Belönü)'a doğru yükselerek uzanan boğazdır.⁵⁶⁷ M.H.Yinanç, Peçeneklerin, 1048'de Türkler ile mücadele etmeleri için Anadolu'ya sevk edildikleri ve devamında Romanos Diogenes'in seferlerinde kullanıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca XII. yüzyıl başlarında Aleksios Komnenos tarafından Türkler ile mücadele için Peçeneklerin bir kısmının Anadolu'nun batı bölgelerine yerleştirildiklerini de eklemiştir.⁵⁶⁸ A.Z.V.Togan ise Peçeneklerin Malazgirt Savaşı için Anadolu'ya getirildikleri ve savaş sonrası Romanos Diogenes ile yapılan antlaşma gereğince Rumeli'ne döndükleri ihtimali üzerinde durmuştur.⁵⁶⁹ 1048 ve devamında Anadolu'ya gönderilen Peçeneklerin Malazgirt Savaşı (1071) sonrası dönmüş olmaları ihtimal dâhilinde olsa da daha sonra Batı Anadolu'da uc bölgelerine Aleksios Komnenos zamanında Selçuklulara karşı yerleştirilmiş olmaları da mümkündür. Bu hususu düşünmemize sebebiyet veren durum ise buradaki Peçenek boğazının yer adı olarak hatıra bırakılmış olmasıdır.⁵⁷⁰

Eşrefoğlu Süleyman Bey'in Moğollarla meşgul olduğu sıralarda Hamid Bey tarafından Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Afşar, Gelendost, İncirli (Bucak) ve Pavli (Sütçüler)

⁵⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, TTK, Ankara, 2016, s.282; Akdes Nimet Kurat, "Peçenekler", *İA*, C.9, MEB, İstanbul, 1964, s.543.

⁵⁶⁷ Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.37, 81

⁵⁶⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, s.19-20.

⁵⁶⁹ A.Z.V.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946, s.188.

⁵⁷⁰ Altinkaynak, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, s.68.

ile birlikte Ağlasun'un da ele geçirildiğini bilmekteyiz.⁵⁷¹ Kâtip Çelebi, Ağlasun'un Isparta'nın güneyinde dağ eteğinde bir tepenin üzerinde kurulduğundan bahsetmektedir. Onun verdiği bilgiye göre, Ağlasun'un batı tarafları bağ ve bahçeliktir. Şehirde birçok çeşme ile birlikte hamam, çarşı ve boyahane bulunmaktadır.⁵⁷²

11. Yalvaç

Antiocheia (Antakya), Sultan Dağları'nın güney yamaçlarında kurulmuş bir Pisidia şehridir.⁵⁷³ Bugünkü Yalvaç'ın hemen kuzeydoğusunda Anthios (Yalvaç Çayı)'un üst kesimlerinde yer almaktadır.⁵⁷⁴ Antiocheia, 1833 yılındaki seyahatinde Arundell tarafından Yalvaç'ın kuzeydoğusuna yerleştirilmiştir.⁵⁷⁵ *Peutinger Tablosu (Haritası)*'nda Apollonia (Uluborlu)'dan sonra *Antiochia Pisidia* olarak yerleştirilmiştir.⁵⁷⁶ Antiocheia, bir Seleukos kolonisidir ancak kesin olarak kuruluş tarihi bilinmemektedir. Muhtemelen Seleukos I veya Antiokhos I tarafından kurulmuştur.⁵⁷⁷ MÖ 25'te veya biraz sonra *Colonia Caesarea* adıyla Roma kolonisi olmuştur ve bilinen

⁵⁷¹ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.114-115.

⁵⁷² Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.641.

⁵⁷³ Strabon, *Geographika*, XII.6.4, s.67, XII.8.14, s.82-83; Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.94, s.293; Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.4.9, s.857; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.131.

⁵⁷⁴ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.185.

⁵⁷⁵ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.266-292.

⁵⁷⁶ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X / 2.

⁵⁷⁷ Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, s.127-128; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.131.

ilk sikkeleri de MÖ I. yüzyıl sonuna tarihlenmektedir.⁵⁷⁸ Pisidia Antiokheia, Hellenistik ve Roma döneminde önemini kaybetmemiştir.⁵⁷⁹ Bizans kaynaklarından Hierocles ve Stephanus Byzantions'ta Pisidia sınırları içerisinde gösterilmiş ve Pisidya eyaletinin metropolisi olmuştur.⁵⁸⁰ Bizans döneminde Antiokheia Meclisi; 381 İstanbul, 451 Kadıköy, 530, 536, 553, 680, 692, 787 ve 869 yıllarındaki konsillere metropolit olarak katılmıştır.⁵⁸¹ VII. yüzyılın başlarından sonra Anadolu'daki önemli kentlerin listesi yapılmış ve burada Pisidia Antiokheia da yer almıştır.⁵⁸² Hisarardı mevkiinde bugün

⁵⁷⁸ Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.131; koloninin kuruluş tarihi hakkındaki değerlendirme için bkz. Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.90 dn.427; koloni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. W.M.Ramsay, "Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age", *JRS*, Vol.6, 1916, s.83-134; Roma koloni sikkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğrul Akış, *Yalvaç Müzesi'nde Yer Alan Pisidia Antiokheiası Roma Koloni Sikkeleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2011.

⁵⁷⁹ Pisidia Antiokheia'nın tarih öncesi, Hellenistik ve Roma dönemlerindeki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Durmuş Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991, s.16-38.

⁵⁸⁰ Hierocles, *Synecdemvs*, 672.2, s.22; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.229.

⁵⁸¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.430-431 arasındaki Pisidia tablosu; Ramsay, "Pisidia and The Lycaonian Frontier", s.244-245 arasındaki Pisidia tablosu.

⁵⁸² Kentlerin Listesi: Abydos, Adramyttion, Akroinon, Amasia, Amastris, Amida, Amorion, Ankyra, Antiocheia (Pisidiae), Ataleia, Caesarea, Chalcedon, Charsianon, Chrysopolis, Cyzicus, Dorylaion, Edessa, Ephesus, Germaniceia, Iconium,

bazilika, Augustus Tapınağı, su kemerleri, tiyatro ve sarnıçlar bulunmaktadır.⁵⁸³ Emevîler ve Abbasiler zamanında Bizans hâkimiyetindeki şehre Müslüman Arapların akınları da gerçekleştirilmiştir. Bu akınların temelinde Müslümanların İstanbul'a ulaşma ve orayı ele geçirme isteği etkili olmuştur. Pisidia Antiokheia'nın da hem askerî hüviyetini devam ettirmesi hem de yol üzerinde olması Müslümanların sürekli buraya yolunun düşmesine sebebiyet vermiştir.⁵⁸⁴

Müslüman Arap akınları ve Hamidoğulları zamanı arasında özellikle Türkiye Selçukluları zamanında Yalvaç'ın nasıl bir süreç geçirdiği ile ilgili bilgilerimiz ne yazık ki yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla Yalvaç'ın ne zaman Türk idaresine girdiği ve

Martyropolis, Melitene, Mopsuestia, Myra, Nacoleia, Nicaea, Nicomedia, Pergamon, Perge, Prusa, Pylae, Samosata, Sardis, Sebasteia, Sebastopolis, Sinope, Smyrna, Syllaion, Synada, Tarsus, Theodosiana, Theodosiopolis, Trapezu, Tyana. Ayrıca bunlara daha küçük yerleşim yerleri ve kalelerin listesi de eklenmiştir: Amnia, Andrasos, Apollonias, Artake, Atroa, Bryas, Darenon, Herakleokastron, Kamachon, Kelbianon, Kopidnanon, Krasos, Libos, Malagina, Malakopea, Masalaion, Melon, Modrina, Phoenix, Siderokastron, Sision, Sophon, Sykekastron, Taranton. Georg Ostrogorsky, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *DOP*, Vol.13, 1959, s.62 dn.64; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley / Los Angeles / London, 1971, s.26 dn.135.

⁵⁸³ Şehir hakkında ayrıntılı bibliyografya için bkz. Özseit, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.133 dn.668; Yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.186-187.

⁵⁸⁴ Pisidia Antiokheia'ya yapılan Müslüman Arap akınları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.41-45.

iskân edildiği netlik kazanmamıştır.⁵⁸⁵ I. Haçlı Seferi esnasında (1097) Haçlılar ve Türkler arasında Eber (Ebraike) Gölü civarındaki mücadeleden sonra Haçlılar Philomelion (Akşehir) üzerinden yollarına devam etmek istemişler lakin Türk saldırılarından kaynaklanan bıkkınlık, yorgunluk ve iaşe ihtiyacı sebebiyle Çay Gölü'ne gelerek ana yoldan çıkmışlar ve Pisidia Antiokheia (Yalvaç)'ya ulaşmışlardır. Sefer ile ilgili bilgi veren kaynaklarda şehir Pisidia'daki Antiokheia olarak adlandırılmıştır.⁵⁸⁶ Kaynaklarda halen Pisidia'daki Antiokheia kaydının bulunması bu sıralarda şehrin Yalvaç adını daha kullanmaya başlamadığını göstermektedir. Aynı zamanda Haçlıların ihtiyaç maddelerini karşılamaları da burada üretim ve ticaret emtialarının varlığını üstü kapalı olarak göstermektedir.

Burada yeri gelmişken Yalvaç'taki Devlethan Camii'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Camii ile ilgili ilk bilgileri Böcüzâde vermektedir. Böcüzâde'nin verdiği bilgilere göre, camii Selçuklu ümerasından birisi tarafından yaptırılmıştır. Bu kişi hakkında herhangi bilgi mevcut olmamıştır. Aynı şekilde camii ile ilgili de herhangi bir kitabe⁵⁸⁷ de mevcut değildir. Yine Böcüzâde'ye göre burada bulunan camiiye Timur'un

⁵⁸⁵ Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.45.

⁵⁸⁶ Güray Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.82; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, C.LXV, S.243, Ağustos 2001, s.573; Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I.XIII, s.46; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I.XIII, s.71; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.134-135.

⁵⁸⁷ F. Aksu, 1301 H. / 1883-1884 M. tarihli son tamir kitabesinin varlığından bahsetmiştir. Lakin kitabenin nerede olduğu belli değildir. Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.149 dn.5.

1402'deki seferinde onun münşisi Devlethan-ı Lûrî'nin ismi verilmiştir. Böcüzâde Devlethan-ı Lûrî ile ilgili olarak *Kâmusu'l-âlam*'da bilgi mevcut olduğunu da eklemiştir.⁵⁸⁸ *Kâmusu'l-Âlam*'da Devlethan-ı Lûrî ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş lakin bu kişinin Devlethan Camii ile ilgili bir bağlantısı olup olmadığı hakkında bilgi verilmemiştir.⁵⁸⁹ Böcüzâde'nin işaret ettiği kişinin isminin camiye verilip verilmediğini ne yazık ki bu bilgilerden teyit edemiyoruz. Böcüzâde ayrıca camiinin minaresinin tuğladan yapılmış ve Selçuklular zamanında sair yerlerde tuğladan yapılan minarelere tamamıyla benzer bir minaresi olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁰

Elimizdeki tarihi bilgilere göre, Türkiye Selçukluları zamanında Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın kardeşinin ve I. İzzeddin Mesud (1116-1155)'un oğullarından birisinin adı *Devlet / Dolat* (دولت) idi.⁵⁹¹ Yine Saruhan Bey'in oğlu *Devlethan*⁵⁹² ve Böcüzâde'nin ismini verdiği Timur'un münşisi *Devlethan-ı Lûrî*'yi bilmekteyiz.⁵⁹³ Maalesef bu veriler de Yalvaç'a iskânın ne zaman olduğunu tespit etmemize olanak sağlamamaktadır. Hal böyle iken bu camiinin I. İzzeddin Mesud'un oğullarından Devlet adına yapıldığını kabul etmemiz durumunda Yalvaç'a Türk yerleşiminin bu zamanlara kadar indiğini kabul edebiliriz. Tabi bu sadece yüksek bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Saruhanoğullarının hâkimiyet sahası dolayısıyla; Timur'u da bölgede camii yapacak kadar uzun kalmaması nedeniyle saf dışı bırakabiliriz. Ayrıca Timur'un Anadolu'da herhangi bir imar

⁵⁸⁸ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.206.

⁵⁸⁹ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-âlam*, C.III, s.2183.

⁵⁹⁰ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.207.

⁵⁹¹ *Azîmî Tarihi*, s.54; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.49, 192, 197

⁵⁹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.89.

⁵⁹³ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, s.206; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-âlam*, C.III, s.2183.

faaliyetinde bulunduğunu da net bir şekilde teyid edemiyoruz.⁵⁹⁴ Saruhanoğulları ve Timur ile ilgili olan isimlendirmeleri bir kenara bırakırsak; tam olarak teyit edemememize rağmen Türkiye Selçukluları zamanında Pisidia Antiokheia'ya Türk iskânının gerçekleştiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Zaman aralığını biraz daha daraltmayı istersek camiînin I. İzzeddin Mesud'un oğlu ve aynı zamanda II. Kılıç Arslan'ın kardeşi olan *Devlet / Dolat* (دولت) adına yapılmış olduğunu şimdilik düşünebiliriz.⁵⁹⁵

1074 yılında Uluborlu Kalesi'nin Türk hâkimiyetinde olduğunu⁵⁹⁶ ve 1119 yılında da Bizans hâkimiyetine geçtiğini biliyoruz.⁵⁹⁷ 1119-1182 tarihleri arasında Bizans hâkimiyetinde kalan kalenin de 1182'de nihaî olarak Selçuklu hâkimiyetine girdiğini tespit edebiliyoruz.⁵⁹⁸ Yine Isparta'nın da III. Kılıç Arslan zamanında (takriben on bir aylık saltanat / 1204-1205) ele geçirildiğini biliyoruz.⁵⁹⁹ Bu bilgilerden ortaya çıkan yegane netice kuvvetle muhtemel Eğirdir Kalesi'nin de dâhil olduğu Eğirdir Gölü'nün batısının Selçuklu hâkimiyetinde olduğudur. Bu süreçte ne yazık ki kaynaklarda Pisidia

⁵⁹⁴ Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.69.

⁵⁹⁵ Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.69.

⁵⁹⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.448; Dağlıoğlu, "Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler – II", s.193; Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", s.57; Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.25 dn.73.

⁵⁹⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8-9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6-7.

⁵⁹⁸ Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), s.45.

⁵⁹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

Antiokheia veya Yalvaç adı ve yerleşimi ile ilgili herhangi bir net bilgi elde edemiyoruz. Mezkûr veriler Pisidia Antiokheia veya Yalvaç'ın 1180'li yıllardan itibaren nihaî olarak Selçuklu hâkimiyetinde olduğunu düşündürmektedir. Ancak Selçuklu kaynaklarına Pisidia Antiokheia veya Yalvaç isminin geçmemesi de düşündürücüdür. Yalvaç adı ilk kez Hamidoğulları zamanı kaynaklarına sirayet etmiştir. Kâtip Çelebi'de Eğirdir Gölü'nün doğusunda havası, suyu güzel ve meyvesi bol olarak kendinden bahsedilmiştir. Akarsuyu çok olan şehrin meşhur meyvelerinin armut, elma ve kiraz olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁰

Yalvaç adına gelince, Pisidia Antiokheia'dan Yalvaç'a bir dönüşüm yaşanmadığı çok açıktır. Anadolu'da pekçok yer adı Hellenistik, Roma ve Bizans adlarını taşımakla birlikte bazı durumlarda bu adlar Türkçe'ye uydurularak kullanılmıştır. Pisidia Antiokheia'nın isminin *Antakya* olarak kullanılmaması düşündürücüdür. Bu durumda Pisidia Antiokheia'dan herhangi bir Türkçe kelimeye uydurma olmadan Türkçe bir ad olan Yalvaç'a nasıl geçilmiştir? Bunun iki sebebi olmalıdır. İlki, Türklerin bölgeye geldikleri esnada şehrin terkedilmiş olduğu ve bir ören yeri haline gelmiş olduğu; ikincisi ise kentin eski askerî ve stratejik önemini yitirmiş olduğudur. Yalvaç'ta Hıristiyan nüfus olmaması ve yer adlarının Hıristiyan adlarından olmaması sebeplerden ilkinin güçlendirmektir.⁶⁰¹

Orhun Âbideleri'nde sadece bir yerde Bilge Kağan Âbidesi'nin doğu cephesi 39. satırda *Yalabaç* kelimesi geçmektedir ve burada *elçi* anlamında kullanılmıştır.⁶⁰² Uygur

⁶⁰⁰ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640.

⁶⁰¹ Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.46-47.

⁶⁰² “*Ta[tab]ı budun Tabgaç kaganka körti. Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim. Budunug anda bozdum. / Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi*

Türkçesi'nde *Yalavaç* olarak geçen kelime *elçi*, *peygamber* anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁰³ Kutadgu Bilig'de *Yalavaç*, hem elçi hem de peygamber anlamında kullanılmıştır. Eserde ağırlıklı olarak diplomasi hususunda usta olması gereken bir *elçi* anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁶⁰⁴ Kaşgarlı Mahmud, eserinde *Yalavaç / Yalawaç* kelimesini *elçi* ve *peygamber* anlamlarında kullanmıştır.⁶⁰⁵ 1128-1144 yılları arasında yazılmış olan Mahmud ez-Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb* adlı eserinde sadece peygamber anlamında *Yalafaç* ve *Yalawaç* kelimeleri geçmektedir. Aynı şekilde XIV. yüzyılda İbni Mühennâ'nın *İbn Muhennâ Lûgati*'nde de peygamber anlamında yer almıştır. Bazen elçi bazen de peygamber anlamlarında Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Çağatayca'da da mezkûr kelimeye rastlanmaktadır.⁶⁰⁶ Ziya Gökalp, eski Türkçe'de *Yalavı* kelimesinin sihir manasına geldiğini ve *Yalavaç* kelimesinin de bu asıldan türediğini ifade etmiştir. Ancak Göller Yöresi'ndeki *Yalvaç* ile ilgili herhangi bir

(*Yalabaçı*), iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum.”

Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, MEB, İstanbul, 1970, s.27, 69, 148.

⁶⁰³ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s.281.

⁶⁰⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Beyit No: B 8; D 52, 56 2362, 2495, 1593, 2594, 2595, 2597, 2598, 2599, 2600, 2607, 2611, 2621, 2628, 2637, 2638, 2639, 2640, 2643, 2648, 2660, 2666, 2667, 2668, 2733, 2928, 2930, 3278, 3814, 3816, 3817, 3818, 3819, 3820, 3891, 4948, 6395.

⁶⁰⁵ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, s.4, 28, 97, 104, 131, 416, 457; III, 369, 451.

⁶⁰⁶ Ersin Teres, “Eski Türkçeden Günümüze Peygamber Anlamında Kullanılan Bazı Sözcükler”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol.4, Issue 13, November 2018, s.825; Peygamber *Yalvaç*, Peygamber anlamında kullanılan Türkçe kelimeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ersin Teres, aynı makale, s.822-833.

bağlantıdan söz etmemiştir.⁶⁰⁷ Mezkûr verilere bakıldığında *Yalavaç* kelimesi XIV. yüzyıla kadar diplomatik bir hüviyete sahip *elçi* ve Allah'ın kelamını aktaran *Allah'ın elçisi* hüviyetinde *peygamber* anlamında kullanılmıştır.

Kaynaklara bakıldığında *Yalvaç / Yalavaç* adının kişi adı olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Anna Komnena'nın *Alexiad* adlı eserinde Çaka (Tzachas) Bey'in kardeşi *Yalvaç (Galabatzès / Galabaç)*'tan bahsedilmektedir. Bizans, 1091 yazı ve 1091/1092 kışını müteakip Çaka Bey'e karşı sefere çıkmaya karar verdi. İmparator Aleksios Komnenos'un kayınbiraderi Ioannes Doukas'ın Midilli'ye düzenlediği seferde Çaka Bey kardeşi Yalvaç'ı buranın savunmasına memur etmişti.⁶⁰⁸ Bir diğer tarihi şahsiyet, Cengiz Han'ın mahiyetindeki Mahmut Yalavaç'tır. Türk ve Müslüman olan Mahmud Yalavaç, 1218'de Cengiz Han tarafından Harizmşah Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz.İsmail Aka ve K.Y.Koprman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s.41.

⁶⁰⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.266; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*, TKAE, Ankara, 1966, s.27, 44; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.93; Çaka bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, s.229-234, 248, 265-268, 269-271; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.164-165; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey*,; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.87-95; Çaka Bey ve zamanı ile ilgili çağdaş kaynaklar hakkında bkz. Güray Kırpık, *Belgelerle Çaka Bey*, TTK, Ankara, 2018.

⁶⁰⁹ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı (Şecere-i Türk)*, Trk. Çev. Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgü Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s.84-85; V.V.Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K.Y.Koprman ve İsmail Aka, TTK, Ankara, 2006, s.119; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 2000, s.233-234; Cüveynî'de *Sahib-i Azam Yalavaç* olarak zikredilmiştir. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev.Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013, s.130.

Mahmud Yalavaç, büyük ihtimalle *Yalavaç* adını *elçilik / sefirlik* görevi dolayısıyla almış olmalıdır. Mahmud Yalavaç'ın oğlu Mesud da elçilik yapmıştır.⁶¹⁰ Elimizdeki verilere göre Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç ve Cengiz Han'ın elçisi Mahmud Yalavaç bilinmektedir. Burada Çaka Bey'in ve kardeşinin hâkimiyet sahasına bakılırsa Yalvaç'ın çok uzağında faaliyet yaptıklarını görmekteyiz.⁶¹¹ Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç ile ilgili bilgilerimiz maalesef yukarıda ifade ettiğimden fazla değildir. Yalvaç Bey'in Yalvaç sahasına gelip hâkimiyet kurması ve buraya isim babası olması hususunda kaynaklarda herhangi bir net bilgi veya ima bulunmamaktadır. H.N.Orkun, Yalvaç adının kendi kanaatine göre bir Türk büyüğünden alınmış olduğunu ifade etmiş ve bilinen bir şahsiyet olarak da Mahmud Yalvaç'ı örnek vermiştir.⁶¹² Burada Mahmud Yalavaç ve oğlu Mesud'un Harizm bölgesinde faaliyet yürüttükleri ve Anadolu'ya ayak basmadıklarını bilmekteyiz.⁶¹³ Bu durumda Mahmud Yalavaç'ın da Yalvaç'a isim babası olması mümkün görünmemektedir. Tabi burada şu an ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Göller Yöresi'ndeki Yalvaç ile bağlantılı herhangi bir başka kişi ele geçecek yeni kaynaklarda mevcut olursa bu, isim ile ilgili durumu değiştirebilir.

⁶¹⁰ Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.119; Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.7-8.

⁶¹¹ Çaka ve kardeşi Yalvaç, Batı Anadolu'daki İzmir, Urla, Foça yerleşimleri ve Sisam, Midilli, Sakız adalarına hâkim durumda idi. Speros Vryonis, "Anadolu'da Göçebeleşme ve İslamlaşma", Çev. Serhat Altınkaynak, *USAD*, S.15, Konya, Güz 2021, s.332.

⁶¹² Orkun, "Isparta Yeradlarından Tarihi İstihraçlar", s.1433.

⁶¹³ Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.8.

II. Murad zamanında Balkanlar'da Haçlılar ile yapılan mücadeleler esnasında Sofya ile Filibe arasında *Yalovaç* adlı bir yer bilinmektedir.⁶¹⁴ Bu yer ile Göller Yöresi'ndeki Yalvaç arasında herhangi bir tarihi bağlantı tespit edilmiş değildir. Yalvaç adından Göller Yöresin'de yer adı olarak Hamidoğulları zamanı kaynaklarında bahsedilmeye başlanmıştır. El-Ömerî, Feleküddin Dünder Bey zamanında Hamid İli'nden bahsederken Yalvaç'ın da beyliğe ait olduğunu ifade etmiştir. O eserinde yer adını *Yalvaç* (بلواچ); ondan naklen el-Kalkaşandî ise *Belvaç* (بلواچ) olarak yazmıştır.⁶¹⁵ Burada günümüz yer adına bakarak el-Ömerî'nin yazımını doğru kabul etmek gerekir. El-Kalkaşandî ya da onu neşreden, nokta hatası yaptığı için “y / ی” harfi, tek noktalı “b / ب” harfi olarak yazılmış olmalıdır. Erken Osmanlı kaynaklarından Âşıkpaşazâde ve Mevlânâ Mehmed Neşrî'de ve ayrıca Kâtip Çelebi'de de *Yalvaç* (بلواچ) olarak geçmektedir.⁶¹⁶

Yalvaç adının yukarıda çağdaş kaynaklardan istifade ile *elçi*, *peygamber* anlamlarındaki kelimelerle doğrudan veya dolaylı bir bağlantısı tespit edilmiş değildir. Yine tarihi şahsiyetlere verilen kişi adlarından kaynaklanmadığı da coğrafya ve kaynak olarak şu an için mümkün görünmemektedir. Şu halde Türkiye Selçukluları zamanı için

⁶¹⁴ C.Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Çev. Neşet Çağatay, Örnek Matbaası, Ankara, 1954, s.290; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, 5.Baskı, TTK, Ankara, 1988, s.422 vd.

⁶¹⁵ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.247; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.162; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, s.341.

⁶¹⁶ *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s.82 / Tıpkıbasım, s.95b; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s.89 / Tıpkıbasım s.57; Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.629-630'daki Anadolu haritası, 639, 640, 641.

kaynaklarda geçmeyen ve ilk kez Hamidoğulları zamanı kaynaklarında geçen Yalvaç ile ilgili Salur boyu üzerine odaklanmak yerinde olacaktır. Yazıcızâde Ali, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya fethi için etrafında Kayı, Bayat, Bayındır, Salur ve sair yirmi dört boyun askerlerinin toplandığını ifade etmiştir. Yine Antalya'nın fethi esnasında kale burçlarına sultanın sancağını diken Hüsameddin Yavlak Arslan'ın Salur boyuna mensup olduğunu da belirtmiştir.⁶¹⁷ Çağdaş kaynak İbn Bîbî'yi tercüme eden Yazıcızâde kendisi de bazı eklemeler veya çıkarmalar yaparak bambaşka bir eser meydana getirmiştir. Yazıcızâde'nin verdiği boylar ile ilgili bilgi İbn Bîbî de geçmemektedir. Muhtemelen o, ya başka bir kaynaktan yararlanmış ya da dönemindeki boyları da eserine eklemiş olmalıdır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Denizli bölgesindeki uc beylerinden birisinin adının Salur olması ve muhtemelen bu beyin Salur boyuna mensup olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁶¹⁸ XVI. yüzyılda Yalvaç'ta Salur boyunun iskânını gösteren Salur köyü ve Salur mahalle isimleri mevcuttur.⁶¹⁹ Fatih Sultan Mehmet tarafından Uygur harfleriyle yazdırılan ve Anadolu'nun doğu hududu ötesindeki emîrlere, ulemaya ve halka gönderilen fetihname R.R.Arat tarafından yayımlanmıştır. Fetihname'de R.R.Arat'ın "...*Türk, hal(a)yık Arab, Belüc, Halac, Karluk...*" şeklinde okuduğu kısmı

⁶¹⁷ Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.194, 195.

⁶¹⁸ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.53; Erdem, "XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış", s.56.

⁶¹⁹ Altinkaynak, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, s.69-71; Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.12-13; Oğuz Boyları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*; Salur boyu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.F.Köprülü, "Salur", *İA*, C.10, MEB, İstanbul, 1979, s.136-138.

İ.H.Uzunçarşılı, “...*Türk, Arap ahali, Yalvaç, Kalaç, Karluk...*” şeklinde okumuştur.⁶²⁰ Burada *Belüc*’ün *Yalvaç* olma durumu düşündürücüdür. 1005 H. / 1596-1597 M. tarihli Halep bölgesindeki Türkmenler ile ilgili bir hükümde de “...*Yalvaç / Yalvaç / بلواج* cemaatinden *Musa Şeyh ve tevabii...*” geçmektedir.⁶²¹ A.Vambery, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Salurların 8000 çadır olduğunu ifade etmiş ve Salur boyunu Yalavaç (Yalavadj), Karaman ve Ana Böleği olarak üçe ayırmıştır. Ancak buradaki Yalavaç’ın, Yalvaç şehri ile ilgili bir bağlantısı üzerinde durmamıştır.⁶²² Naci Kum, özellikle Yalvaç adının etnografik menşei üzerinde durarak Oğuzlar’ın Dağhan boyundan Salur Türkmenleri üzerinde durmuştur. A.Vambery’ye dayanarak Salur boyunun; Yalvaçlar, Karamanlar ve Ana Böleği’ne ayrıldıklarını ifade etmiştir. Yalvaç’ta halen Salur adlı bir çiftlik mahallesi ve Eymir adlı büyük bir mesire alanı olduğunu da eklemiştir. Buradan hareketle Yalvaç adının Türk boylarından Salur boyu içerisindeki Yalvaçlar’dan geldiği sonucuna ulaşmıştır.⁶²³ Yukarıdaki veriler ışığında Yalvaç’ın adının Salur boyuna mensup Yalvaç topluluğundan aldığı diğerlerine (lûgat anlamı, kişi adı gibi) göre daha

⁶²⁰ R.R.Arat, “Fatih Sultan Mehmed’in Yarılığı”, *TM*, C.6, 1939, s.291, 298, 303 ve makalenin ekler kısmındaki orijinal metin resimleri s.2 satır 10; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, 7.Baskı, TTK, Ankara, 1988, s.102 dn.2; Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.9.

⁶²¹ A.Refik Altınay, *Anadolu’da Türk Aşiretleri*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s.59; Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.9.

⁶²² Arminius Vambery, *Travels in Central Asia*, London, 1864, s.304.

⁶²³ Naci Kum, “Yalvaç Adının Menşei Hakkında”, *Ün*, C.7, S.84-85-86, Mart-Nisan-Mayıs 1941, s.1158-1159.

kuvvetlidir.⁶²⁴ Keza Hamidoğullarının da Celaleddin Harezşah zamanında Anadolu'ya gelen Salur boyuna bağılı Yomutlar olduğu da ileri sürülen tezler arasındadır.⁶²⁵

Yukarıda Devlet Han Camii'nin Türkiye Selçukluları zamanının bir camiisi olması ihtimali üzerinden Yalvaç'a Türk iskânının I. İzzeddin Mesud ve II. Kılıç Arslan zamanlarına kadar inebilmesi üzerinde durduk. Yalvaç'ta ayrıca halk arasında *Eski Hamam* ve *Selçuklu Hamamı* adlarıyla bilinen Yalvaç Hamamı mevcuttur. Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan hamam üzerindeki çalışmalar neticesinde yapının planı ve örtü sisteminde kullanılan tuğlalarla elde edilen bilgilere istinaden XIV. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.⁶²⁶ Yalvaç'ta cami ve hamam bulunması burasının şehirleşmesi açısından önemli göstergelerdendir.

12. Akşehir

Akşehir, Göller Yöresi'nde Sultan Dağları'nın doğu eteğinde Akşehir Gölü'nün takriben 8 km. güneyinde yer almaktadır.⁶²⁷ Pisidia Antiokheia (Yalvaç)'nın Arundell tarafından Yalvaç'ın kuzeydoğusuna lokalize edilmesinden sonra Hamilton da

⁶²⁴ Yalvaç adının boy adından gelmesi hakkında ayrıntılı bilgi ve farklı değerlendirmeler için bkz. Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, s.9-15.

⁶²⁵ Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.37; Fehmi Aksu, "Yomutlar (Hamit Oğulları)", *Ün*, C.2, S.15, Haziran 1935, s.210; Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.75-94.

⁶²⁶ Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.143-151.

⁶²⁷ Besim Darkot, "Akşehir", *İA*, C.1, MEB, İstanbul, 1978, s.277; Cl.Huart; F.Taeschner, "Ak Shehr", *EF*, Vol.I, Leiden, 1986, s.313; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.359.

Philomelion'un Akşehir üzerinde olduğunu tespit etmiştir.⁶²⁸ Philomelion'un kelime anlamıyla ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır. Bilge Umar, Philomelion adının Hellen ağzına uydurulmuş Anadolu'lu bir ad olduğunu belirttikten sonra kelime anlamı üzerine odaklanmıştır. Philomelion'un *Pa* (su ya da pınar / Akşehir Gölü ya da Midas Pınarı / Ulupınar) + *ela/ila* (geçit, boğaz) + *uma* (halkı) + *wana* (sal, ülkesi) ögelerinden türetilmiş *Pilumana* adlı kelime ile bağlantılı bulunduğu ifade etmiştir. Kelimenin sonuna da -*yeri* anlamındaki *-ion* takısı eklenerek önce *Pilumanion* ve sonrada *Philomelion* olabileceğini ve buradan hareketle kelimenin *Su Geçidi Halkının Yurdu* anlamına geldiğini de eklemiştir.⁶²⁹ İ.H.Konyalı, Akşehir'de çok iyi elma yetiştirildiği ve balının da meşhur olduğundan bahsetmiştir. *Philomelion* kelimesinin sonundaki *-ion* eki atılınca *Philomel / Filomel* kalmaktadır. Yunanca *Filo*, dost ve seven; *-meli*, bal, *-milo* da elma anlamındadır. O da Philomelion adının bunlarla bağlantılı olabileceğini düşünmüştür.⁶³⁰ Philomelion'un MÖ III. yüzyılda Makedonya kökenli *Philomelos* adlı yerel bir bey tarafından kurulduğu sanılmaktadır.⁶³¹ Strabon, Pliny ve Hierocles'te *Philomelion / Philomelium / Filomelion* olarak yer almıştır. *Peutinger Tablosu (Haritası)*'nda Synnada (Şuhut)'dan Yconio (Konya)'ya giden yol üzerinde *Philomelo* adıyla gösterilmiştir.⁶³²

⁶²⁸ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.266-292; Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. II, s.181.

⁶²⁹ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.661.

⁶³⁰ İ.H.Konyalı, *Akşehir*, Nûmune Matbaası, İstanbul, 1945, s.43.

⁶³¹ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.661.

⁶³² Strabon, *Geographika*, XII.8.14, XIV.2.29 s.82, 242-243; Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.95, s.293; Hierocles, *Synecdemvs*, 672.12, s.22; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX / 4.

Bilinen Bizans kaynaklarından Anna Komnena, Ioannes Kinnamos ve Niketas Khoniates'te sık sık *Philomelion* olarak zikredilmiştir.⁶³³ Adı geçen kaynaklardan biraz farklı olarak I. Haçlı Seferi kaynaklarından Albert of Aachen'de *Finiminis / Finiminum / Phyniminim*; III. Haçlı Seferi kaynaklarından Ansbert'te *Vinimil* ve *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te de *Finiminum* olarak kaydedilmiştir.⁶³⁴ Anadolu'nun XI. ve XII. yüzyıl hadiseleri üzerine bilgiler ihtiva eden Bizans ve Latin kaynaklarında genel olarak *Philomelion* ismi kullanılmıştır diyebiliriz. Misal el-İdrisî, *Philomelion*'u *Falumi / Felumi* (فلومی) olarak kaydetmiştir.⁶³⁵ Bilinen Selçuklu kaynaklarından İbn Bîbî, Aksarayî, *Anonim Selçuknâme* ve Yazıcızâde Ali'de farklı olarak *Akşehir* (آقشهر)⁶³⁶;

⁶³³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.339, 341, 490, 492; Niketas Khoniates, *Historia*, s.36; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.36, 37, 52, 66, 142; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.223, 224; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, s.56; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.179.

⁶³⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223; IV, 40, s.310, 311; VIII, 37, 38, s.628, 629; Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.79; Translated by G.A.Loud, s.104; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175.

⁶³⁵ *Géographie d'Edrisi*, II, s.310.

⁶³⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.36, 28; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.55, 266; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.81a vd.; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âli Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.144 vd.; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.74, 122, 150; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.56, 95, 118, 119; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk,

Müneccimbaşı'nda ise *Akşar* (آق شار) olarak yazılmıştır.⁶³⁷ Selçuklu kaynakları, XII. ve XIII. yüzyıl ile XIV. yüzyılın ilk yarısında Türkiye Selçukluları hakkında bilgileri ihtiva etmektedirler. Burada Bizans ve Latin kaynakları ile Selçuklu kaynaklarının *Philomelion* ve *Akşehir*'i aynı zaman dilimi içerisinde verdikleri anlaşılmaktadır. Peki nasıl olmuş da *Philomelion* ismi yerini *Akşehir*'e bırakmıştır? Manuel Komnenos 1146'da *Philomelion*'u ateşe vermiş ve oradaki Rumları Bitinia'ya yerleştirmişti. Aynı şekilde III. Haçlı Seferi'nde de *Philomelion* tekrar yakıldı. Bu suretle bir harebe olan ve terk edilmiş bulunan şehrin Türkler tarafından yeniden iskân edilmesi neticesinde *Philomelion* adı yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır.⁶³⁸ Zaten yukarıdaki kaynaklara bakılınca *Akşehir* isminin XII. yüzyıldan itibaren Selçuklu kaynaklarında yer etmeye başladığını görmekteyiz. Devamında Hamidoğulları ve Osmanlı'dan günümüze *Akşehir* adıyla anılagelmiştir.

Türklerin genellikle baştan kurdukları şehirlere Türkçe isimler verdiklerini görmekteyiz. Göller Yöresi'nde bu özellikleri haiz olarak kurulan ve Türkçe isim verilen şehirler arasında *Akşehir*, *Beyşehir* ve *Seydişehir* örnek gösterilebilir.⁶³⁹ *Akşehir* adı, *ak* ve *şehir* kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. *Ak* (*beyaz*), Türklerin en eski milli ve

s.27 vd. / Tıpkıbasım, s.41 vd.; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.38 vd.

⁶³⁷ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, s.14 vd. / Nşr. s.2 vd.

⁶³⁸ Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.228.

⁶³⁹ Hüseyin Muşmal, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2005, s.23.

manevi inançlarından kaynaklanan bir hükümlük sembolüdür.⁶⁴⁰ Farsça *şar* (شار) kelimesi; şehir, memleket ve ülke anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁴¹ Selçuklu kaynaklarından anladığımız kadarıyla XII. yüzyıldan itibaren *Akşehir* ve *Akşar* isimleri kullanılmıştır. Tuncer Baykara *şar*'ın daha fazla kullanıldığını düşünmektedir. Ancak bilgilerin yazıya geçirilmesi sırasında kâtiplerin bu imla ve telaffuzu değil ama aslı olduğunu düşündükleri şehir kelimesini kaydettiklerini ifade etmiştir.⁶⁴² Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya ayak basan İbn Battûta, Akşehir'e gelmemesine rağmen Eğirdir Gölü ile ilgili verdiği kısa bilgi hasebiyle Akşehir'den bahsetmiştir.⁶⁴³ İlhanlılar'ın 1336 yılı bütçesini nakleden ve eserini 1339'da yazmış olan Hamdullah Müstevfi'de ve yine aynı devletin 750 H. / 1349-1350 M. yılı bütçesini ihtiva eden *Risale-i Felekiyye*'de *Akşehir* (آقشهر) olarak geçmektedir.⁶⁴⁴ 1466 tarihli *Akşehir Mufassal Defteri*'nde de yine *Akşehir* (آقشهر) adıyla anılmıştır.⁶⁴⁵ Günümüzde Göller Yöresi'nde halk dilinde daha çok *Akşar* olarak telaffuz edilmektedir.

⁶⁴⁰ Ak ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Genç, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009, s.7-14.

⁶⁴¹ Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s.944.

⁶⁴² Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, Ed.Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.275.

⁶⁴³ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁶⁴⁴ Hamd-Allah Mustawfi, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, s.96; Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî, *Risale-i Felekiyye*, s.162, vr.93b; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.24, 33.

⁶⁴⁵ Ayrıntı için bkz. M.Akif Erdoğan, *Akşehir Mufassal Defteri*, TTK, Ankara, 2015.

Peutinger Tablosu (Haritası)'nda ana yerleşimlerden Costantinopolis (İstanbul)'ten itibaren Calcedonia (Kadıköy) – Nicomedia (İzmit) – Dorileo (Eskişehir) – Synnada (Şuhut) – Philomelo (Akşehir) – Yconio (Konya) yolu gösterilmiştir.⁶⁴⁶ Bizans ve Haçlılar için XI. ve XII. yüzyılda Philomelion (Akşehir) önemli bir geçiş güzergâhıdır. Özellikle I. Haçlı Seferi, Danimarka Kralı'nın oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson'un Haçlı seferi, 1101 yılı Haçlı seferi, Aleksios Komnenos'un Anadolu seferi (1116-1118), Manuel Komnenos'un 1146 seferi ve III. Haçlı seferinde Philomelion (Akşehir), geçiş yerleşimi, savaş yeri veya son varış yeri olarak bilinmektedir.⁶⁴⁷ Bizans ve Haçlı seferleri neticesinde Philomelion (Akşehir) bir mücadele sahası haline geldiği için yağmalama, yakılma gibi durumlarla harap hale gelmiştir.⁶⁴⁸ Manuel Komnenos, 1146 seferinde Philomeilon (Akşehir)'u ele geçirmiş ve burada uzun zamandır hapis kalmış olan bazı Romalıları bulmuş; onları serbest bırakmış ve Bithinia'ya yerleştirmiştir.⁶⁴⁹ Akşehir'in ne zaman Türk hâkimiyetine girdiğini tam olarak bilemesek de bu süreçte harap ve terkedilmiş olarak Selçuklular tarafından devralınmış olduğunu düşünebiliriz. Bu süreçte Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarımsal üretime dayanan yerleşim politikası ve ticarî faaliyetler ile örgütledikleri yerleşme sistemi ile yeniden iskân edilmiştir. Böylece şehir yavaş yavaş Akşehir olarak adlandırılmaya başlanmıştır.⁶⁵⁰

Gıyaseddin Keyhüsrev, 1197 yılında Menderes bölgesini işgali sırasında ele geçirdiği tkr. 5000 Bizanslı'yı Philomelion (Akşehir) bölgesine; özellikle Nadir Köy ve

⁶⁴⁶ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX / 1-5; X / 1, 2.

⁶⁴⁷ Güzergâhlar ile ilgili ayrıntı için bkz. II. Bölüm s.172 vd.

⁶⁴⁸ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.359-360.

⁶⁴⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.37.

⁶⁵⁰ Koray Özcan, "Anadolu'da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.24, 2005, s.1.

Gavur Köy'e yerleştirmiştir. Buradakilere beş yıllık vergi muhafiyeti ve kendilerine verimli tarla, tahıl ve tohum tahsis edildiği haberleri birçok Bizanslı'nın gönüllü olarak Philomelion (Akşehir)'a gelmesini sağlamıştır. Aynı zamanda şehirde XIII. yüzyılın başlarında Türklerin de ikamet ettiği bilinmektedir.⁶⁵¹

Alaiye (Alanya), Sultan I. Alaeddin Keykubad tarafından ele geçirildikten sonra burasının hâkimi Kyr Fard (کیر فارد)⁶⁵²'ın kızı ile evlenmesi neticesinde onun canını

⁶⁵¹ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.360; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK, Ankara, 2000, s.47.

⁶⁵² Rumca'da *efendi* ve *bey* anlamında kullanılan *Kyr / Kir (Kyrios)* ekinden dolayı Kyr Fard'ın Bizanslı olduğu ifade edilmiştir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.335 dn.17; *Kyr / Kir* unvanının *Efendi* kelimesi ile birlikte Türkçe'ye Türkiye Selçukluları zamanında XII. ve XIII. yüzyıllarda Bizans Yunancası'ndan geçtiğini bilmekteyiz. Aynı zamanda kaynaklarda Trabzon imparatorlarının (Kir Aleksi gibi) da *Kyr / Kir* unvanını kullandıklarını bilmekteyiz. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.169-174; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.369; Bizans'ın kendilerine tabi olmaları koşuluyla Ermeni beylerine güneydeki kalelerin verildiğini bilmekle birlikte *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*'nde, 1198 tarihinde II. Leon'un taht töreninde Kyr Vart ve diğer prenslerin törene katılan soylu Ermeniler oldukları anlaşılmaktadır. *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, s.69-73; Bozkuş, *Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği*, s.49-50; Kyr Fard hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.A.Hacıgökmen, "I.Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma", *Mediterranean Journal of Humanities*, II, 1, 2012, s.121-130; M.A.Hacıgökmen, "Selçuklular Döneminde Alanya", *Alâiye'den Alanya'ya*, Ed.Ekrem Kalan; Mahmut Demir, Alanya Alaeddin Keykubad Üniversitesi Yayınları, Alanya, 2021, s.9-10.

bağışlamıştır. Keykubad ve Kyr Fard arasında kurulan bu sıhri bağ neticesinde Keykubad, ona Akşehir ve oraya bağlı birkaç köyü ikta etmiştir (1221).⁶⁵³ Yine Akşehir, 1225'te Erzincan'ın teslimi hususunda Mengücekli Davud Şah'a Iğın (Ab-ı Germ) ile birlikte ikta edilmiştir.⁶⁵⁴ Bu verilere göre Akşehir sürekli ikta edilerek tarımsal üretimin sürekliliği sağlanmış ve bölge toprakları boş bırakılmamıştır. XIII. yüzyılın ortalarında Akşehir'in üretimde geldiği noktayı İbn Saîd teyit etmektedir. O, eserinde Akşehir'in meyvelerinin bolluğundan bahsetmekte ve Akşehir'i sulak, kalabalık ve güzel şehirlerden birisi olarak nitelemektedir. Ayrıca burada büyük armutların, kaliteli ayvaların ve eriklerin bol miktarda yetiştirildiğinden de söz etmiştir.⁶⁵⁵ Çiftçilerin bir kısım ürünü kendileri için tohumluk ve yemlik olarak ayırdıktan sonra arta kalanları ise sattıklarını bilmekteyiz. Akşehir'de de böyle bir uygulamadan haberimiz vardır. Sahip Ata'nın Akşehir'de yaptırdığı eserler ile ilgili vakfiyesinde tahıl (buğday) pazarı da zikredilmiştir. Burada buğday alım satımının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁵⁶ Akşehir'de ayrıca debbağ (tabakçı / deri terbiye eden) ve balıkçılık meslekleriyle iştigal edildiği de aynı vakfiyedeki Tabaklar (Debbağlar) Hamamı ve Balıkpazarı Kervansarayı zikrinden anlaşılmaktadır.⁶⁵⁷ 1277 yılında Uc vilayeti emirliği Sahip Fahreddin Ali'nin oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin'e bırakılmış ve Kütahya, Sandıklı, Gorgorum (Beyşehir bölgesi) ve

⁶⁵³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.258-269; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.302-319; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.29-30; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.516.

⁶⁵⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.I, s.366-367.

⁶⁵⁵ İbn Saîd el-Mağribî, *Kitabü'l-Coğrafya*, s.171, 186; Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.382-383; Farsça, s.436-437; Trk. Çev., s.304.

⁶⁵⁶ Konyalı, *Akşehir*, s.282 dn.246; Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.49-50.

⁶⁵⁷ Konyalı, *Akşehir*, s.282; Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.33-34, 146.

Akşehir'in gelirleri onlara bağlanmıştır.⁶⁵⁸ Bu süreçte Akşehir'in Ilgın ile birlikte Subaşılık (Serleşkerlik) olduğunu ve bundan dolayı da idarî bir birim olduğunu görmekteyiz.⁶⁵⁹ İlhanlılar'ın 1336 yılı bütçesini nakleden ve eserini 1339'da yazmış olan Hamdullah Müstevfi'de Akşehir'in vergi geliri 135.000 dinardır. Hamdullah Müstevfi'nin Anadolu'daki diğer yerlerin gelirlerine ilişkin verdiği bilgilere bakıldığında Akşehir'in gelir bakımından Aksaray (51.000 dinar), Bayburt (21.000 dinar), Divriği (40.300 dinar), Tercan (40.300 dinar), Kastamonu (15.000 dinar), Niğde (41.500 dinar), Kırşehir (57.000 dinar) gibi kentleri geride bırakırken; Erzincan (332.500 dinar), Harput (215.000 dinar), Kayseri (140.000 dinar), Niksar (187.000 dinar) gibi kentlerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Yine de Göller Yöresi'nde bu dönemde vergi geliri bilgisi verilen yerler içerisinde hatırı sayılır bir gelire sahiptir. Aynı dönemde Göller Yöresi'nde vergi kayıtlarına geçen Eğirdir (4000 dinar)'in de açık ara önündedir.⁶⁶⁰ Dikkat edilirse Akşehir'de yerleşik bir ikta sistemi uygulanmış ve tarımsal üretimin devamlılığı hedeflenmiştir. Bu devamlılık İlhanlı gelirlerine de yansımıştır. Burada Akşehir'in hatırı sayılır bir gelire sahip olduğu açıkça görülmektedir. Mezkûr veriler göstermektedir ki Akşehir, Selçuklu yönetim merkezi Konya'yı İstanbul'a bağlayan milletlerarası ticaret yolu üzerindeki önemli bir yer olmasının yanında Bizans-Selçuklu uc bölgesinde Konya öncesindeki son savunma hattını oluşturan stratejik bir yerleşimdir.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.56.

⁶⁵⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.700; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.II, s.212; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.52.

⁶⁶⁰ Hamd-Allah Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, s.96-99.

⁶⁶¹ Özcan, "Anadolu'da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir", s.4.

Şehirleşme hususunda yine yapılar bizim için önemli veriler sunmaktadır. Akşehir'in en eski yapılarından Ulu Cami, kitabesine göre 1213 yılı öncesine tarihlenmektedir. Şehirdeki Türk İslâm nüfusun dini gereksinimine hizmet edebilecek durumdadır. Buradan hareketle şehirdeki nüfusun bu sıralarda Cuma camiine ihtiyaç duyabilecek kadar arttığı düşünülebilir. Aynı zamanda XIII. yüzyıla tarihlenen Altunkalem, Ferruḫşah, GÜdük, Minareli, Küçük Ayasofya, Kileci, Kızılca, Hacı Hamza, Kalaycı, Taş, Hıdırlık ve Dibekbaşı mescidlerinin varlığı ile Selçuklu zamanında Akşehir'de onbir mahalle olabileceği öngörülmektedir. Ulu Cami ve diğer mescidlere gidebilecek kişi sayısı yaklaşık olarak hesaplanmış ve Akşehir'in Selçuklular zamanında takriben 6000 ila 8000 civarında bir nüfusa sahip olabileceği düşünülmüştür. Bu da şehirleşme açısından Akşehir'in önemini ortaya koymaktadır.⁶⁶²

Halk arasında *Halkalı*; Osmanlı kaynaklarında *Halkalı* ve *Atabek Gazi* adlarıyla anılan ve Kanuni dönemine ait Akşehir Evkaf defterlerinde ise *Sahib Ata Medresesi* olarak anılan yaygın olarak *Taş Medrese* olarak bilinen medrese, Selçuklu sülüsü ile yazılmış kitabesine göre 648 H. / 1250-1251 M. yılında II. İzzeddin Keykavus zamanında Emir-i Dad olan Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra 659 H. / 1260-1261 M. yılında medresenin karşısına hankah ve imaret yapılmış ve böylece külliye oluşturulmuştur.⁶⁶³ Medresenin Vakfiyesine göre bu dönemdeki ekonomik durum

⁶⁶² Özcan, "Anadolu'da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir", s.5-6.

⁶⁶³ M. Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, I, Teknik Üniv. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970, s.23-24; Medrese ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin Mimarî Eserleri*, TTK, Ankara, 2015, s.29-42

hakkında bilgi edinilebilmektedir. Buna göre Akşehir’de tahıl ve balık pazarları, tabakçılar çarşısı ve bir de kapan (toptan satış yeri) olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴

Türkiye Selçuklular zamanında hem idarî birim hem de ana yol üzerinde bir geçiş noktası olan Akşehir; Hamidoğulları, Karamanoğulları ve Eşrefoğulları arasında bir hâkimiyet sahası durumundadır. Bunun da Akşehir’in paylaşılabilir gelirlerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Yukarıdaki veriler de Akşehir’in Göller Yöresi’ndeki coğrafi konumunun önemini doğrulamaktadır. Kâtip Çelebi’nin verdiği bilgilere göre de Akşehir, Liva olmuş ve İshaklı, Ilgın ve Doğanhisar kazalarını içine almıştır.⁶⁶⁵

13. Kubadâbâd

Zeki Oral, Kubadâbâd’ın yerinin tespiti için ilk olarak *Gorgorum / Gorgurum / Gurgurum*’un yerinin tespit edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuş ve burasının Beyşehir güneyindeki Gökçimen (Ararın / Ararım) olduğunu belirlemiştir. Buradan itibaren de Kubadâbâd’ın bu bölgenin içinde veya yakınında göl kıyısında olduğunu düşünerek aramalara girişmiştir. Yaptığı uzun incelemelerden sonra Beyşehir Gölü’nün batı kıyısında Tol harabelerinde Kubadâbâd Sarayı’nın varlığını tespit etmiştir.⁶⁶⁶

Kubadâbâd Sarayı konusunda bilgilerimizi çağdaş Selçuklu kaynağı İbn Bîbî’den elde etmekteyiz. Türkiye Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad, Kayseri’den yola çıkmış mahaller ve menziller aşarak başkente ulaşmış ve orayı geçtikten sonra da çok güzel bir

⁶⁶⁴ Konyalı, *Akşehir*, s.280-282; Özcan, “Anadolu’da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir”, s.8 ve dn.25.

⁶⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.619.

⁶⁶⁶ M.Zeki Oral, “Kubad-Âbâd Nasıl Bulundu?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, Ankara, 1953, s.171-179.

yer olan Ağırnas (Eğrinas)'a ulaşmıştır. İbn Bîbî burayı öve öve bitiremez. Burasının oldukça verimli ve yeşillik bir yer olduğundan sularının tatlılığından ve üzerinde 20 ada saydığı yeşil renkli bir gölden (Beyşehir Gölü) bahsetmiştir. İbn Bîbî'nin “*Oranın üzerinde 20 ada saydım. Hepsi meyveyle ve ağaçlarla doluydu.*” şeklinde verdiği bilgiden Kubadâbâd'ı bizzat gördüğü anlaşılmaktadır. Sultan, Emir-i Şikâr ve Mimar olan Sadeddin Köpek'e orada bir saray yaptırmasını buyurmuş; hatta bizzat planını da çizerek ve resmederek mimarına yol göstermiştir. Kısa sürede ve sultanın isteğine uygun olarak saray, mimar Sadeddin Köpek tarafından tamamlanmıştır.⁶⁶⁷ İbn Bîbî'nin eserinin çeşitli yerlerinde verdiği bilgilere dayanarak Kubadâbâd Sarayı'nın kışlık saray olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶⁸ Burada sultanın bizzat Kubadâbâd'ın projesini çizmesi ve resmetmesi onun aynı zamanda mimarî ve ressamlıkta ciddi derecede bir beceriye sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁶⁹

Sarayın inşa tarihiyle ilgili araştırmacılar tarafından farklı çıkarımlar ortaya konulmuştur. Buna göre 1225, 1228, 1236 tarihleri ve 1226-1236 tarihleri arası

⁶⁶⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.352-353, 356;

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.362-363, 366.

⁶⁶⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.418, 424; İbn

Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.420, 425.

⁶⁶⁹ İbn Bîbî'nin, I. Alaeddin Keykubad'ın ilgi alanları hususunda, “*Tavla ve santrancı iyi oynar; ciritte ve okta rakiplerini geride bırakırdı. Mimarlıkta, kuyumculukta, bıçak yapmada, bakırcılıkta, ressamlıkta ve dericilikte büyük bir bilgi ve beceriye sahipti.*” şeklinde verdiği bilgi bu hususta dikkate değerdir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.228; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.247; Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.85.

verilmiştir.⁶⁷⁰ Mezkûr bilgilere bakıldığında sarayın sultanlar için dinlenme yeri olmasının yanında idarî bir birim olduğu da açıktır.⁶⁷¹ Saray inşa edildikten itibaren uzun zaman varlığını korumuş ve bölgeye ad verebilecek kadar üne sahip olmuştur. Bu durumu Osman Turan'ın neşrettiği bir münşeât mecmuasından anlayabiliriz. 720 H. / 1320-1321 M. tarihli mecmua *Buhayra-i Kubadâbâd*'daki *Kesifon* (كسيفون) / *Kesi* / *Kâsı* (كسى) adasında yazılmıştır. Buradaki *Buhayra-i Kubadâbâd* / *Kubadâbâd Gölü* tabiri dikkate değerdir. Kubadâbâd Sarayı'nın göle isim vermesi oranın bölgeye etkisi ve ünü ile ilgili olsa gerektir.⁶⁷²

Saray kıyıda kurulduğu için küçük yelkenli ya da sultan kayıklarının yanaşabileceği tersaneye benzer bir iskeleye sahiptir. Ana Saray yapısı yanında küçük saray ya da Vezir sarayı adı verilen ikinci bir saray daha mevcuttur. Ayrıca bir mescid, hamamlar, fırın ve mutfak, nöbetçiler için kışla, silah ve yiyecek depoları ve ahırlar bulunmaktadır. Kısacası saray içerisinde bir şehirde olması gereken yaşam için gerekli her şey mevcuttur. I. Alaeddin Keykubad sonrasında da kullanılmış olan saray,

⁶⁷⁰ Farklı tarihler ile ilgili bibliyografya için bkz. Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011, s.38 dn.146.

⁶⁷¹ Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, s.53.

⁶⁷² Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.XIII-XIV ve dn.11; Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s.421-422 dn.22; Ali Osman Uysal, "Kubâd-Âbâd'da Eşrefoğullarının İzleri Hakkında Notlar", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu I, Eşrefoğulları Beyliği (11-13 Eylül 2014-Beyşehir) Bildiriler*, Ed. Mehmet Şeker; Ahmet Taşğın; Yakup Kaya, TTK, Ankara, 2018, s.78.

Eşrefoğulları'nın hâkimiyetini de yaşamıştır. XV. yüzyıllarda terk edilmiş ve yavaş yavaş unutulmuştur. Buradan itibaren yavaş yavaş Kubadâbâd ismi de unutulmuş olmalıdır.⁶⁷³

14. Beyşehir

Ptolemaios'ta *Misthium* Orondeislerin topraklarında gösterilmiştir. Hierocles'te ise *Mistheia* adı Listra ve Amblada arasında gösterilmiştir.⁶⁷⁴ Yerleşme Beyşehir Gölü'nün güneydoğusundaki Fasıllar'da aranmıştır. W.M.Ramsay yerleşimi önce Fasıllar'a; sonra da Beyşehir'e yerleştirmiştir. 1957 yılında A.S.Hall bölgede araştırmalar yapmış ve bulduğu bir yazıt yardımıyla *Mistheia*'yı Beyşehir'in hemen yanındaki Kale Dağı'na lokalize etmiştir.⁶⁷⁵ Eşrefoğulları ve Beyşehir söz konusu olduğunda *Misthium* / *Mistheia*'dan ziyade ilk olarak aklımıza *Gorgorum* / *Gorgurum* / *Gurgurum* adı ve yerleşimi gelmektedir. Burasının Beyşehir güneyindeki Gökçimen (Ararın / Ararım) olduğu bilinmektedir ve Eşrefoğullarının ilk yerleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷⁶

⁶⁷³ Mehmet Önder, "Selçuklu Devri Kubad-Âbâd Sarayı Çini Süslemeleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 11-15 Ekim 1976, s.911-912; Kubadabad Sarayı, çinileri ve görseller ile ilgili ayrıntı için bkz. M.Zeki Oral, "Kubad Âbâd Çinileri", *Bellekten*, C.XVII, S.66, TTK, Ankara, 1953, ss.209-222 vd.; Arık, *Kubad Abad*.

⁶⁷⁴ Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.4.9, s.858; Hierocles, *Synecdemvs*, 675.3, s.23; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.126.

⁶⁷⁵ A.S.Hall, "The Site of Misthia", *AS*, Vol.9, 1959, s.119-124; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.127.

⁶⁷⁶ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, s.159, 171; Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s.421 dn.22; M.Akif Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir,

Anadolu'nun XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Moğol tahakkümü altına girdiği dönemde Türkiye Selçukluları'nda belli bir süre iki kardeş saltanatı yaşanmıştı. Buna göre Mönghe Han, Selçuklu ülkesinde Antalya-Kayseri arası bölgeyi Konya merkezli olarak II. İzzeddin Keykavus'a; Kızılırmak'ın doğusunda Moğol hudutlarına kadar olan bölgeyi de Tokat merkezli olarak IV. Kılıç Arslan'a vermişti (4 Şaban 656 / 28 Temmuz 1259).⁶⁷⁷ Bir zamanlar Celaleddin Harezmşah'ın baş kadısı olan Taceddin Mu'tez ve Hülagü'nün ilk büyükelçisi Tukelek bahşi vergi için Anadolu'ya geldiğinde Beylerbeyi Küdistabl Rumî'nin tedbiriyle II. İzzeddin Keykavus, Konya saltanatını boş bırakmış Antalya'ya hareket etmişti. Bir süreden beridir de Gorgorum ve Kubadâbâd'da ikamet ediyordu.⁶⁷⁸ 1277 yılında Uc vilayeti Emîrliği Sahip Fahreddin Ali'nin oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin'e bırakılmış ve Kütahya, Sandıklı, Gorgorum (Beyşehir bölgesi) ve Akşehir'in gelirleri onlara bağlanmıştır.⁶⁷⁹ Aksarayî'de Gorgorum (غرغروم), Eşrefoğulları'nın hâkimiyetinden önce kısaca bu mezkûr hadiseler içerisinde

1998, s.35; Oral, "Kubad-Âbâd Nasıl Bulundu?", s.171-173; M.Akif Erdoğan, "Beyşehir Sancağı İcmal Defteri", *Belgeler*, C.XIII, S.17, TTK, Ankara, 1988, s.123; Ahmet Çaycı, "Eşrefoğlu Beyliği Tarihçesi ve Kültürel Ortam", *Beyşehir Araştırmaları*, Ed.Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2021, s.123 dn.6.

⁶⁷⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.II, s.155-156; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.45-46; Anonim *Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.35; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.573.

⁶⁷⁸ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.65; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.49.

⁶⁷⁹ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.74; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.56.

zikredilmiştir. Özellikle Akşehir ve Gorgorum (Beyşehir bölgesi)'un ikta edilmesi burasının ekonomik olarak önem arz ettiğini göstermektedir.

1277 tarihi Eşrefoğullarının aktif olarak tarih sahnesine çıkmaları açısından önemlidir. Bu tarihte Memlûk sultanı Baybars'ın Anadolu seferinde Moğolları bozguna uğratması Göller Yöresi'ndeki hadiselerle de etki etmiştir. Karamanoğulları ve yanlarındaki Mentеше ve Eşrefoğulları harekete geçerek Konya üzerine yürümüşlerdir.⁶⁸⁰ Şikârî'deki kayda göre de bu tarihlerde Karamanoğlu Mehmet Bey, Uluborlu'dan Çıralıdağ'a kadar Hamid Bey'e; Gorgorum ve Beyşehir bölgelerini de Eşref Bey'e vermiştir.⁶⁸¹

1290 yılına kadar Eşrefoğullarının merkezi Gorgorum olmuş ve muhtemelen bu tarihten sonra merkez günümüzdeki Beyşehir'e taşınmış olmalıdır. Beyşehir'in üç kale kapısından sadece bir tanesi ayakta kalmış ve kitabesine göre burada Cemaziyelevvel 689 H. / Mayıs-Haziran 1290 M. tarihinde Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman tarafından bir kale yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabede ayrıca Beyşehir'in *Süleymanşehir* olarak anılması da dikkate değerdir.⁶⁸² Beyşehir'de kale yapılmasının yanında şehirleşme açısından önem arz eden imar faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir. Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman'ın 1296-

⁶⁸⁰ Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, s.39, 102.

⁶⁸¹ Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, s.45.

⁶⁸² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, s.27-51; Akyurt, "Beyşehri Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi", s.101; Çaycı, "Eşrefoğlu Beyliği Tarihçesi ve Kültürel Ortam", s.120-121; Kitabenin tarihi cemaziyelevvel 687 H. / Haziran-Temmuz 1288 M. olarak da okunmuştur. *Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, Tome Treizième, s.74 No.4907; Kitabenin orijinal fotoğrafı ve ayrıntılar için bkz. İsmail Efe, *Eşrefoğlu*, Damla Ofset, Konya, 2014, s.156-161.

1300 yılları arasında Eski Camii (Eşrefoğlu Camii)⁶⁸³ ve bir türbe inşa ettirdiğini bilmekteyiz.⁶⁸⁴ Beyşehir'in simge eserlerinden Eşrefoğlu Camii, ağaç direkli olan orijinal ve en büyük camii olma özelliğini korumaktadır.⁶⁸⁵ Bu camii, Eşrefoğulları'nın ağaç ve taş oyma sanatında zirvede yer aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁸⁶ Sadece buradaki somut veriye bakılarak Beyşehir'de çini işlemeciliği (taş oyma vs.) ve ağaç işleri (oyma, kesme, birleştirme) ile ilgilenen sanat erbabının yer aldığını anlayabiliriz. Camii içerisindeki işçiliğe bakınca bu durum daha da iyi anlaşılabilir. Camiinin ana giriş kapısı üzerindeki kitabeden anlaşıldığı üzere burada bir vakfın oluşturulduğu bilinmektedir. Buradan elde ettiğimiz bilgiye göre Bezziye / Bezzaziye⁶⁸⁷ Hanı'nın ve etrafındaki dükkânların, büyük hamamın, 20 evin ve ikişer gözlü Efis, Kalu ve Selmen

⁶⁸³ Camii, belgelerde *Sultan Sancar bin Melikşah bin Alp Arslan Camii, Süleymaniye Camii, Beyşehirli Camii, Eşrefoğlu/Eşrefzâde Camii* olarak da kaydedilmiştir. M.Akif Erdoğan, "Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey Camiinin Vakıfları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.6, S.1, 1991, s.91.

⁶⁸⁴ *Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe*, Tome Treizième, s.166-167 No.5037, s.195-196 No.5082 ve 5083, s.228 No.5140; Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, s.67; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, s.62, 63, 222, 225, 236; Akyurt, "Beyşehirli Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi", s.112-119.

⁶⁸⁵ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973, s.74-75.

⁶⁸⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.235-236.

⁶⁸⁷ Bezzaz; bezci, kumaş tüccarı, manifaturacı olarak bilinmektedir ve Türkiye Selçuklu ve Beylikler zamanında da bilinen bir meslektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s.13-14.

değirmenlerinin varlığını bilmekteyiz.⁶⁸⁸ Nihayet mezkûr verilerle Ağaç ve taş oymacılığı dışında çeşitli sanat erbabının da Beyşehir’de varlığını görmekteyiz.

Selçuklu kaynaklarından *Anonim Selçuknâme*’de 1290 yılı itibariyle *Bekşehri / Bekşehr* (بکشهر / بکشهری) adı ile anılmaya başlanmıştır.⁶⁸⁹ Bu tarihten itibaren Eşrefoğullarının yönetim merkezinin varlığı kaynağa yansımış durumdadır. Yine Selçuklu kaynaklarından Aksarayî, 1290 yılı olayları itibariyle *Gorgorum Vilayeti* (ولایت و غرغوروم)’nden bahsetmektedir.⁶⁹⁰ Eşrefoğulları’nın yönetim merkezinin özellikle bu tarihten itibaren Beyşehir olduğunu ve kalesinin de varlığını biliyoruz. Bu durumda Aksarayî’nin eserinde 1290 tarihi itibariyle anlatılan olaylarda Beyşehir olarak değil ama Gorgorum Vilayeti olarak anılması muhtemelen Beyşehir’i de içine alan geniş bölgeyi

⁶⁸⁸ *Répertoire Chronologique d’Epigraphie Arabe*, Tome Treizième, s.166-167 No. 5037; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, s.220-223, 280-281; Akyurt, “Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi”, s.113; Efis, Akşehir’e bağlı Çemenli Köyü yakınlarındaki Efis Köyü; Kalu, Bozkır’a bağlı Kalu Köyü ve Selmen ise Kireli’ne bağlı Selmen Köyü olmalıdır. bkz. Efe, *Eşrefoğlu*, s.55; Ahmet Çaycı, *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri*, TTK, Ankara, 2008, s.50-51; Bezistan / Bezziye / Bezzaziye Hanı ve Büyük Hamam ile ilgili Eşrefoğlu dönemi sonrası verileri için bkz. Çaycı, *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri*, s.62-69; Efe, *Eşrefoğlu*, s.135-143; Camii vakfi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan, “Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey Camiinin Vakıfları”, s.91-108.

⁶⁸⁹ *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.59, 68 / Tıpkıbasım, s.83, 94; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.63, 69, 70.

⁶⁹⁰ Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.204, 271, 311; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.163, 219, 252.

ifade etmek için kullanılmış olmalıdır. Aksarayî'nin Eşrefoğulları memleketinden anladığı geniş bir vilayet olmalıdır.

Hamidoğlu Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Eğirdir'e gelen İbn Battûta Eğirdir Gölü'nden “*Orada suyu tatlı bir göl bulunuyor. Bu gölde dolaşan teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir [Beşşehir] gibi köy ve kasabalara gitmek mümkündür.*” şeklinde söz etmiştir.⁶⁹¹ İbn Battûta'nın Beşşehir'e gitmediğini biliyoruz. Muhtemelen Eğirdir sakinlerinden göl ile ilgili malumatı öğrendiği esnada Beşşehir'den sadece bir kez bahsetmektedir. Akşehir ve Beşşehir'i köy ve kasaba şeklinde tanımlamaktadır ki bu da buralar hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. XIV. yüzyıl yazarlarından el-Ömerî, Eşrefoğulları hakkında “*Bu beylik Diyar-ı Rum'un kuzeyindeydi. Batısında Dündar oğullarının; doğusunda Karamaoğulları'nın; kuzeyinde ise Cengizilerin (İlhanlılar kastediliyor) toprakları uzanıyordu. Bağımsızdı ve başkenti Beşşehir idi...*” şeklinde kısa bir malumat vermektedir.⁶⁹² Burada Beşşehir'in bir idarî merkez olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Yine bu durumu destekleyici olarak Ahmet Eflâkî, bu dönemde Beşşehir'de Eşrefoğlu sarayının olduğunu bize haber vermektedir.⁶⁹³

Beşşehir bir beylik merkezi olmuş ve kısa sürede gelişmiştir. Burasının bölgedeki tek hükümdar kenti olmadığı ve Alaeddin Keykubad'ın kurulmasını emrettiği Kubadâbâd

⁶⁹¹ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

⁶⁹² el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.241; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.154.

⁶⁹³ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn (Ariflerin Menkıbeleri)*, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, s.674; Çaycı, *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri*, s.101-102.

da bir hükümdar kenti idi. Yönetici-askerî grupların burada bulunması Kubadâbâd'a yerleşmenin sürekliliğini sağlamış; sonradan bu gurupların ortadan kalkması ya da yer değiştirmesi neticesinde Kubadâbâd yavaş yavaş boşalmış ve zamanla köy haline gelmiştir. Beyşehir ise Kubadâbâd'ın terk edilmesinden sonra önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirmiş ve Eşrefoğullarının ortadan kalmasından sonra terk edilmemiş lakin bir idarî merkez olma hüviyetini de kaybetmiştir.⁶⁹⁴ Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Beyşehir, Liva olmuş ve Bozkır, Seydişehir, Kırالی / Kırēli, Büyükgücü, Küçükgücü ve Kuşaklı kazalarını içine almıştır.⁶⁹⁵

Beyşehir adına gelince, Türklerin genellikle baştan kurdukları şehirlere Türkçe isimler verdiklerini görmekteyiz. Göller Yöresi'nde bu özellikleri haiz olarak kurulan ve Türkçe isim verilen şehirler arasında Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir bilinmektedir.⁶⁹⁶ 1290 yılında Beyşehir planlı bir şekilde kale yapımı ile Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey tarafından kurulmuştur. Beyşehir'in üç kale kapısından ayakta kalan bir tanesinin kitabesinde *Süleymanşehir* adının anılıyor olması dikkate değerdir.⁶⁹⁷ Selçuklu kaynaklarından *Anonim Selçuknâme*'de 1290 yılı itibariyle anlatılan hadiselerde *Bekşehir*

⁶⁹⁴ Muşmal, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, s.24-25.

⁶⁹⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.618-619.

⁶⁹⁶ Muşmal, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, s.23.

⁶⁹⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, s.27-51; Akyurt, "Beyşehri Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi", s.101; Çaycı, "Eşrefoğlu Beyliği Tarihçesi ve Kültürel Ortam", s.120-121.

/ *Bekşehir* (بكشهر / بكشهرى) adı ile anılmaya başlanmıştır.⁶⁹⁸ İbn Battûta ve el-Ömerî’de *Beşşehir* olarak anılmıştır.⁶⁹⁹ *Beşşehir* adı Türkçe belgelerde *el-medine es süleymaniyye el-eşrefiyye*, *Süleymanşehir*, *Bekşehir* / *Begşehir* / *Beşşehri* gibi değişik şekillerde kaydedilmiştir. Burada *Süleymanşehir* ismi Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman beye izafeten verilmiştir. Bu isimlendirmeye burada basılan paralarda ve vakfiyelerde de rastlanmaktadır.⁷⁰⁰ Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında tanzim edilmiş Atabekiyye Medresesi ile ilgili 1447 tarihli hüccette ve Yatağan Mürsel Zaviyesi Vakfiyesi’nde *Beşşehir*’e *Süleymaniyye* de denildiğini öğrenmekteyiz.⁷⁰¹ 1584 tarihli Konya evkaf defterinde de *el-medinetü’s-Süleymaniyye el-Eşrefiyye* olarak yazılmıştır.⁷⁰² Mezkûr verilere dayanarak elimizde *Süleymanşehir* ve *Beşşehir* ismi vardır. Bu isimlendirmelerin öncelik sıralamasını yapmak şu an için zor görünmektedir. Sadece kale kapısı kitabesine bakarak belki *Süleymanşehir* adının *Beşşehir* adından önce kullanıldığı ve devamında Seyfeddin Süleyman beye izafeten ve onun şehri kurmasından ötürü de orada yaşayanlar tarafından ve şehrin bilgilerini yazanlar tarafından *Beşşehir* isminin kullanıldığını söylemek daha doğru olsa gerektir.

⁶⁹⁸ *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.59, 68 / Tıpkıbasım, s.83, 94; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.63, 69, 70.

⁶⁹⁹ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406; el-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâlikü’l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.241; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü’l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.154.

⁷⁰⁰ Muşmal, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beşşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, s.23.

⁷⁰¹ Oral, “Karamanoğulları Tarihine Ait Vesikalar: Yatağan Mürsel Vakfiyesi”, s.31; Konyalı, “Bir Hüccet İki Vakiye”, *VD*, S.VII, İstanbul, 1968, s.100-102.

⁷⁰² Erdoğan, “Beşşehir Sancağı İcmal Defteri”, s.105.

15. Ilgın

Tyraion ile ilgili bilgiler ilk kez Strabon ve Xenophon (Ksenophon)'da yer almıştır. Xenophon (Ksenophon) burasını kalabalık bir şehir olarak nitelendirmektedir. Strabon burayı Philomelion (Akşehir)'dan sonrasına lokalize etmektedir.⁷⁰³ Hamilton; Strabon ve Xenophon (Ksenophon)'un verdiği bilgilerden yararlanarak yaptığı hesaplama ile Tyraion'u Ilgın'ın tam üzerine veya yakınlarına lokalize etmiştir.⁷⁰⁴ Tyraion, İstanbul – Dorylaion (Eskişehir) – Philomelion (Akşehir) üzerinden Konya'ya giden yol üzerindedir ve XII. yüzyıla kadar sürekli piskoposluk kayıtlarında listelenmiştir.⁷⁰⁵ Erken Bizans kaynaklarından Hierocles'in kayıtlarında da *Tyraion* olarak yer almıştır.⁷⁰⁶

I. Haçlı Seferi esnasında kendi birliği ile Anadolu'ya gelen Danimarka Kralı'nın oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson'un *Philomelium / Finiminis (Akşehir)* ve *Terma / Fernam / Ferna* arasında Türklerin saldırısı sonucu birliğinin imha ve kendisinin de öldürüldüğünü bilmekteyiz.⁷⁰⁷ Bu konuda bilgi veren Albertus, Türklerin zafer sonrası atlarını *Philomelium / Finiminis (Akşehir)* yakınında “*buğulanan bir sıcak su kaynağı gölü*”ne sürdüklerini ve burada yıkanan muhtaç hacıları öldürdükleri bilgisini

⁷⁰³ Xenophon (Ksenophon), *Anabasis*, 1.II.14, s.18; Strabon, *Geographika*, XIV.2.29, s.243.

⁷⁰⁴ Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol.II, s.200-201.

⁷⁰⁵ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.409-410.

⁷⁰⁶ Hierocles, *Synecdemvs*, 672.10, s.22.

⁷⁰⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223, 224, 225; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, IV, 20, s.182.

vermektedir.⁷⁰⁸ Buna göre bölgede ılıcaların olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Akşehir ile Ilgın arası takriben 47 km. kadardır. Albertus ve Willermus Tyrensis'te geçen *Terma / Fernam / Ferna* da Ilgın olmalıdır.

Anna Komnena'da burası *Tyragion* olarak geçmektedir. Burası 1116 yılında Selçuklu Sultanı Şahinşah'ın, yanındaki adamı Boğa (Poukhaes)'nın karşı tarafa meylederek bizzat onu kardeşi Mesud'a teslim ettiği yerdir. Anna Komnena, burada Rum halkın yaşadığından ve burasının Philomelion (Akşehir)'un çok yakınında küçük bir hisar olduğundan bahsetmiştir.⁷⁰⁹

567 H. / 1171-1172 M. yılında⁷¹⁰ İstanbul'dan Konya'ya gelen el-Herevî, arada *Sultanönü / Sultan Öyüğü / Sultan Veki* (سلطان وكى) ile ilgili bilgi vermektedir. Buraya Rumca *Terma / Sirma* (ثيرما) denildiğinden ve ayrıca *Avgerm* (اوكرم) olarak da adlandırıldığından bahsetmiştir. Ayrıca burasının ülke sınırlarında ve kâfir hudutlarında yer almakta olduğundan ve de harabe halindeki kemerlerin altından berrak, sıcak, tatlı ve faydalı olarak eşi benzeri bulunmayan bir su aktığından bahsetmiştir. Ek olarak buraya her taraftan hastaların şifa bulmak için geldiğini de kaydetmiştir.⁷¹¹ *Sultanönü / Sultan*

⁷⁰⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.224, 225.

⁷⁰⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.500.

⁷¹⁰ Cem Boz, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2020, s.5 ve dn.120.

⁷¹¹ el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, Texte Arabe établi par Janine Sourdell-Thomine, *Guide des Lieux de Pélerinage*, Dımaşk (Damas), 1953, s.58; İstanbul – Konya arasındaki güzergâh ile ilgili olarak bkz. el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, s.56-59.

Öyüğü / *Sultan Veki* (سلطان وکی)'nün Eskişehir olduğu bilinmektedir.⁷¹² Kinnamos'un verdiği bilgiye göre de burada ortasından güzel ve suyu tatlı bir nehir aktığı ve çok balık bulunduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda burada kalabalık köyler, doğal sıcak su kaynakları, revaklar ve hamamların varlığından da bahsedilmiştir.⁷¹³ Buradan hareketle hem Eskişehir hem de Ilgın'da sıcak su kaynaklarının varlığını görmüş oluyoruz. Ancak Eskişehir'e *Terma / Sirma* (ثيرما) veya *Avgerm* (اوكرم) denildiğini el-Herevî dışında teyit edememekteyiz. Buna karşın Ilgın'a bu isimlerin verildiğini çağdaş kaynakların verdiği topografya ve yer bilgileri ile teyid edebiliyoruz. Buradan hareketle İstanbul'dan Konya'ya giden el-Herevî, *Sultanönü / Sultan Öyüğü / Sultan Veki* (سلطان وکی)'ne yani Eskişehir'e uğramıştır lakin yerin özelliğini verirken muhtemelen isimlendirme hususunda Ilgın'a ait olan isimlendirmeyi vermekle bir hata etmiş olmalıdır.

Friedrich Barbarossa'nın liderliğinde gerçekleştirilen III. Haçlı Seferi'nde, Haçlılar'ın Türklerle mücadele yaptıkları yer Haçlı kaynaklarında *Firmin / Firma / Ferma* olarak ifade edilmiştir (11 Mayıs 1190).⁷¹⁴ Selçuklu kaynaklarından İbn Bîbî ve *Anonim Selçuknâme*'de *Abgerm / Ab-ı Germ* (ابكرم / آب كرم) şeklinde Farsça olarak

⁷¹² Sultan Öyüğü (Eskişehir) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Boz, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*.

⁷¹³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.211.

⁷¹⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.80; Translated by G.A.Loud, s.105; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175.

kaydedilmiştir.⁷¹⁵ Abû'l-Farac'da da aynı şekilde kaydedilmiştir.⁷¹⁶ *Abgerm / Ab-ı Germ*, iki kelimenin birleşmesiyle oluşturulmuştur. *Ab*, *su* ve *germ*, *sıcak / ılık* anlamlarındadır.⁷¹⁷ Buradan hareketle kelimenin manasının *sıcak / ılık su* anlamına geldiği açıktır. Şüphesiz ki buraya yer adı verilmesinde burada ılıcaların varlığı etkili olmuştur. 1245 yılında Papa tarafından doğuya gönderilen Simon de Saint Quentin de burasını *Labigarme* olarak adlandırmıştır. Onun burayı bu şekilde adlandırması, *Abgerm / Ab-ı Germ*'i kendi duyduğu şekliyle ve telaffuzuyla kaydetmesinden kaynaklanmaktadır.⁷¹⁸ Mezkûr verilere göre Ilgın; *Tyraion*, *Terma* (*Fernam / Ferna / Firmin / Firma / Ferma*) ve *Abgerm / Ab-ı Germ / Labigarme* olarak kaynaklara yansımıştır. Burada özellikle Latin ve Selçuklu kaynakları tarafından isimlendirme *sıcak su / ılıca* ile bağlantılıdır. Albertus “*buğulanan bir sıcak su kaynağı gölü*”nü vurgularken; Selçuklu kaynakları da tabiri caizse buraya Türkçe anlamı *sıcak / ılık su* olan Farsça *Ab-ı Germ* ismini vermişlerdir.

I. Alaeddin Keykubad zamanında 633 H. / 1235-1236 M. tarihinde burada bir kaplıca inşa edilmiştir.⁷¹⁹ Arap coğrafyacılarından ed-Dımeşkî (1256-1327) de burasının

⁷¹⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.358, 626, 700; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.367 ve C.II, s.150, 212; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.32, 48, 56 / Tıpkıbasım, s.49, 70, 71, 80; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.44, 55, 56, 61.

⁷¹⁶ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.486.

⁷¹⁷ Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s.9-15, 1272; İbrahim Olgun; Cemşit Draşan, *Türkçe-Farsça Sözlük*, Elhan Kitabevi, Ankara, Ty., s.386, 403.

⁷¹⁸ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, s.49.

⁷¹⁹ Ilgın kaplıcası ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti XI-XIV. 'üncü Asırlar*, Ankara, 1940, s.101-103, 205-206; Rıza Reman, *Şifalı Su*

Rum ve kâfirler ülkesinin sınırında olan takdire şayan bir şehir olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca burada altından akan suların saflığı, sıcaklığı, tatlılığı ve etkileriyle her ülkeden hastaların uğrak yeri olan bir sağlık tesisi bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda soğuk algınlığının neden olduğu hastalıklara karşı faydalı olan yenilebilir yılanların da burada bulunduğunu eklemiştir. Buraya Yunanca (Latince kastediliyor) *Sirma / Tirma* (ثيرما) ve Türklerle birlikte de *Awkerm* (أوكرم) denildiğini belirtmiş ve kendisi de buraya *As'âr / At'âr* (اثار) demiştir.⁷²⁰ Buradan hareketle Selçuklu ve Beylikler zamanında burada termal bir sağlık tesisinin varlığı anlamaktayız. Mezkûr veriler ışığında coğrafyanın bölge isimlendirmesine etkisine de şahit olmaktayız. İlhanlılar'ın 1336 yılı bütçesini nakleden ve eserini 1339'da yazmış olan Hamdullah Müstevfi eserinde *Yalqan Bazar*'dan bahsetmiştir ve burasının Konya ile Akşehir arasında olduğunu belirtmiştir. Onun verdiği bilgiye göre, “*Burada eşine dünyanın hiçbir yerinde rastlanmayan bir kaplıca vardır ve onun üzerine muhteşem bir bina inşa etmişlerdir.*”⁷²¹ Hamdullah Müstevfi'nin eserinde bahsettiği yer de Ilgın olmalıdır. İbn Bîbî'nin, Osmanlı sultanı II. Murad'ın emriyle 827 H. 1423 M. tarihinde Yazıcızâde Ali

Kullanmak İlmî Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız, İstanbul, 1942, s.450-453; Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995, s.279-288; Hasan Özönder, “Ilgın Kaplıcası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, 1994, s.183-202; Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin Mimarî Eserleri*, s.137-144.

⁷²⁰ ed-Dimeşkî, *Nuhbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr*, et Accompagné d'éclaircissements par August Ferdinand Mehren, *Manuel de la Cosmographie du Moyen Age*, Copenhague (Kopenhag), 1874, s.318; Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.87.

⁷²¹ Hamd-Allah Mustawfi, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, s.99.

tarafından yapılan tercümesinde burayı *Yılgun* (یلگون) olarak kaydetmiştir.⁷²² O muhtemelen döneminde kullanılan ismi yazmış olmalıdır. Nihayet Kâtip Çelebi de *Ilgun* (ایلگون) olarak kaydedilmiştir.⁷²³ Günümüze kadar gelen bu son isimlendirme de yine buradaki *sıcak / ılık su* kaynaklarıyla ilgili olmalıdır. P.Witteck de Farsça *Abgerm*'in *sıcak su* anlamına geldiğini ve bugünkü Ilgın'ın da Türkçe'de aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.⁷²⁴ Osmanlı çağında da buraya verilen yer adı coğrafyanın yer adı üzerindeki etkisine misal olabilir. Kâtip Çelebi, Ilgın'da eski bir hamam olduğunu ve bunun bir kaplıcası bulunduğunu ve Alaeddin Selçukî tarafından bunun üzerine kârgir kubbe ile bir hamam yaptırıldığını belirtmiştir. Burada iki yerde aslanağzı lülelerden su akan bir havuzun bulunduğunu ve burada yıkanmanın felç ve abraşlık⁷²⁵ hastalığına iyi geldiğini de ayrıca ekleyerek ed-Dımeşkî'nin verdiği bilgiyi de kısmen teyid etmiş olur.⁷²⁶ Böylelikle Selçuklu ve Beylikler zamanından Osmanlı'ya geçişte bölgedeki termal alanın önemi ortaya çıkar. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı geçişinde Ilgın da yer adı olarak *Ab-ı Germ*'den *Yılgun*'a ve nihayet *Ilgın*'a doğru bir geçiş yaşamıştır. Ilgın'daki sıcak su

⁷²² Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.416a; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.729.

⁷²³ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.619, 671

⁷²⁴ Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.205.

⁷²⁵ Halk arasında ala, baras, ebreş ve beyaz leke olarak bilinen cilt hastalığıdır. Aynı zamanda vitiligo olarak da adlandırılmaktadır. Teknik bir tanım ile "Vitiligo, Derideki melanin pigmenti ve fonksiyonel melanosit kaybına bağlı olarak gelişen, depigmente maküller ile karakterize, kronik seyirli bir pigmentasyon bozukluğudur." Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsal Canan Demirbağ, Zeynep Güngörmüş, "Vitiligo", *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, C.11, S.1, 2012, ss.41-50.

⁷²⁶ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.619.

kaynakları ile ilgili tesislerden (kaplıca, hamam vs.) Bertrandon de la Broqui re (1432-1433), Hacı Halife (17. yüzyıl ortaları), Makarios (1652), Hamilton (1837), F.Sarre (1895) ve Huart (1897) bahsetmiştir.⁷²⁷

1277 yılında Uc vilayeti emirliği Sahip Fahreddin Ali'nin oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin'e bırakılmış ve Kütahya, Sandıklı, Gorgorum (Beyşehir bölgesi) ve Akşehir'in gelirleri onlara bağlanmıştır.⁷²⁸ Bu sırada İbn Bîbî'de *Serleşkeri-i Abgerm / Serleşkeri-i Ab-ı Germ / Ab-ı Germ Subaşılığı* (سرلشكرى ابكرم) bilgisini elde etmekteyiz.⁷²⁹ *Anonim Selçuknâme*'de 1288 yılının Mart – Temmuz ayları arasındaki hadiseler anlatılırken burada Sahib Fahreddin'in Bedreddin Ömer Sak  adında bir sak sı olduğu; ona Ab-ı Germ şehrinin vilayeti ile birlikte verildiği ve onun buraya subaşı olduğundan bahsedilmektedir.⁷³⁰ Bu veriler Ab-ı Germ (Ilgın)'in Selçuklular zamanında idarî bir birim olduğunu da göstermektedir.

⁷²⁷ *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, Ed.Ch.Shefer, Sunuş Semavi Eyice,  ev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s.193; Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. II, 201-202; Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.28-29; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.410.

⁷²⁸ Ker m ddin Mahmud-i Aksaray , *M s meret 'l-Ahb r*,  ev. Mürsel  zt rk, s.56.

⁷²⁹ İbn B b , *el-Ev mir 'l-Al iyye fi'l-Umuri'l-Al iyye*, C.I, s.101, 113.

⁷²⁹ İbn B b , *el-Ev mir 'l-'Al 'iyye fi'l-Umuri'l-'Al 'iyye*, Tıpkıbasım, s.700; İbn B b , *el-Ev mir 'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, C.II, s.212; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s.52.

⁷³⁰ (şehir Ab  rm ba vlayıtış ba av dadv; sovbaşı. Ab  rm şed) “*Ab-ı Germ şehrini vilayeti ile birlikte ona verdi; [o] Ab-ı Germ Subaşısı oldu.*” *Anonim Selçuknâme*,  ev. F.N.Uzluk, s.48 / Tıpkıbasım, s.71; *Anonim Selçuknâme*,  ev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.56.

16. Şarkîkaraağaç

Plinius *Neapolitani*, Ptolemaios ve erken Bizans kaynaklarından Hierocles'te *Neapolis* olarak kaydedilmiştir.⁷³¹ Neapolis, Beyşehir Gölü'nün kuzeyinde, Antiokheia (Yalvaç)'dan Likonia ve Pamphylia'ya giden Roma yolu üzerinde Karaağaç'a lokalize edilmiştir.⁷³² Şehir, 325 Nikea (İznik), 381 Konstantinopolis (İstanbul) I, 451 Kalkedon (Kadıköy) Konsillerinde temsil edilmiştir. IX. yüzyılda başpiskoposluk yapılmış ve 869-870 ve 870-880 Konstantinopol (İstanbul) Konsillerinde başpiskoposluk olarak temsil yetkisi bulmuştur.⁷³³

1182'de Uluborlu'nun⁷³⁴ ve III. Kılıç Arslan zamanında (takriben on bir aylık saltanat / 1204-1205) Isparta'nın nihaî olarak Selçuklu hâkimiyetine alındığını bilmekteyiz.⁷³⁵ Her iki yerin Eğirdir Gölü'nün batısında olduğunu coğrafyaya bakarak rahatça anlayabiliyoruz. Çağdaş kaynaklar tarafından Şarkîkaraağaç'ın Selçuklu hâkimiyetine kesin geçtiği tarihi bilemiyoruz. Lâkin mezkûr veriler ışığında Eğirdir

⁷³¹ Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.147, s.330 331; Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.4.9, s.858; Hierocles, *Synecdemvs*, 672.3, s.22.

⁷³² Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.442; Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s.124; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.600.

⁷³³ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.347.

⁷³⁴ Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), s.45.

⁷³⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.76; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.96; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.98a; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.171-172.

Gözü'nün doğusunda ve Beyşehir Gözü'nün kuzeyinde lokalize edilmiş olan şehrin 1180'li yıllarda veya daha öncesinde muhtemelen Selçuklu hâkimiyetine girmiş olabileceğini düşünmeliyiz. Selçuklu hâkimiyetinden sonra beylikler zamanında burası Eşrefoğlu ve Hamidoğlu beylikleri arasında bir hâkimiyet sahası haline gelmiştir ve Eşrefoğlu Süleyman Bey'in Moğollar ile ilgilendiği sırada bu durumu fırsat bilen Hamid Bey; Yalvaç, Afşar, Gelendost, İncirli (Bucak), Ağlasun ve Pavli (Sütçüler) ile birlikte Şarkîkaraağaç'ı da topraklarına katmıştır.⁷³⁶ Şarkîkaraağaç'ta beylikler zamanında (Karaman, Germiyan, Hamid) yapıldığı düşünülen Aslandoğmuş İlicası'nın varlığını bilmekteyiz.⁷³⁷ Hüsameddin İlyas Bey, 776 H. / 1374-1375 M. tarihinden önce vefat etmiş ve yerine Kemalüddin Hüseyin Bey geçmiştir. Bu yeni dönemde Hamidoğulları ile Osmanlılar arasında ilişkiler başlamıştır. bu süreçte Osmanlı kaynaklarına yansıyan en önemli hadiselerden birisi Osmanlılar'a Hamid coğrafyasından yer satılması idi (783 H. / 1381 M.). Özellikle Karamanoğulları'na yakın olan Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Karaağaç ve Yalvaç bu süreçte Osmanlılar'a satılmıştır.⁷³⁸

Denizli ve Konya arasında iki tane Karaağaç yerleşimi mevcuttur. Bunlar *Garbîkaraağaç* ve *Şarkîkaraağaç* olarak karşımıza çıkmaktadır. *Garbîkaraağaç*, bugün Denizli'nin güney ilçesi *Acıpayam*⁷³⁹; *Şarkîkaraağaç* ise Isparta'nın doğu ilçesi olarak aynı adla varlığını devam ettirmektedir. *Garbîkaraağaç*'in adının Selçukluların inkırazının ardından obasıyla birlikte bölgeye gelen bir Avşar Beyi olan Karaağaç Baba (öl. 741 H. / 1340-1341 M.)'dan geldiği düşünülmektedir. Hatta bu kişinin kısa sürede

⁷³⁶ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.114-115.

⁷³⁷ Aslandoğmuş İlicası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, s.173-177.

⁷³⁸ Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.257-272.

⁷³⁹ A.Vehbi, *Acıpayam*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1951, s.13, 15.

güçlendiği ve Gölhisar sultanı Mehmet Çelebi ile birlikte Hamid Ovası'nı ele geçirdiği de ayrıca ifade edilmiştir.⁷⁴⁰ Bu bilgiyi herhangi bir tarihi kayıt ile şu an için teyit edemiyoruz. Ankara Savaşı (1402) sonrası Timur, Denizli havzasını Germiyanogullarına vermiş; ancak Karaağaç halkı Germiyan hâkimiyetini kabul etmeyerek ayaklanmışlardır. Bu durumdan ötürü muhtemelen buradan itibaren burası *Asi Karaağaç* olarak nitelendirilmiş olmalı⁷⁴¹ ki Kâtip Çelebi'de burayı *Asi Karaağaç* olarak kaydetmiştir.⁷⁴² *Şarkîkaraağaç*'a gelince muhtemelen Selçuklu ve Beylikler döneminde Karaağaç adı ile anılmaya başlandığı düşünülebilir. Bu hususta bir efsane karşımıza çıkmaktadır. Eğirdir ve Beyşehir Gölleri'nin zamanında birleşik olduğu; daha sonra bu göllerin sularının çekildiği ve nihayet ortada büyük bir ovanın ortaya çıktığı rivayet edilmiştir. Bu ovanın ortasında bir kara ağaç kalmıştır. Kızıldağ ve civar dağlarda yaşayanların ovadaki bu ağacın altına inerek yerleştikleri ve yeni kurulan bu yerleşimin *Karaağaç* olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁴³ Buradan hareketle her iki Karaağaç'ın adının ortaya çıkışını bir nev'î efsanelerle bağlantılı olarak açıklamak durumundayız. Burada *kara* ve *ağaç* kelimelerinin Türkçe; *garb (batı)* ve *şark (doğu)* kelimelerinin de Arapça kökenli olduklarını unutmamak gerekir.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ A.Vehbi, *Acıpayam*, s.13.

⁷⁴¹ A.Vehbi, *Acıpayam*, s.15.

⁷⁴² Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640.

⁷⁴³ Gönen, *Anadolu'da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler*, s.110.

⁷⁴⁴ Orhun Kitabeleri'nde "Kara Göl", "Kara Kum" gibi yer adlarının yanısına; "kara", "siyah" ve "sıradan halk (avam)" anlamlarında bulunmaktadır. Ergin, *Orhun Âbideleri*, s. 52, 57, 58, 62, 70, 73, 76; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul, 2003, s.97, 109, 113, 114, 127, 144, 146, 149, 205, 222, 228; Divanü Lûgati't-Türk'te "kara" ve

II. Göller

1. Eğirdir Gölü

Günümüzde Isparta ve çevresinin en önemli tatlı su kaynağı olan Eğirdir Gölü kuşbakışı olarak sekiz şekline benzemektedir ve ortadan dar bir boğazla birbirine bağlanmış iki göl olarak görünmektedir. Gölün kuzey parçası Hoyran Gölü olarak bilinmektedir.⁷⁴⁵

Bizans döneminde Hierocles tarafından kaydedilen *Limnai*⁷⁴⁶ III. yüzyılın sonlarında şehir statüsüne yükseltilmiş; IV. yüzyılda önemli bir şehir olarak statüsünü korumuş ve 325 I. İznik konsilinden itibaren tüm konsillerde temsil edilmiştir. IX. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar piskoposluk kayıtlarında listelenmiştir.⁷⁴⁷ Sterrett, Eğirdir Gölü'nün kuzeydoğu ucundaki ada olarak *Limenia*'yı ve üzerinde de Meryem Ana Tapınağı'nın bulunduğunu tespit etmiştir.⁷⁴⁸ G.Hirschfeld'in Eğirdir ve Hoyran Gölleri'nin *Limnai* isimini taşıdığını tahmini olarak ortaya atmasına W.M.Ramsay hakikat olarak yaklaşmıştır. 787 II. İznik konsilinde "*Epiphanos, Limnai'de Hz. Meryem*

"ağaç" kelimeleri de birçok farklı şekilde ve anlamda kullanılmıştır. Bkz. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-II-III-IV; Arapça kökenli kelimelerden "garb", "batı"; "şark" da "doğu" anlamındadır. Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, s.961, 1089; Olgun; Draşan, *Türkçe-Farsça Sözlük*, s.23, 68.

⁷⁴⁵ Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s.16; A.Talat Erten, "Isparta Vilâyeti'nin Coğrafi ve İktisadî Vaziyeti, İklimi", *Ün*, C.8 S.87-90, Haziran-Eylül 1941, s.1233; Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, s.146 dn.26; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.321.

⁷⁴⁶ Hierocles, *Synecdemvs*, 672.4, s.22.

⁷⁴⁷ Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, s.141; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.328-329.

⁷⁴⁸ Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, III, s.432.

Manastırı'nda Başrahip" kaydına dayanarak Limnai'nin Eğirdir Gölü olduğunu temellendirmiştir.⁷⁴⁹ B. Umar da Limnai'nin Eğirdir Gölü'nün Bizans zamanındaki adı olduğuna katılmakta ve Hellen dilinde kelimenin *Göller* ya da *Göl Halkı*'(nın kenti) anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁷⁵⁰ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'ndeki *Karye-i Limen-gömü / Melen-gömü* (ملنکومی / ملنکومی) kaydına dayanarak burasının *Limenai* olabileceği de ayrıca düşünülmüştür. Tabi burada Eğirdir Gölü'nün tamamından ziyade Hoyran Gölü'nün *Limenia* olduğu belirtilmiştir.⁷⁵¹

Bizans kaynaklarından Niketas ve Kinnamos'ta *Pusguse Gölü*'nden bahsedilmektedir.⁷⁵² Bu gölün Eğirdir Gölü mü; Beyşehir Gölü mü olduğu hususunda araştırmacılar arasında görüş birliği bulunmamaktadır.⁷⁵³ Selçuklu kaynakları içerisinde Eğirdir Gölü'nün adından bahseden herhangi bir kaynağa rastlanılmamıştır. Göl ile ilgili olarak Hamidoğlu Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Eğirdir'e gelen İbn Battûta çok kısa bir bilgi vermiştir: "*Orada suyu tatlı bir göl bulunuyor. Bu gölde dolaşan teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir [Beyşehir] gibi köy ve kasabalara gitmek mümkündür.*" şeklinde söz etmiştir.⁷⁵⁴ İbn Battûta'dan elde edilen veriye göre gölün suyunun tatlı olduğu ve gölde taşımacılığın yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁷⁴⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.462-463.

⁷⁵⁰ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.518.

⁷⁵¹ Dizin bölümünde (s.66) "Melen-gömü k. Afşar kz. vr.313" olarak verilmiştir. 400 akçelik gelir ile köprünün onarımları için bir vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530), I, vr.313; Ramazan Topraklı, *Yol ve Tarih*, Semih Ofset, Ankara, 2012, s.103.

⁷⁵² Niketas Khoniates, *Historia*, s.24-25; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19-20.

⁷⁵³ Bu konuda ayrıntı için bkz. III. Bölüm s.381-387.

⁷⁵⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

Kâtip Çelebi, Eğirdir'i anlattığı kısımda gölün uzunluğunu 10; genişliğini 5 mil olarak vermiş; gölden bahsettiği kısımda ise gölün güneyden kuzeye 4,5 fersah uzunluğunda; 3 fersah eninde ve 10 kulaç derinliğinde bir tatlı su gölü olduğunu ifade etmiştir. Gölde beş çeşit balık olduğu ve bahar başlangıcından kiraz mevsimine kadar balık avlandığı da ifade edilmiştir.⁷⁵⁵ Kâtip Çelebi'nin verdiği haritada Eğirdir Gölü tek parça halinde çizilmiştir.⁷⁵⁶

Eğirdir Gölü'nde Domuz Höyüğü Adası, Gaziri (Casiri) Adası, Can Ada (Gülistan) ve Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin) bulunmaktadır. Yukarıda Sterrett'in tespit ettiği Eğirdir Gölü'nün kuzeydoğu ucunda üzerinde Meryem Ana Tapınağı'nın bulunduğu Limenia adası, Gaziri Adası olmalıdır. 2 Mayıs 1907 tarihli günlüğünde Gertrude Bell, Hoyran Gölü'ndeki Gaziri Adası'ndan bahsetmektedir. Yine Hamilton, Şarkıkaraağaç'tan Uluborlu'ya giderken Hoyran Gölü'nde harap bir kule yada kale gördüğünü ifade etmiştir. Muhtemelen onun gördüğü ada da Gaziri Adası idi. Burada günümüzde halen sur temelleri mevcuttur.⁷⁵⁷ Göldeki diğer iki ada (Can Ada ve Yeşil Ada), 1970'li yıllara kadar Eğirdir'den ayrı idi. Sonradan adaların, Eğirdir ile arasındaki boşluk doldurularak kara bağlantısı sağlanmıştır. Can Ada'da herhangi bir tarihi kalıntı ve yerleşim bulunmamaktadır. Yeşil Ada'da ise Aya Stephanos Kilisesi, Şeyh

⁷⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.641.

⁷⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.629-630 arasındaki harita.

⁷⁵⁷ Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, III, s.432; *Gertrude Bell Archive Newcastle University, Diaries*, 2 Mayıs 1907, http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=546 (erişim tarihi 21.04.2021); Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. II, s.360; Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon", s.161.

Müslühiddin Türbesi, Eflatun Dede Türbesi'nin varlığı bilinmektedir. Timur, İzmir'den dönüşünde Uluborlu'dan sonra 1403'te Eğirdir'i de ele geçirmişti. Buradan hareketle Yeşil Ada'da bir kalenin varlığı Timur dönemi kaynaklarına sirayet etmiştir.⁷⁵⁸

2. Beyşehir Gölü

Eskiçağ kaynaklarından Strabon'da bölgede iki göl ismi zikredilmektedir. Strabon, bu göllerden büyüğünün *Karolis*; küçüğünün ise *Trogitis* olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca civarda zengin toprakları bulunan Konya (Ikonion) şehrinden de bahsetmiştir.⁷⁵⁹ Buradan hareketle Konya civarındaki *Karolis Gölü*'nün Beyşehir Gölü olduğu anlaşılmaktadır.

Bizans kaynaklarından Niketas ve Kinnamos'ta *Pusguse Gölü*'nden bahsedildiğini⁷⁶⁰ ve tarihçiler arasında bu hususta Pusguse Gölü'nün Beyşehir Gölü mü; yoksa Eğirdir Gölü mü olduğu hususunda araştırmacılar arasında bir birliktelik olmadığını yukarıda ifade etmişim.⁷⁶¹ Selçuklular zamanında Beyşehir Gölü ile ilgili malumatı İbn Bîbî'de bulmaktayız. O, Kubadâbâd Sarayı ile ilgili verdiği bilgilerde her ne kadar gölün adını bizzat anmasa da göl ile ilgili kısa bilgiler vermektedir: “*Süt gibi tatlı sulu, yeşil renkli bir gölü var. Üzeri kadifenin kıvrımları gibi dalgalarla dolu. Oranın üzerinde 20 ada saydım. Hepsi meyvelerle ve ağaçlarla dolu.*”⁷⁶² Osman Turan'ın

⁷⁵⁸ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, s.406; Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, s.321.

⁷⁵⁹ Strabon, *Geographika*, XII.6.1, s.66.

⁷⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24-25; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19-20.

⁷⁶¹ Bu konuda ayrıntı için bkz. III. Bölüm s.381-387.

⁷⁶² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.353; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.362-363.

neşrettiği *Buhayra-i Kubadâbâd*'daki *Kesifon* (كسيفون) / *Kesi* / *Kâsı* (كسى) Adası'nda yazılan 720 H. / 1320-1321 M. tarihli mecmuada *Buhayra-i Kubadâbâd / Kubadâbâd Gölü* tabiri dikkate değerdir. Buradan anlaşıldığı üzere Kubadâbâd Sarayı'nın göle ad verdiğini görmekteyiz. Bu durum sarayın o dönemdeki ünü ile açıklanabilir.⁷⁶³

1290 yılında Beyşehir'in planlı bir şekilde kale yapımı ile Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman tarafından kurulduğunu ve şehrin adının da *Süleymanşehir* olduğunu bilmekteyiz.⁷⁶⁴ Selçuklu kaynaklarından *Anonim Selçuknâme*'de 1290 yılı itibariyle anlatılan hadiselerde *Bekşehir / Bekşehir* (بکشهر / بکشهری) adı ile anılmaya başlanmıştır.⁷⁶⁵ İbn Battûta ve el-Ömerî'de *Beyşehir* olarak anılmıştır.⁷⁶⁶ Bu süreçte Kubadâbâd'ın yavaş yavaş önemini kaybettiği; buna karşın Beyşehir'in de önem kazanmaya başladığı görülmektedir.⁷⁶⁷ Buradan hareketle Beyşehir isminin göle ad olduğunu söyleyebiliriz. Kâtip Çelebi, Beyşehir Livası'nı anlattığı kısımda gölün adını Beyşehir Gölü olarak

⁷⁶³ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s.XIII-XIV ve dn.11; Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s.421-422 dn.22; Uysal, "Kubâd-Âbâd'da Eşrefoğullarının İzleri Hakkında Notlar", s.78.

⁷⁶⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, s.27-51; Akyurt, "Beyşehirli Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi", s.101; Çaycı, "Eşrefoğlu Beyliği Tarihçesi ve Kültürel Ortam", s.120-121.

⁷⁶⁵ *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.59, 68 / Tıpkıbasım, s.83, 94; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.63, 69, 70.

⁷⁶⁶ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, s.241; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, s.154.

⁷⁶⁷ Muşmal, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, s.24-25.

zikretmiştir.⁷⁶⁸ Bu isimlendirme günümüze kadar devam edegelmiştir. Kâtip Çelebi'nin eserinde verdiği haritada iki göl bulunmaktadır ve bunlardan biri Beyşehir Gölü diğeri de *Kireli / Kırali Gölü*'dür. Beyşehir Gölü, Beyşehir'in batısında suyu leziz bir göldür. Göl suları Seydişehir'e uğrayıp ikinci göle dökülmektedir. Göl ayağı Beyşehir'e uğrar; şehrin güneydoğusundan geçerek güneye gitmektedir. Halk buradan su kullanmaktadır. Kâtip Çelebi burada Seydişehir Gölü'nden de ayrıca söz etmektedir.⁷⁶⁹ Buradan anlaşıldığı üzere XVII. yüzyılda ve öncesinde burada *Kireli / Kırali*, *Beyşehir* ve *Seydişehir* olmak üzere üç göl mevcuttur. Beyşehir Gölü muhtemelen daha sonra *Kireli / Kırali Gölü* ile birleşmiştir. Bu durum Beyşehir Gölü'nün iki parça olduğunu düşündürmektedir.

Beyşehir Gölü'nde irili ufaklı 27 ada ve 10 adet kayalık mevcuttur. Göldeki başlıca adalar: Mada Adası, Hacı Akif Adası, İğdeli Ada, Orta Ada, Kes Adaları, Aygır Adası, Kızılada, Çeçen Adası, Gölkaşı (Kıstıfan) Adası, Eşek Adası, Akburun Adası, Kirse (Kilise) Adası, Kız Kulesi (Kalesi), Höyük Adası, Mındıras Adası, Kül Adası, Kara Ada, Tek Ada (Tavşanlı Ada), Taşlı Ada (Helim Adası), Kum Adası, Geyik Adası, Keltaş Adası, Yılan Adası, Kuşkondu Adası (Mezar Höyük).⁷⁷⁰

3. Akşehir Gölü ve Eber Gölü

Akşehir ve Eber Gölleri'nin eski adlarına dair malumatımız ne yazık ki bulunmamaktadır. Anna Komnena'da bir yerde *Ebraicam / Ebraike* ve bir başka yerde de *Limne ton Tessarakonta Martyron / Kırk Şehitler Gölü* kaydedilmiştir. Anna Komnena,

⁷⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.618-619.

⁷⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.619 ve s.629-630 arasındaki harita.

⁷⁷⁰ Roma, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde adaların durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Korucu Üçüncü; Hüseyin Muşmal, *Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat*, Palet Yayınları, Konya, 2014, s.59 vd.

1097 yılındaki Haçlı Seferi esnasında *Ebraicam / Ebraike*'da Danişmend Gazi⁷⁷¹ ve Hasan Bey⁷⁷²'in komutasındaki 80.000 kişilik bir Türkmen birliğinin Haçlılara karşı mücadelesini bildirmektedir. Yine 1116 yılında Aleksios Komnenos'un Anadolu seferinde *Limne ton Tessarakonta Martyron / Kırk Şehitler Gölü*'ne vardığını ve bir gün sonra da Mesanakta Hisarı'nı ele geçirerek Philomelion (Akşehir)'a ulaştığını ve ele geçirdiğini bildirmiştir.⁷⁷³ El-İdrisî, *Büsaranda Gölü / Buhayret-i Büsaranda* (بحيرة بوسرندة) adını verir ve burası hakkında “*Bu göl oldukça büyüktür ve orada çeşitli türlerden balıklar avlanır.*” şeklinde kısa bir bilgi vermektedir.⁷⁷⁴

Mezkûr verilere bakıldığında elimizde *Ebraicam / Ebraike*, *Limne ton Tessarakonta Martyron / Kırk Şehitler Gölü* ve *Büsaranda Gölü / Buhayret-i Büsaranda* (بحيرة بوسرندة) isimleri mevcuttur. Anna'nın verdiği *Ebraicam / Ebraike* yer adında herhangi bir göl ile ilgili bir bağlantı verilmemiştir. Buradan hareketle *Ebraicam / Ebraike*'nin bir göl adı olmasından ziyade bir yer adı olması daha muhtemel gözükmektedir. Bizans zamanında Eber Gölü yakınlarında Ebraike adlı bir köy bulunduğu bilinmektedir. P.Witteck, Ebraike'nin Eber Gölü kıyısındaki Eber-Köy olduğu

⁷⁷¹ Kaynaklardaki adı Melik-i Muazzam Danişmend Ahmed Gazi (Taylu) b. Ali et-Türkmanî olarak geçen ve genellikle Danişmend Gazi veya Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi olarak bilinen Türk beyidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, *Dânişmenliler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s.48-80.

⁷⁷² Hasan Bey hakkında bkz. Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.79 dn.24.

⁷⁷³ Anna Comnena, *Alexiadis*, Vol.II, Ed.Ludovicus Schopenus, s.85, 329; Anna Komnena, *Alexiad*, s.332, 492.

⁷⁷⁴ *Géographie d'Edrisi*, II, s.310.

kanısındadır.⁷⁷⁵ Şu halde elimizde *Kırk Şehitler Gölü* ve *Büsaranda Gölü* mevcuttur. Araştırmacılardan Wilhelm Tomaschek ile Klaus Belke ve Norbert Mersich, el-İdrisî'den yararlanarak *Büsaranda Gölü (Buhayret-i Büsaranda)*'nü *See der vierzig Väter / Kırk Rahipler Gölü* olarak ifade etmişlerdir.⁷⁷⁶ Adı geçen araştırmacıların çıkarımı doğru ise el-İdrisî ve Anna'nın göl ile ilgili verdiği bilgi birbirini kısmen tamamlamaktadır: *Kırk Şehitler Gölü* ve *Kırk Rahipler Gölü*.

Klaus Belke ve Norbert Mersich, su yüzeyinin oldukça geniş olduğunu; hem Eber hem de Akşehir Gölü'nü içerdiği için *Limne ton Tessarakonta Martyron / Kırk Şehitler Gölü*'nü iki gölden birisi olarak tanımlamanın çok mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.⁷⁷⁷ W.M.Ramsay, herhangi bir temellendirme yapmadan Anna Komnena'ya dayanarak *Kırk Şehitler Gölü*'nün Akşehir Gölü olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁸ 838 yılında Halife Mu'tasım'ın birlikleri tarafından Ammûriye (Amorion) kalesi ele geçirilmiş ve kuşatma sonrası esir edilenlerden kırk iki kişi Samarra'ya götürülerek idam edilmişlerdi (6 Mart 845).⁷⁷⁹ B. Umar, Anna'da kaydedilmiş İstanbul'daki *Ermiş Kırk Şehitler Kilisesi* bahsinde *Ermiş Kırk Şehitler*'in 838 kuşatmasında kaledeki Rum din adamları olduğu açıklamasını yapmıştır.⁷⁸⁰ Anna'daki *Kırk Şehitler Gölü* kaydı üzerine yaptığı açıklamada *Kırk Şehitler*'in anısının Ammûriye (Amorion) kuşatmasıyla bağlantısı olduğunu

⁷⁷⁵ Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.228 dn.96; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.230.

⁷⁷⁶ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.104; Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.402.

⁷⁷⁷ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.402.

⁷⁷⁸ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.151.

⁷⁷⁹ M. Canard, "Ammûriya", *EP*, Vol I, Leiden, 1986, s.449.

⁷⁸⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.71 ve dn.2 Bilge Umar'ın açıklaması.

belirtmiştir ve Amorion'a en yakın gölün Eber Gölü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Anna'nın "[Aleksios] Kırk Şehitler Gölü'ne vardı ve ertesi gün Mesanakta Hisarını işgal etti; oradan Philomelion (Akşehir)'a geçti ve bu kenti saldırıyla aldı." şeklindeki kaydına atıfla Mesanakta Hisarı'nın Rumca adının Dipotamon olan ve Xsenophon'da anılan Midas Pınarı (Ulu Pınar)'nın çıktığı yöre olduğu ve Akşehir Gölü güneybatı ucu yöresi olduğuna göre Aleksios'un Kırk Şehitler Gölü'nden sonra izleyen günde Akşehir Gölü güneybatı ucuna geldiği anlaşıldığı için Kırk Şehitler Gölü'nün Akşehir Gölü olamayacağını belirtmiştir. Nihayet Anna'nın, Aleksios'un dönüş yolunda "*Bolvadin ile sözü edilen göl [Kırk Şehitler Gölü] arasındaki ovanın geçildiği sırada...*" şeklinde verdiği kayda dayanarak Bolvadin ile arasında ova bulunan gölün Eber gölü olduğu anlaşıldığından Kırk Şehitler Gölü'nün de Eber Gölü olduğunu kesinleştirmiştir.⁷⁸¹

Philomelion adı ile bu adın benzer şekilleri ve *Akşehir* adı çağdaş kaynaklardan elde edilebilirken Akşehir Gölü ile ilgili bir isimlendirme maalesef kaynaklarda -Bizans, Latin, Selçuklu, Arap- açıkça ifade edilmemiştir.⁷⁸² Manuel Komnenos'un 1146 seferinde

⁷⁸¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.492 ve dn.1, 2, 4 Bilge Umar'ın açıklamaları.

⁷⁸² Anna Komnena, *Alexiad*, s.339, 341, 490, 492; Niketas Khoniates, *Historia* s.36; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.223, 224; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, s.56; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.36, 37, 52, 66, 142; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.179; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223; IV, 40, s.310, 311; VIII, 37, 38, s.628, 629; Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.79; Translated by G.A.Loud, s.104; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175; *Géographie d'Edrisi*, II, s.310; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.36, 28; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.55, 266; Kerîmüddin Mahmud,

Philomelion (Akşehir)'u ateşe vermesi ve bölgedeki Rumları Bithynia'ya yerleştirmesi ve yine III. Haçlı Seferi'nde Philomelion (Akşehir)'un tekrar yakılması neticesinde şehir bir harabeye dönmüş ve boşalmış durumda idi. Terk edilen ve harabe olan şehre Türklerin iskân edilmesi neticesinde Philomelion isminin yavaş yavaş unutulduğu ve Akşehir adının yerleşmeye başladığı düşünülebilir.⁷⁸³ Keza XII. yüzyıldan itibaren de Selçuklu kaynaklarında Akşehir adının yer etmeye başladığı görülür. XIV. yüzyıl kaynaklarında da Akşehir adının varlığı da kesin olarak bilinmektedir.⁷⁸⁴ Mezkûr verilerde göl ile ilgili bir ismlendirmenin zikredilmediği biliniyor. Bölgeye en yakın yerleşim olarak önce *Philomelion* sonra da *Akşehir* isimlerinin varlığı bilindiğine göre burada yaşayanların muhtemelen buradaki göl ile ilgili olarak bu iki adı kullandıkları düşünülebilir. Kâtip Çelebi bizzat *Akşehir Gölü* adını kullanmakta ve gölü de Ilgın'a bir menzil mesafede zaman zaman kuruyan; balık avlanabilen ve suyunun çok olduğu zamanlarda da küçük Bolvadin Gölü'ne sularını akıtan bir göl olarak vermiştir.⁷⁸⁵ Buradan hareketle XVII.

Müsâmeret ül-Ahbâr, Nşr. Osman Turan, s.74, 122, 150; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.56, 95, 118, 119; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.27 vd. / Tıpkıbasım, s.41 vd.; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.38 vd.; Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, s.81a vd.; Yazıcızâde Âli, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, s.144 vd.

⁷⁸³ Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.228.

⁷⁸⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406; Hamd-Allah Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, s.96; Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî, *Risale-i Felekiyye*, s.162, vr.93b; Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s.24, 33.

⁷⁸⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.619-620.

yüzyılda gölün adının Akşehir Gölü olduğu ve bu adla günümüze kadar geldiği malumdur.

4. Burdur Gölü ve Çardak (Acıgöl) Gölü

Herodotos, MÖ 481’de Pers Kralı Kserkses (MÖ 519-465)’in seferinde “*Phrygia kenti Anaua’nın ve tuz çıkarılan bir gölün yanından geçti; büyük bir Phrygia kenti olan Kolossai’ye geldi...*”⁷⁸⁶; MÖ 334’te Büyük İskender (MÖ 356-323)’in seferinde Sagalassos (Ağlasun)’un ele geçirilmesinden sonra Arrianos, “*Bundan sonra Askania Gölü yanından Phrygia’ya doğru yürüdü. Bu gölde kendiliğinden tuz çıkar. Bundan yerliler faydalanırlar; tuz ihtiyaçlarını denize muhtaç olmadan temin edebilirler.*”⁷⁸⁷ Quintus Curtius Rufus, “*...[İskender] Ascanius Gölü yanından Phrygia’ya doğru yürüdü. Sular doğal bir şekilde betona (taşlaşma / sertleşme) dönüşür ve böylece çevresinde yaşayanları tuz için daha uzağa gitme zahmetinden kurtarmış olur.*”⁷⁸⁸ Mezkûr verilere göre; Herodotos, *Anaua / Anava* ve tuz çıkarılan bir gölden bahsetmekte; Arrianos ve Quintus Curtius Rufus ise *Askania / Ascanius Gölü*’nden bahsetmekle birlikte bu gölden tuz çıkarıldığını ifade etmişlerdir. Şu halde elimizde tuz çıkarılan *Anaua / Anava Gölü* ve yine tuz çıkarılan *Askania / Ascanius Gölü* mevcuttur. Burada ortak nokta her iki gölden de tuz çıkarıldığı bilgisinin verilmesidir. Büyük İskender, Sagalassos’tan sonra Kelainai (Dinar)’ye ulaşmıştır. Buradan hareketle topografya açısından Sagalassos ve Kelainai (Dinar) arasında karşılaşılabilecek ilk göl Burdur Gölü’dür. Burdur Gölü’nün

⁷⁸⁶ Herodotos, *Tarih*, 7.30, s.526; Stephanos Byzantinos, Herodotos’tan istifade “Anaua / Anava” olarak kaydetmiştir. Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.198, 199.

⁷⁸⁷ Arrianos, *İskender’in Anabasisi*, I, 1.29.1, s.66.

⁷⁸⁸ Quintus Curtius His *History of The Wars of Alexander*, Vol.I, s.140.

özelliklerine bakıldığında acı ve arsenikli olduğu; buna karşın tuz çıkarılan en yakın gölün ise *Anaua / Anava (Acıgöl / Çardak) Gölü* olduğu bilinmektedir.⁷⁸⁹ Bu göller birbirlerine çok yakındır. Mezkûr bilgileri veren yazarlar -Arrianos ve Quintus Curtius Rufus- muhtemelen Burdur ve Acıgöl'ün özelliklerini -tuz çıkarılma ya da çıkarılmama gibi- birbirine karıştırmış olmalıydılar.⁷⁹⁰ Tüm bu bilgiler *Anaua / Anava Gölü*'nün *Acıgöl (Çardak Gölü)*; *Askania Gölü*'nün de *Burdur Gölü* olduğunu ortaya çıkarmaktadır. George Long da bu hususta aynı fikirdedir.⁷⁹¹ W.M.Ramsay, *Askania*'nın Burdur Gölü; tuz çıkarılan gölün ise Burdur Gölü'nden farklı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹² *Anaua / Anava*'nın yamaç anlamına geldiği saptanmıştır. Bu adın buradaki göle atfedilmesinde gölün güney kıyısındaki görkemli dağ yamacının etkisinin olduğu şüphesizdir.⁷⁹³

⁷⁸⁹ Hamilton, Burdur Gölü'nün suyunun acılığı ve kükürtlü hidrojen gazının sert kokusundan bahsetmiştir. Çardak Gölü'nden ise tuz toplama sürecini izlediğinden; gölün neredeyse kurumuş olduğundan; buharlaşma sayesinde kristalleştiğinden ve büyük tahta mahmuzlarla kazınarak tuzun alındığından bahsetmiştir. Bu tuzun ticari amaçla kullanıldığını da ayrıca ifade etmiştir. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I, s.495-496, 503-504.

⁷⁹⁰ Demir, *Ortaçağ Anadolu'su'nda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.62-63.

⁷⁹¹ Ayrıntı için bkz. George Long, "Asca'nia Lacus or Asca'nus", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.230; George Long, "Anaua", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.131.

⁷⁹² Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.I, s.298-299.

⁷⁹³ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.67.

Strabon'da Askania Gölü, İznik Gölü yerine; Stephanos Byzantinos'da ise Askania, Truva şehri olarak kaydedilmiş olup her iki kaydın da Göller Yöresi'ndeki Askania Gölü ile ilgisi bulunmamaktadır.⁷⁹⁴ Strabon'un verdiği bilgi her ne kadar şu halde bizim işimize yaramıyorsa da o, eserinin başka bir yerinde *Sanaos Gölü*'nden bahsetmekte ve “*Laodikeia*'yla *Apameia* arasında bulunan göl denize benzerse de yeraltından gelen pis bir koku çıkarır.”⁷⁹⁵ şeklinde bir bilgi ilave etmektedir. Coğrafyaya bakıldığında Laodiceia (Denizli) ve Apameia (Dinar) arasındaki gölün Acıgöl (Çardak Gölü) olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Pliny, “*Asya*'daki *Sannaus Gölü*, çevresinde biten acı pelin otuyla (*absinthio* / *absinth* / *wormwood*) boyanmıştır.”⁷⁹⁶ şeklinde bir kayıt düşmüştür. O, göl suyunun acılığını göl etrafında yetişen acı pelin otuna bağlamaktadır.⁷⁹⁷ Erken Bizans kaynaklarından Hierocles'te *Phrygia Kapatiana Eyaleti* içerisinde *Sanaos* olarak kaydedilmiştir.⁷⁹⁸ Nihayet W.M.Ramsay, *Sanaos*'u Sarıkavak'a yerleştirmiştir.⁷⁹⁹ Strabon, Pliny ve Hierocles'te geçen *Sanaos*'un kökeninin *Swa-Anava* olduğu da düşünülmüştür. Luwi dilinde *iyi, güzeli kutlu, kutsal* olan *Swa* öntakısı *Anava*'nın önüne getirilerek *Swa-Anava* olarak kullanılmıştır.⁸⁰⁰

⁷⁹⁴ Strabon, *Geographika*, XII.3.42, s.54, XII.4.8, s.61, XIV.5.29, s.276; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.278, 279.

⁷⁹⁵ Strabon, *Geographika*, XII.8.13, s.82 ve XII.8.19, s.88.

⁷⁹⁶ Pliny, *Natural History*, Vol.I, II.232, s.358, 359.

⁷⁹⁷ Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.I, s.230.

⁷⁹⁸ Hierocles, *Synecdemvs*, 666.5, s.19.

⁷⁹⁹ W.M.Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia And The Border Lands”, III, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol.4, No.3, September, 1888, s.275-276.

⁸⁰⁰ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.67.

III. Haçlı seferi kaynaklarında 27 Nisan 1190 tarihinde Laodiceia (Denizli)'dan yola çıkan Haçlıların ıssız bir Türk bölgesinden geçerek ürün açısından yetersiz ve insan yaşamı açısından elverişsiz bir tuz gölüne (lacum salinarum) geldiklerinden bahsedilmektedir.⁸⁰¹ Selçuklu dönemi ile ilgili Latin kaynaklarına yansıyan bu bilgi Acıgöl ile ilgilidir. Latin kaynakları da eskiçağ kaynakları gibi tuz konusuna vurgu yapmıştır. Latin kaynaklarında göl adı açıkça kaydedilmemesine rağmen burasının daha sonra Acıgöl adını almasını, onun hem tuzlu olması hem de Pliny'nin dikkat çektiği şekilde etrafında biten *acı pelin otu (absinthio / absinth / wormwood)*⁸⁰² ile ilişkilendirebiliriz. Nihayet *Anaua / Anava* olarak eskiçağ kaynaklarına yansımış olan isim Bizans zamanında *Sanaos* olarak kullanılmıştır. Bizans ve Selçuklu geçiş zamanı ile ilgili olarak göldeki isimlendirme değişimi hakkında net bilgilerimiz maalesef bulunmamaktadır. Her ne kadar kaynaklara açıkça yansımaya da Pliny'nin verdiği bilgiye istinaden coğrafya ve bitki örtüsü nedeniyle göl etrafında yaşayan halkın buraya Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde *acı* özelliğine atfen bu ismi yakıştırmış olması muhtemeldir.

Ortaçağ kaynaklarına maalesef Burdur Gölü adı herhangi bir şekilde yansımamıştır. Burada dikkat noktamız Burdur olmalıdır. Selçuklu kaynaklarından sadece Aksarayî'de 1254 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki mücadele anlatılırken *Burdur / Burdul* (بردول) adına rastlanmaktadır.⁸⁰³ Hamid Bey zamanında Gazan han adına

⁸⁰¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.76; Translated by G.A.Loud, s.100; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.155; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

⁸⁰² Pliny, *Natural History*, Vol.I, II.232, s.358, 359.

⁸⁰³ Aksarayî, tercüme s.30 / neşr. s.40; Aksarayî'de aynı hadiseye atıfla eserin ileriki konuları içerisinde üç kez daha ve Burdul Kalesi (قلعة بردول) olarak kaydedilmiştir.

kestirilen sikkede (699 H. / 1299-1300 M.) ve Feleküddin Dündar Bey tarafından Olcaytu Han adına kestirilen sikkede (709 H. / 1309-1310 M.); Necmeddin (Mübarizüddin) İshak Bey zamanında 733 H. / 1332-1333 M.'de Anadolu'ya ayak basan İbn Battûta'da *Burdur* (بردور) adının şehre verildiğini bilmekteyiz.⁸⁰⁴ Buradan itibaren de günümüze kadar şehrin adının geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar kaynaklara yansımada da gölün adının Burdur ile özdeşleşmiş olması ve devamında günümüze kadar da Burdur Gölü olarak kullanılmış olması da mümkündür. Kâtip Çelebi'de göl, Burdur Gölü adıyla kaydedilmiştir.⁸⁰⁵ Buradan hareketle XVII. yüzyılda Burdur Gölü adının varlığını biliyoruz ve bu adın da günümüze kadar geldiğini kabul edebiliyoruz.

5. Eldere (Çapalı) Gölü

MÖ 481 yılında Pers Kralı Kserkses (MÖ 519-465)'in Yunanistan Seferi ile ilgili olarak Herodotos, “*Halys ırmağını geçip Phrygia'ya ve ülke içinde yürünerek Kelainai'ye varıldı, Maiandros'un kaynakları buradadır, Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes de buradadır, hatta Kelainai agorasında kaynar ve Maiandros'a karışır. Marsyas Silenos'un derisinden yapılmış olan tulum da gene bu kentte asılıdır; Phrygialıların anlattıklarına göre Apollon diri diri derisini yüzmüş, duvara asmıştır.*”⁸⁰⁶ MÖ 401'de

Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.42, 82, 85;

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.33, 62, 65.

⁸⁰⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406; Sikkeler için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.125, 164.

⁸⁰⁵ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.641.

⁸⁰⁶ Herodotos, *Tarih*, 7.26, s.525.

Kyros, Kral II. Artakserkses (MÖ 404-362)'e karşı seferinde Sardes (Salihli)'ten yola çıkmıştır.

Bu hususta Xenophon (Ksenophon), Kelainai'nin Phrygia'nın büyük ve zengin bir şehri olduğundan bahsetmiştir. Burada Kyros'un bir sarayı olduğunu; Maiandros Irmağı'nın da sarayın arazisinden kaynadığını ve Kelainai'den geçtiğini eklemiştir. Yine Büyük kralın Kelainai'de müstahkem bir sarayının olduğu ve bunun Marsyas Irmağı'nın yanında kurduğunu ifade etmiştir. Marsyas Irmağı'nın da şehrin içinden geçtiğini ve Maiandros'a döküldüğünü de eklemiştir. Nihayet Apollon ve Marsyas mücadelesine o da açıkça değinmiştir.⁸⁰⁷ Stephanos Byzantinos, Apameia'yı anlattığı kısımda Anadolu'daki birçok Apameia'dan bahsederken “*Küçük Phrygia'da Kelainai denilen aynı isimli bir şehir vardır.*” kaydını düşmüştür.⁸⁰⁸ Mezkûr kaynaklarda Kelainai ve Maiandros'un kaynaklarından bahsedilmesine rağmen bu coğrafyadaki herhangi bir göl ile ilgili bilgi verilmemiştir. MÖ 189'da Roma Konsülü Manlius Vulso'nun Galat Seferi ile ilgili bilgi veren Titus Livius, Sagalassos'tan sonra “*Konsül, Rhotrinos kaynaklarına yürüdü ve Comi Aporidos (Aporidos Comen) adlı bir köyde ordugâh kurdu.*”⁸⁰⁹ Kaynakta verilen *Rhotrinos kaynakları* ve *Aporidos Comen / Kome* ile ilgili net bir bilgi edinemesek de

⁸⁰⁷ Xenophon (Ksenophon), *Anabasis*, 1.II.7-8, s.16.

⁸⁰⁸ Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.223; III, s.79.

⁸⁰⁹ İngilizce tercümede Rhotrinos, Obrima olarak yazılmıştır. *The History of Rome by Titus Livius*, Vol.V, 38.15, s.222; Klaus Belke ve Norbert Mersich, orijinal dilde bilgi verir: “*Cn. Manlius Vulso ad Rhotrine fontes ad vicum quem Aporidos Comen vocant, pusuit castra...*” Titus Livius, 38.15'ten naklen Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.197; Buradan hareketle Titus Livius'un İngilizce tercümesindeki Obrima sanırım yanlış yazılmış olmalıdır.

araştırmacılar tarafından kaynakların Eldere Gölü ve köyün ise Eldere Köyü olduğu tahmin edilmektedir.⁸¹⁰

Strabon, Marsyas Irmağı'nın kaynakları yanında kurulmuş olan Apameia'dan bahsettikten sonra ırmak hakkında bilgi vermektedir. Marsyas Irmağı'nın Maiandros'a karıştığından; Maiandros'un da Orgas adlı bir ırmakla birleştikten sonra Phrygia içerisinden geçerek Maiandros Ovası'nda Karia ile Lydia sınırını oluşturup devamında Miletos ile Pirene arasından denize döküldüğünden bahsetmektedir. Ardından Maiandros'un, üzerinde Kelainai isminde bir kent bulunan aynı isimli bir tepeden çıktığını da ifade eder. Apameia ve Kelainai arasındaki ayrımı da Antiokhos Soter'in Kelainai'de oturanları Apameia'ya yerleştirdiğini ifade eder. Strabon daha sonra Olympos ve Marsyas efsanesinin ve de Marsyas ile Apollon arasındaki yarışmanın burada cereyan ettiğinden bahsetmiştir. Nihayet o, göl ile ilgili kısa da olsa bir bilgi verir: “*Kelainai'nin yukarısında flütlerin ağız kısmının yapımı için elverişli olan kamışı yetiştiren bir göl bulunmaktadır. Hem Marsyas'ın hem de Maiandros'un kaynakları bu gölden baslenir.*”⁸¹¹ Pliny ise “*Daha önce Celaenae ve ardından Cybotos olarak*

⁸¹⁰ Arundell, burayı “Pınarbaşı” veya “Subaşı” olarak ifade ettikten sonra beş ayrı kaynaktan çıkan suların ova boyunca sazlıklar arasından akıp gitmesine vurgu yaparak *Beş Pınarbaşı* olarak da ayrıca ifade etmiştir. F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.187-188; *Rhotrinos kaynakları'nı*, W.M.Ramsay, Apameia'nın arkasındaki vadide *Bash Bunar / Beş Pınar* olduğunu ifade etmiştir. W.M.Ramsay, “Notes and Inscriptions from Asia Minor”, III, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol.2, No.2, April-June, 1886, s.131; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.89; Talbert, Rhotrinos kaynaklarını *Pınarbaşı* olarak yerleştirmiştir. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, s.1004.

⁸¹¹ Strabon, *Geographika*, XII.8.15, s.84-85.

adlandırılan Apamea üçüncü bir adlı (mahkeme) merkezdir). Apamea, Maeander'in kolları olan ve etrafında akan Marsyas, Obrima ve Orba nehirleriyle çevrili olarak Signia Dağı'nın eteklerinde yer almaktadır; Marsyas burada yeraltından çıkar ve bir süre sonra tekrar [yeraltına] iner. Aulocrene, Marsyas'ın Apollon ile flüt çalma yarışması yaptığı yerdir: Phrygia yolu üzerinde, Apameia'dan 10 mil uzaklıkta bir vadiye verilen isimdir.”⁸¹² Yine Pliny, “Aulocrene dağ gölünden, çok sayıda şehri besleyen ve sık sık ırmak kollarıyla yenilenen Maeander Nehri doğar; Kıvrımları o kadar dolambaçlıdır ki çoğu zaman geriye doğru aktığına inanılır. Önce Apameia bölgesini, ardından Eumenia bölgesini, ardından Hyrgale ovalarını ve son olarak da Karia ülkesini dolaşır; sakin suları tüm bu bölgeleri en verimli kalitede çamurla sular ve Miletos'tan bir mil ve bunun çeyreği kadar uzakta yavaşça denize dökülür.”⁸¹³

Dikkat edilirse Strabon bir göl adı vermemesine rağmen gölün Kelainai'nin yukarısında olduğunu ve gölde flütlerin ağız kısmının yapımı için gerekli olan kamışın yetiştiğinden bahsetmiştir. Yukarıda Herodotos, Ksenophon, Stephanos Byzantinos'un verdikleri bilgilerde sürekli Marsyas ve Apollon efsanesine değinmeleri kayda değerdir. Pliny de Marsyas ile Apollon'un flüt çalma yarışına giriştiğinden bahsetmiştir. Buradan hareketle Strabon'un verdiği bilgi efsanedeki flüt bağlantısını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu flüt yarışmasının da Pliny tarafından Aulocrene'de yapıldığı da belirtilmiş ve Apameia'dan 10 mil uzakta olarak konum bilgisi de verilmiştir. Thomas Drew-Bear, Arundell'in ifade ettiği yapı kalıntısının⁸¹⁴ günümüze kadar ulaşmadığını ama bölgede bulunan bir yazıttaki *Castellum Aulutrene* olarak ifade edilen bir karakolun varlığını işaret etmiştir. Pliny'deki Aulocrene'nin flüt kaynağı anlamına gelmek üzere

⁸¹² Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.106, s.301.

⁸¹³ Pliny, *Natural History*, Vol II, V.113, s.305.

⁸¹⁴ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.188.

kullanıldığını belirtmiştir. *Aulutrene*'nin ise mitolojinin etkisiyle *Aulocrene* biçimini aldığı ifade edilmiştir.⁸¹⁵ Titus Livius'un bahsettiği *Rhotrinus kaynakları*'nın yer adı olarak yanlış yazıldığı ve bunun *Rhocrinus* olması gerektiği ve nihayet *Rocreni* yani *Aurocreni*, yine Rumların ifade ettiği gibi *Aulokrene* olması muhtemel gözüküyor.⁸¹⁶ *Krene* Hellen dilinde *kaynak, pınar, havuzlu pınar*; *Aulokrene* de hellen dilinde *kaval pınarı* demektir.⁸¹⁷

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, 1146 Konya kuşatması sonrası Tzibrelitzemani – Pusguse Gölü – Menderes'in kaynakları – Bithynia üzerinden İstanbul'a dönmüştü.⁸¹⁸ İmparator 1176 yılı seferinde birlikleri ile Menderes'in kaynaklarından geçmiş idi.⁸¹⁹ Friedrich Barbarossa'nın birlikleri de 29 Nisan 1190 Pazar günü Maeander (Mandra) Nehri'nin kaynağına ulaşmış ve burada ordugâh kurmuşlardır.⁸²⁰ Burada kaynaklar açıkça gölden bahsetmese de Menderes'in kaynaklarından bahsetmektedir. Menderes'in kaynaklarının yaygın görüşe göre Çivril ve Kelainai (Dinar) arasındaki Işıklı Gölü ve Gököl'ün içinde bulunduğu alan olduğu ifade

⁸¹⁵ Thomas Drew-Bear, "Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, s.100.

⁸¹⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.154 ve dn.1.

⁸¹⁷ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.139

⁸¹⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.41-52.

⁸¹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214.

⁸²⁰ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

edilmektedir.⁸²¹ Farklı olarak Eldere bölgesinin de Menderes'in kaynakları olduğu ifade edilmiştir.⁸²² Pliny, *Aulocrene*'nin Apameia'dan 10 mil uzakta olduğunu ve buradan da Menderes Nehri'nin doğduğunu açıkça ifade etmiştir. Menderes Nehri'nin Apameia – Eumenia – Hyrgale ovaları – Karia bölgesi ve son olarak da Miletos'tan sonra denize döküldüğünü de ayrıca eklemiştir.⁸²³ Pliny'nin verdiği göl ile ilgili konum ve *Aulokrene Gölü* ve *Aulokrene*'nin, Apameia'yı Apollonia'ya bağlayan yolda bulunması ve bu konumuyla da stratejik bir öneme sahip olması⁸²⁴ Eldere Gölü'nün Menderes'in kaynakları olmasını kuvvetlendirmektedir.

⁸²¹ Kudret Ayiter, “Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara, 11-15 Ekim 1976, s.690-694; Mehmet Akif Ceylan, “Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri”, *USAD, Miryokefalon Özel Sayısı*, S.7, Konya, 2017, s.11-14; Mehmet Akif Ceylan, “Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.94, Temmuz-Ağustos 2010, s.162, 164.

⁸²² Karaca; Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon”, s.165-166; Abdullah Bakır, “Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Isparta, Ekim 2014, s.80-81.

⁸²³ Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.106, 113, s.301, 305.

⁸²⁴ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.197

6. Diğer Göller

Bölgedeki diğer göller arasında eskiçağda “Aulindenos” adı ile bilinen Salda Gölü⁸²⁵ ve Strabon’da “Trogitis” adı ile kaydedilmiş olan Suğla Gölü⁸²⁶ bulunmaktadır.

III. Nehirler

Bölgedeki en önemli nehir Büyük Menderes (Maiandros) Nehri’dir ve bu nehir Dinar ve çevresinden doğarak Ege Denizi’ne dökülmektedir. Bu nehrin Göller Yöresi’nde bazı kolları vardır. Bunlar ise Marsyas (Kataraktes / Suçıkan), Glaukos (Işıklı), Klydros (Kûfî), Sindros (Banaz) ve Lycus (Çürüksu) çaylarıdır. Bölgede Akdeniz’e dökülen tek akarsu mevcuttur. Bu, Eğirdir ve Kovada Gölleri civarından doğarak Akdenize dökülen Kestros (Aksu) Çayı’dır.⁸²⁷

Bölgede göllere dökülen akarsular da mevcuttur. Bunlar arasında Burdur Gölü’ne dökülen Lysis (Erençay / Bozçay) Çayı; Eğirdir Gölü’ne dökülen Hippophoras (Pupa / Popa)⁸²⁸ ve Anthios (Yalvaç / Akçay) Çayları; Eber Gölü’ne dökülen Kaystros (Akarçay)

⁸²⁵ Ramsay, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası*, s.146; Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.139.

⁸²⁶ Strabon, *Geographika*, XII.6.1, s.66; F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.337.

⁸²⁷ Nezhil Başgelen, *Türkiye’nin Tarihi Coğrafyası Akarsular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s.60, 62, 68, 70; *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, s.960, 961, 963, 1000, 1001, 1002; Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.8.

⁸²⁸ Recep 702 H. / Şubat-Mart 1303 M. tarihinde yazılmış olan *Koyungözü Baba Zaviyesi*’ne ait olan vakfiye’de *Kırlangıç Çayı* kayıtlıdır. Bu çay Pupa / Popa Çayı

ve Doureios (İscehisar) ayları; Işıkly Gölü'ne dökülen Klydros (Bakırlıdere) ayı ve Akşehir Gölü'ne dökülen Karneios (Karağaç) Deresi örnek verilebilir.⁸²⁹

olmalıdır. Vakfiyenin Arapça, Türkçe metni ve değerlendirmeler için bkz. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliğı*, s.116-120.

⁸²⁹ Başgelen, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Akarsular*, s.75, 77; *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, s.958, 960, 961, 1002; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.8.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE SELÇUKLU DEVRİ GÖLLER YÖRESİNDE KULLANILAN GÜZERGÂHLAR

1. I. Haçlı Seferi

a. Düzensiz Haçlılar

Keşiş Pierre l’Ermite (Pierre l’Hermite) öncülüğündeki Haçlı birlikleri 1 Ağustos 1096’da İstanbul’a ulaşmış idiler. Düzensiz ve disiplinsiz birliklerden oluşan bu kuvvetlerin çoğunluğu Fransız, Alman ve İtalyanlardan oluşmaktaydı. Bu birlikler disiplinden yoksun çapulcu birliklerdi. Bu yüzden Bizans imparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) vakit kaybetmeden onları Anadolu yakasına geçirdi. Nihayet onlar Nikomedia (İzmit) üzerinden İzmit Körfezi boyunca ilerleyerek Yalova (Helenopolis) yakınındaki Kibotos (Civetot / Civitot / Ciuitot)⁸³⁰ karargâhına yerleştiler.⁸³¹

⁸³⁰ İzmit Körfezi güney kıyısında bir kıyı köyüdür. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.437; Ayrıntı için bkz. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.200-201, 220, 228-229.

⁸³¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.306; *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.52, 54; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, I, 14, 15, s.28, 29, 30, 31; Willermus Tyrensis’in *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar)*, s.65; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2019, s.100; Işın Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996, s.21; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.68-69; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.571; Anna Komnena, “*Bu adamlardaki coşku ve atılganlık öylesineydi ki, bütün yolları doldurup kapladılar; bu Kelt askerlerinin yanısıra, kum tanelerinden ve yıldızlardan daha çok sayıda silahsız insan omuzlarında palmiye dalları, haçlar taşıyarak yürümekte idiler. Bunlar*

Kibotos'a ulaşmadan önce İzmit'te Haçlılar arasında bir anlaşmazlık çıkmış; İtalyan ve Almanlar kendilerine Rainald (Rinaldo)'yu lider seçerek Pierre l'Ermite'ten ayrılmışlardı. Ardından Almanlar da kendilerine bir lider seçerek İznik (Nicae) civarında Kserigordon (Xerigordos / Exorogorgo)⁸³² kalesine ilerleyip orayı işgal etmişlerdir. Ancak çok geçmeden I. Kılıç Arslan (1092-1107)'ın gönderdiği İlhan (Elechanés / Elekhanés) adlı komutan ve ona dâhil bir kuvvet kaleyi istirdat etmiştir.⁸³³

yerlerinden yurtlarından ayrılmış kadınlarla çocuklardı. Gören, onları her yerden akıp gelen derelere benzetirdi.” diyerek ilk gelen Haçlıların, disiplinsiz; başıboş insanlar olduğunu teyit etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.304; Anna eserinin birçok yerinde *Kelt* olarak *Frank*'ları ifade etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.16 vd.; Steven Runciman bu ilk gelenlerin seferini *Halkın Seferi* olarak nitelendirmektedir. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.95-103.

⁸³² Sadece Anna Komnena'da kaydedilmiştir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.306, 307; İznik'ten kuzeydoğuya doğru takriben 7 km. ilerde Karaeddin Köyü'ne yerleştirilebilir. Charles Texier, *Küçük Asya -Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi-*, C.I, s.156; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.69-70.

⁸³³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.306-307; *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.52-53; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.66-67; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.101; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.21-22; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.70; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.571-572.

Kibotos'taki Haçlı birlikleri İznik üzerine 21 Ekim sabahı yürüyüşe geçmişlerdi. Buna karşın 17 Ekim'de İznik'ten yola çıkan Türkler de Drakon Vadisi⁸³⁴'nde pusu kurmuşlardı. Haçlı birlikleri İznik'e ulaşmadan burada I. Kılıç Arslan tarafından yenilgiye uğratılmışlardır (21 Ekim 1096).⁸³⁵

Kibotos'tan itibaren Drakon Vadisi yoluyla İznik'e giden güzergâh; Altınova'dan itibaren Ayazma – Akçukur – Taşallı – Valideköprü – Yalakdere – Kızderbent – Bayındır – Boyalıca ve nihayet İznik şeklinde olmalıdır.⁸³⁶

b. Nizami Haçlılar

Keşiş Pierre l'Ermite (Pierre l'Hermitte)'in kuvvetlerinin ardından nizami Haçlı orduları arka arkaya 1096 sonbaharında İstanbul'a geldiler ve 1097 ilkbaharında

⁸³⁴ İzmit Körfezi güney kıyısında yer almaktadır ve Helenopolis yanından geçen deredir.

Günümüzde Kırk Geçit Deresi veya Dil Deresi olarak bilinmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.205; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.224-225.

⁸³⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.307; Anonim *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.54; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, I, 16-22, s.15-45; Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.68-69; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.102-103; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.22-23; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.71; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572.

⁸³⁶ Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572 dn.3 ve dn.5

Anadolu'ya geçirildiler. Bu ordular Palekanon⁸³⁷, da bir araya geldiler.⁸³⁸ Bu sıralarda I. Kılıç Arslan da Malatya (Melteni)'yı kuşatıyordu.⁸³⁹ Nisan'ın sonunda Haçlı birlikleri

⁸³⁷ Willermus Tyrensis, gelenlerin Kadıköy'de kamp kurduklarını belirtmiştir. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.92, 99; Palekanon'un Dil İskelesi ile Maltepe arasında olması gerekmektedir. Buradan hareketle farklı yerler düşünülmüştür: Gebze'nin doğusu, Gebze yakınları Eski Hisar İskelesi, Hereke veya Kadıköy yakınları. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.202; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.71; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572 dn. 4; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.117 dn.5.

⁸³⁸ Peyderpey gelen nizami Haçlı birliklerinin başlarında, Aşağı Lorraine (Loren) Dükü Godefroi de Bouillion (Gordfruva dö Buyyon), Toulouse (Tuluz) Kontu Raimond de St. Gilles (Raymond dö sen Jil), Robert Guiskard'ın oğlu Norman reisi Bohemond, İngiltere kralının kardeşi Robert de la Normandie (Robert dö la Normandi), Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandois (Hüg dö Vermanduva), Flandre Kontu Robert ve Champagne (Şampayn) Kontu Etienne de Blois (Etiyen dö Bluva) ve daha birçokları bulunmakta idi. *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.55-56; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, II, 1, s.60, 61, 62; Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, VI, s.20-25; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, VI, s.56-59; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.56; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.188-189; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.110-131; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.24-25; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572; Pierre l'Ermite de dâhil olmak üzere

Palekanon'dan ayrılarak; İzmit Körfezi boyunca devam ederek İzmit'e⁸⁴⁰ ve oradan da Kibotos'a ulaşmışlardır.⁸⁴¹ Burada bazı birliklerin de deniz yoluyla Kibotos'a

Mezkûr Haçlı liderleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.54-61.

⁸³⁹ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s.335; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.187, 190; Keşiş Pierre l'Ermite (Pierre l'Hermite)'in disiplinsiz kuvvetlerine karşı kolay bir zafer elde edilmiş ve bu sayede I. Kılıç Arslan Haçlıları küçümsemiştir. Ayrıca onun İstanbul'da bulunan casusları da muhtemelen ona yaranmak amacıyla, imparator ve yeni gelen Haçlı liderleri arasındaki ihtilafı da abartılı bir şekilde anlatmışlardır. Bu durumda I. Kılıç Arslan, Haçlıların İznik'e gelemeyeceklerini ve gelirlerse de aynı şekilde onlara mukavemet edebileceğini düşünerek İznik'ten Malatya üzerine yürümüştür. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.135-136; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.23-24.

⁸⁴⁰ Albertus'ta *Rufinel* olarak geçen bir lokasyon bulunmaktadır. Godefroi'nin Palekanon'dan ayrıldığı aynı gün Raimond'un İstanbul'a girdiğini; imparatorla bir antlaşma yaptığını bildiren bir mesaj aldığını ve az sayıda kalan birlikleriyle Pierre l'Ermite (Pierre l'Hermite) ile birleştiği yer olarak *Rufinel*'i vermektedir. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, II, 20, s.90, 91, 92, 93; Steven Runciman, bu yerin Palekanon'dan bir günlük uzaklıktaki İzmit (Nicomedia) olabileceğini ifade etmiştir. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.137 dn.3.

⁸⁴¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.136; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572.

ulaştıklarını bilmekteyiz.⁸⁴² Haçlı birlikleri Kibotos'tan itibaren Keşiş Pierre l'Ermite (Pierre l'Hermitte)'in pusuya düştüğü Drakon Vadisi üzerinden İznik'e ulaşmışlardır (6 Mayıs 1097).⁸⁴³ Yukarıda ifade ettiğim gibi Kibotos – İznik arası güzergâhın Altınova'dan itibaren Ayazma – Akçukur – Taşallı – Valideköprü – Yalakdere – Kızderbent – Bayındır – Boyalıca ve nihayet İznik şeklinde olması yüksek ihtimaldir.⁸⁴⁴ Haçlılardan bir kol da İzmit'ten doğruca İznik'e ulaşmıştır.⁸⁴⁵ Bu sıralarda Bizans

⁸⁴² Anna; Bohemond, Godefroi ve bütün kontların deniz yoluyla Kibotos'a hareket edecekleri bir yerde buluştuklarını ve orada St. Gilles'i beklediklerini ifade eder. Ancak çok kalabalık olan ve yiyecek sıkıntısı çeken kuvvetlerin St. Gilles'i beklemeden iki kola ayrıldıklarını; bir kolun Bthynia'dan yürüyerek İzmit üzerinden İznik'e yürüdüğünü; diğer kolun da deniz yoluyla Kibotos'a ulaştığını ifade etmiştir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.325.

⁸⁴³ Anonim *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.66; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.136; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572; Fulcherius'un, "Ah! Nikomedia'nın ötesinde denize yakın ovalarda yatan ne kadar çok ölülerin kesilmiş kafalarını ve kemiklerini bulduk. Önceki yıl Türkler, oku tanımayan ve kullanımında acemi olanları yok etmişlerdi. Bundan acı duyarak orada gözyaşı döktük." şeklinde verdiği ifadeden de güzergâh hakkında bilgi edinilebilmektedir. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, IX, s.34; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, IX, s.65.

⁸⁴⁴ Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572 dn.3 ve dn.5

⁸⁴⁵ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.71.

imparatoru Aleksios da hem İznik'e yakın olmak hem de Haçlılar hakkında bilgi sahibi olmak için Palekanon'a gelmiştir.⁸⁴⁶

Haçlılar 14 Mayıs'ta İznik'i kuşatmaya başlamışlardır. 18 Haziran gecesi Türkler şehri Bizans'a teslim etmişlerdir. 19 Haziran sabahına gelindiğinde Haçlılar büyük bir taarruz ile şehri ele geçirme planını uygulamaya koyacakları zaman şehrin kulelerinden Bizans bayraklarını görmüşlerdir. Böylece Aleksios ile Haçlı liderleri arasında daha önceden yapılan antlaşma da kendiliğinden yerine gelmiştir (18-19 Haziran 1097).⁸⁴⁷

⁸⁴⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s.324-325; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.137.

⁸⁴⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s.325-329; Anonim *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.67-70; Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, X, s.34-39; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, X, s.65-67; Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.115-128; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.189-190; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.136-138; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.25-28; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.572; Urfalı Mateos, "İmparator Aleks (Aleksios), bütün Frank prensleriyle dostluk ve ittifak aktetti. Onları Ayasofya'ya götürdü ve onlara altın ve gümüş büyük bir meblağ hediye etti. Onlar, önceden Romalılara ait bütün eyaletleri İranlılarla Arapların elinden aldıktan sonra tekrar Greklere vereceklerine (İranlılara ve Araplara ait memleketler de fethedildikten sonra Franklara kalacağına) dair söz verdiler. Bu aht, haç ve incil üzerine yapılan yeminle tasdik edildi." kaydı ile Aleksios ve Haçlı liderleri arasındaki antlaşmayı teyid etmektedir. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.189; Haçlı liderlerinin gelişleri ve Aleksios'a bağlılık yeminleri hususunda Anna, ayrıntılı bilgi vermekte (s.308-324) ve eserinin bir yerinde, Haçlı liderlerinden

Godefroi'nin Aleksios ile görüşmesi ve onun "*istenen and'ı içti.*" ifadesinden peyderpey gelen diğer liderlerin de benzer and'ı içtiklerini söyleyebiliriz. Sözlerine devam eden Anna, "*bu and'ın içeriğine göre, vaktiyle Rum devletine ait olup da şimdi kendisinin (Godefroi) ele geçireceği tüm kentleri, ülkeleri ya da kaleleri, imparatorun bu iş için göndereceği yüksek rütbeli subaya teslim edecekti.*" diyerek, antlaşma hususundaki bilgiyi teyid etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.317; Willermus Tyrensis de İznik'in imparatora teslimi hususunu anlattığı fasılda, "*Suriye'ye kadar olan yolda, daha önce imparatorluğa ait olan şehirlerden biri Tanrı'nın yardımıyla ellerine geçerse (yani Haçlıların), bu şehir çevresiyle birlikte imparatora bırakılacak, fakat imparator, ordunun çaba ve emeğinin karşılığı olarak bütün ganimet ve halkın diğer mülklerini alması hususunda zorluk çıkarmayacak.*" şeklindeki kaydı ile daha önce yapılan antlaşmayı teyid etmektedir. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.127; Fulcherius da "*Yorulmuş benliklerimizi yeterince dinlendirdiğimizde reislerimiz bir istişareden sonra onun isteği üzere imparator ile yeminli bir sözleşme yapma konusunda anlaşıldılar. Şimdiye kadar bizden önce [İstanbul'a] gelmiş olan Lord Bohemond ve Dük Godefroi andı içmişlerdi. Her nasılsa, Kont Raymond o sıralarda aynı şekilde hareket etmeyi reddetti. Flandre Kontu, tıpkı diğerleri gibi, aynı andı içti.*" diyerek bu hususta benzer bir bilgi vermektedir. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, IX, s.32; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, IX, s.64; Bu and, Aleksios'a bağlılık andı olmakla birlikte Anadolu'da alınan yerlerin ona teslimi andı olarak da anlaşılabilir. Keza onların, bilmedikleri bir coğrafya hususunda imparatorla dostluk yapmak ve ondan yardım sağlamaktan başka çareleri de bulunmamakta idi. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi*

İznik'ten itibaren Haçlı birliklerinin başına Aleksios Komnenos tarafından Tatikios (Tatinus)⁸⁴⁸ ve onun komutasındaki bir Bizans birliği kılavuz olarak görevlendirilmiştir.⁸⁴⁹ İznik'in ele geçirilmesinden sonra Haçlı birlikleri 26 Haziran'da Eskişehir istikametinde ilerlemeye başladılar. Yolları üzerindeki bir köprüden geçerek Osmaneli (Lefke)'ye ulaştılar (29 Haziran 1097).⁸⁵⁰ Burada ikmal ve iâşe işlerini

(*Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana*), I, IX, s.33; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, IX, s.64-65.

⁸⁴⁸ Bizans imparatoru Aleksios zamanında “Megas (Büyük) Primikerios” rütbesinde olan onun en güvendiği kumandanlarından ve yakın dostlarından birisi idi. Anna Komnena, *Alexiad*, s.137 vd.; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, II, 22, s.94, 95; *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.91-92; Ayrıntılı bilgi için bkz. John France, “The Departure of Tatikios from the Crusader Army”, *Bulletin of the Institute of Historical Research*, Vol.XLIV, No.110, November 1971, s.137-147; Işın Demirkent, “XI. Yüzyılda Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı Tatikios”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 9-13 Eylül 2002, s.313-318; Işın Demirkent, “Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)”, *Belleten*, C.LXVII, S.248, TTK, Ankara, Nisan 2003, s.93-110.

⁸⁴⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.332; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, II, 22, s.94, 95, 96, 97; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.112; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.79.

⁸⁵⁰ *Gesta Francorum*'da “Şehri (İznik) terk ettikten sonra birinci gün bir köprüye geldik ve orada iki gün kaldık. Üçüncü gün şafaktan önce kalktılar ve karanlık olduğu için bir araya toplanamayıp, iki guruba ayrılarak iki gün boyunca böyle gittiler.” şeklindeki ifade “bir köprü”den bahsedilmekte lakin isim verilmemektedir. *Anonim Haçlı Tarihi*

kolaylaştırmak için Haçlı birlikleri, aralarında bir günlük mesafe bırakacak şekilde, ikiye ayrılmışlar ve birbirlerini takip etmeye başlamışlardır. Haçlıların hedefinde Dorylaion

(*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*), s.71; Benzer şekilde Willermus Tyrensis de “(Haçlılar) yüklerini hazırlayıp 29 Haziran’da tekrar yola çıktılar. Bütün ordular iki gün boyunca birbiri ardından yürüdü. Bir sonraki gece rahatça su alabilecekleri bir köprüünün üzerinde kamp kurdukları sırada, henüz güneş doğmadan önce erkenden, karanlıkta prensler bilerek veya tesadüfen ordularıyla birlikte peşpeşe geldiler. Yani Bohemund, Normandiya kontu, Kont Stephan von Blois, Tankred ve Kont Hugo von Saint Pol, sol tarafa konuşlandılar ve diğerlerinden ayrıldıkları gün Gorgoni denen bir vadiye geldiler. Orada dokuzuncu saatte zengin otlakları olan bir nehir kıyısında kamp kurdular.” şeklinde benzer bir kayıt düşmektedir. Willermus Tyrensis’in *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar)*, s.129; Anna Komnena ise “Tatikios ve komutasındaki birlik, buyrukları altında sayısız Kelt’le birlikte bütün kontlar, iki gün yolculuğun sonunda Leukai (Lefke) ’ye vardıkları zaman, isteği üzerine, öncülük görevi Bohemond’a verildi; diğerleri onun ardı sıra, düzgün dizilerle ve yavaş yürüyüşle ilerliyorlardı.” şeklindeki ifadesinde aradaki köprüden bahsetmemekte ve birliklerin iki günlük bir yolculukla Osmaneli (Lefke)’ne vardıklarını ifade etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.332; Fulcherius, İznik-Dorylaion arasındaki herhangi bir lokasyon hakkında bilgi vermemektedir. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XI, s.39-44; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XI, s.68-70.

(Dorilaenum / Şarhöyük)⁸⁵¹ var idi ve onlar bu istikamette yürüyüşlerine devam ettiler.⁸⁵² Yürüyüş haberini alan I. Kılıç Arslan da Porsuk Vadisi yoluyla gelerek 30 Haziran'da kuvvetlerini Sarısu Ovası (Bathys)'nın alçak tepeleri ve yamaçlarına yerleştirdi. Aynı tarihte Sarısu Ovası'na gelen Haçlılar da orada karargâh kurmuşlardı.⁸⁵³ I. Kılıç Arslan, ovanın etrafına yerleştirdiği birlikleri ile bir taarruz gerçekleştirdi ve fakat Haçlılar'a yenildi. Buradan itibaren Haçlılar yollarına devam etme imkânına eriştiler (1 Temmuz 1097).⁸⁵⁴ Kılıç Arslan, kalabalık Haçlı kuvvetlerine karşı savaşarak karşı koyamayacağını anladığı için tedbirli bir geri çekilme ve onlara karşı aralıklı dolaylı mücadele (vurkaç) politikası izlemeye başladı.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ Şarhöyük ile ilgili bkz. Boz, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, s.5-20.

⁸⁵² Anna Komnena, *Alexiad*, s.332; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, II, 38, s.128, 129; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.141; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.29; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.573.

⁸⁵³ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.29.

⁸⁵⁴ 1 Temmuz 1097 tarihinde gerçekleşen ve Dorylaion veya Eskişehir Savaşı olarak ifade edilen savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.71-74; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.130-133; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.141-143; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.28-31.

⁸⁵⁵ Kılıç Arslan, kendisini takip etmekte olan Haçlılar'ın geçeceği güzergâhta at, eşek, katır gibi ulaşım için gerekli hayvanları; altın, gümüş gibi maddi değeri olan eşyaları ele geçirdi ve onların ihtiyaç duyacağı su ve yiyecek gibi gıda ürünlerini bırakmadı. Bu yüzden Haçlılar yol üzerinde büyük bir sefalet çekmekte idiler. *Anonim Haçlı Tarihi*

Haçlı kuvvetleri 3 Temmuz'da Dorylaion (Dorilaeum / Şarhöyük)'dan ayrıldıktan sonra Seyitgazi (Nacoleia) - Yazılıkaya - Emirdağ'ın batısındaki Köroğlu Beli üzerinden Bolvadin (Polybotos)'e ulaştılar.⁸⁵⁶ Dorylaion (Dorilaeum / Şarhöyük)'dan buraya kadar Kılıç Arslan'ın uyguladığı taktikler neticesinde epeyce sıkıntı çekerek gelen Haçlı birlikleri bu bölgede biraz dinlenmek istediler. Aynı zamanda Göller Yöresi'ne de girmiş bulunmaktaydılar. Haçlılar, Bolvadin'in doğusunda Eber (Ebraicam / Ebraike) Gölü⁸⁵⁷ civarında Danişmend Gazi ve Hasan Bey'in komutasındaki 80.000 kişilik bir Türkmen birliğiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Haçlılar yorgun olsalar da sayılarının fazlalığı ve Bohemond'un gayretleri ile Türklere karşı başarı sağladılar.⁸⁵⁸

Haçlı birlikleri Dorylaion'dan itibaren Kulu-Cihanbeyli-Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gitmeyi tercih etmemişlerdir. Bunun en önemli sebebi kalabalık ve yavaş hareket eden bir kuvvetin yaz sıcaklığında suyun bulunmadığı Tuz Gölü havzasından

(*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*), s.76; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.31; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.80-81; Fulcherius, “*Bundan sonra yolculuğumuza dikkatlice ve adımımızı sıkılaştırarak devam ettik. Birgün çok vahim susuzluk çektik; bu bazı erkek ve kadınlara öylesine eziyet verdi ki, bunlar öldüler.*” diyerek bu durumun vehametini ifade etmektedir. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XII, s.46; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XII, s.71.

⁸⁵⁶ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.81.

⁸⁵⁷ Eber Gölü ile ilgili olarak bkz. I. Bölüm s.155 vd.

⁸⁵⁸ Anna, “*Buradan (yani Dorylaion'dan) başlayarak, taburlar, sıkı dizilerle ileri yürüyüşe yeniden koyuldular ve Ebraike (Eber Gölü Yöresi)'de Sultan Danişmend ve Hasan ile karşılaştılar.*” diyerek Haçlılar'ın Bolvadin civarındaki Eber Gölü'ne ulaştıklarını teyid etmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.332-333.

geçmesinin zor olacağı idi.⁸⁵⁹ Yukarıdaki veriye bakıldığında Eskişehir-Bolvadin arasındaki yolun da normalde iyi olduğu ama I.Kılıç Arslan'ın uzaktan mücadele politikası gereği Haçlılar için elverişsiz hale getirildiği de açıktır. Ayrıca Haçlılar'ın gideceği güneydoğu güzergâhının da Bizans kumandanı Tatikios tarafından belirlendiğini burada tekrar zikretmek gerekir.⁸⁶⁰

Eber mücadelesinden sonra Haçlılar tarafından takip edilen Türkler geri çekilirken Augustopolis (Sultandağı)⁸⁶¹ yakınlarında bir kez daha mücadele etmişler ve fakat yine

⁸⁵⁹ Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.573.

⁸⁶⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.332; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, II, 22, s.94, 95, 96, 97; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.112; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.79.

⁸⁶¹ Anna, Augustopolis'i Eber mücadelesinden hemen sonra anmaktadır. Anna Komnena, *Alexiad*, s.332-333; Haçlılar, Philomelion (Akşehir) istikametine doğru gitmeyi hedeflemişlerdi ve fakat iâşe ihtiyacı, yorgunluk ve bıkkınlık nedeniyle ana yoldan saparak Pisidia Antiocheia (Yalvaç)'a ulaşmışlardır. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XII, s.46; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XII, s.71; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.134-135; Buradan hareketle Augustopolis'in Eber Gölü ile Yalvaç ve Akşehir arasında yer alması gerekmektedir. Buna en uygun yer ise Sultandağı (1958 öncesi İshaklı) veya buranın yakınında bir yer olmalıdır. Anna Komnena, *Alexiad*, s.497 dn.1 Bilge Umar'ın açıklaması; Sultandağı'nın batısındaki Çobanlar Kasabası da ihtimal dâhilindedir. Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.82 dn.30.

mücadeleyi kaybederek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁸⁶² Haçlılar, buradan itibaren Philomelion (Akşehir) üzerinden Konya istikametine gitmeyi hedeflemişlerdi ve fakat Eber mücadelesinden sonra -Türk saldırılarının yarattığı bıkkınlık, yorgunluk ve iaşe ihtiyacı sebebiyle- Çay Gölü'ne gelip ana yoldan çıkarak Yalvaç (Pisidia Antiocheia)'a ulaştılar.⁸⁶³

Yalvaç'tan hareket eden Haçlılar, Yelibel Geçidi vasıtasıyla Sultan Dağları'nı aşıp Philomelion (Akşehir)'un güneyinden tekrar ana yola katılmışlardır. Buradan itibaren onlar, Argıthanı – Ilgın (Ab-1 Germ)⁸⁶⁴ – Kadınhanı (Laodikeia / Ladik / Yorgan

⁸⁶² Anna Komnena, *Alexiad*, s.333.

⁸⁶³ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.82; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.573; Fulcherius, “*Bundan sonra Pisidai ilindeki Antiochia’ya vardık ki buna daha küçük olanı (Antiochea Minor) derler.*” şeklinde kısa bir bilgi vermektedir. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XIII, s.46; Eserin başka bir çevirisinde “*daha küçük olanı*”, “*lesser*” olarak tercüme edilmiştir. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XIII, s.71; Willermus Tyrensis ise, 1 Temmuz’daki Dorylaion mücadelesinden sonra Haçlılar’ın Bithynia’yı tam olarak geçip Psidia’ya girdiklerinden söz etmektedir. Buradan itibaren Küçük Antiochia’ya kadar herhangi bir lokasyon vermemektedir. Psidia’ya giriş yaptıktan sonra Temmuz ayının dayanılmaz sıcaklığında kurak ve susuz bölgeden geçtiklerini; çok büyük zorluklar neticesinde akarsular, otlaklar ve ağaçlarla dolu, Psidia’nın başşehri olarak nitelediği Küçük Antiochia’ya vardıklarını belirtmektedir. *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar)*, s.134-135.

⁸⁶⁴ Ilgın (Ab-1 Germ) ile ilgili olarak bkz. I. Bölüm s.140 vd.

Ladik)⁸⁶⁵ civarındaki Halıcı Köyü – Sarayönü’nün güneyinden Tömek (Pınarbaşı) üzerinden Konya (Ikonium)’ya ulaştılar (15 Ağustos 1097).⁸⁶⁶ Haçlılar’ın Ilgın’dan

⁸⁶⁵ Strabon, “Laodikeia Katakeumene” olarak adlandırmaktadır. Burada ağaçların bulunmadığı ancak kaliteli şarapların üretildiği bağların bulunduğu bahsetmiştir. Toprağın üzerinin küllerle kaplı olduğunu ve bunun da yanmaktan olmuş gibi siyah olduğunu ifade ettikten sonra bazılarının bunu yeraltı patlamalarından kaynaklandığını tahmin etmekte olduklarını da eklemektedir. Ayrıca burayı Philomelion (Akşehir) ve Tyriaion / Tyraion (Ilgın)’dan sonrasına yerleştirmiştir ki verilen güzergâha uygundur. Strabon, *Geographika*, XIII.4.11, s.177, XIV.2.29, s.242-243; Tabula Peutingeriana’da “Laudiciaca tacecaumeno” olarak kaydedilmiştir. Nicea (İzmit)’ten başlayarak Agrillo – Dorileo (Eskişehir) – Docymeo (Kütahya) – Synnada (Şuhut) – Lullae – Philomelo (Akşehir) – Laudiciaca tacecaumeno (Ladik) – Caballucome – Sabatra – Pyrgos – Yconio (Konya) güzergâhını da burada Tabula Peutingeriana’ya göre vermekte fayda vardır. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX / 2-3-4-5, X / 1-2; Burası “Laodiceia Katakeumene” olarak ifade edilmekte ve “Katakeumene” Hellen dilinde “yanık, kavruk” anlamlarına gelmektedir. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.405; Ayrıca “Yanık Ladik” manasında “Ladik-i Sühte” de denilmektedir. Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, Tercüme ve Hazırlayan Adnan Eskikurt; Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s.199; Kâtip Çelebi, “Lazkiye-i Karaman, Yorgan Ladik (بوركان لاديق) derler.” şeklinde kaydetmiştir. Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.616.

⁸⁶⁶ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.82; Fulcherius, Pisidia ilindeki Antiochia’ya vardık dedikten sonra aradaki güzergâhları belirtmeden “*oradan da Iconium’a geldik.*” şeklinde kısa bir bilgi vermektedir. Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XIII, s.46-47; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XII, s.71; *Gesta Francorum*’da, Haçlılar’ın

itibaren Göller Yöresi'nden çıkmış olduklarını da burada ifade etmekte sakınca bulunmamaktadır.

Haçlılar Konya'ya geldikleri zaman Kılıç Arslan ve Türk beyleri bölgeyi tamamen boşaltmış Kayseri taraflarına çekilmişlerdi.⁸⁶⁷ Şehri boşaltma esnasında Meram bahçeleri tahrip edilmeye imkân bulunamamıştır. Buraya kadar gelen yorgun Haçlılar burada birkaç gün dinlenme fırsatını da bulabilmişlerdir.⁸⁶⁸ Haçlılar'ın Konya'dan ayrıldıktan sonra Yarma ve Karapınar güzergâhındaki kurak araziden geçip Ereğli (Heraklea)'ye ulaştılar.⁸⁶⁹ Ereğli'den itibaren Haçlılar ikiye ayrılmışlar; ağırlıkları ile yavaş hareket

Dorylaion'daki mücadelelerinden sonra çektikleri sıkıntılardan bahsedilmekte ve fakat Konya'ya kadar olan istikamet hususunda herhangi bir lokasyon belirtilmemektedir. *Gesta Francorum*'un bilinmeyen yazarı “*Gide gide sonunda iyi ve lezzetli yiyeceklerin bulunduğu daha verimli topraklara Ikonium'a geldik.*” şeklinde kısa bir bilgi vermektedir. *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.75-76; Willermus Tyrensis, Küçük Antiochia'dan Konya'ya kadar olan istikamette herhangi bir lokasyon belirtmemektedir. O, “*(Haçlılar) Psidia'yı geçtikten sonra Lykaonia'ya yöneldiler ve bölgenin başşehri Konya'ya geldiler.*” şeklinde bir kayıt düştükten sonra onların Ereğli üzerinden Maraş'a gittiğini ifade etmiştir. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.138.

⁸⁶⁷ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.82.

⁸⁶⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.145; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.31; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.574.

⁸⁶⁹ *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.76; Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XIV, s.48; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XIV, s.72; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.145; Demirkent, *Sultan I.*

eden ana kuvvetler Kayseri-Göksun-Maraş istikameti üzerinden Antakya yolunu izlerken; Norman reisi Bohemond'un yeğeni Tancred de Hauteville (Tankred dö Hatvil) ve arkasından Godefroi de Bouillion (Gordfruva dö Buyyon)'un kardeşi Baudoin de Boulogne (Bodven dö Bulon) ana ordudan ayrılarak Toros Dağları'nı Gülek Geçidi'nden geçerek Çukurova üzerinden Antakya yoluna devam etmişlerdir.⁸⁷⁰

Anna Komnena bu sefer ile ilgili olarak “*Hızlı Yol*” adı verilen bir yoldan bahsetmekte ve onların bu yoldan Antakya'ya vardıklarını ifade etmektedir. Ancak o bu yol hakkında açık bir güzergâh ve yol üzerinde yer bilgisi ne yazık ki vermemektedir.⁸⁷¹

Bu yol Konya – Ereğli (Heraklea) – Maraş (Germanicia / Germanig / Mares)⁸⁷² – Kömürler – İslahiye – Hassa – Kırıkhan – Antakya yolu olmalıdır. Çünkü Asi Nehri

Kılıç Arslan, s.31; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.82; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.574.

⁸⁷⁰ Haçlıların Ereğli'den itibaren izledikleri güzergâhlar ve faaliyetleri hakkında bkz. *Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, s.76 vd.; Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, I, XIV, s.48 vd.; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, I, XIV, s.72 vd.; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.139 vd.; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s.145-148, 149 vd.; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.83-87; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.574-575.

⁸⁷¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.333.

⁸⁷² *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.204 ve dn.215 Ed. Dulaurier'in açıklaması; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.84 dn.35.

vadisinin bataklık alanlarının varlığı ve yolun uzaklığı hasebiyle “*Hızlı Yol*” tanımına uymadığı düşünülebilir.⁸⁷³

2. Danimarka Kralı'nın Oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson

İskandinavya kökenli bir viking olan Svend (Sueno / Sven) Svensson, Danimarka kralı Sveinn Ástriðarson'un oğludur. Onun Anadolu'da son bulan hayatı Avrupa ve İskandinavya'nın tarihi, edebiyatı ve kültüründe kayda değer bir iz bırakmıştır.⁸⁷⁴ Onun Anadolu'daki seferi ve Göller Yöresi'nde son bulan hayatı hakkında kısa da olsa bilgileri Albertus Aquensis ve Willermus Tyrensis'ten öğrenmekteyiz.

İznik'in Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra soylu, ahlaklı ve yakışıklı olan Svend (Sueno / Sven) Svensson, Antakya kuşatmasına yardım etmek için birliği⁸⁷⁵ ile birlikte İstanbul'a ulaşmış; imparator tarafından nezaketle kabul edilmiş ve onurlandırılmıştı.⁸⁷⁶ Burada fazla kalmayan Svend (Sueno / Sven) Svensson, yola

⁸⁷³ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.84.

⁸⁷⁴ Selahattin Özkan, “Anadolu'da Bir Viking Haçlısı: Svend Svensson”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.35, S.2, Aralık 2018, s.158.

⁸⁷⁵ Bu birliğin sayısını Albertus, bin beş yüz (mille et quingentos / fifteen hundred); Willermus Tyrensis ise on beş bin olarak vermektedir. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223; Willermus Tyrensis 'in *Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.182.

⁸⁷⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223.

koyularak ilk istikameti olan İznik'e ulaştı.⁸⁷⁷ Buradan itibaren Albertus, “*Rum (Romaniam)’un ortasından güvenle yolculuğuna devam etti.*” şeklinde kayıt düşmüştür.⁸⁷⁸ Buna göre Svend’in kuvvetlerinin ilk Haçlıların Akşehir istikametinde takip ettikleri yolu kullandıklarını düşünebiliriz. Albertus’un verdiği üstü kapalı bilgi dışında kaynaklarda İznik’ten itibaren Svend’in izlediği güzergâh ile ilgili bilgi mevcut değildir. Nihayet Svend, Göller Yöresi’ne giriş yapmış; Philomelium / Finiminis (Akşehir) ve Terma / Fernam / Ferna (Ilgın) arasındaki çalılık ve sazlıkların olduğu bölgede ordugâh kurmuştur. I.Kılıç Arslan ise bu iki Anadolu şehri arasındaki dağlara sığınmıştır.⁸⁷⁹ Albertus burada “*Onların varlığı bazı kötü Hristiyanlar, yani Bizanslılar (Greeks) tarafından ele verildi ve dağlardan gelen Süleyman’ın kuvvetleri tarafından habersizce kuşatıldılar.*” şeklinde bir kayıt düşerek bir ihanetten söz etmektedir.⁸⁸⁰ Willermus ise açıkça bir ihanetten söz etmez lakin buna benzer olarak Türk birliklerinin gece gizlice saldırdıklarından bahsetmektedir.⁸⁸¹ Tüm bunlara rağmen Svend, Türklere

⁸⁷⁷ Willermus, “*Sonra gayet emniyet içerisinde İznik’e ulaştı.*” kaydı ile Albertus’ta olmayan İstanbul sonrası Svend’in ilk lokasyonunu verir. *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar)*, s.182.

⁸⁷⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223.

⁸⁷⁹ Albertus burada Türk kuvvetlerinin başındaki kişiyi “Solimanno / Süleyman” olarak vermektedir. Lakin bu dönemde Selçukluların başında Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın oğlu I.Kılıç Arslan (1092-1107) olduğunu biliyoruz. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223.

⁸⁸⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223.

⁸⁸¹ *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar)*, s.182.

karşı yanındaki birliklerle ciddi bir direniş göstermiş; lakin günün sonunda yoruldukları ve silahlarından mahrum kaldıkları için de “kelimelerle anlatılamayacak kadar çok sayıdaki düşmana” yeterince dayanamamışlardır. Bu mücadelede Svend ve birliği tamamen imha edilmiştir.⁸⁸² Bu sırada Philippi Prensi ile evli olan ama şimdi dul kalmış Burgonya dükü (the duke of Burgundy)’nün kızı Florina da Danimarkalı bu birliğin içinde idi ve katırı üstünde dağlara doğru kaçarken Türkler tarafından altı okla vuruldu. O, vurulmasına rağmen katırından düşmedi ve yine de ölümden kaçabileceğini düşünmekteydi ta ki sonunda yakalanıp kralın oğluyla birlikte ölüme terk edilinceye kadar.⁸⁸³

Albertus, Türklerin, zafer sonrası büyük bir sevinçle hızla Philomelium / Finimimis (Akşehir) yakınında “buğulanan bir sıcak su kaynağı gölü”ne atlarını sürdüklerinden; burada yıkanan muhtac hacıları öldürdüklerinden ve gölü kana buladıklarından bahsetmektedir.⁸⁸⁴ Verilen bilgiye istinaden burada ılıcaların olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Akşehir ile Ilgın arası takriben 47 km. kadardır. Buradan hareketle Akşehir ve Ilgın arasında o dönemde sıcak su göllerinin varlığı kuvvetle muhtemeldir. Bu mücadelenin Akşehir ile Ilgın arasındaki Argıthanı dolaylarında olduğunu düşünebiliriz (Temmuz 1099).⁸⁸⁵

⁸⁸² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.222, 223, 225, 226.

⁸⁸³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.224, 225.

⁸⁸⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, III, 54, s.224, 225.

⁸⁸⁵ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.87.

Svend Svensson'un, Anadolu'da gerçekleştirdiği mücadele ve Göller Yöresi'ndeki ölümü tüm Hıristiyan dünyasında ve memleketinde ifsaneleşmiştir. Svend Svensson gibi Viking Haçlılarının bu seferlerdeki faaliyetleri sözlü edebiyat eseri olan sagaların da yazıya geçirilmesinde önem arz etmiştir. Bu sayede efsaneleşmiş öyküler İskandinav tarihinin de parçası olmuşlardır.⁸⁸⁶

3. 1101 Yılı Haçlı Seferleri

1099 yılı sonuna doğru Papa II. Pascalis (1099-1118)'e Robert de Flandre tarafından ulaştırılan raporda Haçlıların başarı sağladığı ve onların yeni bir sefer ve insan gücüne ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir. Buradan hareketle derhal kilise merkezlerine yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi hususunda Papa tarafından mektuplar gönderilmiştir. Böylece 18 Kasım'da Poitiers (Puvaty)'de yapılan konsillerle yeni bir Haçlı seferi kararlaştırılmıştır.⁸⁸⁷ *1101 Yılı Haçlı Seferleri*⁸⁸⁸ için birbirleri ardına yola çıkan üç büyük

⁸⁸⁶ Özkan, "Anadolu'da Bir Viking Haçlısı: Svend Svensson", s.159.

⁸⁸⁷ Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995, s.23-24; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.87-88.

⁸⁸⁸ 1101 yılında gerçekleştirilen Haçlı seferleri normal sıralama dışında tutularak batılılar tarafından *1101 Yılı Haçlı Seferleri* olarak ifade edilmiştir. Bu seferlerde Anadolu'ya art arda giren üç büyük Haçlı ordusu I. Kılıç Arslan ve Danişmendliler'in işbirlikleri neticesinde, Anadolu'nun farklı coğrafyalarında neredeyse imha edilmişler ve az sayıdaki Haçlı lideri Antakya ve Kudüs'e ulaşabilmişlerdir. Batılı tarihçilerin bu seferleri numaralandırma dışında bırakması, muhtemeldir ki hezimete uğradıkları bu seferin önemini küçültmek içindir. Lakin Türkler zaviyesinden bakıldığında bizim için önemli bir başarıdır. Buradan hareketle çağdaş Latin kroniklerinden Fulcherius ve Willermus Tyrensis'in bu seferleri *II. Haçlı Seferi* olarak nitelendirmesi de doğru bir

ordu oluşturulmuştur.⁸⁸⁹ 1101 yılı Haçlı birliklerinden ilk ikisi Göller Yöresi istikametini kullanmamıştır. Bu birliklerden üçüncüsü, Aqutiania (Akitanya) Dükü IX. Guillaume (Giygom) idaresindeki Fransızlar ve Bavyera (Bayern) Dükü IV. Welf idaresindeki Almanlardır. Onlar Göller Yöresi'nden geçerek imha olundukları Ereğli'ye kadar ulaşabilmişlerdir.

Lombardia ordusu olarak bilinen ilk birlik -Milano Başpiskoposu Anselm de Buis (Anselm dö Bui) idaresindeki Lombardlar, Kont Etienne de Blois (Etiyen dö Bluva) idaresindeki Fransızlar ve Alman imparatorunun Mareşalı Konrad idaresindeki Almanlar- 1101 ilkbaharında İstanbul önüne gelmiş ve Anadolu'ya geçirilmiştir. Bu birliğin kılavuzu Bizans kumandanı Tzitas ve ücretli askerleri⁸⁹⁰ idi. Bu ilk birlik Göller Yöresi güzergâhını kullanmayarak Kibotos ve İzmit karargâhlarından ayrıldıktan sonra İznik-Osmaneli (Lefke) - Gölpaazarı - Meyitler Geçidi - Ataylası Geçidi - Nallıhan - Çayırhan - Beypazarı - Ayaş - Ayaşbeli - Yenikent - Ankara (Ancyra) - Çankırı yolunu takiple hedefleri Niksar'a ulaşmayı denemişler ve fakat Merzifon (Maresch / Mersivan) dolaylarında I. Kılıç Arslan, Belek Gazi, Harran Emiri Karaca Bey (Emir Caradigum / Carageth), Halep Emiri Rıdvan (Brodohan) ve Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından imha edilmişlerdir (5 Ağustos 1101).⁸⁹¹

yaklaşımıdır. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, II, XVI, s.147; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, s.127; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s.18.

⁸⁸⁹ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s.24-25.

⁸⁹⁰ Tzitas ve ücretli askerlerin Türköpol oldukları anlaşılmaktadır. Anna Komnena, *Alexiad*, s.346; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.89 dn.51.

⁸⁹¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.346-347; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 6-21, s.592-615; Runciman, *Haçlı Seferleri*

Nevers Kontu II. Guillaume (Giygom) idaresindeki Fransızların oluşturduğu ikinci birlik de yine Göller Yöresi güzergâhını kullanmayarak ilk birliği takip ederek aynı yoldan Ankara'ya ulaşmışlardır. Ankara'dan itibaren Konya istikametine doğru yönelerek Gölbaşı - Kulu - Cihanbeyli üzerinden Konya'ya ulaşmışlardır. Konya'yı ele geçiremeyerek yollarına devam etmişler ve fakat oradan itibaren üç dört gün sonra Türkler tarafından Ereğli'de kılıçtan geçirilmişlerdir (Ağustos 1101). Bu birliklerin lideri ve az sayıda Haçlı Ermenek (Germanikopolis / Germanicoplum / Germanicople) üzerinden Antakya'ya ulaşabilmiştir.⁸⁹²

Aquitania (Akitanya) Dükü IX. Guillaume (Giygom) idaresindeki Fransızlar ve Bavyera (Bayern) Dükü IV. Welf idaresindeki Almanlar'dan oluşan üçüncü Haçlı birliği ise Haziran ayı başında İstanbul'a ulaştılar. Haçlılar yaklaşık beş hafta burada konakladılar.⁸⁹³ Buradaki konaklamadan sonra Anadolu'ya geçtiler ve İzmit (Nicomedia)

Tarihi, II, s.16-21; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s.25, 30-42; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.35-42; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.88-92; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.575-577.

⁸⁹² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 26-32, s.618-624; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.21-22; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s.43-47; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.42-44; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.92-94; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.577-578.

⁸⁹³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 36, s.626, 627; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.23; Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", s.49; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.94; Aleksios tarafından ayrıca Dük Guillaume (Giygom)'a refakat etmeleri için yolları bilen kılavuzlar verilmiştir. Ancak imparator Haçlılar'ın ıssız, yiyecek ve suyu olmayan yerlerden götürülmeleri hususunda

üzerinden İznik (Nicaea)'e geldiler. Onlar burada güzel çayırlarda çadırlarını kurdular ve iki gün burada konakladılar.⁸⁹⁴

Haçlı birlikleri İznik'ten itibaren Konya (Stanconam⁸⁹⁵ / Iconium) istikametinde yollarına devam etmişler ve yolda şiddetli bir kıtlık mevcut olmuş; bu haseple askerler ve tüm hayvanlar dayanılmaz bir susuzluk ve açlık çekmişlerdi. Türkler onların izledikleri yolda su kuyularını, sarnıçları doldurmuşlar ve kaynakları tahrip etmişlerdi. Bu şekilde yollarına devam eden Haçlı birlikleri Göller Yöresine girdikten itibaren Türklerin hâkimiyetindeki Akşehir (Philomelium / Phyniminim / Finiminum) ve İsmil (Salimia /

da kılavuzlara talimat vermiştir. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.217; “The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle”, Translated by A.S.Tritton, p.74; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, s.15.

⁸⁹⁴ Albertus, “*Bundan sonra, hasat zamanı başlangıcında, onlar (Haçlılar), imparatorun emir ve tavsiyeleri üzerine tekneyle St. George boğazını geçtiler ve Nicomedia şehrinin topraklarına girdiler. Buradan yollarına devam ederek Nicaea şehrine ulaşıp; güzel çayırlarla dolu bu bölgede çadırlarını kurdular ve burada iki gün kaldılar.*” şeklinde durumu izah ederken Haçlılar'ın yola çıkış zamanını, “*hasat zamanı başlangıcında*” diyerek üstü kapalı olarak vermektedir. Ayrıca İzmit-İznik arasında herhangi bir lokasyon vermemektedir. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 37, s.628, 629.

⁸⁹⁵ Albertus'un Latince kısmında “Stanconam” olarak kaydedilmiştir. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 37, s.628.

Salimiam)’e saldırmışlar ve buraları yağma etmişlerdir. Sonra yollarına devam ederek Ereğli (Heraclea / Reclei)’ye ulaşmışlardır.⁸⁹⁶

Albertus, İznik’ten itibaren Akşehir’e kadar Haçlı birliklerinin zor şartlar altında ilerlediklerini belirtmekte ve fakat mezkûr yerler arasında herhangi bir lokasyon vermemektedir. Aynı zamanda Akşehir ve Ereğli arasında da sadece İsmil’in lokasyonunu verir.⁸⁹⁷ Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesi de Akşehir ve İsmil’in isimlerini art arda vermesidir. Akşehir ve İsmil arasında Konya bulunmakta ve Konya’yı merkeze aldığımızda, bugün Akşehir, Konya’nın takriben 135 km. kuzeybatısında (Işın Demirkent, mesafeyi 226 km. olarak vermekte); İsmil ise Konya’nın takriben 55 km. güneydoğusunda, tuzluk bir arazide bulunmaktadır. Albertus’un burada Akşehir ve İsmil arasında Konya’yı zikretmemiş olması ilginçtir.⁸⁹⁸ Işın Demirkent, Urfalı Mateos’un bir kaydına göre Haçlılar’ın Akşehir - Konya - İsmil istikametinden Ereğli’ye ulaştıklarını ifade etmiştir.⁸⁹⁹ Ereğli yakınında Haçlı birliklerini karşılayan Kılıç

⁸⁹⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 37, 38, s.628, 629.

⁸⁹⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 37, 38, s.628, 629.

⁸⁹⁸ Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s.50 dn.97.

⁸⁹⁹ “Onlar (Bizans Kılavuzları), Frankları on beş gün susuz yerlerde dolaştırdılar. Buralarda kuru çölden ve kayalık dağlardan başka hiçbir şey görünmüyordu. Onların bulabildikleri su, kireçli su kadar beyaz ve Tuzlu bir şeydi.” Urfalı Mateos *Vekayinâmesi (952-1136)* ve Papaz Grigor’un *Zeyli (1136-1162)*, s.217; Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s.50 dn.97; Konya’da sıcaklığı 18°C - 60°C arasında değişen farklı mineral özelliklerine sahip jeotermal kaynak suları bulunmaktadır. İsmil, Ilgın, Tuzlukçu, Akşehir, Seydişehir, Hüyük, Cihanbeyli ve Beyşehir’de bu türden su

Arslan ve Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi ile birlikte Karaca Bey (Caratyx) ve Agymith adlı Türk beyi, Haçlıların hemen tamamını imha etmişlerdir (5 Eylül 1101).⁹⁰⁰

Urfalı Mateos, Ereğli yakınında meydana gelen mücadelenin *Olos Ovası* adında bir yerde olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰¹ Albertus, herhangi bir yer adı zikretmeden, Haçlıların uzun zamandır diledikleri ve hepsine yetecek kadar suyu bol olan ve hızla akan bir nehre vardıklarını ifade etmektedir. Burada Türkler nehrin karşı kıyısında pusu kurmuşlar ve uzun yolculuktan bitkin düşen Haçlılara ok atmak suretiyle buradan uzak

kaynakları mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Jeotermal Kaynakların Değerlendirilme Projesi*, Konya İli Raporu, TÜBİTAK Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü (TÜSSİDE) tarafından T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı için hazırlanmıştır.

⁹⁰⁰ Albertus, Ereğli yakınlarındaki mücadeleye girişen Türk beylerinin isimlerini “Süleyman (*Solimannus*, *Danismend* (*Donimannus*), *Caratyx* ve *Agymith*” olarak vermektedir. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 38, s.628, 629; Urfalı Mateos, “*Kılıç Arslan ve Niksar Emirî Danişman*” isimlerini vermektedir. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136)* ve *Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, s.218; Bu dönemde Türkiye Selçuklularının başında Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın oğlu I. Kılıç Arslan (1092-1107)’ın olduğunu bilmekteyiz. Albertus, burada Kılıç Arslan’ı ifade etmek istemiştir. Caratyx’in Harran Emirî Karaca olduğu çıkarılabilmektedir. Lakin Işın Demirkent’in ifadesiyle “*Adi, Agimit veya Aguinch şeklinde kaydedilmiş olan bu Türk beyinin kimliğini tespit etmek mümkün olmadı.*” Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s.52 dn.99.

⁹⁰¹ Urfalı Mateos, “*Onlar, Olos denilen ovada birbirine rastladılar. Şiddetli bir muharebe vuku buldu.*” şeklinde bir kayıt düşmüştür. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136)* ve *Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, s.218.

tutmuşlardır. Suyun her iki yakasındaki bataklık bölgede çok uzun ve acımasız bir çatışma sonucunda Haçlıların birçoğu imha edilmiş ve kaçabilenler ise Ereğli (Heraclea) Nehri'nin doğduğu dağın eteklerine ulaşabilmişlerdir.⁹⁰² Işın Demirkent, Urfalı Mateos'un verdiği Olos isminden hareketle ve Albertus'un verdiği kayıtlara binaen mücadelenin gerçekleştiği yeri Ereğli'nin batısındaki Olos (Avlos / Akgöl) olarak ifade etmiştir.⁹⁰³ Mezkûr bilgilerden anlaşıldığı üzere bu Haçlı birliği 1097 yılındaki I. Haçlı Seferi'ndeki yolu kullanmış olmalıdır.⁹⁰⁴

1101 yılında düzenlenen Haçlı seferlerinde Anadolu'dan geçmeye çalışan üç büyük Haçlı birliği Türklerin mukavemeti ile imha edilmiş ve Haçlı ordularından ziyade sadece liderleri Antakya'ya kadar ulaşabilmiştir.⁹⁰⁵ Konumuz açısından bizim için önem arz eden *1101 yılı Haçlı seferleri* içerisindeki üçüncü seferdir. Bu seferde, 1096 sonbaharında İstanbul'a gelen ve 1097 ilkbaharında Anadolu'ya geçirilen I. Haçlı Seferi birliklerinin kullandığı yolu kullanmış olmalıdırlar. I. Haçlı Seferi ordusunun gittiği İznik – Osmaneli – Dorylaion (Eskişehir) – Bolvadin – Yalvaç – Akşehir yolunu Bizans'ın da sıklıkla kullandığını bilmekteyiz.⁹⁰⁶

⁹⁰² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, VIII, 38, 39, s.628, 629, 630, 631.

⁹⁰³ Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s.52; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.45.

⁹⁰⁴ Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s.50; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.94.

⁹⁰⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.24; Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s.55; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s.46; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.95.

⁹⁰⁶ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, s.89 dn.54.

4. Aleksios Komnenos Dönemi (1081-1118)

a. Ioannes Doukas'ın Seferi

Malazgirt mücadelesi sonrası Bizans'ın Anadolu'daki etkinliğinin azaldığı ve devamında Anadolu'da faaliyetlerini ve baskılarını arttıran Türkler'in ele geçirdikleri çeşitli bölgelerde yönetimler oluşturdukları görülmekte idi. Kutalmışoğlu Süleyman Şah (1075-1086)'ın İznik'i ele geçirmesi (1075)⁹⁰⁷; Tzachas (Çaka) Bey'in İzmir'de bir Türk beyliği kurması ve donanması ile Bizans'ı tehdit ederken; aynı zamanda Balkanlar'da Peçeneklerle işbirliği içerisine girerek Bizans'ı ele geçirmeyi amaçlaması⁹⁰⁸; Efes (Ephesos)⁹⁰⁹ ve civarında Tanrıvermiş ve Marak (Barak)⁹¹⁰ adlı beylerin hâkim

⁹⁰⁷ *Azîmî Tarihi*, s.24; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.23-24; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.36; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.54.

⁹⁰⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.229-234, 247-248, 265-268; Kurat, *Çaka Bey*, s.26-41, Çaka Bey'in faaliyetleri esnasında kardeşi Yalvaç (Galabatzés)'in da onunla birlikte olduğunu bilmekteyiz. Anna Komnena, *Alexiad*, s.266; Kurat, *Çaka Bey*, s.44.

⁹⁰⁹ Apasa / Ephesos, İzmir iline bağlı Selçuk ilçesi. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.82, 247.

⁹¹⁰ Akdes Nimet Kurat *Marazes (Barak?)* olarak ifade etmiştir. Kurat, *Çaka Bey*, s.56, 58; Bu isim Barak olmalıdır. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.95.

bulunması⁹¹¹; İlhan (Elechanés / Elekhanés)⁹¹²,ın Apollonia⁹¹³ ve Cyzicus⁹¹⁴,a hükmetmesi⁹¹⁵ Anadolu'da Bizans açısından tehlikelerin varlığını göstermekte idi. Süleyman Şah'ın Aleksios ile yaptığı Drakon Çayı (Dil Deresi) Antlaşması (1081)⁹¹⁶ ile birlikte de Bizans, Anadolu'daki hâkimiyetini Türklere bırakmış oluyordu.⁹¹⁷

Bu dönemde Bizans'ın batı bölgelerinde de Norman tehlikesi mevcut idi. Robert de Guiscard liderliğindeki Normanlar, Adriatik'i aşarak Bizans topraklarına girmiş; Draç'ı kuşatmış ve ele geçirmişti. Draç, uzunca bir süre Normanlar ve Bizans arasında bir mücadele sahası haline gelmiş ve nihayet Robert de Guiscard'ın ölümünden (17 Temmuz 1085) sonra Bizans topraklarına katılabildi.⁹¹⁸ Ayrıca Bizans'ın Balkan topraklarında da bir Peçenek sorunu mevcut idi. Peçenekler, Bizans topraklarına sürekli

⁹¹¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.336, 338; Vryonis, “Anadolu'da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, s.332-333.

⁹¹² Anna Komnena'da adı geçen bu Türk beyinin adı İlhan olmalıdır. Anna Komnena, *Alexiad*, s.207-209 ve dn.1 Bilge Umar'ın açıklaması.

⁹¹³ Bursa ili Karacabey ilçesi Gölyazı Köyü. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.306.

⁹¹⁴ Kapıdağ Yarımadası'nın güneyindeki İlkçağ kentidir ve Erdek ile Bandırma arasındadır. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.494.

⁹¹⁵ Vryonis, “Anadolu'da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, s.333.

⁹¹⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s.126.

⁹¹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.60-66.

⁹¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.57-60, 127-151, 187-188.

akınlar gerçekleştirmektedir. Bu haseple Bizans ile Peçenekler arasında bitmek tükenmek bitmeyen savaşlar gerçekleşmekteydi.⁹¹⁹

Bu dönemde Bizans; Anadolu'da İznik'teki Türkiye Selçuklu Devleti, İzmir ve civarında Çaka Bey'in kurduğu beylik, Efes civarında Tanrıvermiş ve Barak (Marak)'ın hâkimiyetleri; Balkanlar'da Norman ve Peçenek saldırıları neticesinde çepeçevre sarılmıştı. Aleksios, Robert de Guiscard'ın ölümü ile Draç'ı ele geçirmiş; Norman tehdidini tamamen ortadan kaldıramamakla birlikte hafifletebilmişti. Çaka Bey de faaliyetlerini genişleterek Bizans'a karşı Peçeneklerle işbirliği içerisine girmiş ve Bizans'ı Anadolu ve Balkanlardan sıkıştırarak ortadan kaldırmayı amaçlamıştı.⁹²⁰ Aleksios, Balkanlar'da bir başka Türk boyu olan Kumanları yanına çekmeyi başardı ve Lebounion (Lebunium) Savaşı'nda Kuman ve Bizans birlikleri Peçenekleri büyük bir yenilgiye uğrattılar ve kıyımdan geçirdiler (29 Nisan 1091).⁹²¹ Aleksios böylece Balkanlar'da önce Norman sonra da Peçenek sorununu çözebilmiş oldu.

İznik merkezli Türkiye Selçukluları'nda ise Süleyman Şah, 1086'da Ayn Saylam'da Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın görevlendirdiği Tutuş ile girdiği mücadelede vefat etti (1086).⁹²² Süleyman Şah'ın ölümünden sonra kısa bir süre İznik

⁹¹⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.210-228, 234-247; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, *Peçenekler*, s.190 vd.

⁹²⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.247-248; Kurat, *Çaka Bey*, s.39-41; Kurat, *Peçenekler*, s.249-252.

⁹²¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.250-257; Kurat, *Çaka Bey*, s.42; Kurat, *Peçenekler*, s.253-268.

⁹²² Anna Komnena, *Alexiad*, s.195; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.40; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s.333; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*

tahtında Ebu'l-Kasım ve kardeşi Ebu'l-Gazi tarafından niyabet-i saltanat dönemi (1086-1092) yaşandı. 19 Kasım 1092'de Melikşah'ın ölümü neticesinde, Süleyman Şah'ın oğulları serbest kalmış ve oğullardan Kılıç Arslan da derhal İsfahan'dan İznik'e gelerek yönetimi devralmıştır.⁹²³ Kılıç Arslan bu süreçte Çaka Bey'in kızı ile evlenmişti. Bu evlilik iki tarafı birbirine giderek yakınlaştırmış ve Bizans'ı da haliyle rahatsız etmişti. Aleksios, Kılıç Arslan'a yolladığı bir mektupla onunla Çaka Bey'in arasını açmayı başarmış ve nihayetinde Kılıç Arslan tarafından yemeğe davet edilen Çaka Bey, bizzat onun tarafından öldürülmüştür.⁹²⁴ Çaka Bey öldükten sonra İzmir ve çevresinin kimin hâkimiyeti altında olduğu kaynaklarda açıkça ifade edilmemiştir. Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç (Galabatzés)'in adı, Anna Komnena'da, sadece bir yerde, Bizans komutanı Ioannes Doukas'ın Midilli kuşatması esnasında Çaka Bey tarafından savunma için görevlendirilmesi hususunda zikredilmektedir. Çaka Bey öldükten sonra İzmir ve çevresinin kardeşi Yalvaç'ın hâkimiyetinde kaldığı kuvvetle muhtemeldir.⁹²⁵ Aleksios, Çaka Bey'in ortadan kaldırılması ile Anadolu'daki dengeleri kendi lehine kısmen de olsa çevirebilmiştir. Aleksios'un tüm bu başarılı girişimlerine rağmen İzmir'de ve İznik'te Türk hâkimiyetleri devam etmekteydi. Bu süreç içerisinde I. Haçlı Seferi (1096-1099) ile İznik kaybedilmiş (18-19 Haziran 1097); ardından Dorylaion (Eskişehir)'da bir yenilgi alınmış (1 Temmuz 1097) ve Haçlılar Göller Yöresi'nden geçerek ilk hedeflerine ulaşmışlardır. Onların bu başarılarına karşın, Svend Svensson'un Akşehir-İlgın arasında imha edilmesi; *1101 Yılı Haçlı Seferleri* ile Anadolu'ya art arda gelen üç birliğin yenilgiye

(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s.168-169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s.135-136; *Azîmî Tarihi*, s.30.

⁹²³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.206; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.75-75.

⁹²⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s.269-271; Kurat, *Çaka Bey*, s.43, 50-55.

⁹²⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.266; Kurat, *Çaka Bey*, s.55.

uğratılması ve durudurulması Türklerin başarıları olarak ortaya çıkmaktadır.⁹²⁶ I. Haçlı Seferi (1096-1099) ve *1101 Yılı Haçlı Seferleri*'nin imparator Aleksios'a büyük bir avantaj sağladığı açıkça anlaşılmaktadır.

Aleksios, kendi lehine gelişen bu hadiselerden mütevellid Batı Anadolu'nun derhal ele geçirilmesi için girişimlere başladı. Özellikle İzmir ve Efes (Ephesos)'teki Türk yönetimlerinin sona erdirilmesini amaçlanmaktaydı. Aleksios'un planına göre, o, Haçlılar'a yardım için Antakya yoluna çıkarken; özellikle İzmir'in ele geçirilmesi için karadan gidecek birliği ve denizden destek verecek bir de filoyu görevlendirecekti.⁹²⁷ “İşte bu nedenle, kayınbiraderi Ioannes Doukas⁹²⁸’ı çağırdı; çeşitli ülkelerden devşirilmiş askerleri ve kıyı kentlerini kuşatmaya almak için yeterli güçte bir filoyu onun komutasına verdi.”⁹²⁹ İznik, Haçlılar tarafından kuşatıldığında I.Kılıç Arslan, kuşatmayı delmek için girişimde bulunmuş ve fakat etkili olamamıştı.⁹³⁰ Ne yazık ki, Kılıç Arslan, kız kardeşini

⁹²⁶ Ayrıntı için bkz. II. Bölüm s.173-198.

⁹²⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s.336.

⁹²⁸ XI. yüzyılın sonlarında Bizans Devleti içerisinde seçkin bir yeri olan bir komutan idi. Draç'ın Normanlardan alınışından sonra buraya vali tayin edilmiş ve 1092 yılında İstanbul'a çağırılana kadar da bu görevini devam ettirmiştir. I. Aleksios Komnenos tarafından Çaka Bey'e karşı yapılacak harekâtın başına tayin edilmiştir. Buradaki faaliyetlerinden sonra da Batı Anadolu'yu geri almakla görevlendirilmiştir. Ioannes Doukas ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yağcı; Selim Kaya, “Bolvadin’i Bizans Hâkimiyetine Alan Ioannes Doukas’ın Hayatı ve Faaliyetleri”, *Bolvadin Araştırmaları*, 1, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, s.2372-2400.

⁹²⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.337.

⁹³⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.326.

ve eşini kurtaramamıştı.⁹³¹ İznik'in ele geçirildiğinin duyurulması için Kılıç Arslan'ın eşi, Ioannes Doukas'ın yanına esir olarak verilmiştir. Böyle bir şey yaparak, eğer İzmir'deki Türkler İznik'in alındığına inanmaz iseler; Çaka Bey'in kızını onlara göstererek onların cesaretlerini kırıp; herhangi bir mücadeleye girmeden kentleri ele geçirmeyi amaçlamışlardır.⁹³² Aynı zamanda Anna Komnena, Çaka Bey'in hala yaşadığı hususunda bir yanılgıya kapılmaktadır. Bu dönemde muhtemelen İzmir ve çevresinde hâkim olan onun kardeşi Yalvaç (Galabatzés)'tir.⁹³³

İmparator Aleksios tarafından emrine bir filo verilen Ioannes Doukas, İstanbul'dan ayrılarak Abydos⁹³⁴'a ulaştı. Burada İzmir'in hem kara hem de denizden kuşatmaya alınması kararlaştırılmış olmalıdır. Doukas, Kaspax adlı komutanı getirterek onun emrine donanmayı vermiş; kendisi de karadan İzmir'in ele geçirilmesi için harekete geçmiştir. İzmir'deki Türkler, karadan ve denizden kuşatıldıklarını anladıklarında herhangi bir direnişte bulunmayarak barış istediler ve “*eğer Ioannes Doukas onlara hiçbir kötülük etmeksizin onları yerlerine yurtlarına dönmek için bırakmaya and içip söz verirse; ona İzmir'i kan dökmeden ve dövüşmeden teslim etmeyi vaad ettiler.*”⁹³⁵ Burada Anna, Doukas'ın “*Çaka'nın önerilerini kabul ettiğini*” ifade etmektedir. Lakin Çaka Bey'in bu dönemde hayatta olmadığını; burada adı geçmese de onun yerine kardeşi Yalvaç (Galabatzés)'in bu anlaşmayı yaptığını söyleyebiliriz.⁹³⁶ İzmir böylelikle

⁹³¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.328.

⁹³² Anna Komnena, *Alexiad*, s.337.

⁹³³ bkz. II. Bölüm yukarıda s.202.

⁹³⁴ Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında Nara Burnu üzerindeki ilkçağ kenti. Ayrıntı için bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.13.

⁹³⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.337.

⁹³⁶ bkz. II. Bölüm yukarıda s.202.

Bizans'ın eline geçmiş ve Kaspax da, Doukas tarafından İzmir valiliğine görevlendirilmiştir. Bu esnada talihsiz bir olay vukua gelmiştir. İzmir'li bir Rum, Kaspax'a gelerek bir Müslüman'ın kendisine ait olan 100 altın stater'ini çaldığı şikâyetinde bulunmuştur. Kaspax, derhal her iki tarafın da getirilerek yargılanmasını istemiş; lakin yakalanan Müslüman, kendisinin idama götürüldüğünü zannederek can havliyle hançerini çekerek Kaspax'ı ve kardeşini yaralamış ve kaçmıştır. Kaspax, aldığı yara neticesinde ölmüş ve buna istinaden şehre dalan Bizanslılar yaklaşık 10.000 kişiyi kıyımdan geçirmişlerdir. Doukas, bir süre daha İzmir işleriyle ilgilendikten sonra oraya Hyelas'ı vali olarak atamıştır. Aynı zamanda şehrin korunması için de tüm donanmayı orada bırakmıştır.⁹³⁷

Anna, Doukas'ın İstanbul – Abydos – İzmir güzergâhı hakkında herhangi bir lokasyon vermemektedir. İmparator tarafından Doukas'ın emrine “*çeşitli ülkelerden devşirilmiş askerleri ve kıyı kentlerini kuşatmaya almak için yeterli güçte bir filoyu*”⁹³⁸ vermesi, onun İstanbul'dan Abydos'a deniz yoluyla gittiğini göstermektedir. O, Abydos'ta donanmayı Kaspax adlı komutanının emrine vermiş ve kendisi de karadan İzmir'e gitmiştir.⁹³⁹ Anna, Doukas'ın Abydos – İzmir arasındaki güzergâhı hakkında bilgi vermemektedir. Burada Ortaçağ kaynaklarının vermediği güzergâh bilgisini Eskiçağ kaynakları vasıtasıyla tahmin etmek mümkündür. Bu hususta iki güzergâh dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi MÖ 481 yılında Pers Kralı Kserkses'in kullandığı Ezine – Edremit – Ayvalık – Aliğa – Menemen – İzmir (Ege kıyı şeridi); diğeri ise MÖ 334'te Büyük İskender'in kullandığı Susurluk – Balıkesir – Kırkağaç – Akhisar – İzmir güzergâhıdır. Büyük İskender'in kullandığı güzergâh Kserkses'in güzergâhına göre daha

⁹³⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s.337-338.

⁹³⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.337.

⁹³⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.337.

uzun ve dolambaçlıdır. Buradan hareketle Ioannes Doukas'ın Kaspax'ın komutasında denizden ilerleyen donanma desteğini sağlamayı amaçlayarak Kserkses'in güzergâhını - Ezine – Edremit – Ayvalık – Aliğa – Menemen – İzmir (Ege kıyı şeridi)- kullandığı yüksek ihtimaldir.⁹⁴⁰

İzmir'in ele geçirilmesi ve orada güvenliğin sağlanması amacıyla Doukas, Tanrıvermiş ve Marak (Barak)'ın hâkimiyetinde bulunan Efes (Ephesos)'i ele geçirmek üzere yola koyulmuştu. Doukas'ın kuvvetleriyle üzerlerine gelişinden haberdar olan Tanrıvermiş ve Marak (Barak) kentin önündeki ovada savaş düzeni aldılar. İki taraf arasında meydana gelen savaş gün boyu devam etti. Savaşın sonucu belli olmadığı bir anda Türkler, savaşı bırakarak geri çekildiler. Savaş alanında birçok Türk öldürülmüş iken içlerinde beylerin de olduğu yaklaşık 2.000 Türk, esir edilmiş ve imparatorun emri ile adalara gönderilmişlerdir. Bu mücadeleden kaçabilen Türkler ise Menderes nehrini geçerek Polybotos (Bolvadin) istikametinde geri çekilmişlerdir. Bizans'ın eline geçen Efes (Ephesos) valiliğine Doukas tarafından Petzeas görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeden sonra Doukas tekrar yola koyulmuştur.⁹⁴¹ İzmir – Efes arası güzergâh,

⁹⁴⁰ Herodotos, *Tarih*, s.527-532; Arrianos, *İskender'in Anabasisi*, I, 1.12.6-1.16.7, s.31-39; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.99; Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan seferi esnasında izlediği Anadolu güzergâhı ve Büyük İskender'in doğu seferi esnasında izlediği Anadolu güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.36-43, 54-68.

⁹⁴¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.338.

topografya bakımında incelendiğinde, Torbalı Ovası'ndan geçerek Alaman Dağı'nın doğusundan Küçük Menderes Nehri geçilerek Efes (Ephesos)'e ulaşmaktadır.⁹⁴²

Ric'at eden Türkler, Anna'nın ifadesine göre, "*Menderes boyunca kıyı kentlerine uğrayarak*" Polybotos (Bolvadin)'a varmışlardır.⁹⁴³ Anna'nın verdiği bilgiye göre açıkça Menderes kıyısındaki kentler vurgulanmış ama bunların hangileri olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Burada kıyı kentler olarak Magnesia ad Maeandrum (Germencik), Tralles (Aydın), Antiocheia ad Maeandrum (Kuyucak) gibi kentler sıralanabilir. Bu güzergâh devamında Çürüksu (Lykos) Vadisi – Acıgöl (Anaua / Anava / Sanaos / Çardak) – Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai) – Polybotos (Bolvadin) olarak sıralanabilir.⁹⁴⁴

Doukas, Efes (Ephesos)'ten itibaren Türkleri takip etmekten vazgeçerek "*kısa bir yoldan gidip*" Sardeis (Salihli) ve Philadelphia (Alaşehir)'yi ele geçirmiştir. Philadelphia (Alaşehir)'nin korunması için oraya Mikhael Kakaumenos yönetiminde bir birlik

⁹⁴² Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.100.

⁹⁴³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.338.

⁹⁴⁴ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.102 ve dn.619; Antiocheia ad Maeandrum için bkz. Meltem Temizkan, "Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiocheia ve Yakın Çevresindeki Antiocheia Kentlerine Genel Bir Bakış", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tatihi Araştırmaları Dergisi*, Samsun, Mart 2019, s.40; Magnesia ad Maeandrum için bkz. Görkem Kökdemir, "Magnesia Ad Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihçesi '1715-2015'", *Anadolu (Anatolia)*, Ocak 2015, s.159-185; Acıgöl ile ilgili olarak bkz. I. Bölüm s.160 vd.

bırakmıştır.⁹⁴⁵ Efes (Ephesos) – Sardeis (Salihli) – Philadelphia (Alaşehir) arası güzergâh hakkında çağdaş kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Bu ana yerler arasında topografya’ya bakıldığında Efes (Ephesos)’ten itibaren Ödemiş üzerinden Bozdağlar aşılarak Sardeis (Salihli)’e; (Ephesos)’ten itibaren Torbalı üzerinden Karabel geçidi aşılarak Kemalpaşa üzerinden Sardeis (Salihli)’e ve Efes (Ephesos)’ten itibaren İzmir üzerinden Sardeis (Salihli)’e yollar mevcuttur. Bu yollardan Karabel Geçidi güzergâhını Ioannes Doukas’ın kullanmış olması daha kuvvetlidir. Keza MÖ 334’te Büyük İskender de ters istikamette Sardeis (Salihli)’ten Efes (Ephesos)’e benzer güzergâhı kullanmıştır. Burada Doukas’ın yolunun Türklerin geri çekilme istikametine göre daha uzun olduğu anlaşılmaktadır. Anna’nın burada kısa yol tanımında yanıldığını söyleyebiliriz.⁹⁴⁶

Doukas, Philadelphia (Alaşehir)’dan sonra Laodikeia (Denizli)’ya gelmiş; oranın halkı tarafından iyi karşılanmış ve herhangi bir mücadeleye gerek kalmadan ve herhangi bir yönetici atamadan oradan ayrılarak “*Khoma yoluyla, Lampe Ovası’na varmıştır.*”⁹⁴⁷ Anna Komnena ve Nikephoros Bryennios’un 1081 yılı hadiseleri içerisinde Khoma ile ilgili verdikleri bilgilere bakıldığında burasının bir yer / yerleşimden ziyade bir bölge ve

⁹⁴⁵ Anna Komnena, s.338; Anna’nın Efes’ten itibaren “*kısa bir yoldan gidip*” şeklinde nitelediği yolun Türklerin Efes’ten itibaren geri çekilirken yine Anna’nın ifadesine göre “*Menderes boyunca kıyı kentlerine uğrayarak*” şeklinde nitelediği yoldan daha uzun olduğu coğrafya ve güzergâhlar incelendiğinde görülmektedir. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.102.

⁹⁴⁶ Arrianos, *İskender’in Anabasisi*, I, 1.17.3-12, s.40-42; Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.102.

⁹⁴⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s.339.

hatta Bizans Themalarından birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴⁸ Anna'nın verdiği “*Khoma yoluyla, Lampe Ovası'na varmıştır.*” ifadesinde sanki Khoma, Lampe'den önce gibi anlaşılmaktadır. Khoma'nın bir bölge veya Thema olduğunu anladığımızı göre bu ifadenin Khoma bölgesine giden yolda Lampe'den geçildiği şeklinde anlaşılması gerekmektedir.⁹⁴⁹ Buradan hareketle Lampe Ovası, Khoma bölge veya Thema'sı içinde veya öncesinde olmalıdır. Kısacası Lampe'nin bir ova; Khoma'nın da bir bölge veya Thema olduğunu düşünebiliriz. Niketas, İmparator Manuel'in 1176 seferi dolayısıyla, “*Khonai'den imparator, Lampis üzerinden Kelainai'ye yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes'in kaynakları buradadır...*” kaydını düştükten sonra “*Bundan sonra imparator Khoma ve Myriokephalon'a geldi.*”⁹⁵⁰; Kinnamos ise aynı sefer ile ilgili olarak “*Kendisi [imparator] ise birkaç adamla ovalardan geçip Lampe'ye doğru ilerledi ve Menderes nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (adı Sublaion idi) tekrar inşa etti.*”⁹⁵¹ Bilge Umar, Lampe ile ilgili olarak, “*Sözcük Hellen dilinde 'köpük' demektir; özel olarak da sığ suların üzerinde ot ve yosun çürümesi sonucu oluşan köpüğü anlatır.*” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁹⁵² Göller Yöresi gibi göl ve nehirlerin yoğun olduğu yerlerde özellikle nehir ve göl kenarlarında köpüklenmeler

⁹⁴⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.26, 29, 30, 93, 95, 118, 119, 124; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.151, 155, 156; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.104 ve dn.627.

⁹⁴⁹ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, 105, 166.

⁹⁵⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

⁹⁵¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.213.

⁹⁵² Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.502.

ortaya çıkabilmektedir. Buradan hareketle kelime anlamı yer belirleme açısından etkili olmamaktadır. W.M.Ramsay, Lampe'yi Khoma (Çivril GümüŖsu'ya yerleŖtirir) ile ivril arasındaki bölgeye yerleŖtirmektedir.⁹⁵³ Bu bölge ivril'den güneye doğru Dinar'a kadar uzanan Gököl ve IŖıklı Gölleri içine almaktadır.⁹⁵⁴ P.Wittek ise Lampe'yi Acıöl (ardak)'ün güneybatısındaki Hambat kırına yerleŖtirmektedir.⁹⁵⁵ W.Tomaschek de bu hususta Dazkırı Ovası'nı iŖaret etmiŖtir.⁹⁵⁶ Mezkûr verilere göre Laodikeia (Denizli)'dan itibaren Khonai (Honaz) – Lampe (Lampis) Ovası – Kelainai – Khoma (Homa) Ŗeklinde bir sıralama yapabiliriz. Buna göre Ramsay'in ifade ettiği Khoma (Homa / GümüŖsu)'nın Lampe Ovası olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Böylece Khonai (Honaz) ve Kelainai arasında elimizde Beylerli'nin kuzeyindeki Hambat kır ve Acıöl'ün kuzeyindeki Dazkırı Ovası kalmaktadır. Kaynakların Acıöl'ün adını zikretmemesi ilginçtir. Buradan hareketle Lampe Ovası'nın; Hambat kır, Acıöl ve Dazkırı Ovası'nı içine alan geniş bir coğrafya olduğunu düşünmemiz gerekir.

Ioannes Doukas, Lampe Ovası'na Eusthatios Kamitzes'i görevlendirerek yoluna devamla Polybotos (Bolvadin)'a ulaŖmıŖtır. Burada Türklerle küçük bir mücadeleye girmiŖ; onların çoğunu kılıçtan geçirmiŖ ve onların sayısı ile orantılı olarak ganimet elde etmiŖtir.⁹⁵⁷ Anna, Lampe Ovası ve Polybotos (Bolvadin) arasındaki güzergâhta ne yazık

⁹⁵³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.147.

⁹⁵⁴ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.29; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.502; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.104.

⁹⁵⁵ Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.207 dn.28.

⁹⁵⁶ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.99.

⁹⁵⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s.339.

ki herhangi bir yer / yerleşim bildirmemektedir. Çağdaş kaynaklarda belirtilmeyen aradaki güzergâhta Lampe Ovası'ndan itibaren Kelainai (Dinar) karşımıza çıkmaktadır. Buradan itibaren topografya açısından iki güzergâh vardır. Bunlardan birisi ve kısa olanı Kelainai (Dinar) – Çöl Ovası – Çamur Ovası – Karamık Bataklığı – Akarçay Nehri – Polybotos (Bolvadin); diğeri ve uzun olanı ise Kelainai (Dinar) – Çöl Ovası – Çamur Ovası – Şuhut Ovası – Polybotos (Bolvadin) şeklindedir.⁹⁵⁸

Anna, Doukas ile ilgili vermiş olduğu son bilgiyi Aleksios'un Philomelion (Akşehir)'a gelişi ile tamamlamaktadır: “*O [Doukas] henüz dönmemişken ve Türklerle savaşmayı sürdürüyorken; imparator, Antakya yöresindeki Kelt'lere yardıma gitmek için hazırlıklarını tamamladı; yolda pek çok barbarı kılıçtan geçirip daha önce bunların işgal etmekte olduğu pek çok kenti talan ederek, ordusuyla Philomelion (Akşehir)'a vardı.*”⁹⁵⁹

Buradan Doukas'ın Polybotos (Bolvadin)'ta bir süre Aleksios'u beklediği anlaşılmaktadır. Çünkü o, hala dönmemiş ve Türklerle orada mücadele etmeye devam etmiştir. Ayrıca Anna, Aleksios'un, yolu üzerinde pek çok kenti talan ederek Philomelion (Akşehir)'a ulaştığından bahsetmekte ve fakat yol üzerindeki Polybotos (Bolvadin)'tan bahsetmemektedir. Anna'nın, Aleksios'un İstanbul'dan Philomelion (Akşehir)'a kadar

⁹⁵⁸ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.105.

⁹⁵⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.339; Anna buradaki ifadesine benzer bir tanımlamayı yaparak; “*imparatorun İstanbul'dan ayrılıp [Tüklere karşı] büyük bir kıyım yaptıktan, keza, yolu boyunca nice hisarı taş taş üstünde bırakmayasıya yıktıktan sonra, pek çok talan malı ele geçirip nice kalabalık [düşman erini] tutsak aldıktan sonra...*” İstanbul'a döndüğünden bahsetmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.341; Bu tanımlamada yukarıdakine ek olarak yol boyunca birçok hisarı talan ettiğinden bahsetmekte; eksik olarak ise herhangi bir lokasyon vermemektedir.

olan yürüyüşünde herhangi bir lokasyon vermemesi de ayrıca ilginçtir. Eğer Aleksios I. Haçlı Seferi birliklerinin izlediği yolu izlemiş ise büyük ihtimalle Polybotos (Bolvadin)'ta Doukas ile birleşmesi gerekmekte idi. Lakin Doukas'ın İstanbul'dan başlayarak Polybotos (Bolvadin)'a kadar olan seferi hususunda tek kaynağımız olan Anna Komnena ne yazık ki onun Polybotos (Bolvadin)'tan sonraki faaliyetleri hakkında bilgi vermemektedir. Bu sefer sonrası Ioannes Doukas'ın etkin kariyerinin sona erdiği düşünülebilir. Sonraki dönemde kendisine resmî bir görev verilmediği anlaşılmaktadır. Bu durum her ne kadar ilginç olsa da bunu I. Aleksios Komnenos zamanında sıkça görülen komplolara bağlamak yanlış olmasa gerektir.⁹⁶⁰

Anna, Aleksios'un en son Philomelion (Akşehir)'a geldiğinden bahsetmekte idi. Aleksios'un burada amacı, yoluna devam ederek Antakya'daki Haçlılara yardıma gitmek idi. Lakin o, Philomelion (Akşehir)'da iken Türklerin oraya doğru gelmekte olduklarına dair bir haber geldi. Böylece o, Antakya'ya gitmekten vazgeçti ve İstanbul'a doğru yola koyuldu.⁹⁶¹ Anna, Burada Aleksios'u İstanbul'dan Philomelion (Akşehir)'a ve tam tersi olarak da Philomelion (Akşehir)'dan İstanbul'a döndürmekte ve fakat bu uzun mesafede herhangi bir lokasyon ve güzergâh bilgisi vermemektedir. Burada onun I. Haçlı Seferi birliklerinin kullandığı yolu kullanması ihtimal dâhilindedir.

⁹⁶⁰ Yağcı; Kaya, "Bolvadin'i Bizans Hâkimiyetine Alan Ioannes Doukas'ın Hayatı ve Faaliyetleri", s.2394.

⁹⁶¹ Anna Komnena, *Alexiad*, 339-341.

b. Aleksios Komnenos'un Anadolu Seferi (1116)

Batı Anadolu'nun önemli yerleşimlerinden Philadelphia (Alaşehir)'nin yönetimi bu dönemde Konstantinos Gabras⁹⁶²,ın elindeydi. Türkiye Selçuklu sultanı Şahinşah (Melikşah)'ın Alaşehir'e düzenlediği seferde Gabras, bölgeyi savunarak başarı kazanmış ve iki taraf arasında bir barış antlaşması yapılmıştı.⁹⁶³ Bu sıralarda doğudan yaklaşık 50.000 Türkmen'in geldiği ve batıya doğru ilerledikleri haberi Bizans ile mücadeleyi tekrardan başlatmış ve yapılan antlaşmayı da geçersiz kılmıştır.⁹⁶⁴ 1113 yılında İznik valisi Eusthathios Kamytzēs tarafından imparatora gönderilen bir mektupta Türklerin gelmekte olduğu bilgisi verilmiştir. Anna'nın eserinde Emir Monolykos⁹⁶⁵ ve ismini

⁹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel Cabri, *Bizans Taşra Aristokrasisinde Gabras Ailesi (XII. Yüzyıllar)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Aralık 2018, s.29-33.

⁹⁶³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.451-451.

⁹⁶⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s.453.

⁹⁶⁵ Anna Komnena bu kişinin adını *Monolykos* olarak birçok yerde kaydetmiştir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.458-459, 489, 490, 492-493, 496-497; *Sıkıntısız / dertsiz* anlamına gelen *Bunsuz* aynı zamanda şahıs adı olarak da kullanılmıştır. Karaman Bey'in kardeşi ve Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Emîr-i Candarı'nın adı *Bunsuz* idi. Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s.757; Bu kelimenin manasının tam tersi olarak *Azap verici / dertli / kederli* anlamlarında *Munluğ* kelimesinin kullanıldığını bilmekteyiz. H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, II, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.79; *Monolykos* ile ilgili olarak Osman Turan, *Bunsuz (sıkıntısız / dertsiz)* gibi *Monoluğ*'un da aynı anlamlara geldiğini ve bunun da *Munluğ* olması gerektiğini belirtir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.155 dn.19; Salim Koca ise Türkçe'de aynı kelime içinde arka arkaya gelen hecelerde

zikretmediği bir bey, İznik Gölü dolayları, Prousa (Bursa), Lopadion (Uluabad / Ulubat) ve Kyzikos (Cyzicus)⁹⁶⁶'a kadar ilerlemişti. Kontogmen⁹⁶⁷ ve Emir Muhammed ise Eski Manyas (Soğuksu / Poimanenon)'a kadar ilerlemişlerdi. Emir Muhammed, Abydos'a kadar ilerleyerek ganimet ve esirler elde etmişti.⁹⁶⁸ Bunlara karşın Aleksios'un da girişimleri olmuş; Eusthatios Kamytzés'i Türklerle sıcak çatışmaya girmeden onları takip etmesi ve kendisine bilgi sağlaması hususunda görevlendirmiştir. İmparatorun sözünü dinlemeyen Kamytzés, Türklere esir olmaktan kurtulamamıştır.⁹⁶⁹ Bunun üzerine Aleksios, Türkler üzerine bir harekâta bulunmuş; İznik, Osmaneli (Lefke) ve Emet (Akrokos) civarına ani bir hücum gerçekleştirmiş ve Türklerin bir kısmını esir etmiş; bir kısmını da kılıçtan geçirilmiştir.⁹⁷⁰ Anna burada imparator tarafından tutsak edilen ve

“o” sesinin bulunmayacağını ileri sürerek kelimenin *Monoluğ* değil *Azap verici / dertli / kederli* anlamlarında *Munluğ* yani *Bunluğ / Bunlu* olması gerektiğini ifade etmiştir. Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.127 dn.251.

⁹⁶⁶ Erdek ile Bandırma arasında ve Kapıdağ Yarımadası'nın güneyindeki ilkçağ kentidir. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.494.

⁹⁶⁷ *Kontogmen*, sadece Anna Komnena'da kaydedilmiştir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.458-459; Anna Komnena'nın tercümesini yapan Bilge Umar, bu adın *Kutbeddin* olduğunu ve burada kastedilen kişinin de *Kutbeddin Melikşah (Şahinşah)* olduğunu ifade etmiştir. Anna Komnena, s.458 dn.7 Bilge Umar'ın açıklaması; Salim Koca ise bu adı *Kongurman* olarak ifade etmiştir. Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.127.

⁹⁶⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.457-459.

⁹⁶⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.459-460; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.178.

⁹⁷⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.460-461.

kılıçtan geçirilenlerin Karne⁹⁷¹, den gelen Müslümanlar olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷² Bu yaşananlara karşılık Emir Muhammed de Bizans kuvvetlerine ani bir saldırı gerçekleştirerek; Ampeles ve Tzipourelés adlı Bizans komutanlarını öldürmüştür. Bu kargaşa durumunda Türklerin elinde esir olan Eusthatios Kamytzés de kılık değiştirerek kaçmış ve bu sıralarda Alaşehir – Eğrigöz arasında karargâh kurmuş olan Aleksios’a katılmıştır. İmparator bu süreçte herhangi bir kesin netice alamadan İstanbul’a dönmüştür.⁹⁷³ Buna göre İznik – Göller Yöresi arasında I. Haçlı Seferi ile kaybedilen yerlerin Türkler tarafından sürekli akınlara uğradığı; buna karşın Aleksios’un da fırsat buldukça bunlara karşı girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Batı Anadolu’da tüm bu yaşananlardan sonra Aleksios, Türk akınlarını sonlandırmak için 1116 yılında hedefinde Konya olan bir sefere çıkmaya karar vermiştir.⁹⁷⁴ Aleksios, Üsküdar (Damalis) – Kibotos – Ulubat (Lopadion) üzerinden İznik’e ulaştı. Üç gün sonra tekrar aynı yoldan geri dönerek Ulubat (Lopadion) köprüsünün kuzey yanına vardı ve Karyx denen pınar yakınında ordugâh kurdu. Buradan Manyas üzerinden Eski Manyas (Soğuksu / Poimanenon)’a gitti ve burada karargâh kurdu. Burada Türkleri takip etmek için bir birlik görevlendirdi. Bu birlik civardaki Türkmenlerin bir kısmını kıyımdan geçirerek karargâha döndü. İmparator da temkinli davranarak tüm kuvvetleriyle Selçukluları takip etmekten vazgeçerek Eski Manyas

⁹⁷¹ Pisidia – Galatia sınırında bulunduğu sanılan *Karma* adlı bir köydür. Senirkent bölgesinde olduğu düşünülmektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.461 dn.5 Bilge Umar’ın açıklaması; Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.392; Ilık, sıcak anlamındaki *germ* ile bir bağlantısı olup olmadığı düşünülürse Iğın (Ab-1 Germ) ile bağlantısı tartışılabilir.

⁹⁷² Anna Komnena, *Alexiad*, s.461.

⁹⁷³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.462-463; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.179.

⁹⁷⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s.479.

(Soğuksu / Poimanenon)'tan tekrar Ulubat (Lopadion)'a döndü ve burada karargâhını kurdu. Konya'ya yapacağı sefer için beklemeye başladı. Çünkü yaz mevsimiydi ve Konya'ya giden yollarda su sıkıntısı mevcuttu. Aleksios yaklaşık üç ay Ulubat (Lopadion)'ta bekledikten sonra Uludağ (Olympos) sırtlarından Osmaneli (Lefke)'ne geçti.⁹⁷⁵ Bu sıralarda Monolykos komutasındaki Türklerin İznik üzerine yürüdükleri haberi gelince imparator da oraya doğru harekete geçti. İmparator hakkında istihbarat toplanan Monolykos da İznik'ten vazgeçti; imparator da İznik üzerinden İzmit'e geçti.⁹⁷⁶ İmparator'un Üsküdar – Kibotos – Ulubat – İznik– Manyas – Eski Manyas (Soğuksu) – tekrar Ulubat – Uludağ sırtları – Osmaneli – tekrar İznik ve en son olarak İzmit'e dönmesi; yani Marmara Denizi'nin güney kıyılarında Türklere karşı mücadeleler vererek Konya istikametinde yürüyememesinde Türklerin bölgenin yakınlarındaki faaliyetleri etkili olmuştur.

Nihayet gece gündüz eşitliğinin (23 Eylül 1116) olduğu bir zamanda Aleksios İzmit'ten Konya istikametine doğru yola çıktı. Anna'nın verdiği güzergâha göre o, İzmit – İznik – Gaita⁹⁷⁷ – Pithekas⁹⁷⁸ civarındaki köprüye ulaştıktan sonra iki günlük yürüyüşle

⁹⁷⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.480-481.

⁹⁷⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s.481-484.

⁹⁷⁷ İznik'ten Osmaneli (Lefke)'ne giden yol üzerindeki bir köydür. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.220.

⁹⁷⁸ Niketas, Pithekas yanındaki müstahkem mevkiilerden bahsetmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.36; Kinnamos ise burada güçlü bir kalenin varlığından bahsetmiştir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.35; W.M.Ramsay, Gaita'dan sonra buradan ve civarındaki köprüden bahseder ancak burası ve köprü hakkında bir yer işaret etmemiştir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.220; B.Umar ise buradan hareketle Osmaneli (Lefke)'nden önce Sakarya ile birleşmek üzere olan Göksu Çayı

Armenokastron⁹⁷⁹ ve Osmaneli (Lefke / Leukai)'nden geçerek buradan itibaren bir günlük yürüyüş sonrası Dorylaion (Eskişehir) Ovası'na geldi. Burada, ovanın genişliğinde birliklerinin gücünü anlamak için bir geçit töreni yaptırdı.⁹⁸⁰ Aleksios, Dorylaion (Eskişehir)'dan sonra birlikleriyle Santabaris (Bardakçı)⁹⁸¹'e ulaştı. Kamytzés'i Kedrea (Bayat)⁹⁸² ve Polybotos (Bolvadin); Stypeiotes'i ise Amorion (Hisarköy)⁹⁸³ üzerine yolladı. Kamytzés gönderildiği bölgeleri ele geçirerek imparatoru Polybotos (Bolvadin)'da beklemeye başladı. Stypeiotes ise Amorion (Hisarköy)'dan

üzerindeki görkemli köprünün Pithekas civarındaki köprü olabileceğini işaret etmiştir.

Anna Komnena, *Alexiad*, s.487 dn.3 Bilge Umar'ın açıklaması.

⁹⁷⁹ Bilge Umar, burasını Bozüyük – İnegöl arasındaki Pazaryeri'ne yerleştirmektedir.

Anna Komnena, *Alexiad*, s.487 dn.4 Bilge Umar'ın açıklaması; Lakin bu yerleştirme Osmaneli (Lefke)'nden çok ilerdedir. Anna'nın verdiği sıralamaya bakıldığında Armenakastron'un Osmaneli (Lefke)'nden önce olması gerekmektedir. Buradan hareketle Armenakastron, Pithekas civarındaki kalelerden birisi olmalıdır. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.221.

⁹⁸⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s.486-487.

⁹⁸¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.256-257, 259; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.706.

⁹⁸² Anna Komnena'da *Kedrea* olarak geçen yer İdrisi'de *Kidros* (كيدروس) olarak kaydedilmiştir. *Géographie d'Edrisi*, II, s.30; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.256-257; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.413.

⁹⁸³ George Long, “Amorium”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.124; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.223, 250, 253; Canard, “Ammûriya”, *EP²*, Vol.I, s.449; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.63.

imparatorun yanına dönmüştü. Kendisi için yol güvenliği sağlandıktan sonra Aleksios da Kedrea (Bayat)'ya geldi.⁹⁸⁴ Buradaki kilise de Konya yolundan gitmek ya da Philomelion (Akşehir)'daki Türklere saldırmak hususunda ikileme düşmüştü. Burada Konya veya Akşehir yönünde ilerlemek hususundaki sorularını kâğıtlara yazdı ve kilisedeki sunak masasına yerleştirdi. Ertesi gün papaz içeri girdi ve oradaki kâğıtlardan birisini aldı ve herkesin önünde okudu. Böylece Aleksios için Philomelion (Akşehir) üzerine yürümesi emredilmişti.⁹⁸⁵ Her ne kadar inanç ile ilgisi olsa da bunun bir kura olduğunu düşünebiliriz. Aleksios buna benzer bir şeyi daha önce de yapmıştı.⁹⁸⁶

Aleksios, Kedrea (Bayat)'dan sonra Eber Gölü'ne ulaştı ve bir gün sonra da Mesanakta Hisarı⁹⁸⁷'nı ve ardından Philomelion (Akşehir)'u ele geçirdi.⁹⁸⁸ Anna, Aleksios'un Kedrea (Bayat)'dan sonra Eber Gölü güzergâhında Polybotos (Bolvadin)'tan bahsetmemektedir. Yukarıda Kamytzês'i Kedrea (Bayat) ve Polybotos (Bolvadin)'a önden görevlendirdiğini bildiğimiz için onun Kedrea (Bayat) – Polybotos (Bolvadin) – Eber Gölü üzerinden Philomelion (Akşehir)'a ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aleksios'un İzmit'ten itibaren İznik – Gaita – Pithekas civarındaki köprü – Armenokastron – Osmaneli (Lefke / Leukai) – Dorylaion (Eskişehir) Ovası – Santabaris (Bardakçı) – Kedrea (Bayat) – Polybotos (Bolvadin) – Eber Gölü güzergâhı üzerinden Philomelion (Akşehir)'a ulaştığını görmekteyiz.

⁹⁸⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s.488-489.

⁹⁸⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.490.

⁹⁸⁶ 1084 yılı Ağustos ayında Kumanlara karşı sefere çıkmak ya da çıkmamak hususunda Ayasofya Kilisesi'nde aynı uygulamayı yapmıştı. Anna Komnena, *Alexiad*, s.290.

⁹⁸⁷ Akşehir Gölü güneybatı ucu yöresinde aranmalıdır. Ayrıntı için bkz. I. Bölüm s.158.

⁹⁸⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.492.

c. Aleksios Komnenos'un Dönüş Güzergâhı

Aleksios, Kedrea (Bayat)'daki kilisede çıkan sonuca göre hareket etti ve Akşehir'den daha ileriye devam etmeyerek geri dönme kararı aldı. Akşehir'den itibaren geri dönüş yolunda Eber Gölü ve Polybotos (Bolvadin) arasındaki ovaya kadar ulaştı. Monolykos, Bizans kuvvetlerini izliyor; onlara küçük çaplı zarar veriyor ancak onlarla birebir mücadeleye girişmiyordu. Bu sıralarda Sultan Şahinşah (Melikşah) (1110-1116) da gelmişti. Monolykos'un tedbirli davranmasına nazaran Şahinşah bir an önce Bizans birliklerine saldırmak istiyordu. Monolykos ile görüşmesinde⁹⁸⁹ de bundan vaz geçmedi ve Aleksios'a saldırdı. Tedbirsizce ve aceleci davranan Şahinşah az kalsın Bizans eline esir düşecekti. Gece olunca Bizans birliklerinden kaçan bir Peçenek Türkü, Bizans birliklerine karşı gece baskınları yapılması önerisinde bulundu. Bu şekilde Bizans birliklerine büyük zararlar vatabileceklerdi. Gece boyunca bu Bizans birlikleri de kendilerini savunmayı başarmışlardı. Gündüz olduğunda Aleksios, Ampoun (Ambanaz / Beyyazı)⁹⁹⁰'a doğru yola koyuldu.⁹⁹¹ Bu yürüyüş esnasında Sultan Şahinşah, Bizans birliklerini çember içine alıp tekrar saldırmış ve fakat yine muvaffak olamamıştı. Buradan

⁹⁸⁹ Aleksios ile birebir mücadeleye girmekten kaçınan Monolykos, Şahinşah tarafından alaya alınca tedbirli ve tecrübeli olan Monolykos, ona: “*Ben yaşlı ve tedbirli olduğum için onunla kapışmayı şimdiye dek erteledim. Ama senin bunu yapmaya gözün kesiyorsa, git o işi kendin dene; sonuç [kimin haklı olduğunu] bize öğretecek.*” diyerek; kendisi gibi tedbirli olması öğüdünü vermiştir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.493.

⁹⁹⁰ Afyon ilininin takriben 10 km. kuzeybatısındaki Ambanaz (günümüzde Beyyazı)'dır. Ayrıntı için bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.82; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.63-64.

⁹⁹¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.492-495.

hareketle Augustopolis (Sultandağı) ile Akronios (Akroenos / Afyon Kalesi / Afyon)⁹⁹² arasındaki ovada Aleksios ile Şahinşah arasında bir antlaşma yapılmıştır.⁹⁹³ Anna, buradan itibaren Aleksios'un Damalis (Üsküdar)'e ulaştığı ve oradan İstanbul'a geçtiği bilgisini verir⁹⁹⁴; ancak Damalis (Üsküdar)'e kadar olan uzun yol hakkında bir bilgi vermemektedir.

Aleksios'un dönüş güzergâhında Philomelion (Akşehir)'den Eber Gölü üzerinden Polybotos (Bolvadin)'a ulaştığını rahatlıkla anlarız. Buradan itibaren Anna, Aleksios'un Ampoun (Ambanaz / Beyyazı) istikametinde yürüdüğünden bahseder. Aleksios'un buraya varıp varmadığı kaynağa göre net olmamasına rağmen bu bilgi ile güzergâhın Polybotos (Bolvadin)'tan itibaren değiştiği anlaşılmaktadır. Ardından Anna'nın verdiği bir diğer bilgi de Augustopolis (Sultandağı) ile Akronios (Akroenos / Afyon Kalesi / Afyon) arasında iki tarafın antlaşma yaptığıdır ki bu coğrafya içine Eber Gölü'nü de alan çok geniş bir coğrafyadır. Bu coğrafyada yapılan antlaşma sonrası Damalis (Üsküdar) üzerinden İstanbul'a dönüş gerçekleştirilir. Buna göre Aleksios, Polybotos (Bolvadin)'tan sonra Akronios (Akroenos / Afyon Kalesi / Afyon) – Ampoun (Ambanaz / Beyyazı) – Kütahya üzerinden İstanbul'a dönmüş olmalıdır.

5. Ioannes Komnenos Dönemi (1118-1143)

Şahinşah (Melikşah), kardeşi İzzeddin Mesud'un hapisten kurtulması ve en yakınındaki adamlarından Poukheas (Boğa) tarafından bizzat Tyragion (İlgın)⁹⁹⁵'da

⁹⁹² Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.43.

⁹⁹³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.496-498.

⁹⁹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s.502.

⁹⁹⁵ Ayrıntı için bkz. Giriş s.4 ve I. Bölüm s.140 vd.

yakalanarak kardeşine teslim edilerek bertaraf edilmiştir (1116).⁹⁹⁶ Aleksios da Akşehir seferinden döndükten sonra uzunca bir süre hastalıkla mücadele etmiş ve nihayet 15 Ağustos 1118’de vefat etmiş ve yerine oğlu Ioannes Komnenos (1118-1143) geçmiştir.⁹⁹⁷ Önce Türkiye Selçuklu Devleti; sonra da Bizans İmparatorluğu’ndaki iktidar değişiklikleri Anadolu’da olduğu kadar Göller Yöresi’ndeki durumu da etkilemiştir. Buradan hareketle yeni imparator Göller Yöresi’ne belli başlı seferler düzenlemiştir.

a. Denizli Seferi

Türkler, Aleksios ile Şahinşah arasında Augustopolis (Sultandağı) ile Akronios (Akroenos / Afyon Kalesi / Afyon) arasındaki ovada yapılan antlaşmaya⁹⁹⁸ riayet etmeyerek Maeandros (Menderes) Nehri kıyısındaki Phrygia şehirlerine büyük askeri birliklerle taarruz etmişlerdir.⁹⁹⁹ Kinnamos’un ilave ettiği bilgiye göre Türkler, bu taarruzlarda Phrygia bölgesindeki Lykos (Çürüksu Çayı) ve Kapros (Kadıköy Deresi) yakınlarındaki Laodikeia (Denizli)’yı ele geçirmişlerdi.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s.499-501; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.54-55; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.350.

⁹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s.423; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.66; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.355; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.265; Niketas Khoniates, *Historia*, s.5; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.5; Vahram Vardapet, *Türklerin Anadolu'ya İstilas Tarihi (895-1267)*, s.36; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.180-187; Anna Komnena, *Alexiad*, s.515-524.

⁹⁹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.496-498.

⁹⁹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8.

¹⁰⁰⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6.

İmparator Ioannes, güneye inen yollar üzerinde bulunan önemli bir yer olan Laodikeia (Denizli)'yı tekrar ele geçirmek için ilkbahar başlangıcında yola koyulmuştur.¹⁰⁰¹ İmparatorun, İstanbul'dan çıktıktan sonra Laodikeia (Denizli)'ya kadarki güzergâhı arasında Niketas bilgi vermezken; Kinnamos sadece imparatorun Philadelphia (Alaşehir)'da karargâh kurduğundan söz etmektedir.¹⁰⁰² İmparator, karargâhtan Türk asıllı komutanı Ioannes Aksukhos (Eksük)¹⁰⁰³'u Laodikeia (Denizli)'da 800 kişilik bir kuvvetiyle bulunan Alpikharas / Picharas (Alp-Kara)¹⁰⁰⁴ üzerine göndermiş ve kendisi de arkadan gelerek pek fazla direnç görmeden şehri ele geçirmiştir. İmparator burayı surlarla çevirerek; asker erzak ve malzemeler ile teçiz ettikten sonra İstanbul'a dönmüştür (1119).¹⁰⁰⁵

Çağdaş kaynakların verilerine bakıldığında imparatorun gelişi için, İstanbul – Philadelphia (Alaşehir) – Laodikeia (Denizli) lokasyonları; dönüşü için ise Laodikeia

¹⁰⁰¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8.

¹⁰⁰² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6.

¹⁰⁰³ Ayrıntı için bkz. Işın Demirkent, “Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Belleten*, C.LX, S.227, TTK, Ankara, Nisan 1996, s.59-72; *Eksük* adı ile ilgili bkz. Serhat Altinkaynak, “Sultan I. İzzeddin Mesud Dönemi (1116-1155)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed.Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s.291 dn.13.

¹⁰⁰⁴ Kinnamos'da *Picharas* olarak geçen bu adı buradan hareketle Osman Turan, *Başara* olarak ifade etmiştir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6 ve dn.9 Işın Demirkent'in açıklaması; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.160; Niketas'ta ise aynı isim *Alpikharas* olarak kaydedilmiştir. Bu ad Salim Koca tarafından *Alp-Kara* olarak ifade etmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.8; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.137.

¹⁰⁰⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6.

(Denizli) – İstanbul lokasyonları verilmiştir. Lakin bu lokasyonlar arasındaki güzergâh bilgisi açıkça verilmemiştir. İmparator, İstanbul’dan itibaren Nikomedia (İzmit) – Nicea (İzmit) – Rhyndakos Ovası¹⁰⁰⁶ – Susurluk – Balıkesir – Kırkağaç – Akhisar – Sardes (Salihli) – Philadelphia (Alaşehir) güzergâhını kullanarak Laodikeia (Denizli)’ya ulaşmış olmalıdır. Dönüş ise aynı güzergâhın tersi olmalıdır.¹⁰⁰⁷ 1159’da Manuel Komnenos’un seferi ile ilgili olarak Kinnamos, “*Buradan [İzmit Körfezi karşı sahili] itibaren imparator kıyı şehirlerinden geçen yol üzerinden ilerledi ve Philadelphia (Alaşehir)’ya ulaştı.*”¹⁰⁰⁸ şeklinde verdiği bilgiye istinaden “*kıyı şehirlerinden geçen yol*” yukarıda verilen güzergâh olmalıdır. Bu güzergâhı Bizans 1119, 1146, 1159, 1175 ve 1176 yıllarındaki Anadolu seferlerinde kullanmıştır.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁶ *Rhyndakos / Ryndakos* adı ile kaynaklara yansımış olan yer günümüzde *Adranos / Atranos / Adırnaz (Orhaneli) Çayı* olarak düşünülmektedir. Bizans Kaynaklarına bakıldığında ise *Rhyndakos*; ırmak, ova ve bölge adı olarak kullanılmıştır. Burası, Ulubat Gölü’nü içine alan Bizans’ın askeri seferlerinde ordugâh kurduğu geniş ova olmalıdır. Strabon, *Geographika*, XII.8.10, s.79; Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.123, s.313; Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, V.1.2, s.795; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, IV, s.127; Niketas Khoniates, *Historia*, s.13, 24; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.12, 32, 54, 211, 213, 214; Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.689; Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.117 dn.691.

¹⁰⁰⁷ Güzergâh ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.108-110, 112, 158.

¹⁰⁰⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.142.

¹⁰⁰⁹ Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.108 ve dn.650.

b. Uluborlu Seferi

İmparator Ioannes Komnenos, Laodikeia (Denizli) seferi sonrası İstanbul'da fazla kalmayarak; Türklerin olası akınlarını önlemek istiyordu. Ayrıca Türklerin savaşa hazırlıklı olmadıklarını bildiği için de onlara ağır kayıplar verdireceğini düşünmekte idi.¹⁰¹⁰ Böylece Sozopolis (Uluborlu) üzerine sefere çıkma kararı aldı. İmparator bu seferden iki fayda sağlamak istiyordu. “Önce, eyaletlerinin surlar ve tahkimattan çok bir meydan savaşında üstünlük kazanılarak daha iyi bir şekilde emniyete alınmış olacağını; sonra da kışla hayatından çıkararak kavurucu sıcaklar ve ter içinde suya daldırılan kızgın çelik gibi tavlancak olan askerlerinin bu suretle iyi eğitilmelerini sağlayabileceğini düşünüyordu.”¹⁰¹¹ Böylece Ioannes Komnenos, Sozopolis (Uluborlu)'e gerçekleştirdiği

¹⁰¹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8.

¹⁰¹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8; Niketas ve Kinnamos'un tercümelerinde tarih mütercim tarafından verilmiş iken; Bonn neşirlerinde tarih bulunmamaktadır. İlkbahar başlangıcında imparator Laodikeia (Denizli) seferine çıkmış ve burayı ele geçirdikten sonra İstanbul'a dönmüştür. İlkbaharı genel olarak kuzey yarım kürede Mart-Nisan-Mayıs olarak düşündüğümüzde bu sefer muhtemelen Mart ayı civarında başlamıştır ve ilkbahar sona ermeden imparatorun İstanbul'a dönüşü ile sona ermiştir. Buradan hareketle Denizli seferinin tarihini ilkbahar (Mart-Nisan-Mayıs) olarak düşünebiliriz. Niketas'ın Sozopolis (Uluborlu) seferi ile ilgili verdiği imparatorun İstanbul'da fazla kalmayarak hemen sefere çıktığı bilgisi ve yine aynı yazar tarafından askerlerin eğitilmesi için kavurucu sıcakların etkisinden bahsetmesi bu seferin yaz mevsiminde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Yaz aylarının da genel olarak kuzey yarım kürede Haziran-Temmuz-Ağustos ayları olduğunu düşündüğümüzde Denizli seferi ile Uluborlu seferinin aynı yıl içinde ve neredeyse art arda gerçekleştiğini tahmin edebiliriz.

seferle, sahte ric'at planı sayesinde kaleyi kolayca ele geçirdi (1119).¹⁰¹² Ioannes Komnenos, Sozopolis (Uluborlu)'in ele geçirilmesinden sonra kaynaklarda Hierakoryphite / Hierakokoryphitis olarak geçen kaleyi de ele geçirdi; daha önceleri Bizans'a haraç ödeyen ama şu sıralarda Türklerin elinde olan Antalya yakınlarındaki birçok müstahkem mevki de ele geçirdi ve buradan İstanbul'a döndü.¹⁰¹³

Kaynakların verdiği bilgilere bakıldığında imparatorun geliş güzergâhında, İstanbul – Sozopolis (Uluborlu) – Hierakoryphite / Hierakokoryphitis kalesi ve Antalya civarındaki kaleler verilmiş; lâkin dönüş istikameti hakkında lokasyonlar verilmemiştir. Ioannes Komnenos'un önceki seferinde Laodikeia (Denizli)'yi ele geçirdiğini etrafını surlarla çevirdiğini; burayı asker, erzak ve malzemelerle teçhiz ettikten sonra İstanbul'a

Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.111 dn.662; Bu seferlerin hangi yıl yapıldığı ile ilgili probleme gelinirse burada Süryani Mihael'in eserinde 1119 yılı olaylarını anlattığı kısımda “*Aynı yılda, Grek imparatoru Jan, Türklere karşı yürüyüp onların elinden üç kale aldı.*” Abû'l-Farac da benzer bir ifadeyi yine eserinde 1119 yılı olaylarını anlattığı kısımda “*İstanbul kralı İwani (Joannes), Türklere üç kale aldı.*” şeklinde ifade etmiştir. *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.68; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.356; Her iki yazar da 1119 yılı içerisinde imparatorun üç kale ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Bu kalalar muhtemelen Denizli, Uluborlu ve Hierakoryphite / Hierakokoryphitis kaleleri olmalıdır. Buradan hareketle her iki seferin de 1119 yılı içerisinde olması şu anki verilere göre daha uygundur. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.111 dn.662.

¹⁰¹² İmparatorun uyguladığı sahte ric'at planı ve kalenin ele geçirilmesi hususunda bkz.

Niketas Khoniates, *Historia*, s.8-9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6-7.

¹⁰¹³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.7.

döndüğünü biliyoruz.¹⁰¹⁴ Buradan hareketle imparatorun ilk seferinde kullandığı İstanbul – Laodikeia (Denizli) arası güzergâhı kullanmış olmalıdır.¹⁰¹⁵ Laodikeia (Denizli) – Sozopolis (Uluborlu) arasındaki güzergâh oldukça uzundur ve bu iki güzergâh arasında Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai) bulunmaktadır. Öncelikle Ioannes’i Laodikeia (Denizli)’dan Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai)’a getirmemiz gerekir. Aleksios’un komutanı Ioannes Doukas’ın 1097 yılındaki Polybotos (Bolvadin) seferi esnasında Laodikeia (Denizli)’dan itibaren Khonai (Honaz) – Lampe (Lampis) Ovası (Hambat kıırı, Acıgöl ve Dazkırı Ovası) üzerinden Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai)’a ulaştığını ve buradan da kuzeye yönelip Polybotos (Bolvadin)’a geldiğini biliyoruz.¹⁰¹⁶ Bu yol topografyaya bakıldığında açıkça Laodikeia (Denizli)’dan itibaren Khonai (Honaz) ve devamında Hambat kıırı – Acıgöl’ün kuzeyi – Dazkırı Ovası üzerinden Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai)’a ulaşmaktadır.¹⁰¹⁷ Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai)’dan itibaren güzergâh, Eldere / Çapalı Gölü¹⁰¹⁸ kenarından Çapalı Köyü’ne gelmektedir. Buradan itibaren ise yukarıya doğru tırmanışa

¹⁰¹⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6.

¹⁰¹⁵ İstanbul – Nikomedia (İzmit) – Nicea (İznik) – Rhyndakos Ovası – Susurluk – Balıkesir – Kırkağaç – Akhisar – Sardes (Salihli) – Philadelphia (Alaşehir) – Laodikeia (Denizli) güzergâhı, bu hususta ayrıntı için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.108-110, 112, 158.

¹⁰¹⁶ bkz. II. Bölüm s.203-212.

¹⁰¹⁷ Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.112.

¹⁰¹⁸ Ayrıntı için bkz. I. Bölüm s.164 vd.

geçmekte¹⁰¹⁹ ve Aygündüz Yaylası – İleydağı Köyü – Popa Boğazı istikameti ile Sozopolis (Uluborlu)’e ulaşmaktadır.¹⁰²⁰

Sadece Niketas ve Kinnanmos, Hierakokoryphitis / Hierakoryphite kalesinden bahsetmektedirler. Her iki kaynak da imparatorun, Sozopolis (Uluborlu)’ten sonra mezkûr kaleyi ele geçirdiğinden ve ardından da Antalya yakınlarında birçok müstahkem mevki aldığından söz etmişlerdir.¹⁰²¹ Kaynak verilerine göre güzergâh Sozopolis (Uluborlu) - Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi - sonrasında birçok müstahkem kale (Attaleia [Antalya] yakını) ele geçirme ve nihayet İstanbul’a dönüş şeklinde olmalıdır. Burada meselenin kilit noktasında yeri açıkça belli olan Sozopolis (Uluborlu) rol oynamaktadır. Sozopolis (Uluborlu)’ten hemen sonra Hierakokoryphitis /

¹⁰¹⁹ Roma dönemine ait bu yolun kalıntıları halen gözle görülebilmektedir. Yolun kayaların kırılması suretiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Roma imparatoru Hadrianus (MS 117-138) zamanında yaptırılmıştır. Drew-Bear, “Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi”, s.100; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.187; F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.233-235; Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. II, s.364; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.189; Aynı zamanda burada MS II. ve IV. Yüzyıllar arasına tarihlenmiş olan üç adet mil taşı da bulunmuştur. David H. French, *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol.3, Milestones Fasc. 3.2 Galatia, British Institute at Ankara, Elektronik Monograph 2, 2012, s.35-39; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.88.

¹⁰²⁰ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.112.

¹⁰²¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.9; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.7.

Hierakoryphite kalesinin adının anılması ve Antalya'ya kadar herhangi diğer kalelerin adlarının anılmaması bu kalenin önemini ve bilinirliğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra dikkat çekici olan ve topografya açısından gidilebilir durumda olan Eğirdir Kalesi dikkat çekmektedir. Mezkûr kalenin Eğirdir Kalesi olduğunu düşündüğümüzde¹⁰²² Sozopolis (Uluborlu)'ten itibaren Eğirdir Kalesi'ne topografya sebebiyle iki güzergâhtan ulaşılabilir. Güzergâhlardan birisi Sozopolis (Uluborlu)'ten batı istikametinde geri dönülerek İleydağı Köyü – Keçiborlu – Gönen – Atabey – Eğirdir; diğeri ise Sozopolis (Uluborlu)'ten doğu istikametinde – Senirkent – Parlais (Barla) – Eğirdir şeklindedir. Bu güzergâhlardan topografya açısından daha uygun olanı İleydağı Köyü – Keçiborlu – Gönen – Atabey güzergâhıdır.

Eğirdir'den itibaren Antalya'ya ulaşmadan aradaki coğrafya'da Isparta ve Burdur gibi kalesi¹⁰²³ bulunan yerlerin dikkate alınması gerekir. Buradan hareketle Eğirdir'den geriye dönerek Isparta ve Burdur kalelerinin alındığını ve buradan güneye Antalya'ya yaklaşıldığını düşünebiliriz. Burdur'dan itibaren Çeltikçi Beli – Çubuk Beli (Döşeme Boğazı / Klimax) üzerinden Antalya'ya kısa bir yol; yine Burdur'dan itibaren Tefenni – Karamanlı – Çavdır – Korkuteli – Yenice (Güllük) Boğazı üzerinden Antalya'ya daha uzun bir yol mevcuttur. Bu güzergâhlardan hangisinin kullanıldığı ve imparatorun Antalya'ya varmadan hangi güzergâhtan geri döndüğü hususunda kaynaklar bilgi vermemektedir. Kütahya – Eskişehir güzergâhında Selçuklu ve Türkmenlerin yoğunlaşması hasebiyle imparatorun daha batı istikametinden İstanbul'a dönmüş olabileceğini tahmin edebiliriz. Özellikle Denizli – Alaşehir – Akhisar – Kırkağaç –

¹⁰²² Hierakokoryphitis / Hierakoryphite kalesinin Eğirdir Kalesi olması hususundaki değerlendirme için bkz. I. Bölüm s.52 vd.

¹⁰²³ Isparta ve Burdur için bkz. I. Bölüm s.76-95.

Balıkesir – Susurluk – Rhyndakos Ovası – İznik – İzmit üzerinden İstanbul’a dönmüş olmalıdır.¹⁰²⁴

c. 1141 Yılı Seferi

1139 yılında Türkler, Sakarya'nın Bizans tarafından korunmayan bölgelerine girmişlerdi. Buna istinaden sağlık durumu kötü olmasına rağmen İmparator Ioannes Komnenos derhal sefere çıkmış; ganimet olarak her türden hayvan elde ederek Lopadion (Uluabad / Ulubat)'a geri dönmüş ve devam edecek seferinde burayı karargâh haline getirmişti.¹⁰²⁵ Bu sıralarda giderek güçlenen Danişmendli Melik Muhammed üzerine; başka bir ifadeyle Niksar (Neokaisareia) üzerine adı geçen karargâhtan 1139 ilkbaharı sona ererken sefere çıktı. Yaz ve sonbahar dönemini yürüyerek geçirdi. Kış şartlarının olumsuzluğu; imparatorun yeğeni Ioannes'in Türklerin tarafına geçmesi ve onlara Bizans ile ilgili istihbarat vermesi; Türklerin sürekli Bizans kuvvetlerine verdirdikleri zayıt neticesinde Niksar seferi başarısız olmuş ve imparator İstanbul'a dönmüştür (13 Ocak 1140).¹⁰²⁶ İmparator çok geçmeden yeniden Rhyndakos kenarındaki ordugâhı olan Lopadion (Uluabad / Ulubat)'a gelmişti (21 Mart 1140). Yaz mevsiminin sona ermesi ve kışın yaklaşması neticesinde tekrar buradan İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.¹⁰²⁷ Niksar seferinin Bizans açısından başarısızlıkla sonuçlanması Selçuklu sultanı I. İzzeddin Mesud

¹⁰²⁴ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.115-116.

¹⁰²⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.21.

¹⁰²⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, s.22-24; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.18-19; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.116-117; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.376; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.176;

¹⁰²⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

(1116-1155)'un harekete geçmesine sebep olmuş ve Sozopolis (Uluborlu) kuşatma altına alınmıştır.¹⁰²⁸ Bunun üzerine imparator 1141 ilkbaharında İstanbul'dan hareket etti.¹⁰²⁹

Kinnamos, imparatorun doğruca Sozopolis (Uluborlu) üzerine gittiğini ve ancak Türklerle karşılaşmayınca ordusunu Pusguse (Eğirdir) Gölü¹⁰³⁰'ne yönelttiğini belirtmiştir.¹⁰³¹ Niketas ise, imparatorun Phrygia kenarından geçerek Attalos'un kenti Antalya'ya ulaştığını ve burada bir süre kaldığından bahseder ve devamında da civardaki bölge ve şehirlerde Türklerin boyunduruğuna girmiş yerlerde düzen sağlamak istediğini belirtir. Düzen sağlanacak yerler arasında Pusguse (Eğirdir) Gölü de bulunmaktadır.¹⁰³² Genel olarak değerlendirecek olursak, Niketas, imparatorun İstanbul – Phrygia kenarından geçiş – Antalya – Pusguse Gölü – Kilikya; Kinnamos ise imparatorun İstanbul – Sozopolis (Uluborlu) – Pusguse Gölü – Kilikya şeklinde bir güzergâh izlediğinden bahsetmektedir.¹⁰³³ Her iki kaynağı birlikte değerlendirdiğimizde, Ioannes Komnenos, İstanbul'dan yola çıkarak Phrygia kenarından geçişle Sozopolis (Uluborlu)'e yönelmiş lakin Türklerin geri çekilmesiyle birlikte yoluna devam ederek Antalya'ya ulaşmış olmalıdır. Niketas'ın ifadesine göre imparator Antalya'ya geldikten sonra “*Civardaki bölge ve şehirlerde düzen ve asayiş kurmak için burada bir süre kalmak fikrindeydi.*”¹⁰³⁴ Buradan hareketle Sozopolis (Uluborlu)'in doğusunda Türklerin hâkimiyetinde olan

¹⁰²⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19.

¹⁰²⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

¹⁰³⁰ Pusguse Gölü'nün Eğirdir Gölü olması ile ilgili değerlendirme için bkz. III. Bölüm s.381-391.

¹⁰³¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19.

¹⁰³² Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

¹⁰³³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24-25; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19-20.

¹⁰³⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

yerlerde Bizans otoritesinin kurulması için Antalya hareket üssü olarak kullanılmış olmalıdır. Bu nedenle İmparatorun, İstanbul – Phrygia kenarından geçiş – Sozopolis (Uluborlu)’e yaklaşma – Antalya – Pusguse Gölü – Kilikya şeklinde bir güzergâh takip ettiğini söyleyebiliriz.

İmparator, Sozopolis (Uluborlu)’e ulaşmak için önceki seferlerinde olduğu gibi İstanbul’dan itibaren Nikomedia (İzmit) – Nicea (İzmit) – Rhyndakos Ovası – Susurluk – Balıkesir – Kırkağaç – Akhisar – Sardes (Salihli) – Philadelphia (Alaşehir) güzergâhını kullanarak Laodikeia (Denizli)’ya ulaşmış olmalıdır.¹⁰³⁵ Laodikeia (Denizli)’dan itibaren Khonai (Honaz) ve devamında Hambat kırı – Acıgöl’ün kuzeyi – Dazkırı Ovası üzerinden Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai)’a gelmiştir.¹⁰³⁶ Sozopolis (Uluborlu)’i kuşatan Türk birliklerinin, bu harekâttan haberinin olması neticesinde geri çekildiklerini Kinnamos kaydetmiştir.¹⁰³⁷ Ioannes Komnenos, Dinar (Apameia / Apameia Kibotos / Kelainai)’dan itibaren güneye yönelerek Aydoğmuş üzerinden Keçiborlu veya Keçiborlu’nun güneyinden öncelikle Burdur’a ulaşmış olmalıdır. Ioannes Komnenos’un Sozopolis (Uluborlu) seferi ile bahsettiğimiz, Burdur’dan itibaren Çeltikçi Beli – Çubuk

¹⁰³⁵ Niketas’ın verdiği “*Phrygia kenarından geçiş*” Niketas Khoniates, *Historia*, s.24, muhtemelen Nikomedia (İzmit)’dan Laodikeia (Denizli)’ya kadar olan ve Batı Anadolu’nun iç kesimlerinde adeta bir yay çizerek oluşan güzergâh olmalıdır. Aynı zamanda bu güzergâh Kinnamos’un “*kıyı şehirlerinden geçen yol*” Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.142; Odo of Deuil’in “*Kıyı Yolu*” Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.51 olarak nitelediği güzergâh olmalıdır. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.118.

¹⁰³⁶ Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.112.

¹⁰³⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19.

Beli (Döşeme Boğazı / Klimax) üzerinden Antalya'ya kısa bir yol; yine Burdur'dan itibaren Tefenni – Karamanlı – Çavdır – Korkuteli – Yenice (Güllük) Boğazı üzerinden Antalya'ya daha uzun bir yol mevcuttur. Bu yollardan kısa olanı kullandığını düşünebiliriz.

Niketas'ın ifadesine göre imparator Antalya'ya geldikten sonra “*Civardaki bölge ve şehirlerde düzen ve asayiş kurmak için burada bir süre kalmak fikrindeydi.*”¹⁰³⁸ Bu bilgiye istinaden Antalya'nın, Sozopolis (Uluborlu)'in doğusunda Türklerin hâkimiyetinde olan yerlerde Bizans'ın hareket üssü olarak kullanıldığını anlayabiliriz. Ioannes Komnenos, Antalya'dan itibaren Puscuse (Eğirdir) Gölü adalarına harekât düzenlemeyi ve Türklerle sıkı ilişki içerisinde olan ada Hıristiyanlarını itaat altına almayı hedeflemiştir. Bu sefer ile ilgili güzergâhlar hususunda yapılan bir araştırmada Puscuse Gölü'nün Beyşehir Gölü olarak düşünülmesinden mütevellid iki güzergâh verilmiştir. Antalya – Burdur – Sozopolis (Uluborlu) – Yalvaç üzerinden Beyşehir Gölü; Antalya – Side – Gembos (Kimyos) Ovası – Beyşehir Gölü.¹⁰³⁹ Her iki güzergâhın da varlığı doğrudur lâkin Puscuse Gölü'nün Eğirdir Gölü olması hususunda güçlü deliller mevcuttur.¹⁰⁴⁰ Bu durumda imparatorun Antalya'dan itibaren Burdur üzerinden Sozopolis (Uluborlu) ve devamında Puscuse (Eğirdir) Gölü'ne giden güzergâhtan ilerlemiş olmalıdır. Burada kilit noktanın Sozopolis (Uluborlu) olduğunu unutmamamız gerekir. İmparatorun gelme haberi üzerine Türklerin geri çekilmeleri her ne kadar orayı kurtarmışsa da imparator Sozopolis (Uluborlu)'in doğusunda Türklerin etkisini kırmak

¹⁰³⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

¹⁰³⁹ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.120.

¹⁰⁴⁰ Ayrıntı için bkz. III. Bölüm s.381-391.

istemmiş olmalıdır.¹⁰⁴¹ Burada Sozopolis (Uluborlu)'in doğusunda Bizans'ın karşısına çıkacak ilk gölün de Eğirdir Gölü olduğunu ayrıca ifade etmeliyiz. İmparator, göl ve adaları zorlukla da olsa itaat altına almıştır.¹⁰⁴²

İmparator, Uluborlu – Antalya arasındaki faaliyetleri ve Pusguse (Eğirdir) Gölü adalarına yaptığı harekât neticesinde tekrar İstanbul'a dönmemiş ve Kilikya üzerine yola koyulmuş¹⁰⁴³; sefer esnasında Krakon Nossiai (Karga Yuvası) denilen yerde ava çıkmıştır. Burada büyük yaban domuzlarından bir tanesi ile mücadele esnasında parmağından veya bileğinden yaralanmış ve vefat etmiştir (8 Nisan 1143).¹⁰⁴⁴

Ioannes'in vefatından sonra Kilikya'da yerine geçen oğlu Manuel Komnenos (1143-1180), Gülek Boğazı – Lykaonia – Beyşehir Gölü doğusundan kuzeye doğru –

¹⁰⁴¹ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.121.

¹⁰⁴² Niketas Khoniates, *Historia*, s.24-25; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19-20.

¹⁰⁴³ Eğirdir Gölü'nden sonra imparator, Yalvaç – Şarkîkaraağaç – Beyşehir Gölü'nün doğusundan – Bozkır – Ermenek – Mut – Silifke – Tarsus – Çukurova güzergâhını kullanmış olmalıdır. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.122.

¹⁰⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.25-30; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.20-24; Süryanî Mihael Vekayinâmesi, II, s.123-124; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.377; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.295-296; Vahram Vardapet, *Türklerin Anadolu'yu İstilas Tarihi (895-1267)*, s.8-9, 10; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.177, 179; Ioannes Komnenos'un ölümü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Browning "The Death of John II Comnenus", *Byzantion*, Vol.31, No.1, 1961, p.229-235.

Şarkıkaraağaç – Yalvaç – Eğirdir Gölü – Sozopolis (Uluborlu) – Dinar¹⁰⁴⁵ – Dazkırı Ovası – Acıgöl – Hambat Kırığı – Honaz – Denizli¹⁰⁴⁶ – Alaşehir – Kırkağaç – Balıkesir – Susurluk – Rhyndakos Ovası – İznik – İzmit güzergâhı ile uzunca bir yoldan İstanbul’a dönmüş olmalıdır.¹⁰⁴⁷

6. II. Haçlı Seferi (1147-1148)

II. Haçlı Seferi’nin en önemli tetikleyicisi 23 Aralık 1144’te Atabey İmadeddin Zengi’nin Urfa’yı ele geçirerek oradaki Haçlı yönetimine son vermesidir.¹⁰⁴⁸ Bu durum

¹⁰⁴⁵ Yalvaç (Antiochia Pisidia) – Uluborlu (Appollonia / Sozopolis) – Dinar (Apamea Ciboton) güzergâhı *Tabula Peutingeriana*’da gösterilmiştir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X / 1-2; Uluborlu Ovası – Yalvaç arası güzergâh da *Via Sebaste* adlı Roma yolunun bir kısmını kapsamaktadır. Ayrıntı için bkz. French, *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol.3, Milestones Fasc. 3.2 Galatia, s.141-167.

¹⁰⁴⁶ Dinar – Denizli güzergâhı da Ioannes Doukas’ın 1097 Polybotos (Bolvadin) ve Ioannes Komnenos’un 1119 Sozopolis (Uluborlu) seferlerinde kullandığı güzergâhla aynıdır. Bkz. II. Bölüm s.199-212, 224-229.

¹⁰⁴⁷ Güzergâh hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.124-126.

¹⁰⁴⁸ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.125-128; Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, II, s.383-384; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, s.297; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, XI, s.94-95; “The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle”, Translated by A.S.Tritton, p.283-284; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, s.54-55; *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.14-18; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s.110; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.182;

Avrupa’da büyük bir yankı uyandırmış Papa III. Eugenius ve başrahip Bernard de Clairvaux (1115-1153)’un vaazları halk ve üst tabakaları etkilemiş; Alman Kralı III. Konrad (1138-1152) ve Fransa Kralı VII. Louis (1137-1180) birçok şövalye ile birlikte Haçlı seferi için adeta yanıp tutuşmuşlardır.¹⁰⁴⁹ Nihayet sefer başlamış; kalabalık olan her iki ordunun birbiriyle çatışmaması ve uzun yolculukta iase sıkıntısı çekmemesi için her iki kral da ayrı ayrı hareket etme kararı almışlardır.¹⁰⁵⁰ III. Konrad liderliğindeki Alman Haçlıları önde; VII. Louis liderliğindeki Fransız Haçlıları ise arkadan yola koyulmuşlardır.¹⁰⁵¹

a. III. Konrad’ın Seferi ve Yaşadığı Felaket

Alman Haçlıları, Çatalca (Khoirobakhos / Khoirobakkhoi)’da yaşadıkları sel felaketinden sonra 10 Eylül 1147’de İstanbul önlerine ulaştılar.¹⁰⁵² İmparator Manuel

Kaynaklarda “Edessa” olarak geçen Urfa, el-Ömerî’de *Roha* olarak adlandırılmıştır. el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü’l-Ebsâr)*, s.269.

¹⁰⁴⁹ *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.36.

¹⁰⁵⁰ *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.37; Kinnamos, bu kuvvetlerin ayrı ayrı ilerlemelerinin sebebi hususunda kesin bir yargıya varamamış olsa gerek ki bu durumu, “*Neden böyle yaptılar bilmem? İki de tek başına savaşa hazır olduğunu ispatlamak için mi; yoksa malzeme eksik gelmesin diye mi dikkat ediyorlardı?*” şeklinde ifade etmiştir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.56.

¹⁰⁵¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.56.

¹⁰⁵² Niketas Khoniates, *Historia*, s.42-43; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.59-60; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.217.

tarafından Alman Haçlıları Anadolu yakasına geçirildiler ve Bithynia¹⁰⁵³, da bulunan Kadıköy (Chalkedon)'de ordugâh kurdular.¹⁰⁵⁴ Alman Haçlı lideri Konrad, imparator Manuel'e bir mektup yazarak Anadolu'da ilerlerken kendilerini güvenlik içinde yönlendirecek bir kılavuz verilmesini istemiştir. Bunun üzerine imparator, Akoluthos¹⁰⁵⁵ rütbesindeki Stephanos isimli kılavuzu Alman Haçlılarına tayin etmiştir. Bu kılavuz aracılığıyla imparator, Türklere karşı Konrad'a birlikte mücadeleye girişme teklifinde bulunmuşsa da Konrad bu teklifi reddetmiş ve Akşehir (Philomelion) yolunu tercih etmiştir.¹⁰⁵⁶ Buradan hareketle Konrad, Kadıköy'den itibaren İzmit (Nicomedia) üzerinden İznik (Nicaea)'e gelmiştir.¹⁰⁵⁷

Konrad, Almanya'daki saltanat naibi Corvey ve Stavelot başrahibi Wibald'e yazdığı mektubunda, “*Tam ve kuvvetli ordumuzla İznik (Nicaea)'e vardığımızda, yolculuğumuzu hızlı bir şekilde tamamlamak isteğiyle, yolu bilen adamların rehberliğinde Konya (Iconium)'ya yola koyulmak için acele ettiğimizi sadakatinize*

¹⁰⁵³ İstanbul Anadolu yakası, Kocaeli, Adapazarı, Bolu illerinin tamamı, Zonguldak'ın batı kesimi ile Bilecik ve Bursa illerinin kuzey kesimlerini içine almaktadır. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.33.

¹⁰⁵⁴ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.38.

¹⁰⁵⁵ Bizans'ta muhafız alayı kumandanı rütbesindedir. Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003, s.59.

¹⁰⁵⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.63; Odo of Deuil, Konrad'ın kılavuz aldıktan sonra karşı kıyıya geçtiğini ifade eder. Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.51.

¹⁰⁵⁷ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.51; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.39; *Letters of the Crusaders*, Vol.I, No.4, Ed.Dana Carleton Munro, Philadelphia, 1902, s.12.

bildiriyorum.”¹⁰⁵⁸ şeklindeki ifadesinden anlaşıldığına göre öncelikle hedefine Konya’yı koymuştur. Manuel, Konrad’ı Akşehir – Konya üzerinden giden yolu kullanması halinde Türklere ait olan ve aynı zamanda verimsiz olan bu arazide olabildiğince zorlanacağı hususunda uyarmıştır. Lakin Konrad bu uyarıları dikkate almamış ve en kısa yoldan Suriye’ye ulaşmayı hedeflemiştir. Konrad’ın hem kısa olan bu yolu tercih etmesi hem de Türklerin hâkimiyetindeki bu topraklardan geçmeyi istemesindeki en önemli sebep ordusunun büyüklüğüne güvenmesi olarak ifade edilebilir.¹⁰⁵⁹

Konrad, İznik (Nicea)’te kuvvetlerini ikiye ayırdı ve kendisi Konya yoluna yöneldi; kardeşi, Otto von Freising ve birçok soylu ise kıyı yolundan gitmeyi planladı. Lakin bu birliğin büyük çoğunluğu Denizli (Laodikeia)’de Türkler tarafından yok edildiler.¹⁰⁶⁰ Otto von Freising, Odo of Deuil’in *kıyı yolu*¹⁰⁶¹ ifadesinden anlaşıldığı üzere, Nicea (İznik) – Rhyndakos Ovası – Susurluk – Balıkesir – Kırkağaç – Akhisar – Sardes (Salihli) – Philadelphia (Alaşehir) güzergâhını kullanarak Laodikeia (Denizli)’ya ulaşmış olmalıdır. 1159’da Manuel Komnenos’un seferi ile ilgili olarak Kinnamos’un, *kıyı şehirlerinden geçen yol*¹⁰⁶² olarak nitelediği güzergâh da mezkûr güzergâhla aynıdır.

¹⁰⁵⁸ *Letters of the Crusaders*, s.12.

¹⁰⁵⁹ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.59-60; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.579.

¹⁰⁶⁰ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.51, 89, 113; *Letters of the Crusaders*, s.12; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.60-61; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.579.

¹⁰⁶¹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.51.

¹⁰⁶² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.142.

Konrad, 15 Ekim 1147'de Bizans kılavuzu Stephanos öncülüğünde İznik (Nicea)'ten ayrıldı.¹⁰⁶³ Eskişehir (Dorylaion) istikametinde ilerleyen Alman Haçlıları, Sarısu (Bathys) Irmağı civarına ulaştıklarında Sultan I. İzzeddin Mesud (1116-1155)'un kuvvetleri tarafından büyük bir bozguna uğratıldılar. Bu kuvvetler içerisinde kaynaklarda adı geçen Balaban¹⁰⁶⁴ ve ona bağlı Türkmenlerin başarısını da eklemek gerekir. Burada Türklere esir olmaktan son anda kurtulan Konrad, sağ kalan adamları ile birlikte İznik (Nicea)'e kaçtı (26 Ekim 1147).¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.222; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.61; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.579.

¹⁰⁶⁴ Niketas'ta *Pamplanes* Niketas Khoniates, *Historia*, s.45; Ioannes Kinnamos'ta *Mamplanes* Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.64; Willermus Tyrensis'de *Paramum* Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.43 olarak kaydedilmiştir. Osman Turan ise Niketas'a dayanarak bu ismi *Balaban* olarak ifade etmiştir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.184 dn.84; Speros Vryonis de eserinde bir yerde *Mamplanes / Pamplanes* şeklinde kaynaklara dayalı olarak kaydetmişse de eserin başka bir yerinde bu adı kendi anladığı şekliyle *Balabanes / Kaplanes?* olarak tam emin olmamakla birlikte ifade etmiştir. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, s.121, 188.

¹⁰⁶⁵ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.91, 93, 95; Niketas Khoniates, *Historia*, s.44-45; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.64; Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.42-43.

b. VII. Louis'in Seferi

Haçlı birliklerinden ikinci kol, Fransa Kralı VII. Louis (Lui) liderliğinde “*hemen hemen Konrad ile aynı yolu kullanarak İstanbul'a ulaşmıştı.*”¹⁰⁶⁶ (4 Ekim 1147).¹⁰⁶⁷ Haçlı birlikleri İstanbul'dan Anadolu'ya geçtikten sonra 1147 yılının Kasım ayı başlarında İznik (Nicea)'e ulaştılar ve karargâhlarını şehre uzak olmayan göl kıyısında kurdular.¹⁰⁶⁸

Odo of Deuil, İznik (Nicea)'ten – Antakya'ya farklı uzunlukta ve farklı özelliklerde üç yoldan bahsetmektedir. Bu yolları sağ, orta ve sol olarak birbirinden ayırmıştır. Sola giden yol daha kısadır. İznik – Konya arası 12 gün ve ardından Türkleri geçtikten 5 gün sonra Frank ülkesine varır. Bu yol hem kışın karlı dağlarla kaplı ve Türklerin varlığı ile güvenli değildir. Sağa giden yol daha zengin ve güvenlidir ve fakat burada da kışın korkulan nehirlerin ve dolambaçlı kıyı yollarının olması yolu ve gidiş süresini uzatır. Orta yol diğer iki yolun müsbet ve menfi şartlarının dengelendiği bir yoldur. Sola giden yoldan daha uzun ancak daha güvenli; sağdaki yoldan da daha kısa ve güvenli ama zengin değildir.¹⁰⁶⁹

Fransa Kralı VII. Louis (Lui), burada, hangi yoldan ilerlemesi gerektiği ile ilgili Konrad'dan haber almak üzere beklemekte idi ki onların büyük bir hezimete uğradıkları

¹⁰⁶⁶ Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163), s.43.

¹⁰⁶⁷ Altan, İkinci Haçlı Seferi (1147-1148), s.68.

¹⁰⁶⁸ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.91, 97; Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163), s.43; Altan, İkinci Haçlı Seferi (1147-1148), s.75; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.580.

¹⁰⁶⁹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.89.

ve Konrad'ın az sayıda komutanı ile birlikte kaçarak kurtulduğu haberi geldi.¹⁰⁷⁰ Bu haberi getiren ileride Alman imparatoru olacak ve III. Haçlı Seferi birliklerine komuta edecek olan Schwaben Herzogu Friedrich idi.¹⁰⁷¹ Nihayet Konrad, İznik (Nicea)'e gelmiş; onun durumuna istinaden Louis de yanına gelerek iki Haçlı lideri burada buluşmuşlar ve birlikte hareket etme kararı almışlardır.¹⁰⁷² “İki ordunun kumandanları aldıkları kararla Alman kralının daha önce izlemiş olduğu yolu sol tarafta ve Bythinia ile Phrygia'nın sağından bu iki bölgeyi arkada bırakıp, Anadolu'da ilerlediler.”¹⁰⁷³

İki taraf arasında varılan anlaşma gereği, Louis, Lupar (Lopadion / Ulubad) Kalesi'ne gidecek ve Konrad ise İznik'ten erzak aldıktan sonra Lupar (Lopadion / Ulubad)'da Louis'e katılacaktı. Bu durumda İznik'ten hareket eden Louis, Lupar (Lopadion / Ulubad)'a geldi ve Konrad'ı beklemeye başladı. Nihayet Konrad'ın da gelmesiyle tekrar Fransız ve Alman Haçlıları bir araya geldiler.¹⁰⁷⁴ Buradan itibaren iki Haçlı birliği yürüyüşe başladılar ve St. Martin'in gününden sonra Balıkesir yakınlarında

¹⁰⁷⁰ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.91; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.43-44; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.75.

¹⁰⁷¹ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44.

¹⁰⁷² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.97; *Letters of the Crusaders*, s.13; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.66; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.75-76; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.580.

¹⁰⁷³ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44.

¹⁰⁷⁴ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.97, 99; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.76-77; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.580.

Esseron kalesine geldiler (11 Kasım 1147).¹⁰⁷⁵ Kral Louis, planladığı gibi Philadelphia (Alaşehir)'ya yürüme hususunda aceleci davranıyordu. Buradan itibaren oraya sekiz günlük bir mesafe bulunmakta; yol geniş olmasına rağmen yeterince erzak barındırmamaktaydı.¹⁰⁷⁶ Philadelphia (Alaşehir) – Laodikeia (Denizli) üzerinden giden yol Selçukluların sınırlarına yakın olması hasebiyle tehlike arz etmekte idi.¹⁰⁷⁷ Onlar belki de Otto von Freising ve birçok soylunun bu yol üzerindeki akıbetlerinden haberdar olmuşlardı.¹⁰⁷⁸ Ayrıca Philadelphia (Alaşehir) yolu planını öğrenen Alman imparatoru Konrad da Kral Louis ve baronları ile yaptığı konuşmada kendi yaşadığı felaketten ders alması gerektiğini ifade etmiştir. Devamında erzak hususunu temele alarak iki yol olduğunu ve bunlardan birisinin daha kısa ama yeterince erzak olmadığı; diğerinin ise daha uzun ve de yeterince erzak bulunduğu hususunu dile getirmiştir. Kısa yolu tercih ederek ordunun erzaksızlıktan kırılmasındansa; uzun yolu tercih ederek erzak ile birlikte ordunun diri tutulacağı vurgusunu yapmıştır. Nihayet uzun olan kıyı yolundan gidilmesi tavsiyesinde bulunarak sözlerini tamamlamıştır.¹⁰⁷⁹ Willermus da Haçlıların Philadelphia (Alaşehir)'yı solda bırakarak İzmir ve Ephesus (Efes)'e ulaştıklarından bahsetmektedir.¹⁰⁸⁰ Kinnamos ise onların Philadelphia (Alaşehir)'ya gittiklerinden ve Almanların da oradan geriye döndüklerinden bahsetmiştir.¹⁰⁸¹ Kinnamos, muhtemelen

¹⁰⁷⁵ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.103 ve dn.1.

¹⁰⁷⁶ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.103.

¹⁰⁷⁷ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.77; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.580.

¹⁰⁷⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.224.

¹⁰⁷⁹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.105.

¹⁰⁸⁰ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44.

¹⁰⁸¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.67.

Ephesus (Efes) ile Philadelphia (Alaşehir)'yi karıştırmış olmalıdır. Mezkûr veriler ile kısa yolun Philadelphia (Alaşehir) – Laodikeia (Denizli) ve devamındaki yol; uzun yolun ise Edremit - Bergama - İzmir - Efes ve devamındaki yol olduğunu düşünebiliriz.

Konrad'ın tavsiyelerine uyan Kral Louis, yönünü değiştirerek kıyı yoluna yönelmiştir. Haçlı birliklerinden doğru rotayı takip eden Haçlılar yarım günde; vadilere saparak yolunu kaybeden Kral Louis ve maiyeti ise üçüncü günün sabahında vahşi hayvanların olduğu bir köye ulaşmışlar ve burada köylülerin hepsi kaçmış; lakin bir tanesini esir etmeyi başarmışlar ve onun yol göstermesi neticesinde aynı gün Demetrium (Edremit)'a ulaşmışlardır.¹⁰⁸² Buradan itibaren Haçlılar, sahil yolundan ilerleyerek Pergamon (Bergama) ve Smyrna (İzmir)'yi geçerek Ephesus (Efes)'a gelmişlerdir.¹⁰⁸³ Bu yolculuk esnasında Odo of Deuil, kolaylıkla geçtikleri ve geçtikten hemen sonra her birinin yağmurla sular altında kaldığı üç nehirden bahsetmektedir.¹⁰⁸⁴ Bu nehirlerden birisi Gediz; diğerleri de muhtemelen daha küçük ırmaklar olmalıdır.¹⁰⁸⁵ Bu sırada Alman imparatoru Konrad, Fransız Haçlıları ile yoluna devam etmeyerek ayrılma kararı almış;

¹⁰⁸² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.105.

¹⁰⁸³ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.107; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44; Konrad'ın, Corvey ve Stavelot başrahibi Wibald'e yazdığı mektubunda açık bir şekilde Efes'e ulaştıklarını yazmamasına rağmen St. John'un mezarının bulunduğu yere kadar geldiklerini ifade etmektedir. *Letters of the Crusaders*, s.13; Willermus ve Odo Of Deuil de St. John'un mezarının Efes'te bulunduğu açıkça ifade edilmiştir. Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.107; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44.

¹⁰⁸⁴ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.107.

¹⁰⁸⁵ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.78 dn.228.

Efes'ten İstanbul'a dönmüş; kışı orada geçirmiş ve Mart 1148'de Nikephoros Dasiotes komutasındaki bir Bizans filosuyla Filistin'e gitmiştir.¹⁰⁸⁶

Efes'ten itibaren Fransız Haçlıları'nın Antalya'ya kadar olan güzergâhında Odo of Deuil tarafından Decervion Vadisi – Menderes (Maeander) Vadisi – Antiocheia şehri (Kuyucak) – Laodiceia (Denizli) – Adalia (Antalya) lokasyonları verilmiştir.¹⁰⁸⁷ Willermus Tyrensis ise Efes – Menderes (Maeander) geçidi – Laodiceia (Denizli) – Satalia (Antalya) lokasyonlarını verir.¹⁰⁸⁸ Her iki kaynak da maalesef bu güzergâh hakkında kısıtlı bilgiler sunmaktadır. Odo of Deuil, bu lokasyonlardan başka Fransız Haçlıları'nın güzergâhı hususunda zaman (gün / gündüz) ve arazi bilgisi sunmaktadır. Niketas ve Willermus ise bu konuda yeterli bilgi vermezler. Buradan hareketle Efes – Antalya arasındaki güzergâhta bu konu üzerine çalışanlar genellikle Odo of Deuil'i merkeze alarak güzergâh ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.¹⁰⁸⁹

Fransa kralı Louis Ephesus (Efes)'ten itibaren “doğuya gitmek üzere ordusu ile beraber hızla yola çıktı.”¹⁰⁹⁰ Kral 1147 yılı Noel arifesinde oldukça verimli olan

¹⁰⁸⁶ Konrad'ın İstanbul'a dönüşü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.79-82; Muharrem Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003, s.89-90.

¹⁰⁸⁷ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.109, 111,113, 115, 129.

¹⁰⁸⁸ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.45-49.

¹⁰⁸⁹ Bu konuda bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.224-226; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.83-93; Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, s.5-67.

¹⁰⁹⁰ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.45.

Decervion Vadisi¹⁰⁹¹, nde ordugâh kurdu. Bu esnada Türkmenler tarafından küçük bir baskına maruz kaldılar ve fakat Haçlılardan birkaç şövalyenin direnişi neticesinde bu baskını bertaraf edebildiler. Türkmenler bundan sonra Noel süresince herhangi bir baskın düzenlemediler. Ancak Haçlılar için burada hava şartları bir anda değişti; hava karardı ve dört gün boyunca çok yağmur yağdı; vadide sular yükselirken, dağları da kar kaplıyordu. Nihayet bu kötü hava koşulları dördüncü gün sona erdi ve gökyüzü açıldı. Karların erimesinden ve bu sayede vadiyi sellerin almasından endişe eden Louis, erzak temin ederek Laodiceia (Denizli) istikametinde yola koyuldu.¹⁰⁹²

¹⁰⁹¹ Sadece Odo of Deuil'de “*the Valley of Decervion / Decervion Vadisi*” ve “*left the valley near Ephesus / Efes yakınındaki vadiden ayrıldı.*” şeklinde kayıt mevcuttur. Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.109; Yakın zamanda yapılan bir araştırmada Decervion Vadisi'nin Aydın ili Germencik ilçesi yakınlarında olma ihtimali üzerinde durulmuştur. İbrahim Balık, “II. Haçlı Seferinin Seyrini Değiştiren Savaş: Kazıkbeli”, *USAD*, S.15, Konya, Güz 2021, s.37-38; Efes (Selçuk)'ten – Germencik'e topografya açısından iki güzergâh mevcuttur. Birisi Efes (Selçuk)'ten kuzeye yönelerek Belevi ve buradan tekrar güneye yönelerek Halkapınar – Selatin üzerinden Germencik'e; diğeri ise Efes (Selçuk)'ten güneye yönelerek Acarlar üzerinden Çamlık'a ulaşır ve oradan doğuya yönelerek Havutçulu üzerinden Germencik'e ulaşmaktadır. Burada ilk yolda Belevi – Germencik arasında uzun bir vadi; diğeri yolda ise Efes (Selçuk) – Çamlık arasında bir vadi ve doğuya doğru aynı yolda Çamlık – Germencik arasında bir vadi bulunmaktadır. Buradan hareketle bu vadilerden birisinin Decervion Vadisi olması mümkündür lakin hangisinin bu vadi olduğunun şu anki verilerle net bir tespiti yapılamamaktadır.

¹⁰⁹² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.109.

Fransız Haçlı birlikleri Decervion Vadisi'nden ayrıldıktan sonra Menderes (Maeander) Vadisi boyunca ilerliyorlardı. Türkler Menderes nehrinin her iki yakasını da tutmuşlardı. Bir kıyıdaki Türkler Haçlılara arkadan saldırmak için ovaya; diğerleri ise Haçlıların geçişini engellemek için karşı kıyıya yerleşmişler. Okçular ise dağlardaki kayalıkları tutmuşlardı. Olası bir geri çekilme durumunda ise Türkler kendilerini güvenli olarak dağlara yönlendirebileceklerdi. Nihayet Fransızlar Menderes nehri kıyılarına geldiklerinde Türklerin karşı kıyıda toplandıklarını görmüşlerdir. Bu durumda Louis, ağırlıklarını ve savaşacak durumda olmayan adamlarını ortaya; savaşacak durumda olan adamlarını ise birliklerinin önüne, arkasına ve kanatlarına yerleştirdi. Türklerin vur kaç taktiklerine rağmen güvenli bir şekilde bu birlikler iki gün yürüdüler ve nihayet karşı kıyıya geçmeye karar verdiler.¹⁰⁹³ Niketas, Louis'in Menderes nehri kenarına geldiğinde etrafta hiçbir gemi / kayık bulunmadığını ve ırmak üzerine hiçbir köprü kurulmadığını belirtmektedir.¹⁰⁹⁴ Buradan Menderes nehrinde gemi / kayık taşımacılığı yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

İkinci gün öğlen civarı, burada Türkler ve Haçlılar arasında bir savaş meydana geldi ve Türkler burada Haçlılara karşı mukavemet edemediler.¹⁰⁹⁵ Odo of Deuil tarafından pagan (putperest) olarak ifade edilen ve kaçmayı başarabilen Türklerin, Bizans

¹⁰⁹³ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.109, 111; Willermus, Haçlılar “kuğuların bol olduğu Maeander (Menderes) geçidine ulaştı. Bu nehir bizim Naso'nun eserinde Heroidum diye bahsettiği nehirdir.” kaydını düşmüştür. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.45.

¹⁰⁹⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.45.

¹⁰⁹⁵ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.45-46; Niketas Khoniates, *Historia*, s.45-48.

imparatoruna ait olan Antiocheia (Kuyucak) adlı küçük bir şehre sığındıkları ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁶

Nihayet “*Haçlılar, Türk karargâhını ele geçirip, sabahleyin tekrar yola çıktılar.*”¹⁰⁹⁷ ve üçüncü gün Laodiceia (Denizli)’ya ulaştılar.¹⁰⁹⁸ Laodiceia (Denizli) hâkimi olan kont, Haçlılar gelmeden önce şehri tamamen boşalttırmıştı. Haçlılar burada erzak arayarak bir gün kaybetmişler ve birliklerinin önünde ve arkasında Türkler olmasına rağmen Laodiceia (Denizli)’dan ayrılmışlardır.¹⁰⁹⁹ Willermus’un, Haçlılar, “*Bu şehirden kendilerine birkaç günlük yiyecek alıp, hep birlikte yollarına devam ettiler.*”¹¹⁰⁰ şeklindeki ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla onlar şehirdeki bir günlük arayışlarında az da olsa erzak bulabilmişlerdir.

Louis, yürüyüş esnasında birçok cesetle karşılaşınca kuvvetlerini savaş düzenine soktu. Odo of Deuil, “*Bu yerde, henüz Almanların kanlarıyla sulanmış dağlar vardı ve*

¹⁰⁹⁶ “*yakınlarda, imparatorun, kaçan paganların sığındığı Antiochetta adında küçük bir şehri vardı.*” Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111; Burada zikredilen *Antiocheia*, Aydın ilinin doğusundaki Kuyucak (Asartepe-Azmaç Mevki) olmalıdır. Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, s.207 dn.27; Ayrıntılı bilgi için bkz. R. Haluk Söner, “Antiocheia ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas*, C.5, S.9, 2017, s.139-153; Temizkan, “Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiocheia ve Yakın Çevresindeki Antiocheia Kentlerine Genel Bir Bakış”, s.40.

¹⁰⁹⁷ *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.46.

¹⁰⁹⁸ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.113.

¹⁰⁹⁹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.113, 115.

¹¹⁰⁰ *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.46.

onları öldüren düşmanlar orada ortaya çıktı.”¹¹⁰¹ diyerek durumu betimlemiştir. Bu Alman cesetleri daha önce Alman imparatoru Konrad’ın ayırdığı Otto von Freising ve beraberindeki Haçlılar idi. Laodiceia (Denizli)’nın aynı hâkimi olan kont’un benzer bir davranışı neticesi onların, Türk pusularına düşerek birçoğu öldürülmüş; bir kısmı da kaçmayı başarabilmişlerdir.¹¹⁰² Louis’in Alman cesetleri görmesinden yola çıkarak Fransız Haçlılarının daha Laodiceia (Denizli)’dan çok uzaklaşmadıklarını anlayabiliriz.

Odo of Deuil, Laodiceia (Denizli)’da iken “*on beş gündün fazla bir süre sonra vardığımız Adalia*”¹¹⁰³ şeklinde bir ifade kullanır ki buradan anlaşıldığı kadarıyla Laodiceia (Denizli) – Adalia (Antalya) arası takriben on beş günlük bir yürüyüşten fazla idi. Lâkin burada kesin bir zaman ifade edilmemiştir.

Savaş düzeninde ilerleyen Fransız Haçlılarının karşısına, Laodiceia (Denizli)’dan ayrıldıktan sonra ikinci gün öğlen civarı aşılması güç bir dağ çıkmıştır. Odo of Deuil, Louis’in, burayı tam bir günde geçmeyi¹¹⁰⁴ ve bu geçişi ertesi gün yapmayı planladığını¹¹⁰⁵; Willermus ise o gün geçmek zorunda olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰⁶ Odo of Deuil ve Willermus’tan anladığımız kadarıyla, Louis, geçidi aşmak için birliklerini öncü, orta ve artçı şekilde düzenlemiştir. Aquitanialı bir asil olan Geoffrey de Rancon ve kralın amcası Maurienne kontu Amadeus de Savoyen liderliğinde öncüler; silahsızlar ve onların

¹¹⁰¹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.115.

¹¹⁰² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.113.

¹¹⁰³ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.115.

¹¹⁰⁴ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.113.

¹¹⁰⁵ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.117.

¹¹⁰⁶ *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.46.

etrafındaki koruma olarak kullanılan asiller orta ve Kral Louis de artçı olmak üzere Haçlı birlikleri düzenlenmiştir.¹¹⁰⁷

Herhangi bir engelle karşılaşmayan öncüler geçide varmışlar ve fakat burada kralın emri gereği çadırlarını kurmaları gerekirken bunu yapmayarak dağa tırmanmışlar ve yaklaşık dokuzuncu saatte (at about the ninth hour) karşı tarafta çadırlarını kurmuşlardır.¹¹⁰⁸ Uzaktan Haçlıları izleyen Türkler, nihayet birliklerin birbirinden ayrıldıklarını gördüklerinde onlara saldırma fırsatını elde etmişlerdi.¹¹⁰⁹ Türklerin saldırısı Haçlı birliklerini, özellikle orta ve artçı birlikleri, perişan etti.¹¹¹⁰ Böylece Türkler, Antiocheia (Kuyucak) yakınındaki yenilgiden sonraki yedinci gün intikamlarını almışlardır.¹¹¹¹ Bu mücadelede Louis, kırk civarındaki maiyetini kaybederek akşama doğru emrine itaat etmeyen öncülere katılabildi.¹¹¹² Haçlılar geçitte bir gece geçirdiler.¹¹¹³ Ertesi gün, mutlu ve zengin olan Türk birliklerinin dağlara yayıldığı görüldü. Haçlı birlikleri ise perişan bir halde idiler ve daha on iki gün yürümek zorundaydılar.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁷ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.79 ve dn.37, 115,117, 119; Willermus, öncü kolunda sadece Geoffrey de Rancon'un ismini vermektedir. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.46.

¹¹⁰⁸ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.117.

¹¹⁰⁹ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.46-47.

¹¹¹⁰ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.117, 119, 121, 123.

¹¹¹¹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.113.

¹¹¹² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.119, 123.

¹¹¹³ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.123; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.48.

¹¹¹⁴ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.121, 125.

Haçlılar, dağlardan indikten sonra düz bir ovaya ulaştılar ve yolları üzerinde aralarında bir mil uzaklık ve etrafları bataklık olan iki nehirle karşılaştılar. İlkini geçtikten sonra ikincisine doğru ilerlerken iki kayanın arasından geçmek zorunda idiler. Türkler bu kayaların ikisini tutmak için harekete geçince şövalyeler önce davranarak bir tanesini ele geçirdiler. Türkler ise diğerine tırmanarak “*kafalarından kopardıkları saçları yere attılar.*”¹¹¹⁵ Odo of Deuil, onların bu davranışlarının, hiçbir korkunun onları buradan çıkaramayacağı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ancak tam tersi olmuş ve Haçlılar onları yerlerinden ederek yollarına devam etmişlerdir.¹¹¹⁶ Perişan bir halde ilerleyen Haçlı birliklerinde açlık giderek dayanılmaz hale gelmiştir. Yük taşıyamayacak durumda olan atlar, yiyecek olarak kullanılıyor ve kısmen açlık konusu halledilmiş oluyordu. Bu süreçte dört kez daha Türkler püskürtülebilmiş ve nihayet Haçlılar Adalia (Antalya)’ya ulaşabilmişlerdir.¹¹¹⁷

Bu dönemde Antalya’nın hâkimi, Bizans imparatoruna bağlı olan Landolph (Landolf) idi. Burada Fransız Haçlıları, bol miktarda yiyecek bulmuşlardı lakin bunlar

¹¹¹⁵ “*capillos de capitibus ad pedes proiciunt / threw on the ground hair plucked from their heads*” Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.126, 127; Üzüntü içerisinde düvünmek veya çok sinirlilik hallerinde yapılan bir eylem olarak *saç baş yolmak* deyiimiyle bağlantısı olup olmadığı tartışılabilir.

¹¹¹⁶ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.127.

¹¹¹⁷ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.129; Willermus, Haçlılar’ın, geçit yenilgisinden sonraki güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgi vermez. Onların kılavuzsuz bir şekilde oradan oraya ilerledikleri ve sonunda Pamphylia’ya girdiklerinden bahsetmiştir. Ona göre, Haçlılar, Pamphylia’ya girdikten itibaren çok zorlanmadan burasının merkezi olan Antalya’ya ulaşmışlardır. *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.48.

normalinden daha pahalıya satılıyordu.¹¹¹⁸ Aynı zamanda bölgenin toprakları bereketli olmasına rağmen etraflarındaki Türklerin saldırılarından dolayı halk toprakları işleyememekte ve öylece bırakmaktaydı.¹¹¹⁹ Hal böyle iken bu kadar çok insana da yiyecek bulmak Louis için zordu. Fransız birliklerinden buraya kadar sağ olarak gelebilenler ve diğer fakir kimseler de neredeyse açlıktan ölecek durumdaydılar.¹¹²⁰ Louis bu durumda Antalya'da kalmanın uygun olmayacağını düşünerek baronları ile görüştü ve müzakere neticesinde Antalya'dan gitme kararı alındı. Şehrin hâkimi ve kumandanına danışılarak istekler sıralandı ve uygun cevaplar alınarak birlikler için gemilerin getirilmesine karar verildi.¹¹²¹ Hava koşulları ve gemilerin beklenmesi zorunluluğu gibi durumlardan ötürü Fransız Haçlıları yaklaşık beş hafta burada kaldılar. Bu zaman dilimi içinde fiyatlar da git gide artmaya başladı. Haçlılar'ın gidecek olduklarını bilen Antalya halkı bu süre zarfında fiyatları da epey bir yükseltti. Bir tavuk on katı fiyatına; bir yumurta beş yada altı dinara; bir soğan veya bir diş sarımsak yedi yada sekiz dinara; büyüklüğüne göre iki ceviz bir dinara alınabiliyordu. Elinde hala atı veya katırı olanlar onları ekmekle değiştiriyorlardı veya ekmek pazarda öküz fiyatına satılıyordu. Aynı zamanda hazırlanan gemilere Romalılar askerleri çok fahiş fiyatlara bindiriyorlardı.¹¹²² Gemi sayısı yetersiz ve gemilere binebilenler de soylular idi. Louis geride kalacak olanların ihtiyaçlarının karşılanması; güvenliklerinin sağlanması ve onların Tarsus üzerinden gidebilecek duruma getirilmeleri için imparatorun kumandanı ve vekiline beşyüz mark verdi. Aynı zamanda kalanların yanlarına da Flandre Kontu Thierry ve Bourbon Kontu Archimbaud'u

¹¹¹⁸ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.129.

¹¹¹⁹ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.48.

¹¹²⁰ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.49.

¹¹²¹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.131-133.

¹¹²² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.133-135.

bıraktı. Louis bu işleri hallettikten sonra kendi asilleri ve şövalyeleri ile birlikte gemisine bindi; Antalya'dan ayrıldı ve Antakya'nın Samandağ (Süveydiye / St. Symeon) limanına ulaştı (19 Mart 1148).¹¹²³

Geride kalanların durumu daha vahim idi. Bunların bir kısmı açlıktan ya da hastalıktan öldüler. Bu olağanüstü durumda, üç ya da dört bin kişiden oluşan iki birlik, sur içinde yaşamaktansa dışarda ölmeyi yeğlediler. Dışarda Türkler ile savaştılar lakin başarısız olarak geri dönmek zorunda kaldılar. Bazıları bu süreçte kaçırıldılar veya öldürüldüler. Dönenler arasından biraz daha kuvvetli olanları Romalılar kendi hizmetine girmeye zorlamaktaydılar. Romalılar, onların ellerinde neyi var neyi yok ise çalışıyorlardı. Onları takip eden Türkler ise onların perişan hallerini gördüklerinde artık savaşı bıraktılar ve onlara yardım ettiler ve harçlık da verdiler. Böylece kalan Haçlılar'dan yaklaşık üç binden fazla kişi Türklere katıldı. Bu durumu Odo of Deuil, “*Ey, hainlikten daha zalim olan merhamet ki onun sayesinde [Türkler Hristiyanlara] ekmek verdiler, karşılığında ise ellerinden inançlarını aldılar (yalnız şu kesin ki, Türkler aldıkları hizmetten memnun olsalar da onlara [Hristiyanlara] dinlerini değiştirmeleri için hiçbir zorlamada bulunmadılar.)!*” şeklinde üzüntüyle ifade etmiştir.¹¹²⁴ Aynı yazarın, Anadolu'da

¹¹²³ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s. 137-139, 143; Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.49; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.98 ve dn.284.

¹¹²⁴ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.141; Osman Turan, Odo'nun kaydını, “*Ey hıyanetten de daha zalim olan merhamet! Müslümanlar Hristiyanlara ekmek vererek dinlerini satın alıyorlardı. Bununla beraber Türkler onları İslâm yapmak için bir zorlamada bulunmadılar.*” şekilde tercüme etmiştir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.185-186; Osman Turan, “L'Islamisation dans la Turque du Moyen Age”, *Studia Islamica*, No.10, Brill, 1959, s.140.

Türklerin yaşadığı yerleri Türkiye (Turchia / Turkhia / Turquia) olarak adlandırması da dikkate değer bir ayrıntıdır.¹¹²⁵

¹¹²⁵ Odo, eserinin ilgili kısmında İstanbul'dan kısaca bahsettikten sonra “Çok geniş ve kayalık dağlarla fazlasıyla engebeli bir ülke olan Romanya, güneyde Antakya'ya kadar uzanan ve doğuda Türkiye ile sınır olan ülkenin ötesinde yer almaktadır.” kaydını düşmüştür. Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.87; Bu ifadeden Anadolu'da *Romanya (Romania / Roma ülkesi)* ve *Türkiye* kavramlarından nerelerin kastedildiği tam anlaşılmamaktadır. Osman Turan, aynı kayda istinaden, Antakya'ya kadar olan sahillerin *Romanya (Romania / Roma ülkesi)*; İç Anadolu'nun da *Türkiye* olduğunu ifade etmiştir. Anadolu'nun Türkiye adını alması ve Selçuklu devri Anadolusu'nun da *Türkiye* adını alması hususundaki değerlendirme hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s.352 dn.154; Bu hususta ayrıntı için bkz. Altay Tayfun Özcan, “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, S.2, Aralık 2012, s.63-82.

Yukarıdaki verilere göre Efes – Antalya arası Fransız Haçlılarının güzergâhı hususunda Odo, Willermus, Niketas ve Kinnamos'tan (gün / gündüz), arazi ve lokasyonları ifade edecek olursak şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

Zaman (gün/gündüz)	Güzergâh
1-2-3-4 gün	Decervion Vadisi
4.gün (1 gündüz)	Decervion Vadisi 'nden ayrılma ve yürüyüş
1 gün (1 gündüz)	Yürüyüşe devam ve 2.gün öğlen civarı Antiocheia (Kuyucak) yakınında Türkler ile savaş ve galibiyet ve Menderes'i geçme (Gece burada)
1-2-3 gün (3 gündüz)	Sabah yola çıkış ve 3.gün Laodiceia (Denizli) 'ya varış (Gece burada)
1 gün	Erzak bulmak için Laodiceia (Denizli) 'da kaybedilen 1 gün (Gece burada)
1-2 gün (2 gündüz)	Laodiceia (Denizli) 'dan çıkış ve yürüyüş; 2.gün öğlen civarı aşılması güç dağ ile karşılaşma ve geçiş planı (Gece burada)
1 gün (1 gündüz)	Geçiş için harekâta başlama. Öncülerin 9. saatte karşıya geçmesi ve kalanların Türkler ile savaşması ve yenilmesi (Antiocheia'daki yenilgiden sonraki 7.gün Türklerin intikamı) (Gece burada)
12 gündüz	Ertesi gün yola çıkış; 12 gündüz yürüyüş ve Antalya 'ya varış

Tablo 2: Odo, Willermus, Niketas ve Kinnamos'a göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh

Yukarıdaki verilere göre Decervion Vadisi – Antalya arasında Fransız Haçlıları ile Türkler arasında altı mücadele yaşanmış; bunlardan ilki Odo of Deuil'in vermiş olduğu bilgiye göre Antiocheia (Kuyucak) yakınlarında vuku bulmuş ve Türkler yenilmiştir. İkinci mücadele de Fransız Haçlıları'nın Laodiceia (Denizli)'dan çıktıktan sonraki üçüncü gün meydana gelmiş; Türkler Haçlıları perişan etmişler ve ilk mücadele yaşandıktan sonraki yedinci gün intikamlarını almışlardır. Buradan sonra Fransız Haçlıları ile Türkler dört kez daha mücadele etmişlerdir. Lakin bu mücadelelerin ayrıntısı hakkında kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedirler.

b.1. Kazıkbeli

Steven Runciman, Işın Demirkent ve II. Haçlı Seferi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapan Ebru Altan, Decervion Vadisi'nden sonra yürüyüşe geçen Fransız Haçlıları'nın Türkler ile yapmış olduğu ilk mücadeleyi Pisidia Antiocheia (Yalvaç) yakınlarında nehri

geçmeye çalışırken yaptıklarını ifade etmiştir (1 Ocak 1148).¹¹²⁶ Lâkin burada Menderes bölgesindeki Antiocheia (Kuyucak) ile Pisidia Antiocheia (Yalvaç) birbirine karıştırılmış olsa gerektir.¹¹²⁷ Odo of Deuil'de Antiocheia (Kuyucak), Efes yakınlarındaki Decervion Vadisi'nden itibaren iki gün yürüyen ve ikinci gün öğlen civarı Haçlıların ulaştığı ve Türklerin yenildiği yer olarak geçmekte¹¹²⁸ ve ne Willermus ne Niketas ve ne de Kinnamos'ta geçmektedir. Efes yakınlarındaki Decervion Vadisi'nden çıkıp iki gün yürüyerek ikinci gün öğlen civarı Haçlıların Pisidia Antiocheia (Yalvaç)'ya ulaşip savaştıktan ve galip geldikten sonra tekrar geri dönerek üç gün sonra Laodiceia (Denizli)'ye ulaşması mesafeye (Efes – Yalvaç arası tkr. 400 km.'den fazla; gidiş ve dönüş tkr. 800 km'den fazla) ve ordunun yürüyüş mantığına aykırı düşmektedir. Sadece

¹¹²⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.225; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 1997, s.107; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.83; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.581.

¹¹²⁷ Steven Runciman, Pisidia Antiocheia yanındaki nehrin üzerindeki köprüden bahseder. 1 Ocak 1148’de Antiocheia köprüsü yanındaki savaştan sonra Haçlıların Laodiceia (Denizli)'ya vardıklarını ifade eder. Yazarın burada kullandığı kaynaklar Odo ve Willermus'tur. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.225; Aynı bilgiyi muhtemelen aynı yazardan nakleden Işın Demirkent de mücadeleyi Yalvaç yakınlarındaki nehrin geçilmek istendiği sırada meydana gelen bir savaş olarak ifade eder. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.107; Ebru Altan da bu mücadeleyi Pisidia Antiocheia (Yalvaç)'sı yanındaki nehrin yakınında olduğunu ifade eder. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.83; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, s.581.

¹¹²⁸ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111.

Odo of Deuil'de geçen Antiocheia, muhtemelen Menderes Antiocheia (Kuyucak)¹¹²⁹ yerine Pisidia Antiocheia (Yalvaç)¹¹³⁰ zannedilmiştir.

Fransız Haçlıları, Antiocheia (Kuyucak) mücadelesinden sonra yollarına devamla 4 Ocak 1148'de Laodiceia (Denizli)'ya ulaşırlar. Burada erzak ihtiyacı için bir gün kaybetmişler ve 6 Ocak'ta şehirden ayrılmışlardır.¹¹³¹ Yürüyüş esnasında Fransız Haçlıları'nın geçtiği yer Kazıkbeli Geçidi olarak ifade edilmiştir. Buna göre, Tuncer Baykara, Karura (Nazilli civarı)'dan Antalya'ya ulaşan üç yoldan bahsetmektedir. Birincisi, Dandalos Vadisi üzerinden bugünkü Geyre Köyü'nden geçen yol, ikincisi Honaz Dağı doğu boğazındaki, ihtimal ki, Ayaz Köyü ve Karaçay Köyü üzerinden giden yol ve üçüncüsü de Honaz Dağı batısından Kazıkbeli Geçidi üzerinden Garbî Karaağaç (Acıpayam) Ovası'na inen yoldur. Türkler burada, Garbî Karaağaç (Acıpayam) ve Tavas ovalarına hâkim durumdadırlar. Onların buralara kadar gelmelerinin asıl amacı Haçlıların hareketlerini gözlemlemektir. Baykara'ya göre Fransız Haçlıları, Laodiceia (Denizli)'dan itibaren Kazıkbeli Geçidi üzerinden Antalya'ya giden yola girmişlerdi. Kazıkbeli civarındaki tekke veya ribatların varlığı burasının uc / sınır olmasına delalet etmekte

¹¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Söner, "Antiokheia ad Maeandrum Antik Kenti", s.139-153; Temizkan, "Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış", s.40.

¹¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. I. Bölüm s.106-119; Temizkan, "Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış", s.38-39.

¹¹³¹ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.85.

idi.¹¹³² Ebru Altan, Kazıkbeli hususunda Tuncer Baykara ile aynı fikirdedir.¹¹³³ Fransız Haçlıları Kazıkbeli Geçidi'nde Türkler tarafından perişan edilmişlerdir (7 Ocak 1148).¹¹³⁴ Perişan bir halde yollarına devam eden Haçlılar nihayet Antalya'ya ulaşırlar (20 Ocak 1148).¹¹³⁵ Hülasa yolun ayrıntısına baktığımızda Fransız Haçlıları, Laodiceia (Denizli)'dan itibaren Kazıkbeli Geçidi – Garbî Karaağaç (Acıpayam) Karahöyük Köyü (Themisonion) – Armutlu (Eriza) – Kıbyra (Göhlisar) – Korkuteli (Isinda) – Güllük Boğazı (Temessos) – Kepez Başı ve nihayet Antalya'ya ulaşan yolu kullanmıştır.¹¹³⁶

Steven Runciman, Decervion Vadisi – Antalya arasındaki Fransız Haçlıları'nın güzergâhında yine Odo ve Willermus'tan yararlanarak ayrıntıya çok girmeden bilgi vermiş ve herhangi bir hesaplama girişmeden şubat başında onların Antalya'ya

¹¹³² Tuncer Baykara, “II. Haçlı Seferinin Türkiye Güzergâhı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, 26-17 Mayıs 1997, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1998, s.15-20; Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.44-50.

¹¹³³ Işın Demirkent, “XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, *Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri*, 21 Mayıs 2001, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, s.7; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.86; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.581.

¹¹³⁴ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.86-90; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.581.

¹¹³⁵ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.90-93; Altan, “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, s.581.

¹¹³⁶ Demirkent, “XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, s.7.

ulaştığını ifade etmiştir.¹¹³⁷ Ancak yukarıdaki hesaplama göre Fransız Haçlıları'nın en geç 20 Ocak'ta Antalya'ya ulaştıklarını söyleyebiliriz.

Yukarıdaki verilere göre Efes – Antalya arası Fransız Haçlılarının güzergâhı hususunda Ebru Altan'dan zaman (gün / gündüz), arazi ve lokasyonları ifade edecek olursak şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

Tarih	Zaman (gün/gündüz) ¹¹³⁸	Güzergâh
	1-2-3-4 gün	Decervion Vadisi
	4.gün (1 gündüz)	Decervion Vadisi 'nden ayrılma ve yürüyüş
1 Ocak 1148	1 gün (1 gündüz)	Yürüyüşe devam ve 2.gün öğlen civarı Antiocheia (Kuyucak) yakınında Türkler ile savaş ve galibiyet ve Menderes'i geçme (Gece burada)
4 Ocak 1148	1-2-3 gün (3 gündüz)	3.gün Laodiceia (Denizli) 'ya varış (Gece burada)
5 Ocak 1148	1 gün	Erzak bulmak için Laodiceia (Denizli) 'da kaybedilen 1 gün (Gece burada)
6 Ocak 1148 ¹¹³⁹	1-2 gün (2 gündüz)	Laodiceia (Denizli) 'dan çıkış ve yürüyüş. 2.gün öğlen civarı aşılması güç dağ ile karşılaşma ve geçiş planı (Gece burada)
7 Ocak 1148	1 gün (1 gündüz)	Geçiş için harekâta başlama. Öncülerin 9. saatte karşıya geçmesi ve kalanların Türkler ile savaşması ve yenilmesi (Antiocheia'daki yenilgiden sonraki 7.gün Türklerin intikamı)

¹¹³⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.225-226.

¹¹³⁸ Bu kısım Odo, Willermus, Niketas ve Kinnamos'a göre hazırlanmıştır. Bkz. yukarıda, Tablo 2, s.253.

¹¹³⁹ Kaynakların verdiği bilgiye göre 6 Ocak sabahı Laodiceia (Denizli)'dan ayrılan Haçlılar 2.gün öğlen civarı (1 gündüz yürüyüş ve diğer gündüz öğlen) aşılması güç bir dağ ile karşılaşılır. Burada plan yaparak ertesi gün geçidi geçerken Türkler tarafından yenilgiye uğratılırlar. Yani 6 Ocak yola çıkış, 7 Ocak öğlen civarı dağ ile karşılaşma ve geçiş planı yapılması; ertesi gün yani 8 Ocak'ta geçitte Türkler tarafından yenilgiye uğratılırlar. Buradan hareketle geçitte meydana gelen savaş 8 Ocak 1148'de olmuştur. Bu tarih 1 Ocak'ta Antiocheia'daki mücadeleden *sonraki yedinci gün* Türkler intikam aldılar bilgisi ile de örtüşmektedir.

		(Gece burada)
20 Ocak 1148 ¹¹⁴⁰	12 gündüz	Ertesi gün yola çıkış; 12 gündüz yürüyüş ve Antalya 'ya varış

Tablo 3: Ebru Altan'a göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh¹¹⁴¹

b.2. Kaşıkçıbeli

Fransız Haçlılarının farklı bir güzergâhtan Antalya'ya gittiği de ifade edilmiştir. Bu güzergâhın ifade edilmesinde Eğirdir Gölü'ndeki coğrafi değişimin etkisi vardır. Bu coğrafi değişimin ifade edilmesinde *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*'ndeki “*Vakf-ı köprü-yi karye-i yeñice nakid 400 ribhinden hâsıl olan meremmetine sarf oluna deyu meşruttur.*” kaydı, bir başlangıç teşkil etmektedir.¹¹⁴² Buradan hareketle Eğirdir Gölü'nün doğu yakasında Gelendost ilçesi Yenice ve Afşar Köyleri ve bu köyler etrafında mezkûr köprü arayışları başlamış ve nihayet köprünün Hoyran ve Eğirdir Gölü'nün birbirinden ayrıldığı en dar kesiminde sular altında olduğu ifade edilmiştir. Böylece Eğirdir Gölü'nün zaman içinde iki parça olduğu; kuzeyinde

¹¹⁴⁰ Kaynakların verdiği bilgiye göre 8 Ocak'ta vuku bulan mücadelenin gecesini geçitte geçiren Fransız Haçlıları 9 Ocak'ta yola koyulurlar ve on iki gün / gündüz daha yürümek zorundadırlar. 9 Ocak da dâhil olmak üzere on iki gün / gündüz daha yürüyen Haçlılar 20 Ocak'ta Antalya'ya varmış olurlar.

¹¹⁴¹ Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.83-93.

¹¹⁴² Dizin bölümünde (s.68) “Yeñice k. Afşar kz. vr. 310, 313, 314” olarak verilmiştir. 400 akçelik gelir ile köprünün onarımları için bir vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530)*, I, vr.314; Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.43.

Hoyran, güneyinde de Eğirdir Gölü ve bu iki göl arasının da bir ova ve üzerinde de bir nehir ve nehrin üzerinde de köprü olduğu belirtilmiştir.¹¹⁴³

Roma-Türk sınırının Eğirdir Gölü'nün ortasından Kemer Boğazı'ndan geçtiği ifade edilmiştir.¹¹⁴⁴ Bu dönemde Laodiceia (Denizli) ve Sozopolis (Uluborlu)'in Bizans'ın elinde olduğunu kat'î surette bildiğimiz¹¹⁴⁵ için Roma-Türk sınırının buraların doğusunda olması gayet tabiidir. Lâkin Selçukluların kontrol edemedikleri Türkmen unsurunu da unutmamak gerekir. Fransızlar'ın Antiocheia (Kuyucak)'da Türkleri yendikten sonra Laodiceia (Denizli)'ya doğru ilerlerken Odo, “*Güzergâhımız boyunca Türkler ve Rumlar birlikte sınırları korudu ve biz her ikisinin de düşmanımız olduğunu biliyorduk.*”¹¹⁴⁶ şeklinde bir kayıt düşmüştür. Kaynağı gösterilmeyen eski bir Roma haritasında batıdan doğuya doğru Ephesus (Efes) – Laodiceia (Denizli) – Apamea (Dinar) – Laodiceia – Iconium (Konya) şeklinde bir sıralama mevcut olup; buna dayanarak ikinci sıradaki Laodiceia'nın bugünkü Yalvaç'ın yaklaşık 48-50 km. doğusunda bulunan Neâpolis (İznebolu / Yeni-şehir) olduğu düşünülmüştür. Odo'nun ikinci Laodiceia ile Neâpolis'i birbirlerine yakın olduğu için karıştırdığı düşünülmüştür.¹¹⁴⁷ Odo'nun vermiş olduğu bilgi ve Roma haritasına dayanılarak Türk-Roma sınırının Hoyran Gölü ile Eğirdir Gölü'nün ortasındaki Kemer Boğazı'ndan geçtiği ifade edilmiştir.¹¹⁴⁸

¹¹⁴³ Göldeki değişim ile ilgili bkz. Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.1-190; Ramazan Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, Sistem Ofset, Ankara, 2020, s.56-68.

¹¹⁴⁴ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçibeli Zaferi*, s.7-10.

¹¹⁴⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.8; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.6.

¹¹⁴⁶ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111, 113.

¹¹⁴⁷ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçibeli Zaferi*, s.20.

¹¹⁴⁸ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçibeli Zaferi*, s.23.

Fransız Haçlı birliklerinin yürüyüş hızı, Odo'nun vermiş olduğu zaman (gün/gündüz) verilerine dayanarak lokasyonlar arası mesafe ile hesaplanarak günde ortalama 23-24 km. olarak düşünülmüştür.¹¹⁴⁹ Odo, Balıkesir yakınlarındaki Esseron Kalesi ile Alaşehir arasını sekiz gün; Menderes Antiocheia (Kuyucak) ile Laodiceia arasını üç gün olarak vermektedir.¹¹⁵⁰ Bugünkü mesafelerle Balıkesir – Alaşehir arası tkr. 230 km.; Menderes Antiocheia (Kuyucak) – Laodiceia (Denizli) arası tkr. 71 km. gelmektedir. Birliklerin gündüz yürüdükleri göz önüne alındığında, sekiz günde tkr. 230 km. mesafe ile günde ortalama 28 km.; üç günde tkr. 71 km. mesafe ile günde ortalama 23 km. hızla yürüdükleri tahmin edilebilir. Bu verilere göre birlikler herhangi bir dış etken -savaş, erzak sorunu, zorunlu konaklama, doğal afet vb.- ile karşılaşmadıkları ve gündüz yürüdükleri dikkate alınarak hesaplandığında tahmini olarak bir gündüzlük mesafeyi ortalama 23-28 km. olarak katetmektedirler. Bunu ortalama 25 km. olarak alabiliriz.

Burada Fransız Haçlıları'nın ilerledikleri yol, Efes – Menderes Antiocheia (Kuyucak) – Laodiceia (Denizli) – Dinar – Pınarbaşı – Uluborlu – Kemer Boğazı – Pisidia Antiocheia (Yalvaç) – Şarkîkaraağaç – Beyşehir – Kaşıkçıbeli – Derebucak – Gembos Ovası – İbradı – Taşağıl – Antalya olarak ifade edilmiştir.¹¹⁵¹ Sonraki yapılan çalışmada ise bölgede iki tane Antalya olduğu ve bunlardan birisinin Side (Eski Antalya / Satalie) diğerinin ise bugünkü Antalya (Attaleia) olduğu bilgisinden yola çıkarak Fransız Haçlıları'nın bugünkü Antalya yerine Side'ye ulaştıkları hususuna dikkat çekilmiştir.¹¹⁵²

¹¹⁴⁹ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, s.12, 13, 17 vd.

¹¹⁵⁰ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.103, 113.

¹¹⁵¹ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, s.17-21.

¹¹⁵² Ramazan Topraklı, *Yol ve Tarih*, s.104-108; el-İdrisi'de “*Yeni Antalya*” ve “*Yanık Antalya*” olarak iki tane Antalya zikredilmektedir. Bu durum iki tane Antalya olduğunu doğrulamaktadır. *Géographie d'Edrisi*, II, s.129, 134, 312.

Kaynakların verilerine göre Fransız Haçlıları, Türkler ile iki büyük mücadele yapmışlardır. Buna göre Türklerin yenilgi aldıkları ilk mücadele Yalvaç yakınlarındaki Kemer Boğazı'nda meydana gelmiş idi.¹¹⁵³ Buna dayanak olarak Steven Runciman ve Yılmaz Öztuna'nın verdiği bilgiler kullanılmıştır. Runciman; Odo ve Willermus'tan yararlanarak bu ilk mücadeleyi Pisidia Antiocheia (Yalvaç) yanındaki nehrin üzerindeki köprüde meydana geldiğini ifade etmiş¹¹⁵⁴; Yılmaz Öztuna ise, II. Haçlı Seferi'nin ayrıntılarına değinmeden genel bir değerlendirme ile VII. Louis'nin 150 bin kişilik bir kuvvet ile İznik'e geldiği ve imparatorla birleşerek Yalvaç Meydan Muharebesi'ni verdiğini ifade etmiş ve Türkiye'nin istikbalini tehlikeye atmak istemeyen Sultan Mesud'un Haçlılar'a Toros geçitlerinde zayıt verdirdiğini ve perişan halde onların Antalya'ya ulaştığını belirtmiştir.¹¹⁵⁵ Steven Runciman, yukarıda da ifade ettiğim gibi Menderes Antiocheia (Kuyucak) ile Pisidia Antiocheia (Yalvaç)'yı birbirine karıştırmış ve buna Işın Demirkent ve Ebru Altan da katılmışlardır. Her bir yazar da Haçlı kaynaklarına vakıf olarak öncelikle Odo of Deuil'i kullanmışlardır. Odo'de bu bölge için sadece bir yerde Antiocheia geçmekte o da Decervion Vadisi'nden sonra iki gün / gündüz yürüyüşle ulaşılan yerde olarak ifade edilmektedir.¹¹⁵⁶ Yılmaz Öztuna'da ihtimal ki II. Haçlı Seferi ile ilgili bilgileri mevcut kaynaklar veya bu kaynaklardan yararlanan

¹¹⁵³ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçibeli Zaferi*, s.29-42.

¹¹⁵⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.225; Işın Demirkent ve Ebru Altan da aynı görüştedirler. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.107; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.83; Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.581; Steven Runciman'dan hareketle Işın Demirkent ve Ebru Altan, muhtemelen Menderes Antakyası (Kuyucak) ile Pisidia Antakyası (Yalvaç)'nı karıştırmış olmalıdırlar.

¹¹⁵⁵ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, I, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1977, s.444.

¹¹⁵⁶ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111.

yazarlardan almış olmalıdır. Ayrıca yazarın daha önceki bir eserinde de Yalvaç geçmemekte; sadece meydan muharebesi yapıldığı ifade edilmektedir.¹¹⁵⁷ Türklerin zafer kazandıkları ikinci mücadelenin ise Çetmi – Derebucak arasındaki Kaşıkçıbeli’nde yapıldığı belirtilmiştir.¹¹⁵⁸

Niketas’ın, II. Haçlı Seferi’ni anlattıktan sonra yeni bir bölüme giriş yapmak amacıyla “*Böylesine savaşlarla çelikleşmiş olarak İtalya’nın çocukları Kudüs yolunda yürüdüler; Bizans devletinin sınırlarını aşarak yukarı Phrygia’ya ve oradan Lykaonia ve Pisidia yoluyla Coelesyria’ya gelip burasını işgal ettiler.*”¹¹⁵⁹ şeklinde kayıt düşerek genel bir coğrafi güzergâhtan bahsetmiştir. Buradan hareketle Haçlıların, Denizli - Acıpayam - Korkuteli üzerinden Antalya’ya gitmeleri halinde adı geçen bölgelerden geçmesinin mümkün olmayacağı ifade edilmiştir.¹¹⁶⁰ Burada Niketas coğrafi olarak geniş bir alanı vermektedir. Bu ifadeden olmak üzere Haçlıların, Phrygia - Pisidia - Lykaonia - Coelesyria şeklinde bir yol izlemeleri gerekmektedir. Ayrıca bu bilgi onların karadan gittiklerini göstermektedir. Halbuki Louis ve maiyetindekiler Antakya’ya deniz yoluyla gitmişler ve geride kalan Haçlıların bir kısmı ise kara yoluyla Antakya’ya ulaşmışlardır.¹¹⁶¹ Buradan Niketas’ın, Haçlıların güzergâhını tam olarak bilmediği anlaşılmaktadır. Louis’in Menderes kenarında Türklere karşı kazandığı ilk mücadeleyi uzun uzun anlatmasına rağmen Haçlıların bu mücadele sonrasındaki güzergâhı hakkında herhangi bir bilgi de vermemektedir.¹¹⁶²

¹¹⁵⁷ Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, 2, Hayat Yayınları, 1964, s.92.

¹¹⁵⁸ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, s.51-61.

¹¹⁵⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.49.

¹¹⁶⁰ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, s.23.

¹¹⁶¹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.133-143.

¹¹⁶² Niketas Khoniates, *Historia*, s.45-48.

Niketas, Fransız Haçlıları'nın Menderes kenarına geldiklerinde etrafta hiçbir gemi (kayık) bulunmadığını ve nehirde herhangi bir köprü de kurulmadığını ifade etmektedir.¹¹⁶³ İbn Battûta, Eğirdir ile ilgili olarak orada suyu tatlı bir göl bulunduğunu ve bu gölde teknelerin olduğundan bahsetmektedir.¹¹⁶⁴ Niketas'ın verdiği bilgiden Menderes Antiocheia (Kuyucak) yakınındaki nehrinde gemi yüzdürülmesinin olmayacağı bu nehrin olsa olsa Kemer Boğazı'ndaki nehir olabileceği ve üzerinde köprü olduğunun bilindiği; ayrıca İbn Battûta'nın verdiği malumata göre de Kemer Boğazı'nda gemi çalıştırıldığı da ifade edilmiştir.¹¹⁶⁵ Halbuki Niketas'ın verdiği bilgiye göre Menderes nehrinde gemi çalıştırıldığı ve köprü kurulabildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu köprünün Kemer Boğazı'ndaki köprü olup olmadığı hususu açık değildir. İbn Battûta'da ise Kemer Boğazı'na dair herhangi bir bilgi mevcut olmayıp buradaki ırmaktan da bahsedilmemiştir.

Odo, Haçlılar'ın dağlardan indikten sonra düz bir ovaya ulaştıklarından ve burada aralarında bir mil mesafe bulunan; etrafları bataklık olan iki nehirle karşılaştıklarını anlatır. Haçlılar burada ilk nehri geçerler ve ikincisine doğru ilerlerken iki kayanın arasından geçmek zorunda kalırlar. Türkler bu kayaların ikisini de tutmak için harekete geçtikleri sırada şövalyeler daha hızlı davranarak kayalardan bir tanesini ele geçirirler. Türkler de diğerine tırmanırlar ve Odo burada Türkler, “*kafalarından kopardıkları saçları yere attılar.*” şeklinde bir kayıt düşer ve bunu, onları buradan hiçbir korkunun çıkaramayacağı anlamına geldiği şeklinde açıklar.¹¹⁶⁶ Bu verinin Kemer Boğazı'nda vuku bulan Yalvaç Meydan Muharebesi'ne ait olduğu düşünülür. Buradaki iki nehrin Hoyran

¹¹⁶³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.45.

¹¹⁶⁴ İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, s.406.

¹¹⁶⁵ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, s.25.

¹¹⁶⁶ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.126, 127.

ve Eğirdir Gölleri arasındaki iki nehir olduğu; kaynakta kayalık olarak ifade edilen iki tepeden birisinin boğazın doğu yakasındaki 968 rakımlı Keltepe; diğerinin de 4 km. daha doğudaki 972 rakımlı Korutepe olduğu düşünülmüştür.¹¹⁶⁷ Halbuki Odo'nun kayıtları her ne kadar karışık olsa da belli bir düzen ve kronoloji içerisinde yazılmıştır. Odo, yukarıda verdiği bilgilerden çok daha önce sırasıyla birinci ve ikinci kez Haçlı – Türk mücadelesini anlatmış idi.¹¹⁶⁸ Buradan hareketle Odo'nun yukarıda verdiği bilgiye dayanarak ikinci mücadeleyi yapmış olan Fransız Haçlıları'nın artık Antalya yolundaki ovaya girdikleri açıkça görülmesine rağmen buradaki bilgilerin ilk mücadeleye ait olduğu ve hatta Kemer Boğazı'nda olduğu hususu kronolojik bir hata ortaya çıkarmaktadır. Odo'nun yukarıdaki kaydı ilerideki bir durumu anlatmakta ve geçmişte yaşanan ilk savaşa da atıfta bulunmamaktadır.

b.3. Kazıkbeli ve Kaşıkçibeli Güzergâh karşılaştırması

Fransız Haçlıları'nın Efes'ten Antalya'ya kadar izledikleri iki güzergâh üzerinde durulmuştur. Bunlardan birisini Kazıkbeli güzergâhı; diğerini de Kemer Boğazı - Yalvaç - Kaşıkçibeli güzergâhı olarak ifade edebiliriz. Kazıkbeli güzergâhı; Efes - Menderes Antiocheia (Kuyucak) - Laodiceia (Denizli) - Kazıkbeli Geçidi (Honaz Dağı batı yakası) - Garbî Karaağaç (Acıpayam) Karahöyük Köyü (Themisonion) - Armutlu (Eriza) - Kıbyra (Göhlisar) - Korkuteli (Isinda) - Güllük Boğazı (Temessos) - Kepez Başı - Antalya; Kemer Boğazı - Yalvaç - Kaşıkçibeli güzergâhı ise Efes - Menderes Antiocheia - Laodiceia (Denizli) - Dinar - Pınarbaşı - Uluborlu - Kemer Boğazı - Pisidia Antiocheia (Yalvaç) - Şarkîkaraağaç - Beyşehir - Kaşıkçibeli - Derebucak - Gembos Ovası - İbradı - Taşağıl - Side (Eski Antalya / Satalie) olarak sıralanabilir.

¹¹⁶⁷ Topraklı, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçibeli Zaferi*, s.37-38.

¹¹⁶⁸ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111, 117-123.

Yukarıda ifade ettiğimiz Odo'nün Esseron Kalesi ile Alaşehir arasını sekiz gün; Menderes Antiocheia (Kuyucak) ile Laodiceia (Denizli) arasını üç gün olarak vermesinden¹¹⁶⁹ yola çıkarak Fransız Haçlıları'nın bir gündüzlük yürüyüşlerinde ortalama 25 km. ilerlediklerini hesaba katmıştık. Buradan hareketle Kazıkbeli güzergâhında Efes – Antalya arası bugünkü yollarla ortalama 410 km.; Kemer Boğazı – Yalvaç – Kaşıkçıbeli güzergâhında ise bugünkü yollarla Efes - Side (Eski Antalya / Satalie) arası ortalama 680 km. gelmektedir.¹¹⁷⁰ Bu mesafe, tarihi yollar ile karşılaştırıldığında daha uzun veya kısa olabilir. Kaynakların verilerine göre ise Fransız Haçlı birliklerinin sabit bir hızda ilerlemedikleri anlaşılmaktadır. Kaynakların verilerine göre oluşturduğumuz zaman (gün/gündüz) ve güzergâh tablosuna göre¹¹⁷¹ Fransız Haçlıları'nın ortalama 470 km. yol aldıkları hesaplanabilir. Buradan hareketle Kazıkbeli üzerinden Antalya'ya ulaştıkları hususu kuvvet kazanır.

Burada II. Haçlı Seferi'nin Efes – Antalya güzergâhı ile ilgilenen tüm araştırmacıların kesinlikle bakması gereken kaynakların başında Odo of Deuil, Willermus Tyrensis, Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos gelmektedir. Bu güzergâhta karıştırılan yerlerden birisi Antiocheia olmuştur. Büyük ihtimal Menderes Antiocheia (Kuyucak) bilinmediği için Odo of Deuil'de Efes – Antalya arasında kaydedilmiş olan Antiocheia¹¹⁷², araştırmacılar tarafından tarihi önemi bilinen ve tarihi yollar üzerinde olan Pisidia Antiocheia (Yalvaç) olarak anlaşılmıştır. Kaynaktaki verilere dayanarak Haçlılar

¹¹⁶⁹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.103, 113.

¹¹⁷⁰ Yalnız coğrafi değişimden dolayı Eğirdir Gölü altında kalan ve bugün mevcut olmayan yol, kara parçası olarak düşünülmüş ve Kemer Boğazı'ndan geçecek şekilde km. hesabı tarafımdan yapılmıştır.

¹¹⁷¹ Bkz. Tablo 1.

¹¹⁷² Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.111.

ile Türkler arasında meydana gelen ve Türklerin yenilgisiyle sonuçlanan ilk mücadelenin de Menderes Antiocheia (Kuyucak) yakınında olduğu şu anki bilgilerimize uygundur.

7. III. Haçlı Seferi (1189-1192)

2 Ekim 1187 tarihinde Selahaddin Eyyûbî, Hittîn muharebesi ve sonrasında Kudüs'ü ele geçirmişti.¹¹⁷³ Bu hadise Hıristiyan dünyasında büyük bir üzüntü yaratmış ve yeni bir tepki de doğurmuştur.¹¹⁷⁴ Ayrıca konumuz açısından Göller Yöresi'ni etkileyecek yeni hadiseler de başlangıç teşkil etmiştir. Papa III. Clemens'in çağrısıyla yeni bir Haçlı seferi için çalışmalar başlamıştır. Fransa Kralı II. Philippe Auguste (1180-1223), İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard (I. Richard / 1189-1199) ve Alman imparatoru I. Friedrich Barbarossa (1122-1190) yeni Haçlı seferine katılmayı kabul etmişler; İngiltere ve Fransa kralları deniz; Alman imparatoru ise kara yolunu tercih etmiştir. Göller Yöresi açısından da bizim için Alman imparatorunun seferi önem arz etmektedir. Friedrich Barbarossa, 27 Mart 1188'de Mainz'da Albano kardinalinin elinden

¹¹⁷³ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.279-283; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.444-446; *Grigos Senyoru Hetoum Vekayinâmesi*, s.8; *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, s.63; Vahram Vardapet, *Türklerin Anadoluyu İstilas Tarihi (895-1267)*, s.53-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s.431-436; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.13, s.26-28.

¹¹⁷⁴ Kudüs'ün düşüşü sonrası Hıristiyan dünyasının tepkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekkehard Eickhoff, *Friedrich Barbarossa Im Orient*, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1977, s.9-13.

haçı kabul etmiş ve yaklaşık bir yıl hazırlıktan sonra Regensburg'dan İstanbul'a doğru yola koyulmuştur (11 Mayıs 1189).¹¹⁷⁵

Friedrich Barbarossa, yıllar önce II. Haçlı Seferine de katılmıştı. Amcası Alman İmparatoru III. Konrad, Dorylaion (Eskişehir)'da yenilmiş ve az sayıdaki askerleriyle birlikte kaçmayı başarmıştı. Bu sıralarda II. Haçlı Seferi'nin ikinci kolu olan VII. Louis liderliğindeki Fransız Haçlıları da Nicea (İznik)'ya gelmişlerdi. Louis, III. Konrad'ın hezimete uğradığı ve kaçarak kurtulduğu haberini burada almıştı.¹¹⁷⁶ Amcası III. Konrad ile birlikte aldıkları yenilgi haberini Louis'e ulaştıran Friedrich Barbarossa (Schwaben Herzogu Friedrich) idi.¹¹⁷⁷ Bu seferde Louis'in birlikleriyle birlikte Efes (Ephesus)'e kadar gelen III. Konrad buradan İstanbul'a dönmüş; kışı orada geçirerek Mart 1148'de Nikephoros Dasiotes komutasındaki bir Bizans filosuyla Filistin'e gitmişti.¹¹⁷⁸

Bizzat Alman Haçlı ordusuna komuta eden ve yeni bir sefere çıkan Friedrich Barbarossa, Regensburg'dan itibaren güzergâhı boyunca geçeceği ülkelerin liderlerine elçiler gönderip ülkelerinden dostça geçmek istediğini belirtmiştir. Buna göre Macar

¹¹⁷⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.14-15, 17; Translated by G.A.Loud, s.44-45, 46-47; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.285; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.452; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.51.

¹¹⁷⁶ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.91; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.43-44; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.75.

¹¹⁷⁷ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, s.44.

¹¹⁷⁸ Konrad'ın İstanbul'a dönüş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s.79-82; Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, s.89-90.

Kralı III. Bela (1173-1196), Bizans İmparatoru II. Isakios Angelos (1185-1195) ve Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192)'a elçiler gönderilmiştir.¹¹⁷⁹

Friedrich Barbarossa liderliğindeki Alman Haçlıları, Macar Kralı III. Bela tarafından dostça karşılanmışlar ve Macaristan topraklarından rahatça geçmişlerdir. 1 Temmuz 1189'da Tuna'yı geçmişler ve böylece Bizans topraklarına da girmişlerdir.¹¹⁸⁰ Burada yapılan sayımda Alman Haçlı birliklerinin yaklaşık 100-150 bin kişi civarında olduklarını söyleyebiliriz.¹¹⁸¹ Alman Haçlıları'nın Bizans topraklarına giriş yapmalarıyla

¹¹⁷⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.15-17; Translated by G.A.Loud, s.45-47; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.126-128; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.207.

¹¹⁸⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.17-26; Translated by G.A.Loud, s.47-59; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.54-56.

¹¹⁸¹ Arnold von Lübeck, Sava (Sowa) Nehri kıyısındaki sayımda birlikleri, 50 bin atlı (süvari); 100 bin yaya (piyade) verirken Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, *MGH Scriptores Rerum Germanicarum*, Hannoverae, 1868, s.130-131; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de ise 3 bin şövalye ve ayrıca yaklaşık 80 bin kişi olarak verilmiştir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.60; İslâm kaynaklarından İbn Şeddâd, 200 ila 260 bin arası bir sayı verirken Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, s.106; İbn Kesîr, 300 bin olarak vermektedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.13, s.43; İmâdeddîn el-İsfahânî, 60 bin atlının (süvari) içinde bulunduğu 300 bin kişi olarak vermektedir. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Din Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *SAD*, C.III, TTK, Ankara, 1971, s.348.

birlikte iki taraf arasında gerginlikler ortaya çıkmış; bunlara istinaden birbiri ardına elçiler gelip gitmiştir. Bu gerginliklere rağmen Niş – Sofya üzerinden ilerleyen Alman Haçlıları nihayet Filibe şehrine gelmişler ve halkın boşaltmış olduğu şehri işgal etmişlerdir (26 Ağustos 1189).¹¹⁸² Balkanlar’dan geçerken Friedrich Barbarossa’nın Bizans imparatoru II. Isakios ile aralarındaki gerginlik neticesinde bir ara Barbarossa, İstanbul’u işgal etmeyi dahi düşünmüştür.¹¹⁸³ Barbarossa’nın İstanbul üzerine gelme ihtimaline karşı nihayet Bizans imparatoru Isakios geri adım atmış ve iki taraf arasında Edirne’de bir anlaşma yapılmıştır (14 Şubat 1190). Buna göre, Bizans imparatoru Isakos, Friedrich’in tazminat taleplerini tamamen karşılamayı; ona rehinelere vermeyi kabul etmekle birlikte; Alman Haçlıları’nın Çanakkale Boğazı’ndan Anadolu’ya geçmeleri için gemi tahsis edilmesi ve onların Anadolu’da ilerledikleri güzergâhta erzak ihtiyaçlarının karşılanması hususlarını da kabul etti.¹¹⁸⁴ Kış aylarını Edirne’de geçiren Friedrich Barbarossa, Bizans gemileri ile

¹¹⁸² Alman Haçlıları’nın Tuna Nehri’nden Filibe’ye kadarki faaliyetleri ve Bizans ile aralarındaki gerginlikler hakkında bkz. Ansberr, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.26-39; Translated by G.A.Loud, s.59-69; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.131-140; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.55-56; *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195)*, s.208-211.

¹¹⁸³ Friedrich Barbarossa, Almanya’da bırakmış olduğu oğlu Heinrich’e yazmış olduğu mektupta bu durumdaki girişimden bahsetmektedir. Mektup Ansberr tarafından verilmiştir. Ansberr, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.40-43; Translated by G.A.Loud, s.70-72.

¹¹⁸⁴ Ansberr, anlaşmayı on dört madde halinde en ayrıntılı veren kaynaktır. Ansberr, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.64-66; Translated by G.A.Loud, s.90-92; Anlaşma hakkında diğer kaynaklarda da kısa

Çanakkale Boğazından -Abydos (Eceabat)'tan Sestos (Nara Burnu)'a- Anadolu'ya altı günde geçti (22-28 Mart 1190).¹¹⁸⁵

29 Mart itibariyle artık Anadolu'da ilerlemeye başlayan Haçlılar, önce Diga (Biga / Granicus / Kocabaş) Nehri kıyısındaki Pegae / Pegai (Karabiga) şehrine geldiler. Buradan ayrıldıktan sonra 4 Nisan'da Aveloica / Anelonica (Gönen Çayı) Nehri¹¹⁸⁶'ni geçtiler. Buradan itibaren Ypomenon (Poimanenon / Eski Manyas / Soğuksu) şehrini geçerek bir kaleye ulaştılar ve burada konakladılar (6 Nisan). Yollarına devamla

olmasına rağmen bilgi mevcuttur. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.59; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.220-221.

¹¹⁸⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.66-71; Translated by G.A.Loud, s.92-96; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.149-153; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.59; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.221-222.

¹¹⁸⁶ Anna Komnena'da sadece bir yerde *Angelokomites Nehri* kaydedilmiştir. Anna Komnena, s.459; Ramsay, Anna'da geçen nehri *Anelonica Nehri* olarak kabul etmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.139; Burasının Gönen Çayı olduğu tahmin edilmektedir. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.183 dn.1013.

Archangelos şehri¹¹⁸⁷, ni geçerek 9 Nisan'da Ascaratana Vadisi¹¹⁸⁸,ndeki Sycheron¹¹⁸⁹,a; 13 Nisan'da da Kalamos (Gelenbe) ulaştılar. Buradaki dağlarda iki şövalye kaybeden Haçlılar, St. Hermas Kilisesi'nin bulunduğu harabe halindeki Meleos şehri¹¹⁹⁰ önünden geçerek Agyos şehrine ulaştılar. Nihayet 18 Nisan'da Alos (Sardes / Salihli)¹¹⁹¹,u geçerek Philadelphia (Alaşehir)'ya vardılar. (21 Nisan 1190).¹¹⁹² Philadelphia (Alaşehir)'da bir

¹¹⁸⁷ Eski Manyas / Soğuksu yakınlarında kuvvetli bir istihkam idi ve St. Michael Kilisesi burada bulunmakta idi. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.170.

¹¹⁸⁸ Muralt, *Ascara* adı ile anmış ve Haçlıların bu vadiye girdiğinden bahsetmiştir. Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Tome Premier, St-Pétersbourg, 1871, s.238; Balıkesir – Gelenbe arasındaki vadidir. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.119; Ramsay burayı aynı zamanda *Akhyraous (Balıkesir)* olarak vermektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.139; Kaynakta vadi olarak ifade edildiği için Balıkesir – Gelenbe arasındaki vadi bu yere daha uygundur. Ramsay muhtemelen başlangıç noktasını ifade etmiştir.

¹¹⁸⁹ Balıkesir – Gelenbe arasındaki Ascaratana Vadisi içerisinde olmalıdır. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.184 dn.1019.

¹¹⁹⁰ Akhisar (Thyatira) dolaylarında olmalıdır. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.184 dn.1022.

¹¹⁹¹ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.154.

¹¹⁹² Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.72-73; Translated by G.A.Loud, s.96-97; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.153-154; Ekkehard Eickhoff, *Friedrich Barbarossa Im Orient*, s.83-96; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.183-184; *Magni Presbiteri*

gün kalan; yeterli ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yerli halk ile sorunlar yaşayan Haçlılar, 22 Nisan Pazar günü Philadelphia (Alaşehir)'dan ayrılırlar. Kaynaklarda onların gece konakladıkları yer belirtilmemiştir. 23 Nisan pazartesi günü Haçlılar'ın ileri muhafız birliklerine karşı Türkler tarafından saldırı düzenlenir. Böylece Haçlılar artık Türklerle temasa geçmiş olurlar. Haçlılar zorlu dağlardan geçerler. Yine kaynaklarda onların gece konakladıkları yer ifade edilmemiştir. Yollarına devam eden Haçlılar, 24 Nisan Salı harabe olmuş Küçük Tripolis (Minor Tripolis)¹¹⁹³'e ulaşmışlardır. Onlar geceyi burada geçirmişler ve ertesi gün (25 Nisan Çarşamba) Havari St. (Aziz) Philip'in acı çektiği

Chronicon'da Çanakkale – Philadelphia (Alaşehir) arasındaki lokasyonlar Ansbert'in verdiği gibi ayrıntılı değildir. Kaynakta, 29 Mart'ta yola çıkan birlikler askerlerin şarap ve yiyeceklerle; hayvanların ise mükemmel otlaklarla donatıldığı bir vadiye gelirler; ardından sırasıyla Diga (Biga / Granicus / Kocabaş) ve Anelonica (Gönen Çayı) Nehri'ni geçtikten sonra 7 Nisan'da İstanbul'dan gelen yola katılmışlardır. Buradan itibaren 9 Nisan'da Ascaratana Vadisi'nden geçerek Kalamos (Gelenbe) Kalesi üzerinden 21 Nisan'da Philadelphia (Alaşehir)'ya ulaşmışlardır. *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Magni Presbiteri Chronicon*, her ne kadar lokasyonlar konusunda ayrıntıya girmemişse de birliklerin 7 Nisan'da İstanbul'dan gelen yola katıldıklarını ifade etmesi yol hususunda ipucu vermesi açısından önemlidir. Ayrıca 21 Nisan tarihi de sadece bu kaynakta verilmiştir. Niketas, Çanakkale ile Philadelphia (Alaşehir) arasındaki lokasyonlar ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.222.

¹¹⁹³ Günümüzde Denizli ili Buldan ilçesi yakınındaki Yenicekent. Bilge Umar ayrıca Derebol / Direbol olarak da vermektedir. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.210; Ayrıntı için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.185 dn.1030.

harap olmuş Ierapolis (Hieropolis / Pamukkale) kenti ve devamında Lesser (Lykos / Çürüksu)¹¹⁹⁴ adı verilen bir nehirden geçerek; Meyan kökü, kakule, mersin, incir ve diğer bitkilerle dolu son derece verimli bir vadiden geçip Türk bölgesine girmişler; Laodiceia (Denizli) Ovası'na ulaşmışlar (25 Nisan) ve burada bir gün konaklamışlardır (26 Nisan Perşembe).¹¹⁹⁵

¹¹⁹⁴ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.185 dn.1032; Lykos (Çürüksu) Vadisi hakkında ayrıntı için bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.61, 86, 132-133, 164-165, 181, 473; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.527.

¹¹⁹⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.74-75; Translated by G.A.Loud, s.98-99; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.154-155; *Magni Presbiteri Chronicon*'da lokasyonlar verilmesine rağmen Ansbert'teki gibi tarihlendirme yapılmamıştır. *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; Niketas, Philadelphia (Alaşehir) ile Laodiceia (Denizli) arasında herhangi bir lokasyon vermemektedir. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.222; 25 Nisan 1190 tarihi, kaynaklarda geçmez lakin Ansbert, 25 Nisan'da gündüz yürüyüşe çıkan birliklerin sırasıyla Ierapolis (Hieropolis / Pamukkale) kenti – Lesser (Lykos / Çürüksu) adlı nehir ve son derece verimli bir vadiden geçerek bir gün kaldıkları Laodiceia (Denizli) Ovası'na vardıklarından ve burada ordugâh kurduklarından bahsetmektedir. Ayrıca birliklerin 27 Nisan'da yola devam ettiğinden bahsetmektedir. Buradan hareketle 25 Nisan'da gün boyu yürüyen birlikler muhtemelen akşama doğru Laodiceia (Denizli) Ovası'na varmışlar ve 26 Nisan gününü orada geçirdikten sonra 27 Nisan günü tekrar yola devam etmişlerdir. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.74-75; Translated by G.A.Loud, s.98-99, 100.

Philadelphia (Alaşehir) ile Laodiceia (Denizli) Ovası arası kuş uçuşu 91 km.; yürüyüş mesafesi ise takriben 98 km. olarak hesaplanabilir. Bu mesafe 4 gündüzlük yürüyüş ile alınmıştır. Haçlı birliklerinin sabit hızda ilerlediğini düşünürsek ortalama bir gündüzlük yürüyüşü 24,5 km.'de almış olmalıydılar. 22 Nisan Pazar günü 26 km., 23 Nisan Pazartesi günü 18 km., 24 Nisan Salı günü 26 km., 25 Nisan Çarşamba günü 28 km. civarında yol almış olmalıydılar.¹¹⁹⁶ 23 Nisan Pazartesi günü birliklerin hızının yavaşlamasının temel sebebinin Türklerle ilk temas ve Türklerin saldırıları ile birlikte zorlu dağlardan geçiş olduğunu söyleyebiliriz.

Haçlıların Philadelphia (Alaşehir) – Laodiceia (Denizli) Ovası arasındaki güzergâhı, Philadelphia (Alaşehir) – Küçük Tripolis (Yenicekent) – Ierapolis (Hieropolis / Pamukkale) – Lesser (Lykos / Çürüksu) adlı nehir – verimli bir vadi – Laodiceia (Denizli) Ovası şeklindedir.

Ansbert'te “*Bu [Laodiceia (Denizli)], Bizans hâkimiyetindeki bölgenin sınırı idi.*”¹¹⁹⁷ *Magni Presbiteri Chronicon* da ise “*Onlar [Haçlılar] ‘Lesser’ denilen suyu geçtiler ve Türklerin topraklarına girdiler.*”¹¹⁹⁸ şeklinde bilgi mevcuttur. Bu iki kaynaktan birisi Laodiceia (Denizli); diğeri de Lesser (Lykos / Çürüksu) adlı nehri sınır olarak ifade etmektedirler. Yukarıda ifade edildiği gibi Philadelphia (Alaşehir)'dan itibaren Türklerle temas başlamıştı. Buradan olarak bu coğrafyada sınırların değişken olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda 1182 yılında Sozopolis (Uluborlu)'in nihaî

¹¹⁹⁶ Behset Karaca; Kadir Karacan, “Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.32, 2018, s.247.

¹¹⁹⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.75; Translated by G.A.Loud, s.99.

¹¹⁹⁸ *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

olarak Türkiye Selçuklu hâkimiyetine alınması; Kütahya ve Eskişehir'in de ele geçirilmiş olması zaten sınırı Laodiceia (Denizli)'ya kadar ulaştırmış idi.¹¹⁹⁹

Yukarıdaki verilere göre Philadelphia (Alaşehir) – Laodiceia (Denizli) arası Alman Haçlılarının güzergâhı hususunda Ansbert, *Historia Peregrinorum* ve *Magni Presbiteri Chronicon*'dan zaman (gün / gündüz), arazi ve lokasyonları ifade edecek olursak şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

Zaman (gün / gündüz)	Güzergâh
21 Nisan 1190 Cumartesi	Philadelphia (Alaşehir) 'ya varış (Gece burada)
22 Nisan Pazar	Philadelphia (Alaşehir) 'dan çıkış (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir) ¹²⁰⁰
23 Nisan Pazartesi	Türkler tarafından ileri muhafız birliklerine saldırı ve Türklerle ilk temas ve zorlu dağlardan geçiş (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir) ¹²⁰¹
24 Nisan Salı	Harabe halindeki Küçük Tripolis (Yenicekent) 'e varış (Gece burada)
25 Nisan Çarşamba	Ierapolis (Hieropolis / Pamukkale) kenti – Lesser (Lykos / Çürüksu) adlı nehrin geçilmesi ve verimli bir vadiden geçerek Türk bölgesine giriş ve Laodiceia (Denizli) Ovası 'na varış (Gece burada)
26 Nisan	1 gün Laodiceia (Denizli) Ovası 'nda kamp ¹²⁰²

¹¹⁹⁹ Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), s.45; M.Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984, s.126; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.214.

¹²⁰⁰ Güneydoğu yönünde ilerleyen Haçlı birlikleri muhtemelen geceyi Sarıgöl civarında geçirmişlerdir. Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.246.

¹²⁰¹ Muhtemelen Tripolis öncesindeki Derbent civarında geceyi geçirmişlerdir. Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.246.

¹²⁰² Haçlıların, Honaz Dağı'nın kuzey eteklerinde ordugâh kurdukları hususunda bir görüş de mevcuttur. Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile

Tablo 4: Ansbert, *Historia Peregrinorum* ve *Magni Presbiteri Chronicon*'a göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh (21-26 Nisan 1190)

27 Nisan Cuma günü Laodiceia (Denizli) Ovası'ndan yola çıkan Haçlılar, ıssız bir Türk bölgesinden geçerek ürünler açısından yetersiz ve insan yaşamı açısından da elverişsiz olan bir tuz gölüne (lacum salinarum)¹²⁰³ gelmişler; burada ordugâh kurmuşlar ve geceyi de gölün başında geçirmişlerdir. Onların gelmesi üzerine göçebe Türkler¹²⁰⁴, çadırlarını terk edip hayvanlarını bırakmışlar; Haçlılar burada yaklaşık 5000 baş koyun, keçi, kuzu, öküz, at, deve ve eşek bulmuşlardır. Haçlılar, buradaki Türklerin kendilerine

Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, s.247; Haçlı kaynakları, Haçlıların konakladıkları yeri *Laodiceia (Denizli) Ovası* olarak vermektedirler. Bu ifadeden geniş bir coğrafya anlaşılmalıdır. Lakin Niketas'ın, Honaz gibi bir yeri çok iyi bilmesine rağmen bu hususu anlatırken burayı zikretmemesi ve Haçlı kaynaklarından farklı olarak *Laodiceia (Denizli) Ovası* gibi geniş bir coğrafyayı nitelemek yerine “*Laodiceia'da ordugâh kurdular.*” demesi dikkate değerdir. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.222; Aynı zamanda kaynaklarda Honaz da ifade edilmemiştir. Buradan hareketle Haçlıların ordugâh kurdukları yerin Laodiceia (Denizli) Ovası olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

¹²⁰³ Denizli Ovası'ndan doğuya doğru topografik olarak Haçlı birliklerinin karşısına çıkacak ilk göl Acıgöl'dür. Acıgöl ile ilgili olarak bkz. I. Bölüm s.160 vd.

¹²⁰⁴ *Historia Peregrinorum*'da, buradaki göçebe Türkler, *Bedewini / Bedevi* ya da *Silvestres Turci / Vahşi Türk* olarak adlandırılmışlardır. *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.155; Burada *Bedewini / Bedevi* ifadesi, Türkçe literatüre uygun değildir. Burada *göçer / konar-göçer / göçebe* ifadesini kullanmak daha doğrudur. Vryonis, “Anadolu'da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, s.339 ve dn.46 ÇN.

karşı barışçıl davranacaklarını düşündüklerinden, ihtiyaçları olsa bile, hayvanların hiçbirine dokunmamışlardır.¹²⁰⁵

Tuz gölü (Acıgöl) ile Maeander Nehri'nin kaynakları arasındaki lokasyon ve bu iki lokasyon arasında Haçlıların zaman (gün / gündüz) ve konaklama yerleri hakkında net bilgiler maalesef verilmemiştir. 28 Nisan Cumartesi günü tuz gölü (Acıgöl)'nün batısından hareket eden Haçlıların yürüyüşleri sonrası aynı günün gecesini nerede geçirdikleri kaynaklar tarafından ifade edilmemektedir. Ansbert, burada çok geniş bir zaman dilimi vererek 28 Nisan'dan 18 Mayıs'a kadar büyük sıkıntılar çektiklerinden bahsetmektedir. Önceden gönderilen elçilerin görüşmelerine binaen, onlar Türk topraklarından dostça geçmeyi umarken beklenmedik bir şekilde Türkler tarafından saldırılara maruz kalmışlardır.¹²⁰⁶ Kaynağın ifadesiyle, “*bir sonraki Pazar günü*” yani 29 Nisan Pazar, Haçlılar Maeander (Mandra) Nehri'nin kaynağına ulaşmışlar ve burada ordugâh kurmuşlardır. Burada sultan ve oğlunun (Kutbeddin Melikşah] elçileri gelmiş ve barışçıl vaatlerde bulunmuşlardır.¹²⁰⁷ 30 Nisan Pazartesi şafak vakti Türkler, Haçlı ordugâhına saldırmışlar fakat Friedrich Barbarossa, askerlerine olabildiğince fazla duman çıkarabilecek ateş yaktırmasını emretmiştir. Özellikle Türklerin, bu dumandan etkilenmeleri ve görüş açılarının azalması neticesinde onlardan yaklaşık üç yüz kadarı

¹²⁰⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.76; Translated by G.A.Loud, s.100; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.155; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹²⁰⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.76-77; Translated by G.A.Loud, s.100-101.

¹²⁰⁷ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

burada ve yakındaki dik dağda öldürülmüşlerdir.¹²⁰⁸ Türk saldırıları muhtemelen Haçlıların yola çıkmalarını geciktirmiştir. Aynı gün yola çıkan Haçlıları mücadele sonrası hayatta kalan Türkler takip etmişler ve dağlardan gözlem altında tutmuşlardır. Bu yolda kaynakların ittifak ettiği en önemli bilgi, Sozopolis (Uluborlu)'e giden zorlu bir yol olduğu ve Haçlıların bu zorlu yolda son derece dar dağların arasından geçtikleridir.¹²⁰⁹ Bu zorlu yoldan sonra Haçlılar nihayet Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına ulaşmışlardır.¹²¹⁰ Kaynaklarda 30 Nisan Pazartesi gündüz yürüyüşten sonra gece konaklama; 1 Mayıs Salı gündüz yürüyüşten sonra gece konaklama hususunda herhangi

¹²⁰⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'de Türklerin saldırısından haberdar oldukları ve onların gelişi ile birlikte mukavemet ederek çoğunu öldürdükleri ifade edilir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170; *Historia Peregrinorum*'da duman hadisedinden bahsetmekle birlikte Türklerden beşyüz kadarının öldürüldüğü ifade edilmiştir. *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.156.

¹²⁰⁹ “Kalanlar Sozopolis (Uluborlu)'e giden çok zorlu yolda bizi takip ettiler ve izlediler.” Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101; “Daha sonra Sozopolis (Uluborlu)'e giden çok zor bir rotayı takip ederken, kalan düşman onları dağlardan gözlem altında tuttu.” *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; “Aynı gün [30 Nisan] Sozopolis (Uluborlu) yolunda son derece dar dağların arasından geçtik.” *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

¹²¹⁰ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157.

bir bilgi verilmemiştir. Zorlu yürüyüşten sonra Haçlılar 1 Mayıs Salı günü Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına ulaşmış ve burada konaklamış olmalıdırlar. Bu boşluktan sonra kaynaklar doğrudan 2 Mayıs Çarşamba günü hadiselerini anlatmaya devam etmektedirler.

Mezkûr verilere göre Haçlılar, Laodiceia (Denizli) Ovası'ndan itibaren Hambat Kırı – Tuz Gölü (Acıgöl) – Dazkırı Ovası – Menderes kaynakları – Eldere (Çapalı) Gölü – Çapalı'dan yukarı doğru tırmanış ve Roma yolunu¹²¹¹ takiple Aygündüz Yaylası – İleydağı Köyü – Popa Boğazı istikametinden Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına ulaşmış olmalıdırlar.¹²¹²

2 Mayıs Çarşamba günü Türkler tarafından tekrar Haçlılar üzerine saldırı gerçekleştirilmiş ancak bu Haçlı ordusunu durdurmaya yetmemiştir. Onlar Türklerden yaklaşık üç yüz kişiyi öldürmüşlerdir.¹²¹³ Kaynaklarda 2 Mayıs Çarşamba gündüz yürüyüşten sonra birliklerin konakladıkları yer hususunda herhangi bir bilgi

¹²¹¹ Roma yolu ile ilgili ayrıntı için bkz. yukarıda s.227 dn.1019.

¹²¹² Karaca; Karacan, “Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, s.248-251; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.188-190.

¹²¹³ *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170; Ansbert, burada diğer kaynaklara nazaran güzergâh ile ilgili olmasa da birkaç ayrıntı daha vermektedir: “*Hem bu savaşta hem de önceki savaşlarda Swabia Dükü, Merania Dükü, tek bir günde on yedi kişiyi öldüren Kyburg Kontu, Öettingen Kontu ve Berg savunucusu Frederich kararlılıkları ve cesaretleriyle ayırt edildiler.*” Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101.

verilmemiştir. *Historia Peregrinorum*'da Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra “iki gün boyunca boş ve ıssız bölgede yol alırken, çok sayıda Türk yeniden savaşmak için geldiler. Bizimkiler de sıradağlar ve belli bir gölün arasından geçeceklerdi.”¹²¹⁴ kaydından anladığımız kadarıyla gölü geçemedikleri anlaşılmaktadır.¹²¹⁵

3 Mayıs Perşembe günü imparator Manuel'in daha önce büyük bir yenilgiye uğradığı geçitte otuz binden fazla Türk'ün toplandığı ve aynı şekilde onları da yok edecekleri bilgisi Friedrich Barbarossa'ya ulaşmış idi.¹²¹⁶ Buradan hareketle *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te “Bu yüzden Manuel'in hep kullandığı ‘via regia’dan ayrıldık. Konya'ya ulaşmak için mecburen çok uzun, çorak ve tümüyle dağlık olan sol taraftaki yola girdik.”¹²¹⁷ şeklindeki ifade dikkate değerdir. Friedrich Barbarossa ve beraberindekiler kuzey istikametindeki yolları bilmiyordu ve ellerine düşen bir Türkmen esiri vasıtasıyla kendilerine kılavuzluk yapılacaktı.¹²¹⁸ Oldukça yüksek bir dağ ve sadece

¹²¹⁴ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157.

¹²¹⁵ Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.84 dn.28.

¹²¹⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77-78; Translated by G.A.Loud, s.102; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹²¹⁷ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174.

¹²¹⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.102; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Historia Peregrinorum*'da Friedrich Barbarossa ve Türk esiri arsında geçen dialog da önemlidir. Çünkü Türk esir burada sağ ve sol yol hakkında ciddi bilgiler sunmaktadır: “İmparator esire şöyle söyledi: Gördüğün gibi artık senin hayatın bizim elimizde. Eğer ölümden kurtulmak istiyorsan, ıssız ve yolu olmayan bu yerlerden bizi Türklerin bölgesine götürürsün. Aksi takdirde artık boynunu vurmak için kılıç hep

dağ keçilerinin geçebileceği sarp kayalıklar ve patikalarda ilerlemek Haçlılar için hiç de kolay olmadı. Ayrıca bu geçitlerde Türklerle de mücadele halinde idiler ve ciddi zararlar gördüler. Tüm bunlara rağmen durdurulamadılar ve yollarına devam ettiler.¹²¹⁹ Nihayet

ensende olacak. Buna Türk'ün şu cevabı verdiği nakledilir: hiç kimse bu vartadan kurtulma ümidi olabileceğini düşünse bile hayatını tehlikeye atmaz. Bugüne kadar hayattan daha tatlı bir şey olmadığını düşünen ben, yine bu düşünceyle size yol göstereceğim. Bilmiş olmanız ki, sağ taraftaki yola girerseniz sizin için ölüm ve mahvolma kaçınılmazdır. Çünkü bu yol sizi çorak, susuz ve yolu olmayan topraklara götürür. Orada çok açık olan geçitte binlerce Türk sizi bekliyor. Eğer sağlıklı bir karar vermek isterseniz, benim kılavuzluğunda sol tarafa yönelmelisiniz. Bu yol zor fakat güvenlidir. Bu gece sizi Türk bölgesine ulaştırırım. Bundan memnun kalacağınıza eminim. Bereketli topraklar üzerinden, şehirlerden şehirlere, dümdüz yollardan yürüyerek ta Iconium [Konya]'a kadar gidirsiniz.” Historia Peregrinorum, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157-158; Yalnız burada sağ taraftaki yolu, “çorak, susuz ve yolu olmayan topraklara götürür.” ifadesi çok da doğru bir ifade değildir. Çünkü Epistola de Morte Friderici Imperatoris'te bu yol “Via Regia”dır ve sürekli kullanılan bir yoldur. Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174.

¹²¹⁹ Ansbert, buradaki mücadelede Türklerin Haçlılara pusu kurduğunu ve üzerlerine ok ve taşlarla saldırdıklarını Swabia Dükü'nün bir taşla yaralandığını; diğer on şövalyenin de yaralandığını ve de Werner adı verilen birisinin de öldürüldüğünü; buna karşın Türklerden de altmıştan fazlasının öldürüldüğünü ifade etmiştir. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.102-103; *Magni Presbiteri Chronicon*, burada ayrıntıya girmez ve yüksek bir dağın aşıldığını ve burayı geçerken binden fazla atın can verdiğinden

geçit aşılmış ve onlar inişe geçmişlerdi. Dağlardan inerken geniş bir ova gördüler ve çok sayıda sürü (deve, koyun, öküz) ele geçirdiler.¹²²⁰ Aynı gün yani 3 Mayıs Perşembe, Friedrich'in bilgisi dışında eşleri ve çocuklarıyla birlikte pekçok Türk'ün öldürüldüğü verimli bir ovaya geldiler.¹²²¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te burası Finimum (Akşehir) Ovası olarak adlandırılmaktadır.¹²²² Güneyden kuzeye doğru dağlar

bahsetmektedir. *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; Buradaki mücadele hakkında daha ayrıntılı bilgi veren *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'de ise bu mücadelede Swabia Dükü, Merania Dükü, Bodin Emiri ve diğer soyluların arkada kalarak önden gidenleri korumaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Arkada kalanlara Türkler bu sıralarda ok, sapan ve taşlarla saldırmışlar ve Swabia Dükü'nün üst dişlerinin tamamı ve alt dişlerinin ise yarısı kırılmıştır. Ayrıca çok sayıda Haçlı askeri de yaralanmıştır. Yük hayvanları ise paralar, giyim kuşam malzemeleri ve kap kakak ile kaybolmuşlardır. Pekçok Türkmen de ölmüştür. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174-175; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de Friedrich'in oğlunun [Swabia Dükü] aniden pusuya düştüğü ve bu ani baskında oradan oraya koştururken miğferine bir taş çarparak dişlerinin kırıldığından söz edilmektedir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.61-62; Görüldüğü üzere kaynaklar hemen hemen bilgi olarak birbirlerini tekrar etmekte veya eksikliklerini tamamlamaktadır.

¹²²⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.103; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.158; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹²²¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.103.

¹²²² *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175.

aşıldıktan sonra Çöl Ovası, Çamur Ovası, Oynağan Ovası, Karamık bataklığı karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda burada sözü edilen ovanın Finimum (Akşehir) Ovası olması mümkün değildir. Buradaki verimli ovanın adı geçen ovalardan birisi veya bataklık olması gerekir.¹²²³

Burada Sozopolis (Uluborlu) - yüksek bir dağ; sarp kayalıklar ve patikalardan geçiş ve verimli bir ova arasındaki dağlar, hemen hemen kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan Kılıçtakan (Koru) ve Karakuş dağ silsilesidir. Sozopolis (Uluborlu) ve Senirkent ovalarından kuzeye doğru bu dağları aşabilecek geçitler mevcuttur. Bunlardan ilki 1695 m. yükseklikteki Tatarlı Beli'dir. Uluğbey'den Tatarlı'ya bağlanır ve Çöl Ovası'na açılır. İkincisi 1440 m. yükseklikteki Bozdurmuş Beli'dir. Gençali Ovası'nı Karacaören'e bağlar ve Oynağan Ovası'nın batısına ulaşır. Üçüncüsü, en yüksek noktası 1420 m. olan Kaşıkara Beli (Mermerli Beli)¹²²⁴dir. Aşağıkaşıkara'dan Arızlı'ya bağlanır ve Oynağan Ovası'nın doğusuna ulaşır.¹²²⁵ Dördüncüsü Hoyran Ovası'ndan başlayarak Yukarıkaşıkara Köyü üzerinden Armutlu'ya ulaşır ve Karamık Bataklığı'na açılır.¹²²⁶

¹²²³ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.195-196.

¹²²⁴ XV. ve XVI. yüzyıllarda *Karye-i Mermerlibeli*, Timar-ı Selim. 32 Nefer, 15 hane olarak defterlerde derbend olarak kaydedilmiştir. Ayrıntı için bkz. Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, s.93.

¹²²⁵ Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.254; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.193.

¹²²⁶ Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriocephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 11-15 Ekim 1976, s.685; Ekkehard Eickhoff, *Friedrich Barbarossa Im*

Burası aynı zamanda Kapıkaya Yolu olmalıdır.¹²²⁷ Beşincisi Karamıkbeli'dir. Kumdanlı Ovası'ndan başlayarak Kırkbaş ve Sağırköy üzerinden Karamık Köyü'ne bağlanmaktadır.¹²²⁸ Karlı Bel olarak da bilinmekle birlikte yüksekliği 1654 m.'dir.¹²²⁹

Kaynakların verilerine göre II. Haçlı Seferi (1147-1148) birliklerinin herhangi bir dış etken -savaş, erzak sorunu, zorunlu konaklama, doğal afet vb.- ile karşılaşmadıkları ve gündüz yürüdükleri düşünülerek tahmini olarak bir gündüzlük mesafeyi ortalama 23-28 km. olarak katettiklerini ve bu aralığı da ortalama 25 km. olarak aldığımızı ifade etmiştik.¹²³⁰ Aynı şekilde Philadelphia (Alaşehir) ile Laodiceia (Denizli) Ovası arasında Friedrich Barbarossa ve birliklerinin de ortalama 24,5 km. yol alabileceği

Orient, s.115-116; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.193; Yukarı Kaşıkara'nın doğusundan dağlar üzerinden de geçiş olduğu düşünülmüştür. Ümit Kozcaz, *Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014, s.64; Bu istikamet Yukarı Kaşıkara – Koçbeyli arasında olmalıdır.

¹²²⁷ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.87.

¹²²⁸ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.101; Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol.I, s.471-472; Güzergâh ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.87-90.

¹²²⁹ Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.255.

¹²³⁰ bkz. Yukarıda s.260.

düşünülmüştür.¹²³¹ Buradan hareketle her iki birliğin ortalama hızını 25 km. olarak tahmin edebiliriz.

Öncelikle Sozopolis (Uluborlu) Ovası'ndan hareket eden birliklerin Türk saldırıları eşliğinde yürüdüklerini hesaba katarak Haçlı birliklerinin de hızının yavaşladığını düşünebiliriz. Sozopolis (Uluborlu)'ten Hoyran Gölü'ne kadar olan mesafe takriben 35 km. kadardır. Buradan hareketle 2 Mayıs Çarşamba günü gündüz yürüyüş ve bu günün gecesinde konaklama ve devamında 3 Mayıs Perşembe günü gündüz yürüyüş çıkış ve bu yürüyüş esnasında Manuel'in yenildiği geçitte yaklaşık otuz binden fazla Türk'ün toplandığı haberinin alınması ve yoldan ayrılarak sol taraftaki yola girilmesi ve dağların aşılması ovaya inilmesi aynı gün içinde gerçekleşmiştir. Yani ikinci gün birliklerin soldaki yola girmeden önce ne kadar süre yürüdüklerini tespit etmek zordur. Burada dağların aşılmasını takriben yarım gün olarak düşünürsek Uluborlu'dan itibaren Haçlı birliklerinin bir gündüzlük yürüyüş ve gece konaklama ve diğer gün ise yarım gün yürüme ve sola dönüş şeklinde bir mesafe kat ettiklerini düşünebiliriz. Buna göre Haçlıların Gençali Ovası'nı Karacaören'e bağlayan ve Oynağan Ovası'nın batısına açılan Bozdurmuş Beli'ni kullandıkları kuvvetle muhtemeldir. Burada Hoyran ve Eğirdir Gölleri'nin birbirinden ayrı olduğu ve Manuel'in yenilgi aldığı geçidin iki göl arasından başlayarak devam eden geçit olduğu görüşü kuvvet kazanabilir.¹²³² Hoyran ve Eğirdir Gölleri'nin değişime uğramadığı düşünülerek yapılan bir araştırmada da Eldere – Akşehir arasının güney yolu 3 gündüzlük yürüyüş ve dağların aşılmasıyla kuzey yolundan da 4 gündüzlük yürüyüş ve Haçlı birliklerinin ise ortalama 1 gündüzlük yürüyüşlerinin ise 20 km. düşünülerek yapılan bir hesaplamada ise Aşağıkaşıkara'dan Arızlı'ya bağlanan ve

¹²³¹ bkz. Yukarıda s.274.

¹²³² Hoyran ve Eğirdir Gölleri'nin birbirinden ayrı olması hususu ile ilgili bkz. III. Bölüm s.349 vd.

Oynağan Ovası'nın doğusuna açılan Kaşıkara Beli (Mermerli Beli)'nin kullanıldığı ve Manuel'in yenilgi aldığı geçidin ise Kemikli Çukuru olduğu da ayrıca ele alınmıştır.¹²³³

Magni Presbiteri Chronicon, 4 Mayıs Cuma, Ansbert de 5 Mayıs Cumartesi günü hadiselerini anlatırken hemen hemen aynı bilgiyi vermektedir. Her ikisi de sultanın dostluğunun mümkün olmadığını anlaşıldığından söz etmekle birlikte Bizans imparatoru ve Selçuklu sultanının kendilerini durduramayacakları için tabiri caizse perde gerisinde anlaştıklarından bahsetmişlerdir. Aynı zamanda Edirne'de Friedrich ile görüşmeye gelen sultan ve oğlunun elçilerinin de Gottfried¹²³⁴'i esir alarak haince

¹²³³ Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.255-257.

¹²³⁴ Wiesenbach Şövalyesi Gottfried, Friedrich Barbarossa tarafından sultan II. Kılıç Arslan'a elçi olarak gönderilmişti. O, II. Kılıç Arslan'a Selçuklu ülkesinden geçişte Haçlıların herhangi bir sorunla karşılaşmaması; onların iaşelerinin karşılanması ve geçişte pazarların kurulması hususlarını iletmek için gönderilmişti. II. Kılıç Arslan ise Gottfried'in yanına Tokili adlı bir beyini vererek Friedrich'e elçi olarak göndermişti. Onların Edirne'deki Friedrich'in yanına varmalarından üç gün sonra da II. Kılıç Arslan'ın oğlu Kutbeddin Melikşah'ın elçileri Edirne'ye ulaşmıştır. Hem sultanın elçileri hem de Melikşah'ın elçileri Haçlıların Selçuklu ülkesinden geçişleri hususunda olumlu karşılık vermişlerdir. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.66-67; Translated by G.A.Loud, s.92-93; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.127, 128; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.512; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.59.

ayrıldıklarını ifade etmişlerdir.¹²³⁵ *Magni Presbiteri Chronicon*, burada farklı olarak Haçlı birliklerinde açlığın giderek orduyu sardığından bahsetmektedir.¹²³⁶ Bu sıralarda Gradra¹²³⁷, Finimini (Akşehir) ve Ferma (Ilgın) Beyleri çok sayıda askerle Haçlılara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Haçlılar ise takip eden günlerde sabahtan akşama kadar tüm güçleriyle savaşmışlar; onlardan pekçok kişi yaralanmış ve atlarının çoğu da telef olmuştur.¹²³⁸ 6 Mayıs Pazar günü Türkler tarafından bir saldırı daha gerçekleştirilmiş

¹²³⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.103; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Historia Peregrinorum*'da elçilerin ve Gottfried'in Philomene Amirali ile görüşmek için ayrıldıkları ifade edilmiştir. *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.160.

¹²³⁶ *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹²³⁷ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te Gradra; Ansbert'te *Crazzarat* olarak kaydedilmiştir. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.82; Translated by G.A.Loud, s.107; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175; Claude Cahen, burasını Çankırı olarak düşünmüştür. Bu bilgi ile birlikte burada adı geçen Gradra Beyi de Ankara – Çankırı Meliki Muhyiddin Mesud Şah olmalıdır. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.196 dn.1089; O, II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında paylaşırma faaliyeti esnasında kaynaklara sirayet etmiştir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkıbasım, s.22; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I, s.41; Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, s.30; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, s.23.

¹²³⁸ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175.

fakat onlardan yirmiden fazlası öldürülmüştür. Ayrıca bu mücadele esnasında Friedrich von Hausen, Türkleri kovalarken kazara atından düşmüş ve boynu kırılıp ölmüştür. Orduda önemli bir kişi olarak herkes onun yasını tutmuş ve büyük bir elma ağacının altına gömülmüştür.¹²³⁹ Yukarıdaki verilere göre Ansbert ve *Magni Presbiteri Chronicon*'un günlerini karıştırdığı hadiselerin 4 Mayıs Cuma günü olması; mezkûr beylerin Haçlılara karşı verdikleri mücadelenin de 4 Mayıs Cuma ve devamında 5 Mayıs Cumartesi günleri olması icap etmektedir. Çünkü Ansbert'teki 6 Mayıs ve *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'teki "sonraki ilk Pazar günü" kayıtları olayların akışına uygun kronolojiyi tamamlamamıza yardımcı olmaktadır.

Nihayet Haçlılar Philomelion (Akşehir)'da ordugâh kurmuşlardır (7 Mayıs 1190). Türkler, Haçlıların açlıktan tükendiklerini düşündüklerinden onlara bir saldırı gerçekleştirdiler ve onları ok, mızrak ve taş yağmuruna tuttular. Buna karşın Swabia ve Merania Dükleri öncülüğünde Türklere karşı başarılı bir mukavemet gerçekleştiren Haçlılar onları püskürtmeyi başardılar ve onlara karşı üstün geldiler. Türklerin tamamının öldürülmesini ise gece karanlığı ve dağlara çekilmeleri önlemişti.¹²⁴⁰ Niketas, Friedrich

¹²³⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78-79; Translated by G.A.Loud, s.103; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.159; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175.

¹²⁴⁰ Ansbert bu mücadelede atlı ve piyade olarak 4174 Türk'ün öldüğünü; 600 Türk'ün cesetlerinin bulunamadığını ifade etmiştir. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.79; Translated by G.A.Loud, s.104; *Magni Presbiteri Chronicon*, atlı ve piyade olarak 5000'den fazla Türk'ün öldürüldüğü bilgisini vermektedir. *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te ise mücadelenin akşam vakti başladığı gibi bir ayrıntı

Barbarossa'nın Philomelion (Akşehir)'u zapt ederek yaktığını da ifade etmiştir. Ayrıca bu mücadelede Selçuklu sultanının oğulları da bulunmakta idi. Babalarının mirasını tek elde toprayarak onu Konya'dan sürmüşlerdi.¹²⁴¹

Kaynaklar Sozopolis (Uluborlu) ile Philomelion (Akşehir) arasındaki yürüyüş esnasında çok net bir lokasyon vermemektedirler. 2 Mayıs Çarşamba günü yola çıkan birliklerin aynı günün gecesinde nerede konakladıklarını bilemiyoruz. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla 3 Mayıs Perşembe günü 1176 yılında Manuel Komnenos'un büyük bir yenilgi aldığı geçide girmeden *Via Regia*'dan ayrılarak sola dönüş; yüksek bir dağ; sarp kayalıklar ve patikalardan geçiş ve verimli bir ovaya varış ve muhtemelen burada bir gece konakladıktan sonra 4 Mayıs Cuma yola çıkarak 7 Mayıs Pazartesi Philomelion (Akşehir)'a varmışlardır. Kaynaklar 4 Mayıs, 5 Mayıs ve 6 Mayıs günü için maalesef herhangi bir lokasyon ve coğrafi veri zikretmemişlerdir.

yer almakta ve mücadelede 6000'den fazla Türk'ün ve Türkiye'nin tamamından gelen 374 başarılı kişinin -muhtemelen Bey- öldürüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca Haçlılardan ölen kimse olmadığı sadece onların birçok atının telef olduğu ve de şaraba ve ekmeğe çok ihtiyaç duydukları ve olmayınca da açlıktan at eti yedikleri de kaydedilmiştir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175; Kaynaktaki "Türkiye" ifadesi ile Denizli – Larende arasının ifade edildiğini düşünebiliriz. Bu hususta ayrıntı için bkz. Özcan, "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", s.68-69, 72.

¹²⁴¹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.224; Burada mücadele eden II. Kılıç Arslan'ın oğulları Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melik Şah ve Ankara ve Çankırı Meliki Muhyiddin Mes'ud'dur. Ayrıca Borgulu (Uluborlu) Meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in de bulunduğu tahmin edilebilmektedir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.223.

Yukarıdaki verilere göre Laodiceia (Denizli) – Philomelion (Akşehir) arası Alman Haçlılarının güzergâhı hususunda Ansbert, *Historia Peregrinorum, Magni Presbiteri Chronicon ve Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'ten zaman (gün / gündüz), arazi ve lokasyonları ifade edecek olursak şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

Zaman (gün / gündüz)	Güzergâh
27 Nisan 1190 Cuma	Laodiceia (Denizli) Ovası 'ndan çıkış. Tuz Gölü (Acıgöl) 'ne geliş. (Gece burada)
28 Nisan Cumartesi	Tuz Gölü (Acıgöl) 'nün batısından çıkış. (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
29 Nisan Pazar	Maeander (Mandra) Nehri'nin kaynağına varış (Gece burada)
30 Nisan Pazartesi	Şafak vakti Türk saldırılarının yaşanması ve Maeander (Mandra) Nehri'nin kaynağından çıkış. (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
1 Mayıs Salı	Yola çıkış; zorlu bir yol ve son derece dar dağların arasından geçiş. Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına varış. (Gece burada)
2 Mayıs Çarşamba	Yola çıkış; Türk saldırılarının devam etmesi. (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
3 Mayıs Perşembe	Yola çıkış; Manuel'in yenildiği geçitte yaklaşık otuz binden fazla Türk'ün toplandığı haberinin alınması ve "Via Regia"dan ayrılarak sol taraftaki yola girilmesi. Yüksek bir dağ; sarp kayalıklar ve patikalardan geçiş ve verimli bir ovaya (Finimini Ovası / Akşehir Ovası) varış ¹²⁴² (Gece burada)
4 Mayıs Cuma	Yola çıkış (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
5 Mayıs Cumartesi	Yola çıkış (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)

¹²⁴² *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te burası Finimum (Akşehir) Ovası olarak adlandırılmaktadır. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175; Güneyden kuzeye doğru dağlar aşıldıktan sonra Çöl Ovası, Çamur Ovası, Oynağan Ovası, Karamık bataklığı karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda burada sözü edilen ovanın Finimum (Akşehir) Ovası olması mümkün değildir. Buradaki verimli ovanın adı geçen ovalardan birisi veya bataklık olması gerekir. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.195-196.

6 Mayıs Pazar	Yola çıkış; Türk saldırısı ve Friedrich von Hausen'in atından düşerek ölmesi (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
7 Mayıs Pazartesi	Philomelion (Akşehir) 'a varış ve ordugâh kurulması (Gece burada)

Tablo 5: Ansbert, *Historia Peregrinorum*, *Magni Presbiteri Chronicon* ve *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'e göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh (27 Nisan - 7 Mayıs 1190)

Haçlılar 8 Mayıs Salı günü Philomelion (Akşehir)'den ayrılırlar. Yürüyüşleri esnasında Türk saldırıları; açlık ve pahalılıkla mücadele etmek zorunda kalırlar. Özellikle açlık onları zorlamaktaydı; at ve katır etlerini mükemmel yiyecekler gibi tüketmeye başlamışlardı. Açlıkla birlikte bir de hastalık ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Haçlılardan bazıları çaresiz kalarak inançlarının yolundan gitmeyi terk edip Türklere esir olmayı da tercih etmişlerdir.¹²⁴³ 9 Mayıs Çarşamba günü büyük bir Türk birliğinin Haçlılara saldırdığı ve onların da güçsüz numarası yaptıkları bilgisi mevcuttur.¹²⁴⁴ 10 Mayıs Perşembe günü Haçlılar esir aldıkları bir Türk rehberinin ifade ettiği gibi sultanın nevbet sesini duydular ve sancağını gördüler.¹²⁴⁵

Niketas'ta Philomelion (Akşehir)'un Haçlılar tarafından ele geçirilerek ateşe verildikten sonra, "*Fakat Kral Ginglarion yakınında onlarla tekrar savaştı ve zafer elde*

¹²⁴³ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.79-80; Translated by G.A.Loud, s.104-105; *Historia Peregrinorum*'da hemen hemen aynı bilgiler verilmiştir. *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.160-161.

¹²⁴⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.80; Translated by G.A.Loud, s.105; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te Türklerin büyük çoğunluğunu öldürdükleri bilgisi mevcuttur *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.176.

¹²⁴⁵ *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

etti.”¹²⁴⁶ şeklinde bir bilgi vermektedir. Sadece Niketas’ta adı geçen *Ginglarion*’u, Muralt ve W.M.Ramsay, *Chateau Cingulaire* adı ile Sozopolis (Uluborlu)’ten sonraya yerleştirirler. Muralt; *Magni Presbiteri Chronicon* ve Niketas’tan yararlanmış; W.M.Ramsay de muhtamelen Muralt’ı dikkate almıştır. Haçlı kaynaklarından *Magni Presbiteri Chronicon* ve diğerlerinde *Ginglarion*’un adı geçmemektedir. Muralt’ın ayrıca Niketas’ı dikkate alarak *Ginglarion*’u Sozopolis (Uluborlu) ardına yerleştirmesi ilginçtir. Neye dayanarak bunu yaptığını bilemiyoruz. W.M.Ramsay’in de onu dikkate alarak aynı fikirde olduğu açıktır. W.M.Ramsay de herhangi bir delil sunmadan Manuel’in yenildiği geçit olarak burayı kabul etmiştir.¹²⁴⁷ Klaus Belke ve Norbert Mersich ise bu konuda Bizans kaynaklarının -sadece Niketas- burayı Philomelion (Akşehir) – Konya arasına yerleştirdiğini ifade eder lakin Haçlı kaynaklarının ise Menderes Kaynakları – Sozopolis (Uluborlu) arasına yerleştirdiğinden bahsetmektedirler. Farklı olarak XI. yüzyıla ait iki adet mühürün *Ginglarion* ile ilgili olabileceğini de eklemişlerdir.¹²⁴⁸ Bu konuda tek kaynağımız Niketas’ın sıralamasına bakıldığında *Ginglarion*’un Philomelion (Akşehir)’den sonraya yerleştirildiği açıktır. Bu konuda yapılmış bir değerlendirmede burasının Firmin (Ilgın) veya buraya verilen bir bölge adı olduğu ifade edilmiştir.¹²⁴⁹ Niketas’ın verdiği bilgiye dayanarak burasının Philomelion (Akşehir) – Firmin (Ilgın) arasında veya Firmin (Ilgın) bölgesinde olduğunu söylemek daha doğru olur.

¹²⁴⁶ Niketas Khoniates’in *Historia’sı* (1180-1195), s.224-225.

¹²⁴⁷ Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s.239; Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.140.

¹²⁴⁸ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.260.

¹²⁴⁹ Bu konudaki değerlendirme hakkında bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.200-201.

11 Mayıs Cuma günü Firmin (Ilgın) yakınlarında Türkler naralar atarak yeni bir saldırı daha düzenlemişler lakin Haçlılar onlardan iki yüz kişiyi öldürmüşler; ganimet olarak atlar ve çok kullandıkları ok demetleri de elde etmişlerdir.¹²⁵⁰ 12 Mayıs Cumartesi günü Haçlılar yolları üzerinde ancak ikişer ikişer geçebilecekleri kadar dar bir köprüden¹²⁵¹ akşama kadar süren bir geçiş gerçekleştirmişlerdir.¹²⁵²

13 Mayıs Pazar Pentecost gününde¹²⁵³ Würzburg Piskoposu, Haçlı birliklerine inançları uğruna ilerlemeleri gerektiği hususlarında onları manevi olarak destekleyici konuşmalar yapmıştır. Friedrich Barbarossa da bu günde yine birliklerini konuşmasıyla savaşmaları için teşvik etmiştir.¹²⁵⁴ 14 Mayıs Pazartesi günü yürüyüşlerine devam eden

¹²⁵⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.80; Translated by G.A.Loud, s.105; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹²⁵¹ Ilgın Ovası'nın ortasından geçen Mahmuthisar Çayı üzerinde olmalıdır. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.202.

¹²⁵² Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.80; trans. G. A. Loud, s.105.

¹²⁵³ Paskalyadan sonraki 50. gün olup İsa'nın öldükten sonra tekrar dirilerek göğe yükselişinden sonra Kutsal Ruh'un Havarilerin üzerine çöktüğü gün olduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda Hamsin Yortusu adıyla da bilinmektedir. Banu Mutan Dönmez; Betül Yarar, "İstanbul Ermeni Cemaati'nin Dinsel Müzik Uygulamaları Üzerine Etnografik Bir Çalışma", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.61, 2014, s.173.

¹²⁵⁴ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.162-163.

birlikler Türkiye Selçuklu birlikleri ile karşı karşıya kalmışlardır.¹²⁵⁵ Buradaki mücadeleyi en ayrıntılı şekilde veren kaynak Ansbert'tir. Buradan hareketle Friedrich Barbarossa imparatorluk Mareşali¹²⁵⁶ tarafından komuta edilen ilk hattın cesurca mücadele etmesi emrini verdi. Böylece hepsi savaşa dâhil oldular. Onlar ilk Türk taburunu kaçırdıkları dağlardan aşağıya inerken Friedrich'in birlikleri yaklaşık yüz seçilmiş Türk'ü yere serdi. Ardından Haçlılar, sultanın iki oğlu ve çok sayıda Türk tarafından tutulan başka bir dağı kraliyet borazanları eşliğinde geçtiler ve Türkleri kaçırsa zorladılar. Buradan itibaren geri çekilmeye başlayan Türkleri Swabia Dükü takip etmekteydi. Bu sıralarda şövalyelerden birisi Melik'in atını devirmiş ve Melik de yere düşmüş; Melik'in iyi adamlarından bir tanesi de bu kişinin zırh eldiveni içindeki sağ elini kesmiştir. Türklerden kaçan bir Ermeni'nin ifadesine göre, Crazzarat Emiri'nin Melik'i

¹²⁵⁵ Buradaki Türkiye Selçuklu birlikleri hususunda kaynaklar farklı ve abartılı sayılar vermektedirler. Ansbert ve *Magni Presbiteri Chronicon*'da 300.000 süvari Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.81; trans. G. A. Loud, s.106; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Historia Peregrinorum*'da 500.000 süvari; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'de 400.000 süvari *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.176; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de de Konya yakınlarında Haçlıların konakladıkları gecenin sabahında [18 Mayıs] Türk birliklerinin çok devasa olduğu ve sayılarının 300.000 kadar olduğu ancak bunun tahminden öteye geçemeyeceği ifade edilmiştir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.62.

¹²⁵⁶ Heinricus de Chalintin (Heinrich von Kalden / Henry of Kalden) imparatorluk Mareşali olarak kaydedilmiştir. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.45; trans. G. A. Loud, s.74.

suçladığı iddia edilmekte ve böyle büyük bir orduya karşı gelmenin mümkün olmayacağını söylediği bilinmektedir. Haçlıların eline düşen rehinelere bir Türk Emiri de Galatia Kralı'nın on bin silahlı askerle geldiğini ve aynı gün Haçlıları yakından gözlemlediği bilgisini de yine Haçlılara vermiştir.¹²⁵⁷ Haçlılar kazandıkları zaferden sonra aynı gün Konya'ya doğru kaçan Melik'i izlemişlerdir. Güneşin batımına doğru birlikler kendilerini bir kum çölünde bulmuşlardır. Kum fırtınası sebebiyle de birbirlerinden ayrılmışlar ve Türkler tarafından çevreleri sarılmış biçimde bir oraya bir buraya yürümüşlerdir. Neyse ki sonunda bir araya gelerek ordugâh kurmuşlardır. Ancak burada ne su ne de otlak vardı. İnsanlar ve hayvanlar aç ve susuz kaldılar. Geceyi burada

¹²⁵⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.81-82; trans. G. A. Loud, s.106-107; Bu mücadele hakkında *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te ayrıntı vermez lakin Haçlıların hemen hemen altı yüz süvariye sahip olduğu; Melik'in attan düştüğünde yanındaki dört bey ve birçok kişinin öldüğünü ifade etmiştir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.176; *Magni Presbiteri Chronicon*, bu mücadelede Ansbert kadar ayrıntı vermemektedir. Sadece Haçlılar ile Türklerin savaştığını ve Haçlıların onları yendiğini ifade etmiştir. *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513-514; Burada mücadele eden II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında *Melik* olarak kaydedilen Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melik Şah ve *Czarrat (Çankırı) Emiri* veya *Galatia Kralı* olarak üstü kapalı ifade edilen de Ankara ve Çankırı Meliki Muhyiddin Mes'ud olmalıdır. Ayrıca Borgulu (Uluborlu) Meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in de burada bulunduğu tahmin edilebilmektedir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.223.

geçirdiler lakin giderek ümitsizliğe kapılıyorlardı çünkü ellerinde kalan atlar açlıktan ve uzun yolun verdiği yorgunluktan ölüyorlardı.¹²⁵⁸

Ansbert, ertesi Sabah (15 Mayıs Salı) Haçlı birliklerinin yarısının ölmesine rağmen yola koyulduklarını hatta bazı askerlerin kendi idrarlarını; bazılarının atların kanlarını içtiklerini ve bazılarının da yerdeki bitkileri yediklerini ifade etmiştir. At etlerini pişirecek odun bulamadıkları için at semerlerini, çadır ve giysilerini yaktıklarını da ifade ederek Haçlıların zor durumunu betimlemiştir.¹²⁵⁹ Bu şekilde yarı ölü gibi yollarına devam eden Haçlılar, bataklık bir yerde¹²⁶⁰ su buldular hem kendileri hem de atları buradan faydalandı ve geçici de olsa rahatlamış oldular ve geceyi burada geçirdiler. 16 Mayıs Çarşamba günü buradan hareket ettikleri sırada Melik¹²⁶¹'ten bir elçi geldi. Üç yüz kental (centenarii)¹²⁶² altın ve Ermeni (Kilikya) topraklarının verilmesi şartıyla güvenle

¹²⁵⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.83; trans. G. A. Loud, s.107; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.176.

¹²⁵⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.83; trans. G. A. Loud, s.107-108; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.166.

¹²⁶⁰ Koca Asım (Akyay) Bataklığı olmalıdır. Ayrıntı için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.205 ve dn.1138.

¹²⁶¹ Haçlı kaynaklarında bu süreçte *Melik* olarak kaydedilen Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melik Şah idi. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.223.

¹²⁶² Ansbert ve *Magni Presbiteri Chronicon*'da kayıtlı olan ağırlık ölçüsüdür. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.83; trans. G. A. Loud,

geçiş yapabileceklerini ve üç gün sonra pazar kuracaklarını ilettiler. Lakin bu Friedrich tarafından reddedildi.¹²⁶³ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te Konya'nın bir mil¹²⁶⁴ yakınına kadar ulaştıklarından bahsedilir.¹²⁶⁵

17 Mayıs Perşembe günü yola çıkan Haçlı birlikleri sayısız çoğunluktaki Türkler tarafından hilal şeklinde sarılarak ve sürekli saldırılar düzenleyerek taciz edilmişlerdir. Bu mücadelede Türklerden, Ansbert'e göre yaklaşık altmış; *Magni Presbiteri Chronicon*'a göre yaklaşık otuz kişi öldürülmüştür. Haçlılar Türk tacizlerinden fazla etkilenmeden kaynağın ifadesine göre “*Kraliyet [sultan] parkına ve meyve bahçesine*

s.108; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.514; Elli veya yüz kiloluk tartı ölçüsü olması muhtemeldir.

¹²⁶³ Friedrich ve elçi arasındaki dialog hakkında bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.83; trans. G. A. Loud, s.108; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.166-167; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.514; Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, s.135-136.

¹²⁶⁴ Günümüz hesaplamalarında 1 mil yaklaşık 1.609 m.'ye tekabül etmektedir. Ancak Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı zamanlarında bu hesaplamalar farklılık gösterebilmektedir. 1 Bizans mili (milyon) 5000 ayak ve bu da yaklaşık 1.574 m.'dir. Bizans ölçü hesaplamaları için bkz. Demetris I. Loizos, “Byzantine Measures”, *Digital Humanities: Diophant Ancient Measures Converter*, s.2, http://www.anistor.gr/history/Byzantine_Units.pdf (erişim tarihi 11.06.2022); Yunan, Roma ve Osmanlı ölçü hesaplamaları için ayrıca bkz. <http://www.anistor.gr/history/diophant.html> (erişim tarihi 11.06.2022).

¹²⁶⁵ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.176.

varmışlar bol miktarda bitki ve su bulmuşlardır.” Haçlılar burada ordugâh kurmuşlar ve geceyi de gök gürültüsü, fırtına ve sağanak yağış eşliğinde geçirmişlerdir.¹²⁶⁶

Ertesi gün şafak söktüğünde (18 Mayıs Cuma), Friedrich Barbarossa birliklerini ikiye böldü. Birisini oğlu Swabia Dükü’nün emrine verdi; diğerini de kendisi yönetecekti. Ayrıca silahları olmayan rahiplere ve şövalyelere de halkla birlikte eşyalar ve yük hayvanlarını alarak ilerlemelerini emretti. Şehir ele geçirilene kadar kimsenin ganimet peşine düşmemesini de ayrıca tembihlemiştir. Bu hazırlıklar sürerken sultanın elçisi ve oğulları barış için gelmişlerdir. Buna karşın Friedrich, kendi elçisinin¹²⁶⁷ serbest bırakılması ve bu tür müzakereleri yönetebilecek bilgi ve beceriye sahip temsilcilerinin de gönderilmesi şartıyla barış antlaşmasına varabileceğini belirtmiştir. Elçinin gitmesinden sonra Friedrich, bunun yıkıcı bir gecikme yaratmak için kurgulanmış bir oyun olabileceğini düşünmüş ve oğluna birlikleriyle ilerlemesini emretmiştir. Böylece Swabia Dükü, Konya kapısına kadar kararlılıkla ilerledi; Şövalye Gottfried esaretten kurtarıldı. Üzerlerine gelen altı yüz şövalyeye karşı gelmek için dışarı çıkan sultan mukavemet edemeyeceğini anlayınca geri döndü ve şehri yukarıdan gören kaleye girdi.

¹²⁶⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.84; trans. G. A. Loud, s.109; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.514; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*’te Konya şehrinin yakınında duvarlarla çevrili çok hoş bir yere ulaştıkları ifade edilmiştir. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.177; Niketas, buradaki bahçelerin taş duvarlarla çevrili ve etrafında da su yolları olduğundan bahsetmektedir. Türklerin bu duvarları savunma aracı olarak kullanarak Haçlıların Konya’ya girmelerini önlemeye çalışacaklarını düşünmüşlerdir. *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195)*, s.226; Burasının Meram Bahçeleri olduğu açıktır.

¹²⁶⁷ Wiesenbach Şövalyesi Gottfried önceden esir edilmişti. Bkz. Yukarıda s.286-287.

Tüm halk da her türlü eşyasıyla şehre kapandı. Swabia Dükü, Konya şehrine girdi ve halkı katletti. Şehir dışında bulunan birliklerin başındaki Friedrich de Dük'ün birliklerinden sonra şehre girdi. Şehrin düşmesinden sonra Haçlılar arpa ve buğday dolu çukurları ele geçirmişler; ayrıca altın, gümüş vs değerli ne varsa ganimet olarak yağmalamışlardır.¹²⁶⁸

19 Mayıs Cumartesi günü Sultan II. Kılıç Arslan, oğulları ve emîrler yenildiklerini anladılar ve Friedrich'e elçi göndererek kimseye zarar vermemesi karşılığında tüm zararlarını tazmin edeceklerini ve onlara Pazar sağlayacaklarını ifade etmişlerdir. Friedrich ise kendilerine iyi bir Pazar sağlanması ve rehine verilmesi şartıyla güven içinde Konya'yı terk edecekleri cevabını iletmiştir. Sultan kendilerine Pazar sağlamayı ve rehinelere vermeyi kabul etmiştir.¹²⁶⁹ Böylece Haçlılara on emîr ve on önemli kişi olmak üzere toplamda yirmi rehine verilmiştir.¹²⁷⁰

¹²⁶⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.84-86; trans. G. A. Loud, s.109-111; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.514; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* ve Niketas, Konya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi hususunda Ansbert kadar ayrıntı vermemektedir. Bkz. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.62-63; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.226.

¹²⁶⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.86-88; trans. G. A. Loud, s.111-113; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.515; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de Sultan II. Kılıç Arslan'ın, tüm suçları oğluna yükleyerek kendisinin masum olduğunu söylediği ve Friedrich'e istediği kadar altın ve rehine vermeyi vaat ettiği ifade edilmiştir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.63.

¹²⁷⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.86-88; trans. G. A. Loud, s.113; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.515;

Epistola de Morte Friderici Imperatoris'teki kayıta Haçlıların cumadan çarşambaya kadar (18 Mayıs – 23 Mayıs) Konya'da kaldıkları ifade edilmiştir.¹²⁷¹ Haçlılar 23 Mayıs Çarşamba günü Konya'yı boşaltarak kaynağın ifadesine göre “*Kraliyet [sultan] parkı (Meram Bahçeleri)*”na ordugâh kurmuşlar ve buradaki pazarda pahalı da olsa ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Altı binden fazla at ve at [katır] arabası satılmış; birlikler iyi şekilde ekmek, et, yağ ve peynir temin etmişlerdir.¹²⁷²

Yukarıdaki verilere göre Philomelion (Akşehir) – Konya arası Alman Haçlılarının güzergâhı hususunda Ansbert, *Historia Peregrinorum, Magni Presbiteri Chronicon, Epistola de Morte Friderici Imperatoris* ve *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'den zaman (gün / gündüz), arazi ve lokasyonları ifade edecek olursak şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

Zaman (gün / gündüz)	Güzergâh
8 Mayıs 1190 Salı	Philomelion (Akşehir) 'dan çıkış. (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
9 Mayıs Çarşamba - 10 Mayıs Perşembe	Yola çıkış (Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
11 Mayıs Cuma	Yola çıkış. Firmin (İlgin) yakınlarında Türklerle mücadele. (Gece burada)
12 Mayıs Cumartesi	Yola çıkış. İkişer ikişer geçebilecekleri kadar dar bir köprüden ¹²⁷³ akşama kadar süren geçiş. (Gece burada)
13 Mayıs	Yola çıkış

Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Herausgegeben von Anton Chroust, s.177;

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.52.

¹²⁷¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.177.

¹²⁷² Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, neşr. A. Chroust, s.88; trans.

G. A. Loud, s.113; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.515.

¹²⁷³ İlgin Ovası'nın ortasından geçen Mahmuthisar Çayı üzerinde olmalıdır. Demir,

Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII.

Yüzyıl), s.202.

Pazar	(Gündüz yürüyüş yapılmış ancak gece konaklama yeri kaynaklarda verilmemiştir)
14 Mayıs Pazartesi	Yola çıkış. Alman Haçlıları ve Türkiye Selçukluları arasında ilk ciddi savaş. Selçukluların yenilmesi. Haçlıların güneşin batımına doğru kum çölünde kendilerini bulmaları (Gece burada)
15 Mayıs Salı	Yola çıkış. Bataklık bir yerde ¹²⁷⁴ su bulmaları (Gece burada)
16 Mayıs Çarşamba	Yola çıkış. Konya'nın bir mil kadar yakınına varış. (Gece burada)
17 Mayıs Perşembe	Kraliyet [sultan] parkına ve meyve bahçesine (Meram Bahçeleri) varış (Gece burada)
18 Mayıs Cuma	Konya 'ya varış ve ele geçirme
18-23 Mayıs arası	Konya 'da konaklama
23 Mayıs Çarşamba	Konya'dan çıkış ve tekrar Kraliyet [sultan] parkına ve meyve bahçesine (Meram Bahçeleri) varış
26 Mayıs Cumartesi	Kraliyet [sultan] parkı ve meyve bahçesinden çıkış

Tablo 6: Ansbert, *Historia Peregrinorum, Magni Presbiteri Chronicon, Epistola de Morte Friderici Imperatoris ve Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'ye göre zaman (gün / gündüz) ve güzergâh (8 - 26 Mayıs 1190)

Philomelion (Akşehir) – Konya arasında Haçlıların güzergâhı; Philomelion (Akşehir)'den itibaren Argıthanı – Firmin (Ilgın) – Kadınhanı – Ladik¹²⁷⁵ – Koca Asım (Akyay) Bataklığı – Konya şeklinde olmalıdır.¹²⁷⁶

26 Mayıs Cumartesi günü Haçlılar, Konya'dan ayrıldıktan sonra Pergos / Pyrgos (Kazımkarabekir)¹²⁷⁷ üzerinden Larende'ye ulaşmışlardır (30 Mayıs Çarşamba). Haçlılar, daha sonra Toros Dağları'nı aşarak Göksu Vadisi'nden ilerlemişler; Mut üzerinden

¹²⁷⁴ Koca Asım (Akyay) Bataklığı olmalıdır. bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.205 ve dn.1138.

¹²⁷⁵ Ladik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. yukarıda s.186 dn.865.

¹²⁷⁶ Güzergâh ile ilgili ayrıntı için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.199-208.

¹²⁷⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.383, 503; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, S.68, İstanbul, 2018, s.24.

Silifke Ovası'na ulaşmışlar ve orada ordugâh kurmuşlardır.¹²⁷⁸ Friedrich Barbarossa burada Silifke Çayı'ndan geçerken boğulmuştur (10 Haziran 1190).¹²⁷⁹ Onun ölümü

¹²⁷⁸ Konya-Silifke arasında Haçlı birliklerinin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.88-91; Translated by G.A.Loud, s.113-115; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.515-516; Ekkehard Eickhoff, *Friedrich Barbarossa Im Orient*, s.137-160; Ansbert ve *Magni Presbiteri Chronicon* dışında Konya ve Silifke arasındaki Haçlı faaliyetleri hakkında *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Niketas kısıtlı da olsa bilgi vermektedir. Bkz. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.64-65; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.177-178; *Niketas Khoniates 'in Historia'sı (1180-1195)*, s.226-229.

¹²⁷⁹ Friedrich Barbarossa'nın ölümü hadisesi hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedirler. Bu konuda bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.91-92; Translated by G.A.Loud, s.115-116; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.171-172; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.64-66; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.516; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.177-178; *Niketas Khoniates 'in Historia'sı (1180-1195)*, s.229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, s.52; Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, s.113-114; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.285; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.454; *Grigos Senyoru Hetoum Vekayinâmesi*, s.8; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, s.215; Ekkehard Eickhoff, *Friedrich Barbarossa Im Orient*, s.156-160, 180-183.

sonrası oğlu Swabia Dükü Haçlı birliklerinin lideri olmuştur. O, babasının naaşını Tarsus'a kadar getirmiş lakin cesedin artık bozulmaya başlaması üzerine iç organları çıkartılarak buraya gömülmüştür. Haçlı birlikleri burada bölünmüşler; bir kısmı Trablus'a doğru yola çıkmış; diğerleri de Swabia Dükü liderliğinde Antakya'ya doğru ilerlemişlerdir. 19 Haziran'da St. Symeon limanı ve 21 Haziran'da da Antakya'ya varmışlardır. Friedrich Barbarossa'nın cesedinin durumu giderek kötüleştiği için St. Peter Katedrali'ne defnedilmiştir.¹²⁸⁰ Yaklaşık iki aya yakın Antakya'da dinlenen Haçlılar yollarına devam ederek Akka'ya ulaşmışlardır (4 Ekim 1190). Burada hastalıklar ve özellikle veba insanları kırıp geçirmiş ve Swabia Dükü de burada vefat etmiştir (20 Ocak 1191).¹²⁸¹ Buradan itibaren Haçlı birlikleri gün geçtikçe daha da zayıflamışlar ve herhangi bir başarı elde edemeden ülkelerine dönmek zorunda kalmışlardır.¹²⁸²

¹²⁸⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.92; Translated by G.A.Loud, s.116-117; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.516; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'de Friedrich Barbarossa'nın kemiklerinin Kudüs'e götürülmek için alındığı da ifade edilmiştir. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.66.

¹²⁸¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.92-93; Translated by G.A.Loud, s.117-118; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.230-231; 20 Ocak 1191 tarihi *Magni Presbiteri Chronicon*'da geçmektedir. *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.516-517.

¹²⁸² Friedrich'in ve oğlu Swabia Dükü'nün ölümlerinin ardından yaşanan gelişmeler hakkında bkz. Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.92-93; Translated by G.A.Loud, s.118-134; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.517 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MİRYOKEFALON SAVAŞININ GÖLLER YÖRESİ TARİHİ COĞRAFYASINA ETKİLERİ

1. Anadolu İttifakından Miryokefalon Savaşına

II. Kılıç Arslan'a karşı Manuel tarafından Anadolu'da bir dizi ittifak gerçekleştirilmişti.¹²⁸³ II. Kılıç Arslan, "*İmparator tarafından kendisine karşı kıskırtılmış olanlarla başa çıkacak durumda bulunmadığından, ülkesindeki birçok şehri, özellikle yakın tarihte kendisi tarafından büyük gayret sarfıyla alınmış kendi topraklarına yakın olan şehri, Romalılara teslim etti. İmparatora mektup yazarak özür diledi. Özrü kabul edildiği takdirde, ülkesinin neresinde hapsedilmiş olurlarsa olsun, bütün Romalı esirleri iade edeceğini vaad etti; bu işi yapmayı bizzat üstlenecekti.*"¹²⁸⁴ Ayrıca o, Anadolu'daki güçlü düşmanı Danişmendli Yağıbasan ile mücadeleye girdi; mücadeleyi kaybetti ve iki taraf arasında da barış yapıldı.¹²⁸⁵ II. Kılıç Arslan, kendisine karşı gerçekleştirilen ittifaka

¹²⁸³ 1159'da Musul Atabeği Nureddin Mahmud Zengî ile Manuel arasındaki antlaşma ile başlayan ittifaka Kılıç Arslan ile mücadelelerinde başarısız olan Danişmendli Beyi Yağıbasan; kardeşi Kılıç Arslan ile taht mücadelesine girmeyi amaçlayan Ankara-Çankırı Meliki Şahinşah; Kılıç Arslan'ın yanında olan ve fakat kendilerine toprak vaad edilen Danişmendli beylerinden Kayseri Meliki Zünnûn ve Malatya Meliki Zülkarneyn katılmışlardır. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.145; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.201; Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.38-39.

¹²⁸⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.145.

¹²⁸⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.81; II. Kılıç Arslan ile Yağıbasan arasında bu zamandaki mücadelenin temel sebebi gelin kaçırma hadisesi idi. II. Kılıç Arslan, Melik Saltuk b. Ali b. Ebû'l-Kasım'ın kızıyla evlendi. Gelin alayı çeyiz ile birlikte yola çıkmış Konya istikâmetinde ilerlerken Yağıbasan tarafından baskın ile durdurulmuş ve gelin

karşı çaresiz kaldı; önce Manuel'e karşı taviz verdi; sonra da Anadolu'daki güçlü düşmanı Yağıbasan ile girdiği mücadeleyi kaybetti. Her iki durumda da kendisine karşı ittifakı bozmaya muvaffak olamayan II. Kılıç Arslan, ittifakın merkezi olan İstanbul'a gitti

kaçırılmıştır. Yağıbasan, gelinin nikâhının düşürülmesi için onu önce Hıristiyanlığa; sonra tekrar İslâmiyet'e geçirmiştir. Bu sayede nikâh düşürülmüş ve gelin Yağıbasan'ın yeğeni Zunnûn ile evlendirilmiştir. Bunun üzerine Kılıç Arslan kuvvetlerini toplayarak Yağıbasan üzerine yürümüş ve fakat Bizans destekli olan Yağıbasan galip gelmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s.257-258; Süryanî Mihael, Kılıç Arslan'ın Saltuk Bey'in kızı ile evlenmek istediğinden ama Saltuk Bey'in kızını Yağıbasan'ın isteği ile Malatya emîri ile evlendirdiğinden söz etmektedir. Ayrıca bu mücadeleyi 1161 tarihi olarak vermektedir. *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.189-190.

(1162).¹²⁸⁶ II. Kılıç Arslan, Manuel'in misafiri olarak belli bir süre İstanbul'da kaldı.¹²⁸⁷

İki taraf arasında bir antlaşma yapıldı.¹²⁸⁸

¹²⁸⁶ Süryani Mihael ve ondan naklen Abû'l-Farac, "*Kılıç Arslan, Yakub Arslan (Yağıbasan) ile sair emîrlerin kendisini atarak kardeşini yerine geçirmek istediklerini görüp İstanbul'a gitti.*" kaydını düşer *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.188, 190; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.399; Kinnamos, "*Sultan Kılıç Arslan, kendisine yararlı olacak konularda imparatorun ricada bulunmak üzere, kendi isteğiyle Byzantion'a geldi.*" ifadesini vermektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.149; Niketas ise Kılıç Arslan'ın "*imparatorun yanına ziyaret için geldiğinden*" bahsetmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.81; İbnü'l-Esîr, Yağıbasan ile girdiği mücadelede "*Kılıç Arslan mağlûp olup Bizans imparatoruna sığındı; ondan yardım istedi.*" ifadesini verir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s.258; Papaz Grigor, "*Sultan Kılıç Arslan, Nureddin'in kardeşi emîr Miranî rehine alarak Grek imparatoru Manuel'in yanına gitti.*" ifadesini vermekte ve fakat herhangi bir sebep öne sürmemektedir. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.334. Kaynakların verdiği bu bilgilere bakılarak Kılıç Arslan'ın Anadolu'da çok müşkül bir durumda olduğu açıkça görülmektedir. Bilgiler toplu olarak düşünüldüğünde Kılıç Arslan'ın Anadolu'da bu şekilde varlığını sürdürmesi zor görünmektedir. Bir taraftan kardeşi ile taht için mücadele veriyor; diğer taraftan da Danişmendliler tarafından baskı altına alınmaya çalışıyor. Ayrıca İstanbul'dan da bunlara tam bir destek sağlanıyordu. Bu durumda onun İstanbul'a gitmesi kaçınılmaz gibi görünüyordu. Tabiki burada onun da İstanbul'a bizzat giderek Manuel ile yaklaşması stratejik bir manevra olarak da karşımıza çıkmaktadır. İbnü'l-Esîr, Kılıç Arslan'ın İstanbul ziyaretini 560 H. / 1164-1165 M. tarihini vermesine rağmen Süryanî Mihael ve ondan iktibas eden Abû'l-Farac, 1162 M. tarihini vermektedir. Ayrıca Papaz

Grigor da 9 Şubat 1161 - 8 Şubat 1162 tarihleri arasındaki olayların sonunda sultanın İstanbul ziyaretinden bahsetmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XI, s.258; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.188, 190; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.399; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.334; Osman Turan'a göre Abû'l-Farac, Süryanî Mihael ve Papaz Grigor'un çağdaş ve daha yakın olmalarından dolayı 1162 tarihinin daha doğru olması gerekir. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.201 dn.12.

¹²⁸⁷ Niketas, Kinnamos ve Papaz Grigor'da Kılıç Arslan'ın İstanbul'da ikamet ettiği süre hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Niketas Khoniates, *Historia*, s.81-83; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.149-151; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.334; Süryanî Mihael sultanın İstanbul'da 80 gün; ondan iktibas eden Abû'l-Farac ise 8 gün kaldığını ifade etmektedir. *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.188, 191; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.399; Abû'l-Farac'ın verdiği 8 gün oldukça kısa bir süredir. Sultan, İstanbul'da daha uzun kalmış olmalıdır. Bu süreçte İmparator Manuel'in kendisi üzerinde düzenleyebileceği her türlü plana vakıf olmayı amaçlamış olmalıdır. Buradan hareketle Süryanî Mihael'in verdiği 80 gün daha mantıklı gelmektedir. Kılıç Arslan'ın İstanbul'da kaldığı zaman zarfında Manuel'den görmüş olduğu izzeti ikram hususunda ayrıntılı bilgi Niketas ve Kinnamos'ta bulunmaktadır. Bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, s.81-83; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.149-151.

¹²⁸⁸ Burada antlaşma ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Kinnamos vermektedir: “*Anlaşmanın şartları şöyle idi: Ömrü boyunca imparatora düşman olanlara düşman olacaktı; aksine, imparatorun gözdesi olanlarla dost olacaktı. Ele geçireceği şehirlerden daha büyük ve daha önemli olanlarını imparatora verecekti. Düşmanların hiçbiri ile imparator izin vermedikçe barış yapmayacaktı. İstek karşısında bir müttefik olarak Romalıların*

II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki güçlü rakiplerinden biri olan Yağlıbasan'ın ölümü (1164)¹²⁸⁹; Kılıç Arslan'ın, kardeşi Şahinşah'ı yenerek Ankara – Çankırı bölgesine hâkim olması¹²⁹⁰; Gedük (Gadoug), Elbistan ve Darende (Toronda)'ye akın yaparak Danişmendlileri takip etmesi ve de buralara hâkim olması (1165); Kapadokya bölgesinde Kayseri ve Zamantı (Symnada)'yı ele geçirerek burada Danişmendli Zünnûn idaresini ortadan kaldırması (1169)¹²⁹¹ ona Anadolu'da büyük bir avantaj sağlamıştır. Şahinşah ve Zünnûn'un sığındığı Atabeg Nureddin de 1174 yılında vefat edince Kılıç Arslan

yanında savaşıyordu ve mücadele ister doğuda; ister batıda olsun bütün ordusu ile gelecekti. Kendi hâkimiyeti altında bulunan fakat hırsızlıkla geçinen ve genellikle Türkoman (Türkmen) denilenleri, Romalıların topraklarına zarar verdikleri takdirde cezasız bırakmayacaktı. Kılıç Arslan, bütün bunları kabul etti ve maiyetindeki asilzadeler de, bunlara kulak asmadığı takdirde bütün güçleriyle onu durduracaklarına yemin ettiler.” Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.151; Niketas, iki taraf arasındaki anlaşma hususunda ayrıntı vermemekle beraber Kılıç Arslan'ın Sebasteia (Sivas) ve buna bağlı bölgeyi imparatora terk edeceği bilgisini vermektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.83; Kılıç Arslan'ın, Manuel'in isteklerini kabul etmesinde Anadolu'da kendisine karşı oluşan muhalefeti kırmak için hem zaman kazanmak hem de bu muhalefeti ortaya çıkaran Manuel'i kendisine müttelik yaparak bu olumsuz durumu bertaraf etme amacıyla olduğu görülür. Zaten ileride Kılıç Arslan'ın faaliyetleri de bu durumu doğrulamaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'a gitmesi onun siyasi bir manevrası olarak ortaya çıkmaktadır.

¹²⁸⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.83; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.196, 198.

¹²⁹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.84; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.209.

¹²⁹¹ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.402, 406; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.199, 200, 206, 209; Niketas Khoniates, *Historia*, s.84.

Anadolu'da rakipsiz kaldı ve Selçuklu hâkimiyetini tesise başladı.¹²⁹² Anadolu'da Kılıç Arslan'ın kendi hâkimiyetini sağlamlaştırdığı aynı dönemde Manuel de hem kendi iç meseleleri hem de Balkanlar'daki sorunlarla ilgilenmek zorunda kaldığı için ne Anadolu ile ve ne de kendisine karşı iyiden iyiye bir güç olan Kılıç Arslan ile ilgilenme fırsatı bulabildi.¹²⁹³ Manuel ve II. Kılıç Arslan, her ikisi de kendi meseleleri ile ilgilenmişti. Her ikisi de ilgilendikleri meselelerde güçlenmişlerdi. 1162-1174 yılları arasındaki dönemde Kılıç Arslan, talihin kendisine yardım etmesi sayesinde Yağıbasan ve Nureddin'in ölümleri ile adeta rakipsiz kalmış ve Selçuklu hâkimiyetini Anadolu'da tesis etmişti. Manuel ise Anadolu ile ilgilenemediği için Kılıç Arslan'ın güçlenmesi hususunda bilgi sahibi olmaktan uzak idi.

II. Kılıç Arslan'ın kontrolü dışında olan konar-göçer Türkmenler, Bizans arazilerine akınlarını sürekli devam ettirmekteydiler. 1162 antlaşmasına göre Kılıç Arslan'ın, onları durdurması gerekmekte idi. Lâkin durum onun da kontrolünde değildi. Zaten o da artık onların akınlarından memnun olmaktaydı. Çünkü Selçuklu topraklarının batı uclarında biriken Türkmenler adeta Selçuklu devleti için koruyucu bir çember niteliğinde idi.¹²⁹⁴ Manuel Türkmenlerin akınlarına karşı Philadelphia (Alaşehir)'da ordugâh kurmuş¹²⁹⁵ ve Türkmenler üzerine birkaç defa sefer düzenlemiş; onları Bizans

¹²⁹² Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.417, 418; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.233, 234.

¹²⁹³ Manuel'in kendi iç meseleleri ve Balkanlar'daki faaliyetleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, s.87-120; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.152-206, 209.

¹²⁹⁴ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.202 ve dn.414.

¹²⁹⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.207.

arazilerinden çıkarmış ve ellerindeki Pentapolis¹²⁹⁶'e saldırmıştır. Ancak Türkler bizzat onunla savaşa girmeyince o da ganimet olarak pekçok insan ve hayvan elde ederek dönmüştür. Manuel'in bu seferlerinden bir tanesinde Kılıç Arslan, en nüfuzlu adamlarından birisi olan Süleyman (Solymas)'ı Manuel'e yollamış; Türkmenlerin akınlarından sultanın sorumlu olmadığını ifade etmesini istemiştir. Fakat bu yeterli derecede Manuel'i ikna etmemiştir (1172 veya 1173).¹²⁹⁷ Niketas, “*Ve sultan alışılmış yağmalarına devam etti. Seçkin birliklerini Phrygia'daki Laodikeia'ya karşı yağma akınına gönderdi.*” diyerek aslında sultanın da bu akınlardan sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Laodikeia (Denizli)'ya düzenlenen yağma akınında Türkler, çok sayıda evcil hayvan ve birçok esir ele geçirdiler.¹²⁹⁸ Bu nedenle Manuel'in komutanlarından önce Gudlios Tzykandeles; sonra da Mikhail Angelos Türkmenler üzerine başarılı gece seferleri düzenlemişlerdir (1173 veya 1174).¹²⁹⁹ Niketas, Bizans ve Türkler arasında

¹²⁹⁶ İçerisinde beş şehri barındıran Sandıklı Vadisi'dir. Burada Otrous / Otreus (Çorhisar), Brouzos (Karasandıklı), Stektorion (Emirhisar), Hieropolis (Koçhisar) ve Eukarpia olarak beş şehir bulunmaktadır. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.150, 164; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.259, 623, 746.

¹²⁹⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, s.85.

¹²⁹⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.85.

¹²⁹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.86; Bu seferlerde Bizans kuvvetleri, kendilerini gecenin karanlığında Türkmenlerden ayırmak için “Sideros!” (Demir) diye bağırarak bir parola belirlemişlerdir. Başlarda bu parola hakikaten başarılı olmuş ve fakat sonradan Türkler bu parolayı anlamışlar ve onlar da aynı şekilde bağırılmışlardır. Niketas bu iki komutanın seferinin tam anlamıyla başarılı olup olmadığı hususunda kesin bir bilgi vermez. Niketas Khoniates, *Historia*, s.86; Muhtemelen Türkmenler parolayı çözdükten sonra bu mücadelede Bizans kuvvetleri geri çekilmişlerdir.

sürekli devam eden seferler olduğunu ama bunların anlatılmaya değer olmadığını; her sefer için aynı şeyleri yazmanın okuyanı da sıkacağını ifade ederek ayrıntıya girmemiştir.¹³⁰⁰ Buradan da anlaşılıyor ki Türkmen akınları dur durak bilmeden devam etmektedir. Buradan itibaren kayda değer bir hadise yaşanmış ve Manuel, Türkmenler üzerine asker sevk etmiş ve Türkmenlerden binlerce kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine Türkmenler de kuzey taraflarında bulunan Bizans muntikalarına saldırmışlar ve onlardan 100.000 esir almışlardır. Onlar, bu esirleri tacirler vasıtasıyla İran'a sevk etmişlerdir (1176).¹³⁰¹

Manuel, kuvvetlerini toplayarak Anadolu'ya geçmeye karar verdi (1174 yılı sonu veya 1175 yılı başı). Bu haberi alan Kılıç Arslan derhal kendisine elçi yollayarak imparatorun istediği şartları uygulayacağını ifade etti. Hatta Anadolu'ya Manuel'in uygun gördüğü şehirlere garnizon olarak birlikler yollamasını istedi. Bunun üzerine Manuel, Aleksios Petraliphas'ı Anadolu yoluna çıkardı. Kılıç Arslan ise ele geçiremediği bazı şehirlere haber göndererek Bizans kuvvetlerinin gelmekte olduğunu bildirdi. Bu durumda iki ordu ile mücadele edemeyeceğini düşünen bazı şehirler de Kılıç Arslan'a teslim oldu. Kinnamos'un adlarını vermediği bu şehirleri Kılıç Arslan Bizans'a teslim etmedi.¹³⁰² Böylece 1262 antlaşmasında geçen Kılıç Arslan, “*Ele geçireceği şehirlerden daha büyük ve daha önemli olanlarını imparatora verecekti.*”¹³⁰³ koşuluna uymamış oldu. Anadolu'da rakipsiz kalan ve gücünün bilincinde olan Kılıç Arslan ve Türkmenler de ara

¹³⁰⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.86.

¹³⁰¹ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.246, 247-248; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s.183.

¹³⁰² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.209-210.

¹³⁰³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.151.

vermeden Bizans arazilerine akınlarına devam etmekteydiler.¹³⁰⁴ Böylece 1262 antlaşmasında, Kılıç Arslan, “Kendi hâkimiyeti altında bulunan fakat hırsızlıkla geçinen ve genellikle Türkoman (Türkmen) denilenleri, Romaluların topraklarına zarar verdikleri takdirde cezasız bırakmayacaktı”.¹³⁰⁵ koşulu da uygulanmamış oluyordu.

Niketas, Miryokefalon Savaşı’na giden yolda, “Sultan daima iyi düşünülmüş, planlı ve dikkatli davranıyor ve savaşları, emniyetli bir mesafeden izleyerek, komutanlarına idare ettiriyordu. Kimse onu birliklerinin başında ve savaşçılarının sıkıntılarını paylaşırken görmüyordu. İmparator Manuel ise buna mukabil cesur bir yüreğe sahipti; kendisini kolayca savaşa kaptırıyordu ve bizzat iyi bir savaşçıydı. Düşmanın herhangi bir yere baskın yapıp devleti içinde tahribatta bulunduğunu duyar duymaz en önden atına atlar ve cesaretle savaş alanına koşardı.”¹³⁰⁶ diyerek Kılıç Arslan’ın planlı ve sabırlı hareketinden; Manuel’in ise cesaret ve savaşçılığından¹³⁰⁷ söz ediyordu.

¹³⁰⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.121.

¹³⁰⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.151.

¹³⁰⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, s.121.

¹³⁰⁷ Manuel, babası imparator iken 1139’daki Niksar kuşatması sırasında Bizanslılar ile Türkler arasında şiddetli mücadeleler devam ederken, “Manuel -ki benim tarafımdan daha önce sık sık belirtildiği gibi, imparator Ioannes’in küçük oğlu idi.- babasının haberi olmadan adamlarıyla beraber düşmanın ortasına atıldı. Onları geri püskürttü ve Romalı askerlerin kaybolmuş olan cesaretlerini canlandırdı.” şeklinde Kinnamos’un ifadeleriyle, onun cesaretli ve gözü kara bir savaşçı olduğu anlaşılmakta idi. Manuel, bu kuşatma esnasında henüz on sekiz yaşında bile değildi. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19.

İmparator Manuel, “*Damalis Boğazını (Boğaziçi)*¹³⁰⁸’ni geçti ve doğruca *Melangeia*¹³⁰⁹’ya gitti. *Bithynia* ve *Rhyndakos*¹³¹⁰ şehirlerinden yeterli kuvvet topladıktan sonra *Dorylaion (Eskişehir)* ovalarına yönelerek, oradaki Roma kalelerine henüz barış sürerken malzeme doldurmak; sultana düşman olanları desteklemek ve ayrıca *Dorylaion (Eskişehir)* kalesini tekrar inşa etmek üzere yürüdü.”¹³¹¹ Manuel, önce orta Anadolu’da önemli noktalardan biri olan Eskişehir civarında *Dorylaion (Eskişehir)* şehrini kurdu ve ardından da Menderes nehrinin doğduğu yere yakın ve zamanla çökmüş

¹³⁰⁸ İstanbul ile Anadolu yakası arasında geçişin en çok kullanıldığı yer idi. Anadolu yakasında Üsküdar’ın burun çıkıntısındaki iskelenin adıdır. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.199.

¹³⁰⁹ *Mela / Melagena / Melagina / Melangina / Malagina* olarak değişik şekillerde ifade edilen yer İzmit ile Eskişehir arasında yaklaşık orta yerde ve Osmaneli yakınlarındadır. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.216, 221, 223, 226, 228-229; Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.538; Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Keçiş, “Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II Bildirileri (3-5 Nisan 2015)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, C.I, Kocaeli, 2016, s.73-82.

¹³¹⁰ Ulubat Gölü’nü içine alan ve Bizans’ın askeri seferlerinde ordugâh kurduğu geniş ova. Bkz. yukarıda s.223 dn.1006.

¹³¹¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.211.

olan Sublaion Kalesi¹³¹²'ni tekrar inşa etti. Her iki şehre de garnizon bıraktıktan sonra İstanbul'a döndü.¹³¹³

¹³¹² bkz. aşağıda s.373-375.

¹³¹³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.121-122; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.211-213; Kinnamos, "Bu Dorylaion bir zamanlar Andolu'nun en büyük şehirlerinden biriydi ve çok önemliydi. Burada etrafındaki ovalarda hafif bir rüzgâr eser; ovaları düz ve olağanüstü güzelliindedir; zengin, bereketli, bol çimenli ve fevkalâde tahıl verir. Ortasından görünüşü güzel ve suyu tatlı bir nehir geçer. Öyle çok balığı vardır ki, halkın durmadan tutmasına rağmen tükenmez. Daha önceki Caesar Melissenos tarafından burada şahane binalar yapılmıştı ve kalabalık köyler, tabii sıcak su kaynakları, revaklar ve hamamlar vardı. Orada insanoğluna zevk veren her şey bol bol mevcuttu." diyerek bu şehrin hem Türkler hem de Bizans için ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Devamında şehrin Türkler tarafından yakıldığından; boşaldığından bahsetmektedir. Manuel'in orada çadır kurmuş iki bin kadar Türkü püskürttüktan sonra şehri yeniden kurmaya başladığını belirtir. Bu sıralarda Türkler de burasının inşa edilmesini engellemek için birçok baskında bulunmuşlardır. Manuel de buna karşı direnmiştir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.211; Yukarıdaki durum Bizans ve Türklerin burada ısrarcı olmalarını açıkça göstermektedir. Ayrıca bu hususta Süryani Mihael, "İmparator, uzun zamandan beri tahrip edilmiş olan iki şehri tekrar inşa etti ve orada yerleştirdiği askerlerle Türkleri tazyik etti." Süryanî Mihael *Vekayinâmesi*, II, s.246 ve Abû'l-Farac ise, "Yunan kralı Manuel hareket ederek Türklerin hududu üzerinde iki şehir kurdu ve buraya asker yerleştirdi. Bunlar Kılıç Arslan hanedanına mensup olanları şiddetle tazyik ettiler." Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.421 şeklinde bilgi vermekte lâkin her ikisi de kalelerin isimlerini vermemektedir. Ayrıca İbnü'l-Ezrak da Manuel'in Konya üzerine seferi esnasında Anadolu'da iki büyük şehir

Dorylaion (Eskişehir)'daki durum II. Kılıç Arslan tarafından hiç de iyi karşılanmamıştır. O, kendi sarayında güçlü olan Gabras adında birisini imparatorun kendisine karşı husumet beslememesini rica etmesi için İstanbul'a göndermiş ve fakat imparator bu ricayı geri çevirerek Gabras'ı sultana geri yollamıştır.¹³¹⁴ Kılıç Arslan ve Manuel arasındaki münasebette karşılıklı suçlamalar ile ilişkiler iyiden iyiye gerilmişti. “İmparator, sultanı, kendisine iyilik edene karşı nankörlük etmekle; teb'asına hâkim olmaya çalıştığı sırada kendisine yaptığı türlü yardım ve iyilikleri unutmuş olmakla suçluyordu. Sultan ise, imparatoru, hiç düşünmeden anlaşmaları ihlâl etmek; dostlukları düşüncesizce yaralamak; beklenmedik şekilde barış antlaşmalarını tadil ve tagyir etmekle suçluyor; imparatorun, kendisine parlak ve kandırıcı vaadlerde bulunduğunu ve hatta bu vaadlerini imparatorluk purpuru ile imzalanmış belgelerle belirtmiş olduğu halde bunlardan ancak pek azını yerine getirdiğini belirtiyordu.”¹³¹⁵

Kılıç Arslan ve Alman (Germen) imparatoru Friedrich Barbarossa arasında da müzakereler mevcuttu. Barbarossa, sürekli Kılıç Arslan'ı Bizans ile mücadele etmesi

inşa ettiğiinden bahsetmektedir. Burada onun kronolojik bir hata yaptığı ortada olmasına rağmen iki şehir inşası bilgisi doğrudur. Bu şehirlerin adları onda da geçmemektedir. İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s.183.

¹³¹⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214; Vryonis, “Anadolu'da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, s.356; Burada elçilik görevini yürüten Kılıç Arslan'ın Emir-i Hacib'i İhtiyareddin Hasan b. Gabras (İhtiyareddin Hasan İbn Gavras) olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cabri, *Bizans Taşra Aristokrasisinde Gabras Ailesi (X-XII. Yüzyıllar)*, s.40-42.

¹³¹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.122-123.

hususunda teşvik etmekteydi. Bu sayede Manuel'in Anadolu ile ilgilenmesini sağlayacak ve onu Avrupa'dan uzaklaştıracaktı.¹³¹⁶

Manuel Komnenos, Sırp, Macar, Lâtin ve Tuna İskitleri (Kuman)'nden müteşekkil güçlü bir kuvvet teşkil etti.¹³¹⁷ İmparator Manuel, “*Türk milletini ortadan kaldırmak ve Konya surlarını bizzat yıkmak amacıyla yürüyüşe geçti. Sultanı eline geçirmek; ayağını ensesine dayayarak onu kendisine basamak taşı yapmak istiyordu.*”

¹³¹⁶ A.A.Vasiliev, *History of The Byzantine Empire*, Vol. II, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1952, s.425-426; M.V.Levçenko, *Bizans Tarihi*, Çev.Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul, 1999, s.208.

¹³¹⁷ Kinnamos, Sırp ve Macarlardan sayısız birliklerin toplandığını; gerek askerlere gerek atlara gerekli malzemeyi taşımak için Trakya'daki köylerden sayısız öküz alındığını ve 3000'den fazla arabanın olduğunu ifade etmiştir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214; Niketas ise, Manuel'in kuvvetlerini yeni hizmete alınanlarla takviye ettiğini; Lâtin ve Tuna İskitleri (Kuman)'nden kuvvet alındığını ifade etmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.123; Ne Kinnamos ne de Niketas Bizans kuvvetlerinin sayısı hakkında net bir bilgi vermiştir. Süryani Mihael, Bizans erzaklarını taşıyan 5000 araba olduğu bilgisini vermektedir. *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.249; Anonim selçuknâme araba sayısından bahsetmezken; Bizans kuvvetlerinin 70.000 piyade okçu olduğunu ifade etmektedir. *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.25; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.37; İbnü'l-Ezrak, araba sayısını 70.000 ve süvarileri de 700.000 olarak vermiştir. İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s.182.

Manuel, İstanbul'dan çıkmadan önce Ayasofya'ya giderek zafer için dua etti.¹³¹⁸ Bu arada sultanın da hazırlıklara giriştiğini görmekteyiz ki o, Mezopotamya ve ülkenin iç kısımlarında yaşayan Türkmenlerle kuvvetlerini güçlendirdi.¹³¹⁹ Ayrıca Manuel'in kuvvetlerinin yolda yıpratılmaları için birtakım girişimlerde de bulundu: “*Sultan, askerlerine, muharebeye tutuşmayıp, imparatorun ordusunun önünden; sağ ve sol cenahlarından ve arkasından kabileler halinde yürüyüp; köyleri ve insanlarla hayvanlar için yiyecek teşkil eden bütün malzemeleri yakmalarını emretti. Onlara keza, sarnıçları, su kaynaklarını (çeşmeleri) ve kuyuları içine ölü insanların cesetleri ile köpek, eşek ve diğer her türlü naaş ve murdarlığı atmakla suları kirletmelerini tembihledi. Kalelerde bulunan askerlere de taarruz etmeyip son kuvvetlerine kadar müdafaa kalmak; tamamıyla zayıf düştükleri vakit de buralarını kâmilen yaktıktan sonra uzaklaşmak emrini verdi.*”¹³²⁰

Sultan aynı zamanda Manuel'e, bütün şartlarını kabul edeceğini bildiren bir barış önerisinde bulunmak üzere elçiler gönderdi. Manuel'in yanındaki deneyimli kimseler barış yapılması hususunda ona telkinlerde bulundular fakat o, elçileri boş geri gönderdi.

¹³¹⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123; Buradan anlaşıldığı gibi Manuel, büyük bir gayretle Konya merkezini ele geçirmek ve Anadolu'yu tamamen Bizans hâkimiyetine almayı hedeflemekteydi.

¹³¹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123-124.

¹³²⁰ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.248-249; Bizans kuvvetlerinin ilerleyişinde “*Türkler de görünmüşlerdi ve küçük çarpışmalarla Bizanslılara saldırmaktaydılar. Bunlar Bizanslıların önünden giderek; bunların hayvanlarına yem bulamamaları için de kaynak ve kuyuları pislemişlerdi. Bizanslılar da esasen orduda salgın halini alan bir hazım hastalığından muzdariptiler.*” diyerek; Niketas yukarıdaki bilgiyi teyid etmiştir.

Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

Sultan, onunla müzakere etme hususunda tekrar harekete geçti ise de, Manuel, “*kibirli bir palavrayla, ona cevabını bizzat ve Konya’da bildireceğini belirtti.*”¹³²¹ Artık bir barış yapmanın mümkün olmadığı da kesinleşmiş oluyordu.

Manuel, 1176 yılı ilkbaharında, Anadolu’ya geçerek Rhyndakos’ta karargâh kurdu. Karargâh’a Macar ve Sırp’ların geç gelmeleri Bizans birliklerinin Konya istikâmetinde ilerlemelerini geciktirdi. Bu gecikme ile birlikte Manuel ancak yaz aylarında yoluna devam edebildi.¹³²² Rhyndakos’tan itibaren Phrygia ve Laodiceia (Denizli) içinden geçerek Khonai (Kolossai / Honaz)’ye geldi. Yoluna devam ederek Lampis (Lampe)¹³²³ üzerinden Kelainai (Dinar)’ye yürüyerek Khoma ve Myriokephalon’a geldi.¹³²⁴

Sultan, Miryokefalon’dan sonra Bizans’ın geçmesi gereken yolun darlaştığı Tzibrizze¹³²⁵ geçidini işgal ederek birliklerini bu dar geçide yerleştirdi. Buna karşın hiçbir tedbire başvurmadan Manuel, birlikleri ile bu geçitten geçmeyi denedi.¹³²⁶ Fakat Kılıç Arslan’ın tuzağına düşmekten kurtulamadı. Burada dikkat edilecek bir husus daha vardır ki bu da Kılıç Arslan’ın, Bizans birlikleri ile bir meydan muharebesine girmekten sürekli kaçınmasıdır. Sultan, yol boyunca Bizans birliklerini takip ettirmiş ve yıpratmıştır.

¹³²¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124; Kılıç Arslan’ın, Manuel’e aralıklarla elçi göndermesinin sebebinin sadece barış için değil; Bizans’tan istihbarat için olduğu anlaşılmaktadır. Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.208 dn.434.

¹³²² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214.

¹³²³ bkz. aşağıda s.363-365.

¹³²⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

¹³²⁵ bkz. aşağıda s.381 vd.

¹³²⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124.

Savaşın kaderini belirleyen de aslında bu olmuştur diyebiliriz. Çünkü akıllıca bir plan dâhilinde savaşın yeri ve zamanını sultan belirlemiştir.¹³²⁷ Diğer taraftan savaş, Bizans birliklerinin yabancı olduğu Türk topraklarında vukua gelmiştir.¹³²⁸

Geçitte sıkışıp kalan Bizans birliklerinin -öncü, merkez ve artçı- birbiri arasındaki bağ Türklerin saldırıları ile koparılmış ve ortalık kan gölüne dönmüştü. Geçitte sıkışıp kalan Bizans birlikleri birbirlerinin hareketlerini engelliyorlardı. Buradakiler, artçılardan ve imparatorun birliklerinden yardım alamayınca kolayca Türkler tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir. Yolu tıkayan arabalar da Bizans birliklerinin geri çekilmesini (ric'at) mümkün kılmamaktaydı. Bu arabalar Bizans birlikleri ve imparator arasında bir set teşkil ediyorlardı.¹³²⁹ Bir ara imparatorun arkada kalan ağırlıkları ve karargâhı 50.000 Türkmen tarafından baskına uğradı. Türkmenler burada 5000 arabayı; silahlar, harp aletlerine ait keresteleri, kilise olarak kullandıkları çadırları, haçları yağmaladılar.¹³³⁰

¹³²⁷ Refik Turan; Abdulvahit Çakır, “Selçuklu Dönemi Türk Tarihi Çerçevesinde Anadolu’da Savaş ve Tabiat”, *GEF Dergisi Reşat Genç Özel Sayısı*, C.1, Ankara, 2009, s.333-334.

¹³²⁸ *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.II, Ed. William Stubbs, s.103; *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I, Translated From The Latin by Henry T. Riley, s.420; A.A.Vasiliev, “Manuel Comnenus And Henry Plantagenet”, s.238.

¹³²⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.125-126; Çay, *Anadolu’nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.108-109.

¹³³⁰ *Süryani Mihael Vekayinâmesi*, II, s.249.

Gün boyu süren mücadelelerde geçit tabiri caizse kan gölüne dönmüştü (17 Eylül 1176)¹³³¹. Manuel bu süreçte mücadeleyi kazanma ümidini kaybetmiş; Türklere esir olması bir iki kez an meselesiyken kurtulmuştu. Nihayet öncü birliklerin yanına ulaştığında hava kararmaya başlamış ve buradaki birlikler de Türkler tarafından çepre sarılmıştı. Manuel, bir ara gizlice kaçmayı planlamıştı ve fakat burada kendisine karşı yapılan muhalefet neticesinde bu kararından da vazgeçmişti. Gece, Türkler tarafından her an baskına uğrama ve kılıçtan geçirilme korkusuyla, onlar için oldukça zor geçti. Bu anlarda Bizans'ın hezimetini de ortaya çıkmıştı. Bu mücadele neticesinde iki taraf arasında bir antlaşma yapıldı.¹³³² Antlaşmada Manuel'in, daha önce Türklere karşı inşa

¹³³¹ Miryokefalon Savaşı'nın tarihi hakkında bkz. A.A.Vasiliev, "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantinische Zeitschrift*, Vol.27, 1927, s.288-290.

¹³³² Niketas Khoniates, *Historia*, s.126-131; Burada Niketas, "*Barış devrelerinde imparatorun avuç dolusu hediyelerini alan adamlarının tavsiyelerine uyararak sultan, bir barış elçi heyeti yollayarak eski antlaşmaları yeniden yürürlüğe geçirmek istedi.*" Niketas Khoniates, *Historia*, s.130; Süryanî Mihael ve Abû'l-Farac ise, Türklerin korkusundan çemberin dışına çıkamayan "*imparator, geceleyin sultana haber gönderip barış diledi. Esasen kendisi de korku içinde olan sultan derhal razı oldu.*" Süryanî Mihael *Vekayinâmesi*, II, s.249; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.422; Anonim Selçuknâme'de "*Çaresiz kalan Kir Manol (Manuel) şefaati için Michal (Mîgâl)'ı sultanın yanına gönderdi, âman diledi.*" şeklinde bilgi mevcuttur. *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.25; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.37; Niketas, sultanın antlaşma teklifinde bulunduğunu; Süryanî Mihael, Abû'l-Farac ve Anonim Selçuknâme ise tam tersini ifade etmiştir. Niketas'a göre sultan barış istedi ise burada büyük bir zafer kazandığını onun tam idrak edemediğini çıkarabiliriz. Süryanî Mihael, Abû'l-Farac ve Anonim Selçuknâme'ye göre

ettirdiği Dorylaion (Eskişehir) ve Sublaion kalelerini yıkması yer alıyordu.¹³³³ Ayrıca kaynaklardan anlaşıldığına göre antlaşmada savaş tazminatı hususunda madde de yer alıyordu.¹³³⁴ Manuel, antlaşma sonrası kılavuzlar eşliğinde İstanbul'a dönüş yoluna geçti. Kılavuzlar, onu geldiği yoldan götürüyorlardı. Manuel, Khonai (Honaz) üzerinden

imparator barış teklifi sundu ise onun yenilgiyi tam anlamıyla kabullendiğini çıkarabiliriz. Ayrıca Mihael, imparatorun barış teklifini sultanın çekindiği için derhal kabul ettiğini ifade etmesinden de yine sultanın büyük bir zafer kazandığını tam idrak edemediğini anlamalıyız. Burada Süryanî Mihael, “*Sabah, sulh ilan edilince, Türkler, sulha razı olduğu için sultana sövmeye başladılar ve ona ‘hain’ dediler. Bu vaziyette, imparator, Türkmenlerin cüretkârlığından korunmak üzere sultanın üç emîrinin refakatiyle dışarı çıktı. Fakat onlar durmadılar. Grek karargâhı hareket etmeye başlayınca, Türkmenler de her taraftan Greklere hücum edip onları öldürmeye başladılar.*” ve “*Türkmenler, her taraftan gelip, ellerine düşmüş olanlarla barış akdettiğinden dolayı sultanı tahkir ediyorlar ve ona hücumlar yaparak onları öldürüyorlar ve yakalıyorlardı. Onlar uzaktan da ok atarak onları telef ediyorlardı. Rumlar, kendilerine refakat etmekte olan emîrlere: ‘Bu telefatımız sizin tarafınızdan mı; yoksa çapulcular tarafından mı yapılıyor?’ diye sordular. Onlar yemin edip: ‘Bizim tarafımızdan değildir. Bunlar barbar adamlar olup bizi dinlemiyorlar.’ dediler.*” Süryanî Mihael *Vekayinâmesi*, II, s.249-251 şeklinde bilgisinden Türkmenlerin, hem bu antlaşmaya muhalif olduklarını hem de Selçuklular tarafından kontrol edilemediğini anlamaktayız. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.209-210.

¹³³³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.131.

¹³³⁴ Süryanî Mihael *Vekayinâmesi*, II, s.250, 251; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.422; *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluk, s.25; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.37.

Philadelphia (Alaşehir)'ya ulaştı. Burada gücünü toplamak için -savaş onu bir hayli yormuştu- birkaç gün kaldı.¹³³⁵ “Böylelikle, dünyayı fethetmeye gayret eden Manuel, eksilmiş bir ordu ile beraber mahcup bir halde kendi memleketine döndü.”¹³³⁶

Sultan Kılıç Arslan; Abbasi Halifesi ve komşu hükümdarlara fetihnâmeler göndererek zaferi tevdi etmiştir. Bu zafer başta Bağdat olmak üzere İslâm dünyasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır.¹³³⁷ Arap şair İbn Ta'âvîzî Halife Musta'zî'ye takdim ettiği dîvânında, “İslâm ülkelerinde beklediğimiz uğurlu zafer haberleri geldi. Şimdi Müslümanlar mes'ud ve Hıristiyanlar müteessirdir. Uc (sugur)'da vuku bulan bu haberi Müslümanlar müzik sesi gibi dinlemektedir. Mesud'un oğlu bizim için zafer; Rûm hükümdarı için felâket getirdi. Camîlerde hatipler halifenin bu müjdesini bildiriyor. Halifenin ve hatiplerin duası da Müslümanlar için başka bir askerdir.”¹³³⁸ diyerek fethin müjdelendiğini teyit etmektedir.

17 Eylül 1176 tarihinde gerçekleşen bu mücadele Miryokefalon zaferi olarak tarihte yerini almıştır. Türklerin vatan savunması yaptıkları bir mücadele olduğu için “devlet ve vatan koruyan zafer”¹³³⁹ olarak da ifade edilmektedir. Claude Cahen: “Malazgirt'ten tam yüz yıl sonra böyle bir olayın yeniden yaşanması, Bizansça, gelip geçici, önemsiz ve yavaş yavaş sindirilebilir bir olgu olarak ele alınan Türk istilalarının, gerçekte böyle olmadıklarını, bunu böyle kabul ederek, buna katlanmanın en iyi yollarını

¹³³⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.131-132.

¹³³⁶ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.251.

¹³³⁷ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.250; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.210.

¹³³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.210.

¹³³⁹ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.223.

aramaya koyulmak gerektiğini göstermiş oluyordu. Yeni bir devlet gerçekten kurulmuştu ve artık hesaba katılması gereken bir güçtü... Daha uzun süreli olarak da, Myriokephalon bozgunu büyük Franko-Bizans tasarısının çökmüş olduğunu göstermekteydi”¹³⁴⁰ diyerek savaşın etkileri ile ilgili önemli bir tespitte bulunmuştur.

İmparator Manuel, Alman imparatoru Friedrich Barbarossa’ya gönderdiği mektubunda yenilgisini gizlemiş idi. Ancak II. Kılıç Arslan, Alman imparatoruna gönderdiği elçi ile zaferi anlatmış ve ittifak amacıyla kızını da istemiştir. Hal böyle olunca Alman imparatoru da Manuel’in kendisine tabî olmasını istemiştir.¹³⁴¹ Manuel, yolu üzerindeki Sublaion’u antlaşma hükmüne göre bizzat tahrip etmiş ve fakat Dorylaion (Eskişehir) kalesi için herhangi bir girişimde bulunmamıştı. Bunun üzerine Sultan, kendisine antlaşma hükümlerini hatırlatmış ve Dorylaion (Eskişehir)’u neden yıktırmadığını hayretle karşıladığını bildirmiştir. Manuel de zor bir durumda mecburiyet içerisinde antlaşmayı imzaladığını ve artık buna uymayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Sultan, Atapakos (Atabeg) komutasında 24.000 kişilik bir kuvveti sefere göndermiştir. Atapakos, Menderes kenarındaki şehirlere -Tralleis (Aydın), Phrygia Antiokheia (Kuyucak)¹³⁴², Luma (Louma), Pentakheir (Pentacheir)¹³⁴³ vs- hücum ederek

¹³⁴⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu Türkler*, s.116.

¹³⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.210.

¹³⁴² Kaynak bilgisi için bkz. s.255 dn.1129.

¹³⁴³ Ramsay, Louma (Luma) ve Pentakheir’i Menderes Vadisi’nin aşağılarına kadar götürmektedir. Buraları Latmos yanındaki Beşparmak adlı yere lokalize etmektedir. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası*, s.145; P.Witteck, Aydın – Nazilli arasındaki Köşk demiryolu istasyonunun güneyindeki *Dalama*’nın burası olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir. Wittek, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, s.207, dn.27.

başarılar elde etmiş; sahil bölgesine kadar ulaşmıştı. Manuel de Ioannes Batatzes, Konstantinos Dukas ve Mikhail Aspietes'i onların üzerine gönderdi. Ne yazık ki, Atapakos (Atabeg), geri dönüşünde Menderes nehrini geçmiş ve fakat burada Alan milletinden birisi tarafından öldürülmüştür. Bu durumda disiplini bozulan Türklerden birçoğu da kılıçtan geçirilmiş; pek azı kaçabilmiştir (1177-1178 arası).¹³⁴⁴ Bu başarı ile Manuel, Lakerion ve Panasion (Banaz)¹³⁴⁵'daki Türklerin üzerine taarruz etti. Burada Laodikeia (Denizli)'lı Katides, Türkleri, imparatorun yaklaştığını bildirerek korkuya düşürmek isterken kaçmalarına sebep olmuştu. Buna imparator kızdı ve onun burnunu kestirdi. Böylece imparatorun Türklere karşı ikinci hamlesi boşa çıktı. Manuel, Andronikos Angelos ile bir kez daha Türkler üzerine saldırı düzenledi. Ancak, Lampe ve Graosgola (Yorgalar)¹³⁴⁶ arasındaki Charaks (Kharax /Kharaks)'ta bir yararlılık gösteremediği gibi -çünkü gecenin bir yarısında arkasında nara atarak Türkler belirmişti- birkaç Türk çobanı esir ve otlaklardaki sürüleri yağma etmeyi kendisine kâr görmüş ve oradan korkuyla ayrılmıştır. O, önce Khonai (Honaz); ardından da Phrygia'daki Laodikeia (Denizli)'ya ulaştı. Bu kaçış imparatorun da hoşuna gitmedi ve fakat ona, çok

¹³⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.133-135.

¹³⁴⁵ Uşak'ın doğusundaki Banaz Ovası olduğu düşünülmektedir. Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.102; Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.207 dn.28.

¹³⁴⁶ Ramsay, Charax ve Graosgola'yı Harir Boğazı üzerinden geçen yol üzerinde göstermektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.84; P.Wittek ise Graosgola'yı Bozdağ'ın doğu sınırında bulunan *Yorgalar*'a yerleştirir. Burası Afyon İli Dazkırı İlçesi merkez bucağına bağlıdır. Harhil Boğazı ise burasının batısında derin bir vadidir. Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.207 dn.28; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.821.

az sayıda Bizanslının maktül düşmesinden ötürü bir ceza vermedi.¹³⁴⁷ Manuel'in bu son gayreti de bir işe yaramamıştır. Zaten Miryokefalon'da alınan yenilgi Bizans'ın Göller Yöresi'ndeki etkinliğini kaybetmesinde oldukça etkili olmuştur. Manuel'in savaş sonrasındaki biri başarılı ikisi başarısız olmak üzere gerçekleştirdiği mücadelede Bizans'ın buradaki zayıflığını göstermesi bakımında kayda değerdir.

Manuel Komnenos, Miryokefalon yenilgisi sonrası İstanbul'da ölümüne kadar geçen dört yılda savaşın etkisinden kurtulamamıştır. 1179'da bir müddet İstanbul'da kalan Willermus Tyrensis: *“O günden sonra imparatorun dayanmaya çalıştığı söyleniyordu; bu kötü yıkımın hatırası kalbinde derin bir acı bıraktı. Bundan sonra, ona ne kadar yalvarsalar da, kendisinde çok karakteristik olan mutluluk ve eğlenceyi hiç kimsenin yanında göstermedi. Yaşadığı süre boyunca asla daha önceden sahip olduğu sağlığın tadına varamadı. Sözün kısası, yaşadığı bu yıkımdan kalan hatıraların baskısı ona gönül rahatlığını ve ruhundaki huzuru tekrar yaşatmadı.”*¹³⁴⁸ diyerek imparatorun durumunu özetlemiştir. Bu yenilginin etkisinden hiçbir zaman çıkamayan Manuel Komnenos 24 Eylül 1180 tarihinde vefat etmiştir.¹³⁴⁹

¹³⁴⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, s.135-136.

¹³⁴⁸ *A History of Deeds Done Beyond The Sea By William Archbishop of Tyre*, Vol. II, XXI.12, s.415.

¹³⁴⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.153-154; *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.259, 260; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 424.

2. Miryokefalon Savaş Mahalli İle İlgili Görüşler

Miryokefalon Savaşı'nın yeri hususunda yerli ve yabancı birçok araştırmacı farklı tezler ileri sürmüşlerdir. İleri sürülen tezler Denizli, Isparta ve Konya sınırları içerisinde yer almaktadır.

a. Denizli

a.1. Düzbel

1886 yılında yazdığı bir makalesinde ilk kez Düzbel'i savaş yeri olarak dile getiren W.M.Ramsay olmuştur. W.M.Ramsay burada özellikle Khoma¹³⁵⁰ üzerinde durmaktadır. Anna Komnena ve Niketas'a atıf yapılarak Khoma'nın bir Thema¹³⁵¹ olduğu ifade edilmiştir. Sublaion (Siblia) Kalesi de Khoma Theması'nın savunulması için Bizans-Türk sınırında Bizans'a ait ileri bir karakol durumundadır. Buradan hareketle Ramsay, savaşın Sublaion (Sibilia) yakınında olduğunu ifade ederek geçidi de bu yakınlarda aramıştır. Savaşın tek tanığı olarak ifade ettiği Niketas'ın *Myriokephalon* ve *Tchyvriji Kleisoura* olarak verdiği iki isimden bahsetmektedir. Khoma veya Siblia

¹³⁵⁰ Sublaion (Siblia)'un Khoma ve Justinianapolis (bkz. I. Bölüm s.99-100) ile aynı yer olduğunu ifade etmiştir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.82, 83, 147; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.I, s.224.

¹³⁵¹ Bizans Devleti'nin Anadolu'da kurduğu toprağa dayalı idarî, askerî ve sosyo-iktisadî bir sistemdir. Thema ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Muğla, Aralık 2018.

yakınında önemli bir geçitin olduğunu ve bu geçidin de Ak Dağ ve Djebel Sultan Dağı'nı birbirine bağlayan Düzbel olduğunu belirtmiştir.¹³⁵²

Düzbel'in yaklaşık 2 mil kadar doğusunda yol ikiye ayrılmaktadır. Tchul (Çöl) Ovası (Metropolitanus Campus)'na giden bir yol Turrije (Dobrice / Değirmen / Kızılören) Boğazı olarak adlandırılan uzun dar bir geçitten sağ taraftan aşağıya inmektedir. Diğer yol ise sola dönerek Sandıklı'ya doğru devam eder. W.M.Ramsay, burada Niketas'ın tasvirine göre Manuel'i önce harap Myriokephalon kalesine ulaştırır ve daha sonra uzun ve dar bir geçit olan Tchyvriji Kleisoura'nın önüne getirir. O, Turrije Boğazı'nın Niketas'ın tasvirine mükemmel bir şekilde uyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Turrije'nin Niketas'taki Tzibritze (Τζιβριτζή) ile aynı olabileceği ve Türkçe bir ismin Yunanca karşılığı olabileceğini belirtmiştir. Buradan hareketle W.M.Ramsay, Myriokephalon'un Düzbel'de bir kale olduğu kanaatine varmaktadır. Khoma'da harabelerin varlığı konusunda bilgi aldıklarını ancak yürüyüşlerinin hızından dolayı bunları gözlemleyemediklerini ifade etmiştir.¹³⁵³ W.M.Ramsay, hemen hemen aynı bilgileri 1890'da yayımladığı *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* adlı eserinde de tekrar etmiştir.¹³⁵⁴ Farklı olarak eserinde III. Haçlı Seferi ile ilgili Latin kaynaklarının verilerine dayanarak gün gün seferdeki duraklar hakkında bilgi vermektedir. Burada 2 Mayıs 1190'da Haçlıları Sozopolis (Uluborlu)'e getirir ve ardından 3 Mayıs'ta *Manuel'in mağlup düştüğü geçit* ibaresini kullanır.¹³⁵⁵ Burada Manuel'in mağlup düştüğü geçitten kastı muhtemelen Miryokefalon Savaşı olmalıdır. W.M.Ramsay eserinde Miryokefalon Savaş mahallini Uluborlu'nun batısında ve doğusunda bir yere yerleştirmiştir. Muhtemelen eserinde III.

¹³⁵² Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor", III, s.123-126.

¹³⁵³ Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor", III, s.126-127.

¹³⁵⁴ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.147.

¹³⁵⁵ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.139-140.

Haçlı seferi güzergâhını verirken bu hususu Miryokefalon Savaş mahalline adapte edememiş veya farkedememiştir.

Feridun Dirimtekin, 1944 yılında kaleme aldığı *Konya ve Düzbel* adlı eserinde Miryokefalon Savaşı'nın yeri hususunda Düzbel tezini yeniden dile getirmiştir. Ona göre Manuel'in mektubu ve Niketas'ın yazdıklarının tetkik edilmesi neticesinde vaziyetin Düzbel boğazına daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Dirimtekin, “*Dar ve uzun bir boğaz, iki tarafı dik meyillerle inen yarlar, boğaza inen yüzlerce dar vadiler (Myriocephallon – Binbaş), birçok su menbaları.*” şeklinde coğrafi kriterleri ifade ettikten sonra Manuel'in mektubunda belirttiği 10 mil uzunluğundaki yürüyüş kolu ifadesi ile Düzbel boğazının dar kesiminin 10 km.'den fazla olduğunu ve özellikle boğazın ortada 1654 rakımlı tepenin hizasından Sarıkaya – Tavukpınarı – Değirmen boğazı kısmında çok dar olduğunu eklemiştir. Buradan hareketle bu verilerle Miryokefalon savaşı'nın Düzbel'de olduğunu kabul etmiştir.¹³⁵⁶ Dirimtekin, başka bir çalışmasında savaşın yeri ile ilgili herhangi bir ayrıntıya girmeden Sublaion'u Khoma'ya yerleştirerek burasının 3 km. kadar doğusunda Myriocephalon Kalesi'nin bulunduğu Düzbel'den söz etmiş ve tezini tekrarlamıştır.¹³⁵⁷ Bu hususta herhangi bir müstakil çalışma yapmamakla birlikte Düzbel tezine A.Z.V.Togan da katılmıştır.¹³⁵⁸

¹³⁵⁶ Feridun Dirimtekin, *Konya ve Düzbel*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1944, s.114-115 dn.1.

¹³⁵⁷ Feridun Dirimtekin, “Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, 2.Baskı, TTK, Ankara, 1993, s.254.

¹³⁵⁸ Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, s.194.

a.2. Kûfi Çayı Vadisi

Kudret Ayiter, Niketas Khoniates ve Manuel'in İngiltere Kralı'na yolladığı mektup üzerinden araştırmasını yapmıştır. Bu iki kaynağa dayanarak belli tespitlerde bulunmuştur. Geçidin uzunluğu (10 mil / 7-8 km. olarak tahmin etmiştir), savaş arabalarının durumu, geçit içindeki dere, çıkış noktasındaki tepeler, savaş esnasındaki toz / kum fırtınası, geçit içindeki uçurumlar, dar geçidin sonlarına soğru yedi adet çukur / oluk gibi kaynakların verilerini ifade etmiştir. Ayrıca Myriokephalon Kalesi ile Tzibritzi veya Cibrilcimani gibi yerlerin veya isimlerin günümüzde olmadığını ve bunun da başka kaynaklar tarafından teyid edilmesinin mümkün olmadığını da belirtmiştir. Ayiter Kelainai'yi Karakuyu (Eldere'nin kuzeybatısında)'ya yerleştirir ve Menderes'in kaynaklarının Çivril yakınlarındaki Kûfi Çayı; Işıklı yanındaki Bakırlı Dere; Homa arkasındaki Karanlık Dere; Homa yakınındaki İncirli Pınar ve Işıklı yanındaki Değirmenler mevkiindeki Pınarlar olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵⁹ Ona göre savaş alanı buralardan çok uzaklarda aranmamalıydı. Buradan hareketle bugünkü Karakuyu'nun doğusundaki geçitleri incelemiş ve buraların savaş yerinin tasvirine uymadığını bizzat yerinde inceleyerek ifade etmiştir.¹³⁶⁰ Choma (Homa) ile ilgili olarak Niketas'ın zikrettiği Choma'nın bugünkü Homa (Gümüşsu) olması durumunda ise geçidi Akdağ ile Burgazdağı arasında aramanın daha uygun olacağını ifade etmiştir. Buradaki geçitleri inceledikten sonra burada Gezmi Boğazı olarak ifade ettiği Kûfi Çayı Vadisi'nden bahsetmektedir. Sarıbaba Tepesi'nden başlayan boğazı Çakal ve Osman Köyleri'ne kadar incelemiş ama kötü hava koşulları sebebiyle vadinin sonuna kadar ilerleyememiştir. Sarıbaba Tepesi'nde kale kalıntısı olduğunu köylülerden öğrenmiş ve fakat yine hava

¹³⁵⁹ Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", s.690-694.

¹³⁶⁰ Bu geçitler Karakuyu ile doğusunda dağlar arasında kalan Çöl Ovası arasındaki geçitlerdir. Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", s.697-699.

muhalefeti sebebiyle çıkıp bakamamıştır.¹³⁶¹ Çalışmasını burada sonlandıran Ayiter, kesin bir yer belirtmemekle birlikte Karakuyu'nun doğusundaki geçitler ile birlikte Akdağ ile Burgazdağı arasındaki geçitleri incelemiştir. Ayiter, çalışmasında kesin bir yer belirtmemekle birlikte Akdağ-Burgazdağı geçitleri ve Karakuyu'nun doğusundaki geçitler üzerinde durmuştur. Ayrıca Karakuyu ve Senirkent arasındaki geçitlerin de incelenmesi gerektiğini de ifade etmiştir. Ne yazık ki çalışmalarının devamını getiremeden vefat etmiştir.

Burada Ayiter, III. Haçlı Seferi kaynağı Ansbert'in *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* adlı eserinden de haberdardır. Burada Sozopolis (Uluborlu) – Philomelion (Akşehir) arasındaki bir geçitten bahsedildiğinden ama bunun savaştan on dört yıl sonra ifade edilmesinden ve savaşı bizzat Ansbert'in kendisinin görmemesinden mütevellit şüphe ile karşılanabileceğinden bahsetmektedir.¹³⁶²

Kemal Turfan 1983'te Birinci Askeri Tarih Semineri'ndeki bildirisinde Akdağ üzerinden Çivril Ovası'na inen *Karanlık Dere (Akçay) Vadisi*'nin savaş mahalli olabileceğini ileri sürmüştü de¹³⁶³ sonraki arazi çalışmalarında bu görüşünden vazgeçmiştir. Kemal Turfan, Kûfi Çayı Vadisi ile ilgili ilk makalesinde Myriokephalon Kalesi'nin Işıklı'daki Sarıbaba Tepesi (1297 m.)'nde olduğunu ve Çapaklar Köyü ile Otluk Köyü arasındaki Yukarı Kûfi Vadisi'nin de Tzibritze Geçidi olduğunu ileri sürmüştü

¹³⁶¹ Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", s.700-701.

¹³⁶² Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", s.691 dn.1.

¹³⁶³ Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983, s.61-72.

ve daha sonraki çalışmalarında da tezini tekrar etmiştir.¹³⁶⁴ III. Haçlı Seferi kaynaklarından Ansbert'in *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* ve *Historia Peregrinorum*'dan haberdardır. Bu kaynakların verdiği bilgiye göre Friedrich Barbarossa'nın 3 Mayıs 1190 yılında Sozopolis (Uluborlu)'ten Philomelion (Akşehir)'a ilerlerken Hoyran Gölü kenarına geldiği ve ileride Sultan Dağı geçitlerinin Türkler tarafından tutulduğunu öğrenerek yön değiştirerek Gölün kuzeyindeki bir geçitten Kinnaborion (Karamık) – İulia (Çay) yoluyla Akşehir üzerinden Konya'ya ilerlediği bilgisini vermiştir. Ayrıca kaynakta evvelce Manuel'in bu geçitte bozguna uğradığı bilgisi de verilmiş ve buna dayanarak savaşın burada olduğu kanaatinin uyanmış olabileceği ifade edilmiştir. Bu bilgileri Kemal Turfan şu şekilde yorumlamıştır: “*Myriokephalon Savaşı'nın Karamık Beli veya Kumdanlı Ovası'nda vuku bulduğu düşüncesi büyük bir tarihi ve coğrafi hata sonucudur. Çünkü Manuel 1176 yılında Konya'ya giderken değil, 30 yıl önce 1146'da Konya'ya yaptığı başarısız bir seferden Beyşehir-Karaağaç-Yalvaç yolu ile dönerken bu belden geçmiştir. Sonra söz konusu geçit, Hoyran Gölü'nün 25 km. kuzeydoğusundaki Karamık Beli değil, Gölün 3 km. kuzeyindeki orduların geçmesine elverişli tek geçit olan Kaşıkara Beli'dir.*”¹³⁶⁵ 1146 seferinde Manuel'in Konya Beyşehir üzerinden çekilirken, Roma İmparatoru Augustus

¹³⁶⁴ Kemal Turfan, “Recherches Récentes sur la Bataille de Myriokephalon”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No.67, Ankara, 1988, s.3-27; Kemal Turfan, “Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara, 22-26 Eylül 1986, s.1117-1155; Kemal Turfan, “Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu”, *Myriokephalon Savaşı, I. Ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, No.1, Denizli, 1997, s.4-26.

¹³⁶⁵ Turfan, “Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar”, s.1119.

tarafından yaptırılan ve MÖ 6-7 yıllarında yapımı tamamlanan askerî yolu kullanmış olmalıydı. Bu yol, İkonium (Konya) – Listra (Hatunsaray) – Karallis (Beyşehir) – Neopolis (Şarkıkaraağaç) – Antiokheia (Yalvaç) – Ganzeana (Kumdanlı) – Apollonia (Uluborlu) ve buradan yol kuzeybatıya ayrılmakta ve Kelainai (Dinar)'de Menderes yol güzergâhına bağlanmaktaydı. Hoyran Gölü'nün kuzeyindeki 5 km.'lik bölümünün ardıc ormanları ile kaplı olduğu ve göle dik yamaçlar halinde indiği ifade edilmiş ve Kumdanlı'dan gelen bir ordunun Aşağı Kaşıkara Beli'ni aşarak Oynağan Ovası'na geçip Çöl Ovası üzerinden Dinar'a gitmesinin daha kolay olacağı belirtilmiştir.¹³⁶⁶ Kemal Turfan, III. Haçlı Seferi kaynaklarının bilgilerinin 1146 ve 1176 seferi ile karıştırıldığı görüşündedir. Ona göre Ansbert ve *Historia Peregrinorum*, Miryokefalon Savaşı'nın yeri hususunda bir kaynak görevi görememektedir.

Yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak Geçidin adını dil açısından inceleyen Bilge Umar, Niketas'ta verilen *Tzibritzi*'yi *Civrici* veya *Çivriçi* ve Manuel'in mektubundaki *Cybrilcymani*'yi de *Çivrilçimani* okuyarak Çivril adı ile bağlantı sağlamakta ve geçidin de Çivril yakınlarında olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle Çivril'in Kûfi Çayı Vadisi girişindeki Işıklı'ya vurgu yapmaktadır. Umar, Işıklı'da eski Eumenia şehrinin bulunduğunu ve buradan geçilmiş olsa idi Niketas'ın "*Eumenia'dan geçildi ve boğaza girildi.*" şeklinde söz etmesi gerekeceğini ifade etmiştir. Burada Niketas'ın Eumenia'dan söz etmemesini ya bu kentin ortaçağda Eumenia olarak isminin kullanılmadığına ya da Niketas'ın bu yeri bilmediğine bağlamaktadır. Bu bölge ile ilgili bir diğer delil olarak Çivril ve Işıklı'dan Kûfi Çayı boyunca Sandıklı'ya giden eski bir ana yolun *Peutinger Tablosu*'nda olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiyi W.M.Ramsay'ın *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*¹³⁶⁷ kitabına atıfla yapmaktadır. Roma çağından beri ana yol niteliği taşıdığını

¹³⁶⁶ Turfan, "Myriocephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", s.1123.

¹³⁶⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.183.

ifade ettiği Kûfi ayı yolu varken Manuel'in Homa (Gümüşsu) yakınlarındaki Düzbel gibi dağ patikalarına girmeyi yeğlemiş olamayacağını ifade etmektedir.¹³⁶⁸

Bilge Umar, III. Haçlı Seferi'nin güzergâhından haberdardır ancak güzergâh bilgisini Muralt'a dayanarak vermektedir. Aynı zamanda bu eserde çelişkiler olduğunu belirtmektedir. Buna göre Friedrich Barbarossa'yı Acıgöl'ün kuzeyinden geçirdikten sonra Homa (Gümüşsu) – Eumenia (Işıklı) – Kûfi ayı Vadisi – Myriokephalon Savaşı yerinden geçerek Sandıklı – Synnada (şuhut) yoluyla Konya'ya vardırırmaktadır.¹³⁶⁹ Burada Friedrich Barbarossa'nın III. Haçlı Seferi ile ilgili güzergâhına ağdaş kaynakların verileriyle kısaca değinmekte fayda vardır. 27 Nisan 1190 Cuma günü Laodiceia (Denizli) Ovası'ndan çıkan Haçlı birlikleri Acıgöl'e ulaşır geceyi burada geçirdikten sonra yola çıkar ve 29 Nisan Pazar günü Maeander (Menderes)'in kaynağına varır ve geceyi burada geçirir. 1 Mayıs Salı günü zorlu bir yol ve son derece dar dağların arasından geçerek Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına ulaşır. Daha sonra yollarına devam ederek Manuel'in yenildiği geçitte yaklaşık otuz binden fazla Türk'ün toplandığı haberini alınca *Via Regia*'dan ayrılarak sol taraftaki yola girer. Buradan yüksek dağ ve patikalardan geçerek verimli bir ovaya inerler ve yollarına devam ederek 7 Mayıs Pazartesi Philomelion (Akşehir)'a varırlar ve buradan da Konya'ya doğru devam ederler.¹³⁷⁰ III. Haçlı Seferi kaynaklarının verdiği açık bilgilere göre Bilge Umar'ın

¹³⁶⁸ Bilge Umar, "Myriokephalon Savaşının Yeri: ivril Yakınında Kûfi ayı Vadisi", *Bellekten*, C.LIV, S.209, Ankara, 1990, s.106-107.

¹³⁶⁹ Umar, "Myriokephalon Savaşının Yeri: ivril Yakınında Kûfi ayı Vadisi", s.108-112.

¹³⁷⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.76, 77, 78, 79; Translated by G.A.Loud, s.100, 101, 102, 103, 104; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.155, 156, 157, 158; *Magni*

Friedrich Barbarossa'nın güzergâhı hususunda verdiği bilgiye katılmak mümkün görünmemektedir.

Mehmet Akif Ceylan, Kûfi Çayı Vadisi ile ilgili görüşlerini temellendirdikleri çalışmada, Niketas, Kinnamos ve Manuel'in mektubu üzerinden konuya yaklaşmışlardır. Burada III. Haçlı Seferi kaynaklarını kullanmamışlardır.¹³⁷¹ Dikkat çekici olarak Bilge Umar'ın dil açısından ortaya koydukları yaklaşıma uygun olarak günümüzde Çivril adının *Cybril-cymani*'den aldığını ve doğal yetişmiş çim çimenlerden dolayı buraya Türklerin *Çivril Çimeni* (bugün de Yeşil Çivril) dediklerini; Manuel'in mektubunda burayı *Cybrilcymani* şeklinde yazdığını ifade etmiştir.¹³⁷² Menderes'in kaynaklarını Işıklı Gölü; Sublaion Kalesi'ni de Homa (Gümüşsu)'ya yerleştirmiştir.¹³⁷³

Kûfi Çayı Vadisi hususunda bir diğer çalışma, Levent Kayapınar, Beycan Hocaoğlu, Serdar Vardar ve Mahmut Halef Cevrioğlu'na aittir.¹³⁷⁴ Adı geçen araştırmacılar, burada III. Haçlı Seferi'ne katılmış Ansbert isimli bir rahibin *Historia de*

Presbiteri Chronicon, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174, 175.

¹³⁷¹ Mehmet Akif Ceylan; Adnan Eskikurt, “Kûfi Çayı Boğazı'nın Doğal ve Tarihî Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.3, C.1, İstanbul, 2001, s.123-152; Mehmet Akif Ceylan, “Myriocephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.94, S.187, İstanbul, 2010, s.159-196.

¹³⁷² Mehmet Akif Ceylan, “Myriocephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, s.162.

¹³⁷³ Mehmet Akif Ceylan, “Myriocephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, s.162, 164.

¹³⁷⁴ Levent Kayapınar; Beycan Hocaoğlu vd., “Miryokefalon Muharebesi'nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, *USAD*, S.7, Konya, 2017, s.105-124.

Expeditione Friderici Imperatoris adlı eserinin Isparta-Eğirdir Gölü civarındaki iddiaların odak noktasında olduğunu ifade etmişlerdir. Buradan hareketle şöyle bir açıklama yapmışlardır: “*Ansbertus’un muharebe alanını Uluborlu’dan üç gün ötede olacak şekilde işaret etmesi, savaşın on dört yıl ardından kendilerine rehberlik etmekte olan bir kılavuzun verdiği malumata dayanmaktadır. Kısaca bilgi kaynağının olayın görgü tanığı olduğunu iddia etmek güçtür.*” Ermeni Simbad ve Süryanî Mihael’in de verdiği bilgilerin çok güvenilir olmadığını ifade etmiş ve savaş hakkında en güvenilir bilgileri Bizans kaynakları olan Niketas, Kinnamos ve Manuel’in mektubu olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁷⁵ Dikkat çekici bir şekilde burada da kaynaklarda geçen yer adı üzerinde durulmuştur. Manuel’in mektubunda geçen Türkler tarafından *Cybrilcymani*¹³⁷⁶ olarak anılan kelimenin Yunanca telaffuz kurallarına göre *Çivril-çimeni*; Kinnamos’un Manuel’in 1146 seferinden dönerken ifade ettiği *Τζιβρηλιτζημανι*¹³⁷⁷ kelimesinin de yine Yunanca telaffuz kurallarına göre *Çivrili-çimani* okunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kinnamos’ta geçen Konya yakınlarındaki *Çivrili-çimani*’nin 1176 yılındaki yerle aynı yer olmadığını; keza Anadolu’da Çivril isminin başka yerlerde de varlığına dikkat

¹³⁷⁵ Levent Kayapınar; Beycan Hocaoglu vd., “Miryokefalon Muharebesi’nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, s.107-108.

¹³⁷⁶ “*Persler [Türkler] tarafından Cybrilcymani / Cibrilcima olarak adlandırılan dar geçitler...*” *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.II, Ed. William Stubbs, s.103; *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I, Translated From The Latin by Henry T. Riley, s.420; A.A.Vasiliev, “Manuel Comnenus And Henry Plantagenet”, s.238.

¹³⁷⁷ “*barbar dilinde Tzibrelitzemani / Tzibrelitzeman denilen yere...*” *Ioannis Cinnami Epitome*, Recensuit Augustus Meineke, s.47; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.41

çekmişlerdir.¹³⁷⁸ Laodikeia (Denizli)'dan itibaren Niketas'ın verdiği yerleşim yerlerinin birbirlerine uzak olmadığı ve buradan hareketle Khonai (Honaz) – Lampis (Çardak veya Beylerli) – Kelainai (Dinar) – Khoma (Gümüşsu) – Miryokefalon Kalesi ve Çivrici Geçidi güzergâhının izlendiği ifade edilmiştir.¹³⁷⁹

Kûfi Çayı Vadisi tezi hususunda değerli bir çalışma da Altay Tayfun Özcan tarafından yapılmıştır.¹³⁸⁰ Altay Tayfun Özcan, savaşın yeri ile ilgili elde iki güvenilir kaynağın olduğunu belirtmiş ve çalışmasını da bu minval üzere yapmıştır. Özellikle Niketas'ın verdiği bilgiler oldukça güvenilirdir. Buna göre Bizans birliklerinin güzergâhını Laodiceia (Denizli)'dan itibaren Khonai (Honaz) – Lampis (Dazkırı) – Kelainai (Dinar) – Khoma (Gümüşsu) – Myriokephalon Kalesi ve Tzivritze geçidi olarak ifade etmiştir. Özcan, özellikle konunun kilit noktasının Khoma olduğunu ve burasının da Gümüşsu olduğunu ifade ederek savaş yerinin burasının yakınlarında aranması gerektiğini ifade etmiştir. Bizans birliklerinin Khoma'ya gelmesi ile birlikte bu mahallin Khoma (Gümüşsu) ile Sandıklı arasındaki bir yerde olması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸¹ Niketas'da geçen *Tzivritze*'yi *Tsivritse* / *Çivriçe*; Kinnamos'da geçen *Tzivrelitzeman*'ı *Tsivrelitseman* / *Çivrelişeman* ve Manuel'in mektubunda geçen *Cybrilcymani*'yi de Bilge Umar'ın okuduğu şekliyle *Çivrilçimani* olarak kabul etmiş ve buradan hareketle bu

¹³⁷⁸ Levent Kayapınar; Beycan Hocaoğlu vd., “Miryokefalon Muharebesi'nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, s.109.

¹³⁷⁹ Levent Kayapınar; Beycan Hocaoğlu vd., “Miryokefalon Muharebesi'nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, s.112-113.

¹³⁸⁰ Altay Tayfun Özcan, “Myriokephalon Muharebesi'nin Mevkisi Üzerine”, *USAD*, S.7, Konya, 2017, s.167-183.

¹³⁸¹ Altay Tayfun Özcan, “Myriokephalon Muharebesi'nin Mevkisi Üzerine”, s.173-175.

kelimeleri Çivril ile ilişkilendirmiştir.¹³⁸² Manuel'in mektubunda sınır ile ilgili olarak “*Ex quo vero fines Turcorum invasimus / Türklerin sınırlarına girmemiz üzerine*” şeklinde verdiği bilgiye de bir açıklama getirmektedir. Bu bilgiye göre Khoma yani Gümüşsu'nun kuzeyindeki coğrafyanın Bizans'ın hâkimiyetinde olduğunun açık olmadığı görüşündedir. Khoma-Soublaeum'un Dorylaeum (Eskişehir) ile eş zamanlı olarak Türkmen saldırılarına karşı yeniden inşa ettirildiğini ve Gümüşsu'nun Türkmen saldırılarına karşı bir savunma noktası olduğundan hareketle bu sahaların Selçuklu hâkimiyetinde olduğunu ifade etmektedir. Dinar ve Gümüşsu'nun Bizans'ın güneydeki topraklarını koruyan bir dalgakıran olduğunu ifade etmiş ve kuzeyindeki toprakların da Türk toprağı olduğunu vurgulamıştır.¹³⁸³ Buradan hareketle savaş mahallini bizzat inceleme fırsatı bulduğu Kûfi Çayı Vadisi olarak ifade etmiştir.¹³⁸⁴

Miryokefalon Savaşı hakkında farklı bir araştırma da Yusuf Kılıç, Serkan Başol ve Elvan Eser tarafından yapılmıştır. Burada eskiçağda Çivril ve yöresini ifade eden *Mira-Kuwalia*'nın *Miryokefalon* ile bağlantısı ifade edilmiş; Hitit çivi yazılı belgelerinde *Mira* yer adının Grekçe yazıtlardaki *Murioi / Myro* ile eşleştirilmesinin mümkünatı üzerinde durulmuştur.¹³⁸⁵

¹³⁸² Altay Tayfun Özcan, “Myriokephalon Muharebesi'nin Mevkisi Üzerine”, s.176-178.

¹³⁸³ Altay Tayfun Özcan, “Myriokephalon Muharebesi'nin Mevkisi Üzerine”, s.178-179.

¹³⁸⁴ Altay Tayfun Özcan, “Myriokephalon Muharebesi'nin Mevkisi Üzerine”, s.180-181 ve dn.58.

¹³⁸⁵ Yusuf Kılıç vd., “Mira-Kuwalia'dan Miryokefalon Zaferi'ne Çivril ve Yöresi”, *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, Ed. Yusuf Kılıç; Turgut Tok, Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli, 2020, s.11-38.

İ. H. Uzunçarşılı, Miryokefalon Savaşı'nın yerini Çivril taraflarında olarak vermektedir.¹³⁸⁶ Bu hususta müstakil bir çalışma yapmadığı için genel bir coğrafyayı işaret etmiştir. Salim Koca da Kûfi Çayı Vadisi tezine katılmıştır.¹³⁸⁷

a.3. Çardak Geçidi

Franz Taeschner bu konuda ayrıntılı bir çalışma yapmamasına rağmen Miryokefalon savaşının yeri hususunda *Çardak Geçidi* ismini sadece zikretmiştir.¹³⁸⁸ Bu çalışmadan sonra bu konuda herhangi bir müstakil çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece M. Altay Köymen, savaş yerine ilişkin yerinde araştırma imkânı bulamadığını ve Düzbel, Kumdanlı, Gelendost ve Çardak Geçidi'nin ileri sürüldüğünü ifade etmiştir.¹³⁸⁹ H.D.Yıldız, bu konuda müstakil bir çalışma yapmadığı için savaş mahallini Denizli yakınlarındaki dar ve sarp vadi olarak ifade etmiştir.¹³⁹⁰ Yıldız'ın çalışmasında herhangi bir dipnot bilgisi bulunmadığından yazarın ifade ettiği geçidin neresi olabileceğini tam olarak bilemiyoruz.

¹³⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, s.2.

¹³⁸⁷ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, s.208-209.

¹³⁸⁸ Franz Taeschner, "Anadolu / Anatolia", *EP*, Vol.I, Leiden, 1986, s.466.

¹³⁸⁹ Mehmet Altay Köymen, "801. Yıldönümü Münasebetiyle Miryokefalon Meydan Muharebesi", *Milli Kültür Dergisi*, S.9, Ankara, 1977, s.26-30.

¹³⁹⁰ H.D.Yıldız, "Anadolu Selçuklu Devleti", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I, TKAE, Ankara, 1992, s.287.

b. Isparta

b.1. Popa Boğazı

19-20 Haziran 2014'te *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu*'nda şimdiye kadarki çalışmalardan farklı olarak Abdullah Bakır, Uluborlu Popa Boğazı'nı savaş yeri olarak iddia etmiştir.¹³⁹¹ Abdullah Bakır, öncelikle Ephesos (Efes)'tan başlayan ve devamında Laodikeia (Denizli) – Lampis (Çardak) – Kelainai (Apameia / Dinar) – Apollonia (Sozopolis / Uluborlu) üzerinden Konya'ya ulaşan yol şebekesinden bahsetmektedir. Çalışmada Pınarbaşı (Eldere) Gölü çevresinden Popa Boğazı (Uluborlu Barajı'nın bulunduğu yer) üzerinden Uluborlu'ya ulaşan yolun ticari özelliğine de vurgu yapılmıştır. Bakır, burada Menderes'in kaynaklarının Eldere bölgesi olduğunu belirtmektedir.¹³⁹² Bizans birliklerinin Uluborlu'yu geçerek daha doğusunda bir savaş yapmadıklarını ise şöyle ifade etmektedir: “*Eğer Bizans ordusu Uluborlu'yu (Apollonia-Sozopolis) geçerek daha ileride bir yerde savaş yapmış olsaydı, Niketas'ın Pisidia'nın Phrygia ile komşu olduğu noktadaki devrin önemli dini ve siyasi merkezi olan Uluborlu'dan (Apollonia-Sozopolis) mutlaka bahsetmesi gerekmektedir. Ayrıca Dinar'dan sonra en önemli Bizans ordusunun konaklayabileceği, iaşesini sağlayabileceği ilk merkez Uluborlu (Apollonia-Sozopolis) idi. Burası aynı zamanda Hıristiyanlar için dini öneme sahip bir yerdi. Dolayısıyla ordunun Uluborlu'yu geçmesi durumunda kaynakların bunu dile getirmesi gerekirdi. Bütün bu şartlar değerlendirilecek olursa Myriokephalon Savaşı'nın yapıldığı yerin Eldere ile Uluborlu arasındaki coğrafi*

¹³⁹¹ Bakır, “Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri”, s.71-96.

¹³⁹² Bakır, “Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri”, s.80-81.

bölgede aranması gerekmektedir.”¹³⁹³ Bakır, ayrıca Myriokephalon’un bir kaleden ziyade bir bölge adı olduğu düşüncesindedir. Bu bölge adından sonra da kaynaklarda geçen Tzibritze veya Cibrilcima adı ile anılan geçit gelmektedir. Buradan hareketle Popa Boğazı kaynaklarda geçen bilgilerle teyid edilmeye çalışılmış ve savaş mahallinin Uluborlu Popa Boğazı olduğu tezi de ilk kez ortaya konulmuştur.¹³⁹⁴

b.2. Karamık Beli

Wilhelm Tomaschek öncelikle Manuel’in 1146 Konya seferinden bahsetmiş ve bu minval üzere *Τζιβρηλιτζημavi*’yi *Čiwrüly-čemeni* olarak okumuş ve burayı dolambaçlı bir geçit olarak belirtmiştir. Burayı “*Beyşehir’in güneydoğusundaki Çivril Köyü, Gavur Gölü geçidi çıkışında*” olarak lokalize etmiştir. Manuel’in de bu yoldan önce Kreli Gölü (Beyşehir Gölü)’nün doğusuna ulaştığı ve tam emin olamamakla birlikte Sozopolis (Uluborlu) üzerinden Menderes’in kaynaklarına ulaştığı ve burada neredeyse Türkmenlerin eline düşüyor olduğundan bahsetmiştir.¹³⁹⁵

Tomaschek, 1176 seferinde Manuel’in, Laodikeia (Denizli)’dan Chonae (Honaz), Lampe ve Choma (Homa)’ya geldiğini ve doğuya doğru Çöl Ovası – Oynağan Ovası ve Karamık Ovası üzerinden ilerlediğini ifade etmiştir. Buradan itibaren dağlardan bir vadi ile geçilmesi gereken geçidin olduğunu ifade etmiş ve *Τζιβριτζή* olan geçidin adını tam emin olamayarak *Čighridže?* olarak okumuştur. Bu geçidin muhtemelen Akharım’dan

¹³⁹³ Bakır, “Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu’da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri”, s.82.

¹³⁹⁴ Bakır, “Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu’da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri”, s.83-85.

¹³⁹⁵ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.101.

Sağır üzerinden Kırkbaş'a inen geçit olduğunu (Karamık Beli)¹³⁹⁶ ifade etmiştir. Ayrıca yine tam emin olamamakla beraber Miryokefalon kelimesini anlam olarak *Kırk-baş?* ile ilişkilendirmiştir. Savaş sonrası Manuel'in Sozopolis (Uluborlu) üzerinden Chone (Honaz) ve Philadelphia (Alaşehir)'ya çekilirken Subleon'u yıkmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.¹³⁹⁷ Tomascek, III. Haçlı Seferi kaynaklarından ve Friedrich Barbarossa'nın yürüyüş güzergâhından haberdardır. Lakin onun Sozopolis (Uluborlu) yakınlarından geçtiğine değinmeden Kırkbaş ve Sağır üzerinden Gondani (Kumdanlı) ve buradan da Çay, Eber ve İshaklı'ya geçtiğinden ve buradan itibaren Akşehir ve Iğın üzerinden Konya'ya gittiğinden bahsetmektedir.¹³⁹⁸

Bu teze yönelik bir araştırma da Ekkehard Eickhoff tarafından yapılmıştır.¹³⁹⁹ Eickhoff, III. Haçlı Seferi kaynaklarından Ansbert'in *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* adlı eseri ile birlikte *Historia Peregrinorum* ve *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'ten bilgileri savaş mahallini değerlendirmede kullanmış ve bu kaynakların önemine vurgu yapmıştır. Bu kaynaklarda geçen Manuel'in yenilgi aldığı geçitin Sozopolis (Uluborlu) ile Philomelion (Akşehir) arasındaki geçit olduğu; Friedrich Barbarossa'nın Uluborlu sonrasında bu geçitte Türklerin toplanmasını haber aldığı için

¹³⁹⁶ Karlı Bel ve Kermeşki Beli olarak da bilinmektedir. Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.255; Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon", s.153.

¹³⁹⁷ Wilhelm Tomascek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.101.

¹³⁹⁸ Wilhelm Tomascek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.102-103.

¹³⁹⁹ Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s.679-687.

geçide girmeyerek Manuel'in kullandığı *Via Regia*'dan sola sapmak zorunda kaldığı gibi bilgileri Niketas gibi konuyu bizzat veren kaynaklar ile birlikte değerlendirmiştir.¹⁴⁰⁰

Eickhoff, Niketas'ın zikrettiği Choma (Homa)'nın Uluborlu'yu da içine alan ve Myriokephalon Kalesi'ne kadar olan geniş bir bölgeyi veya küçük bir Thema'yı ifade ettiğini düşünmektedir.¹⁴⁰¹ Buradan hareketle Ansbert'in verdiği bilgiye göre Alman Haçlı ordusunun mola verdiği dar geçitin -kaynakta geçtiği adıyla *Arctissima Clausura*-Miryokefalon Savaş alanı olduğunu ifade etmektedir. Burada Hoyran Gölü'nün kuzeydoğusundaki Karamık Beli'nin güneyindeki Kırkbaş'ın Miryokefalon kalesi olduğu ve buranın kuzeyindeki Karamık Beli'nde savaşın vukua geldiği tezini ileri sürmüştür. Ayrıca Tomaschek'in yaptığı gibi Kırkbaş'ı *kırk kafa* veya *çok sayıda kafa* olarak ifade etmiş ve Türklerdeki kırk sayısının tıpkı bin sayısı gibi bir çokluğu ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁰² Eickhoff'un tezinin kilit noktasını III. Haçlı Seferi kaynakları oluşturmaktadır. Bu yüzden özellikle Uluborlu'nun ve hatta Eğirdir Gölü'nün doğusunda bir yer arayışına girilmiştir. Yukarıda belirttiğim gibi Tomaschek de bu konuda aynı fikirdedir.

Miryokefalon Savaşı üzerine müstakil bir çalışma da M. Abdulhalûk Çay tarafından yapılmıştır.¹⁴⁰³ Çay, çalışmasında öncelikle sınır meselesi üzerinde durmuştur. Manuel'in Homa (Soublaion)'dan Miryokefalon'a kadarki güzergâhı hususunda kaynaklarda herhangi bir malumat geçmemekle birlikte Miryokefalon'dan sonra Türk

¹⁴⁰⁰ Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s.681-683.

¹⁴⁰¹ Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s.684.

¹⁴⁰² Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s.685-686; Adı geçen yazar diğer bir çalışmasında ekler kısmında görüşlerini tekrar etmiştir. Bkz. Ekkehard Eickhoff, *Friedrich Barbarossa Im Orient*, s.173-179.

¹⁴⁰³ M.Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*.

toprakları başlamaktadır. Bu da Miryokefalon'un bir sınır karakolu veya terk edilmiş eski bir istihkâm kalıntısı olabileceğini göstermektedir.¹⁴⁰⁴ Çay, savaşın Karamık Beli ve kuşatmanın da Sağır ve Kırkbaş Köyleri bölgesinde yapılmış olduğuna dair görüşlerini öncelikle savaşın Türk topraklarında vuku bulduğuna bağlamaktadır. Manuel'in Karamık Beli'ni aşırp Yalvaç ovasına inerek Türkleri savaşa zorlamak amacıyla olduğu düşüncesindedir. Bizans birliklerinin eğer Akşehir yoluna girerlerse ciddi şekilde yorulacaklarını da ifade etmiştir.¹⁴⁰⁵ Manuel'i Sandıklı (Pentapolis) Ovası'na çeken en önemli sebeplerden birisinin buradaki Türkmenleri de ezmek olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰⁶ Çay, Myriocephalon kelimesinin iki Grekçe kelimededen kurulu olduğunu *Myrio*'nun 10.000 veya sayısız; *kephalon*'un ise kutsal baş, insan başı anlamına geldiği görüşündedir. Buradan hareketle kelimenin anlamını *sayısız insanın öldüğü yer* olarak yorumlamıştır.¹⁴⁰⁷ Kırkbaş Köyü'nün adının da *Kırkbaş*, *Kırkşehir*, *Kırkpınar*, *Kırklar*, *Kırkkızlar* gibi tarihi bir hatırayı aksettirdiğini ifade etmiştir.¹⁴⁰⁸ Çay, Manuel'in güzergâhını Laodiceia (Denizli) – Chonai (Colossae / Honaz) – Çardak – Lampis (Dazkırı) – Kelainai (Dinar) – Choma (Soublaion / Sibia / Homa) – Düzbel – Kartı – Haydarlı – Karadilli – Uzunpınar – Karamık olarak ifade etmiştir.¹⁴⁰⁹ Savaş mahalli olarak Karamık Beli tezine Ebru Altan da katılmaktadır.¹⁴¹⁰

¹⁴⁰⁴ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.84-85.

¹⁴⁰⁵ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.90-91.

¹⁴⁰⁶ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.92-93.

¹⁴⁰⁷ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.84 dn.118 vd.

¹⁴⁰⁸ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.93-94.

¹⁴⁰⁹ Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, s.98-102.

¹⁴¹⁰ Ebru Altan, "Myriocephalon (Karamıkbeli) Savaşı'nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.630-634.

b.3. Kumdanlı

Önceden Düzbel – Turrije (Değirmen) Boğazı görüşünü ileri süren W.M.Ramsay, Myriokephalon ve Tzyvritzi Kleisoura’yı Khoma’dan doğuya giden geçide yerleştirmesinin bir hata olduğu hususunda Tomaschek’in kendisini ikna ettiğini ifade etmiştir. O, Tomaschek’in ifade ettiği yere¹⁴¹¹ doğrudan katılmasa da Manuel’in yenildiği geçidin, Limnai (Hoyran) ve Gondani (Kumdanlı) arasında her iki tarafı sarp kayalarla çevrili bir geçit olduğunu belirtmiş ve Friedrich Barbarossa’nın Limnai (Hoyran)’nin kuzeydoğu ucundan Kinnaborion Vadisi¹⁴¹²,nden geçerek geçitten kaçındığını ifade etmiştir.¹⁴¹³ Osman Turan, Miryokefalon Savaşı ile ilgili müstakil bir çalışma yapmamasına karşın geçidin adını *Sybrize* olarak okumuş ve Ramsay’in görüşüne katılarak ve de savaşın Türk topraklarında olduğu bilgisine dayanarak Kumdanlı’yı ileri sürmüştür.¹⁴¹⁴ Bu konuda herhangi bir delil ortaya koymamaktadır. Aynı şekilde herhangi bir delil ortaya koymadan Işın Demirkent ve İbrahim Kafesoğlu da bu teze katılmışlardır.¹⁴¹⁵

¹⁴¹¹ Akharım’dan Sağır üzerinden Kırkbaş’a inen geçit (Karamık Beli) Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.101.

¹⁴¹² Karamık Ovası’nın güneybatı köşesinde Geneli (Çayıryazı Köyü)’de olmalıdır. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s.154, 461.

¹⁴¹³ Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.I, s.346-347.

¹⁴¹⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.208 ve dn.31.

¹⁴¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB, İstanbul, 1972, s.95; Demirkent, “XII. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, s.12.

b.4. Kemikli Çukur

19-20 Haziran 2014'te *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu*'nda Behset Karaca ve Kadir Karacan tarafından sunulan bildiride¹⁴¹⁶ Kinnamos'un eserinde Manuel'in 1146 seferi dolayısıyla sözü edilen *Tzibrelitzemani* geçidinin Pasgusa (Pusguse) Gölü ile Konya arasında zikredilmesinin savaş yeri hususunda bu göl ile Konya arasında olduğu düşüncesini ortaya çıkardığını ifade etmiş ve adı geçen gölün de Beyşehir değil; Hoyran Gölü olmasının Miryokephalon Savaşı'nın yerini belirlemede daha doğru bir tespit sağlayacağından bahsetmişlerdir.¹⁴¹⁷ Buradan hareketle Niketas ve Kinnamos'ta geçen Pasgusa (Pusguse) Gölü ile ilgili bilgileri XIX. yüzyıl başlarından XX. yüzyıla kadar devam eden batılı müsteşriklerin seyahatlerinde geçen bilgiler ile karşılaştırarak adı geçen gölün Hoyran Gölü olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁴¹⁸ Savaş mahallinin kilidinin Manuel'in 1146 seferi dönüş güzergâhının rehberliğinde olacağını ifade etmişler ve bu güzergâhı da Konya – Tzibrelitzemani – Pasgusa Gölü – Sublaion (Eldere) – Denizli olarak ifade etmişlerdir.¹⁴¹⁹ Yazarlar Lampis'i Dazkırı'ya Apameia'yı da Dinar'a yerleştirir ve özellikle Dazkırı'nın Osmanlı zamanında "Apa" olduğunu; Kelainai'nin ise Apameia yani Osmanlı zamanındaki Geyikler olduğunun kabul gördüğünü ifade etmişlerdir. Sublaion'u ise Eldere (Çapalı)

¹⁴¹⁶ Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokephalon", s.149-171.

¹⁴¹⁷ Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokephalon", s.150-151.

¹⁴¹⁸ Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokephalon", s.155-161.

¹⁴¹⁹ Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokephalon", s.164-165.

Gölü'ne yerleştirmişler; burasının da Arundell ve Hamilton'un bahsettiği Subaşı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴²⁰ Hoyran Gölü'nün kuzey sınırına yakın bir yerde de Miryokefalon Kalesi'nin bulunduğunu ifade ederek bunu da 1837 yılında Hamilton'un Şarkîkaraağaç – Uluborlu arasındaki sehayati esnasında Gençali Köyü'nün yaklaşık üç kilometre doğusunda gölde bir kale veya kule kalıntısından söz etmesine dayandırmaktadırlar. Ancak bunun tam olarak kale olup olmadığından emin olamamışlardır. Buradan hareketle Manuel'in 1146 seferindeki dönüş güzergâhındaki Tzibrelitzemani geçidi ile Manuel'in mektubundaki Cybrilcymani ile Niketas'ta geçen Tzibritze'nin aynı yer olduğu ve burasının da Kumdanlı ile Gökçeali köyü arasında *Kemikli Çukur* olması gerektiği sonucuna varmışlardır.¹⁴²¹ Ayrıca Friedrich Barbarossa'nın güzergâhı da kısaca değerlendirilerek Haçlıların, Philadelphia (Alaşehir) – Tripolis (Yenicekent) – Hierapolis (Pamukkale) – Laodiceia (Eskihisar) – Anava Gölü (Acıgöl) – Çapalı Yolu – Sozopolis (Uluborlu) üzerinden devam ederek Manuel'in kullandığı ana yoldan çıkarak Akşehir'e ulaştıklarından da bahsetmişlerdir.¹⁴²² Daha sonraki bir çalışmada ise Behset Karaca ve Kadir Karacan özellikle III. Haçlı Seferi'nde Friedrich Barbarossa'nın güzergâhı üzerinden Miryokefalon Savaş mevkisini tespit etmeye çalışmışlardır. Friedrich Barbarossa'nın Manuel'in yenilgi aldığı geçide girmeden sola döndüğü ve aştığı geçitin Aşağı Kaşıkara'dan Arızlı'ya bağlanan geçit olduğu ve bu geçidin başladığı yerde özellikle Taşevi ve Gökçeali Köyü arasında Miryokefalon

¹⁴²⁰ Karaca; Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon”, s.165.

¹⁴²¹ Karaca; Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon”, s.166-167.

¹⁴²² Karaca; Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon”, s.167.

Kalesi'nin olduğu ve buranın yaklaşık 8 km. doğusunda da Manuel'in yenilgi aldığı *Kemikli Çukur* olduğu ifade edilmiştir.¹⁴²³ Karaca ve Karacan, 2014 yılındaki *Kemikli Çukur* tezini 2018'de III. Haçlı Seferi kaynakları ile destekleyerek tekrarlamışlardır.

b.5. Gelendost Ovası

1967 ve 1972 yılında yaptığı çalışmalarında¹⁴²⁴ Miryokefalon Savaşı'nın Gelendost Ovası'nda yapıldığı tezini ileri süren Hüseyin Şekercioğlu, Gelendost üzerine çalışmalarını 1989 yılında yayımlanan *Gelendost Tarihi*¹⁴²⁵ adlı kitabında da tekrarlamıştır. Kaynaklarda geçmemesine rağmen özellikle savaşın adını Avrupalılar'ın *Miryokefalon* ve Abbasilerin de *Miryo Fatlın* olarak andıklarını ifade etmiştir.¹⁴²⁶ 30 Ağustos 1176 tarihinden başlayarak Bizans ve Selçukluların Düzbel – Çay, Dinar – Uluborlu – Senirkent (Karaarslan) Ovası, Yalvaç – Kırkbaş ve son olarak da Miryo olarak ifade ettiği Gelendost'ta 17 Eylül 1176'daki muharebenin yapıldığını ifade etmiştir.¹⁴²⁷ Şekercioğlu, Tzibritze geçidini de Madenli Köyü'nün kuzeyindeki Eğirler Köyü'ne yerleştirmektedir.¹⁴²⁸ Şekercioğlu'nun savaş ile ilgili ifadelerinde Niketas, Süryanî

¹⁴²³ Karaca; Karacan, "Frederick Barbarossa'nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze", s.241-264.

¹⁴²⁴ Hüseyin Şekercioğlu,"Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi", *Türk Kültürü Dergisi*, C.V, S.59, Ankara, 1967, s.831-836; Hüseyin Şekercioğlu,"17 Eylül 1176 Gelendost Miryofatlın Zaferinin 796. Yılı", *Türk Kültürü Dergisi*, C.X, S.119, Ankara, 1972, s.1172-1177.

¹⁴²⁵ Hüseyin Şekercioğlu, *Gelendost Tarihi*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1989.

¹⁴²⁶ Şekercioğlu, *Gelendost Tarihi*, s.113.

¹⁴²⁷ Şekercioğlu, *Gelendost Tarihi*, s.130 vd.

¹⁴²⁸ Şekercioğlu, *Gelendost Tarihi*, s.132.

Mihael gibi kaynakları kullandığı görülmüş ama ilmi bir metodla eserinde iddia ettiği tezi dipnotlandırmamış olmasından dolayı vermiş olduğu bilgilerin teyid edilmesi güçleşmektedir. Tüm bunlara rağmen Miryokefalon Savaşı'nın 1980'li yıllarda dile getirilmesinde önemli katkıları olduğu da muhakkaktır.

b.6. Sultandağı Geçidi

Yalvaçlı yerel bir araştırmacı olan H. Hüseyin Yaprakçı, doğrudan herhangi bir geçit ismi zikretmeden Miryokefalon Savaşı'nın Hoyran Gölü'nün doğusundaki dağ geçitlerinden birisi olduğu tezini ileri sürmüştür.¹⁴²⁹ Yaprakçı, öncelikle Myriokephalon kelimesinin manası üzerine eğilmiş; *myr / myrio*'nun *sultan*, *kef*'in *dağ* ve *alon*'un ise geçit anlamlarına geldiği ve Myriokephalon'un da *Sultandağı Geçidi* anlamında kullanıldığı gibi bir sonuca varmaktadır.¹⁴³⁰ Bizans – Selçuklu sınırını Eskişehir – Uluborlu – Denizli arasında çekilen hat olarak ifade etmiştir.¹⁴³¹ Yaprakçı, III. Haçlı Seferi'nin kaynaklarını bizzat kullanmamakla birlikte bu seferin güzergâh bilgisinden Osman Turan ve W.M.Ramsay'den vasıtalı olarak haberdardır. Friedrich Barbarossa'nın Uluborlu – Senirkent – Kaşıkara istikametinde ilerlediğinden bahsetmektedir. Barbarossa'nın Uluborlu'dan sonra Manuel'in düştüğü tuzağa düşmemek için kuzeye yöneldiğinden bahsetmekte ve buradan hareketle de savaş mahallini Uluborlu'nun doğusunda Hoyran Gölü'nün kuzeyinden Çay'a kadar uzanan dağ geçitlerinde olması gerektiğini düşünmüştür. Buradan hareketle savaş topografyasına uygun olarak Kumdanlı Vadisi, Karamık Beli, Terziler Boğazı ve Yarikkaya Boğazı'nın adı geçmektedir.¹⁴³²

¹⁴²⁹ H. Hüseyin Yaprakçı, *Sultandağı Geçidi (Myriokephalon)*, Isparta, 1983.

¹⁴³⁰ Yaprakçı, *Sultandağı Geçidi (Myriokephalon)*, s.8-9

¹⁴³¹ Yaprakçı, *Sultandağı Geçidi (Myriokephalon)*, s.10.

¹⁴³² Yaprakçı, *Sultandağı Geçidi (Myriokephalon)*, s.24 vd.

Steven Runciman da Bizans birliklerinin Eğirdir Gölü'nün kuzeyinden geçerek Sultandağı silsilesine ulaştıklarını ve burada savaşın gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁴³³ Runciman da bu hususta müstakil bir çalışma yapmadığı için genel olarak bir değerlendirme yapmıştır.

b.7. Kemer Boğazı

Ramazan Topraklı, 2006 yılından itibaren özellikle Gelendost ve çevresinin bir tarihini yazmaya ve unutulmuş veya değiştirilmiş yer adlarını, sözlü tarihimizde yaşayan kültür kalıntılarını vs bir araya getirerek doğduğu coğrafyaya bir hatıra bırakmak amacıyla yola çıkmıştır. O, özellikle Miryokefalon Savaşı'nın mahalli üzerine yoğunlaşır. Bu hususa ilk kitabını Nisan 2010'da ilk makalesini de Eylül 2010'da yayımlamıştır.¹⁴³⁴ 27-30 Eylül 2010'da Kayseri'de I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu'nda bildiri olarak mezkûr konuyu tanıtmıştır.¹⁴³⁵ 2010 yılından itibaren Göller Yöresi'ne gerçekleştirdiği seyahatlerle de çalışmalarını sürekli eklemeler yaparak genişletmiştir. Nisan 2010 yılındaki ilk kitabını yeni verilerle genişleterek Mayıs 2011'de tekrar yayımlamıştır.¹⁴³⁶

¹⁴³³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s.345.

¹⁴³⁴ Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Zaferi*, Semih Ofset, Ankara, 2010; Ramazan Topraklı, “Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.18, S.3, Eylül 2010, s.997-1012.

¹⁴³⁵ Ramazan Topraklı, “Semmânî Sivrisi Zaferi (Miryokefalon Savaşı)”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler*, 27-30 Eylül 2010, TTK, Ankara, 2014, s.513-535.

¹⁴³⁶ Ramazan Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011.

Türk Tarih Kurumu'nun 8-9 Mayıs 2017'de düzenlediği *Miryokefalon Savaşı'nın Yeri Çalıştayı*'ndan sonra Miryokefalon özelinde bir kitap daha yayımlamıştır.¹⁴³⁷

Topraklı'nın Miryokefalon Savaşı ile ilgili olarak *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*'ndeki “*Vakf-ı köprü-yi karye-i yeñice nakid 400 ribhinden hâsıl olan meremmetine sarf oluna deyu meşruttur.*” kaydı başlangıç teşkil etmektedir.¹⁴³⁸ Buradan hareketle Eğirdir Gölü'nün doğusunda Gelendost ilçesi'ne bağlı Yenice ve Afşar Köyleri ve çevresinde köprü arayışları başlamış; bu köprünün Eğirdir ve Hoyran Gölleri'nin birleştiği dar kısımda sular altında olduğu sonucuna varılmıştır. Eğirdir Gölü'nün en dar kesiminin doğusundaki Kemer Damları nahiyesi adı dolayısıyla da bu köprünün muhtemelen kemerli bir köprü olduğu da ayrıca ifade edilmiştir.¹⁴³⁹ Yine mezkûr defterde Eğirdir Gölü'nün doğusundaki Gelendost (Gelendos / كلندوس)'un Eğirdir Gölü'nün batısındaki Barla Nahiyesi'ne bağlı olduğu görülmüş; buna bağlı olarak da bu iki yeri Yenice Köyü Köprüsü'nün birbirine bağladığı ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁰ Eğirdir Gölü'nün Hoyran ve Eğirdir Gölü olarak iki parça olduğu ve bu iki gölü birbirine bağlayan bir ırmak ve üzerinde de Yenice Köyü Köprüsü olduğu vurgulanmıştır. 1509-1510 yılındaki bir deprem neticesinde göllerin giderleri kapandığı için sularının yavaş

¹⁴³⁷ Ramazan Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*.

¹⁴³⁸ Dizin bölümünde (s.68) “Yeñice k. Afşar kz. vr. 310, 313, 314” olarak verilmiştir. 400 akçelik gelir ile köprünün onarımları için bir vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530)*, I, vr.314; Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.43.

¹⁴³⁹ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.43-49.

¹⁴⁴⁰ Dizin bölümünde (s.64) “Gelendos k. Barla n.” olarak verilmiştir. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530)*, I, vr.311, 312, 313; Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.49-50.

yavaş yükseldiği; 1614 yılında da günümüzdeki genişliğine yaklaştığı ve Maziye Köyü'nün de sular altında kaldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁴¹ Burada Roma kolonisi Parlais üzerinde ayrıca durulmuştur.¹⁴⁴² Kiepert, Parlais'i Eğirdir Gölü'nün batı sahilindeki bugünkü Barla olarak gösterirken; Ramsay ise Roma kolonilerinin askerî sebeplerle ve askeri yollar üzerinde olması gerektiğini ve gölün batısında dağlar arasına sıkışmış olan bir koloninin burada olmasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Roma kolonilerinin yollar üzerinde askeri sebepler ile yerleştirildiğinin ve buraların askerî bir merkez olan Pisidia Antiocheia (Yalvaç)'ya bağlanmasının gerekli olduğundan bahsetmiştir. Şu halde Yalvaç'tan Barla'ya gitmek için gölün dolambaçlı yollarından gitmek gerekliliği üzerinde durarak Parlais'in burada olamayacağını iddia etmiştir. Buna karşın Topraklı, Kiepert'in Parlais'in yeri ile ilgili görüşüne ve Ramsay'in de koloni ile ilgili görüşlerine katılarak gölün iki göl olması durumunda Parlais'in şimdiki Barla'ya yerleştirilmesi ile Hoyran ve Eğirdir Gölleri arasındaki yoldan ilerleyerek Yalvaç'a ulaşılabilirliğini ifade etmiştir. Bu durum aynı zamanda Roma'nın Parlais'i yol olan bir yere konuşlandırdığını da göstermektedir.¹⁴⁴³

Manuel'in 1146 Konya seferinde Kinnamos'un bahsettiği Pusguse Gölü'nün Eğirdir Gölü olduğu ve yine Kinnamos'un bahsettiği Tzibrelitzemani'nin *Sivrelisemani* / *Semmânî Sivrisi* / *Yenice Sivrisi* olarak ifade edilmiş olduğu ve buradan hareketle Yenice Köyü'nün arkasındaki bugün halkın *Yenice Sivrisi* dedikleri yüksek tepe ile bir bağlantı kurularak bu tepenin arkasındaki geçidin Tzibrelitzemani olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁴

¹⁴⁴¹ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.32-41.

¹⁴⁴² Parlais (Barla) ile ilgili ayrıntı için bkz. I. Bölüm s.70 vd.

¹⁴⁴³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.435-436; Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.39-40.

¹⁴⁴⁴ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.73-74.

Aynı şekilde Niketas'ta 1176 Miryokefalon Savaşı dolayısıyla geçen Tzibritze'yi, *Sivrisi* ve Manuel'in mektubundaki Cybrilcymani'yi de *Sivri'l simâni / Sivri el-Semâni* olarak okuyarak aynı yer ile bir bağlantı kurulmuştur.¹⁴⁴⁵ Miryokefalon Kalesi'nin yerinin ise bugün Eğirdir Gölü'nün batısında Karababa Mahallesi'ndeki 947 rakımlı Karababa Tepesi'nde olduğu ifade edilerek bu, burada yapı kalıntılarının varlığı ile delillendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Miryokefalon kelimesinin manasının ise *binlerce kafa*'dan yola çıkarak aslında birçok suyun kaynadığı yer olarak ifade edilmiş ve göl sularının biraz çekilmesi halinde Kayaagzı'nda Karababa Tepesi altında birçok suyun yerden kaynadığı ifade edilmiştir. Burada bağlantı noktası olarak da ayrıca Kinnamos'un vermiş olduğu "...sanki onbinlerce ağızdan fişkirir gibi akan su"¹⁴⁴⁶ bilgisi kullanılmıştır.¹⁴⁴⁷

Topraklı, Lampe Ovası'nın İlegüp ile ilgili olduğunu ve burasının Uluborlu-Senirkent Ovası olduğunu ifade etmektedir. Marsyas suyunun karıştığı Menderes'in Büyük Menderes olmadığı ve aynı adla bir Menderes'in Hoyran Gölü'nden Eğirdir Gölü'ne akan ırmak olduğu belirtilmiştir. Kelainai kentinin Dinar'da olmayıp Kemer Boğazı ve Yenice Sivrisi arasındaki bir Frig şehri olduğu da ayrıca ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁸ Niketas'ın geçit ile ilgili vermiş olduğu topografya bilgisine de ayrıca dikkat çekilmiştir. Burada genellikle araştırmacılar tarafından kullanılan Fikret Işıltan çevirisinin geçit ile ilgili olan kısmında bir çeviri hatası olabileceği ifade edilmiştir. Buradan hareketle Niketas'ın Almanca ve Fransızca tercümesi ile birlikte Latince neşrinden de ilgili kısım tercüme ettirilmiştir. Bu tercüme neticesinde geçidin güneyinin sarp ve dik

¹⁴⁴⁵ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.108-109.

¹⁴⁴⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.52.

¹⁴⁴⁷ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.100-102.

¹⁴⁴⁸ Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.43.

yükselmediği bilakis yarıklı / pürüzlü olarak alçaldığı ifade edilmiştir. Bu şekilde bir geçidin savaş mahalli olarak iddia edilen diğer yerlerin topografyasına uygun olmadığı burasının Yenice Sivrisi'nin arkasında kalan geçite uygun olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁴⁹

1176 yılında Miryokefalon Kalesi'nin Bizans-Türk sınırında olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Uluborlu 1182 yılına kadar Bizans'ın elinde idi ve buradan hareketle sınır Uluborlu'nun doğusunda ve Kemer Boğazı'ndan geçmekte idi.¹⁴⁵⁰ Manuel'in mektubundaki Türk topraklarına girdikleri anda sayısız naralar atarak Türklerin kendilerine saldırdıklarını ifade etmesinden dolayı savaşın sınırda gerçekleştiği ifade edilmiştir.¹⁴⁵¹

Savaş'ın Ulubolu'nun doğusunda olması gerektiği ile ilgili ve Manuel'in Uluborlu'dan geçtiği ile ilgili ciddi bir verinin de 1190 yılında Friedrich Barbarossa'nın Haçlı seferini anlatan kaynaklarda bulunduğu ifade edilmiştir. Haçlı birliklerinin Uluborlu'yu geçtikten sonra Manuel'in daha önce yenilgi aldığı yerde otuz binden fazla Türk'ün toplandığı bilgisi üzerine *Kıral Yolu (Via Regia)*'ndan sola dönerek bu geçide girmekten vazgeçtikleri ve kuzeye yönelerek dağları aşarak Akşehir'e ulaştıkları bilgisinden yola çıkarak sağdan giden yolun daha önceden Manuel'in Miryokefalon yenilgisini aldığı geçit olduğu ve burasının da Yenice Köyü Köprüsü ve devamındaki geçit olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.¹⁴⁵² Tüm verilerle savaşın, Yenice Köyü Köprüsü – Akdağ Köyü arasındaki geçitte meydana geldiği ifade edilmiştir.¹⁴⁵³

¹⁴⁴⁹ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.76.

¹⁴⁵⁰ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.77.

¹⁴⁵¹ Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.57.

¹⁴⁵² Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.59.

¹⁴⁵³ Topraklı, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, 2011, s.103-114.

c. Konya

c.1. Devrend (Derbent) Çam Geçidi

1895 yazında Konya'dan itibaren Sarayköy – Altınapa Han – Keçimuslu (Keçimuhsine / Küçükmuhsine) – Başara (Kavak) Han – Eli Kesik Han üzere yürüyen¹⁴⁵⁴ Friedrich Sarre, “*Eli Kesik Han'ın biraz arkasında vadi daraldı ve ekili alanlar sona erdi, yer yer bitki örtüsü ve çam ağaçlarıyla kaplı olan dik yamaçların arasından bir buçuk saat tırmanarak yüksek dağ geçidine ulaştık. Dağlardan inen su damarları geçidin altında bir akarsu haline geliyordu. Bugün Devrend Çam adını taşıyan bu geçit, Bizans ve Selçuklu dönemlerinde ‘Τζιβρηλιτζημανί’¹⁴⁵⁵ olarak biliniyordu. Ortaçağda da çok büyük bir askeri öneme sahipti.*”¹⁴⁵⁶ şeklinde bir bilgi vermiş lâkin herhangi bir net delil sunmamış ve Miryokefalon Savaşı'nın burada olup olmadığı hususunda da görüş belirtmemiştir. Sarre, geçitten sonra ise Devrend (Derbent) Köyü – Aşağıçiğil – Balkı – Doğanhisar üzerinden Sultan Dağları'nı geçerek Beyşehir Gölü'nün doğu kıyılarına ulaşmıştır.¹⁴⁵⁷

c.2. Bağırskdere Boğazı

Miryokefalon Savaşı'nın Konya'nın batısındaki Yunuslar ve Kızılören arasındaki Bağırsk Boğazı'nda olduğu ile ilgili tez çok yeni bir tez değildir. Bu konuda ilk çalışma Michael F. Hendy tarafından yapılmıştır. Onun *Studies in Byzantine Monetary Economy*

¹⁴⁵⁴ Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.131-135.

¹⁴⁵⁵ Manuel'in 1146 Konya seferi dönüşünde Kinnamos tarafından Tzibrelitzemani olarak ifade edilen yer. *Ioannis Cinnami Epitome*, Recensuit Augustus Meineke, s.47; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.41.

¹⁴⁵⁶ Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.135.

¹⁴⁵⁷ Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.135-145.

c.300-1450 adlı hacimli çalışmasının içinde *Anatolia – Myriocephalum And The Pass Tzybritze* adlı kısımda bu tez üzerine odaklanılmıştır.¹⁴⁵⁸

Hendy, çalışmasına öncelikle Süryanî Mihael'in savaşın Konya'dan sadece bir günlük yürüyüş mesafesinde vuku bulduğuna dair verdiği bilgi ile başlamaktadır. Niketas'ın, Laodiceia – Chonae (Colossae) – Lampe – Celaenae (Kelainai) – Choma (Homa) ve Myriocephalon şeklinde verdiği yürüyüş yolunda Homa ve Miryokefalon arasındaki güzergâhı belirsiz ve şüpheli olarak görmüştür. Kinnamos'un, Manuel'in 1146 Konya seferi ile ilgili verdiği Sclerus / Pousgouse Gölü'nü Beyşehir Gölü olarak kabul eder ve aynı eserde Konya ile Sclerus / Pousgouse Gölü arasındaki Tzibrelitzemani adlı geçidin de Niketas'ın verdiği Tzibritze; Manuel'in mektubunda geçen Cybrilcymani ile aynı yer olduğunu ifade etmiştir. Buraya kadar Handy, delillerini Konya'dan bir günlük yürüyüş ve Sclerus / Pousgouse (Beyşehir) Gölü ile Konya arasındaki geçit üzerine kurmuştur.¹⁴⁵⁹

Hendy, III. Haçlı Seferi ile ilgili bilgi veren Latin kaynaklarından Ansbert'in *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris* adlı eseri ile birlikte *Historia Peregrinorum* ve *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'in verdiği bilgilerde Friedrich'in Uluborlu'dan sonra Manuel'in daha önce yenilgi aldığı geçide girmeyerek sola döndüğü ile ilgili bilgiden yola çıkarak şu soruyu sormuştur: peki sağ tarafa giden yol neydi? Bu yolun Miryokefalon / Tzibritze yolu olduğu cevabını vererek önemli bir

¹⁴⁵⁸ Michael F. Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.146-154.

¹⁴⁵⁹ Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, s.146.

noktaya dikkat çekmiş ve Latin kaynakları aracılığıyla savaşın Uluborlu'nun doğusunda olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁰

Hendy, Manuel'i Uluborlu'dan sonra Hoyran Gölü'nün kuzeyinden Kumdanlı'ya getirmekte ve onu buradan Yunuslar'a kadar olan düzlükten yürütmektedir. Burada Miryokefalon / Tzibritze geçidi olarak bir yerin tanımlanması için en az üç özelliğinin olması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlardan iki tanesinin doğal; bir tanesinin ise insan yapımı olması gerektiğini ileri sürmüştür. Doğal olanlardan ilki *Myriad* (çok), *kephalon* (başlı) yani çok başlı tarif edilmeli; ikincisi çimenlerle çevrili (Çivrilçimeni / Cybrilcymani / Tzibrelitzemani) olması gerekir. İnsan yapımı olan da antik ya da ortaçağ rotası yani yolu olması gerekmektedir. Buradan hareketle Yunuslar ve Kızılören arasının bir Roma yolu olduğuna şüphe olmadığını ifade etmiş ve güzergâhta Roma miltaşlarını kanıt göstermiştir. Yunuslar'ın muhtemelen Pappa / Tiberipolus; Kızılören'in de muhtemelen Sinianda olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Ayrıca burasının bir Selçuklu yolu olduğunu da en az üzerinde bir han olmasına bağlamıştır.¹⁴⁶¹ Son olarak geçidin topografyası değerlendirilmiş ve *Cybrilcymani / Tzibrelitzemani*'yi *Çivrilçimeni* olarak okuduğu için geçidin ağaçlık olduğunu ifade etmiş ama bunun her geçitte olabileceğini de eklemiştir. Miryokefalon Kalesi'nin geçidin sol tarafında belli bir mesafedeki Phrourion / Asar Kale olmasının muhtemel olduğunu da ifade etmiştir.¹⁴⁶² Buradan hareketle Miryokefalon Savaş mahalli olarak Yunuslar ile Kızılören arasındaki Bağırsakdere Boğazı'nı ilk kez ileri sürmüştür.

Savaş mahallinin Konya Bağırsak Boğazı'nda olduğu hususunda Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt'un yapmış olduğu çalışmalar da önem arz etmektedir. Mehmet

¹⁴⁶⁰ Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, s.147-148.

¹⁴⁶¹ Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, s.149.

¹⁴⁶² Hendy, *Studies in Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, s.153.

Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt, yukarıda ifade ettiğim gibi eski çalışmalarında Kûfi Çayı Vadisi'ni savaş mahalli olarak ileri sürmüşlerdi.¹⁴⁶³ Daha sonraki çalışmalarında ise savaş mahallinin Konya Bağırsak Boğazı'nda olduğu tezine farklı bakış açıları ve ek kaynaklarla destek vermişlerdir.¹⁴⁶⁴

Burada Mehmet Akif Ceylan'ın 2017 yılında Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin 7. sayısında yayımlanan makalesini inceledim. Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt'un Bağırsak Boğazı ile ilgili yaptığı diğer çalışmalarında konu genel olarak aynıdır. Her iki yazarın da bu hususta en önemli delilleri *Başkumandan Simbat (Smbat Sparapet) Vekayinâmesi*'ndeki savaşın Konya'ya uzak olmayan bir yerde yıkık ve terk edilmiş *Meldinis Kalesi*¹⁴⁶⁵ önünde yapıldığı bilgisi ve yine Süryanî Mihael'in Bizans birliklerinin Konya'ya bir günlük yürüyüş mesafesine geldikleri bilgisidir. Buradan yola çıkarak savaş mahallini Konya'ya yakın bir coğrafyada aramışlardır. Niketas bu kalenin adını vermemektedir. Niketas ile Simbat (Smbat Sparapet)'in verdiği bilginin, her ikisinde de yıkık ve terk edilmiş bir kaleye işaret etmeleriyle kale hususu doğrulanmaya

¹⁴⁶³ Ceylan; Eskikurt, “Kûfi Çayı Boğazı'nın Doğal ve Tarihî Coğrafyası”, s.123-152; Ceylan, “Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, s.159-196.

¹⁴⁶⁴ Mehmet Akif Ceylan, “Coğrafi Perspektiften Myriokephalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı”, *USAD*, S.5, 2016, s.69-94; Ceylan, “Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri”, s.1-39; Adnan Eskikurt, “Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)”, *USAD*, S.7, Konya, 2017, s.74-98; Mehmet Akif Ceylan; Adnan Eskikurt, *Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁴⁶⁵ Meltinis Kalesi ile ilgili kayıt ilk kez tarafımdan ifade edilmiş ancak yeri ve anlamı hususunda herhangi bir araştırma yapılmamıştı. Altınkaynak, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, s.19 dn.83.

çalışılmıştır. Simbat (Smbat Sparapet)'in Fransızca tercümesinde kalenin, Meldinis; İngilizce tercümesinde Melitene olarak geçtiği ve Osmanlı arşiv belgelerindeki Hisar-ı Meldos; Karye-i Hisar-ı Meldos; Hisarkale olarak verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Hitit metinlerinde geçen Melite ve Maldia kelimesinin bal anlamına geldiği ve Hisar-ı Meldos'un bulunduğu kayalık tepeye de Balkaya veya Ballıkaya denildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁶⁶ Buradan hareketle Meldinis Kalesi'nin yıkık Miryokefalon Kalesi olduğu ve burasının Kale Tepe / Asar Kale / Hisar Kale olması gerektiği sonucuna varılmıştır.¹⁴⁶⁷

Kinnamos'un, Manuel'in 1146 seferinde dönüş güzergâhı üzerinde verdiği Tzibrelitzemani - Puscuse Gölü ve Menderes kaynakları bilgisine dayanarak ve Puscuse Gölü'nü Beyşehir Gölü'ne yerleştirerek Tzibrelitzemani'nin Konya ile Beyşehir Gölü arasında olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁶⁸ Niketas'ta geçen Tzibritze ve Manuel'in mektubunda geçen Cybrilcymani'nin de aynı yer olduğu ayrıca ifade edilmiştir.¹⁴⁶⁹

Niketas'ın eserinde Miryokefalon Kalesi'nden önce geçen Choma (Homa) ile ilgili olarak da burasının Beyşehir Gölü'nün doğusundaki Osmanlı arşiv kayıtlarında geçen Karaman Vilayeti vakıfları arasında gösterilen Karye-i Homa ve Karye-i Kiçi Homa olduğu ifade edilmiştir. Buradan hareketle Homa'nın Denizli Çivril'deki Homa olmayıp adı geçen bölgedeki Homalar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Manuel'in

¹⁴⁶⁶ Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.5-8.

¹⁴⁶⁷ Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.10.

¹⁴⁶⁸ Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.11.

¹⁴⁶⁹ Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.15-17.

mektubunda geçen *Cybrilcymani*'yi de tekrar *Çivril Çimeni* olarak okumuşlar ve Bağrsak Boğazı'nın batısındaki Çukurağıl ve Yunuslar Köyü arasındaki Çivril mevkiine atıf yapmışlardır. Niketas ve Kinnamos'un eserlerinde geçen Menderes kaynaklarını Büyük Menderes havzasındaki Işıklı, Gököl ve Dinar arasındaki coğrafyaya yerleştirmişlerdir.¹⁴⁷⁰

Kaynakların verdiği bilgilere göre de savaşın Türk topraklarında olması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁴⁷¹ Savaşın Bağrsak Boğazı (Bağrsakdere Boğazı)'nda olduğu ile ilgili deliller ortaya konulduktan sonra kaynaklardaki verilerin boğazın topografik, hidrografik özellikleri ve Bitki örtüsüyle benzer özellikleri üzerinde durulmuştur.¹⁴⁷² Burada Michael F. Hendy aracılığıyla III. Haçlı Seferi güzergâhından haberleri olmakla birlikte bizzat bu kaynakları kullanmamışlardır.

d. Diğerleri

Bizans tarihi üzerine müstakil bir çalışması olan Georg Ostrogorsky, savaş mahallini Frygia dağ geçitleri olarak ifade etmiş; lâkin net bir yer belirtmemiştir.¹⁴⁷³

¹⁴⁷⁰ Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağrsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.11-14.

¹⁴⁷¹ Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağrsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.17-18.

¹⁴⁷² Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağrsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.18-35.

¹⁴⁷³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2011, s.361.

3. Miryokefalon Savaş Mahalline Doğru Güzergâh

Kinnamos'un ifadesiyle “İlkbahar gelince [1176 / Mart-Nisan-Mayıs]¹⁴⁷⁴ imparator Anadolu'ya geçti ve her zaman olduğu gibi birliklerini Rhyndakos'ta topladı.”¹⁴⁷⁵ Rhyndakos, Ulubat Gölü'nü içine alan geniş bir ova veya bölgedir ve kaynağın da ifade ettiği gibi her zaman Bizans'ın ordugâh kurduğu ve birliklerini bir araya getirdiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷⁶ Bizans ordusuna katılacak Macar ve Sırplar toplanma yerine geç gelmişlerdi. Bu gecikme imparatorun ancak yaz aylarında (1176 / Haziran-Temmuz-Ağustos) hareket etmesine sebebiyet vermişti.¹⁴⁷⁷ Niketas, “İmparator başkentten hareketle Phrygia ve Laodiceia içinden geçip, benim doğduğum yer olan müreffeh ve büyük şehir, eski Kolossai, şimdi Khonai'ye geldi.”¹⁴⁷⁸; Kinnamos ise Manuel'in birliklerini Rhyndakos'ta topladığını ifade ettikten sonra arada herhangi bir

¹⁴⁷⁴ Kuzey Yarım Küre'de Aralık-Ocak-Şubat ayları kış; Mart-Nisan-Mayıs ayları ilkbahar; Haziran-Temmuz-Ağustos ayları yaz ve Eylül-Ekim-Kasım ayları da sonbahar mevsimi olarak ifade edilebilir. Kaynağın verisine göre bu bilginin zaman aralığını biraz daha daraltmakta kısmen de olsa fayda vardır.

¹⁴⁷⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214.

¹⁴⁷⁶ Ayrıntı için bkz. yukarıda s.223 dn.1006.

¹⁴⁷⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214; Niketas, imparatorun başlıca Latinler ve Tuna İskitleri'nden müteşekkil bir ordu teşkil ettiğinden bahsetmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.123; Latinler ve Tuna İskitleri'nin Bizans'a nereden katıldıkları net olmamakla birlikte muhtemelen İstanbul'da Bizans ordusuna dahil olmuş olmalıdırlar.

¹⁴⁷⁸ İmparator ayrıca burada Başmelek Mikhail Kilisesi'ni de ziyaret etmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

yer belirtmeden “*İmparator Laodikeia ve Menderes nehri çevresindeki bölgelere yolculuk yaptı.*”¹⁴⁷⁹ şeklinde bilgi vermektedir.

Kaynakların verilerine göre imparator Manuel, Rhyndakos’tan itibaren Phrygia – Laodiceia – Khonai (Kolossai) şeklinde bir güzergâh izlemiştir. Rhyndakos – Khonai (Kolossai / Honaz) arasındaki güzergâh, Rhyndakos – Susurluk – Balıkesir – Kırkağaç – Akhisar – Sardes (Salihli) – Philadelphia (Alaşehir) – Laodiceia (Denizli) – Khonai (Kolossai / Honaz) şeklinde olmalıdır.¹⁴⁸⁰ II. Haçlı Seferi esnasında Otto von Freising’in izlediği ve Odo of Deuil’in “*kıyı yolu*”¹⁴⁸¹ olarak adlandırdığı ve benzer şekilde 1159’da Manuel’in seferi esnasında da Kinnamos’un “*kıyı şehirlerinden geçen yol*”¹⁴⁸² olarak nitelediği yol bu yol olmalıdır.

Manuel’in kaynakların verilerine göre net bir şekilde Khonai (Kolossai / Honaz)’ye geldiğini görüyoruz. Burada yeri geldiği için burası hakkında da kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

a. Kolossai / Khonai / Honaz

Kolossai, Phrygia’da ana yol üzerinde bulunan önemli bir ilkçağ kentidir.¹⁴⁸³ Lykos (Çürüksu) Vadisi’nden akarsu kıyısında; tepede kurulmuş olan Khonai’nin önündedir. Khonai, günümüzde Denizli ilçe merkezi Honaz’ın Bizans dönemindeki

¹⁴⁷⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214.

¹⁴⁸⁰ Güzergâh ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.108-110, 112, 158.

¹⁴⁸¹ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, s.51, 89, 113.

¹⁴⁸² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.142.

¹⁴⁸³ Herodotos, *Tarih*, 7.30, s.526; Xenophon (Ksenophon), *Anabasis*, 1.II.6, s.17.

adıdır.¹⁴⁸⁴ Kolossai ve Khonai birbirlerinden ayrı iki kenttir lakin birbirine oldukça yakındır. Honaz (Kadmos)¹⁴⁸⁵ Dağı eteklerinde kurulmuş olan kent Khonai / Honaz ve burasının az kuzeyinde kurulmuş olan kent ise Kolossai'dir. Bizans devrinde Kolossai zamanla önemini kaybetmiş; Khonai / Honaz ise Menderes Vadisi boyunca yola hâkimiyeti, sarp ve yüksek bir tepede kurulmuş olması sebebiyle 692-787 yıllarında Kolossai'nin yerini tutmuş askerî bir merkez konumundadır.¹⁴⁸⁶ Kilise kayıtlarında Phrygia Pakatiana Eyaleti'ne bağlı Kolossai, piskoposluk olarak aynı adla kaydedilmiş; ayrıca Khonai adıyla da başpiskoposluk ve metropolislik olarak da kaydedilmiştir.¹⁴⁸⁷ Khonai'nin adını Türkler, Honaz / Honas olarak Türkçeleştirmişlerdir.¹⁴⁸⁸ İbn Saîd, burayı Hıyâs (خياس) adı ile anmış ve Denizli (Toğurla / طغورله) ile arasında iki fersah mesafe olduğunu belirtmiştir. Hıyas (Honas / Honaz)'da mızrak ve yay imal edildiğinden de ayrıca bahsetmiştir.¹⁴⁸⁹

Kaynakların verilerine bakıldığında Khonai (Kolossai / Honaz)'den itibaren yerlerin belirsizliği söz konusudur. Niketas, "*Khonai (Honaz)'den imparator, Lampis*

¹⁴⁸⁴ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.432, 455.

¹⁴⁸⁵ Strabon, *Geographika*, XII.8.16, s.85.

¹⁴⁸⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.146, 473.

¹⁴⁸⁷ Güneş, *Bizans Anadolusu'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, s.206 dn. 861.

¹⁴⁸⁸ Tuncer Baykara, "Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C.VII, S.3-4, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s.208.

¹⁴⁸⁹ İbn Saîd el-Mağribî, *Kitabü'l-Coğrafya*, s.185; Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Arapça, s.379; Farsça, s.431-432; Trk. Çev., s.302.

üzerinden *Kelainai* 'ye yürüdü.'¹⁴⁹⁰ şeklinde bir bilgi vermektedir. Burada sırasıyla iki yer zikredilmektedir: Lampis ve Kelainai. Şimdi bu yerler ile ilgili ayrıntıya bakabiliriz.

b. Lampis / Lampe / Lampe Ovası

Anna Komnena, Göller Yöresi'ndeki Lampe¹⁴⁹¹'den Ioannes Doukas'ın 1097 yılındaki seferi dolayısıyla bahsetmektedir. Buna göre Ioannes Doukas Efes (Ephesos)'i ele geçirdikten sonra Türkler, Anna'nın ifadesine göre, "*Menderes boyunca kıyı kentlerine uğrayarak*" Polybotos (Bolvadin)'a çekilmişlerdir. Ioannes Doukas ise Türkleri takip etmekten vazgeçerek "*kısa bir yoldan gidip*" Sardeis (Salihli) ve Philadelphia (Alaşehir)'yü ele geçirmiştir.¹⁴⁹² Buradan itibaren yoluna devam eden Ioannes Doukas, Laodikeia (Denizli) üzerinden Anna'nın ifadesine göre, "*Khoma yoluyla, Lampe Ovası'na varmıştır.*" Buraya Eusthatios Kamitzés'i görevlendirerek yoluna devamla Polybotos (Bolvadin)'a ulaşmıştır.¹⁴⁹³ Anna'nın verdiği bilgiden Khoma (Homa) üzerinden değil; Khoma'ya giden yolda Lampe Ovası'ndan geçildiği

¹⁴⁹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123;

¹⁴⁹¹ Lopadion (Ulubat) ve Adramytteion (Edremit) yakınlarında birer tane daha Lampe mevcuttur. Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, s.203 dn.1 Bilge Umar'ın açıklaması; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.182 dn.2 Işın Demirkent'in açıklaması; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.176 dn.5; Alexander Kazhdan, "Demetrios of Lampe" *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol.1, Oxford University Press, New York, 1991, s.605.

¹⁴⁹² Anna Komnena, *Alexiad*, s.338; Anna'nın kısa yol ifadesinin aksine Ioannes Doğukas'ın Efes'ten itibaren ilerlediği güzergâh Türklerin geri çekilirken izlediği güzergâhtan uzundur. Bkz. yukarıda s.208 dn.945.

¹⁴⁹³ Anna Komnena, *Alexiad*, s.339.

anlaşılmalıdır. Burada Lampe Ovası'nın Khoma (Homa) bölge veya Theması içinde veya öncesinde olması gerekir.¹⁴⁹⁴

Niketas'ta Lampe'den Manuel'in 1176 seferi dolayısıyla bahsedilmektedir. Niketas bu hususta şu bilgiyi vermektedir: “*Khonai'den imparator, Lampis üzerinden Kelainai'ye yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes'in kaynakları buradadır ve gûya Apollon burada, büyüklük deliliğine kapılarak sanki eşek arısı sokmuş gibi kendisiyle müzik yarışmasına girdiğinden dolayı Marsyas'ın derisini yüzmüşmüş.*”¹⁴⁹⁵ Kinnamos ise Lampe'den imparatorun Sublaion kalesini yeniden inşa ettirmesi hususunda bahsetmektedir. Kinnamos, İmparator Rhyndakos'tan ayrıldıktan sonra arada herhangi bir yer belirtilmeden, “*Kendisi [imparator] ise birkaç adamla ovalardan geçip Lampe'ye doğru ilerledi ve Menderes nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (adı Sublaion idi) tekrar inşa etti.*” şeklinde bir kayıt düşmüştür.¹⁴⁹⁶

Bilge Umar, Lampe ile ilgili olarak “*Sözcük Hellen dilinde 'köpük' demektir; özel olarak da sığ suların üzerinde ot ve yosun çürümesi sonucu oluşan köpüğü anlatır.*” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.¹⁴⁹⁷ Yer belirleme açısından kelime anlamının büyük bir etkisi olduğunu söylemek çok güçtür. Çünkü nehir ve göl kenarlarında yosun birikmesi sonucu köpüklenmenin olması Göller Yöresi gibi göl ve nehirlerin olduğu yerlerde kolaylıkla görülebilecek bir durumdur. W.M.Ramsay Lampe'yi Khoma (Çivril

¹⁴⁹⁴ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.105, 166.

¹⁴⁹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

¹⁴⁹⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.213.

¹⁴⁹⁷ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.502.

GümüŖsu'ya yerleŖtirir) ile ivril arasındaki bölgeye yerleŖtirmektedir.¹⁴⁹⁸ Bu bölge ivril'den güneye doğru Dinar'a kadar uzanan Gökgöl ve IŖıklı Göllerini içine almaktadır.¹⁴⁹⁹ P.Wittek ise Acıgöl (ardak)'ün güney batısında bulunan Hambat kırına yerleŖtirmektedir.¹⁵⁰⁰ Tomaschek de Dazkırı Ovası'nı iŖaret etmiŖtir.¹⁵⁰¹

Kaynakların verdiği güzergâha bakıldığında Laodikeia (Denizli)'dan itibaren Khonai (Honaz) – Lampe (Lampis) – Kelainai – Khoma (Homa) Ŗeklinde bir sıralama mevcuttur. Sıralamaya göre Ramsay'in ifade ettiği Khoma (Homa) Ovası'nın Lampe Ovası olma ihtimali bulunmamaktadır. Buradan hareketle Khonai (Honaz) ve Kelainai arasında karŖımıza Beylerli'nin kuzeyindeki Hambat kırı ve Acıgöl (ardak)'ün kuzeyindeki Dazkırı Ovası çıkmaktadır. Kaynakların burada Acıgöl (ardak)'den bahsetmeyip genel olarak günümüze kadar gelmeyen bir ova ismi (Lampe) vermesi de ayrıca ilginçtir. Ŗu anki bilgilerimize göre, Lampe Ovası'nın genel bir ifadeyle Hambat kırı, Acıgöl (ardak) ve Dazkırı Ovası'nı içine alan geniş coğrafya olduğunu düşünemiz gerekmektedir.

¹⁴⁹⁸ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.147.

¹⁴⁹⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.29; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.502; Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.104.

¹⁵⁰⁰ Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", s.207 dn.28.

¹⁵⁰¹ Wilhelm Tomaschek, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, s.99.

c. Kelainai / Apameia Kybotos

MÖ 481 yılında Pers Kralı Kserkses (MÖ 519-465)'in Yunanistan Seferi ile ilgili olarak Herodotos, “*Halys ırmağını geçip Phrygia'ya ve ülke içinde yürünerek Kelainai'ye varıldı, Maiandros'un kaynakları buradadır, Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes de buradadır, hatta Kelainai agorasında kaynar ve Maiandros'a karışır. Marsyas Silenos'un derisinden yapılmış olan tulum da gene bu kentte asılıdır; Phrygialıların anlattıklarına göre Apollon diri diri derisini yüzmüş, duvara asmıştır.*”¹⁵⁰² MÖ 401'de Kyros'un Kral II. Artakserkses (MÖ 404-362)'e karşı seferinde Sardes'ten yola çıkmış ve Kolossai'ye ulaşmıştır. Ksenophon bu hususta, “*Buradan [Kolossai] sonra üç günlük yürüyüşle yirmi parasang yol alarak Kelainai'ye vardı. Burası Phrygia'nın meskûn, büyük ve zengin bir şehriydi. Burada Kyros'un bir sarayı ve içinde yabani hayvanlar dolu olan büyük bir parkı vardı. Kendisini ya da atlarını denemek istediği zaman burada atla ava çıkardı. Parkın ortasından Maiandros ırmağı akar. Bu ırmak sarayın arazisinden kaynar ve Kelainai şehrinde geçer. Kelainai'de Büyük Kralın müstahkem bir sarayı vardır. Bu saray, hisarın alt tarafındadır ve Marsyas Irmağı'nın kaynağı yakınında kurulmuştur. Marsyas Irmağı da şehrin içinden geçer ve Maiandros'a dökülür; genişliği 25 ayak kadardır. Apollon'un Marsyas'la işte burada musiki yarışması yaptığı ve kazandıktan sonra da Marsyas'ın derisini yüzerek ırmağın pınarındaki mağaraya gelmiş olduğu söylenir. Irmak da bu yüzden Marsyas adını taşımaktadır. Kserkses meşhur savaşını kaybedip Hellas'tan geri döndükten sonra bu sarayı ve Kelainai hisarını yaptırmış.*”¹⁵⁰³ şeklinde bir bilgi vermiştir.

Apameia, ticarî önem bakımından Ephesos (Efes)'tan sonra ikinci sırada gelmektedir. Burası İtalya ve Hellas'tan gelen ticarî emtiaların genel bir ambarı

¹⁵⁰² Herodotos, *Tarih*, 7.26, s.525.

¹⁵⁰³ Xenophon (Ksenophon), *Anabasis*, 1.II.7-9, s.16-17.

konumundadır. Marsyas ırmağının kaynakları yanında kurulmuştur. Marsyas ırmağı kentin ortasından akarak Maiandros (Menderes)'a birleşir daha sonra Maiandros'a Orgas adında bir ırmak daha birleşir. Maiandros Nehri kendi adı ile anılan ovada oldukça yavaş menderesler yaparak akar ve Karia ile Lydia sınırını oluşturur. Irmak nihayet Miletos'la Pirene arasında denize dökülür. Ayrıca bu nehir üzerinde aynı isimli bir kent bulunduran Kelainai adlı bir tepeden çıkar. Antiokhos Soter zamanında Kelainai'de oturanlar Apameia'ya yerleştirilmişlerdir. Burası ismini kralın annesi olan Apama'dan almıştır. Burada Marsyas ile Apollon arasındaki yarışma cereyan etmiştir. Kelainai'nin yukarısında flütlerin ağız kısmının yapılması için elverişli bir kamışı yetiştiren göl de bulunmaktadır.¹⁵⁰⁴ Strabon, Apameia'nın Kral Mithridates seferinden önce depremlerle sarsıldığını ve kralın bölgeye geldikten sonra şehrin harap halini görünce tekrar imar edilmesi için girişimde bulunduğunu; aynı durumun yine Büyük İskender zamanında da olduğunu ifade etmiştir. Kelainai adı ile ilgili olarak da *“Poseidon'un Danaios'un kızlarından birisi olan Kelaino'dan olan oğlu Kelainos'a izafeten ya da yanan taşların siyahlaşmış olmasından, kente Kelainai (siyah) denmektedir.”* kaydını düşmüştür.¹⁵⁰⁵ Titus Livius'da da bu konuda şöyle bir kayıt vardır: *“Bu ırmağın [Maeander] kaynağı, eskiden Phrygia'nın başkenti olan Kelaenae'den doğar. Buranın sakinleri daha sonra, eski Kelaenae'den çok uzakta olmayan bir yere taşındılar ki bu yeni şehir Kral Selevkos (Seleucus)'un karısının adı olan Apamea olarak adlandırıldı. Maeander'in kaynaklarından pek uzak olmayan bir yerden çıkan Marsyas Irmağı da Maeander'e dökülür ve genel kanaat, Kelaenae'de Marsyas ve Apollon arasında flüt çalma yarışması olduğu yönündedir. Kelaenae Hisarı'nın en yüksek noktasından yükselen Maeander, şehrin ortasından geçerek Karia'ya; ardından Ionia'ya iner ve Priene ile Miletos (Milet)*

¹⁵⁰⁴ Strabon, *Geographika*, XII.8.15, s.84.

¹⁵⁰⁵ Strabon, *Geographika*, XII.8.18, s.87.

arasında uzanan bir koya dökülür.”¹⁵⁰⁶ Plinius ise “Daha önce Celaenae ve ardından Cybotos olarak adlandırılan Apamea üçüncü bir adli (mahkeme) merkez(dir). Apamea, Maeander’in kolları olan ve etrafında akan Marsyas, Obrima ve Orba nehirleriyle Signia Dağı’nın eteklerinde yer almaktadır; Marsyas burada yeraltından çıkar ve bir süre sonra tekrar [yeraltına] iner. Aulocrene, Marsyas’ın Apollon ile flüt çalma yarışması yaptığı yerdir: Phrygia yolu üzerinde, Apameia’dan 10 mil uzaklıkta bir vadiye verilen isimdir.”¹⁵⁰⁷ Yine Plinius, “Aulocrene dağ gölünden, çok sayıda şehri besleyen ve sık sık ırmak kollarıyla yenilenen Maeander Nehri doğar; Kıvrımları o kadar dolambaçlıdır ki çoğu zaman geriye doğru aktığına inanılır. Önce Apameia bölgesini, ardından Eumenia bölgesini, ardından Hyrgale ovalarını ve son olarak da Karia ülkesini dolaşır; sakin suları tüm bu bölgeleri en verimli kalitede çamurla sular ve Miletos’tan bir mil ve bunun çeyreği kadar uzakta yavaşça denize dökülür.”¹⁵⁰⁸ Stephanos Byzantinos, Apameia’yı anlattığı kısımda Anadolu’daki birçok Apameia’dan bahsederken “Küçük Phrygia’da Kelainai denilen aynı isimli bir şehir vardır.” kaydını düşmüştür.¹⁵⁰⁹

Strabon yukarıda ifade ettiği gibi Apameia’nın önemli bir güzergâhta olduğu bilgisini de vermektedir. Ephesos (Efes)’tan sonra Magnesia – Tralleis – Nysa – Anriokheia üzerinden Laodikeia – Apameia – Metropolis – Khelidonia – Holmi – Philomelion – Tyraion – Laodikeia Katakekaumene üzerinden Kappadokya’ya giden bir güzergâhtan bahsetmektedir.¹⁵¹⁰ Burada Apameia’nın Laodikeia ile Metropolis arasında olduğu görülmektedir. Laodikeia’nın Denizli Eskihisar; Metropolis’in Tatarlı olduğunu

¹⁵⁰⁶ *The History of Rome by Titus Livius*, Vol.V, 38.13, s.219.

¹⁵⁰⁷ Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.106, s.301.

¹⁵⁰⁸ Pliny, *Natural History*, Vol.II, V.113, s.305.

¹⁵⁰⁹ Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, I, s.223; III, s.79.

¹⁵¹⁰ Strabon, *Geographika*, XIV.II.29, s.242-243.

bildiğimize göre¹⁵¹¹ Apameia'nın Dinar'da olması mümkündür. Yer tespiti hususunda yine Strabon, “*Laodikeia'yla Apameia arasında bulunan göl denize benzerse de yeraltından gelen pis koku çıkarır.*”¹⁵¹² şeklindeki kaydına göre de iki yer arasında pis koku çıkaran göl Acıgöl (Çardak Gölü) olmalıdır.

Niketas, Kelainai'den bahsetmektedir: “*Khonai'den imparator, Lampis üzerinden Kelainai'ye yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes'in kaynakları buradadır ve güya Apollon burada, büyüklük deliliğine kapılarak sanki eşek arısı sokmuş gibi kendisiyle müzik yarışmasına girdiğinden dolayı Marsyas'ın derisini yüzmüşmüş.*”¹⁵¹³ Niketas burada bölgedeki antik isimleri kullanmaktadır ve yukarıda Strabon tarafından ifade edilen Apollon ve Marsyas'ın müzik yarışmasına atıf yapmıştır. Niketas eserinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermese de bu bilgiyi Strabon veya diğer mezkûr kaynaklardan almış olmalıdır.

Manuel en son Kelainai (Dinar)'ye ulaşmıştır. Niketas, “*Bundan (Kelainai / Dinar) sonra imparator Khoma ve Myriocephalon'a geldi.*”¹⁵¹⁴ kaydını düşmüştür. Kelainai (Dinar)'den itibaren burada sırasıyla iki yer adı zikredilmektedir: Khoma ve Myriocephalon.

d. Choma / Khoma / Homa

Anna Komnena birçok yerde Khoma'dan bahsetmektedir. Özellikle 1081 yılındaki hadiseler içerisinde “*Khoma'dan pek az sayıda birkaç asker...*”, “*Khomalılar*”,

¹⁵¹¹ Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.249, 319, 321.

¹⁵¹² Strabon, *Geographika*, XII.VIII.19, s.88.

¹⁵¹³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

¹⁵¹⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

“*Khoma’dan askere alınanlar...*”, “*Khoma’dan gelme askerler...*”, “*Khoma’dan devşirilmiş, çok güçsüz, çarpışma deneyiminden yoksun [askerler]...*”, “*Khoma Bölge Komutanı olan Bourtzès...*” şeklinde kayıtlar düşmüştür.¹⁵¹⁵ Nikephoros Bryennios da 1081 hadiselerini anlatırken aynı kayıtları düşmüştür: “*Khomalılar*”, “*Khomalılar denen askerler*” ve “*Khoma’dan gelme savaşçılar*” gibi.¹⁵¹⁶ Burada dikkat çekici olan “*Khomalılar*” ifadesidir. M. Halil Yinanç, Bizans zamanında ve Türklerin gelişi döneminde Anadolu’da yerli halkın hala tamamen Rumlaşmış olmadığını ve Bizans müellifleri tarafından Anadolu’daki bu yerli halka *Khomaten* adı verildiğini bunların Trak kavimlerinden Komagenler olduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹⁷ B.Umar da bizzat bu noktaya dikkat çekmektedir. Leib’in Fransızca çevirisinde burası için kullandığı *Chomatène*’nin Fransızca’da göre *Khomalı* demek olduğunu ve burada Anna’nın Khoma halkını Rumlar’dan ayrı olarak ifade ettiğini söylemekte ancak Yinanç’ın *Khomaten* sözcüğü ile Komagene (Adıyaman civarı) adı arasında kurduğu bağlantıya katılmamaktadır. Umar Fransızca’ya *Khomalı* demek olan *Chomatène*’nin Rumca Khoma’dan türetildiğini ifade etmiştir.¹⁵¹⁸

Anna Komnena’da ayrıca Khoma, Ioannes Doukas’ın 1097 yılındaki seferi ile ilgili olarak geçmektedir. Burada Ioannes Doukas, Efes (Ephesos) - Sardeis (Salihli) - Philadelphia (Alaşehir) - Laodikeia (Denizli) üzerinden Anna’nın ifadesine göre, “*Khoma yoluyla, Lampe Ovası’na varmıştır.*” Buradan itibaren yoluna devamla Polybotos (Bolvadin)’a ulaşmıştır.¹⁵¹⁹ Buradaki veride sanki Khoma, Lampe’den önce

¹⁵¹⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s.26, 29, 30, 93, 95, 118, 119, 124.

¹⁵¹⁶ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s.151, 155, 156.

¹⁵¹⁷ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, s.11-13.

¹⁵¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s.124 dn.6 Bilge Umar’ın açıklaması.

¹⁵¹⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s.338-339.

gibi anlaşılıyor. Yukarıdaki verilere göre Khoma'nın bir Thema olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Buradan hareketle cümle, Khoma bölgesine giden yolda Lampe'den geçildiği şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁵²⁰ Böylelikle Khoma bölge veya Theması ya Lampe Ovası ve Kelainai (Dinar)'yi içine alan oldukça geniş bir coğrafyayı ifade etmekte ya da Kelainai (Dinar)'den sonra gelmektedir.

Niketas, İmparator Manuel'in 1176 seferi dolayısıyla, “*Khonai'den imparator, Lampis üzerinden Kelainai'ye yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes'in kaynakları buradadır...*” kaydını düştükten sonra “*Bundan sonra imparator Khoma ve Myriokephalon'a geldi.*”¹⁵²¹ şeklinde bir bilgi vermiştir.

Umar, Homa'nın Hellen dilinde *yığın* anlamında olduğunu ve kasabayı savunmak için hazırlanan siper tümseği olduğunu ifade etmiştir.¹⁵²² Anadolu'da Homa adlı yerleşmelerin varlığı bilinmekle birlikte konumuz açısından Denizli, Antalya ve Konya sınırları içerisinde Homa adlı yerleşmelere dikkat etmek gerekir. Denizli Çivril ilçesine bağlı Homa ki günümüzde Gümüşsu olarak bilinmektedir. Ayrıca Antalya Manavgat ilçesine bağlı bir Homa (Oymapınar) da mevcuttur.¹⁵²³ Plinius ve Hierocles'te de Lycia'da bir Homa'dan bahsedilmiştir.¹⁵²⁴ Konya sınırları içerisinde Beyşehir'in doğusundaki Çivril Köyü'nün güneyinde de Karye-i Homa (Ulu Homa) ve Karye-i Kiçi

¹⁵²⁰ Demir, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.105, 166.

¹⁵²¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

¹⁵²² Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.318.

¹⁵²³ *Köylerimiz*, Dahiliye Vekaleti, İstanbul, 1933, s.348; *Köylerimiz*, İçişleri Bakanlığı, Ankara, 1968, s.677, 678; *Köylerimiz*, İçişleri Bakanlığı, Ankara, 1982, s.443; Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.319.

¹⁵²⁴ Pliny, *Natural History*, Vol.II, s.297; Hierocles, *Synecdemvs*, s.27.

Homa, Osmanlı kayıtlarında mevcuttur.¹⁵²⁵ Bu yerlerin isimleri Yukarı Homa ve Aşağı Homa olarak da bilinmekle birlikte sonradan Yukarı Esence ve Aşağı Esence olarak değiştirilmiştir.¹⁵²⁶

Miryokefalon Savaşı ile ilgili olarak araştırmacıların üzerinde durdukları Denizli Çivril Homa (Gümüşsu) ve Beyşehir'in güneydoğusundaki Ulu Homa ve Kiçi Homa'dır. Kaynakların verdiği bilgiye dayanarak Khoma (Homa)'nın belli bir noktadan veya yerleşimden ibaret olmadığı çok geniş bir alanı kapsayan bir thema olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵²⁵ F.Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi (881/1476)*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1958, s.64; Fahri Coşkun, *888/1483 Tarihli Karaman Eyâleti Vakıf Tahrir Defteri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s.95, 104; M.Akif Erdoğan, *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir, Seydişehir, Bozkır)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.123, İzmir, 2004, s.34-37, 45-46, 113-115; S.Ali Kahraman, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s.177, 190, 251, 252; Richard Kiepert, *Karte von Kleinasien*, band CIII, Konia, Berlin, 1908; Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokefalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı", s.82; Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.11; Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)", s.81; Ceylan; Adnan, *Myriokephalon Zaferi*, s.97.

¹⁵²⁶ *Köylerimiz*, 1968, s.51, 579; *Köylerimiz*, 1982, s.52, 800.

e. Sublaion Kalesi

Plinius'da *Silbianos* / *Silbiani* olarak geçmektedir. Plinius, burada Apamea ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra Apamea mahkeme merkezinin yetkisi dışında altı yer içerisinde *Silbiani*'yi vermektedir.¹⁵²⁷ Hierocles'te *Siblia* / *Σιβλία* olarak Phrygia Kapatiana Eyaleti (Ἐπαρχία Φρυγίας Καπατιανῆς) içerisinde verilmiştir.¹⁵²⁸ 451 Chalkedon (Kadıköy) konsiline gönderilen Eulalios...Siblias; 787'deki II. Nikea (İznik) konsiline gönderilen Johannes Sibleias / Sibeos / Subliu / Sybeos bilinmekle birlikte Johannes Su(b)liu'nun mührü XI. yüzyıldan günümüze ulaşmıştır. VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar sürekli olarak piskoposluk kayıtlarında adı geçmektedir (Siblios / Siblias / Σίβλιος).¹⁵²⁹

Niketas'ta *Sublaion*, 1176 seferi öncesi ve sonrasında kaydedilmiştir. 1176 seferi öncesinde Dorylaion (Eskişehir) yeniden inşa edildikten sonra "*İmparator bu bölgeden ayrılıp Sublaion'a gitti; bu kaleyi de yeniden inşa edip içine bir garnizon yerleştirdi.*"¹⁵³⁰ şeklinde; 1176 seferi sonrasında ise yapılan anlaşma gereği Dorylaion (Eskişehir) ve Sublaion kalelerinin yıkılması kararı alınmış ve buna istinaden "*İmparator, önünden geçerken, Sultan'ın arzusuna uyarak, Sublaion'u bizzat tahrip etti.*"¹⁵³¹ şeklinde ifade edilmiştir. Kinnamos'ta Sublaion 1176 seferi öncesinde inşa edilmesi hususunda geçmektedir: "*Menderes nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş*

¹⁵²⁷ Pliny, *Natural History*, Vol.II, s.301.

¹⁵²⁸ Hierocles, *Synecdemvs*, s.19.

¹⁵²⁹ Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.382; Güneş, *Bizans Anadolu'su'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, s.165 dn. 695.

¹⁵³⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.122.

¹⁵³¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.131, 132.

bir kaleyi (adı Sublaion idi) tekrar inşa etti."¹⁵³² Niketas'taki veriye göre Sublaion Kalesi 1176 öncesi inşa; sonrası ise tahrip edilmiştir. Bu bilgiye göre kalenin yeri hususunda net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Kinnamos ise kalenin Menderes Nehri'nin doğduğu yere yakın bir yerde bulunduğu bilgisini vererek yer tespiti açısından bize önemli bir ipucu vermektedir. Menderes'in kaynaklarının olduğu coğrafya ne yazık ki oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu coğrafya yaygın görüşe göre Çivril ve Kelainai (Dinar) arasındaki Işıklı Gölü ve Gököl'ün içinde bulunduğu alanı kapsamaktadır.¹⁵³³ Farklı olarak Eldere bölgesi de Menderes'in kaynakları olarak ileri sürülmüştür.¹⁵³⁴ Buradan hareketle coğrafya bir hayli geniştir.

Umar, Sublaion kelimesinin aslının *Sw(a)-ila* yani *Güzel Geçit* anlamında olduğunu ve sonradan *Siblia / Sibilion / Soublaion* biçimlerine bürünmüş olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³⁵ Araştırmacılar genellikle Sublaion Kalesi'ni Denizli Çivril ilçesine bağlı Homa (Gümüşsu)'ya yerleştirirler.¹⁵³⁶ Menderes'in kaynaklarını işaret eden verinin günümüzdeki coğrafi karşılığına bakıldığında coğrafya'nın oldukça geniş olduğu

¹⁵³² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.213.

¹⁵³³ Ayiter, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", s.690-694; Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s.11-14; Ceylan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", s.162, 164.

¹⁵³⁴ Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon", s.165-166; Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", s.80-81.

¹⁵³⁵ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.724.

¹⁵³⁶ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.82, 83, 147; Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, s.250, 329.

görülmektedir. Burada Sublaion Kalesi'nin Homa (Gümüşsu)'da olması tartışmaya açıktır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi burada Khoma (Homa)'nın bir thema ve Sublaion'un da bu themanın savunulması için inşa edilmiş bir kale olması kaynaklardaki verilere daha uygun görünmektedir. Umar'ın kale adı ile ilgili verdiği mana da onun önemli bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunduğunu göstermektedir.

Burada dikkat çekici olan bir nokta da XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı tahrirlerinde Homa kazasının oldukça geniş bir coğrafyayı içine aldığı ve hatta Dinar'ın doğusundaki ve Eldere'nin kuzeydoğusundaki Karakuyu'nun da bu kazaya tabi olduğu görülmektedir.¹⁵³⁷ Eldere'de Septimius Severus ve ailesi adına Jupiter ve Juno'ya ithaf edilmek üzere dikilmiş olan bir yazıtta bu dönemde yapılmış olan bir karakol binasının varlığı bilinmektedir. Yazıtta karakolun adının *Castellum Aulutrene* olduğu açıkça ifade edilmiştir.¹⁵³⁸ Bu karakol binasının Sublaion Kalesi olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte yine de geçiş özelliği olan bir yerde bulunması; Eldere'nin Menderes'in kaynakları içerisinde yer alması ve Uluborlu güzergâhında¹⁵³⁹ olması dikkate değerdir.

¹⁵³⁷ Özer Küpeli, *Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2000, s.40 vd.

¹⁵³⁸ Drew-Bear, "Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi", s.100.

¹⁵³⁹ Apameia (Dinar) ile Apollonia (Uluborlu)'yu birbirine bağlayan yolda yer alması stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Belke; Mersich, *Phrygien und Pisidien*, s.197.

f. Sozopolis / Uluborlu

Miryokefalon Savaş güzergâhı ile ilgili olarak çağdaş kaynaklarda -Niketas, Kinnamos, Manuel'in mektubu vs.- Sozopolis (Uluborlu)'ten bahsedilmemektedir. III. Haçlı Seferi kaynaklarında sefer güzergâhı ile ilgili bilgiler içerisinde Manuel'in Sozopolis (Uluborlu)'ten geçtiğini ortaya çıkarabiliyoruz.

27 Nisan 1190 Cuma günü Haçlılar Laodiceia (Denizli) Ovası'ndan ayrılmışlar Acıgöl (Çardak Gölü)'ün başında geceyi geçirdikten sonra¹⁵⁴⁰ yola çıkmışlar ve “*bir sonraki Pazar günü*” yani 29 Nisan Pazar, Maeander (Mandra) Nehri'nin kaynağına ulaşmışlar ve burada ordugâh kurmuşlardır.¹⁵⁴¹ 30 Nisan Pazartesi şafak vakti ordugâha Türk saldırısı gerçekleşmiş ancak Friedrich bu saldırıyı bertaraf etmeyi başarmıştır.¹⁵⁴² Türk saldırıları neticesinde Haçlıların yola çıkmaları muhtemelen gecikmiştir. Aynı gün yola çıkan Haçlıları saldırı yapan Türklerden hayatta kalanlar takip etmişlerdir. Sozopolis (Uluborlu)'e giden zorlu bir yol olduğu ve Haçlıların bu zorlu yolda son derece dar

¹⁵⁴⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.76; Translated by G.A.Loud, s.100; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.155; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹⁵⁴¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

¹⁵⁴² Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.156; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

dağların arasından geçtikleri konusunda kaynaklar ittifak etmektedirler.¹⁵⁴³ Nihayet zorlu yolculuktan sonra Haçlılar Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına ulaşmışlardır.¹⁵⁴⁴

Kaynaklarda 30 Nisan Pazartesi günü gündüz yürüyüş sonrası gece konaklama ve 1 Mayıs Salı günü gündüz yürüyüşten sonra gece konaklama hususunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Zorlu yürüyüşten sonra Haçlılar 1 Mayıs Salı günü Sozopolis (Uluborlu) yakınlarına ulaşmış ve burada konaklamış olmalıdırlar. Buradan sonra kaynaklar 2 Mayıs Çarşamba günü hadiselerini anlatmaya başlarlar.

2 Mayıs Çarşamba günü Türkler tekrar Haçlılara saldırıda bulunmuşlarsa da başarısız olmuşlar ve Haçlılar onlardan yaklaşık üç yüz kadarını öldürmüşlerdir.¹⁵⁴⁵ Kaynaklarda 2 Mayıs Çarşamba gündüz yürüyüşten sonra birliklerin konakladıkları yer hususunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Historia Peregrinorum*'da Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra “iki gün boyunca boş ve ıssız bölgede yol alırken, çok sayıda Türk

¹⁵⁴³ “Kalanlar Sozopolis (Uluborlu)'e giden çok zorlu yolda bizi takip ettiler ve izlediler.”

Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101; “Daha sonra Sozopolis (Uluborlu)'e giden çok zor bir rotayı takip ederken, kalan düşman onları dağlardan gözlem altında tuttu.” *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; “Aynı gün [30 Nisan] Sozopolis (Uluborlu) yolunda son derece dar dağların arasından geçtik.” *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

¹⁵⁴⁴ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157.

¹⁵⁴⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77; Translated by G.A.Loud, s.101; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174; Translated by G.A.Loud, s.170.

yeniden savaşmak için geldiler. Bizimkiler de sıradağlar ve belli bir gölün arasından geçeceklerdi.”¹⁵⁴⁶ Kaydından anladığımız kadarıyla gölü geçmedikleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁷

3 Mayıs Perşembe günü otuz binden fazla Türk’ün daha önceden Manuel’in büyük bir yenilgiye uğradığı geçitte toplandıkları bilgisi Friedrich Barbarossaya ulaşmıştır.¹⁵⁴⁸ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*’teki “Bu yüzden Manuel’in hep kullandığı ‘Via Regia’ dan ayrıldık. Konya’ya ulaşmak için mecburen çok uzun, çorak ve tümüyle dağlık olan sol taraftaki yola girdik.”¹⁵⁴⁹ şeklindeki ifade dikkate değerdir. Friedrich ve beraberindekiler kuzey yollarını bilmemekteydiler. Bu esnada ellerine geçen bir Türkmen esiri kendilerine yol göstermiştir.¹⁵⁵⁰ Haçlılar, yüksek bir dağ ve sarp

¹⁵⁴⁶ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157.

¹⁵⁴⁷ Topraklı, *Miryokefalon’un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.84 dn.28.

¹⁵⁴⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77-78; Translated by G.A.Loud, s.102; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

¹⁵⁴⁹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174.

¹⁵⁵⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.102; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157-158.

kayalıkları aşarak verimli bir ovaya inmişlerdir.¹⁵⁵¹ 7 Mayıs 1190'da nihayet Philomelion (Akşehir)'a ulaşmışlar ve şehri zapt etmişlerdir.¹⁵⁵²

III. Haçlı Seferi kaynakları, Haçlılar'ın Sozopolis (Uluborlu) yakınlarından geçtikleri ve Philomelion (Akşehir) istikâmetinde ilerledikleri bilgisini vermiştir. Kaynaklar, bu güzergâh bilgisinden bahsederken arada Sozopolis (Uluborlu) sonrası Manuel'in daha önce büyük bir yenilgi aldığı geçite girmeden yoldan (*via regia*) ayrılarak sol taraftaki yola girdikleri bilgisini vermişlerdir. Buradaki bilgi bize Manuel'in Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra Miryokefalon yenilgisini aldığını göstermektedir.

g. Myriokephalon / Miryokefalon

Konstantinos Porphyrogenitus'un *De Thematibus...* adlı eserinde *Myriocephali* olarak bir yer zikredilmiştir. Burada ifade edilen yer imparator VI. Leo (886-912) zamanında yapılan bir değişiklikle Boukellarion (Bucellariorum) Theması'ndan

¹⁵⁵¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.78; Translated by G.A.Loud, s.102-103; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.158; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174-175; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Translated by Helen J. Nicholson, s.61-62.

¹⁵⁵² Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.79; Translated by G.A.Loud, s.104; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.175; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*, s.224.

Kharsianon (Charsiani) Themasına taşınmıştır.¹⁵⁵³ Kharsianon (Charsiani) Theması, Kappadokia Themasının kuzeyindedir ve Göller yöresine de oldukça uzaktır.¹⁵⁵⁴

Niketas, “*Khonai’den imparator, Lampis üzerinden Kelainai’ye yürüdü.*” İfadesini kullandıktan sonra “*Bundan sonra imparator Khoma ve Myriokephalon’a geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir veya orada olup bitenlerden bu adını almıştır; yahut da orada bu adın ifade ettiği olay vukubulmuştur. Çünkü kale yanında, tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir.*”¹⁵⁵⁵ kaydını düşmüştür. *Başkumandan Simbat (Smbat Sparapet) Vekayinâmesi*’nde kale hususunda “*Konya sultanı Kılıç Arslan, Grek imparatoru Manuel’i, Konya civarında bulunan Meltinis adlı harap kalenin önünde hezimete uğrattı. O bu kaleyi zaptettikten sonra tekrar bıraktı.*”¹⁵⁵⁶ şeklinde bir kayıt mevcuttur. Niketas’ın verdiği bilgiye göre özellikle burasının eski ve terk edilmiş bir kale ve kale yanındaki hadiseleri tasvir etmesi ve yine *Başkumandan Simbat (Smbat Sparapet)*’in da Meltinis adlı harap bir kale vurgusu yapması burada bir kalenin varlığını bizlere açıkça göstermektedir. Niketas, çok emin olamamakla birlikte orada vuku bulan hadiselerden kalenin Miryokefalon adını alabileceğini de ayrıca ifade etmiştir. Buradan hareketle geçit öncesi bir kalenin varlığı mevcut ve kalenin ismi -Miryokefalon- buradaki hadiseden adını almış olmalıdır. Umar, Miryokefalon’un Anadolu kökenli bir adın Hellen ağzına uydurulmuş biçimi

¹⁵⁵³ Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematribus et de Administrando Imperio*, Recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1840, s.225.

¹⁵⁵⁴ Kharsianon (Charsiani) Theması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *Bizans Anadolusu’nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, s.317-327.

¹⁵⁵⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

¹⁵⁵⁶ *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)*, s.61.

kanaatindedir. “*Kephalon*”un “*Güzel-Akarsu Geçidi Ülkesi*” anlamındaki *Kupelana* (*Ku(wa)-Pellana*); “*Myrio*”nun ise “*Yüce Ana Tanrıça*” anlamındaki “*Mura*” olduğunu ifade etmiş ve “*Mura-Kupellana*”nın “*Yüce Ana Tanrıçanın Güzel akarsu Geçidi Ülkesi*” anlamında *Myriokephalon*’un aslı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bunun Hellen dilinde “*binlerce baş*” anlamında olduğunu da eklemiştir.¹⁵⁵⁷

Kalenin konumu hakkında Niketas, Bizans birliklerinin *Miryokefalon*’dan hareket ettikten sonra *Tzibritze Geçidi*’nden geçmeleri gerekeceğinden bahsetmektedir.¹⁵⁵⁸ Buradan hareketle bu kalenini geçitten önce olduğunu anlamaktayız.

Mezkûr verilere göre *Kelainai* (*Dinar*)’den itibaren Manuel, Menderes’in kaynaklarına yakın bir yerde bulunan *Sublaion Kalesi*; buradan *Sozopolis* (*Uluborlu*) ve en nihayetinde *Miryokefalon Kalesi*’ne gelmiştir. Bu durumda savaşın yapılacağı geçitin -*Tzibritze Geçidi*- başına da ulaşmıştır.

h. Geçit

İmparator Manuel’in 1146 yılındaki *Konya kuşatmasını* kaldırması ve geri çekilmesi esnasında *Kinnamos*’ta “*Sultan onların tahrikiyle eskisi gibi kaçmak istemedi ve iyi bir duruma ulaşınca, barbar dilinde Tzibrelitzemani / Tzibrelitzeman (Τζιβρηλιτζημανί) denilen yere varmış bulunan Romalılara hücum etmek üzere acele etti.*

¹⁵⁵⁷ Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, s.593.

¹⁵⁵⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124.

Burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük guruplarla yolculuk yapanlar için de zordu.”¹⁵⁵⁹ şeklinde bir bilgi mevcuttur.

1146 seferi ile ilgili kaynaklarda geçen *Tzibrelitzemani* adlı yerin konumu ile ilgili önemli bir kilit nokta Puscuse Gölü’dür. Göl ile ilgili malumat Niketas ve Kinnamos’ta geçmektedir. Niketas, Ioannes Komnenos’un 1141 yılında göle yaptığı sefer ile ilgili olarak “*İmparator Ioannes, Phrygia kenarından geçerek Attalos’un harika şehri Antalya’ya ulaştı. Civardaki bölge ve şehirlerde düzen ve asayiş kurmak için burada bir süre kalmak fikrindeydi. Çünkü bazı yöreler Türk boyunduruğuna boyun eğmişlerdi. Bunlar arasında, hemen hemen bir deniz kadar büyük Puscuse Gölü de vardı. Gölün içinde, birçok yerde sudan fışkıran küçük fakat çok müstahkem adaların ahalisi Hıristiyan olmakla beraber, o sıralarda kayıkları aracılığı ile Konya Türkleriyle çok canlı ilişkiler sürdürmekteydiler. Böylece bunlarla Türkler arasında sadece kuvvetli bir dostluk kurulmakla kalmamış, bunlar âdet ve gelenekleriyle hemen hemen Türkleşmişlerdi. Bu sebepten de sınır komşularının tarafını tutuyorlar ve Bizanslıları kendilerine düşman görüyorlardı. Uzun bir alışkanlık işte milliyet ve dinden daha güçlü oluyor. Bunlar akıllarını yitirmişçesine davrandılar, imparatora küfürler savurdular ve adalarını koruyan su engeline güvenip onun emirlerine açıkça karşı koydular. İmparator her ne kadar bunlara, gölün eskiden beri Bizans’a ait olduğunu, eğer gerçekten istiyorlarsa, adaları boşaltıp açıkça Türklerin tarafına geçmelerini söyledi. Eğer böyle yapmayacak olurlarsa imparator gölün, belki de uzun bir süre Bizans Devleti için kaybedilmesine hiçbir suretle tahammül etmeyecekti. Fakat sözlerinin bir yararı olmadı. Bu yüzden de imparator icraata geçti. Gezi ve balıkçı kayıklarını birbirine bağlayarak salları yaptırdı. Surları yıkan koçbaşlarını bunların üzerine yükleyerek müstahkem adalara karşı sevketti.*

¹⁵⁵⁹ *Ioannis Cinnami Epitome*, Recensuit Augustus Meineke, s.47; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.41.

Böylece bu adaları zaptedebildi ama bu arada Bizanslılar da bazı felaketlere uğramaktan kurtulamadılar. Birkaç kez gölde patlayan fırtına salları sürükleyip parçaladı; bunların yükü ya suların derinliğine gömüldü ya da dalgalarla sürüklenip kayıplara karıştı”¹⁵⁶⁰ şeklinde; Kinnamos da aynı sefer ile ilgili “İmparator Türklerin yeniden Sozopolis (Uluborlu) ’e karşı saldırıya geçtiklerini duyunca, bütün ordusuyla birlikte süratle oraya yöneldi. Düşmanla karşılaşamayınca ordusunu Pusguse denilen göle götürdü. Bu göl çok geniş ve uzundur. Suyun ortasında birbirinden ayrı yükselmiş adalar vardır. Bu adaların üzerinde eskiden yapılmış kaleler bulunur. Bu adalar üstünde yaşayan insanlar suyu bir kale hendeği olarak nitelerler. Bu insanlar için aynı gün zarfında Konya ’ya gidip geri dönmek mümkündür. Özellikle bu sebepten ötürü imparator gölün hâkimiyetini eline geçirmeye büyük önem veriyordu. Orada yaşayan Romalılar gölü ona teslim etmeyince (çünkü uzun zamandan beri Türklere yakın yaşadıkları için onların âdetlerini benimsemişlerdi), aşağıdaki şekilde plan yaptı. Mümkün olduğu kadar çok sayıda yelkenli sandal ve küçük kayıklar toplayarak hepsini kalaslar ile birbirine bağladı; üzerlerine savaş makinalarını yükledi ve bunları doğruca adalardaki kalelerin önüne götürdü. Fakat göl sert bir rüzgâr ile çalkalanınca Romalı askerlerin çoğu suya düşüp kayboldu; ancak pek zorlukla ve olağanüstü çaba ile bir kısmı kurtarılabilirdi.”¹⁵⁶¹ şeklinde bilgi vermektedir.

Yukarıdaki verilere bakıldığında göl içerisinde birbirinden ayrı adaların ve bu adalar üzerinde kalelerin olduğu ve ahalisinin de Türklerle ilişkileri bulunan ve onlara bağlı olan Hıristiyanlar olduğu açıkça ifade edilmiştir. Araştırmacılar arasında bu gölün

¹⁵⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24-25.

¹⁵⁶¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19-20.

Eğirdir veya Beyşehir Gölü olması hususunda bir ayrılık vardır. Her iki gölde adaların¹⁵⁶² mevcut olması ne yazık ki burada gölün hangisi olabileceğinin tespitini zorlaştırmaktadır. Burada genel kanı gölün Beyşehir Gölü olması ile ilgilidir. Bunun en büyük kanıtı ise Kinnamos'un verdiği bilgiye göre aynı gün içinde Konya'ya gidip gelmenin mümkün olduğudur.¹⁵⁶³ W.M.Ramsay, Beyşehir Gölü'nün doğu sahilinden direkt Konya'ya altmış milden fazla (tkr. 90 km'den fazla) bir mesafe olduğunu ve buradan aynı gün Konya'ya gidip gelmenin mümkün olmayacağını ifade etmiş ve aynı durumun Eğirdir Gölü'nden ise hiç mümkün olmayacağını belirtmiştir.¹⁵⁶⁴ Günümüz yollarıyla Beyşehir – Konya arası mesafe tkr. 90 km; Eğirdir Gölü ile Konya arası da tkr. 200 km. kadardır. Buradan hareketle aynı gün içinde her iki gölden de zamanın şartları içerisinde yürüyerek veya

¹⁵⁶² Eğirdir Gölü'nde Can Ada (Gülistan), Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin), Gaziri Adası, Domuz Höyüğü Adası ve Kayaagzı Adası mevcuttur. F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.340; *Gertrude Bell Archive Newcastle University, Diaries*, 2 Mayıs 1907, http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=546 (erişim tarihi 21.04.2021); Karaca-Karacan, SDÜ makale, s.161; Beyşehir Gölü'nde irili ufaklı 27 ada ve 10 adet kayalık mevcuttur. Göldeki başlıca adalar: Mada Adası, Hacı Akif Adası, İğdeli Ada, Orta Ada, Kes Adaları, Aygır Adası, Kızılada, Çeçen Adası, Gölkaşı (Kıstıfan) Adası, Eşek Adası, Akburun Adası, Kirse (Kilise) Adası, Kız Kulesi (Kalesi), Höyük Adası, Mındıras Adası, Kül Adası, Kara Ada, Tek Ada (Tavşanlı Ada), Taşlı Ada (Helim Adası), Kum Adası, Geyik Adası, Keltaş Adası, Yılan Adası, Kuşkondu Adası (Mezar Höyük). Roma, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde adaların durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Üçüncü; Muşmal, *Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat*, s.59 vd.

¹⁵⁶³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.20.

¹⁵⁶⁴ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s.433.

herhangi bir vasıtayla günübirlik gidip gelmenin mümkünatı yoktur. Bu durumda Pusguse Gölü'nün Beyşehir Gölü olması ile ilgili genel kanıya şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Burada Kinnamos'un verdiği bilgi ile kastettiği Konya toprakları olmalıdır.¹⁵⁶⁵ Niketas'ın "...adaların ahalisi Hristiyan olmakla beraber, o sıralarda kayıkları aracılığı ile Konya Türkleriyle çok canlı ilişkiler sürdürmekteydiler. Böylece bunlarla Türkler arasında sadece kuvvetli bir dostluk kurulmakla kalmamış, bunlar âdet ve gelenekleriyle hemen hemen Türkleşmişlerdi. Bu sebepten de sınır komşularının tarafını tutuyorlar..."¹⁵⁶⁶ şeklinde verdiği bilgi de bunu teyid etmektedir. Konya Türkleriyle ilişkiler ve sınır vurgusu Konya topraklarına işaret etmektedir.

Niketas'ın "Gezi ve balıkçı kayıklarını birbirine bağlayarak salları yaptırdı. Surları yıkan koçbaşlarını bunların üzerine yükleyerek müstahkem adalara karşı sevketti."¹⁵⁶⁷ şeklinde verdiği bilgi ile birlikte Kinnamos'un "Bu adaların üzerinde eskiden yapılmış kaleler bulunur."¹⁵⁶⁸ ifadesinden açıkça bu adalarda kalelerin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Arundell, 1832 yılındaki gezisi esnasında Uluborlu – Yalvaç istikametinde ilerlerken Gençali Köyü'ne gelmeden evvel Eğirdir Gölü'nün görüş açısına girdiğini; gölün ortasında küçük uzun ve alçak bir ada bulunduğunu ve üzerinde binaya benzer bir yapı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶⁹ Bu ada Gençali Köyü'nün 3 km. güneyinde bulunan ve yörede Domuz Höyüğü Adası olarak bilinen ada olarak tespit

¹⁵⁶⁵ Karaca; Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon", s.159.

¹⁵⁶⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

¹⁵⁶⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

¹⁵⁶⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.20.

¹⁵⁶⁹ F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Vol.I, s.262.

edilmiştir.¹⁵⁷⁰ 2 Mayıs 1907 tarihli günlüğünde Gertrude Bell, Hoyran Gölü'nde Gaziri Adası'ndan bahsetmektedir. Burada adanın etrafını çevreleyen duvarlardan söz etmektedir.¹⁵⁷¹ Hamilton, Şarkîkaraağaç'tan Uluborlu'ya giderken Hoyran Gölü'nde harap bir kule ya da kale gördüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁷² Muhtemelen o da Gaziri Adası'ndan bahsetmektedir. Gaziri Adası yaklaşık 60 dönüm büyüklüğündedir. Doğu ve kuzey sınırlarını çevreleyen surlar yıkılmış lâkin sur temelleri durmaktadır; batı ve güney sınırlarını oluşturan surlar ise halen ayakta durmaktadır.¹⁵⁷³ Eğirdir Gölü'ndeki diğer iki ada ise Can Ada (Gülistan) ve Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin)'dir. 1970'li yıllara kadar Eğirdir ile her iki ada birbirinden ayrı idi. Daha sonra adalar arası doldurularak günümüzdeki gibi yarımadalar şekline getirilmiştir. Can Ada (Gülistan)'da herhangi bir tarihi kalıntı ve yerleşim mevcut değildir. Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin)'da ise Aya Stephanos Kilisesi, Şeyh Müslihiddin Türbesi, Eflatun Dede Türbesi'nin varlığı bilinmektedir. Timur, İzmir'den dönüşünde Uluborlu'dan sonra Eğirdir'i de ele geçirmişti (1403). Timur dönemi kaynaklarında Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin)'da kalenin varlığı da bilinmektedir.¹⁵⁷⁴ Beyşehir Gölü adalarına bakıldığında, Hacı Akif Adası'nda Roma-Bizans dönemine ait kalıntılar ile birlikte “*Bademlik*” denilen bölgede

¹⁵⁷⁰ Karaca; Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon”, s.161.

¹⁵⁷¹ *Gertrude Bell Archive Newcastle University, Diaries*, 2 Mayıs 1907, http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=546 (erişim tarihi 21.04.2021).

¹⁵⁷² Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. II, s.360.

¹⁵⁷³ Karaca; Karacan, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülâhazalar ve Miryokefalon”, s.161.

¹⁵⁷⁴ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, s.406; Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, s.321.

eski yapı döküntüleri; Orta Ada'da eski yapı kalıntıları; Aygır Adası'nda Kilise kalıntıları; Kızılada üzerinde hamam, mezar kalıntıları ve çeşitli mağaralar; Çeçen Adası'nda Roma zamanına ait yapı kalıntıları ve hamam; Eşek Adası'nın kuzeyinde sur kalıntısı ve temeli; Akburun Adası'nda eski yapı kalıntıları ve mezar taşları; Kirse (Kilise) Adası'nda büyük yapı harabesi; Mındıras Adası'nda iki kat duvarlı bir kale harabesi mevcuttur.¹⁵⁷⁵ Görüldüğü üzere hem Eğirdir hem de Beyşehir Gölü adalarında kaleler veya yapı kalıntıları mevcuttur.

Kâtip Çelebi (1609-1657), Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin)'da iki yüz kadar ev bulunduğunu ve burada yaşayanların yarısının Müslüman yarısının da Gayrimüslim olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷⁶ F. Sarre, Eğirdir Gölü'ndeki Yeşil Ada (Nis / Nisoi / Nisibin)'da ve Beyşehir Gölü'ndeki Gölkaşı (Kıstıfan) Adası'nda bir zamanlar Hıristiyan yerleşimlerinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷⁷ Buradaki Hıristiyanların Niketas ve Kinnamos'ta geçen Konya Türkleriyle iyi ilişkiler kuran Hıristiyanların nesli olup olmadığı konusuna ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

Niketas, imparatorun İstanbul – Phrygia kenarından geçiş – Antalya – Pusguse Gölü – Kilikya; Kinnamos ise imparatorun İstanbul – Sozopolis (Uluborlu) – Pusguse Gölü – Kilikya şeklinde bir güzergâh izlediğinden bahsetmektedir.¹⁵⁷⁸ Niketas'ın verdiği sıralamaya göre Antalya'dan sonra Pusguse Gölü; Kinnamos'un verdiği sıralamaya göre ise Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra Pusguse Gölü verilmiştir. Gölün tespiti açısından bu durum da sorun teşkil etmektedir. Burada Sozopolis (Uluborlu)'in güzergâh açısından bir kilit nokta olduğu açıkça görülmektedir. Her iki kaynağı birlikte değerlendirdiğimizde,

¹⁵⁷⁵ Üçüncü; Muşmal, *Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat*, s.65-77.

¹⁵⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.640.

¹⁵⁷⁷ Sarre, *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, s.155, 177.

¹⁵⁷⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24-25; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.19-20.

Ioannes Komnenos, İstanbul'dan yola çıkarak Phrygia kenarından geçişle Sozopolis (Uluborlu)'e yönelmiş lâkin Türklerin geri çekilmesiyle birlikte yoluna devam ederek Antalya'ya ulaşmış olmalıdır. Niketas'ın ifadesine göre imparator Antalya'ya geldikten sonra “*Civardaki bölge ve şehirlerde düzen ve asayişini kurmak için burada bir süre kalmak fikrindeydi.*”¹⁵⁷⁹ Buradan hareketle Sozopolis (Uluborlu)'in doğusunda Türklerin hâkimiyetinde olan yerlerde Bizans otoritesinin kurulması için Antalya hareket üssü olarak kullanılmış olmalıdır. İmparatorun Antalya'dan hareketle Sozopolis (Uluborlu)'in doğusunda karşısına çıkacak ilk göl Hoyran ve Eğirdir Gölleri'dir. Bu durum Niketas ve Kinnamos'ta geçen Pusguse Gölü'nün bu göllerden birisi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İmparator bu göldeki adaları zaptettikten sonra tekrar Antalya'ya dönmüş ve hazırlıklarını yaparak Isauria üzerinden Kilikya'ya hareket etmiş olmalıdır.¹⁵⁸⁰

Pusguse Gölü ile ilgili bir diğer malumat ise Manuel Komnenos'un 1146 yılındaki Konya kuşatmasından dönerken Kinnamos tarafından verilmiştir. Kinnamos'un verdiği bilgiye göre Manuel, Konya kuşatması sonrası Tzibrelitzemani – Pusguse Gölü – Menderes'in kaynakları – Bithynia güzergâhı üzere İstanbul'a dönmüştür.¹⁵⁸¹ Tzibrelitzemani denilen yer ile Pusguse Gölü arasında Manuel, hala düşman ülkesinin ortasında olduklarını ve Roma sınırlarından çok uzaklarda bulunduğunu ifade etmiş ve bu sözlerden sonra birliklerini düzene sokmuş ve halkın *Skleros'a ait* ama şimdi Pusguse dedikleri göle doğru yola çıkmıştır.¹⁵⁸²

¹⁵⁷⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.24.

¹⁵⁸⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.25.

¹⁵⁸¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.41-52.

¹⁵⁸² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.48-49; Burada “*Skleros'a ait*” ifadesi dikkat çekicidir.

X. yüzyılda Bizans'ın ünlü ailelerinden birisi olarak Skleros ailesi karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Bardas Skleros kaynaklara daha çok sirayet etmiştir. Bardas

Miryokefalon savaşını uzun uzadıya anlatan Niketas burada, Sultan, “Bizans ordusunun Myriokephalon’dan hareket ettikten sonra geçmesi gereken ve “Tzibritze Geçidi” adını taşıyan, yolun darlaştığı yeri işgal etti. Geçmek isteyecek olurlarsa Bizanslılara derhal karşı koymak üzere birliklerini bu dar geçide doldurdu. Tzibritze Geçidi, yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır.”¹⁵⁸³ şeklinde hem geçidin adı hem de topografik özelliği hakkında bilgi vermektedir. Geçit Niketas’ın İmmanuel Bekker tarafından Latince neşri ile yayımlanan baskısında *Clisura Zybrize* (*χλεισουρα του Τζυβριτζή*)¹⁵⁸⁴ olarak geçmektedir. Manuel, savaştan sonra İngiltere Kralı II. Henri’ye yazdığı mektupta burayı “Persler [Türkler] tarafından Cybrilcymani / Cibrilcima olarak adlandırılan dar

Skleros, Bizans imparatoruna karşı gerçekteştirdiği iki isyan faaliyeti ile tanınmaktadır. Skleros ailesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mikhail Psellos, *Khronographia*, s.7-8, 16-18, 98, 109; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s.16-18, 21-22, 26-35, 37-38; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, New York, 2010, s.93 vd.; W.Seibt, *Die Skleroi. Eine Prosopographisch-Sigillographische Studie*, Byzantina Vindobonensia, 9, Vienna, 1976; “Skleros’a ait” ifadesi muhtemelen Bardas Skleros veya onun soyundan gelen bir kişiden kaynaklanmaktadır. Demir, *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, s.119 dn.704; Buradan hareketle gölün adının X. yüzyılda Skleros olduğunu anlıyoruz.

¹⁵⁸³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124.

¹⁵⁸⁴ *Nicetae Choniatae Historia*, Ex Recensione Immanuelis Bekkeri, s.232.

geçitler...”¹⁵⁸⁵ şeklinde ifade etmiştir. Süryanî Mihael, herhangi bir geçit adı vermemesine rağmen mücadelenin Konya yakınlarında vukua geldiğini ifade etmektedir: “İmparator şiddetle hareket edip, Türk ülkesinin beş günlük yol kadar içerlerine girdi. Bu memlekette çekirge gibi sayısız miktarda olan Türkmenler, imparatorun kendilerini yerlerinden taretmek üzere geldiğini görünce; beşer ve onar bin kişilik kafileler halinde toplandılar ve Grek karargâhının dışında bulunan her şeyi yaktilar; tahrip ettiler; insanları da öldürdüler. Grekler Konya’ya bir günlük yol kadar; sultanın bulunduğu mahale de üç saatlik yol kadar yaklaştılar. Onlar dağların arasında dar ve susuz bir yere girip erzakları hamil 5 bin arabayı, silahları ile harp aletlerine ait keresteyi, altınlarını, kilise olarak kullandıkları çadırları, haçları ve diğer her türlü eşyaları geride bıraktılar. Türkmen kabileleri, imparatorun, askerleri ile beraber karargâhtan uzaklaştığını ve yüklü arabaları görünce, 50 bin kişi oldukları halde arkada toplandılar ve karargâhı kâmilen yağma ettiler. İmparatorla ordusu servetlerinin ve arkalarından yetişeceğini ümit ettikleri erzaklarının yağma edildiğini duyunca, büyük bir korku ile sarsıldılar, onların korktuğunu gören Türkler, dağın tepesinden onların üzerlerine muazzam kayalar yuvarlayıp insan ve hayvanları ezdiler. Bu dar geçidin içinde birbirini azarlayan onbinlerce asker, korkudan titriyor ve kendilerini geceleyin oklarıyla delik deşik edecek kadar yakınlarında bulunan Türklerin korkusundan dışarı çıkamıyorlardı.”¹⁵⁸⁶ Aynı eserde Ermenice’den aktarılan kısımda da şu bilgi bulunmaktadır: “[İmparator] Konya’nın yakınına kadar ilerleyip Türklerin içine sokuldu ve iki yüksek dağın arasında bulunan bir derenin içine girdi. Biri Türkmenleri, sayısız bir çoklukla onları kuşattılar.

¹⁵⁸⁵ *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.II, Ed. William Stubbs, s.103; *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I, Translated From The Latin by Henry T. Riley, s.420; A.A.Vasiliev, “Manuel Comnenus And Henry Plantagenet”, s.238.

¹⁵⁸⁶ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.249.

*Onları beş gün çember içine aldılar. Gece gündüz yuvarladıkları taşlarla onbinlerce insan ve hayvanı telef ettiler ve yüzbin beygir yükü olan erzaklarını aldılar.”*¹⁵⁸⁷ Abû'l-Farac, 1176 yılı hadiseleri içerisinde tek bir isimle anılan geçitlerden bahsetmektedir: “*Kral [Manuel], hemşirezâdesinin öldürülmüş olduğunu haber alınca, büyük bir ordu toplayarak Türk hududuna yürüdü. Kral, gıda ile yüklü arabalarını bıraktı ve Rumlar ahalisinden ve gıda maddelerinden mahrum kalan Türk köylerini yağma ederek ve yakarak ilerlediler. Bunun üzerine Türkler bilhassa aralarındaki piyadeler dağlara saptılar ve Bet-Toman'ın derin geçitlerine dalarak, Rumların ağır eşyalarını bıraktıkları büyük karargâha geldiler; yağma ettiler ve arabaları yaktılar.”*¹⁵⁸⁸ Aynı şekilde herhangi bir geçit ismi verilmemesine rağmen mücadelenin Konya yakınlarında olduğu Hetoum Vekayinâmesi'nde de kaydedilmiştir: “... *Grek imparatoru Manuel, Konya'nın yakınında Sultan Kılıç Arslan'a mağlup oldu.*”¹⁵⁸⁹

Kaynaklardaki verilere göre Manuel İstanbul'dan itibaren Rhyndakos – Phrygia – Laodiceia (Denizli) – Khonai (Kolossai / Honaz) – Lampis (Hambat Kırığı, Acıgöl ve Dazkırı Ovası'nı içine alan geniş ova) – Kelainai (Dinar) – Khoma – Sublaion Kalesi – Sozopolis (Uluborlu) – Myriocephalon Kalesi – Geçit şeklinde bir güzergâh kullanmıştır.

¹⁵⁸⁷ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.250; Hrant D. Andreasyan, Ermenice'den aktarılan kısımda “Biri Türkmenleri”nden bahsetmektedir. Ancak burada verilen Türkmenlerin hangi Türkmenler olduğunu teyid edemedim. Kaynağın Fransızca tercümesinde de Ermenice kısmı mevcut değildir. Bkz. *Chronique de Michel Le Syrien*, III, s.370-372.

¹⁵⁸⁸ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s.422.

¹⁵⁸⁹ *Grigos Senyoru Hetoum Vekayinâmesi*, s.8.

Savaş sonunda Manuel, kılavuzlar eşliğinde gelmiş olduğu yoldan geri dönmüştür. Niketas özellikle Khonai (Kolossai / Honaz) üzerinden Philadelphia (Alaşehir)'ya ulaştığını ifade etmiştir.¹⁵⁹⁰ Manuel ayrıca dönüş yolunda önünden geçerken Sublaion Kalesi'ni bizzat tahrip ettirmiştir.¹⁵⁹¹ Buradan hareketle üstte ifade ettiğimiz güzergâhın tersine bir şekilde Manuel, İstanbul'a dönmüştür: Geçit – Myriocephalon Kalesi – Sozopolis (Uluborlu) – Sublaion Kalesi – Khoma – Kelainai (Dinar) – Lampis (Hambat Kır, Acıgöl ve Dazkırı Ovası'nı içine alan geniş ova) – Khonai (Kolossai / Honaz) – Laodiceia (Denizli) – Philadelphia (Alaşehir) – Phrygia – Rhyndakos – İstanbul.

1. Bizans Birliklerinin Durumu

Bizans birliklerinin durumu hususunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Kinnamos'a göre Manuel, *“Sırp ve Macarlar'dan sayısız birlikler topladı ve büyük bir itina ile savaşa hazırlandı. Askerlere ve atlara gerekli malzemeyi taşımak için Trakya'daki köylerden sayısız öküz alındı ve 3000'den fazla araba vardı.”*¹⁵⁹² şeklinde bir bilgi vermektedir. Niketas ise Manuel'in kuvvetlerini yeni hizmete alınanlarla takviye ettiğini; Lâtin ve Tuna İskitleri (Kuman)'nden kuvvet alındığını ifade etmiştir. Aynı zamanda savaş makinalarını çeken yük hayvanlarının da bulunduğunu eklemiştir.¹⁵⁹³ Buradan hareketle her iki kaynak da birliklerin sayısı hakkında net bilgi vermemektedir.

¹⁵⁹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, s.131, 132.

¹⁵⁹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, s.133.

¹⁵⁹² Ioannes Kinnamos, *Historia*, s.214.

¹⁵⁹³ Niketas Khoniates, *Historia*, s.123.

Buna karşın Süryanî Mihael, erzak taşıyan 5000 araba olduğu bilgisini vermektedir.¹⁵⁹⁴ *Anonim Selçuknâme*, araba sayısı vermez lakin Bizans birliklerinin 70.000 piyade okçu olduğunu aktarmaktadır.¹⁵⁹⁵ İbnü'l-Ezrak, araba sayısını 70.000 ve süvarileri de 700.000 olarak vermiştir.¹⁵⁹⁶

Kaynak	İnsan Gücü	Diğer Unsurlar
Kinnamos	Sayırsız birlikler / Askerler	At / Öküz / 3000'den fazla araba
Niketas	Yeni hizmete alınanlar	Savaş makinalarını çeken hayvanlar
Süryanî Mihael	-	Erzak taşıyan 5000 araba
Anonim Selçuknâme	70.000 piyade okçu	-
İbn'ul-Ezrak	700.000 süvari	70.000 araba

Tablo 7: Kaynakların verilerine göre Bizans birliklerinin durumu

Mezkûr verilere göre Bizans ordusunun sayısı net bir şekilde belli olmasa da bu hususta John Haldon 25.000; John W. Birkenmeir ise 35.000 kişi tahmininde bulunmaktadır.¹⁵⁹⁷ Manuel'in savaştan sonra İngiltere Kralı II. Henri'ye yazdığı mektupta yolların darlığı ve geçiş zorlukları sebebiyle neredeyse 10 mil (tkr. 15-16 km.)¹⁵⁹⁸ kadar

¹⁵⁹⁴ *Süryanî Mihael Vekayinâmesi*, II, s.249.

¹⁵⁹⁵ *Anonim Selçuknâme*, Çev. F.N.Uzluç, s.25; *Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, s.37.

¹⁵⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s.182.

¹⁵⁹⁷ Murat Keçiş, "Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Isparta, Ekim 2014, s.127

¹⁵⁹⁸ Günümüz hesaplamalarında 1 mil yaklaşık 1.609 m. ve buna dayanarak 10 mil ise yaklaşık 16.090 m.'ye tekabül etmektedir. Ancak Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı zamanlarında bu hesaplamalar farklılık gösterebilmektedir. 1 Bizans mili (milyon) 5000 ayak ve bu da yaklaşık 1.574 m. ve buradan hareketle 10 Bizans milinin de yaklaşık 15.074 m. olması gerekmektedir. Bizans ölçü hesaplamaları için bkz. Demetris I.

bir uzunlukta yayıldıkları ifade edilmiştir.¹⁵⁹⁹ Bizans birliklerinin düzenine bakıldığında yaya birlikleri 5'er kişi yanyana olarak sıralanır ve iki sıra arasında yaklaşık 2 metre mesafe olurdu. Buna göre 5.000 kişi 2 km.'lik bir kol oluştururdu. 25.000 kişi ise yaklaşık 10 km.'lik bir kol oluşturmaktadır.¹⁶⁰⁰ Geriye yaklaşık 5 ila 6 km.'lik bir mesafe kalır ki bunu da kuşatma araçları, savaş arabaları, erzak arabaları, arabaları çeken öküzler, atlı birlikler, hizmet ekibi (yemek, posta vs) gibi unsurların kapladığını düşünebiliriz. Bu sayıları kabul edersek John Haldon ve John W. Birkenmeir'in verdiği sayıların arasında 25.000 ila 35.000 kişilik bir Bizans ordusundan söz edilebilir. *Anonim Selçuknâme* ve İbnu'l-Ezrak'ın verdiği sayıların da 10 mil (tkr. 15-16 km) kriterimize göre çok abartılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca araba sayılarının da Kinnamos ve Süryanî Mihael'in verdiği sayıların arasında 3000 ila 5000 araba şeklinde olduğunu da tahmin edebiliriz.¹⁶⁰¹

Bizans birliklerinin yürüyüş düzenine bakıldığında, öncü – merkez – artçı şeklinde genel olarak ifade edebiliriz. Öncü birliklerde Konstantinos Angelos'un oğulları Ioannes ve Andronikos ile birlikte Konstantinos Makrodukas ve Andronikos Lapardas

Loizos, "Byzantine Measures", *Digital Humanities: Diophant Ancient Measures Converter*, s.2, <http://www.anistor.gr/history/Byzantine Units.pdf> (erişim tarihi 11.06.2022); Yunan, Roma ve Osmanlı ölçü hesaplamaları için ayrıca bkz. <http://www.anistor.gr/history/diophant.html> (erişim tarihi 11.06.2022).

¹⁵⁹⁹ *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.II, Ed. William Stubbs, s.103; *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I, Translated From The Latin by Henry T. Riley, s.420; A.A.Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", s.238.

¹⁶⁰⁰ Keçiş, "Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi", s.125; 5'er kişilik yanyana sıralama hususunun standart bir durum olup olmadığını bilemiyorum. Çünkü 10'ar kişilik yanyana bir sıralamada da 50.000 kişi 10 km.'lik bir uzunluğa erişebilir.

bulunuyordu. Bunların arkasında sağ kol imparatorun kayınbiraderi Balduinos (Antakya hanedanından Baudouin); sol kol ise Theodoros Mavrozomes komutasında idi. sağ ve sol kolun arkasında ağırlıklar, ordunun hizmerkârları ve kuşatma aletlerini taşıyan arabalar bulunuyordu. Bunların ardında ise asıl çekirdek kuvvetler ile imparator Manuel bulunuyordu. Artçıların başında ise Andronikos Kontostephanos vardı.¹⁶⁰²

i. Geçitin Topografik Özellikleri

Araştırmacılar genellikle Niketas'ın geçit ile ilgili vermiş olduğu topografya bilgisi üzerinde durmuşlardır. Ülkemizde en çok yararlanılan ise Franz Grabler tarafından üç cilt halinde Almanca olarak yayımlanmış olan kaynağın Fikret Işıltan tarafından I. cildinin tercümesidir. Franz Grabler'in tercümesinde Niketas, *“Die Tzybritzesperre ist eine lange Schlucht, von hohen Berghängen umsäumt. Nach Norden fällt sie allmählich immer weniger steil ab und weitet sich zu breiten Tälern zwischen flachen Hügeln. Nach Süden jedoch stürzt sie jäh und ganz zerklüftet ab.”*¹⁶⁰³ şeklindedir. Fikret Işıltan tarafından tercümesi ise *“Tzibritze geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır.”*¹⁶⁰⁴ şeklindedir. Yine sadece bu kısım Almanca'dan başka bir tercümede *“Tzibritze geçidi, yüksek dağ yamaçları boyunca uzanan bir geçittir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve düz tepelerin arasındaki geniş*

¹⁶⁰² Niketas Khoniates, *Historia*, s.124-125.

¹⁶⁰³ Niketas Choniates, *Die Krone der Komnenen: die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Franz Grabler, Byzantinische Geschichtsschreiber, Band VII, Styria, Graz-Wien-Köln, 1958, s.255.

¹⁶⁰⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, s.124.

*vadilere doğru açılarak yayılır. Güneye doğru ise yarıklı / pürüzlü kayalıklarla aniden alçalır.*¹⁶⁰⁵ şeklindedir. Yine yurt içinden ve dışından araştırmacıların en çok kullandıkları Niketas Khoniates'in Immanuel Bekker tarafından Latince neşri ile yayınlanmış olan *Corpus Scriptorum Histariae Byzantine* serisinden 1835'te çıkan *Nicetae Choniatae Historia* adlı baskısıdır. Geçit ile ilgili olarak aynı kısım bu baskıdan da tercüme edilmiştir. Buna göre “*Clisura Zybrize, yüksek dağların arasında geniş bir vadidir. Kuzeye doğru biraz daha eğimlidir ve geniş vadilere doğru açılır. Diğer yanı, dik uçurumlu kayalıklarla sonlanır.*”¹⁶⁰⁶ Görüldüğü üzere geçit ile ilgili farklı tercümeleme mevcuttur. Bu durumda Niketas Khoniates'in yazma nüshalarına ve bu bize kadar ulaşmamışsa da en eski yayınına ulaşmak gereklidir. Böylece durum belki biraz daha netleşebilir.

Niketas, mücadele esnasında birkaç Bizans askerinin Türkleri yarararak geçitten kurtulduklarını ama yine de burada öldürüldüklerini ifade ettikten sonra geçidin arkasında yedi adet yarık / hendek olduğundan ve burada geçidin az genişleyip hemen yine

¹⁶⁰⁵ Bu kısmın tercümesi, Barbara Flemming'in *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter* (Barbara Flemming, *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidia ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*, Çev. Hüseyin Turan Bağçeci, TTK, Ankara, 2018) adlı eserinin Türkçe tercümesini gerçekleştiren Hüseyin Turan Bağçeci tarafından yapılmıştır. Bkz. Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.76.

¹⁶⁰⁶ Tercüme Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı ABD öğretim üyesi Prof. Dr. Ümit Fafotlar tarafından yapılmıştır. Bkz. Topraklı, *Miryokefalon'un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, s.76; Latince metin için bkz. *Nicetae Choniatae Historia*, Ex Recensione Immanuelis Bekkeri, s.232-233.

daraldığından bahsetmektedir.¹⁶⁰⁷ Ayrıca geçit içerisinde şiddetli bir fırtına kopmuş ve göz gözü görmez olmuştur. Bu esnada kimin kimi öldürdüğü belli olmamış ve nihayetinde fırtına dindiğinde korkunç bir manzara ortaya çıkmış; her yerde insan ve hayvan cesetleri görülmüştür.¹⁶⁰⁸ Manuel ise yoğun mücadele sonrası Türklere esir olmaktan kurtulmuş ve yorgunluğunu atmak üzere bir ahlat ağacının gölgesine sığınmıştı. Yanında hiçbir muhafızı yoktu. Az kalsın burada da Türklere esir oluyordu.¹⁶⁰⁹ Daha sonra öncü birliklere ulaşmak için ilerledi ve suları coşkun çayı geçti ve mücadele ederek öncü birliklere ulaştı.¹⁶¹⁰ Manuel'in savaştan sonra İngiltere Kralı II. Henri'ye yazdığı mektupta, yolun darlığı ve geçiş güçlüğü neticesinde birliklerin neredeyse 10 mil (tkr. 15-16 km.) kadar bir uzunlukta yayıldıkları ifade edilmiştir.¹⁶¹¹ Buradan hareketle geçitin takriben uzunluğunun 15-16 km. kadar olduğunu düşünebiliriz.

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre yaklaşık 15-16 km. uzunluğunda olan bir geçit, geçitin kuzey ve güney yamaçları ile ilgili durum, geçit içerisinde fırtına ile toz / kum kalkabilecek bir alan, ahlat ağacı veya ağaçları ve de suları coşkun bir çayın varlığını anlamaktayız. Burada suları coşkun çay, ahlat ağacı veya ağaçları ve de fırtınada kalkabilecek toz / kum gibi veriler günümüze kadar değişkenlik gösterebilecek coğrafi unsurlardır. Değişmeyecek tek unsur ise -ki insan eli ile bozulmamış ise- geçit içerisindeki kuzey güney yamaç bilgisi olmalıdır.

¹⁶⁰⁷ Niketas Khoniates, s.127.

¹⁶⁰⁸ Niketas Khoniates, s.127.

¹⁶⁰⁹ Niketas Khoniates, s.127.

¹⁶¹⁰ Niketas Khoniates, s.128.

¹⁶¹¹ *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.II, Ed. William Stubbs, s.103; *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I, Translated From The Latin by Henry T. Riley, s.420; A.A.Vasiliev, "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", s.238.

j. Bizans - Türk Sınırı

567 H. / 1171-1172 M. yılında¹⁶¹² İstanbul'dan Konya'ya gelen el-Herevî, Konstantiniyye (İstanbul) – Nikia (İzmit) – Ammûrriyye – Sultanönü / Sultan Öyüğü / Sultan Veki (سلطان وکی) – Konya istikametini vermektedir.¹⁶¹³ Özellikle onun Sultanönü / Sultan Öyüğü / Sultan Veki (سلطان وکی) ile ilgili verdiği bilgiler dikkatimizi çekmektedir. Ona göre burası fevkalade bir yerdir. Rumca Terma (Sirma / ثیرما) olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Avgerm (اوکرم) olarak da kaydedilmiştir. Bu yer ülkenin sınırlarında ve kâfirlerin hudutlarında yer almaktadır. Harabe halindeki kemerlerinin altında berrak, sıcak, tatlı ve faydalı olarak eşi benzeri bulunmayan bir su akmaktadır. Buraya her taraftan hastalar şifa bulmak için gelmektedirler.¹⁶¹⁴ Sultanönü / Sultan Öyüğü / Sultan Veki (سلطان وکی)'nün Eskişehir olduğu¹⁶¹⁵ ve Terma (Sirma / ثیرما) ve Avgerm (اوکرم) isimlerinin ise Eskişehir'e verildiğini el-Herevî dışında herhangi bir kaynaktan teyit edemediğimiz için el-Herevî tarafından verilen özellikler Eskişehir'e ancak isimlendirme -Terma (Sirma / ثیرما) ve Avgerm (اوکرم)- ise Ilgın'a aittir diyebiliriz.¹⁶¹⁶ Buradan hareketle Türk-Bizans hududunun Sultanönü / Sultan Öyüğü / Sultan Veki (سلطان وکی)'de yani Eskişehir'de olduğunu anlayabiliriz.

Göller Yöresi'ne geldiğimizde Manuel'in savaştan sonra İngiltere Kralı II. Henri'ye yazdığı mektupta, Türk topraklarına girer girmez sayısız naraların duyulduğu

¹⁶¹² Boz, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, s.5 ve dn.120.

¹⁶¹³ el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, s.56-59.

¹⁶¹⁴ el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, s.58.

¹⁶¹⁵ Ayrıntı için bkz. Boz, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*.

¹⁶¹⁶ Bkz. I. Bölüm s.

ve Türk birliklerinin imparatorun askerleri ile savaşmaya başladığından bahsedilmiştir. Bu birliklerin Manuel'in askerleri tarafından püskürtüldükten sonra *Cybrilcymani / Cibrilcima* olarak adlandırılan geçide yaklaştıklarından bahsedilmiştir.¹⁶¹⁷ Buradan hareketle savaşın ve savaşın gerçekleştiği geçitin Türk topraklarında olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu hususta yine kilit noktalardan en önemlisinin Sozopolis (Uluborlu) olduğunu unutmamak gerekir. Sozopolis (Uluborlu)'in 1182 yılında nihaî olarak Selçuklu hâkimiyetine alındığını biliyoruz.¹⁶¹⁸ Bu durumda 1176 yılında Sozopolis (Uluborlu)'in Türk toprakları içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca III. Haçlı Seferi kaynaklarından *Historia Peregrinorum*'da Friedrich Barbarossa'nın seferi ile ilgili olarak Sozopolis (Uluborlu)'ten sonra “iki gün boyunca boş ve ıssız bölgede yol alırken, çok sayıda Türk yeniden savaşmak için geldiler. Bizimkiler de sıradağlar ve belli bir gölün arasından geçeceklerdi.”¹⁶¹⁹ şeklinde verdiği bilgi ile iki gün boyunca yürüyüşlerine devam ettikleri ve muhtemelen göle yaklaştıkları anlaşılmaktadır. 3 Mayıs 1190 Perşembe günü otuz binden fazla Türk'ün daha önceden Manuel'in büyük bir yenilgiye uğradığı geçitte toplandıkları bilgisi Friedrich Barbarossa'ya ulaşınca¹⁶²⁰; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*'te “Bu yüzden Manuel'in hep kullandığı ‘via regia’dan ayrıldık. Konya'ya ulaşmak için mecburen çok uzun, çorak ve tümüyle dağlık olan sol

¹⁶¹⁷ *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, Vol.II, Ed. William Stubbs, s.103; *The Annals of Roger de Hoveden*, Vol. I, Translated From The Latin by Henry T. Riley, s.420; A.A.Vasiliev, “Manuel Comnenus And Henry Plantagenet”, s.238.

¹⁶¹⁸ *Niketas Khoniates 'in Historia'sı (1180-1195)*, s.45.

¹⁶¹⁹ *Historia Peregrinorum*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.157.

¹⁶²⁰ *Ansbert, Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.77-78; Translated by G.A.Loud, s.102; *Magni Presbiteri Chronicon*, Ed. W.Wattenbach, s.513.

tarafıdaki yola girdik.”¹⁶²¹ şeklindeki ifadesiyle de geçidin Sozopolis (Uluborlu)’in doğusunda olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr verileri Manuel’in mektubu ile de birleştirince ki mektupta Türk topraklarına giriş yapılmış; mücadele edilerek Türkler püskürtülmüş ve devamında geçide yaklaşılmıştır. Bu durumda burada yaklaşık olarak Türk-Bizans hududunun Sozopolis (Uluborlu) doğusunda ihtimal ki Senirkent veya Eğiridir Gölü olduğu düşünülebilir. Tabi ki burada sınırların günümüzdeki gibi olmadığı değişken olduğu da unutulmamalıdır.

Miryokefalon Savaş mahalli ile ilgili olarak kilit yerin Sozopolis (Uluborlu) olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca savaşın Türk topraklarında gerçekleşmiş olması da ayrıca önemli bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş mahalli ile ilgili ortaya konulan tezleri Uluborlu’nun batısında ve doğusunda olarak tasnif etmek yerinde olacaktır. Uluborlu’nun batısında savaş mahalli olarak gösterilen yerler, Düzbel, Kûfi Çayı Vadisi, Çardak Geçidi ve Popa Boğazı’dır. Uluborlu’nun doğusunda savaş mahalli olarak gösterilen yerler, Karamık Beli veya Sağır Beli, Kumdanlı, Kemikli Çukur, Gelendost Ovası, Kemer Boğazı, Devrent Çam Geçidi ve Bağırşakdere Boğazı’dır. Mezkûr verilere göre savaşın Uluborlu’nun doğusunda yapılmış olması gerekmektedir. Uluborlu’nun doğusundaki mahallin tam olarak yerinin tespiti ise disiplinlerarası bir çalışma ile ve de teknolojik desteklerle çözülebilecek gibi görünmektedir.

¹⁶²¹ *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, s.174.

SONUÇ

Göller Yöresi, Eskiçağ'da önemli bir bölge olup tarihî coğrafya açısından birçok yerleşimi içerisinde barındırmaktadır. Bu özelliğini Ortaçağ'da Selçuklu ve Beylikler - Hamidoğulları ve Eşrefoğullar- zamanında bazı değişiklikler olmasına rağmen korumuştur. Bölgede Selçuklu ve Beylikler zamanında; Uluborlu, Eğirdir, Barla, Isparta, Burdur, Atabey, Gönen, Sütçüler, Senirkent, Ağlasun, Yalvaç, Akşehir, Kubadâbâd, Beyşehir, Ilgın ve Şarkıkaraağaç gibi yerleşimler mevcuttur. Bunlar arasında Uluborlu, Eğirdir, Isparta, Atabey, Yalvaç, Akşehir, Kubadâbad, Beyşehir ve Ilgın diğerlerine göre tarihî ve coğrafi verilerin daha çok elde edilebildiği yerlerdir. Bir başka ifadeyle bu yerler tarihî ve coğrafi kayıtlara daha çok sirayet etmişlerdir. Bölgenin Göller Yöresi adını almasında en önemli sebeplerden birisi burada göllerin çok olmasıdır. Bölgenin önemli gölleri arasında; Beyşehir, Eğirdir, Akşehir, Eber, Burdur, Çardak (Acıgöl), Çapalı (Eldere), Salda ve Suğla gölleri örnek verilebilir.

Göller Yöresi'nin belki de en önemli yerleşmelerinden ve kalelerinden birisinin Sozopolis (Uluborlu) olduğunu söylemek yanlış olmaz. Burası, Bizans ve Türkiye Selçukluları açısından cazibe merkezi olan bir yerdir ve bu iki güç arasında adeta sürekli el değiştirerek paylaşılamaz duruma gelmiştir. 1176 yılında Bizans'ın elinde olan kale 1182 yılında nihaî olarak Selçuklu hâkimiyetine alınmıştır. Bu tarih aralığında özellikle Miryokefalon Savaşı'nın yerinin kilidini açan bir konumdadır. Savaşın öncelikle Türk topraklarında meydana gelmesi bize savaş mahallinin Uluborlu'nun doğusunda olduğunu düşündürmektedir. Yine III. Haçlı Seferi kaynaklarında, Friedrich Barbarossa'nın Sozopolis (Uluborlu)'ten geçtikten sonra Manuel'in büyük yenilgi aldığı geçide girmeyerek sola dönmesi ve ana yoldan çıkması gibi bilgilere istinaden savaş mahallinin Uluborlu'nun doğusunda aranması gerektiği ihtiyacı hasıl olmuştur. Burada Uluborlu, Göller Yöresi'nde önemli bir yol güzergâhında olması ve çağdaş kaynaklara sirayet

etmesi açısından önemli bir hadisenin de kilit noktası olmuştur. Selçuklu ve Beylikler zamanında bir yönetim merkezi olması açısından da önemlidir. Eğirdir ile ilgili olarak en önemli noktalardan birisi sadece iki kaynakta -Niketas ve Kinnamos- adı geçen Hierakokoryphitis / Hierakoryphite Kalesi'dir. Bu kalenin Eğirdir Kalesi olabileceği topografya açısından değerlendirilmiştir. Burası Özellikle Hamidoğulları'ndan Feleküddin Dünder Bey zamanında ciddi bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde yönetim merkezi haline getirilmiştir. Isparta'nın Selçuklular zamanında kaynaklara çok sirayet etmediğini görmekteyiz. Selçuklu kaynaklarından İbn Bîbî'de III. Kılıç Arslan (takriben on bir aylık saltanat / 1204-1205) zamanında ele geçirilmesi hususunda ve 669 H. / 1270-1271 M. tarihli Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi'nde adı geçmektedir. Kaynaklara Isparta adının neredeyse hiç sirayet etmemesinin en önemli sebeplerinden birisi bu dönemde Uluborlu'nun ön planda olmasıdır. Selçukluların son Hamidoğullarının ilk zamanlarında burada III. Alaeddin Keykubad zamanında 698 H. / 1298-1299 M. tarihli Sadiye Buk'asının varlığı buradaki Selçuklu zamanının izleri olarak görülebilir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Isparta bölgede Uluborlu ve Eğirdir gibi önemli iki kentin gölgesinde kalmıştır. Eskiçağ'da Göller Yöresi'nin en önemli yerleşimlerinden birisi olan Pisidia Antiokheia (Yalvaç), Arap akınlarında geçiş güzergâhı olması bakımından önemlidir. Yine I. Haçlı Seferi'nde geçiş güzergâhı olduğu görülmektedir. Selçuklu kaynaklarına Isparta kadar dahi sirayet etmeyen Yalvaç ile ilgili sadece oradaki Devlet Han Camii'nin adı üzerinden II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Devlet (Dolat) ile bağlantı kurabiliyoruz. Eskiçağ kaynaklarında Philomelion olarak geçen ve bu adın değişik şekillerde telaffuzlarıyla Bizans, Latin ve Selçuklu kaynaklarına birçok kere sirayet etmiş olan Akşehir de Eğirdir Gölü'nün doğusundaki önemli yerleşmelerdendir. İstanbul'dan Kilikya'ya giden ana yol üzerinde olması ve Türkiye Selçuklu başkenti Konya ile bağlantısının bulunması burasının kaynaklarda daha çok yer etmesine ve bizim de daha çok bilgi edinmemize olanak sağlamıştır. Türklerin bizzat isim vererek kurdukları

yerleşimler arasındadır. I. Alaeddin Keykubad zamanında Beyşehir Gölü'nün batı kıyısında planlı bir şekilde kurulan Kubadâbâd Sarayı da önem arz etmektedir. Bir ara Beyşehir Gölü'ne dahi isim verecek kadar bir üne sahip olmuştur. Saray Selçuklular sonrası Eşrefoğulları zamanını yaşamış ve fakat Beyşehir'in yönetim merkezi olmasıyla da önemi giderek azalmıştır. Beyşehir özellikle Türklerin isim vererek kurdukları yerleşimler arasındadır. Eşrefoğulları zamanında başkent olarak bölgenin önemli bir yerleşimi olmasının yanında birçok sanat erbabını içerisinde barındırması da yine burasının önemini ortaya koymaktadır. Yerleşimdeki sanat erbabının en önemli eseri olarak büyük oranda ahşap özellikli inşa edilmiş olan Eşrefoğlu Camii gösterilebilir. Ilgın'ın önemi özellikle adında saklıdır. Ilıcaların yoğun olduğu bu yerde, I. Alaeddin Keykubad zamanına ait bir kaplıcanın mevcut olduğunu ve aynı zamanda burada bir sağlık tesisinin varlığını bilmekteyiz. Buraya her ülkeden şifa bulmak için hastaların geldiğini de kaynakların verilerinden anlamaktayız.

Bölgedeki göllerin de tarihî coğrafya açısından önemleri bulunmaktadır ve kaynaklara da farklı isimlerde sirayet etmişlerdir. Eskiçağ ve Ortaçağ kaynaklarında farklı isimlerle yer etmişlerdir. Özellikle Eğirdir ve Beyşehir Gölleri arasında hangisinin Pusguse Gölü olduğunun ayrıntılı bir şekilde incelemesi gerçekleştirilmiş ve nihayet burasının Eğirdir Gölü olması hususunda bir ayrıma gidilmiştir. Akşehir ve Eber Gölü ile ilgili olarak hangisinin Kırk Şehitler veya Kırk Rahipler Gölü olduğu burada kesinleştirilmiş ve Eber Gölü'nün kaynaklarda geçtiği şekliyle Kırk Şehitler ve Kırk Rahipler Gölü olduğu kesin delillerle ortaya konulmuştur. Burdur ve Çardak (Acıgöl) Gölü arasındaki ayırım; Eldere (Çapalı) Gölü'nün tarihi önemi de ayrıca burada ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Göller Yöresi, batı doğu ve kuzeydoğu güneybatı istikametindeki güzergâhlar üzerinde olması hasebiyle Latin ve Bizans seferlerinde sürekli kullanılmıştır. Buradan hareketle Bizans, Latin ve Selçuklu kaynaklarına yukarıda ifade ettiğimiz gibi bölgedeki

birçok yer ve yerleşim sirayet etmiştir. Bu sayede bölgeden geçen güzergâhlar ve bölge yerleşimleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olunabilmektedir. Ayrıca Anadolu Türk tarihi açısından önem arz eden Miryokefalon Savaşı'nın da Göller Yöresi'nde vukua gelmiş olması da önemlidir. Yıllardır savaşın yeri araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Burada savaş ile ilgili kaynaklarda belirsizliğini sürdüren yer, yerleşim, bölge, thema gibi isimlendirilen alanlar kaynakların verdiği bilgilerle netleştirilmeye çalışılmıştır. En nihayetinde de Bizans-Türk sınırı ve Uluborlu'nun burada kilit olduğunu da görmekteyiz.

Nihayetinde Göller Yöresi, tarihî ve coğrafi olarak Selçuklu ve Beylikler çağında çağdaş kaynaklara birçok yerleşimi ve gölleri ile sirayet etmiştir. Bu veriler bölgenin tarihî ve coğrafi özelliklerini bir nebze aydınlatmamıza olanak sağlamıştır diyebiliriz.

ÖZET

Eğirdir, Beyşehir, Akşehir, Eber, Burdur, Çardak, Eldere (Çapalı), Salda, Suğla Gölleri ile birlikte Uluborlu, Eğirdir, Barla, Isparta, Burdur, Atabey, Gönen, Sütçüler, Senirkent, Ağlasun, Yalvaç, Akşehir, Kubadâbâd, Beyşehir, Ilgın, Şarkîkaraağaç şehir ve yerleşmelerini içine alan Göller Yöresi, Eskiçağ'da olduğu gibi Ortaçağ'da da tarihî ve coğrafi önemini devam ettirmiştir. XI. yüzyılın sonu ve XII. yüzyıl boyunca, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya üzerine Bizans'ın ve Kudüs üzerine de Latinlerin yaptıkları seferlerde geçiş güzergâhı olarak önemli bir coğrafyadır. Bu haseple Bizans, Latin ve İslâm kaynaklarına Göller Yöresi'ndeki yerleşimler ile ilgili bilgiler kaydedilmiştir. Böylece bölge hakkında tarihî coğrafya bilgileri sistematik bir şekilde bir araya getirilmiştir.

Anadolu Türk tarihine büyük etkisi olan Miryokefalon Savaşı Göller Yöresi'nde yapılmıştır. Son zamanlarda araştırmacılar tarafından savaşın yeri ile ilgili birçok tez ortaya konulmuştur. Tez çalışmamızda bu kısma ayrı bir bölüm açılmış olup savaşın yeri ile ilgili olarak tüm tezler incelenmiş ve bunların dikkat çeken tarafları çalışmamızda ifade edilmiştir. Özellikle III. Haçlı Seferi kaynaklarının Manuel'in büyük yenilgisi ile ilgili yaptığı atıflar Uluborlu'nun bu konuda önemini ortaya koymaktadır. Bu kaynaklar Uluborlu'nun doğusundaki yerler ile ilgili ortaya konulan tezleri kuvvetlendirmektedir. Araştırmamızdaki Miryokefalon bölümünün en önemli noktası da bu konu üzerine olmuştur. Böylece Göller Yöresi'nin Selçuklu ve Beylikler dönemindeki en önemli yerleşimi olarak Uluborlu karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda, Eğirdir, Kubadâbâd ve Beyşehir gibi yerleşmeler de tarihî coğrafya açısından önemlidir.

ABSTRACT

Lakes Region, which includes Uluborlu, Eğirdir, Barla, Isparta, Burdur, Atabey, Gönen, Sütçüler, Senirkent, Ağlasun, Yalvaç, Akşehir, Kubadâbâd, Beyşehir, Ilgın, Şarkîkaraağaç cities and settlements together with Eğirdir, Beyşehir, Akşehir, Eber, Burdur, Çardak, Eldere (Çapalı), Salda, Suğla Lakes, continued its historical and geographical importance in the Middle Ages as well as in Ancient times. During the end of the eleventh century and through the twelfth century, lakes region was an important geography as being a transit route for Byzantine expeditions over Konya, the capital of the Seljuk State of Turkey, and the Latins over Jerusalem. For this reason, information about the settlements in the Lakes Region has been recorded in Byzantine, Latin and Islamic sources. Thus, historical geography information about the region was gathered in a systematic way.

The Battle of Myriokephalon, which a great impact on Anatolian Turkish history, took place in the Lakes Region. Recently, many theses have been put forward by researchers about the place of war. In our study, a separate section has been opened to this part, all theses related to the place of war have been examined and their remarkable aspects have been addressed in our study. Especially the references made by the Third Crusade sources about the great defeat of Manuel reveal the importance of Uluborlu in this regard. These sources strengthen the hypotheses about the places east of Uluborlu. The most important aspect of the Myriokephalon section in our research was on this subject. Thus, Uluborlu appears to be the most important settlement of the Lakes Region during the Seljuk and Beyliks periods. During the same time period, settlements such as Eğirdir, Kubadâbâd and Beyşehir are also important with respect to their historical geographies.

KAYNAKÇA

“Göller Yöresi”, *Ana Britannica*, C.9, Ana yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama, İstanbul, 1987, s.600.

“The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle”, Translated by A.S.Tritton; With Notes by H.A.R.Gibb, *JRAS*, No. 1, January 1933.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530), I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

A History of Deeds Done Beyond The Sea By William Archbishop of Tyre, Vol. I-II, Trans. And Annotated by Emily Atwater Babcock and A.C.Krey, Columbia University Press, New York, 1943.

A Letter Concerning the Death of the Emperor Frederick, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederich Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.

Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyâ el-Mazenderânî, *Risale-i Felekiyye*, Herausgegeben von Walther Hinz, Wiesbaden, 1952.

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977.

Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak el-Fârikî, *Târîhü'l-Fârikî*, Nşr. Bedevî Abdullatîf Avad, Kahire 1379 / 1959.

Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn (Ariflerin Menkıbeleri)*, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.

Akaslan, Mustafa; Demirci, Doğan, “İsparta’nın Bilinen En Eski Tarihli Yıllankırkan Çeşmesi’nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi”, *VD*, S.39, Haziran 2013, s.63-74.

Akış, Ertuğrul, *Yalvaç Müzesi’nde Yer Alan Pisidia Antiokheiası Roma Koloni Sikkeleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2011.

Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi (1220-1272)*, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1951.

Aksu, Fehmi, “Şeyh Şikem Vakfiyesi”, *Ün*, C.10, S.114-115, 1943, s.1585-1592.

Aksu, Fehmi, “Yomutlar (Hamit Oğulları)”, *Ün*, C.2, S.15, Haziran 1935, s.209-211.

Aksu, Fehmi, *Isparta İli Yer Adları*, İlkadım Basımevi, Isparta, 1936.

Akyurt, Yusuf, “Beyşehirli Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S.IV, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.91-129.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşası*, Çev.Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013.

Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, Ed. and Trans. Susan B. Edgington, Oxford University Press, New York, 2007.

Altan, Ebru, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, C.LXV, S.243, Ağustos 2001, s.571-582.

Altan, Ebru, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Selçuklu Topraklarına Son Giriş: İmparator Friedrich Barbarossa’nın Haçlı Seferi (1189-1190)”, *Tarih Dergisi*, S.68, İstanbul, 2018, s.15-30.

Altan, Ebru, “Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşı’nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri”, *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.630-634.

Altan, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003.

- Altınay, A.Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- Altınkaynak, Serhat, “Sultan I. İzzeddin Mesud Dönemi (1116-1155)”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed.Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s.289-302.
- Altınkaynak, Serhat, *Selçuklu ve Beylikler Dönemi Göller Yöresinde Türk İskânı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Trk. Çev. M. Nuri Gençosman, Notlar ve İlaveler, F. N. Uzluk, Ankara, 1941.
- Anna Comnena, *Alexiadis*, Vol.II, Ed.Ludovicus Schopenus, *CSHB*, Bonnae, 1878.
- Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996.
- Anonim Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, Çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Anonim Selçuknâme (Anadolu Selçukluları Tarihi III-Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure)*, Çev. F.N.Uzluk, Ankara, 1952.
- Anonim Selçuknâme*, Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014.
- Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptores*, nova series, V, Berlin, 1928.
- Ansbert, *The History of the Expedition of the Emperor Frederick*, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederich Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.
- Arat, R.R., “Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı”, *TM*, C.6, 1939, s.285-322 ve tıpkıbasım.

- Arık, Rüçhan, *Kubad Abad*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- Arıkan, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988.
- Arisdagues de Lasdiverd, *Histoire d'Arménie*, Accompagnée de Notes Par M. Evariste Prud'homme, Paris, 1864.
- Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, MGH Scriptorum Rerum Germanicarum, Hannoverae, 1868.
- Arrianos, *İskender'in Anabasisi*, I, Çev. Hayrullah Örs, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.
- Artuk, İbrahim, "Sikke", *İA*, C.10, MEB, İstanbul, 1967, s.621-640.
- Arundell, F.V.J., *Discoveries in Asia Minor*, Vol. I-II, London, 1834.
- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı II*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973.
- Ayiter, Kudret, "Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur?", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara, 11-15 Ekim 1976, s.689-701.
- Azîmî Tarihi*, Metin, Çeviri ve Notlar Ali Sevim, 2.baskı, TTK, Ankara, 2006.
- Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, Translated by D.S.Richards, *The Rare and Excellent History of Saladin*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2002.
- Bahar, Hasan, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya'nın Tarihi Bakımından Önemi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, 1994, s.313-333.
- Bakır, Abdullah, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Isparta, Ekim 2014, s.71-96.

Bakır, Abdullah, “Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, Aralık 2013, s.55-66.

Bakır, Abdullah, “Uluborlu Tarihi”, *Göller Bölgesi Tarih ve Kültür Varlıkları Bilgi Şöleni*, Haz.Ramazan Topraklı; Refik Turan, Semih Ofset, Ankara, 2011, s.244-251.

Bakır, Abdullah, *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Balık, İbrahim, “II. Haçlı Seferinin Seyrini Değiştiren Savaş: Kazıkbeli”, *USAD*, S.15, Konya, Güz 2021.

Ballance, M.H., “The Site of Prostanna”, *AS*, Vol.9, British Institute at Ankara, 1959, s.125-129.

Barrington Atlas of the Greek and Roman World, Ed. Richard J.A. Talbert, Princeton University Press, 2000.

Barthold, V.V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K.Y.Kopraman ve İsmail Aka, TTK, Ankara, 2006.

Başgelen, Nezh, *Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Akarsular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334), Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1946.

Baykara, Tuncer, “Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C.VII, S.3-4, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s.207-210.

Baykara, Tuncer, “II. Haçlı Seferinin Türkiye Güzergâhı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, 26-17 Mayıs 1997, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1998, s.15-21.

Baykara, Tuncer, “Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, *VD*, XIX, Ankara, 1985, s.49-60.

Baykara, Tuncer, “Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, Ed.Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.275-291.

Baykara, Tuncer, “Ulucami -Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-“, *Belleten*, C.LX, S.227, TTK, Ankara, Nisan 1996, s.33-58.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, TKAE, Ankara, 2000.

Baykara, Tuncer, *I.Giyaseddin Keyhüsrev*, TTK, Ankara, 1997.

Baykara, Tuncer, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Bayram, Mikail, *Ahi Evren ve Ahilik Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya, 1991.

Bean, G.E., “Notes and Inscriptions From Pisidia”, Part I, *AS*, Vol.9, 1959, s.67-117.

Belke, Klaus; Mersich, Norbert, *Phrygien und Pisidien*, Tabula Imperii Byzantini 7, Herausgegeben von Herbert Hunger, Wien, 1990.

Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati, Ed.Ch.Shefer, Sunuş Semavi Eyice, Çev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.

Bilici, Z.Kenan, “Eğirdir Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler-I”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Vol.XXI, S.1, Nisan 2012, s.11-37.

Boz, Cem, *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Bozkuş, Mehmet Ali, *Ortaçağ'da Alâiyye (Alanya) ve Alâiyye Beyliği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Haz. Hasan Babacan, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Isparta, 2012.

Brockelmann, C., *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Çev. Neşet Çağatay, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

Browning Robert, "The Death of John II Comnenus", *Byzantion*, Vol.31, No.1, 1961, s.229-235.

Burdur İl Yıllığı, 1967.

Cabri, Sibel, *Bizans Taşra Aristokrasisinde Gabras Ailesi (X-XII. Yüzyıllar)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Aralık 2018.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, 3. Baskı, Ankara, 2015.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1979.

Can, Ayhan, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

Canard, M., "Ammûriya", *EP*, Vol I, Leiden, 1986, s.449.

Ceylan, Mehmet Akif, "Coğrafi Perspektiften Myriokefalon Savaşı'nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı", *USAD*, S.5, 2016, s.69-94.

Ceylan, Mehmet Akif, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", *USAD, Myriokefalon Özel Sayısı*, S.7, Konya, 2017, s.1-39.

Ceylan, Mehmet Akif, “Myriokephalon Savaşı’nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.94, Temmuz-Ağustos 2010, s.159-196.

Ceylan, Mehmet Akif; Eskikurt, Adnan, “Kûfi Çayı Boğazı’nın Doğal ve Tarihî Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.3, C.1, İstanbul, 2001, s.123-152.

Ceylan, Mehmet Akif; Eskikurt, Adnan, *Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

Chronica Magistri Rogeri de Houedene, Vol.I, Ed. William Stubbs, London, 1868;

Chronica Magistri Rogeri de Houedene, Vol.II, Ed. William Stubbs, London, 1869.

Chronique de Michel Le Syrien, I, Editée pour la première fois et traduite en Français par J.-B.Chabot, Paris, 1899.

Chronique de Michel Le Syrien, II, Editée pour la première fois et traduite en Français par J.-B.Chabot, Paris, 1901.

Chronique de Michel Le Syrien, III, Editée pour la première fois et traduite en Français par J.-B.Chabot, Paris, 1905.

Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios), *Geographike Hyphegesis*, Haz. Carolus Müllerus (Karl Müller), Paris, 1967.

Codex Cumanicus, Haz. Mustafa Argunşah; Galip Güner, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

Coşkun, Fahri, *888/1483 Tarihli Karaman Eyâleti Vakıf Tahrir Defteri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989.

Çamiçyan, M., *Moğol İstilas ve Memlûkler (1220-1393)*, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1941.

Çay, M.Abdulhalûk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984.

Çaycı, Ahmet, “Eşrefoğlu Beyliği Tarihçesi ve Kültürel Ortam”, *Beyşehir Araştırmaları*, Ed.Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya, 2021, s.117-140.

Çaycı, Ahmet, *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri*, TTK, Ankara, 2008.

Çelik, Rıfat İlhan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ahilik Müessesesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Dağlıoğlu, H.T., “Eğridir’de Mimarî Eserler ve Türbeler”, *Ün*, C.9, S.99-102, Haziran-Eylül 1942, s.1383-1389.

Dağlıoğlu, H.T., “Isparta ve Çevresi Hakkında Yabancı Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler – II”, *Ün*, C.2, S.14, 9 Mayıs 1935, s.192-195.

Dağlıoğlu, H.T., “Isparta’da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi”, *Ün*, C.1, S.2, Temmuz 1934, s.29-36.

Dağlıoğlu, H.T., “Milâttan Evvelki: Isparta Tarihi Hakkında”, *Ün*, C.1, S.6, 1934, s.93-96.

Dağlıoğlu, H.T., “Onuncu Asırda Hamid İlinde Arazi, Hasılat, Nüfus ve Aşiretlerin Vaziyetleriyle Vergi Sistemleri”, *Ün*, C.7, S.82-83, 2 Kanun-Şubat 1941, s.1121-1127.

Darkot, Besim, “Akşehir”, *İA*, C.1, MEB, İstanbul, 1978, s.277.

Darkot, Besim, “Burdur”, *İA*, C.2, MEB, İstanbul, 1979, 805-806.

Darkot, Besim, “Isparta”, *İA*, C.5/2, MEB, İstanbul, 1987, 681-683.

Demir, Fatih, *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018.

Demirbağ, Birsal Canan; Güngörmüş, Zeynep, “Vitiligo”, *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, C.11, S.1, 2012, s.41-50.

Demirci, Doğan, *Ertokuş Kervansarayı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Adım Matbaacılık, Konya, 2018.

Demirdal, Sait, *Bütünüyle Uluborlu*, Acar Matbaası, İstanbul, 1968.

Demirkent, Işın, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, *Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995, s.17-56.

Demirkent, Işın, “Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Belleten*, C.LX, S.227, TTK, Ankara, Nisan 1996, s.59-72.

Demirkent, Işın, “Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)”, *Belleten*, C.LXVII, S.248, TTK, Ankara, Nisan 2003, s.93-110.

Demirkent, Işın, “XI. Yüzyılda Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı Tatikios”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara, 9-13 Eylül 2002, s.313-318.

Demirkent, Işın, “XII. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, *Anadolu’da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri*, 21 Mayıs 2001, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, s.1-13.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 1997.

Demirkent, Işın, *Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 1996.

Die Weltkarte des Castorius genannt Die Peutingersche Tafel, Einleitender Text von Konrad Miller, Ravensburg, 1887.

Dilek, Kaan, “Şerefeddin Ali Yezdi”, *DİA*, C.38, Ankara, 2000, s.550-552.

Dirimtekin, Feridun, “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, 2.Baskı, TTK, Ankara, 1993, s.231-258.

- Dirimtekin, Feridun, *Konya ve Düzel*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1944.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-II-III-IV, Çev. Besim Atalay, TDK, Ankara, 1985.
- Doğan, Nermin Şaman, “Kapalı Avlulu Bir Medrese: Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medrese”, *HÜTAD*, S.10, Ankara, 2009, s.121-140.
- Doğan, Nermin Şaman, “Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.27, S.1, Haziran 2010, s.231-251.
- Doğan, Nermin Şaman, *Isparta’da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Isparta, 2008.
- Dönmez, Banu Mutan; Yarar, Betül, “İstanbul Ermeni Cemaati’nin Dinsel Müzik Uygulamaları Üzerine Etnografik Bir Çalışma”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.61, 2014, ss.157-182.
- Drew-Bear, Thomas, “Dinar Yöresinde Bir Roma Kalesi”, *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, s.99-101.
- Duda, H. W., *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, Copenhagen, 1959.
- Duru, Refik, *Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008.
- Duymaz, Şevki, “Uluborlu Alâeddin Camii”, *VD*, S.31, 2009, s.69-74.
- Ebu’l-Gazi Bahadır Han, *Türk’ün Soy Ağacı (Şecere-i Türk)*, Trk. Çev. Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgî Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, *Târîhu Muhtasari’-d-Düvel*, Çev. Şerafeddin Yalıtıkaya, TTK, Ankara, 2011.

Ebü'l-Fidâ Coğrafyası, Arapça'dan Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Haz. Arapça Öğretmeni Raynaud ve Baron MacCookin Deslan, Beyrut, 1840.

Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Trc. Abdü'l Muhammed Ayeti, Zer Matbaası, Tahran, 1349.

ed-Dımeşkî, *Nuhbetü'd-dehr fî 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr*, et Accompagné d'éclaircissements par August Ferdinand Mehren, *Manuel de la Cosmographie du Moyen Age*, Copenhague (Kopenhag), 1874.

Edhem (Eldem), Halil, *Kayseriye Şehri*, Haz. Kemal Göde, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Tome Premier, St-Pétersbourg, 1871.

Efe, İsmail, *Eşrefoğlu*, Damla Ofset, Konya, 2014.

Eickhoff, Ekkehard, "Der Ort Der Schlacht Von Myriocephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 11-15 Ekim 1976, s.679-687.

Eickhoff, Ekkehard, *Friedrich Barbarossa Im Orient*, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen, 1977.

el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, Texte Arabe établi par Janine Sourdell-Thomine, *Guide des Lieux de Pélerinage*, Dımaşk (Damas), 1953.

el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, C.V, Kahire, 1915.

el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, Nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1988.

el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, III, Nşr. Kâmil Selman el-Ceburî, Beyrut, 1971.

el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptorum*, nova series, V, Berlin, 1928.

Erdem, İlhan, “XIII. Asrın İkinci Yarısı ile XIV. Asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Dair Genel Bir Bakış”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, Ankara, 1995, s.51-63.

Erdem, Tahir, “Eğridirde Düandar Bey Medresesi”, *Ün*, C1, S.7, 1943, s.106-109.

Erdem, Tahir, “Eğridirde Hızır Bey Camisi”, *Ün*, C.4, S.47, Şubat 1938, s.670-672.

Erdem, Tahir, “Hamidoğulları Tarihine Ait Yeni ve Önemli Bir Belge”, *Ün*, C.2, S.16, 1935, s.223-225.

Erdem, Tahir, “İsparta’da Sülübey Mahallesinde Yıllankırkan Çeşmesi Kitabesi”, *Ün*, C.1, S.5, 1934, s.75-78.

Erdmann, Kurt, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961.

Erdoğan, M.Akif, “Beyşehir Sancağı İcmal Defteri”, *Belgeler*, C.XIII, S.17, TTK, Ankara, 1988, s.117-181 ve tıpkıbasım.

Erdoğan, M.Akif, “Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey Camiinin Vakıfları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.6, S.1, 1991, s.91-108.

Erdoğan, M.Akif, *Akşehir Mufassal Defteri*, TTK, Ankara, 2015.

Erdoğru, M.Akif, *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir, Seydişehir, Bozkır)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.123, İzmir, 2004.

Erdoğru, M.Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998.

Eren, Hasan, "Türk Yer Adları Keçiborlu", *Türkoloji Dergisi*, C.4, S.1, 1972, s.89-92.

Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, MEB, İstanbul, 1970.

Erkoçoğlu, Fatih, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitabevi, Nisan 2018.

Ersöz, Serpil, "Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.7/4, 2018, s.2189-2203.

Erten, A.Talat, "İsparta Vilâyeti'nin Coğrafi ve İktisadî Vaziyeti, İklimi", *Ün*, C.8 S.87-90, Haziran-Eylül 1941, 1233-1235.

Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, Antalya, 1997.

Erzi, Adnan Sadık, "İbn Bîbî", *İA*, C.5/2, İstanbul, 1978, s.712-718.

Eskikurt, Adnan, "Myriokephalon Savaşı'na Dair Kronikler ve Modern Çalışmalar", *USAD*, S.6, Haziran 2017, s.65-94.

Eskikurt, Adnan, "Ortaçağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)", *USAD*, S.7, Konya, 2017, s.74-98.

Eyice, Semavi, "Bell, Gertrude Lowthian", *DİA*, C.5, Ankara, 1992, s.422-423.

Flemming, Barbara, *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidia ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*, Çev. Hüseyin Turan Bağçeci, TTK, Ankara, 2018.

Flemming, Barbara, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964.

France, John, “The Deperture of Tatikios from the Crusader Army”, *Bulletin of the Institute of Historical Research*, Vol.XLIV, No.110, November 1971, s.137-147.

French, David H., *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol.3, Milestones Fasc. 3.2 Galatia, British Institute at Ankara, Elektronik Monograph 2, 2012.

French, David H., *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol.4, The Roads Fasc. 4.1. Notes on the Itineraria, British Institute at Ankara, Elektronik Monograph 10, 2016, s.86.

Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Genç, Reşat, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009.

Géographie d'Edrisi, I, Traduite de l'Arabe en Français d'Après Deux Manuscrits de la Bibliotheque du Roi et Accompagnée de Notes par P. Amédée Jaubert, Paris, 1936.

Géographie d'Edrisi, II, Traduite de l'Arabe en Français d'Après Deux Manuscrits de la Bibliotheque du Roi et Accompagnée de Notes par P. Amédée Jaubert, Paris, 1940.

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz.İsmail Aka ve K.Y.Kopruman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

Gönen, Sinan, *Anadolu'da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004.

Greenidge, A.H.J., “The Tittle ‘Quaestor Pro Praetore’”, *The Classical Review*, Vol.9, No.5, June 1895, s.258-259.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.

Gregory, Timothy E., “Hierocles”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol.2, Oxford University Press, New York, 1991, s.930.

Grigos Senyoru Hetoum Vekayinâmesi, Çev. H.D.Andreasyan, İstanbul, 1946.

Günaltay, M.Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, Haz.Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

Güneş, Cüneyt, *Bizans Anadolu'su'nda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Muğla, Aralık 2018.

Hacıgökmen, M.A., “I.Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma”, *Mediterranean Journal of Humanities*, II, 1, 2012, s.121-130.

Hacıgökmen, M.A., “Selçuklular Döneminde Alanya”, *Alaîye'den Alanya'ya*, Ed.Ekrem Kalan; Mahmut Demir, Alanya Alaaddin Keykubad Üniversitesi Yayınları, Alanya, 2021, s.1-42.

Hall, A.S., “The Site of Misthia”, *AS*, Vol.9, 1959, s.119-124.

Hamd-Allah Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb*, Translated by G. Le Strange, London, 1919.

Hamilton, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I-II, London, 1842.

Hendy, Michael F., *Studies in Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Herodotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Hierocles, *Synecdemvs*, Ed. Avgvstvs Bvrckhardt (Augustus Burckhardt), Lipsiae, 1893.

Historia Peregrinorum, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, MGH Scriptorum, nova series, V, Berlin, 1928.

Honigman, Ernst, “L’origine des nome de Balıkesir, de Burdur et d’Eğridir”, *Byzantion*, Vol.14, No.2, 1939, s.649-656.

Huart, Cl.; Taeschner, F., “Ak Shehr”, *EP²*, Vol.I, Leiden, 1986, s.313.

Hürmüzlü, Bilge; Sönmez, Burak vd., “Seleukeia Sidera Antik Kenti Üretim Faaliyetleri Hakkında Ön Değerlendirmeler”, *Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi*, Ed. Ahmet Mörel, Gülcan Kaşka vd., Isparta, 2020, s.140-153.

I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005.

Ibn Bîbî, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'Apres Ibn-Bb*, Texte Turc, XVI, 308, Leiden, 1902.

Ioannes Kinnamos, *Historia*, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001.

Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Ioannis Cinnami Epitome, Recensuit Augustus Meineke, Bonnae, 1836.

Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, Translated by Helen J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade. A Translation of The Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Ashgate Publishing, Aldershot, 1997.

İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, Çev. A.Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2010.

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I. Tıpkıbasım, Haz. Adnan Sadık Erzi, TTK, Ankara, 1956.

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014.

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

İbn Bîbî, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç ve Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.13, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn Saîd el-Mağribî, *Kitabü'l-Coğrafya*, Nşr. İsmâil el-Arabî, Beyrut, 1970.

İbnu'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali, *Meÿyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Çev. Ahmet Savran, Erzurum, 1992.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XII, Çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özeydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X-XI, Çev. Abdülkerim Özeydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İpşirli, Mehmet, "Buk'a", *DİA*, C.6, Ankara, 1992, s.386-387.

İpşirli, Mehmet, "Kalkaşendî", *DİA*, C.24, Ankara, 2001, s.263-265.

Jeotermal Kaynakların Değerlendirilme Projesi, Konya İli Raporu, TÜBİTAK Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü (TÜSSİDE) tarafından T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, New York, 2010.

Jones, A.H.M., *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Second Edition, At The Clarendon Press, Oxford, 1971.

Kafesoğlu, İbrahim, “Doğu Anadoluya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, *Fuad Köprülü Armağanı*, TTK, Ankara, 2010, s.259-274.

Kafesoğlu, İbrahim, “Keykubad III”, *İA*, C.6, MEB, İstanbul, 1977, s.662-663.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 2000.

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, MEB, İstanbul, 1972.

Kahraman, S.Ali, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

Kanar, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Karaca, Behset, “XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, Aralık 2007, s.41-78.

Karaca, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012.

Karaca, Behset, *XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2019.

Karaca, Behset; Karacan, Kadir, “Bölgenin Tarihi Coğrafyası İle İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Isparta, Ekim 2014, s.149-171.

Karaca, Behset; Karacan, Kadir, “Frederick Barbarossa’nın Haçlı Seferi ile Miryokefalon Savaş Güzergâhı İlişkisi ve Miryokefalon Savaş Yeri Tzipritze”, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.32, 2018, s.241-264.

Karacan, Kadir, *XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Hamid Sancağı ve Sancaktaki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Hayatı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017.

Karaer, İbrahim, *Dünden Bugüne Senirkent (1182-2010)*, Senirkent Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Isparta, 2013.

Karaman, Durmuş, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991.

Karçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, Haz. Hasan Mert, TTK, 2013.

Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, Haz. İbrahim Müteferrika, Matba-i Amire, 1732.

Kayacan, İsa, *Burdur Destanı*, Burdur Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Burdur, Kasım 2009.

Kayapınar, Levent; Hocaoğlu, Beycan vd., “Miryokefalon Muharebesi’nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, *USAD*, S.7, Konya, 2017, s.105-124.

Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK, Ankara, 2011.

Kazhdan, Alexander, “Demetrios of Lampe” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol.1, Oxford University Press, New York, 1991, s.605.

Keçiş, Murat, “Miryokefalon Savaşı’nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Isparta, Ekim 2014, s.119-138.

Keçiş, Murat, “Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II Bildirileri (3-5 Nisan 2015)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, C.I, Kocaeli, 2016, s.73-82.

Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, TTK, Ankara, 1999.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

Kesik, Muharrem, *Dânişmenliler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.

Kesik, Muharrem, *Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003.

Kılıç, Yusuf vd., “Mira-Kuvalia’dan Miryokefalon Zaferi’ne Çivril ve Yöresi”, *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, Ed. Yusuf Kılıç; Turgut Tok, Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli, 2020, s.11-38.

Kırpık, Güray, “Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 4 / 3, 2009, s.1437-1452.

Kırpık, Güray, *Belgelerle Çaka Bey*, TTK, Ankara, 2018.

Kırpık, Güray, *Haçlılar (1095-1120)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

Kızıyalçın, Fatma, *Prostanna Antik Kenti*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2015.

Kiepert, H., *Formae Orbis Antiqui*, VIII, metin, Berlin, 1908-1909.

Kiepert, Richard, *Karte von Kleinasien*, band CIII, Konia, Berlin, 1908.

Koca, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012.

- Koca, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.
- Kofoğlu, Sait, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara, 2006.
- Koman, M. Mesud, “Bir Not”, *Ün*, C.9, S.99-102, Haziran-Eylül 1942, s.1408.
- Koman, M. Mesud, “Hamid Beyin Adı Geçen Mühim Bir Vakfiye”, *Ün*, C.9, S.97-98, Nisan-Mayıs 1942, s.1340-1341.
- Konstantinos Porphyrogenitus, *De Thematibus et de Administrando Imperio*, Recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1840.
- Konyalı, İ.H., “Bir Hüccet İki Vakiye”, *VD*, S.VII, İstanbul, 1968, s.97-110.
- Konyalı, İ.H., *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, Erzurum, 1991.
- Konyalı, İ.H., *Akşehir*, Nümune Matbaası, İstanbul, 1945.
- Kortholt, Bilge Hürmüzlü; Kaşka, Gülcan; Fırat, Murat, “Geç Antik Dönem’de Konane”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, Aralık 2015, s.25-46.
- Kozcaz, Ümit, *Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014.
- Kökdemir, Görkem, “Magnesia Ad Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihçesi ‘1715-2015’”, *Anadolu (Anatolia)*, Ocak 2015, s.159-185.
- Köprülü, M.F., “Salur”, *İA*, C.10, MEB, İstanbul, 1979, s.136-138.
- Köprülü, M.F., *Anadolu’da İslâmiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Köseoğlu, Neşet, “Barla’da Çaşnigirpaşa Camii ve Eski Eserleri”, *Ün*, C.10, S.116-117, 1943, s.1601-1602.
- Köseoğlu, Neşet, “Eğridir Kitabeleri ve Mezar Taşları”, *Ün*, C.3, S.34, 1937, s.475.

Köseoğlu, Neşet, “Hamit Oğulları Sülâlesine Ait Mühim Vesikalar I”, *Ün*, C.1, S.4, Eylül 1934, s.55-58.

Köseoğlu, Neşet, “Isparta Kitabeleri ve Eski Eserleri”, *Ün*, C.3, S.26-27, Mayıs-Haziran 1936, s.364-365.

Köseoğlu, Neşet, “Uluborlu Kitabeleri”, *Ün*, C.2, S.13, Nisan 1935, s.175.

Köylerimiz, Dahiliye Vekaleti, İstanbul, 1933.

Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı, Ankara, 1968.

Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı, Ankara, 1982.

Köymen, Mehmet Altay, “801. Yıldönümü Münasebetiyle Miriyokefalon Meydan Muharebesi”, *Milli Kültür Dergisi*, S.9, Ankara, 1977, s.26-30.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 2004.

Kum, Naci, “Yalvaç Adının Menşei Hakkında”, *Ün*, C.7, S.84-85-86, Mart-Nisan-Mayıs 1941, s.1158-1159.

Kurat, Akdes Nimet, “Peçenekler”, *İA*, C.9, MEB, İstanbul, 1964, s.535-543.

Kurat, Akdes Nimet, *Çaka Bey*, TKAE, Ankara, 1966.

Kurat, Akdes Nimet, *Peçenekler*, TTK, Ankara, 2016.

Küveli, Özer, *Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2000.

Labarre, Guy; Özsait, Mehmet; Özsait, Nesrin, “Parlais et Prostanna: Sites et Territoires”, *Anatolia Antiqua*, Tome 13, 2005, s.223-257.

Laurent, J., *Byzance et Les Turcs Seldjoucides Dans L'Asie Occidentale Jusqu'en 1081*, Nancy – Paris – Strasbourg, 1914.

Letters of the Crusaders, Vol.I, No.4, Ed.Dana Carleton Munro, Philadelphia, 1902.

Levçenko, M.V., *Bizans Tarihi*, Çev.Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul, 1999.

Levick, Barbara, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, At The Clarendon Press, Oxford, 1967.

Loizos, Demetris I., “Byzantine Measures”, *Digital Humanities: Diophant Ancient Measures Converter*, s.2.

Long, George, “Amo'rium”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.124.

Long, George, “Anaua”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.131.

Long, George, “Apollo'nia”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.161.

Long, George, “Asca'nia Lacus or Asca'nus”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol.I, Ed. William Smith, Boston, 1854, s.230.

M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahıyyeti'l-Fityan*, İstanbul, 1933.

Magni Presbiteri Chronicon, Ed. W.Wattenbach, *MGH Scriptorvm XVII*, Ed. Georgivs Heinricvs Pertz, Hannoverae, 1861.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.

Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK, Ankara, 2000.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008.

Mikhail Psellos, *Khronographia*, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992.

Moğol, Hasan, *Antalya Tarihi*, Ankara, 1997.

Muşmal, Hüseyin, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2005.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, I-II, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.

Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1937.

Nicetae Choniatae Historia, Ex Recensione Immanuelis Bekkeri, Bonnae, 1835.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü 'ş-Şefik ve 'l-Hâfidü 'l-Halik*, C.I, İnceleme – Tercüme Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü 'ş-Şefik ve 'l-Hâfidü 'l-Halik*, C.II, Farsça Metin, Haz. Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015.

Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Niketas Choniates, *Die Krone der Komnenen: die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Franz Grabler, Byzantinische Geschichtsschreiber, Band VII, Styria, Graz-Wien-Köln, 1958.

Niketas Khoniates, *Historia*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995.

Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195), Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2006.

Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987.

Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*, Ed. and Trans. Virginia Gingerick Berry, Columbia University Press, New York, 1948.

Olgun, İbrahim; Draşan, Cemşit, *Türkçe-Farsça Sözlük*, Elhan Kitabevi, Ankara, Ty.

Oral, M.Zeki, "Karamanoğulları Tarihine Ait Vesikalar: Yatağan Mürsel Vakfiyesi", *Belleten*, C.XVIII, S.71, Temmuz 1954, s.337-345.

Oral, M.Zeki, "Kubad Âbâd Çinileri", *Belleten*, C.XVII, S.66, TTK, Ankara, 1953, s.209-222 ve ekler.

Oral, M.Zeki, "Kubad-Âbâd Nasıl Bulundu?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, Ankara, 1953, s.171-179 ve ekler.

Orkun, H.N., "Isparta Yeradlarından Tarihi İstihraçlar", *Ün*, C.9, S.103-105, 1942, s.1432-1433.

Orkun, H.N., "İğirdir Sözünün Aslı", *Ün*, C.1, S.9, Şubat 1935, s.139-141.

Orkun, H.N., *Eski Türk Yazıtları*, II, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Ostrogorsky, Georg, "Byzantine Cities in the Early Middle Ages", *DOP*, Vol.13, 1959, s.45-66.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2011.

Otar, İsmail, *Risâle-i Felekiyye -Kitab-us-Siyakat-*, Formül Matbaası, İstanbul, Ty.

- Öğün Bezer, Gülay, “Şâmî, Nizâmeddin”, *DİA*, C.38, Ankara, 2000, s.330.
- Önder, Mehmet, “Selçuklu Devri Kubad-Âbâd Sarayı Çini Süslemeleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 11-15 Ekim 1976, s.911-914 ve ekler.
- Önge, Yılmaz, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.
- Özata, Metin, *Burdur Tarihi*, Umay Yayınları, İzmir, 2009.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfi”, *DİA*, C.15, Ankara, 1997, s.454-455.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbn Kesîr”, *DİA*, C.20, Ankara, 1999, s.132-134.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, *DİA*, C.21, Ankara, 2000, s.92-94.
- Özcan, Altay Tayfun, “Myriokephalon Muharebesi’nin Mevkisi Üzerine”, *USAD*, S.7, Konya, 2017, s.167-183.
- Özcan, Altay Tayfun, “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, S.2, Aralık 2012, s.63-82.
- Özcan, Koray, “Anadolu’da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.24, 2005, s.1-13.
- Özergin, M.Kemal, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.15, S.20, İstanbul, 1965, s.141-170.
- Özkan, Selahattin, “Anadolu’da Bir Viking Haçlısı: Svend Svensson”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.35, S.2, Aralık 2018, s.154-161.
- Özönder, Hasan, “İlgın Kaplıcası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, 1994, s.183-202.

Özsait, Mehmet, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Özsait, Mehmet, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, I, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1977.

Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, 2, Hayat Yayınları, 1964.

Özükan, Bülent, *Osmanlı ve Türkiye Coğrafyasındaki İzleriyle Tabula Peutingeriana*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2017.

Pliny, *Natural History*, Vol.I, Trans. H. Rackham, Harvard University Press, London, 1967.

Pliny, *Natural History*, Vol.II, Trans. H. Rackham, Harvard University Press, London, 1961.

Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander, Vol.I-II, Translated by John Digby, London, 1714.

Ramsay, W.M., “Antiquities of Southern Phrygia And The Border Lands”, III, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol.4, No.3, September, 1888, s.263-283.

Ramsay, W.M., “Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age”, *JRS*, Vol.6, 1916, s.83-134.

Ramsay, W.M., “Notes and Inscriptions from Asia Minor”, III, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol.2, No.2, April-June, 1886, s.123-131.

Ramsay, W.M., “Pisidia and The Lycaonian Frontier”, *The Annual of British School at Athens*, Vol. 9, November 1903, s.243-273.

Ramsay, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektas, MEB, İstanbul, 1960.

Ramsay, W.M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.I, At The Clarendon Press, Oxford, 1895.

Reman, Rıza, *Şifalı Su Kullanmak İlmî Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız*, İstanbul, 1942.

Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe, Tome Treizième, Et.Combe, J.Sauvaget, G.Wiet, Caire, 1944.

Robert, Louis, “Anadolunun Eski Çağ Şehirleri”, *AÜDTCF Dergisi*, C.6, S.5, 1948, s.531-542.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-II, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2019.

Safran, Mustafa, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, TKAE, Ankara, 1993.

Sami, Şemseddin, *Kâmusu'l-âlam*, C.II, İstanbul, 1306.

Sarre, Friedrich *Küçükasya Seyahati -1895 Yazı-*, Çev. Dârâ Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1998.

Seibt, W., *Die Skleroi. Eine Prosopographisch-Sigillographische Studie*, Byzantina Vindobonensia, 9, Vienna, 1976.

Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, TTK, Ankara, 2016.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

Söner, R. Haluk, “Antiokheia ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas*, C.5, S.9, 2017, s.139-153.

Sözen, M., *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, I, Teknik Üniv. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1970.

Stanley Lane-Poole, *Garbî Anadolu’da Selçukîlerin Varisleri-Tevaif-i Mülûk*, Çev. Halil Edhem, Matba-i Amire, 1326.

Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos), *Ethnica*, Vol. I-V, Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin ve Newyork, 2006-2017.

Sterrett, J.R.Sitlington, *An Epicraphical Journey in Asia Minor*, Vol. II, Boston, 1888.

Sterrett, J.R.Sitlington, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Vol.III, Boston, 1888.

Strabon, *Geographika*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Strange, Guy Le, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, Tercüme ve Hazırlayan Adnan Eskikurt; Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

Süryanî Mihael Vekayinâmesi, II, Çev. Hrand D.Andreasyan, TTK yayımlanmamış tercüme eser, 1944.

Şekercioğlu, Hüseyin, “17 Eylül 1176 Gelendost Miryofatlın Zaferinin 796. Yılı”, *Türk Kültürü Dergisi*, C.X, S.119, Ankara, 1972, s.1172-1177.

Şekercioğlu, Hüseyin, “Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi”, *Türk Kültürü Dergisi*, C.V, S.59, Ankara, 1967, s.831-836.

- Şekercioğlu, Hüseyin, *Gelendost Tarihi*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şeşen, Ramazan, “İmad Al-Din Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler”, *SAD*, C.III, TTK, Ankara, 1971, s.249-369.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul, 1998.
- Şikârî, *Karaman Oğulları Tarihi*, Haz. M. Mesud Koman, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi, Konya, 1946.
- Şikârî, *Karamannâme*, Haz. Metin Sözen; Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği – Karaman Belediyesi – ÇEKÜL Vakfı, İstanbul, 2005.
- Tabula Peutingeriana*, Segmentum IX-X.
- Taeschner, Franz, “Anadolu / Anatolia”, *EF²*, Vol.I, Leiden, 1986, s.461-480.
- Talbert, Richard J.A., *Rome's World The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Talloe, Peter; Prodanova, Maya, “Zosimos of Apollonia-Sozopolis”, *Gephyra*, Vol.21, Mayıs 2021, s.107-133.
- Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Tarix-e Âl-e Saljuq Dar Anatoli*, Compiled by Unknown Author, Edited by Nadere Jalâli, Tahran, 1999.
- Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul, 2003.

Temizkan, Meltem, “Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış”, *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tatihi Araştırmaları Dergisi*, Samsun, Mart 2019, s.35-52.

Teres, Ersin, “Eski Türkçeden Günümüze Peygamber Anlamında Kullanılan Bazı Sözcükler”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol.4, Issue 13, November 2018, s.822-833.

Texier, Charles, *Küçük Asya -Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi-*, C.I-II-III, Çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Kâzım Yaşar Koprıman, Sadeleştiren Musa Yıldız, Enformatik ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

The Annals of Roger de Hoveden, Vol. I-II, Translated From The Latin by Henry T. Riley, London, 1853.

The Chronicle of Magnus of Reichersberg, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederich Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.

The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, Bar Hebraeus, Translated from the Syriac By Ernest A.Wallis Budge, Vol.I-II, Oxford University Press, London, 1932.

The Histories of Polybius, Vol.I-II, Translated From the Text of F.Hultsch by Evelyn S. Shuckburgh, London, 1889.

The History of Pilgrims, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederich Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing, Farnham, 2010.

The History of Rome by Titus Livius, Vol.I-VI, Translated by George Baker, New York, 1823.

Togan, A.Z.V., “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931, s.1-42.

Togan, A.Z.V., “On Mubarakshah Ghuri”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol.6, No.4, 1932, s.847-858.

Togan, A.Z.V., *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946.

Tomaschek, Wilhelm, *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Biblio Verlag, Osnabrück, 1975.

Topraklı, Ramazan, “Semmânî Sivrisi Zaferi (Miryokefalon Savaşı)”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler*, 27-30 Eylül 2010, TTK, Ankara, 2014, s.513-535.

Topraklı, Ramazan, “Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.18, S.3, Eylül 2010, s.997-1012.

Topraklı, Ramazan, *Ammûriye*, Sistem Ofset, Ankara, 2013.

Topraklı, Ramazan, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Savaşı*, Genişletilmiş ikinci baskı, Semih Ofset, Ankara, 2011.

Topraklı, Ramazan, *Değişen Coğrafya ve Miryokefalon Zaferi*, Semih Ofset, Ankara, 2010.

Topraklı, Ramazan, *Miryokefalon’un Yeri ve Zafer Kutlamaları*, Sistem Ofset, Ankara, 2020.

Topraklı, Ramazan, *Yalvaç Meydan Muharebesi ve Kaşıkçıbeli Zaferi*, Semih Ofset, Ankara, 2011.

Topraklı, Ramazan, *Yol ve Tarih*, Semih Ofset, Ankara, 2012.

Tuncel, Metin, “Burdur”, *DİA*, C.6, Ankara, 1992, s.426-429.

- Turan, Osman, “Kılıç Arslan II.”, *İA*, C.6, MEB, İstanbul, 1977, s.688-703.
- Turan, Osman, “L’Islamisation dans la Turque du Moyen Age”, *Studia Islamica*, No.10, Brill, 1959, s.137-152.
- Turan, Osman, “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, *Belleten*, C.28, S.110, TTK, Ankara, Nisan 1964, s.209-227.
- Turan, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, C.XI, S.43, TTK, Ankara, Temmuz 1947, s.415-429 ve Levha LXI-LXXVI.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1971.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara, 1988.
- Turan, Refik, “Göller Yöresi’nde Tarihle Yaşamak”, *Göller Yöresi Tarih ve Kültür Varlıkları Bilgi Şöleni*, Semih Ofset, Ankara, 2011, s.29-39.
- Turan, Refik; Çakır, Abdulvahit, “Selçuklu Dönemi Türk Tarihi Çerçevesinde Anadolu’da Savaş ve Tabiat”, *GEF Dergisi Reşat Genç Özel Sayısı*, C.1, Ankara, 2009, s.324-341.
- Turfan, Kemal, “Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu’nun Bir Türk Vatanı Oluşu”, *Myriokephalon Savaşı, I. Ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yayınları, No.1, Denizli, 1997, s.4-26.
- Turfan, Kemal, “Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983, s.61-72.

Turfan, Kemal, “Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara, 22-26 Eylül 1986, s.1117-1169.

Turfan, Kemal, “Recherches Récentes sur la Bataille de Myriokephalon”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No.67, Ankara, 1988, s.3-27.

Turgal, H.Fehmi, *Anadolu Selçukîleri Müneccimbaşıya Göre*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1935.

Umar, Bilge, “Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kûfi Çayı Vadisi”, *Belleten*, C.LIV, S.209, Ankara, 1990, s.99-116.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrand D.Andreasyan, TTK, Ankara, 2000.

Uslu, Recep, “İbn saîd el-Mağribî”, *DİA*, C.20, Ankara, 1999, s.302-305.

Uysal, Ali Osman, “Kubâd-Âbâd'da Eşrefoğullarının İzleri Hakkında Notlar”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu I, Eşrefoğulları Beyliği (11-13 Eylül 2014-Beyşehir) Bildiriler*, Ed. Mehmet Şeker; Ahmet Taşgın; Yakup Kaya, TTK, Ankara, 2018, s.75-92.

Uzluk, F.Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi (881/1476)*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1958.

Uzunçarşılı, İ.H., *Anadolu Beylikleri*, TTK, Ankara, 2011.

Uzunçarşılı, İ.H., *Kitabeler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, C.I, 5.Baskı, TTK, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, C.II, 7.Baskı, TTK, Ankara, 1988.

Üçok, Bahriye, “Hamidoğulları Beyliği”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, Ankara, 1955, s.73-80.

Üçüncü, Berna Korucu; Muşmal, Hüseyin, *Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat*, Palet Yayınları, Konya, 2014.

Ünver, Süheyl, *Selçuk Tababeti XI-XIV. üncü Asırlar*, Ankara, 1940.

Vahram Vardapet, *Türklerin Anadoluyu İstilas Tarihi (895-1267)*, Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul, 1934.

Vamberi, Arminius, *Travels in Central Asia*, London, 1864.

Vasiliev, A.A., “Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon”, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol.27, 1927, s.288-290.

Vasiliev, A.A., “Manuel Comnenus And Henry Plantagenet”, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol. 29 / 2, 1930, s.233-244.

Vasiliev, A.A., *History of The Byzantine Empire*, Vol. II, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1952.

Vehbi, A., *Acıpayam*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1951.

Vryonis, Speros, “Anadolu’da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, Çev. Serhat Altinkaynak, *USAD*, S.15, Konya, Güz 2021, s.329-370.

Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley / Los Angeles / London, 1971.

Weber, E., *Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis 324, Volständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat*, Graz, 1976.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163), Çev. Ergin Ayan, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara, 2009.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar), Çev. Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine 1099-1143), Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018.

Witteck, Paul, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Çev. Mihin Eren, *SAD*, I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s.193-240 ve ekler.

Xenophon (Ksenophon), *Anabasis*, Çev. Hayrullah Örs, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Üçüncü Baskı, Ankara, Ty.

Yağcı, Mehmet; Kaya, Selim, "Bolvadin'i Bizans Hâkimiyetine Alan Ioannes Doukas'ın Hayatı ve Faaliyetleri", *Bolvadin Araştırmaları*, 1, Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, s.2372-2400.

Yaprakçı, H. Hüseyin, *Sultandağı Geçidi (Myriokephalon)*, Isparta, 1983.

Yavaş, Alptekin, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin Mimari Eserleri*, TTK, Ankara, 2015.

Yazıcızade Ali, *Selçuk-nâme İndeksli Tıpkıbasım*, Haz. Abdullah Bakır, TTK, Ankara, 2014.

Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

Yıldız, H.D., "Anadolu Selçuklu Devleti", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I, TKAE, Ankara, 1992, s.284-290.

Yıldız, Mukadder, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

Yıldız, Sara Nur, “Şikârî”, *DİA*, Ankara, 2010, s.162-163.

Yılmaz, Leyla, *Antalya*, TTK, Ankara, 2002.

Yiğitbaşı, Süleyman Sükûti, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1972.

Yinanç, Mükrimin H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Haz. Refet Yinanç, TTK, Ankara, 2013.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. R.R.Arat, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://data.onb.ac.at/rec/AC15743778> (erişim tarihi 21.06.2022).

<https://www.tabula-peutingeriana.de/> (erişim tarihi 21.06.2022).

<https://www.tabula-peutingeriana.de/> (erişim tarihi 21.06.2022).

<http://www.gerty.ncl.ac.uk/> (erişim tarihi 30.06.2022).

http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=546 (erişim tarihi 21.04.2021).

http://www.anistor.gr/history/Byzantine_Units.pdf (erişim tarihi 11.06.2022).

<http://www.anistor.gr/history/diophant.html> (erişim tarihi 11.06.2022).

Gertrude Bell Archive Newcastle University, Diaries, 2 Mayıs 1907,

http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=546 (erişim tarihi 21.04.2021).

Gertrude Bell Archive Newcastle University, Nisan 1907,

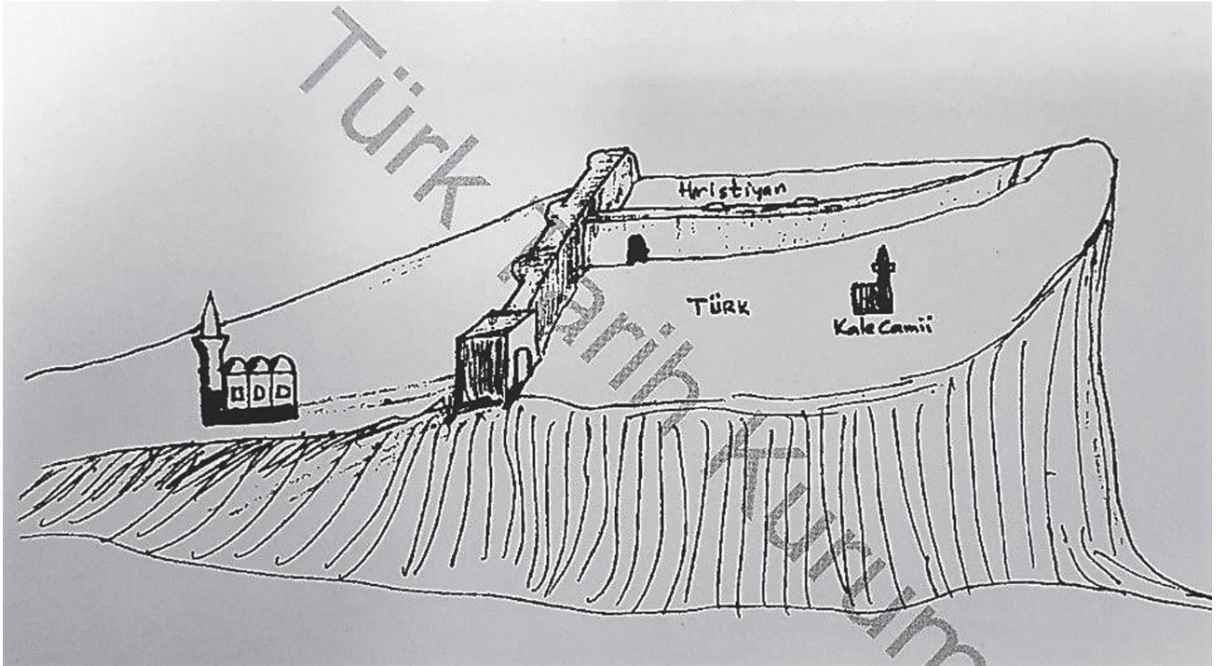
http://www.gerty.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=1785 (erişim tarihi 22.07.2022).

EKLER

Ek 1: Uluborlu Kalesi Temsili¹⁶²²

Ek 2: Uluborlu Kalesi Temsili¹⁶²³

¹⁶²² Tuncer Baykara, *I.Gyaseddin Keyhüsrev*, TTK, Ankara, 1997, s.9.

¹⁶²³ Tuncer Baykara, "Ulucami -Selçuklu Şhrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak-", *Belleten*, C.LX, S.227, TTK, Ankara, Nisan 1996, s.56.

Ek 3: Uluborlu Kalesi¹⁶²⁴

Ek 4: Eğirdir Kalesi¹⁶²⁵

¹⁶²⁴ Fotoğraf, bir önceki temsili çizime göre düşünülürse kale dışındaki camiî tarafından çekilmiştir.

¹⁶²⁵ Bilici, “Eğirdir Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler-I”, s.26.

Ek 5: Eğirdir Dündar Bey Camii Minaresi¹⁶²⁶

¹⁶²⁶ Gertrude Bell Archive Newcastle University, Nisan 1907, http://www.gerty.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=1785 (erişim tarihi 22.07.2022).

Ek 6: Eğirdir Dündar Bey Camii Minaresi¹⁶²⁷

¹⁶²⁷ Fotoğraf tarafımdan çekilmiştir.

Ek 7: Beyşehir Eşrefoğlu Camii¹⁶²⁸

Ek 8: Beyşehir Eşrefoğlu Camii¹⁶²⁹

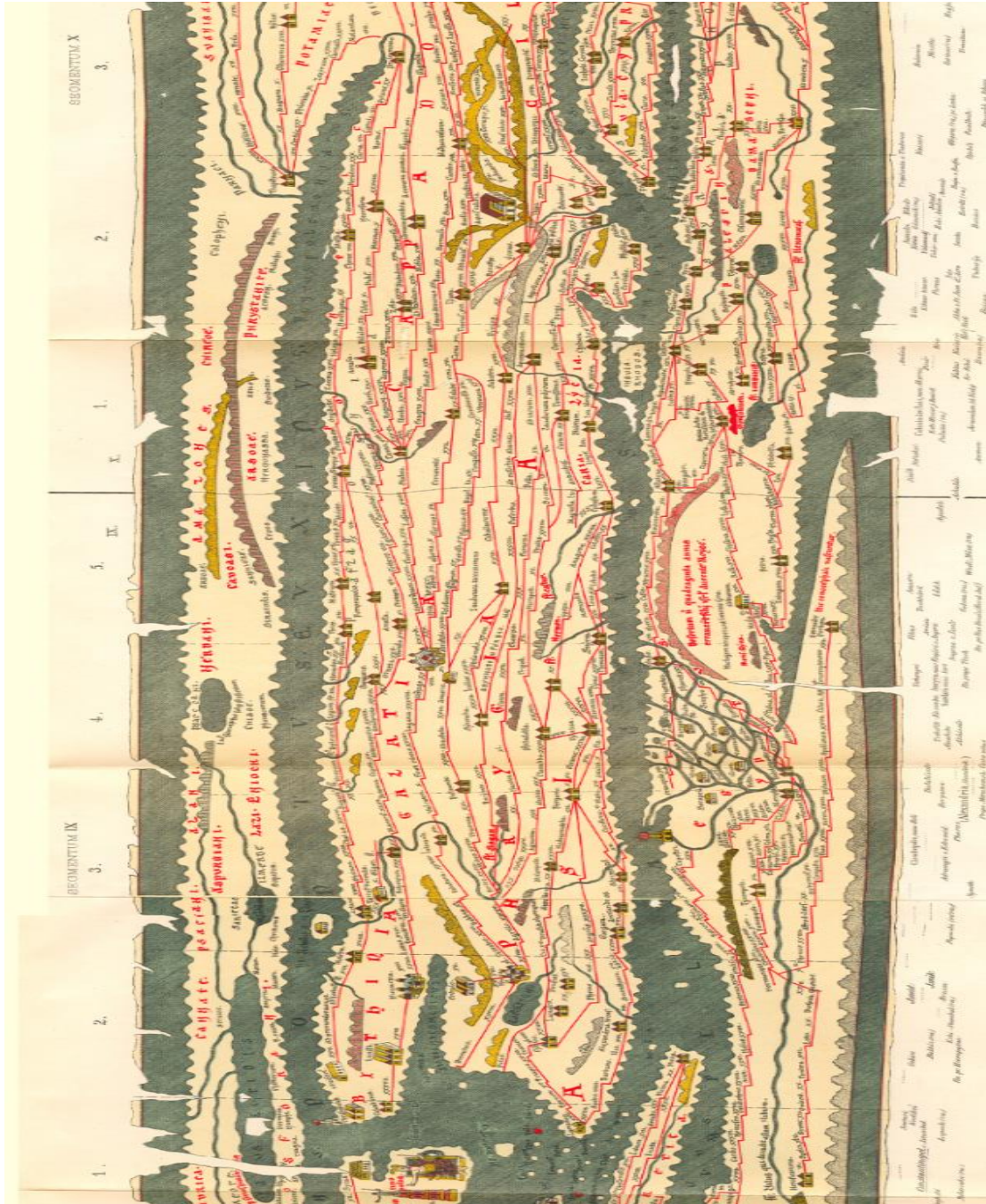
¹⁶²⁸ Fotoğraf tarafımdan çekilmiştir.

¹⁶²⁹ Fotoğraf tarafımdan çekilmiştir.

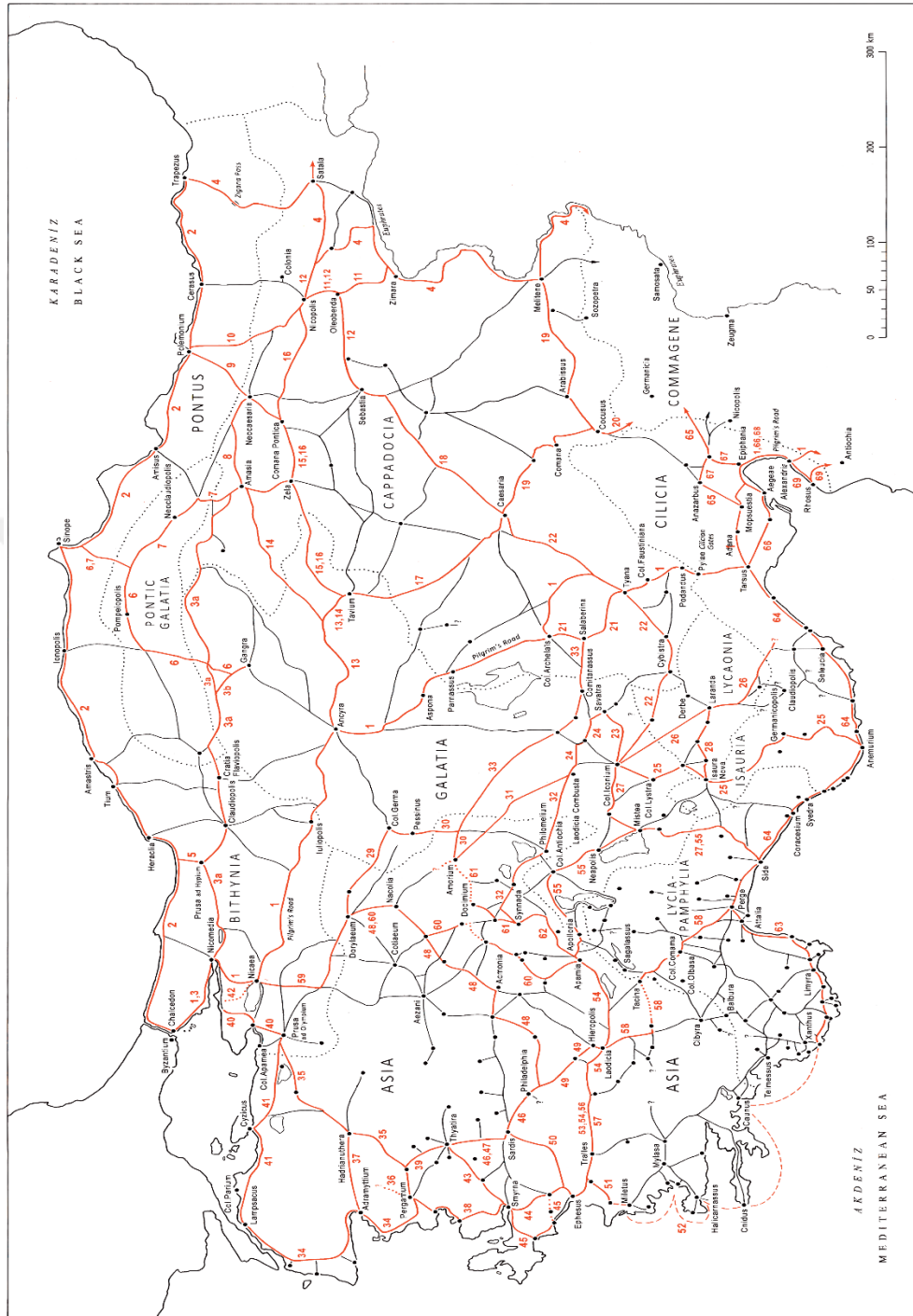
Ek 9: *Tabula Peutingeriana*'nın tamamı

Ek 10: *Tabula Peutingeriana*'da Anadolu

Ek 11: David H. French'in çalışması¹⁶³⁰

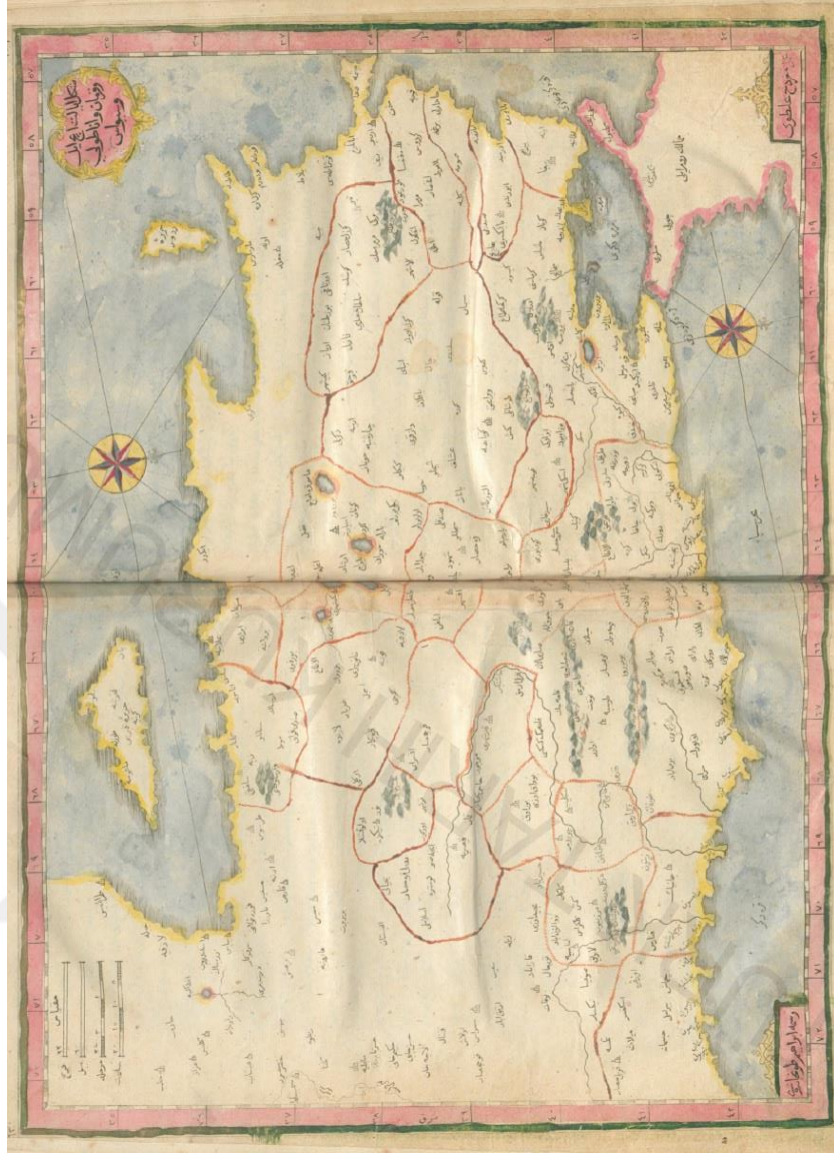
¹⁶³⁰ David H. French, Tabula Peutingeriana'yı Anadolu haritasına yerleştirmiştir. Bkz.

David H. French, *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, Vol.4, The Roads Fasc.

4.1. Notes on the Itineraria, British Institute at Ankara, Elektronik Monograph 10, 2016,

s.86.

Ek 12: Kâtip Çelebi'nin Anadolu Haritası¹⁶³¹

¹⁶³¹ Kâtip Çelebi, *Cihannûma*, s.629-630'daki Anadolu haritası; harita incelendiğinde Göller Yöresi'nde Asi Karaağaç (Acıpayam), Burdur ve Burdur Gölü, Isparta, Gönen, Eğirdir ve Eğirdir Gölü, Barla, Keçiborlu, Uluborlu, Hoyran, Yalvaç, Avşar, Ağlasun, Kireli (Kırili), Beyşehir, Seydişehir ve Bozkırı kaydedilmiştir. Beyşehir Gölü'nün Kireli (Kırili) ve Beyşehir olarak iki göl olduğu da dikkat çekicidir. Harita'da Anadolu kuzey güney olarak ters hazırlanmıştır. Dikkatli bakıldığında bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. Harita incelenirken bu duruma dikkat ediniz.

Planche 1

¹⁶³² Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", ekler.

Ek 14: Sikke (Uluborlu)¹⁶³³

(69) 9- BERGULU

Ön Yüzü:

1. Han el-a'zam Gazan	خان الأعظم غازان
2. Sultan Mahmud	سلطان محمود
3. Halleda'llâhu sultanehû	خلد الله سلطانه
4. ve bi-Medîneti	و بمدينة

Arka Yüzü: Ortada (Kare içinde)

1. Duribe bi-Medîneti	ضرب بمدينة
2. Bergulu, humiyet	برغلو، حمیت
3. ani'l-âfât	عن الافات

Dört Tarafında:

1. Motif 2. نُور = 9 3. 4.

1. C.Ölçer Koleksiyonu

3. Çapı = 24 mm

2. Envanter Nu: 6878

4. Ağırlığı = 2.04 gr.

Gümüş Sikke

¹⁶³³ 699 H. / 1299-1300 M. tarihinde Mahmut Gazan Han adına kestirilmiş sikkenin çizimi

ve orijinal fotoğrafıdır. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.123-124.

Ek 15: Sikke (Burdur)¹⁶³⁴

709 BURDUR

Ön Yüzü (Ortada Kare içinde) B

1. Es-Sultanü'l-a'zam	السلطان الاعظم
2. Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn	غياث الدنيا والدين
3. Hudâbende Muhammed	خدا بنده محمد
4. Halleda'llâhu mülkehu	خلد الله ملكه

Dört Tarafında :

1. Kesik 2. Seneti. 3. tis'in 4. ve seb'i-mi'etin

Arka Yüzü (Ortada, Kare İçinde)

1. Duribe Burdur	ضرب بردور
2. Fî seneti	في سنة
3. Seb'i mi'etin, humiyet	سبع مائة حميت
4. ani'l-âfât	عن الافات

Dört Tarafında :

1. Ebubekir 2. Osman 3. Ömer 4. Ali

1. T.Şengün Koleksiyonu 2. Çapı= 19/23 mm.
3. Ağırlığı=1.65 gr.

¹⁶³⁴ Feleküddin Dündar Bey'in 709 H. / 1309-1310 M. tarihinde Burdur'da Olcaytu Han adına kestirdiği sikkenin çizimi ve orijinal fotoğrafıdır. Kofoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.164-165.

Ek 16: Sikke (Eğirdir)¹⁶³⁵

69 (9) – EĞİRDUR

Ön Yüzü:

1. Es-Sultânü'l-a'zam
2. Alâü'd-Dünya ve'd-Dîn
3. Keykubad bin Feramurz
4. Hullide mulkehû

السلطان الاعظم
علاء الدنيا والدين
كيقباد بن فرامرز
خلد ملکه

Arka Yüzü: Ortada (Kare içinde)

1. Duribe bi-Eğirdu
2. r, humiyet an
3. i'l-âfât

ضرب باکردو
رحمیت عن
الافات

Dört Tarafında :

1. Senete
2. Silik
3. لو = 90
4. Sitti - mi'etin

1. C.Ölçer Koleksiyonu
3. Çapı = 23 mm.

2. Envanter Nu: 6876
4. Ağırlığı = 2.24 gr.

Gümüş Sikke

¹⁶³⁵ Hamid Bey'in, 699 H. / 1299-1300 M. tarihinde Türkiye Selçuklu sultanı III. Alaeddin Keykubad adına kestirdiği sikkenin çizimi ve orijinal fotoğrafıdır. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.127.

Ek 17: Sikke (Felekabad)¹⁶³⁶

707 - FELEKABAD

Ön Yüzü : Ortada (Kare içinde)

1. Es-Sultânü'l-a'zam
 2. Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn
 3. Hudâbende Muhammed
 4. Halleda'llâhu mülkehû
- السلطان الاعظم
غياث الدنيا والدين
خدا بنده محمد
خلد الله ملكه

Dört Tarafında :

1. Motif
2. Senete
3. Seb'in
4. ve Seb'i mi'etin

Arka Yüzü : Ortada (Kare İçinde)

1. Duribe bi-Medineti
 2. Felekâbâd, humiyet
 3. ani'l-âfât
- ضرب بمحرسة
فلك اباد حميت
عن الافات

Dört Tarafında :

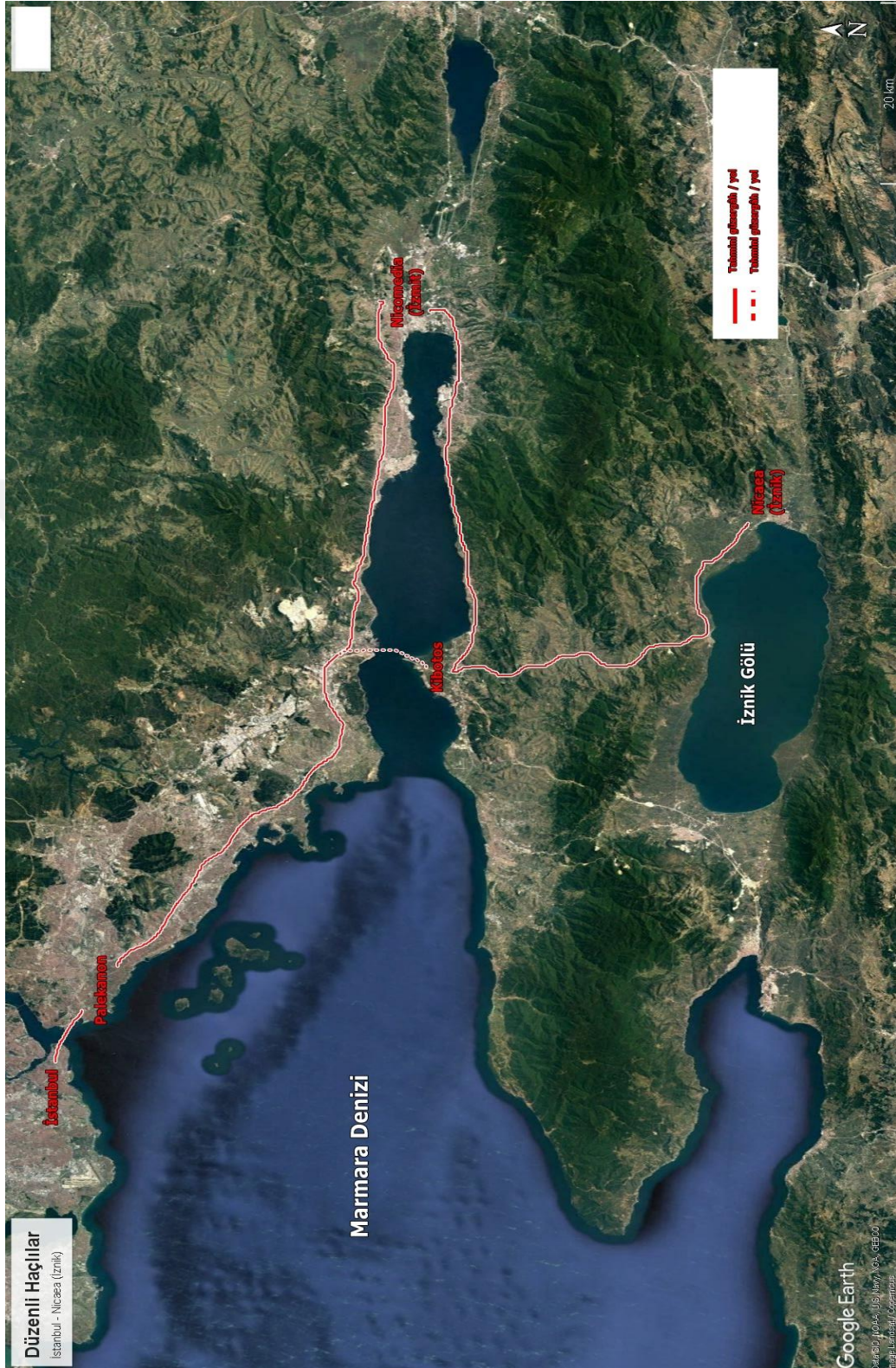
1. Senete
2. Seb'in
3. Seb'in
4. Seb'i mi'etin

T. Şengün Koleksiyonu

¹⁶³⁶ Feleküddin Dünder Bey'in 707 H. / 1307-1308 M. tarihinde Eğirdir'de Olcaytu Han adına kestirdiği sikkenin çizimi ve orijinal fotoğrafıdır. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.155; Tezimizde bilgisi kullanılan tüm sikkelerin burada verilmesinin mümkün olamayacağı kanaatiyle birkaç örnek eklerde gösterilmiştir. Diğer paraların ayrıntısı için bkz. Kofoglu, *Hamidoğulları Beyliği*, s.123, 125, 126, 127, 128, 129, 130-131, 154-157, 162-164, 165-168, 170-174, 176-178, 187-190, 194-195, 251-252.

Ek 18: Nizami Haçlı seferinde İstanbul – Nicaea (İznik) güzergâh haritası¹⁶³⁷

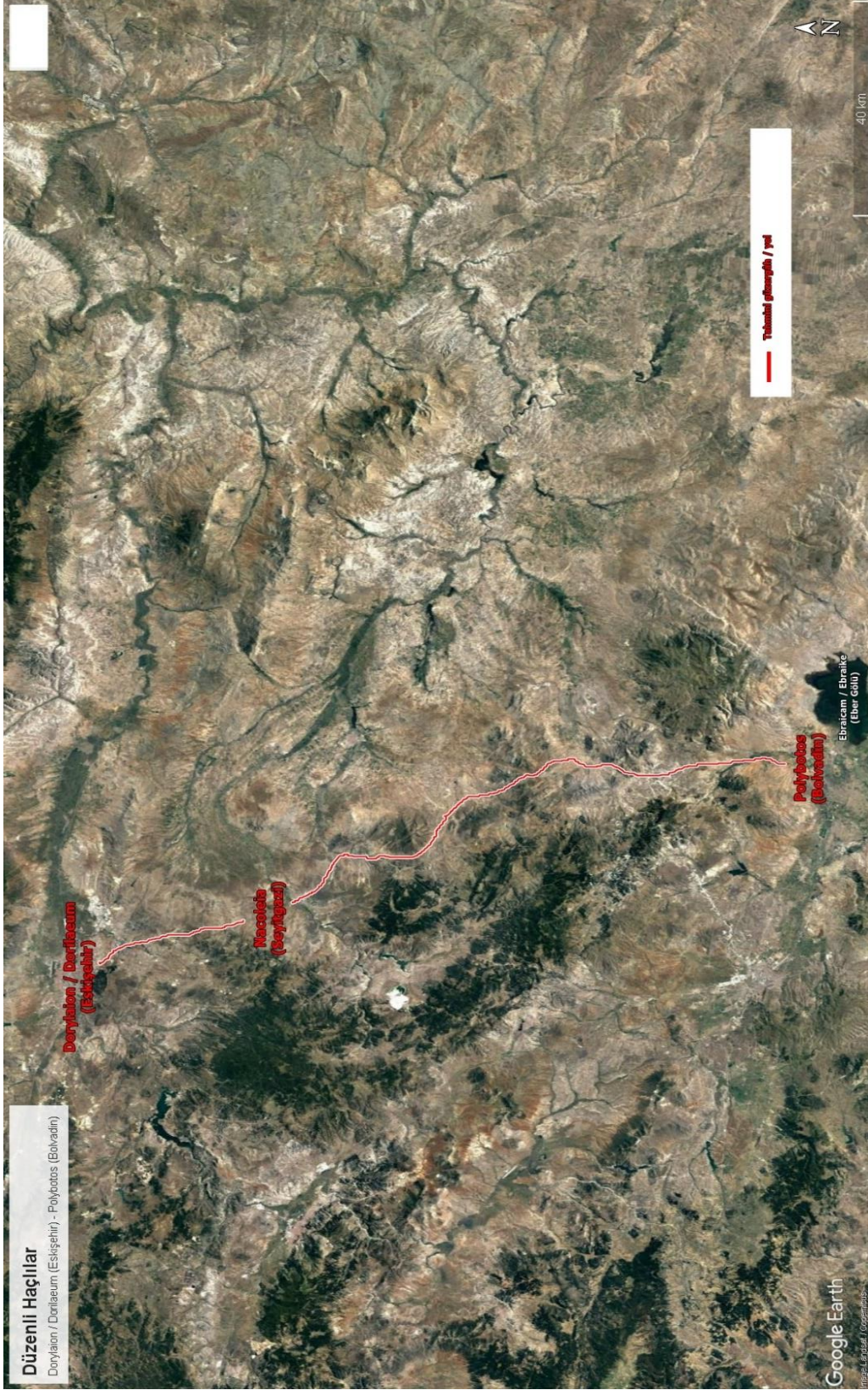

¹⁶³⁷ Ek 18 – Ek 51 arasındaki haritalar *Google Earth Pro* üzerinden alınarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Ek 19: Nizami Haçlı seferinde Nicaea (İznik) – Dorylaion / Dorilaem
(Eskişehir) güzergâh haritası

**Ek 20: Nizami Haçlı seferinde Dorylaion / Dorilaeum (Eskişehir) – Polybotos
(Bolvadin) güzergâh haritası**

Ek 21: Nizami Haçlı seferinde Polybotos (Bolvadin) – Philomelion (Akşehir)

güzergâh haritası

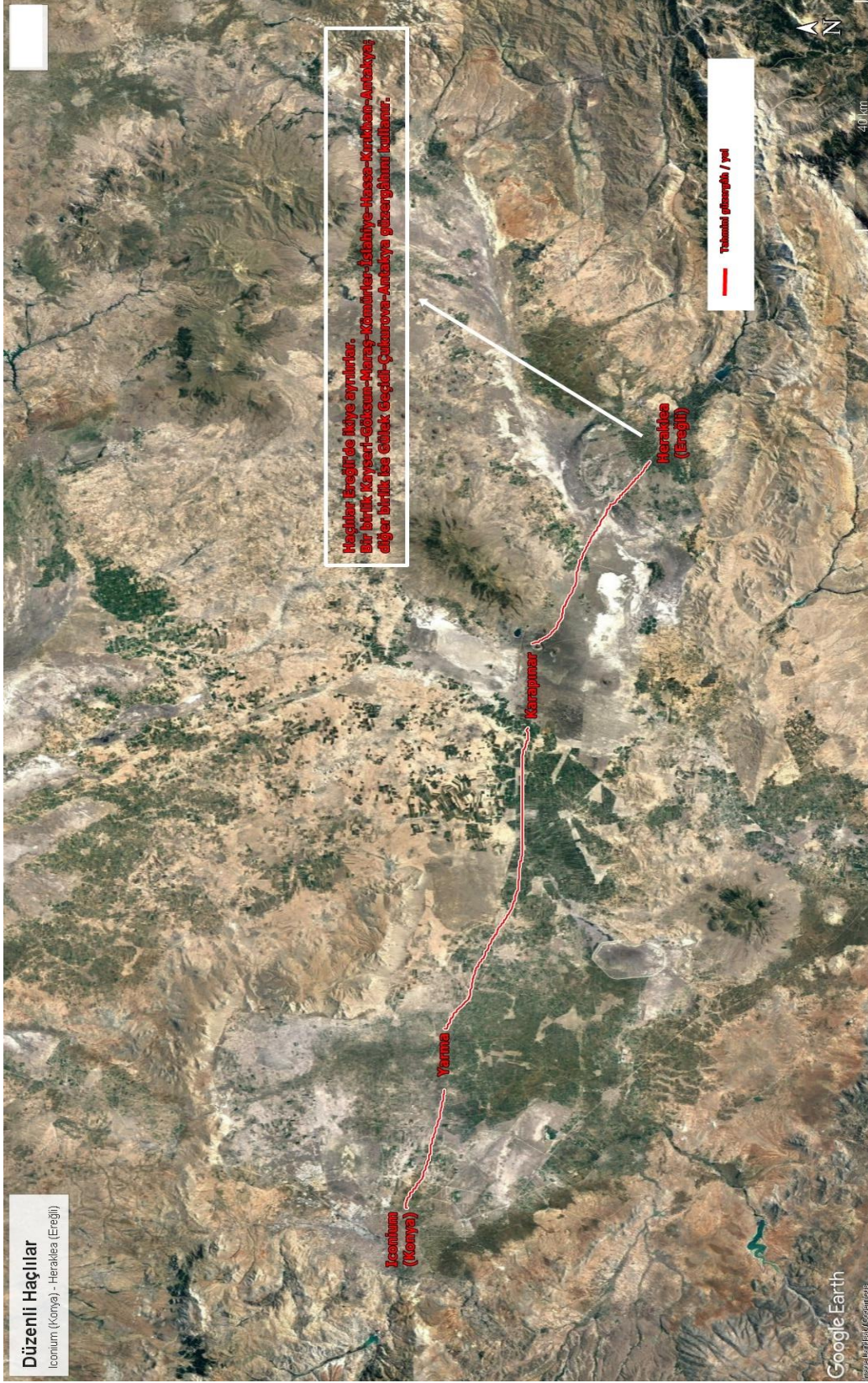
Ek 22: Nizami Haçlı seferinde Philomelion (Akşehir) – Iconium (Konya)

güzergâh haritası

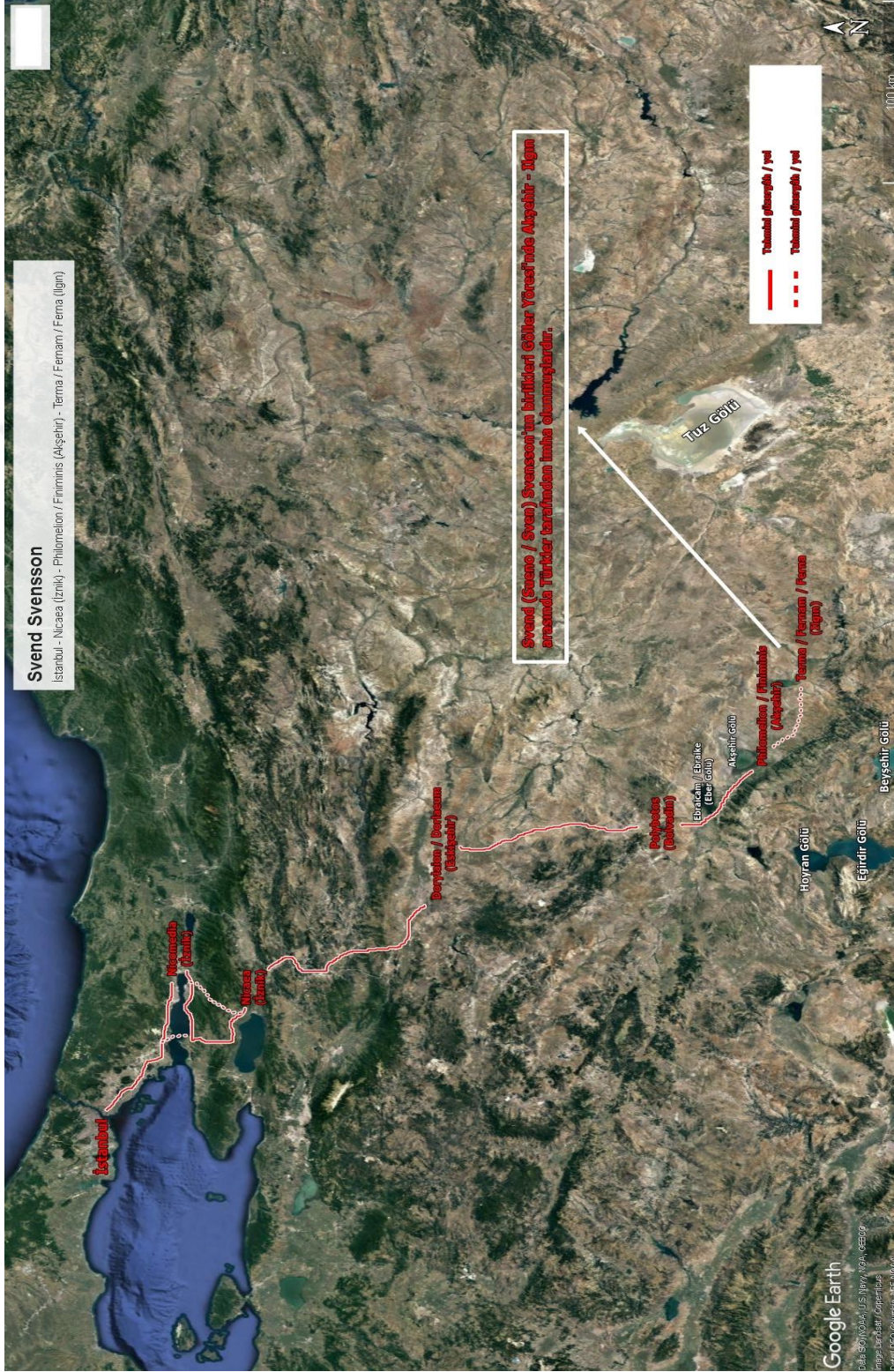
Ek 23: Nizami Haçlı seferinde Iconium (Konya) – Heraklea (Ereğli) güzergâh

haritası

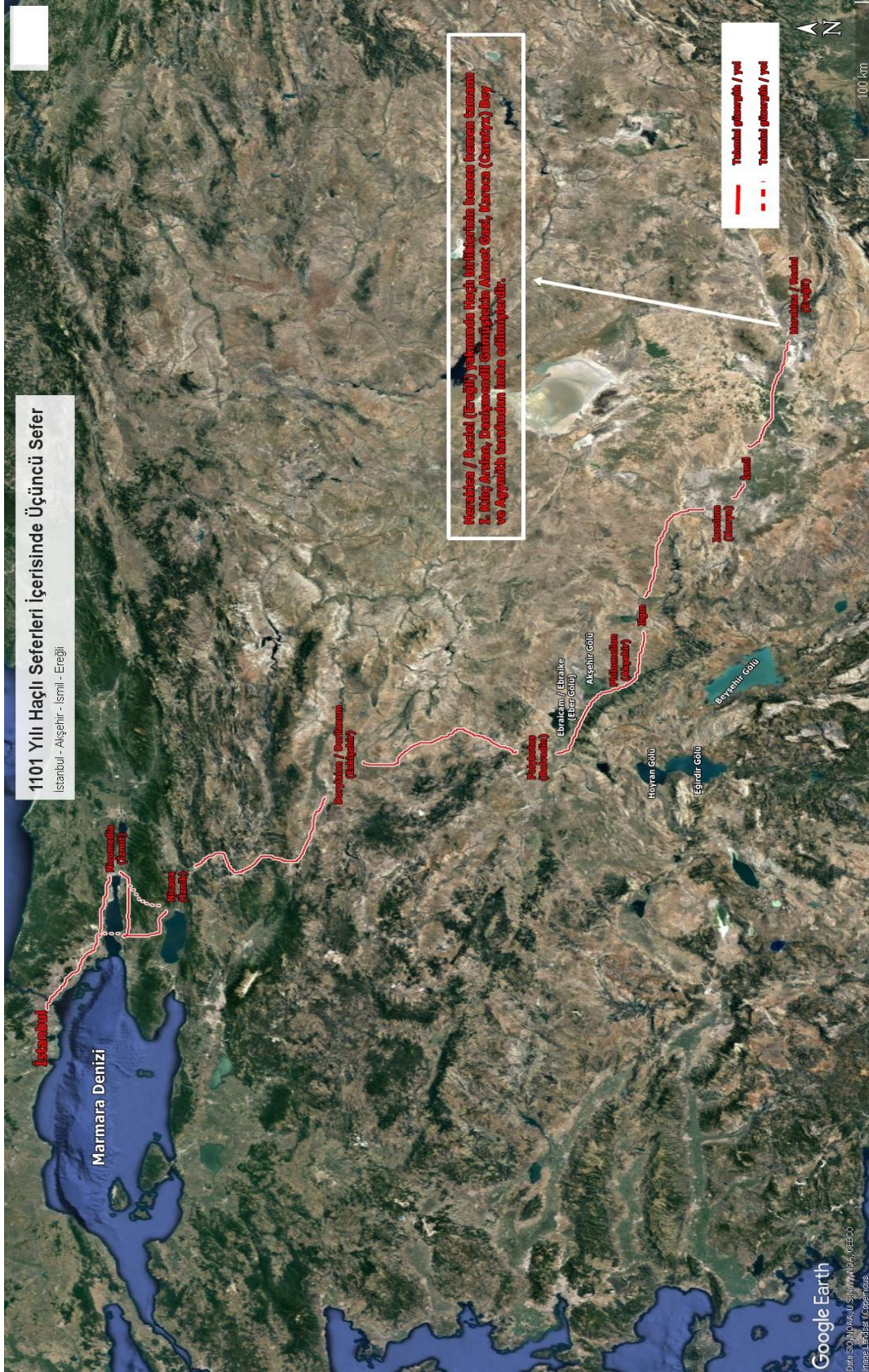

Ek 24: Danimarka Kralı'nın oğlu Svend Svensson'un İstanbul – Philomelion

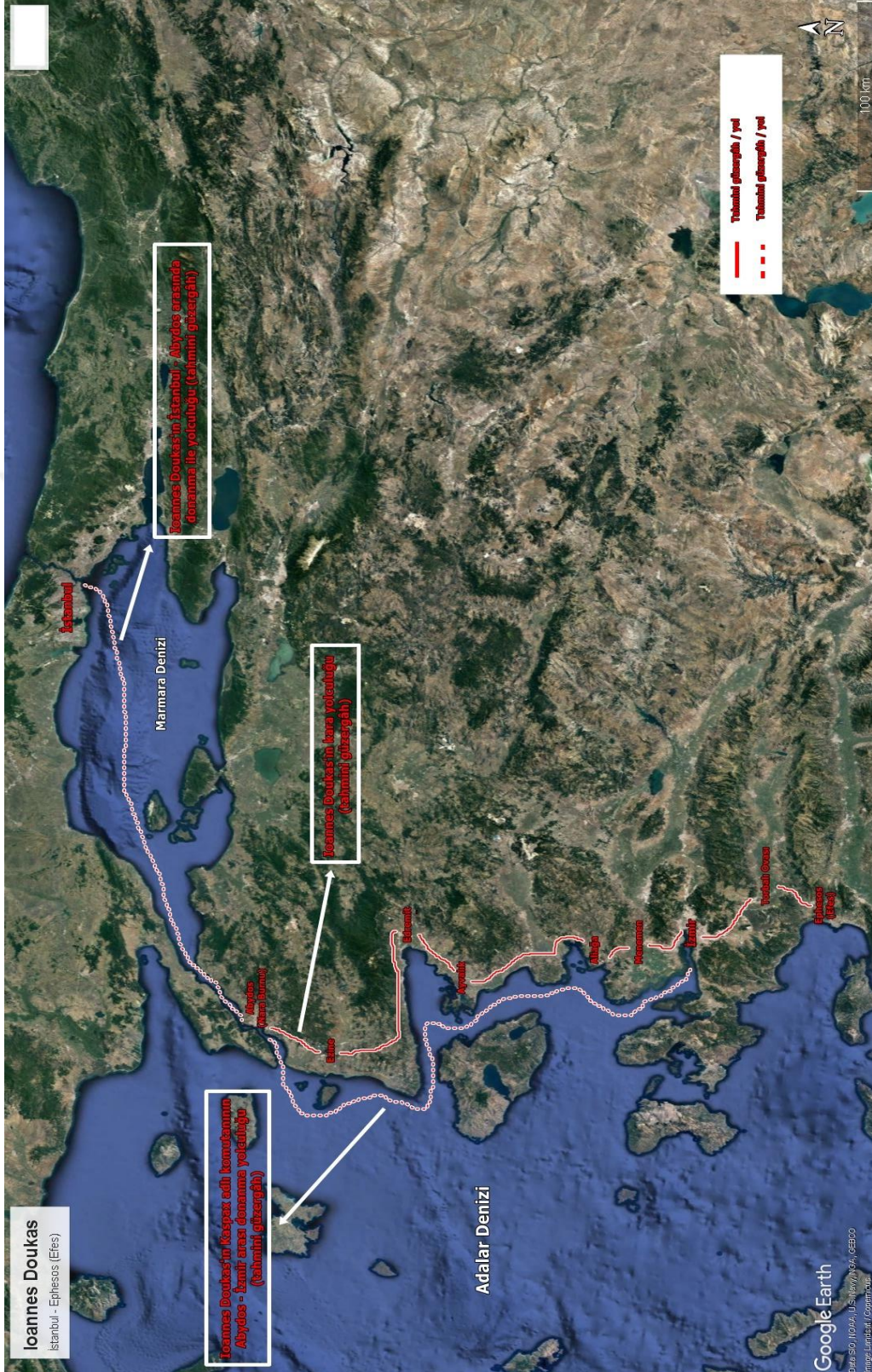
/ Finiminis (Akşehir) – Terma / Fernam / Ferna (Ilgın) güzergâh haritası

Ek 25: 1101 yılı Haçlı seferleri içerisindeki üçüncü sefer güzergâh haritası

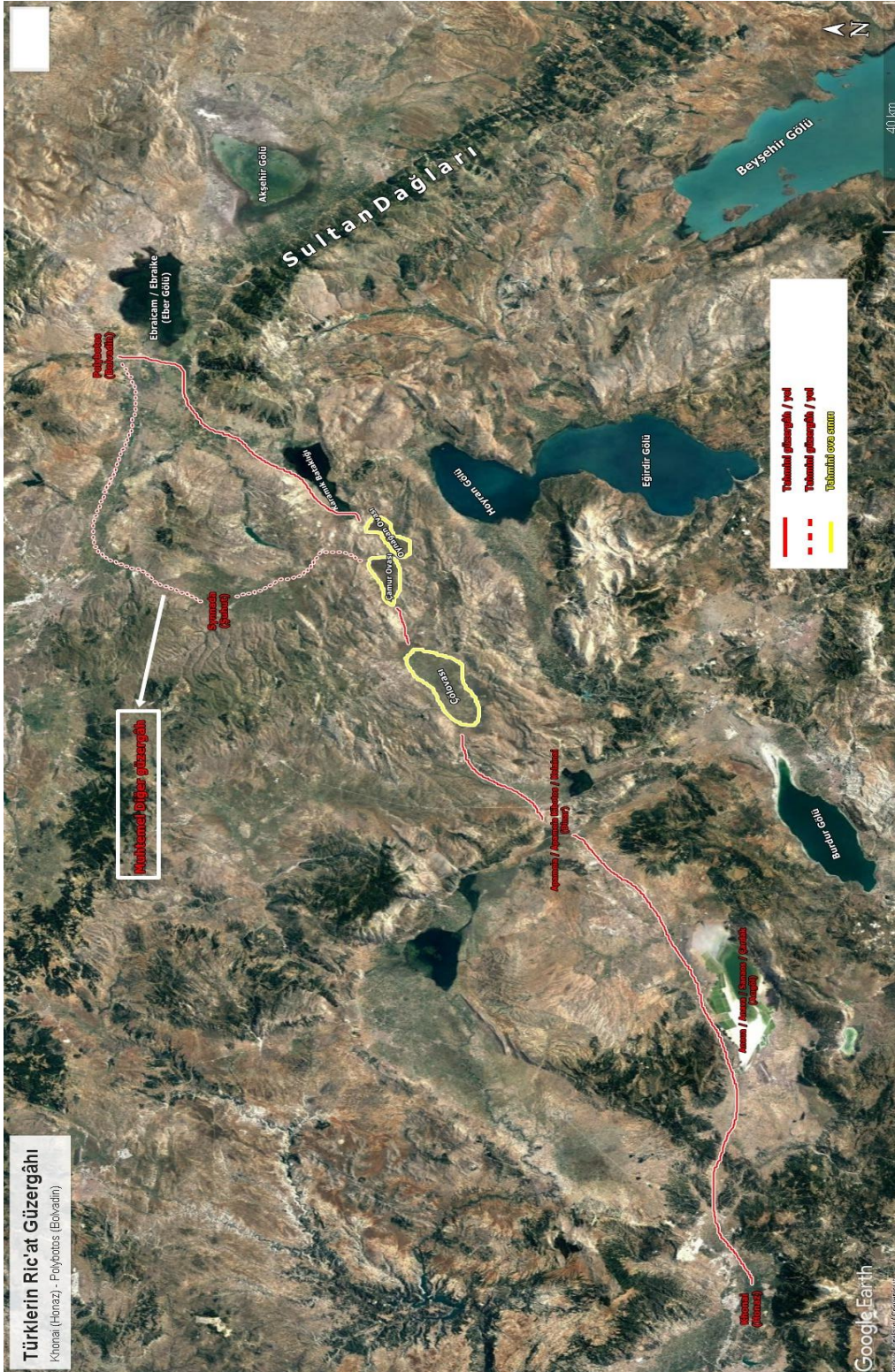
Ek 26: Ioannes Doukas'ın İstanbul – Ephesos (Efes) güzergâh haritası

Ek 27: Ioannes Doukas'ın seferinde Türklerin ric'at güzergâh (Ephesos / Efes – Khonai / Honaz) haritası

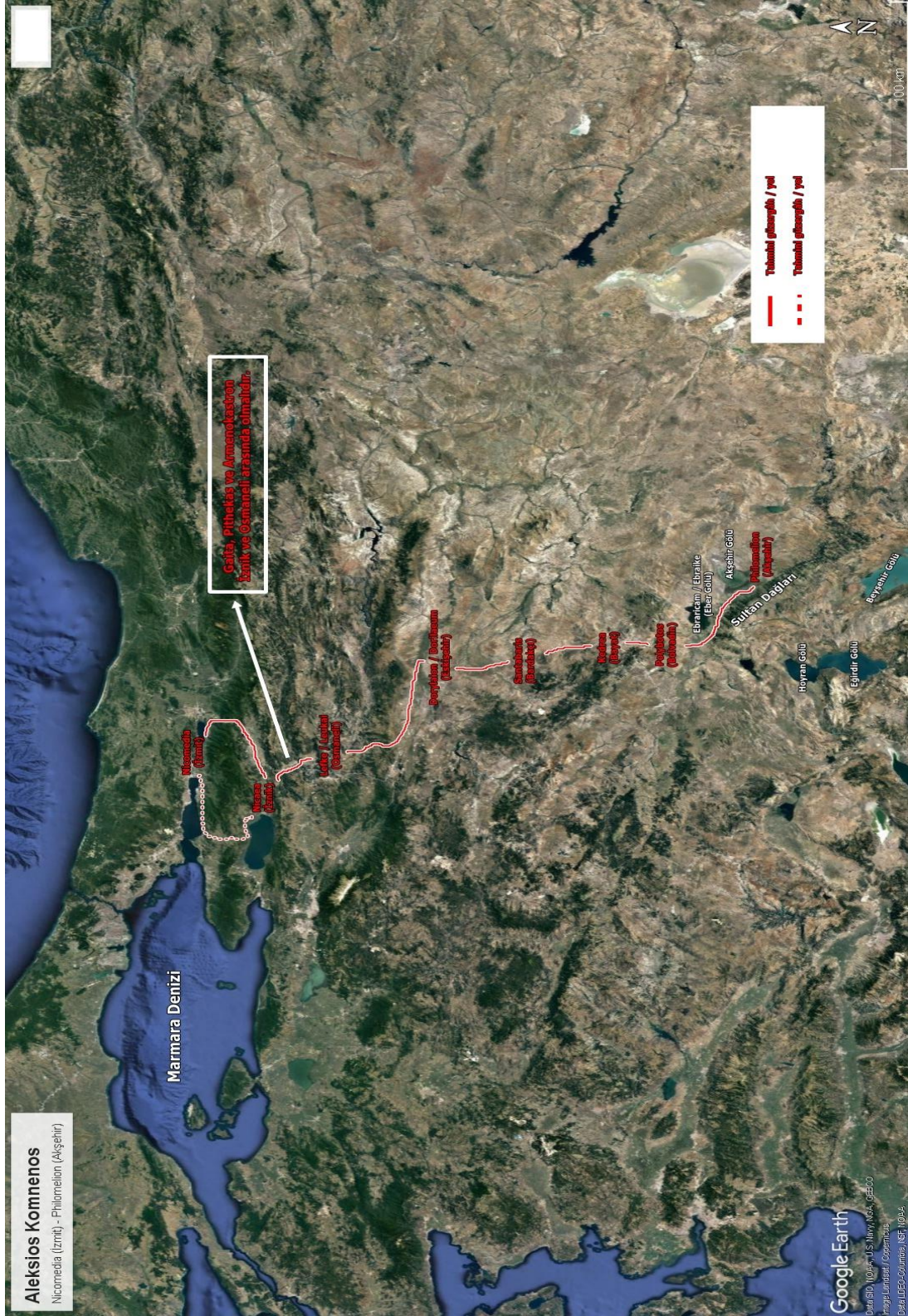

Ek 28: Ioannes Doukas'ın seferinde Türklerin ric'at güzergâhı (Khonai / Honaz – Polybotos / Bolvadin) haritası

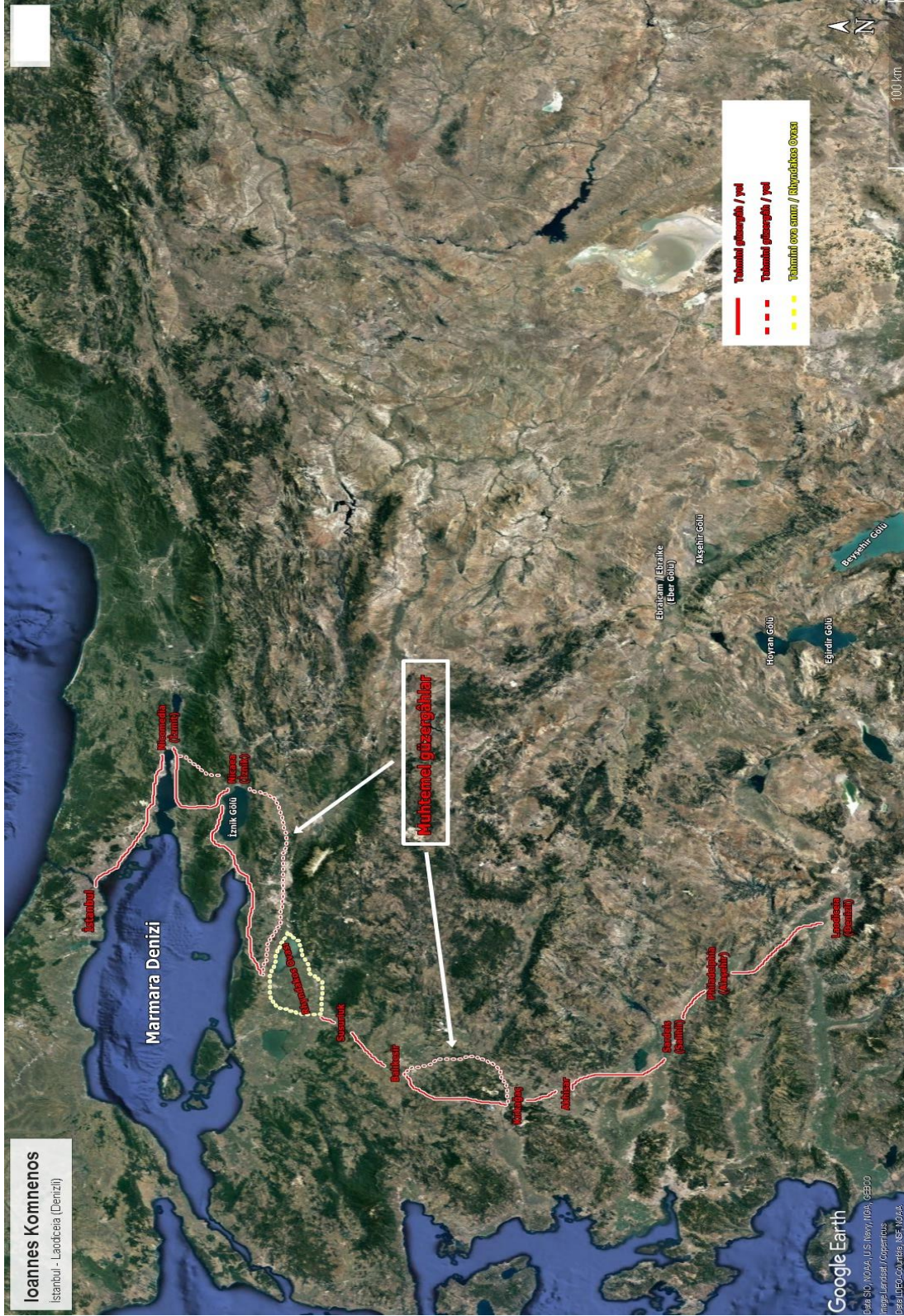

Ek 32: Aleksios Komnenos'un Nicomedia (İzmit) – Philomelion (Akşehir) güzergâh haritası

güzergâh haritası

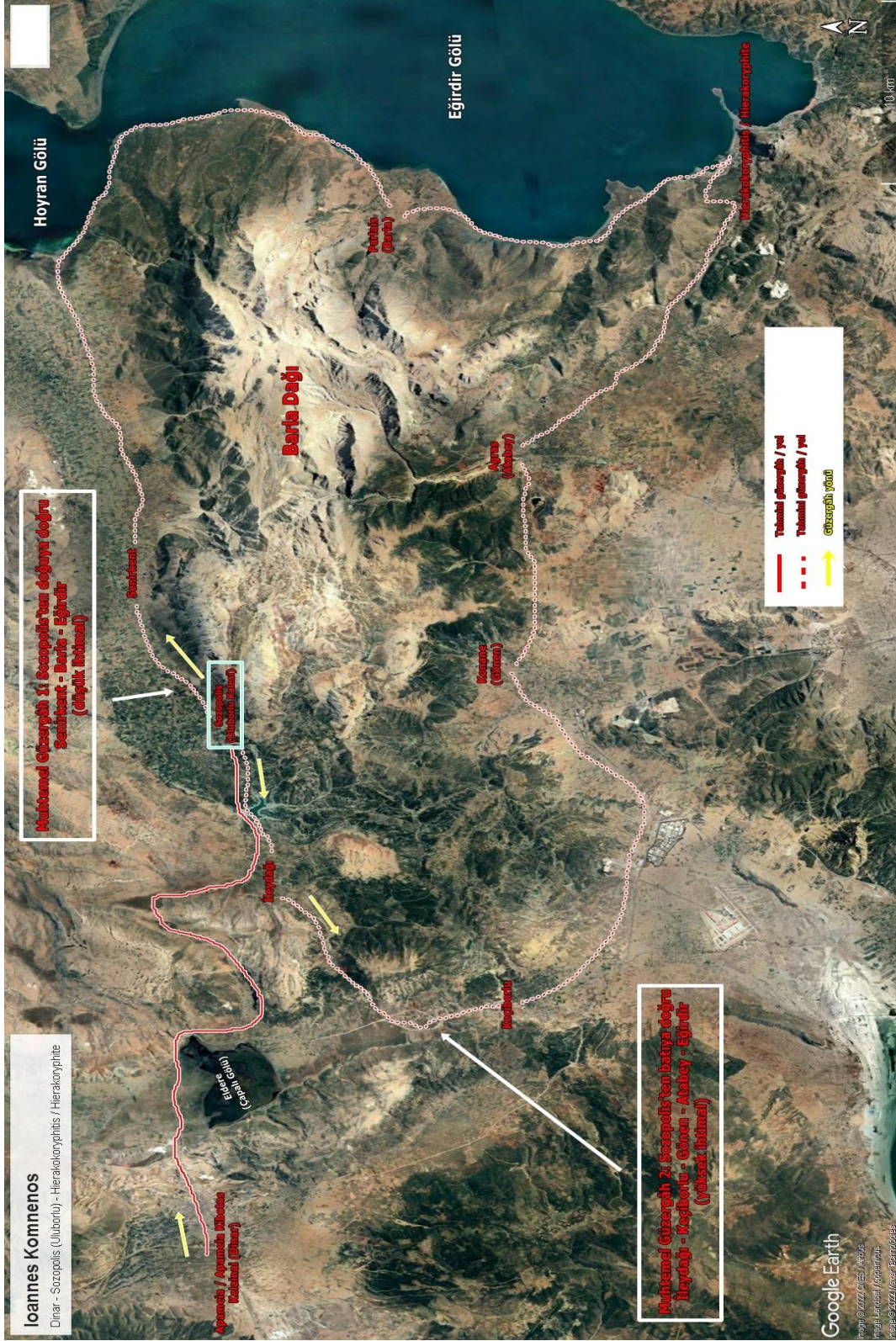

Ek 33: Ioannes Komnenos'un Laodiceia (Denizli) seferi güzergâh (İstanbul –
Laodiceia / Denizli) haritası

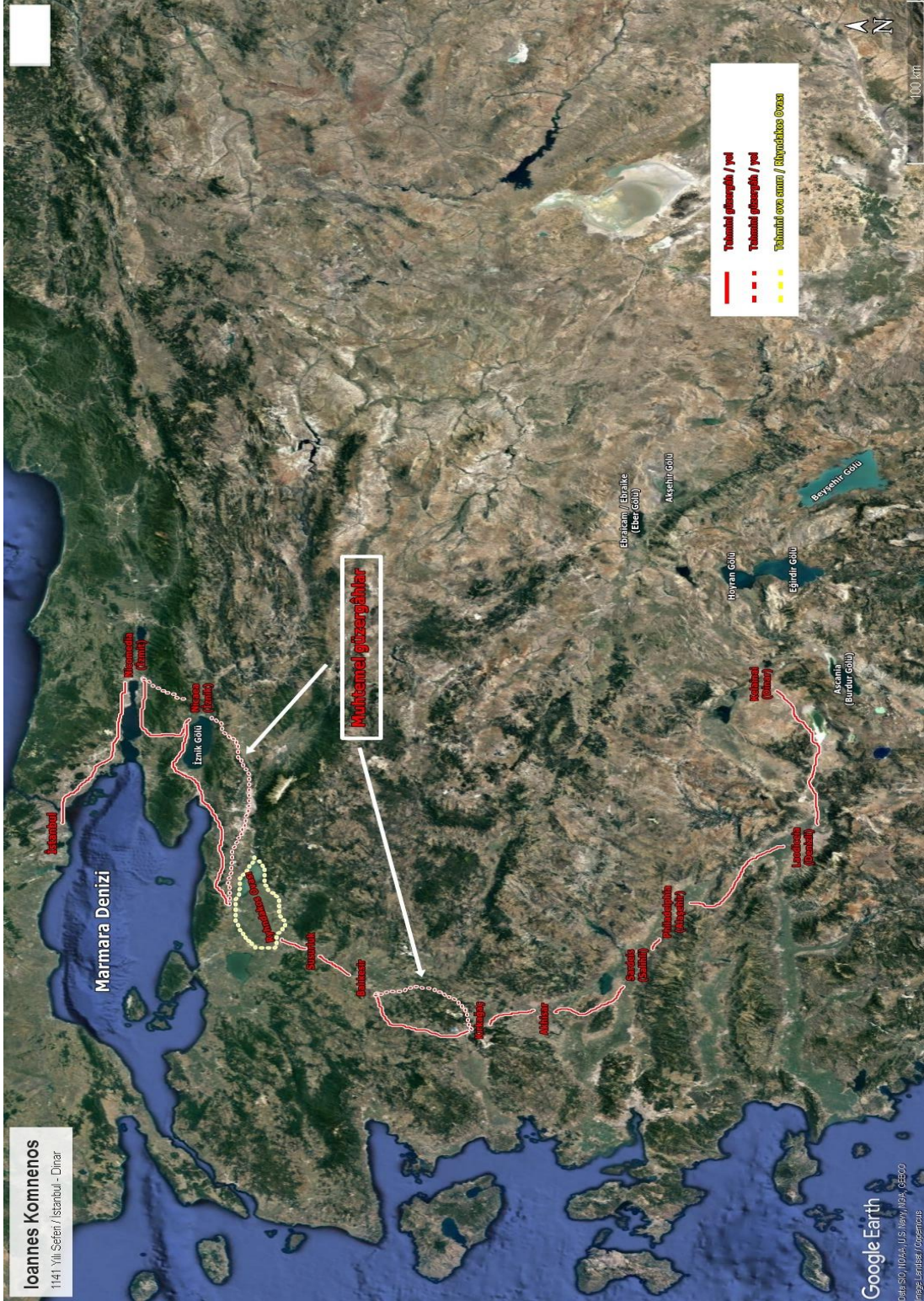
Ek 35: Ioannes Komnenos'un Sozopolis (Uluborlu) seferi sonrası güzergâh haritası

haritası

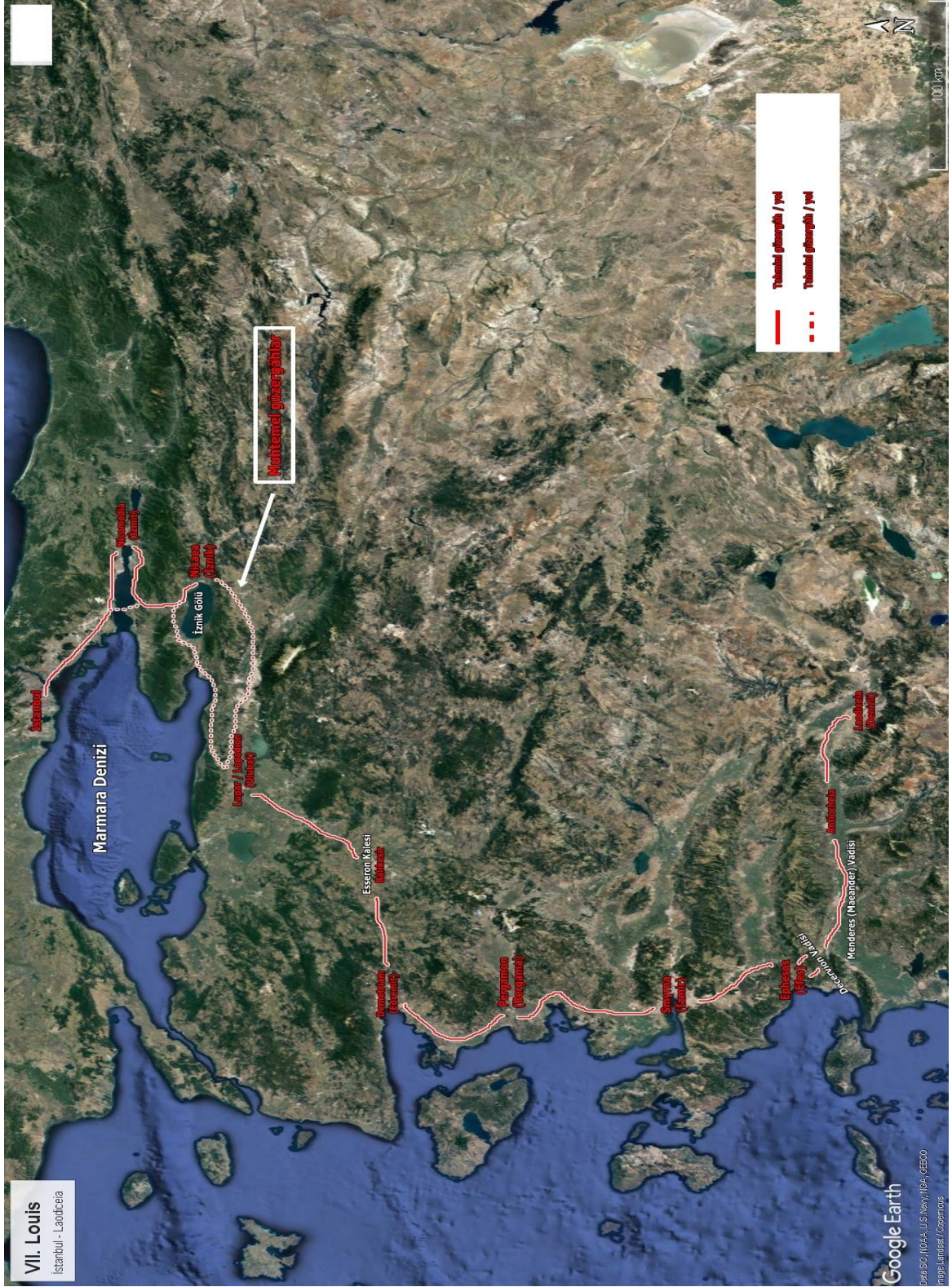

Ek 36: Ioannes Komnenos'un 1141 yılı seferi güzergâh (İstanbul – Dinar)

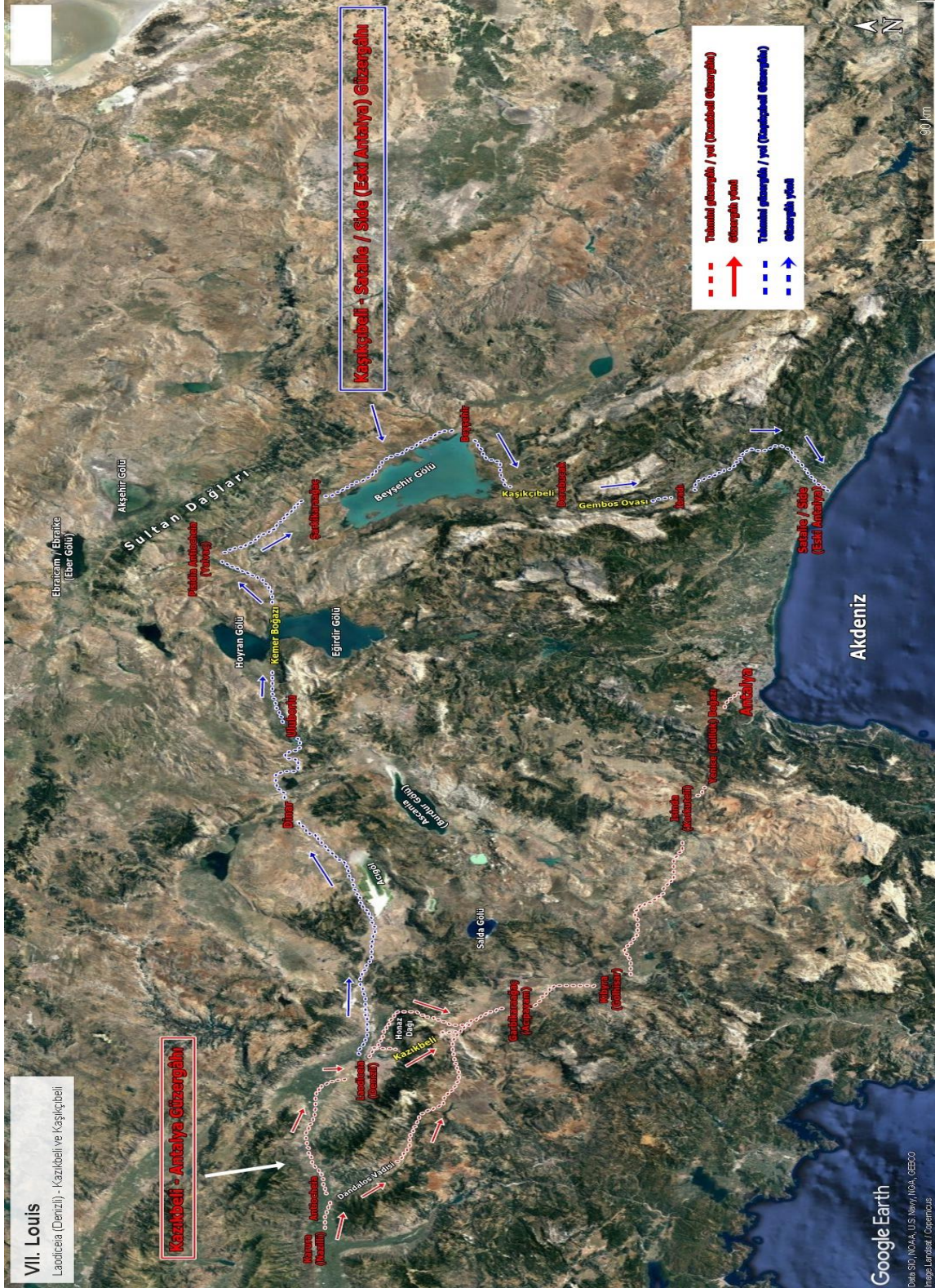
haritası

Ek 38: II. Haçlı seferinde VII. Louis (Lui)'nin sefer güzergâh (İstanbul – Laodiceia / Denizli) haritası

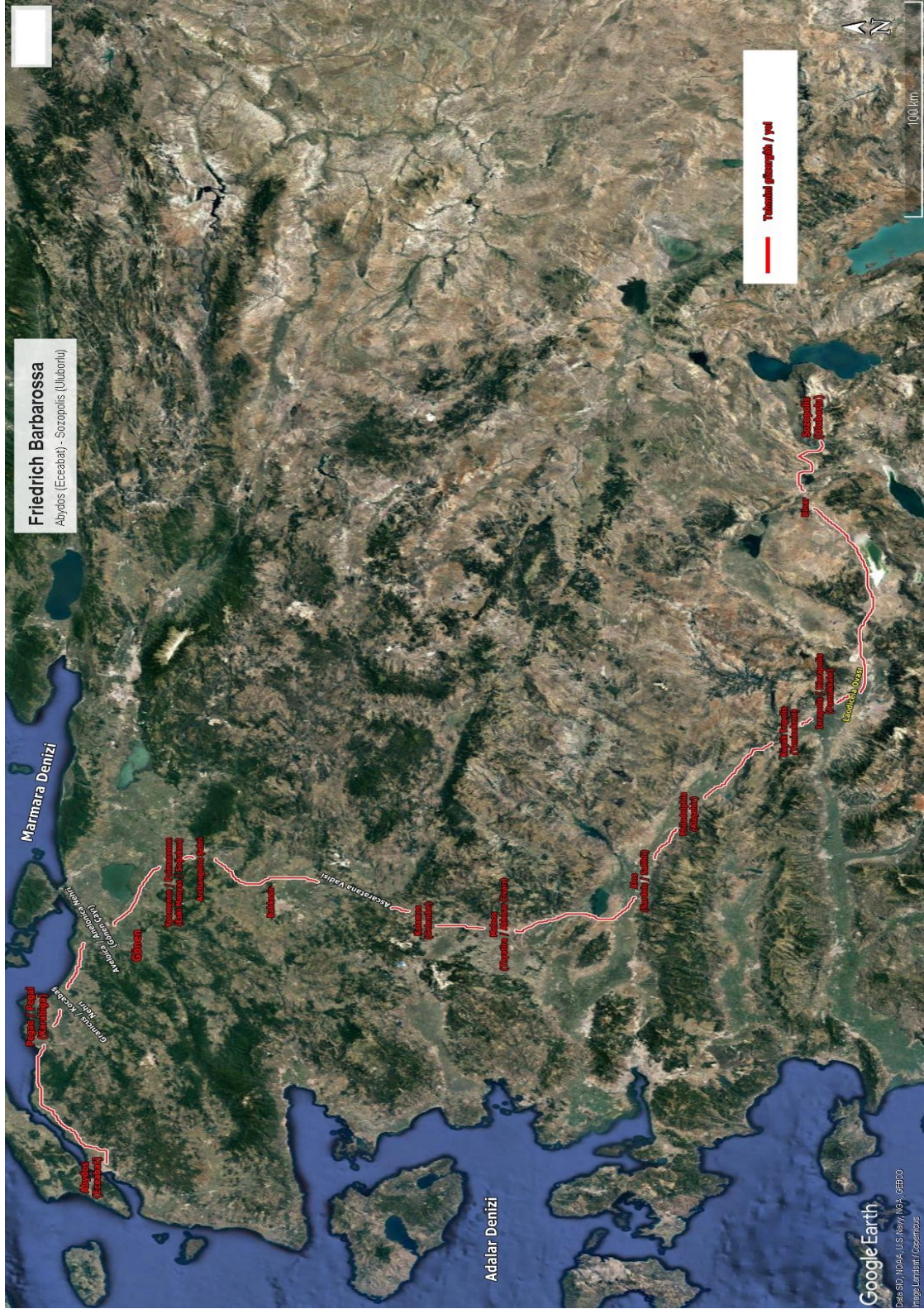

Ek 39: II. Haçlı seferinde VII. Louis (Lui)'nin sefer güzergâhı (Kazıkbeli ve Kaşıkçabeli) haritası

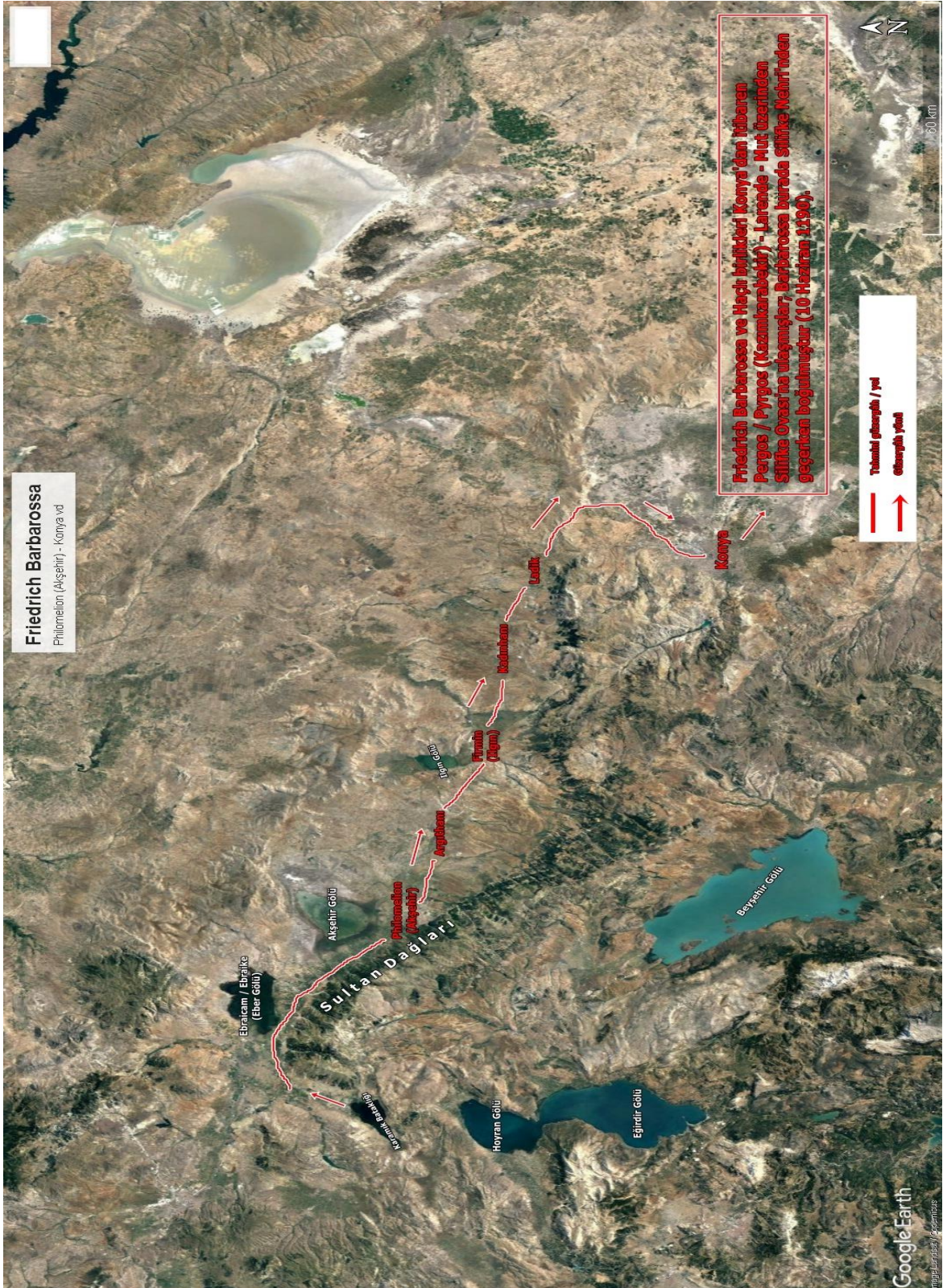

Ek 40: III. Haçlı seferinde Friedrich Barbarossa'nın sefer güzergâhı (Abydos

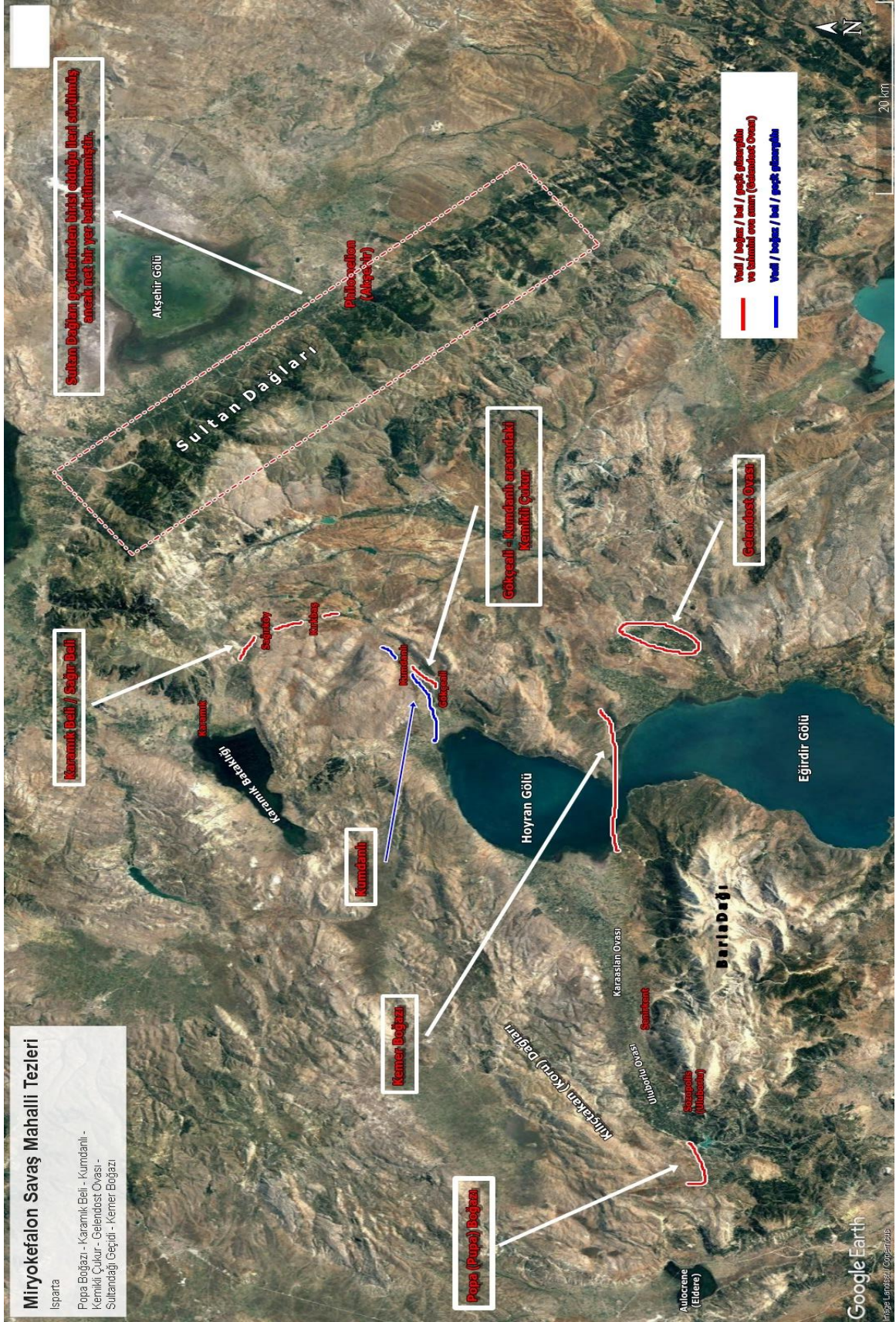
/ Eceabat – Sozopolis / Uluborlu) haritası

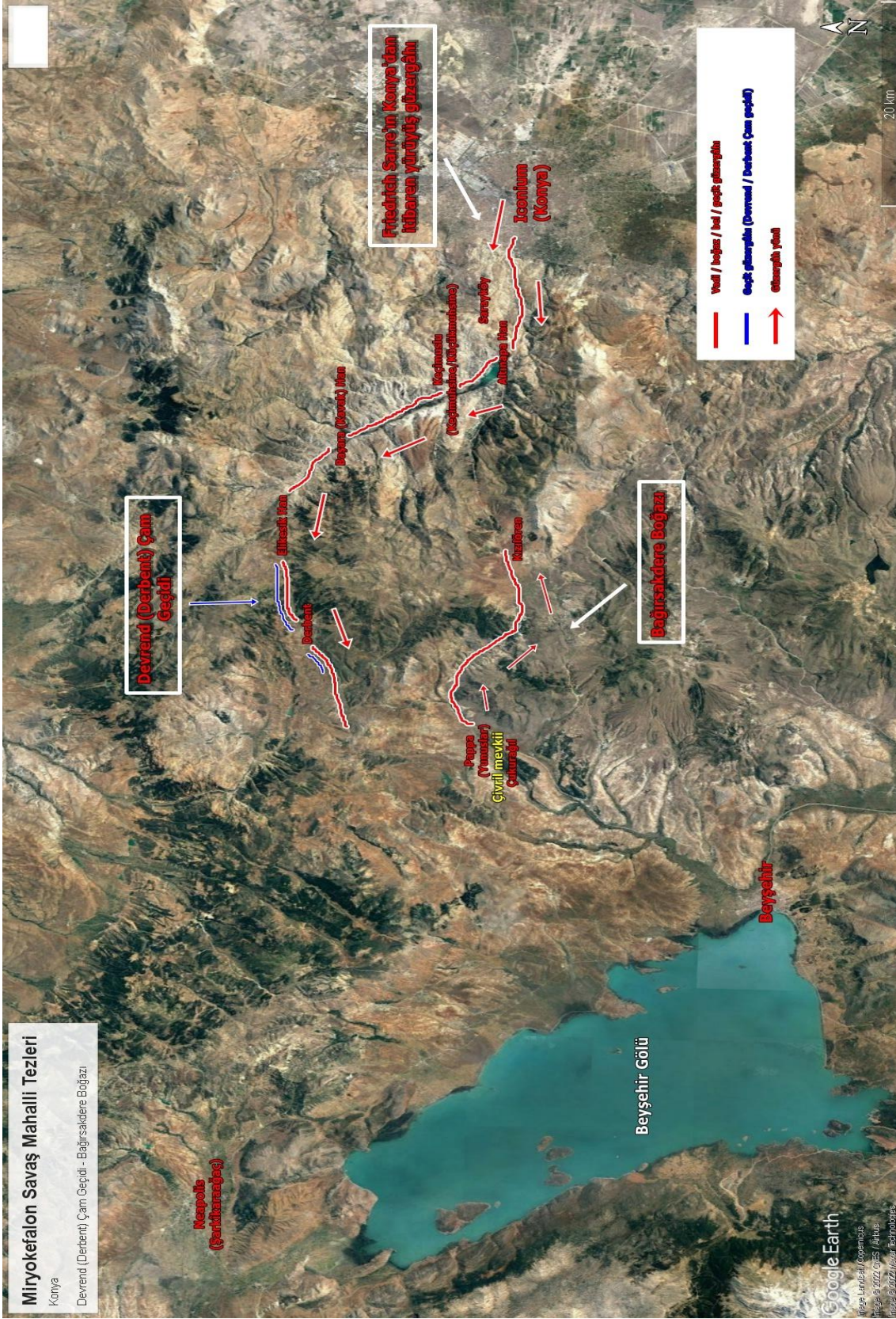
Ek 42: III. Haçlı seferinde Friedrich Barbarossa'nın sefer güzergâhı
(Philomelion / Akşehir – Konya vd) haritası

Ek 44: Miryokefalon Savaş mahalli tezleri (Isparta) haritası

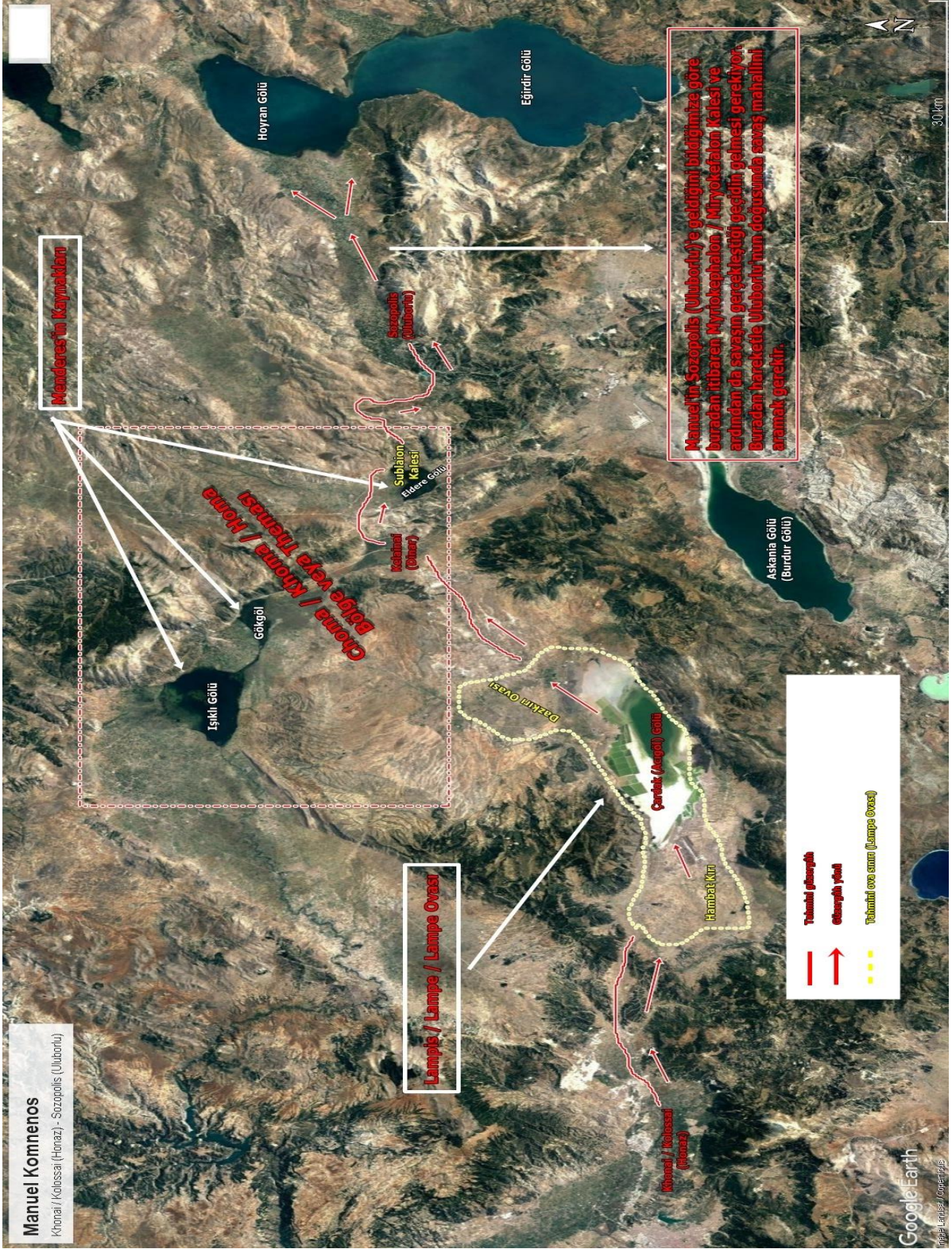

Ek 45: Miryokefalon Savaş mahalli tezleri (Konya) haritası

Ek 48: Manuel Komnenos'un Miryokefalon Savaş güzergâhı (Khonai / Honaz

– Sozopolis / Uluborlu) haritası

Ek 50: Acroterion / Felekâbâd / Eğirdir Kalesi ve Gölü güney cepheden görünüş (üç boyutlu harita)

